

GOVERNMENT OF INDIA
NATIONAL LIBRARY, CALCUTTA.

Class No.

I.C
V.A

Book No.

14

N. L. 38.

MGPFC-88-6 LNL/55-25-7-56-30,000.

BIBLIOTHECA INDICA:

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED UNDER THE SUPERINTENDENCE OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL

THE MARCANDEYA PURAN.

IN THE ORIGINAL SANSKRIT

EDITED

BY REV. K. M. BANERJEE,

SECOND PROFESSOR OF BISHOP'S COLLEGE

MEMBER OF THE BOARD OF EXAMINERS, FORT-WILLIAM.

श्रीमार्कण्डेयपुराणं ॥

Calcutta:

BISHOP'S COLLEGE PRESS,

1862.

College of Fort St. William

9.51 V.A. 14

Disposed of by

THE IMPERIAL RECORD DEPT.

Date 2 May 1929.

INTRODUCTION

TO THE

Mārcandeya Purāṇa.

The Mārcandeya Purāṇa of which a complete edition is now presented to the public may be considered under two divisions. The first is that in which the Rishi whose name it bears takes scarcely any part, the second is that in which he is the principal speaker. The former, comprises the first forty four chapters and extends to page 255, the latter consists of ninety three chapters, from the 45th to the 137th, with which the Purāṇa concludes.

It would appear that this Purāṇa, if indeed it was the work of one person, originally comprised only that portion in which Mārcandeya is the principal narrator. The section called *Devī-Māhātmya*, contained in what we have called the second division, was probably an interpolation, Mārcandeya himself scarcely appearing in it. And the first division was afterwards prefixed with a view to introduce certain extraordinary characters, and new doctrines, not contained in the original compilation.

The two divisions, again, we may subdivide into five sections, allotting two to the first, and three to the second.

I, 1. The first section, although it makes some reference to Mārcandeya, was really intended to propound the *Bhāgavata* doctrine of the Supreme Being subsisting in four forms, and to appease the Brahminical mind by the solution of certain moral difficulties presented in the ancient mythology of the Hindus.

Jaimini the disciple of Vyāsa comes to the Rishi Mārcaṇḍeya with a string of queries, or rather, theological and moral problems, which he had not been able to solve for himself, and which consequently very much disturbed his inquisitive mind. The *first* question was, Why, or how, was Vāsudeva, himself *nirguṇa*, or devoid of qualities, endued with humanity? The *second* related to the *polyandry* in the case of Draupadī, Why, or how, did Kṛishnā, the daughter of Drupada, become the common wife of the five sons of Pāṇḍu? The *third* had scarcely any pith in itself, though it no doubt represented a difficulty felt at the time by Vaiṣṇava Brahmins. Why, or how, did the great Baladeva who, be it known, was the *second* form of the Supreme Divinity in Bhāgavata theology, expiate, by a pilgrimage, the sin of Brahminicide which he had committed under the influence of liquor? The *fourth* was still more insignificant. Why did the five sons of Draupadī meet with violent deaths, while yet unmarried and infants, as if they had no protectors?

When asked for a solution of these theological problems, Mārcaṇḍeya told Jaimini he was about to engage in the celebration of certain religious solemnities, and had not the time to satisfy his friend's curiosity. But as the questions appeared to possess some gravity, the Rishi referred the querist to certain *oviparous* sages, inhabiting one of the peaks of the Vindya mountains, and competent, fully, to remove the doubts which distracted the mind of Jaimini. This reference to *oviparous* sages, however, served only to detain the Rishi Mārcaṇḍeya, the longer, from his contemplated ceremonies,—longer, than the solution of the original questions, as given in the sequel, could have done. Curious as Jaimini was on the theological points already mooted, he

became still more inquisitive on the *physical* wonder, now disclosed by Márcandeya. Birds endowed with the power of articulation and with the wisdom of learned sages ! In his eagerness to explain this wonder, Márcandeya forgot for a moment the call of his religious rites, and, without any more complaint on the score of time, entered into a long explanation from which it appeared that certain Brahmins had in a previous state of life, incurred the wrath of their father, and were now passing their days as *birds* under parental malediction, tempered, however, by the merciful allowance of articulation, and a large addition of transcendental knowledge.

Jaimini went to these learned birds, and proposed his questions. The winged Rishis, after an eloquent salutation to the Supreme Vāsudeva, to Brahmā, and to Kṣāna, proceeded to resolve his doubts. The salutation itself contains ideas and sentiments which appear to be foreign to the portion we have supposed to be the original Márcandeya Purāṇa. The first question, the most difficult of the four, the very question on which Sankarāchārya and others have written volumes, is, by an adroit evasion, summarily disposed of in a few words, but apparently to the querist's satisfaction. "Nara means water, as has been said by sages conversant with truth. It was originally his receptacle ; hence he is called Nārāyaṇa. The illustrious lord, the divine Nārāyaṇa, pervading every thing, lives, O Brāhmana, permanent in a quadruple form. He is possessed, as well as devoid, of attributes. His first form is inscrutable ; the wise (alone) see it in its fairness. It is enclosed in a blaze of light, and is the supreme object of contemplation with devotees. It is far, and it is near, and is known to be beyond the

attributes. It is called Vāsudeva, and can be seen (only) in the absence of egotism. Its shape and colour are not real, they are fictitious. It is always pure, and the only form laudable.

His second form, called Śeṣha, supports from below the earth with its head (or hood); it is designated as composed of Tamas or the quality of darkness, and has passed to the brute creation. His third form is active and devoted to the preservation of creatures; it is considered as mainly of the quality of goodness, and is the institutor of virtue. His fourth form, abiding in water, lies on a serpent as its bed; its attribute is passion, and it always creates.

The third form of Hari, which is constantly employed in the conservation of creatures, always preserves virtue on the earth. It destroys the haughty Asuras, the exterminators of virtue, and protects the gods and holy men who are intent on the maintenance of righteousness. Whensoever, O Jaimini, the depression of virtue and the prevalence of vice take place, it creates itself. It became a Varāha, in former times, and repelled the water with its face. The earth was rescued by a single one of his tusks like lotus flowers; it destroyed Hiranyakāśipu in the incarnation of Nṛsiṃha. Viprachitti and other demons his followers, were also destroyed. His other incarnations, such as the Dwarf, I cannot venture to enumerate now. This, his recent incarnation was in Mathurā. In this manner that form of goodness becomes incarnate. It is designated Pradyumna and is given to the act of preservation. By Vāsudeva's will, it remains divine and human, as well as in the state of a brute, and continually partakes of their several natures.

" Thus have we told you why the Lord Vishnu, though successful, assumed human forms : hear now the sequel thereof."

The feathered philosophers thus left the question exactly where it was. They simply repeated the dogma that Vāsudeva was both devoid and possessed of qualities, and that he was both *nirguna* and *saguna*. How the two characters could consist in the same individual,—and which was the very question that troubled the imagination of Jaimini—they did not undertake to solve.

The above description of the Supreme Vāsudeva and his quadruple form shows that the section under review was composed by a disciple of the school of the *Nārāyaṇa-pancha-rātra*, which propounds the same doctrine, and to which Sankarāchārya has given an elaborate reply in his commentary on the Brahma Sūtras. It involved a theory in theosophy of which no traces can be found in the second division of the Purāṇa.

The second question is also disposed of in a few words. Indra, the king of the gods, had on various occasions committed diverse atrocities, and had consequently lost portions of his personal energy, which had got into other divinities. The five sons of Pāṇdu were no other than sons of himself and the other deities which had thus been pervaded by his energy. The Pāṇdavas were therefore themselves pervaded by Indra's personality, and their common wife Draupādī could not be guilty of polyandry, since she married but one personality of which her five husbands were only portions. The question and the answer only show that the Hindus were rather uncomfortable under the notion that there should be, in one of their most respected families, such a gross case of conjugal impropri-

ety, and it is not at all improbable that the stringent rules, subsequently introduced, against the marriage of widows, were dictated by their feverish anxiety to prevent the possibility of an imitation of Draupadi's example, and to vindicate the purity of their moral code.

The third question had but little significance in itself, and could not call for an elaborate reply. Certainly nothing could possibly be urged in extenuation of a gross atrocity committed by one who personated the second form of the Supreme Brahma. Balarāma felt he was placed in a delicate situation when his brother Krishna was going to interfere in the domestic quarrel between the Kurus and the Pāṇḍavas. He was unwilling, by siding with either party, to give umbrage to the other. He accordingly resolved to go on a pilgrimage and thereby avoid the difficulty of choosing his side in the unnatural contest. But just on the eve of his departure, he indulged rather freely in spirituous liquor, and—"when drunk he went to the luxuriant Raivata forest, holding by the hand the exhilarated Revatī (his wife) resembling an Apsaras (in beauty). The intoxicated hero walked in the midst of a number of women with unsteady steps, and saw the charming and most excellent great forest which was filled with fruits and flowers of all seasons, crowded with monkeys, holy, and furnished with beds of lotus flowers, and pools of waters." He went from forest to forest until he encountered certain Brahmins who were reading the Vedas. The sacred fraternity, terrified at the sight of a strong man in a state of intoxication, provided for their safety by soothing him with a courteous salutation. One of them, however, Sūta by name, refused to prostrate himself before a drunkard, on which Balarāma was so infuriated

that he struck him dead on the spot. Such an atrocious Brahminicide filled the murderer himself with remorse. "Fie on anger, said he, fie on wine!" He accordingly undertook a pilgrimage to the Pratilomá Saraswatí with a view to expiate his guilt.

The fourth question gave the birds an opportunity of recounting the story of Harischandra, a king of the Solar race, who had been put to great trouble by the Rishi Viswámitra. The Viswe-devás, five in number, indignant at the hardships inflicted on the good king, heaped reproaches on the proud priest who had caused such sufferings. Brahmins are never forbearing when harshly spoken to. Viswámitra punished the insolence of the five gods by pronouncing a malediction to the effect that they should have to endure the disgrace of human existence on the earth. A Brahmin's malediction strikes terror even into gods. The Viswe-devas, accordingly, humbled by such a tremendous curse, entreated the Rishi to withdraw the anathema. But this was simply impossible, for a word, once uttered by a Brahmin, must have its fulfilment. Viswámitra so far consoled the terrified gods as to promise that, though condemned to live as men, they would be freed from the defilement of human matrimony. When therefore they were subsequently born of Draupadi, they were suffered to fall in infancy as victims to an assassin's barbarity. Thus were the problems solved which had distracted the mind of Jaimini. But he now propounded fresh questions, relating to the conception, preservation, and growth of animal life in the mother's womb—and to the separation of body and soul at death. The experience of good and evil as the fruits of action was also referred to, but it was not until the death of

question why those fruits could not be consumed in the womb.

The feathered sages considered these questions to be "immensely heavy," and, without attempting any answers that might pretend to originality, began to recount a dialogue which once had taken place between a father and a son, both Brahmins, but the latter transcendently wise, and therefore far superior to his parent. Here commences, in our opinion, the *second* section, for it introduces characters, and treats of subjects, altogether different from the first. In the conversation between father and son, we lose sight, almost completely, of Jaimini and his winged friends. The birds are indeed supposed to be the narrators, but there is no further notice either of them or of Jaimini until toward the end of the section, and then they reappear only to call in the hero of the next division. The first section accordingly finds its completion at the end of chapter 9, page 73.

2. The second section, although it introduces other interlocuters, who at times long occupy our attention, professes to be a dialogue between the Brahmins just referred to. This conversation between father and son was occasioned by the former calling upon the latter to study the Vedas as became a young Brahmin. The boy declared he had no need of the Vedas. He was already perfected in knowledge. He knew all the previous stages of life through which he had passed. He had existed as a Brahmin, a Kshetriya, a Vaisya, and a Sûdra, as a beast and a worm, as a deer and a bird, as a king's courtier and a king's enemy. He had experienced servitude as well as lordliness, he had killed many and had in turn

been killed by many. "Therefore, said he, to me, already grown wise, of what use are the Vedas?" (p 75).

The father was struck by his son's wisdom and asked him various questions which the boy readily undertook to answer. He treated of physics, morals, and theology. "The corporeal air, or gas, called *udāna*, determines upward."—"He who has distributed food with a pure mind is then (at the time of death) gratified even without food. He that has not spoken untruth, nor caused a breach of amity, the faithful believer, meets a happy death. Those who have been intent on the worship of gods and Brahmins, the fair, the charitable, and the shamefaced, die happily." "Those who have not given away water, nor distributed food, endure, on the approach of death, burning thirst and hunger." A terrific description follows of the pangs and sufferings of wicked and irreligious men inflicted by the officers of Yama. The false witness, or perjurer, has his portion in a hell called *Raurava*. "There a hole is dug to the depth of a man's knee for sixteen thousand miles. It is filled up with burning coals to the level of the ground. The officers of Yama cast the wicked man on that ground, thus blazing with fire. Scorched and burnt by the terrific flames, the wretched man has no rest, but runs frantic over the place, the soles of his feet being at every step scalded and bruised. Day and night he thus goes on, alternately setting and taking off his feet. When he has gone over eight thousand miles in this way, he is released from the torment, but only to enter another infernal region for the purging of his sins." After these sufferings he is allowed once more to experience terrestrial life. But he has to begin as a worm, an insect,

or a horse. If he attains afterwards to the state of humanity, he commences career humpbacked, deformed, or a dwarf, is then promoted to the condition of a Chandála or Pukkasha, and may at last become a Sūdra, a Vaisya, or a Kshetriya,—and perhaps ultimately a Brahmin.

It is remarkable that the Sūdra is here classed with the Vaisya and Kshetriya, and the Brahmin distinguished by a broad line from all three. In the primitive age of Brahminism, the priests, warriors, and merchants were classed together as the three regenerate classes, and the Sūdras were far distanced from them all as serfs. It is comparatively in recent times that the Sūdras rose to consequence and importance, and began to be classed with the Vaisyas and Kshetriyas, while the Brahmins were further distanced from the two intermediate orders by reason of the latter not caring for privileges which once had excited the ambition of a Viswamitra and a Janaka.

The description of the enjoyments of those who practise virtue is equally graphic with that of the sufferings of the wicked. They are regaled with the songs of Gandharvas and the dances of Apsarases, and are conducted in chariots amid the sweet sounds of anklets, adorned with sparkling necklaces and garlands. And after these enjoyments, when they return to this land of the living, they are born in one of the superior castes.

The all-sapient boy goes on describing other scenes of torment where specific crimes meet with specific punishments. He introduces, among other interlocuters, an officer of Yama himself, who gives fearful details of his master's penal code. "Those who have looked on their neighbours' wives with an evil eye, or have cast avicious glances on their neighbours' goods, have their eyes

plucked from their sockets by birds with bills as hard as thunderbolts." This pain is not once inflicted for all for directly one pair of optics is thus wrenched away, another is immediately produced to undergo the same torment. This process of torture continues "as many thousands of years as were the winks of the sinner's eyelids, while committing the crime for which he is punished." Those, again, "who either gave or instigated instruction of wicked Śāstras, those who contradicted the (true) śāstras, or uttered wicked words, who reviled the Vedas or the gods, Brahmins or their *gurus*, have their tongues plucked away (by the birds mentioned before) and reproduced (for the continuance of the torture)." Some crimes are punished by sawing, others by splitting the body in two, others again by splitting the tongue. The descriptions are terrific, and, in many cases, shockingly indelicate.

This little hero of a Brahmin goes on instructing his father until the end of the 44th chapter (p 254) when he disappears, and Jainini acknowledges his obligations to his winged friends for the edification he had received by the recital.

And now Jainini propounds other questions again: "How was this world with its moveables and immoveables created? How again at the dissolution they all pass away. Whence were the gods, Rishis, fathers, and other creatures produced?" He inquires into chronology, geography and history—the duration of *manwantaras* and *kalpas*,—the earth, its dimensions, and the mountains, rivers and forests on its surface,—the upper and the lower worlds, together with "the motions of the sun, moon, stars, planets, and other luminaries."

The birds, all-sapient as they were, felt the weight

these questions to be unusually heavy, perhaps still more so than the second set that Jaimini had proposed. Geography, astronomy, chronology were all involved in them. They did not however shrink from an answer. They told the querist that the great Rishi Mārcaṇḍeya had on a previous occasion unfolded to one Krauśṭuki the very mysteries which Jaimini was desirous of learning. They did not refer him back to Mārcaṇḍeya who had originally sent him to them, but offered to relate all that the latter had spoken. Thus was introduced as an interlocutor the Rishi from whom the Purāṇa derived its name.

In the first forty four chapters Mārcaṇḍeya bears scarcely any part in the acts of this Purāṇa. He comes in properly at the forty-fifth chapter, and, notwithstanding the episode of the Devī-Māhātmya, continues the principal speaker to the end of the book. Indeed the birds who introduced him disappear altogether after this. We hear nothing of them or of Jaimini when Mārcaṇḍeya has once begun his narration, as far at least as the *Gauḍīya* manuscripts are concerned. This narration forms, in our opinion, another section in which commences the second division of the work.

II, 3. Mārcaṇḍeya begins with Brahmā himself, the first-born among the gods. "As soon as Brahmā of mysterious origin was produced, this Purāṇa and the Vedas issued from his heads. The great Rishis compiled many *Purāṇa-saṁhitās*. Sections of the Vedas were also made by them a thousand fold."

Mārcaṇḍeya then makes his salutation to Brahmā before he enters in detail on the subject of Krauśṭuki's inquiry. This salutation differs in one essential respect

from that of the first section. The principal god saluted by the birds was Vāsudeva. That divinity is not recognized at all in this invocation. It is addressed to "the uncreated and indestructible origin and support of the universe, the upholder of the world with its moveables and immoveables, to Brahmá, the primeval *purusha*." Brahmá alone is here addressed, plainly showing that the sections preceding were composed, or at least recast, at a later period, when the doctrine of the supreme Vāsudeva was introduced. The solemn invocation at the commencement of the section is a further proof of this division having originally been considered as complete in itself.

The account of the creation given in this Purána is, like that of most others, highly tinged with the Sánkhyá theory of Prakṛiti. "The *Pradhána*, or chief cause, is called Invisible; it is the same which the great Rishis have styled the subtle and eternal prakṛiti, both an entity and a non-entity. It is true, indestructible, undecaying, incomprehensible, and independent or devoid of other support. It is destitute of smell, colour, taste, sound, and feeling. It is the origin of the world, without beginning and without end, itself composed of the three *Guṇas*, and inscrutable. It existed before Brahmá. After the general dissolution, the world was formed by it. "In consequence of the equableness of the *guṇas*; of the intelligent one presiding over it, of the production of the *guṇas* again at the creation, the wonderful element *pradhána* contains the *māhán* or great principle." This theory of the creation is manifestly based on the Sánkhyá philosophy and almost involves the very atheism of Kapila. The whole is traced to prakṛiti or nature. The process of creation is also in accordance with that system. From Prakṛiti, otherwise called

pradhāna, we have the Mahat; from mahat, Ahankāra; from ahankāra, the five *tanmātras*, and the five elements. From the same ahankāra, again, proceed the understanding and the senses. From these products of nature proceeds an egg which gradually increases like a water bubble. It is the great egg of the creation, lying in water. "In that prakṛita or natural egg, the intelligent one called Brahmā grows. He is the first embodied person, he is called Puruṣa. He is the original creator of all things, subsisting in the beginning." "In that egg remained the whole universe, with gods, demons, and men, continents, mountains, oceans, and luminaries."

Mārcandēya further explains the process of creation : When the whole of this universe finds its dissolution in prakṛiti, it is called by the learned a resolution in nature. The Invisible subsisting then by itself, and the development being then re-enveloped, prakṛiti and puruṣha remain in their own proper states. Then the qualities of darkness and goodness continue in a state of equability, neither in excess nor in deficiency. As oil subsists in the sesamum, or butter in milk, so does the quality of activity in darkness and in goodness. As many as are the days of Brahmā, that is two parārdhas,* so many are the days of the supreme Lord, and of such duration also is his night in the state of dissolution. But the incomprehensible Supreme Spirit, the cause of all things, subsisting before the universe, himself without beginning, "awaking at the commencement of his day, he, the Lord of the world, the great God, quickly entering Prakṛiti and Puruṣha, excited them by means of his great yoga, or contemplation. As

exhilaration in the case of young women, as the vernal breeze of Vaisákha, when once entered, tends to excitement, so is that incarnation of yoga. On Pradhána being excited, the divinity styled Brahmá is produced in the egg as already related to you. He, the lord of Prakṛiti, is the original exciter, he is also himself excited. He remains as Pradhána by contraction and expansion. That origin of the world being produced, though himself without qualities, yet partaking of the quality of passion, is moved to the act of creation, subsisting as Brahmá. Having, as Brahmá, created the world, he obtains an excess of the quality of goodness, and, becoming Viṣṇú, maintains the universe in justice. And at last the quality of darkness becoming excessive, he becomes Rudra, and having drawn in (i. e. destroyed) the whole universe of three worlds, lies down, endowed with the three qualities, and yet devoid of them. As first expanding, then maintaining, then again destroying, he obtains successively the names of Brahmá, Viṣṇu, and Íśa. As Brahmá he creates the world, as Rudra he destroys, as Viṣṇu he is inactive. These are the three states of the Self-existent."

We cannot help noticing in this place the dignity imparted to the work under review. It is classed in the same category with the Vedas, and described as an immediate product from Brahmá's mouth. Although a Purána it is not attributed to Vyása, whom other Sástras consider as the author of all works bearing that title. The Márcandeya however does not acknowledge him as its composer, editor, or compiler. It claims equal honor in this respect with the Vedas themselves.

Professor Wilson says in the Preface to his translation of the Vishnu Purána: "The Puránas are uniform

"stated to be eighteen in number. It is said that there
 "are also eighteen Upa-purāṇas, or minor Purāṇas; but
 "the names of only a few of these are specified in the
 "least exceptionable authorities, and the greater number
 "of the works is not procurable. With regard to the
 "eighteen Purāṇas, there is a peculiarity in their specifica-
 "tion, which is proof of an interference with the integrity
 "of the text, in some of them at least; for each of them
 "specifies the names of the whole eighteen. Now the
 "list could not have been complete whilst the work that
 "gives it was unfinished, and in one only therefore, the
 "last of the series, have we a right to look for it. As
 "however there are more last words than one, it is evident
 "that the names must have been inserted in all except
 "one after the whole were completed; which of the
 "eighteen is the exception, and truly the last, there is no
 "clue to discover, and the specification is probably an in-
 "terpolation in most, if not in all."

As far as we have seen *Bengal Manuscripts*, the Mār-
 candēya presents a singular exception to this hackneyed
 enumeration of the eighteen Purāṇas, and the celebration
 of Vyāsa's name as the author of them all. The Maithila
 manuscripts, as they are commonly called, are not so
 chaste. We have appended the concluding section from
 a manuscript of that class which recounts, in the ordinary
 way, the number of the eighteen Purāṇas.

But to return to our Digest. After relating the produc-
 tion of Brahmā, Mārcaṇḍeya goes on with the procession
 of all other creatures from him. The Asuras issued from
 his loins receiving bodies pervaded by darkness. The gods
 were produced from his head by the predominance of the
 quality of goodness. Men were created by the preva-

lence of the quality of activity, or rather passion. The bodies of the gods, demons, *pūris*, and men were severally emblematic of Day, Night, Twilight, and Moonlight. "The gods by day, the demons by night, men by moonlight, and the *pūris* by twilight are therefore most powerful, and become invincible."

After dwelling at large on the productions of men, gods, and demons, Mārcaṇḍeya gives the periods of time called *Yugas* and *Manwantaras*. Six of these manwantaras, he says, have already passed, viz. those of *Swāyambhuva*, *Swarochis*, *Anttama*, *Tāmas*, *Raiyata*, and *Chākshusha*. We are now in that of *Vaivaṣṇata*. Seven more are yet in the womb of futurity. The learned sage proceeds to relate the most important events that occurred in the manwantaras which are passed. He says the seven continents were parcelled out between the seven sons of *Priyavrata* in the first manwantara. This leads him to settle the geography of the seven continents and of their subdivisions, the *varshas*. He defines the land in which we are breathing at this moment as the *Jambudwīpa*, and the *Bhāratavarsha*.

Many mountains and rivers are here named, most of which appear to be different peaks and branches of some noted ranges and streams. It is impossible to identify them all. Many countries nations and towns are also given of which we possess no information as to their history or locality. The unknown are however so mixed up with the known that at times we feel quite tantalized in our efforts to discover the former by means of the latter.

Coming down, in order, to the *Sāvārpa* manwantara the Rishi takes occasion to introduce the *Devī-māhātmya*.

cedes and follows it. There is also a transition from Mācandēya to another Rishi as the chief interlocuter. Here therefore we must mark a new Section.

4. The *Devī-Māhātmya* bears the most evident mark of an interpolation. A Rājā is abruptly introduced going in company with a Vaisya, whom he had accidentally encountered in a forest, to put certain questions to a Rishi on the mysteries of human passions and affections. The Vaisya is represented as a person, once possessed of immense wealth but since despoiled by dependents, and expelled from home by his wife and children. Notwithstanding the ill treatment to which he was thus subjected, his heart still beat with a father's and a husband's affection. In the midst of his personal sufferings his chief concern was, not for self, but for the ungrateful household that had, by their unnatural conduct, turned him from a wealthy citizen into a homeless exile. He could not be happy in the absence of those for whom his bowels continued to yearn as before. He had for a long time remained without tidings of his family. This ignorance of their welfare rendered him extremely uneasy. "I can not tell why," said he, "but my mind is still moved by love for those whom I know to be wicked and undeserving." The Rājā's philosophical curiosity was excited. Why should human nature be subject to such mental perturbations? Why should an injured man be in such a moral plight? He was conscious in his own case of the attachment he bore to his kingdom and its members, well knowing that such attachment was not for the tranquillity of his mind. He accordingly asked the Rishi what could be the secret of such moral anomalies.

The Rishi told the king that the world is under the

fascination of the great Delusion of Hari by which human passions and affections are created. The illustrious goddess captivates the minds even of the wise. She is at the same time both the eternal wisdom by which liberation may be effected, and the delusion by which the bondage of the world is encompassed. The Raja then inquires, "Who, O Lord, is that goddess whom you call the Great Delusion? How was she produced, and what are her acts? Of what nature is she, what essence, and from whom did she emanate?"

The Rishi replies, "Eternal is she, the form of the world, by whom is all this universe stretched out. She has still been produced in many ways. Whensoever for accomplishing the objects of the gods she manifests herself, she is said to be produced, though eternal." We are then told how this goddess had originally saved Brahmā from the destructive rage of two demons Madhu and Kaitabha. This story is followed by a narrative of the death of Mahishāsura, a demon who had discomfited all the gods and expelled them from paradise. The gods, thus forced to wander like mortals on the face of the earth, had recourse to Brahmā, Vishnu, and Śiva, and these were filled with the greatest indignation at the audacity of the demon. A fiery light issued from their faces when in this state of fury. A similar light or energy simultaneously proceeded from all the other divinities. "This unprecedented energy, emanating from the bodies of all the gods produced, by concentration, a female, filling the three worlds with her brilliance." The sage describes in detail the different limbs produced by processions from the different gods, who then severally furnished the creature of their joint emanations with the weapons and implements pecu-

liar to each. Thus produced, furnished, and equipped, and riding on a lion, the goddess gave free exercise to her risible sensibilities. "The whole sky was filled with the sound of her laughter, and the echoe was tremendous. All the worlds were thereby moved, and the seas were agitated. The earth quaked, and so did all the mountains. To her, thus riding on a lion, the gods joyfully said, 'prosper.' The Munis, meekspirited by faith, paid their adorations. The enemies of the gods seeing the three worlds thus agitated, armed themselves, and advanced with their forces in battle array. Mahishásura, crying out in his rage, 'Ah what is this!' ran in the direction of the sound, surrounded by innumerable demons."

The demons soon encountered the Devi, when a terrible conflict took place. On the one side fought the goddess, single-handed, if the phrase may be used in the case of a ten-armed combatant—assisted only by her favourite beast the lion. On the other, were demons whose numbers in men, chariots, horses, elephants, and arms baffled the highest terms in European numeration. But the goddess prevailed to the unspeakable joy of the celestials. The rout of the enemy was as complete as was their destruction terrific. "Some were cut asunder by strokes of sharp swords, others, felled by blows of clubs, were buried in the earth. Some were throwing up blood under repeated strokes of the pestle, others fell pierced in the chest by the javalin, others again sank under showers of darts. Some lost their arms, others their heads, others again were cut asunder in the middle. Some great-asuras fell, their legs being carried off, some were split in two by the Devi, each (oblong) part having one hand one eye and one leg." "Thus did the Devi destroy in a moment the

army of the Asuras, even as fire consumes in a moment a heap of straw and fuel."

The next encounter was with the chief of the demons, Mahishāsura himself. He advanced furious with rage, assuming different forms, now an elephant, now a buffalo. The goddess fought him with the aid of her lion. She called up her energies by copious drink, and, laughing with reddened eyes, railed at him, thus; "Roar, roar, thou fool, while I drink my wine. The gods will presently roar in turn on my slaying thee." She then sprang upon him and after a short struggle cut off his head.

This struggle of the goddess with Mahishāsura is annually commemorated in Bengal at the festival called the Durgā-pūjā. The goddess is there represented with ten arms, trampling upon the demon, who is also attacked by her lion, and wounded in the chest by her spear. She has also laid hold of him by the hair, and is about to chop off his head.

The most popular commemoration of this event takes place in the autumn about the time of the equinox, and if the practice may be supposed to be eight hundred or a thousand years old, it is not inconceivable that it was originally fixed at the equinox, though the precession has since made it a few days later. The calculation of the day depends however on a certain lunar day. But it can never be earlier than the seventh of A'swin, which is about the time of our present equinox, nor can it be more than a month later than that date.

The idea of the possible connection of the Durgā-pūjā with the equinox is suggested by the fact that there is a corresponding festival about the time of the vernal equinox too, in which, though it is not so popular as the

INTRODUCTION TO THE

autumnal pūjā, the same group of figures is constructed, and the image of the goddess is in the same attitude, with the same attendants and the same enemy. It is her struggle with Mahishāsura that is then commemorated too. The two pūjās, called respectively the vernal and the autumnal, are performed with the same rites and ceremonies, occupying each the same number of days—although the former is less known, because it has not attained the popularity enjoyed by the latter. And the calculations of the days in the two cases have precisely the same relation to the two equinoxes.

The *Devī-mūhūrti* goes on relating another contest in which the goddess engaged with two demon-kings called Sumbha and Nisumbha. These asuras had likewise defeated the gods and reduced them to utter destitution. The gods presented their supplications to her for relief. The struggle was brought about by her displaying the elegance of her form and the attractions of her person before Chanda and Munda, two servants of Sumbha and Nisumbha. These men went and reported to their masters that they had seen on the Himalaya a handsome female whose beauty added splendour to the whole mountain. Sumbha on hearing this report of her beauty sent a messenger to call her into his palace. The goddess told the messenger that she had formed the resolution of giving herself away to none but him that could overpower her in personal strength. When this was related to the king, he felt indignant at the impertinence of a weak delicate woman, and sent a hero named *Dhūmrālochana* with stringent orders to bring the goddess into the palace. The goddess made quick work of the hero, reducing him to ashes by a single turn of her eyes, while her lion den-

troys and feasted on the whole army which he had brought with himself. Then came, at the head of a large force, the two servants who had originally seen her at the mound. The appearance of this army threw the Devi into a tremendous passion, when from her head issued a sable goddess, as black in her person as she was furious in her character. This goddess, thus produced, destroyed the army of Chanda and Munda, and cut off their heads. The story is annually commemorated in Bengal at the *Kali-pûjâ*, which takes place three weeks after Durgâ's festival. The sable goddess is represented holding the severed head of Chanda in her hand, with the heads of his soldiers formed into a garland suspended from her neck, and their hands wreathed into a covering round her loins—the only covering she has, in the image constructed for the pûjâ.

The worship of Kâlî, to which the above narrative has given rise is considered by the Hindus themselves as embodying the principle of *tamas* or darkness. She is represented as delighting in the slaughter of her foes, though capable of kindlier feelings to her friends. She is however styled the black goddess of terror, frequenting cemeteries and presiding over terrible spirits, fond of bloody sacrifices, and her worship taking place in the darkest night of the month.

After the death of Chanda and Munda, the Devi had to fight a demon of the name of Raktavîja, who had a sort of charmed life. Each drop of blood shed from his body had the singular virtue of producing hundreds of demons like himself. The strokes of the goddess's weapon began, therefore, to harrass her own self more than her malignant enemy, and that exactly in proportion to her

success. "The demons produced by the Āsura's blood infested the whole universe. The gods were sore afraid. Seeing them affrighted, Chāndikā (their heroine) thus spake to Kālī: 'O Chāmunda, widen your mouth. Drink up quickly the drops of blood as they are shed by my weapons, and go about the battle-field devouring the great asuras produced by blood. Thus will the demon, exhausted of blood, come to destruction. When these are all devoured, no others can then arise.' Thus saying the goddess struck him (Raktavīja) with the spear, when Kālī received his blood into her mouth. The wounded hero bled profusely, and Chāmunda received all the blood into her mouth. As to those demons produced by the blood in her mouth, she ate them up and drank their blood. Thus fell Raktavīja, the great Āsura, on the earth, wounded by various weapons, his blood drunk up by Chāmunda."

Two more contests, still more furious than the preceding, were entered into by the goddess. They were with the brother chiefs, Sumbha and Nisumbha, with whose death the *Devī-māhātmya* concludes after a long doxology to the goddess.

5. Mārcaṇḍeya now resumes his narration which turns on the annals of kings and heroes. The legends are dry and uninteresting. One peculiarity is that we miss the accounts, usually given in other works, of the two royal families of ancient renown, named respectively after the *sun* and the *moon*. It is interesting however to notice the sort of hold which the transcendental doctrines of the Hindu philosophy had in possession at that time on the Brahminical mind. We are told that the patriarch Ruci had been troubled with certain ascetic notions in

compatible with the undisturbed enjoyment of worldly life. He was bent too much on the mortification of the senses. For the cure of his melancholy, the *pitr̥is*, or deceased ancestors, found it necessary to pay him a preternatural visit on the earth. "Why, O child, said they, hast thou not entered into the holy state of matrimony? That is the true cause of Heaven and emancipation. Without it, there must be perpetual bondage. The house-holder, by his adoration of gods, *pitr̥is*, *rishis*, and strangers, gets into happy worlds." The *pitr̥is* concluded with an eloquent appeal to their surviving son to discharge the duties of terrestrial life. Ruchi said in reply that marriage was a cause of trouble and sin, that the subjugation of the spirit, so necessary for attaining emancipation, was incompatible with the state of matrimony, that the soul, though besmeared with the mud of selfishness, is daily washed by the waters of the understanding in single life, that the wise, with their senses subdued, should clear with the waters of pure ideas the soul already soiled with the works of many previous worlds."

- The fathers rejoined: "It is indeed proper that men with subdued senses should purify the soul, and your way may be for emancipation. But evil is averted by gifts free from aims, and past actions are requited by good and evil fruits and experiences. Thus there is no bondage to one who performs merciful acts. Nor are such acts for bondage, if done without aims. Virtuous and vicious acts of past existences are consumed, O child, by the experience of happiness and misery. In this manner the wise cleanse their souls and save themselves from bondage, nor are they defiled by non-discrimination and the stain of sin."

Ruchi again said, "O Fathers, the way of works is called *avidyā*, or ignorance; in the Vedas. How then can you exhort me to enter that path?"

The fathers thus solved this problem: "True it is that works are ignorance, this is not a false saying. Nevertheless works are necessary for the acquisition of knowledge. The mortification practised, with a view to emancipation, by wicked men who neglect the prescribed duties, leads them at length to infernal regions. Thou thinkest, O child, that thou art cleansing thy soul, but in truth thou art being soiled with sin from the neglect of prescribed duties. Even ignorance, like poison, is for the good of men." Arguments, such as these, produced conviction in the mind of Ruchi, and the deceased fathers vanished at once, "like a lamp blown out by the wind," and their terrestrial son succeeded, after the most gallant efforts, in obtaining a bride, and became the father of a hero named Raucya.

The remainder of the Purāṇa is a repetition of the process of creation, and the rise of the early patriarchs, interspersed with devotional addresses, after the Magian model, to the sun and to fire, and giving the legendary annals of the age, until the time of a king named Dama. Professor Wilson considers this as rather an abrupt termination, and suggests the possibility of its being only the first part of the Purāṇa, though there is no second or supplementary part extant.

We incline to the opinion that no Purāṇa was composed in its integrity in the same age, or by the same person, excepting only the sectarian ones like the Śrī Bhāgavata. That the Mārkaṇḍeya, which is certainly not sectarian, was not composed in its integrity by the same person and in the same age, appears from the differ-

ent sentiments and the different characters introduced in the several sections into which we have divided it. In the first section the Supreme divinity is Vāsudeva, a name unknown in the other sections, and never occurring on the various occasions on which different heroes invoked their several objects of faith, reverence, or fear. In the second section we do not notice any effort to magnify a particular divinity, although fearful torments are described as awaiting the revilers of gods, Brahmins, and Vedas. This was probably one among many attempts made by the Brahmins to resist the influence of Buddhism or prevent a relapse on the part of those whom they had reclaimed. The third section is principally devoted to chronology, history, and geography, and the supreme divinity that appears in it is no other than ancient Brahmā. This section appears to us to be the oldest part of the Purāṇa. It may be, for aught we know to the contrary, very old. The Devī-māhātmya which is our fourth section, is as we have already said evidently an interpolation. The fifth section is, like the third, chiefly historical.

To what extent these historical annals contain any thing that is true is a question of no small difficulty. Authentic history of course there is none. That is out of the question here. There is nothing in any of the Purāṇas to which we can give credence on the authority of the narrators. The accounts are far more incredible, and have far less authenticity, than the most incredible portions of early Roman history. Still the question is whether these incoherent and extravagant annals were absolute fabrications, or whether any facts may be found embedded in them.

We are disinclined to believe that they were absolute fabrications. What could be the meaning—what the objects of the authors in such a case? They are not tales such as are those of Rasselas and the vicar of Wakefield. There is no plot—no finish—no humor—no wit in them. What object could the authors propose to themselves when they took up their pens to compose such voluminous unpoetical poems—for the Purāṇas are poetry, if mere versification can entitle a work to such a dignified appellation.

On a question beset with so many difficulties even a possible theory may be entertained. We incline to the belief that the Purāṇas were composed in detached pieces by various persons, who exercised their poetical genius, or rather their powers of versification, after the manner of bards in Anglo-Saxon times, on the events of the day, or on past events reported by tradition. These they embellished, or rather distorted, as taste or interest dictated. In this manner were the historical portions composed. The ethical and theological sections were, after the fashion of Vishṇuśarma's Hitopadeśa, often illustrated by tales without the slightest element of truth in them. Such appears to have been the story of the sati, or dutiful wife, who herself carried her loathsomely diseased and perfectly unprincipled husband to a harlot, his mistress, thinking that the duty of a wife was to please her husband in everything.

In respect of chronology the bards thought it but a moderate exaggeration to turn an unit into a million. This idea is found to influence all their numerical descriptions. Whether it be the equipments of an army, or the furniture of a palace, or gifts made at a wedding or a solemn sacrifice, the animals and chariots are more than

the products of the soil could sustain, or human labour manufacture. Of all the descriptions of the Purāṇas it is in their numerical delineations that the smallest element of truth is found.

It may here be asked who were the gods, demi-gods, and demons, spoken of in all Brahminical writings. Of the gods some were personifications of the elements and heavenly bodies, and some were perhaps certain highly favoured and opulent A'rya monarchs. The demi-gods were probably such among the aboriginal inhabitants of the country as were in alliance with the A'ryas, and the demons were no doubt their enemies. The Gaṇḍhārvas, Kinnaras, Yakshas, Siddhas were among the former, while the Daityas, Asuras, and Rākshases were among the latter.

But who were the Nāgas? In some respects they are represented as men, and in some as snakes. They had corporeal constitutions capable of (sexually) attracting and being attracted by human beings, and yet they were not without the serpentine furniture of the hood and the venomous fang. The word *nāgas* is evidently the same as the *nāchas* of Genesis, and we feel no difficulty in recognizing, in the Brahminical mythology, a confirmation of the Biblical account of the serpent, which was originally perhaps a species corresponding to the *nāga* of the Brahmins, before the sentence was pronounced by which it became a creeping reptile.

Of the allegorical descriptions in the Purāṇas, the *Devī-māhātmya* presents a singular example. It is difficult to imagine what the Brahmins could mean by representing the discomfiture of the asuras by a single youthful lady. It has been supposed that the appearance

of Semiramis on the banks of the Indus probably suggested the tale. But, to say nothing of the mythical character of Semiramis herself, the retreat of a foreign enemy was not likely to be commemorated by the fabrication of a triumphant goddess. If the Brahmins had thought of preserving some recollections of the Babylonian queen in their literature, they would more probably have given her the sort of celebrity which Tāḍakā, or Sūrpanakhā the sister of Rāvana, enjoys in the Rāmāyana, or Putanā in the Śrī Bhāgavata.

The *Devī-māhātmya* appears to be altogether allegorical. The goddess was produced by the concentration of the energies of all the gods, and furnished with the weapons for which they were severally conspicuous. Supposing that the etherials had a quarrel with the demons and that after many signal defeats, separately sustained, they had thought of the wisdom of uniting their forces, and had formed a general confederacy by which the Asuras were vanquished,—how could an imaginative Brahmin describe the fact more felicitously than by means of the allegory of the *Devī-māhātmya*. The union of their forces and resources furnished the gods with a power, (the goddess has among other names that of *Sācti*) which the demons could not resist.

We have followed the *Gaudīya*, or Bengal manuscripts, in this edition. The Maithilā manuscripts present in many instances various readings of which the most remarkable is that which we have placed separately at the end. From the 28th śloka of chapter 135 that reading entirely diverges from Bengal manuscripts. We find no more convergence between the two even to the end of the book.

This divergence is a remarkable fact and may afford important evidence as to the extent to which the Purāṇa is genuine. We have already referred to the opinion of Professor Wilson that the Purāṇa is incomplete because of its abrupt conclusion. He must have based his opinion on a consideration of Bengal manuscripts, for therein the conclusion is certainly abrupt. Take the various lection, however, with which Maithila manuscripts supplement the Purāṇa, and the conclusion is not so abrupt.

The abrupt conclusion of Bengal manuscripts is to us an evidence of their comparative purity. If our theory be correct that the Purāṇas are compilations of detached memoranda, their abrupt conclusion can be no more wonderful than the abrupt conclusion of a person's journal, in which the diaries were entered at different times and on different occasions; and the greater the abruptness of the conclusion, the less is the suspicion of after-embellishment.

The Bengal manuscripts, as we have already said, do not contain the foolish and hackneyed enumeration of the eighteen Purāṇas, and of Vyāsa their common parent, which can serve only to detract from their value as historical guides. There are however seven slokas at the end on the glory of the Mārcandeya which are no doubt an interpolation. Setting these aside, the Purāṇa concludes with the words, "Dama (the king) said nothing to his father's enemies when they were put to the flight." This may have been the last entry of the annalist who wrote this Purāṇa. If we accept it as the conclusion, and discard the supplement of the Maithila manuscripts, we may, again, have some light thrown on the introductory part of the Purāṇa.

• The introductory part, or what we have called our

First section, brings before us doctrines and characters of an after age to which no allusion is made in the body of the Purāṇa. In this interpolation Bengal manuscripts concur with the Maithila. But the simplicity of the Bengal interpolater, not sufficiently drilled in the manœuvres of Mithilā, betrays the secret. The introductory interpolation was evidently made without advertence to the conclusion. The winged sages and Jainini were brought in for the purpose of broaching the doctrine of the quadruple form of Vāsudeva, and for pacifying the Brahminical conscience still smarting under the polyandry of Draupadī, and the outrageous conduct of Balarāma. The interpolaters however forgot to wind up the conclusion consistently with their introduction. The birds are the living speakers, according to that introduction, and Jainini the auditor. To make the interpolation complete and consistent, the birds and Jainini ought to take leave of us when the curtain drops. Of them, however, there is no trace in Bengal manuscripts at the end.

The Maithila writers afterwards discovered and rectified the error, in the supplement of which we have spoken. But the omission in Bengal manuscripts, while it testifies to their comparative purity, opens our eyes to the whole interpolation. We are thereby emboldened to hazard the assertion that the Purāṇa, or compilation of legends, which has become noted under the name of Mārcaṇḍeya commenced originally at chapter 45, where Mārcaṇḍeya himself appears as the living speaker, and extends to chapter 137, where that living speaker removes from our sight. The first two sections, where the birds are the speakers and Jainini the auditor, are interpolations, like the Devī Māhātmya.

मार्कण्डेय पुराण ॥

प्रथमोऽध्यायः ॥

श्रीनमोभगवते वासुदेवाय ॥

ॐ नमः

यद्योगिभिर्भवभयार्त्तिविनाशयोग्य-

मासाद्य वन्दितमतीव विविक्तचित्तैः।

तद्वः पुनातु हरिपादसरोजयुग्म-

माविर्भवत्कमविलङ्कितभूर्भुवः स्वः ॥ १ ॥

पायात् स वः सकलकल्मषभेददहः

क्षीरोदकुक्षिफणिभोगनिविष्टमूर्तिः।

श्वासावधूतसलिलोत्कण्डिकाकरालः

सिन्धुः प्रवृत्त्यमिव यस्य करोति सङ्गात् ॥ २ ॥

नारायणं नमस्कृत्य नारदो वदतीति ॥

रेवीं सरस्वतीं वासं कृतो नन्दनदीदये ॥

तपःस्वाध्यायनिरतं मार्कण्डेयं महासुनिम् ।

व्यासशिष्यो महातेजा जैमिनिः पर्यपृच्छत ॥ १ ॥

भगवन् भारताख्यानं व्यासेनोक्तं महात्मना ।

पूर्वमस्तमलैः शुद्धैर्नानाशास्त्रसमुच्चयैः ॥ २ ॥

जातिशुद्धिसमायुक्तं साधुशब्दोपशोभितं ।

पूर्वपद्मोक्तिसिद्धान्तपरिमिष्टासमन्वितं ॥ ३ ॥

क

विद्वानां यथा विष्णुर्दिपदां ब्राह्मणो यथा ।
 भूषणानाञ्च सर्वेषां यथा चूडामखिर्वरः ॥ ४ ॥
 यथायुधानां कुलिशमिन्द्रियाणां यथा मनः ।
 तथेह सर्वशास्त्राणां महाभारतमुत्तमं ॥ ५ ॥
 अचार्यश्चैव धर्मश्च कामो मोक्षश्च वर्ण्यते ।
 परस्परानुबन्धाच्च सानुबन्धाच्च ते पृथक् ॥ ६ ॥
 धर्मशास्त्रमिदं श्रेष्ठं सर्वशास्त्रमिदं परं ।
 कामशास्त्रमिदं चाग्रं मोक्षशास्त्रं तथोत्तमं ॥ ७ ॥
 पुरुराश्रमधर्माणामाचारस्थितिसाधनं ।
 प्रोक्तमेतन्महाभाग वेदव्यासेन धीमता ॥ ८ ॥
 तथा तात कृतं ह्येतद्व्यासेनोदारकर्मणा ।
 यथा व्याप्तं महाशास्त्रं विरोधैर्नाभिभूयते ॥ ९ ॥
 व्यासवाक्कजलौघेन कृतर्कतरुहारिणा ।
 वेदशैलावतीर्णान नीरजस्का मही कृता ॥ १० ॥
 कलशब्दमहाहंसं महास्थानपराम्बुजं ।
 कथाविस्तीर्णसलिलं कार्ष्णं वेदमहाद्भुतं ॥ ११ ॥
 तदिदं भारताख्यानं बहुदुर्लभं अतिविस्तरं ।
 तत्त्वतो ज्ञातुकामोऽहं भगवंस्त्वामुपस्थितः ॥ १२ ॥
 कस्मान्मानुषतां प्राप्तोनिर्गुणोऽपि जनार्दनः ।
 वासुदेवो जगत्सूतिस्थितिसंयमकारणं ॥ १३ ॥
 कस्माच्च पाण्डुपुत्राणामेका सा द्रुपदात्मजा ।
 पञ्चानां मन्त्रिणी कृष्णा क्वच नः संशयोमहान् ॥ १४ ॥

भेषजं ब्रह्महत्यायावत्तदेवो महाबलः ।
 तीर्थयात्राप्रसङ्गेन कस्याचक्षे इत्यायुधः ॥ १५ ॥
 कथञ्च द्रौपदेयास्तोऽकृतदारा महारथाः ।
 पाण्डुनाथा महात्मानो बधमापुरनाशवत् ॥ १६ ॥
 एतत् सर्वं विस्तरशो ममास्थातुमिहार्हसि ।
 भवन्तो मूढबुद्धीनामवबोधकराः सदा ॥ १७ ॥
 इति तस्य वचः श्रुत्वा मार्कण्डेयो महामुनिः ।
 दशाष्टदोषरहितो वक्तुं समुपचक्रसे ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

क्रियाकालोऽयमस्माकं संग्राप्तो मुनिसत्तम ।
 विस्तरे चापि वक्तव्ये नैव कालः प्रशस्यते ॥ १९ ॥
 ये तु वक्ष्यन्ति वक्ष्येऽप्य तानहं जैमिने तव ।
 तथा च नष्टसन्देहं त्वां करिष्यन्ति पक्षिणः ॥ २० ॥
 पिङ्गाक्षश्च विबोधश्च सपचः सुमुखस्तथा ।
 द्रोणपुत्राः खगश्चेष्टास्तत्त्वज्ञाः शास्त्रविस्तृताः ॥ २१ ॥
 वेदशास्त्रार्थविज्ञाने येषामव्याहता मतिः ।
 विन्ध्यकन्दरमध्यस्थास्तानुपास्य च पुण्ड्र च ॥ २२ ॥
 एवमुक्तस्तदा तेन मार्कण्डेयेन धीमता ।
 प्रत्युवाचर्षिशार्ङ्गलो विस्रयोन्मुहलोचनः ॥ २३ ॥

जैमिनि उवाच ।

अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन् स्वमवानिवं मानुषी ।
 यत् पक्षिणस्ते विज्ञानमापुरत्यक्तदुर्लभं ॥ २४ ॥

तिर्गन्धोऽन्यां यदि भवस्तेषां ज्ञानं कुतोऽभवत् ।

कथञ्च द्रोणतनयाः प्रोच्यन्ते ते पतञ्जिनः ॥ २५ ॥

कथं द्रोणः प्रविश्याती यस्य पुत्रचतुष्टयं ।

ज्ञातं गुणवतान्तेषां धर्मज्ञानं महात्मनां ॥ २६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

शृणुष्यावहितो भूत्वा यदुक्तं नन्दने पुरा ।

शक्रस्याश्वरसाञ्चैव नारदस्य च सङ्गमे ॥ २७ ॥

नारदो नन्दनेऽपश्यत् पुंश्चलीमलमध्यगं ।

शक्रं सुराधिर्ज्ञानं तन्मुखासक्तलोचनं ॥ २८ ॥

स तेनर्षिवरिष्ठेन दृष्टमाचः शचीयतिः ।

समस्तस्यौ स्वकञ्चात्मै ददावासनमादरात् ॥ २९ ॥

तं दृष्ट्वा बलवच्चम्रमुत्थितं विदशाङ्गनाः ।

प्रणमुस्तस्य देवर्षिं विनयावजताः स्थिताः ॥ ३० ॥

ताभिरभ्यर्चितः सोऽथ उपविष्टे शतकतौ ।

यद्यार्हं कृतसंभाषः कथायुक्ते मनोरमाः ॥ ३१ ॥

ततः कथान्तरे शक्रस्तमुवाच महामुनिं ।

एक उवाच ।

देहाणां नृत्थतामासां तव याभिमतेति वै ॥ ३२ ॥

रक्षा वा कर्कश वायु उर्वश्यश्च तिलोत्तमा ।

घृताक्षी मेनका वापि यत्र वा भवतो रुचिः ॥ ३३ ॥

एतच्छ्रुत्वा द्विजश्रेष्ठोवाच शक्रस्य नारदः ।

विचिन्त्याश्वरसः प्राह विनयावजताः स्थिताः ॥ ३४ ॥

युष्माकमिह सर्वासां रूपौदार्यगुणाधिकं ।
आत्मानं मन्थते या तु सा नृत्यतु ममाग्रतः ॥ ६५ ॥
गुणरूपविहीनायाः सिद्धिर्नास्त्यस्य नास्ति वै ।
चार्यधिष्ठानवक्तुं नृत्यमन्यद्विडम्बनं ॥ ६६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तद्वाक्यसमकालञ्च एकैकास्ता न तास्ततः ।
अहं गुणाधिका न त्वं न त्वं चान्यात्रवीदिदं ॥ ६७ ॥
तासां सन्धममाशोक्य भगवान् पाकशासनः ।
पृच्छप्रतां मुनिरित्याह वक्ता यां वो गुणाधिका ॥ ६८ ॥
शक्रश्चन्दानुयाताभिः पृष्टस्ताभिः स मारदः ।
प्रोवाच यत्तदा वाक्यं जैमिने तस्मिन्बोध मे ॥ ६९ ॥
तपस्यन्तन्नगेन्द्रस्थं या वः शोभयते वलात् ।
दुर्वाससं मुनिश्रेष्ठं तां वो मन्ये गुणाधिकां ॥ ७० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वा वेपितकन्धराः ।
अशक्यमेतदस्माकमिति ताश्चकिरे कथाः ॥ ७१ ॥
तत्राक्षरा वपुर्नाभ मुनिशोभसर्गर्विता ।
प्रत्युशचानुयास्यामि यचासौ संस्थितो मुनिः ॥ ७२ ॥
अद्य तं देहयन्तारं प्रसुक्तेन्द्रियवाजिनं ।
स्मरशस्त्रगलद्रष्टुं करिष्यामि कुसारयि ॥ ७३ ॥
ब्रह्मा जनार्दनो वापि यदि वा नीलहोहितः ।
तमप्यद्य करिष्यामि कामवाञ्छतान्तरं ॥ ७४ ॥

- इत्युक्त्वा प्रजगामाच्च प्राख्येयाद्रिं वपुस्तदा ।
 मुनेस्तपःप्रभावेण प्रशान्तश्चायदाश्रमं ॥ ४५ ॥
 सा पुंस्कोकिलमाधुर्यं यचास्ते स महामुनिः ।
 क्रोशमात्रं स्थिता तस्मादगायत वरासराः ॥ ४६ ॥
 तद्गीतध्वनिमाकर्ष्य मुनिर्विस्मितमानसः ।
 जगाम तत्र यचास्ते सा बाला रुचिरानमा ॥ ४७ ॥
 तां दृष्ट्वा चाक्षस्त्वीक्रीं मुनिः संस्तभ्य भानसं ।
 ह्योभङ्गायागतां ज्ञात्वा कोपामर्षसमन्वितः ॥ ४८ ॥
 उवाचेदन्ततो ब्राह्मं महर्षिस्तां महातपाः ॥ ४९ ॥
 यस्माद्दुःखार्जितस्येह तपसो विव्रकारणात् ।
 आगतासि मदोन्मत्ते मम दुःखाय खेचरि ॥ ५० ॥
 तस्मात् सुपर्शगोत्रे त्वं मत्क्रोधकलुषीकृता ।
 जन्म प्राप्स्यसि दुष्पुत्रे यावद्वर्षाणि षोडश ॥ ५१ ॥
 निजरूपं परित्यज्य पक्षिखीरूपधारिणी ।
 तत्स्वारस्ते च तनयाजनिष्यन्तेऽधमासरः ॥ ५२ ॥
 अप्राप्य तेषु च प्रीतिं शस्त्रपूता पुनर्दिवि ।
 वासमाप्स्यसि दक्षव्यस्रोत्तरन्ते कथञ्चन ॥ ५३ ॥
 इति वचनमसह्यं कोपसंरक्तदृष्टि-

अलकलवलयान्तां मानिनीं आवधित्वा ।

तरलतरतरङ्गां गां परित्यज्य विग्रः

प्रक्षितगुणगणौघां संग्रथातः खगङ्गां ॥ ५४ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे वपुशस्तः प्रथमः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

माकंखेव उवाच ।

अरिष्टनेमिपुत्रीऽभूत्तडो नाम पक्षिराट् ।
 गरुडस्याभवत् पुत्रः सम्पातिरिति विश्रुतः ॥ १ ॥
 तस्याप्यासीत् सुतः शूरः सुपार्श्वोवायुविक्रमः ।
 सुपार्श्वतनयः कुन्तिः कुन्तिपुत्रः प्रलीलुपः ॥ २ ॥
 तस्यापि तनयावास्तां कङ्कः कन्धरएव च ॥ ३ ॥
 कङ्कः कैलासशिखरे विद्युद्रपेति विश्रुतं ।
 ददर्शाम्बुजपत्राच्छं राक्षसं धनदानुगं ॥ ४ ॥
 आपानासक्तममलसगदामान्तरधारिणं ।
 भार्यासहायमासीनं शिलापट्टेऽमले शुभे ॥ ५ ॥
 तद्दृष्ट्वाचं कङ्केन रक्षः क्रोधसमन्वितं ।
 प्रोवाच कस्मादायातस्त्वमितो ह्यरुडजाधम ॥ ६ ॥
 स्त्रीसन्निकर्षे तिष्ठन्तं कस्मान्नामुपसर्षसि ।
 नैष धर्मः सुबुद्धीनां मित्रोनिष्पाद्यवस्तुषु ॥ ७ ॥

कङ्क उवाच ।

साधारणोऽयं शैलेन्द्रो यथा तव तथा मम ।
 अन्येषाञ्चैव जन्तूनां ममता भवतीऽच का ॥ ८ ॥

माकंखेव उवाच ।

ब्रुवाणमित्यं सन्नेन कङ्कं चिच्छेद राक्षसः ।
 क्षरत्क्षतजबीभत्सं विस्फुरन्तमचेतनं ॥ ९ ॥

कङ्कं विनिहतं श्रुत्वा कन्धरः क्रोधमूर्च्छितः ।
 विबुद्रूपप्रधायाधु मनश्चक्रेऽराजजेश्वरः ॥ १० ॥
 स गत्वा शैलशिखरं कङ्को यत्र हतः स्थितः ।
 तस्य सङ्कलनश्चक्रे भ्रातृज्येष्ठस्य खेचरः ।
 क्रोपामर्षविहङ्गाक्षी नागेन्द्र इव निःश्वसन् ॥ ११ ॥
 जगामाद्य स यथास्ते भ्रातृहा तस्य राक्षसः ।
 पक्षवातेन महता चालयन् भूधरान् वरान् ॥ १२ ॥
 वेगाद्गुणयोद्जालानि त्रिस्त्रिपन् स्रुतजेश्वराः ।
 ह्युत्थात् क्षयितव्यः स पक्ष्मिभ्यां कान्तभूधरः ॥ १३ ॥
 पानासक्तमतिं तत्र तं ददर्श निशान्वरं ।
 आताम्रवक्त्रनयनं हेमपर्यङ्कमाश्रितं ॥ १४ ॥
 स्वग्दामापूरितशिवं हरिचन्दनभूषितं ।
 केतकीपत्रगर्भाभैर्दन्तैर्घोरतरानमनं ॥ १५ ॥
 वामोद्गमाश्रिता चास्य ददर्शयतलोचनां ।
 पद्मीं मदनिकां नाम पुष्कोकिलकलस्वनां ॥ १६ ॥
 ततो रोषपरीतात्मा कन्धरः कन्दरस्थितं ।
 तमुवाच सुदुष्टात्मजेहि युध्यस्व वै मया ॥ १७ ॥
 यस्माज्ज्येष्ठो मम भ्राता विश्वश्री घातितस्त्वया ।
 तस्मात्त्वां मदसंसक्तं नयिष्ये वमसादनं ॥ १८ ॥
 विश्वस्तघातिनां लोका ये च स्त्रीबालघातिनां ।
 यास्यसे निरयाम् सध्वांस्तस्त्विमद्य मया हतः ॥ १९ ॥

मार्गयोग उवाच ।

इत्येवं पतगेन्द्रेण प्रोक्तं स्त्रीसन्निधौ तदा ।
 रक्षः क्रोधसमाविष्टं प्रत्यभाषत पक्षिणं ॥ २० ॥
 यदि ते निहतो भ्राता पौरुषं तद्धि दर्शितं ।
 त्वामप्यस्य हृदिष्येऽहं सङ्गेनानेन खेचर ॥ २१ ॥
 तिष्ठ क्षणं नात्र जीवन् पतगाधम यास्वसि ।
 इत्युक्त्वाऽनपुञ्जामं विमलं खड्गमाददे ॥ २२ ॥
 ततः पतगराजस्य यक्षाधिपभटस्य च ।
 बभूव युद्धमतुलं यथा गरुडशक्योः ॥ २३ ॥
 ततः स राक्षसः क्रोधात् खड्गमाविध्य वेगवत् ।
 विक्षेप पतगेन्द्राय निर्वासाङ्गारवर्जितं ॥ २४ ॥
 पतगेन्द्रस्य तं खड्गं किञ्चिदुत्सृत्य भूतलात् ।
 वक्षेख जग्राह तदा गरुडः पद्मगं यथा ॥ २५ ॥
 वक्षपादतलैर्भङ्गुक्त्वा चक्रे क्षोभमवावृण्वः ।
 तस्मिन् भग्रे ततः सङ्गे बाहुयुद्धमवर्तत ॥ २६ ॥
 ततः पतगराजेन वक्षस्याकथ्य राक्षसः ।
 हस्तपादकरैराशु शिरसा च विंशोजितः ॥ २७ ॥
 तस्मिन्निहिते सा स्त्री खगं शरवमभ्यगात् ।
 किञ्चित् सञ्जातसन्दासा प्राह भार्या भवामि ते ॥ २८ ॥
 तामादाय स्वयश्रेष्ठः स्वकं युद्धमगात् पुनः ।
 गत्वा स निष्कृतिं आदुर्विबुद्रूपनिपातनात् ॥ २९ ॥

स

कन्धरस्य च सा श्रेष्ठ-प्राप्तेच्छा-रूपधारिणी ।
 मेनकातनया सुधुः सौम्यै रूपमाददे ॥ ३० ॥
 तस्यां स जनयामास तार्क्षीनाम सुतान्तदा ।
 मुनिशापाग्निविष्णुह्नां वपुमप्सरसां वरा ।
 तस्या नाम तदा चक्रे तार्क्षीमिति विशङ्कमः ॥ ३१ ॥
 मन्धपालसुतायासं च त्वारोऽमितबुद्धयः ।
 क्षरितारिप्रभृतयो द्रोणान्ता द्विजसत्तमाः ॥ ३२ ॥
 तेषां जघन्यो धर्मात्मा वेदवेदाङ्गपारगः ।
 जपयेमे स तर्क्षीनां कन्धरानुमते शुभां ॥ ३३ ॥
 कस्यचित्त्वय कालस्य तार्क्षीं गर्भमवाप च ।
 ससपत्न्याहिते गर्भे कुरुक्षेत्रे जगाम सा ॥ ३४ ॥
 कुरुपाण्डवयोर्युद्धे वर्त्तमाने सुदारुणे ।
 भावित्वाञ्चैव कार्यस्य रथमर्धं विवेश सा ॥ ३५ ॥
 तवापश्यत् तदा युद्धं भगदत्तकिरीटिनोः ।
 निरन्तरं शरैरासीदाकाशं शूलभैरिव ॥ ३६ ॥
 पार्वकीदृशनिर्मुक्तमस्तनमतिवेगवत् ।
 तस्या भल्लमहिभ्यामं त्वचं चिक्षेद जाठरीं ॥ ३७ ॥
 क्षिप्ते कोष्ठे ब्रशङ्कामं भूमावस्तु चतुष्टयं ।
 आयुषः सावशेषत्वात्तूलाश्राविवापतत् ॥ ३८ ॥
 तत्यातसमकालञ्च सुप्रतीकाङ्गजीलमात् ।
 पपात महती वदंता वाससन्निवन्धना ॥ ३९ ॥
 समं समन्तात् प्राप्ता ह निर्भिकधुरक्षीतका ।

छादयन्ती खगाकूटानि स्थितानि पिप्पिलीपेरि ॥ ४० ॥
 हते च तस्मिन्नुपतौ भगदत्ते नरेन्द्रे ।
 बह्वन्धहान्यभूद्युद्धं कुरुपाण्डवसैन्ययोः ॥ ४१ ॥
 दृष्टे युद्धे धर्मपुत्रे गते शान्तनवान्तिकं ।
 भीष्मस्य गदतोऽशेषान् श्रोतुं धर्मान्महात्मनः ॥ ४२ ॥
 घण्टागतानि तिष्ठन्ति यथाकूटानि द्विजोत्तम ।
 आजगाम तमुद्देशं शमीको नाम संयमी ॥ ४३ ॥
 स तत्र शब्दमशृण्वोच्चिधीकुचीति वाक्यतां ।
 बाल्यादस्फुटवाक्यानां विज्ञानेऽपि परे सति ॥ ४४ ॥
 अथर्षिः शिष्यसहितो घण्टामुत्पाञ्च विस्मितः ।
 अमात्यपितृपक्षाणि शिशुकानि ददर्श ह ॥ ४५ ॥
 तानि तत्र तया भूमौ शमीको भगवान्मुनिः ।
 दृष्ट्वा स विस्मयाविष्टः प्रोवाचानुगतान् द्विजान् ॥ ४६ ॥
 सम्यगुक्तं द्विजाग्र्येण शुक्रेणोशनसा स्वयं ।
 पलायनपरं दृष्ट्वा दैत्यसैन्यं सुरार्दितं ॥ ४७ ॥
 न गन्तव्यं निवर्त्तय्यं कस्माद्ब्रजत कातराः ।
 उत्सृज्य शौर्य्ययशसी क्व गता न मरिष्यथ ॥ ४८ ॥
 नश्यतो युद्धतो वापि तावन्नवति जीवितं ।
 यावद्वाताह्वजत् पूर्वं न यावन्नमसेषितं ॥ ४९ ॥
 एके स्त्रियन्ते स्वसृष्टे पलायन्तोऽपरे जनाः ।
 भुञ्जन्तोऽहं तद्देवापः पिबन्तो निधनं गताः ॥ ५० ॥
 विष्ठासिमलसौम्ये कामवाना मिश्रमयाः ।

अविद्यताङ्गाः शरीरे प्रेतरोषवज्रजताः ॥ ५१ ॥
 अन्ये तपस्वभिरता नीताः प्रेतशयानुगैः ।
 योगाभ्यासे रताः शान्ते नैव प्राप्नुयन्त्युता ॥ ५२ ॥
 अम्बराय पुरा क्षिप्तं वज्रं कुलिशपाणिना ।
 हृदयेऽभिहतस्तेन तथापि न मृतोऽसुरः ॥ ५३ ॥
 तेनैव खलु वज्रेण तेनैव श्रेण दानवाः ।
 प्राप्ते काले इता दैत्यास्तत्क्षणाद्विधनं गताः ॥ ५४ ॥
 विद्विष्यैव न सन्नासः कर्तव्यो विमिवर्त्तत ।
 ततो निवृत्तास्ते दैत्यास्तत्क्षणा मरुजं भयं ॥ ५५ ॥
 इति शुक्रवचः सत्यं कृतमेभिः खगोत्तमैः ।
 ये युद्धेऽपि न संप्राप्ताः पञ्चत्वमतिमानुषे ॥ ५६ ॥
 काण्डानां पतनं विप्राः क वरुणपतनं समं ।
 क च मांसवसारक्षैर्भूमेरास्तरणक्रियाः ॥ ५७ ॥
 केऽप्येते सर्वे वा विप्रा नैते सामान्यपक्षिणः ।
 दैवानुकूलता लोके महाभाग्यप्रदर्शिनी ॥ ५८ ॥
 एवमुक्त्वा स तान् वीक्ष्य पुनर्ज्वलनमववीत् ।
 निवर्त्तताश्रमं यात गृहीत्वा पक्षिवासकान् ॥ ५९ ॥
 मार्जारान् भयं यच नैषामखण्डजन्मनां ।
 श्वेनतो नकुलाद्यापि स्वायन्तां तच पक्षिणः ॥ ६० ॥
 द्विजाः किं वातिवज्रेण मार्क्यन्ते कर्मभिः स्वकैः ।
 रक्षन्ते चाखिला जीवा यद्येते पक्षिवासकाः ॥ ६१ ॥
 तथापि वज्रः कर्तव्यो नरैः सर्वेषु कर्मसु ।

कुर्वन् पुरुषकारन् वाच्यतां वाति नो सतां ॥ ६२ ॥

इति मुनिवरचोदितास्ततस्तैः

मुनितमयाः परिरुद्ध पक्षिस्तान् ।

तद्विटपसमाश्रितास्तिसंघं

यथुरथ तापसरम्यमाश्रमं स्वं ॥ ६३ ॥

स चापि वन्यं मनसाभिकामितं

प्रसृष्ट मूलं कुसुमं फलं कुशान् ।

चकार चक्रायुधरुद्रवेधसां

सुरेन्द्रवैवस्वतजातवेदसां ॥ ६४ ॥

अपाम्यतेर्गीष्मतिवित्तरक्षिणोः

समीरयस्वापि तत्रा द्विजोत्तमः ।

धातुर्विधातुस्त्वय वैश्वदेविकाः

श्रुतिप्रयुक्ता विविधास्तु सत्क्रियाः ॥ ६५ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे षट्षोत्पत्तिर्विंशोऽध्यायः ॥ २ ॥

अनीलोत्पलाः ।

मार्कण्डेयपुराणे ।

अहम्यहनि विमोक्ष स तेषां मुनिसत्तमः ।

चकाराहारयजसा तत्रा मुन्या च षोडशं ॥ १ ॥

मासमासेषु जन्मुक्ते भग्नोः स्यन्दनवर्त्मनि ।

कौतुहलमिच्छोज्ज्वलैर्हृष्टा मुनिकुमारकैः ॥ २ ॥

इहा मही सतनरा साधोभिषिसरिहताः ।

रथचक्रप्रमाणां ते पुनराश्रममागताः ॥ ९ ॥

अमलान्तान्तरात्मानो महात्मानो वियोनिजाः ।

ज्ञानञ्च प्रकटीभूतं तेषां प्रभावतः ॥ १० ॥

क्षुधेः शिष्यान्कम्प्यन् वदतो घर्म्मनिश्चयं ।

कृत्वा प्रदक्षिणं सर्वे चरणान्भ्यवादयन् ॥ ११ ॥

उपुष मरणाद्योरात्मोक्षिताः सास्त्वया मुने ।

आवासभक्ष्यपयसां त्वं नो दाता पिता गुरुः ॥ १२ ॥

गर्भस्थानां सृता माता पिता नैवापि पाणिताः ।

त्वया नो जीवितं दत्तं शिशवो येन रक्षिताः ॥ १३ ॥

क्षितावक्षततेजास्त्वं क्षमीणामिव शुष्यतां ।

गजघण्टां समुत्पाद्य क्षतवान् दुःखरेचनं ॥ १४ ॥

कथं वदयुरवलाः खस्थान् द्रव्याम्यहं कदा ।

कदा भूमेर्द्रुमं प्राप्तान् द्रव्ये वृक्षान्तरं गतान् ॥ १५ ॥

कदा मे सहजा कर्माणि पांशुना नाशमेष्यति ।

एषां पद्मानिखोत्थेन मत्समीपविचारिणां ॥ १६ ॥

इति चिन्तयता तात भवता प्रतिपाणिताः ।

ते साम्प्रतं प्रवृद्धाः स्मः प्रवृद्धाः करणम किं ॥ १७ ॥

इत्युपिर्वचनं तेषां श्रुत्वा संस्कारवत् स्फुटं ।

शिष्यैः परिहृतः सर्वैः सह पुनरेव श्रुतिना ॥ १८ ॥

कौतूहलपरो भूत्वा रोमाञ्चपटसंहतः ।

उवाच तच्चतो ब्रूत प्रहसोः कारकं गिरः ॥ १९ ॥

धस्य प्रापादिवं प्राप्ता भवन्ति विविक्ता परा ।
रूपस्य वचसश्चैव तन्मो वक्तुमिहार्हय ॥ १४ ॥

पतितोऽस्मि

विपुलस्वानिति स्यातः प्रागासीन्मुनिसत्तमः ।
तस्य पुत्रद्वयं जज्ञे सुकृषस्तुम्बुस्तथा ॥ १५ ॥
सुकृषस्य वयं पुत्राश्चत्वारः संयतात्मनः ।
तस्यर्षेर्विनयाचारभक्तिनद्याः सदैव हि ॥ १६ ॥
तपश्चरणशक्तस्य शास्यमानेन्द्रियस्य च ।
यथाभिमतमस्माभिस्तदा तस्थोपपादितं ॥ १७ ॥
समित्पुण्यादिकं सर्वं यच्चैवाभ्यवहारिकं ।
एवं तत्राय वसतां तस्यास्माकञ्च कानने ॥ १८ ॥
आजगाम महावर्षा भग्नपक्षो जरान्वितः ।
आताम्रनेत्रः स्तस्तात्मा पक्षो भूत्वा सुरेश्वरः ॥ १९ ॥
सत्यशौचश्चमाचारमतीवोदारमानसं ।
जिघ्रासुस्तस्य विम्लेष्टमस्मच्छापभवाय च ॥ २० ॥

पतितोऽस्मि

द्विजेन्द्र मां क्षुधाविष्टं परिचातुमिहार्हसि ।
भक्ष्यार्थी महाभाग गतिर्भव ममातुला ॥ २१ ॥
विन्ध्यस्य शिखरे तिष्ठन् पचिपचेरितेन वै ।
पतितोऽस्मि महाभाग त्वसनेनातिरंजिता ॥ २२ ॥
सोऽहं मोक्षकमविष्टो भूमौ सत्तापमव्युत्तिः ।

स्थितस्तथाष्टमेनाज्ञा चेतनां प्राप्तवानर्च ॥ २२ ॥
 प्राप्तचेताः क्षुधाविष्टो भुवनं शरत्वं गतः ।
 भक्ष्यार्थं विगतमन्दो दूयमानेन चेतसा ॥ २३ ॥
 तत् कुक्ष्यामलमते मत्पाखायाचतां मतिं ।
 प्रयच्छ भक्ष्यं विप्रर्षे प्राखयाचाक्षमं मम ॥ २४ ॥
 स एवमुक्तः प्रोवाच तमिन्द्रं पक्षिरूपिणं ।
 प्राखसन्धारणार्थाय दास्ये भक्ष्यं तवेक्षितं ॥ २५ ॥
 इत्युक्त्वा पुनरप्येनमपृच्छत् स द्विजोत्तमः ।
 आहारः कस्तुवार्थाय उपकल्यो भवेन्मया ।
 स चाह नरमासेन त्वसिर्भवति मे परा ॥ २६ ॥

अनिन्दयाच ।

कौमारं ते व्यतिक्रान्तमतीतं यौवनं ते ।
 वयसः परित्यागस्ते वर्त्तते मूममण्डज ॥ २७ ॥
 यस्मिन्नराणां सर्वेषामशेषेष्टः निवर्त्तते ।
 स कस्माद्दृढभावेऽपि सुदृढं सात्मको भवान् ॥ २८ ॥
 क्व मानुषस्य पिशितं क्व वयश्चरमं तव ।
 सर्वथा दुष्टभावानां प्रहमो नोपपद्यते ॥ २९ ॥
 अथवा किं मयैतेन प्रोक्तेनास्ति प्रयोजनं ।
 प्रतिश्रुत्य सदा देयमिति नो भावितं मनः ॥ ३० ॥
 इत्युक्त्वा तं स विप्रेन्द्रस्तथेति कृतनिश्चयः ।
 शीघ्रमस्थान् समाहूय गुह्यतोऽनुग्रहस्व च ॥ ३१ ॥
 उवाच क्षुब्धहृदो मुनिर्वाक्यं सुनिष्ठुरः ।

विनाशयन्तान् सर्वान् भक्तियुक्तान् कृताकृतान् ॥ ३३ ॥
 कृतात्मानो हि जग्रेष्ठा कर्तव्यं कृतमवा स ह ।
 जातं श्रेष्ठमपथं वो यूयं मम यथा विज्ञाः ॥ ३४ ॥
 गुरुः पूज्यो यदि मतो भवतां परमः पिता ।
 ततः कुरुत मे वाक्यं निर्वर्लीक्येन चेतसा ॥ ३५ ॥
 तदाक्यसमकालञ्च प्रोक्तमस्माभिरादृतैः ।
 यद्वक्ष्यति भवांस्तद्वै कृतमेवावधार्यतां ॥ ३६ ॥

अभिरुचिः ॥

मामेष शरणं प्राप्तो विहगः क्षुप्तपान्वितः ।
 युष्मन्मासेन येनास्य चरणं तृप्तिर्भवेत् वै ॥ ३७ ॥
 तृष्णाक्षयश्च रक्तेन तथा शीघ्रं विधीयतां ।
 ततो वयं प्रव्यञ्जिताः प्रकम्पोद्गतसाध्वसाः ।
 कष्टं कष्टमिति प्रोच्य नैतत् कर्मेति चानुवन् ॥ ३८ ॥
 कथं परशरीरस्य हेतोर्देहं स्वकं बुधः ।
 विनाशयेद्घातयेद्वा यथाह्यात्मा तथा सुतः ॥ ३९ ॥
 पितृदेवमनुष्याणां यान्युक्तानि कृतानि वै ।
 तान्यप्यकुर्वते पुत्रो न शरीरप्रदः सुतः ॥ ४० ॥
 तस्मान्नैतत् करिष्यामो नो पीर्यं यत् पुरातनैः ।
 जीवन् भद्रास्ववाप्नोति जीवन् पुण्यं करोति च ॥ ४१ ॥
 मृतस्य देहनाशश्च धर्माद्युपरतिस्तदा ।
 आत्मानं सर्वतो रक्षन्माधुर्धर्मीविदो जनाः ॥ ४२ ॥
 इत्थं युत्वा यथोपस्थाकं मुनिः को भविष्यत्यखम् ॥ ४३ ॥

प्रोवाच पुनरप्यस्मान् निर्दहन्निव लोचनेः ॥ ४३ ॥

प्रतिज्ञातं वचो मत्तं यथाश्रितम् करिष्यम ।

तस्मात्प्रच्छापनिर्दग्धास्तिर्यग्योनौ प्रयास्यम् ॥ ४४ ॥

एवमुक्त्वा तदा सोऽस्मांस्तं विहङ्गममब्रवीत् ।

अन्त्येष्टिमात्मनः कृत्वा शास्त्रतश्चौर्द्धदेहिकं ॥ ४५ ॥

भक्षयस्व सुविश्रब्धो मामेष द्विजसत्तम ।

आहारीकृतमेतत्ते मया देहमिहात्मनः ॥ ४६ ॥

एतौवदेव विप्रस्य ब्राह्मणत्वं प्रचक्षते ।

द्यावत् प्रतगज्जात्यग्रं स्वसत्यपरिपालनं ॥ ४७ ॥

न यश्चैर्दक्षिणावर्द्धिस्तत्पुण्यं प्राप्यते महत् ।

कर्मणान्येन वा विप्रैर्यत् सत्यपरिपालनात् ॥ ४८ ॥

इत्युपेवचनं श्रुत्वा सोऽन्तर्विस्मयनिर्भरः ।

प्रत्युवाच मुनिं शक्रः पक्षिरूपधरस्तदा ॥ ४९ ॥

योगमांस्थाय विप्रेन्द्र त्यजेदं स्वं कलेवरं ।

जीवज्जन्तुं हि विप्रेन्द्र न भक्षामि कदाचन ॥ ५० ॥

तस्यैतदचनं श्रुत्वा योगयुक्तोऽभवन्मनिः ।

तं तस्य निश्चयं ज्ञात्वा शक्रोऽप्याह स्वदेहभृत् ॥ ५१ ॥

भो भो विप्रेन्द्र बुध्यस्व बुद्ध्या बोध्यं बुधात्मक ।

जिज्ञासार्थं मयाऽयं ते अपराधः कृतोऽनघ ॥ ५२ ॥

तत् क्षमस्वामक्षमते का चेच्छा क्रियतां तव ।

पालनात् सत्यवाक्यस्य प्रीतिर्मे परमा त्ववि ॥ ५३ ॥

अथ प्रभृति ते ज्ञानमैन्द्रं प्रादुर्भविष्यति ।

तपस्यश्च तया धर्मं न ते विप्रो भविष्यति ॥ ५४ ॥
 इत्युक्त्वा तु गते शक्रे पिता कोपसमन्वितः ।
 प्रणम्य शिरसास्त्राभिरिदमुक्तो महामुनिः ॥ ५५ ॥
 विभ्यतां मरणात्तात त्वमस्माकं महामते ।
 हन्तुमर्हसि दीमानां जीवितप्रियता हि नः ॥ ५६ ॥
 त्वर्गस्थिमांससंघाते पूयशोणितपूरिते ।
 कर्तव्या न रतिर्यत्र तत्रास्माकमियं रतिः ॥ ५७ ॥
 श्रूयताञ्च महाभाग यन्ना लोको विमर्द्यति ।
 कामक्रोधादिभिर्दोषैरवशः प्रवृत्तारिभिः ॥ ५८ ॥
 प्रज्ञाप्रकारसंयुक्तमस्मिंस्सूक्ष्मं पुरं महत् ।
 धर्मभित्तिमहारोधं मांसशोणितलेपनं ॥ ५९ ॥
 नवद्वारं महायासं सर्व्वतः स्नायुर्वोष्टितं ।
 नृपश्च पुत्रपुत्रश्च चेतनावानवस्थितः ॥ ६० ॥
 मन्त्रिणौ तस्य बुद्धिश्च मनश्चैव विरोधिनौ ।
 यतेते वैरनाशाय तावुभाषितरेतरं ॥ ६१ ॥
 नृपस्य तस्य चत्वारो नाशमिच्छन्ति विद्वजः ।
 कामः क्रोधस्तथा लोभो मोहश्चान्धस्तथा रिपुः ॥ ६२ ॥
 यदा तु स नृपस्तानि द्वावाहृत्य तिष्ठति ।
 तदा सुखवत्सखैव निरातङ्गश्च जायते ॥ ६३ ॥
 जातामुरागो भवति शत्रुभिर्नाभिभूयते ॥ ६४ ॥
 यदा तु सर्व्वद्वाराणि विहृतानि स मुच्यते ।
 रागो नाम तदा शत्रुर्नैवादिद्वारमुच्यते ॥ ६५ ॥

सर्वथापी महायामः पञ्चद्वारप्रवेशनः ।

तस्वानुमार्गं विशति तच्च घोरं रिपुवधं ॥ ६६ ॥

प्रविश्याद्यं स वै तच्च द्वारैरिन्द्रियसंज्ञकैः ।

रागः संक्षेपमायाति मनसा च सहेतुरैः ॥ ६७ ॥

इन्द्रियाणि मन्मथैव वशे कृत्वा दुरासदः ।

द्वाराणि च वशे कृत्वा प्राकारं माश्रयत्यथ ॥ ६८ ॥

ममस्तस्याश्रितं दृष्ट्वा बुद्धिर्नश्यति तत्क्षणात् ।

अमृत्यरहितस्तत्र पौरुषगोष्पितस्तथा ॥ ६९ ॥

रिपुभिर्लब्धविवरः स खपो नाशस्तच्छति ।

एवं रागस्तथा मोहो लोभः क्रोधस्तथैव च ॥ ७० ॥

प्रवर्तन्ते दुरात्मानो मनुष्यस्मृतिनाशकाः ।

रागात् क्रोधः प्रभवति क्रोधात्लोभोऽभिजायते ॥ ७१ ॥

लोभाद्भवति सम्मोहः सम्मोहात् स्मृतिविभ्रमः ।

स्मृतिभ्रंशो बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात् प्रणश्यति ॥ ७२ ॥

एवं प्रणष्टबुद्धीनां नागलोभानुवर्तिनां ।

जीविते च सलोभानां प्रसादं कुरु सत्तम ॥ ७३ ॥

योऽयं शापो भगवता दत्तः स न भवेत्तथा ।

न तामसीं गतिं कष्टां व्रजेम मुनिसत्तम ॥ ७४ ॥

अभिधवाच ।

अन्धयोक्तं न तन्निष्ठा भविष्यति कदाचन ।

न मे वागन्तं प्राह यावदद्येति युष्मकाः ॥ ७५ ॥

देवस्य परं मन्त्रे धिक् पौरुषमनर्घकं ।

१०८/१५

अकार्यं कारितो येन दत्तादहमचिन्तितं ॥ ७६ ॥
 यस्माच्च युष्माभिरहं प्रक्षिपत्य प्रसादितः ।
 तस्यान्तिर्म्यङ्गमापन्नाः परं ज्ञानमवाप्स्युः ॥ ७७ ॥
 ज्ञानदर्शितमार्गाश्च निर्बूतल्लोकास्त्रयाः ।
 मत्प्रसादादसन्दिग्धाः परां सिद्धिमवाप्स्युः ॥ ७८ ॥
 एवं शप्ताः स्म भगवन् पित्रा दैववशात् पुरा ।
 ततः कालेन मद्गता योन्वन्तरमुपागताः ॥ ७९ ॥
 जाताश्च रक्षमध्ये वै भवता परिपालिताः ।
 वयमित्थं द्विजश्रेष्ठ खगत्वं समुपागताः ।
 नास्त्यसाविह संसारे यो न दिष्टेन बाध्यते ॥ ८० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति तेषां वचः श्रुत्वा शमीको गंगवान् मुनिः ।
 प्रत्युवाच महाभागः समीपस्थायिनो द्विजान् ॥ ८१ ॥
 पूर्वमेव मया प्रोक्तं भवतां सन्निधाविदं ।
 सामान्यपक्षिणो नैते केऽप्येते द्विजसत्तमाः ।
 ये युहेऽपि न संग्राप्ताः पञ्चत्वमतिमानुषे ॥ ८२ ॥
 ततः प्रीतिमता तेन तेऽनुग्राता महात्मना ।
 अगमुः शिखरिणां श्रेष्ठं विन्ध्यं द्रुमलतायुतं ॥ ८३ ॥
 यावदस्य स्थितास्तस्मिन्मन्त्रे धर्मपक्षिणः ।
 तपःस्वाध्यायनिरताः समाधौ कृतनिश्चयाः ॥ ८४ ॥
 इति मुनिवरस्यसत्पत्न्यालो
 मुनितनया विष्णुत्वमभ्युपेताः ।

गिरिवरगहनेऽतिपुण्यतीये

यतममसो निवसन्ति विन्ध्यपृष्ठे ॥ ८५ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे विन्ध्यप्राप्तिः ॥ १ ॥

अतुष्टोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एतन्ने द्रोणतमयाः पक्षिणो ज्ञानिनोऽभवन् ।

वसन्ति ह्यचले विन्ध्ये तानुपास्य च पृच्छ च ॥ १ ॥

इत्यृषेर्वचनं श्रुत्वा मार्कण्डेयस्य जैमिनिः ।

जगाम विन्ध्यशिखरं यत्र ते धर्मपक्षिणः ॥ २ ॥

तन्महासद्विभूतश्च शुश्राव पठतां ध्वनिं ।

श्रुत्वा च विस्मयाविष्टश्चिन्तयामास जैमिनिः ॥ ३ ॥

स्थानसौष्ठवं सम्पन्नं जितश्चासमविश्रमं ।

विस्पष्टमपदोषं पठ्यते द्विजसत्तमैः ॥ ४ ॥

विद्योनिमपि संग्राहानेतान्मुनिकुमारकान् ।

चित्रमेतदहं मन्ये न जहाति सरस्वती ॥ ५ ॥

बन्धुवर्गस्तथा मित्रं यच्चैष्टमपरं सहे ।

त्यक्त्वा गच्छति तत् सर्वं न जहाति सरस्वती ॥ ६ ॥

इति सन्धिनयनेन विवेश गिरिकन्दरं ।

प्रविश्य च ददर्शासौ शिखापट्टमतान् दिशाम् ॥ ७ ॥

पठतस्तान् समालोक्य सुखदोषविवर्जितान् ।
 सोऽथ शोकेन हर्षेण सर्वानेवाभ्यभाषत ॥ ८ ॥
 स्वस्त्यस्तु वो दिजश्रेष्ठा जैमिनिं मां निबोधत ।
 व्यासशिष्यमनुप्राप्तं भवतां दर्शनोत्सुकं ॥ ९ ॥
 मन्युर्न खलु कर्तव्यो यत् पिपातीवमन्युना ।
 शप्ताः खगत्वमापन्नाः सर्वथा दिष्टमेव तत् ॥ १० ॥
 स्त्रीतद्रूपे कुले केषिज्जाताः किल मनस्विनः ।
 द्रव्यमाशे द्विजेन्द्रास्ते शबरेण सुसाम्बिताः ॥ ११ ॥
 दत्त्वा याचन्ति पुत्रं वा इत्वा बध्यन्ति चापरे ।
 पातयित्वा च पात्यन्ते त एव तपसः र्विधात् ॥ १२ ॥
 एतद्दृष्टं सुबहुशो विपरीतं तथा मया ।
 भावाभावसमुच्छेदैरजसं व्याकुलं जगत् ॥ १३ ॥
 इति संचिन्त्य मनसा न शोकं कर्तुमर्हथ ।
 शान्त्य फलमेतावच्छोकहर्षैरधृष्यता ॥ १४ ॥
 ततस्ते जैमिनिं सर्वे पाद्यार्घ्याभ्यामपूजयन् ।
 अनामंथेन पप्रच्छुः प्रक्षिपत्य महाभुनिं ॥ १५ ॥
 अयोधुः खगमाः सर्वे व्यासशिष्यं तपोनिधिं ।
 सुखोपविष्टं विश्रान्तं पद्यामिसंघतकम् ॥ १६ ॥

यत्किञ्च कथम् ।

अथ नः सफलं जन्म जीवितञ्च सुजीवितं ।
 यत् पश्यामः सुरैर्वन्द्यं तव पादाम्बुजद्वयं ॥ १७ ॥
 पिप्लवोपाशिरुद्धतो वो नो हेहेषु वर्तते ।

सौऽद्य शान्तिं गतो विप्र युष्मद्दर्शनवारिणा ॥ १८ ॥

कश्चित्ते कुञ्जलं ब्रह्मसाम्प्रमे नृगपक्षिषु ।

दृष्ट्वेभ्यश्च सतागुल्लत्वक्सारतुल्यजातिषु ॥ १९ ॥

अथवा नैतदुक्तं हि सम्यगस्माभिरादृतैः ।

भवता सङ्गमो येषां तेषामकुञ्जलं कुतः ॥ २० ॥

प्रसादश्च कुरुधा च ब्रूह्मागमनकारणं ।

देवानामिव संसर्गो भवतोऽभ्युदयो महान् ।

केनासद्भाग्यगुरुणा ज्ञानीतो दृष्टिगोचरं ॥ २१ ॥

त्रैलोक्यवाच ।

श्रूयतां द्विजशार्दूलः कारणं येन कन्दरं ।

विन्ध्यस्येहागतो रभ्यं रेवावारिकलोक्षितं ।

सन्देहान् भारते शास्त्रे तान् प्रष्टुं गतवानहं ॥ २२ ॥

मार्कण्डेयं महात्मानं पूर्वं भृगुकुलोद्भवं ।

तमहं पृष्ट्वान् प्राप्य सन्देहान् भारतं प्रति ॥ २३ ॥

स च पृष्टो मया ब्राह्म सन्ति विन्ध्ये महाचक्षुः ।

द्रीणपुत्रा महात्मानस्ते वक्ष्यन्त्यर्थविस्तरं ॥ २४ ॥

तदाक्यचोदितस्तेममागतोऽहं महागिरिं ।

तत् शृणुध्वमशेषेण श्रुत्वा व्याख्यातुमर्हथ ॥ २५ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

विषये सति वक्ष्यामो निर्विशङ्कः शृणुष्व तत् ।

कथं तत्र वदिष्यामो यदसंभृतिगोचरं ॥ २६ ॥

चतुर्थापि हि वेदेषु धर्मशास्त्रेषु चैव हि ।

समस्तेषु तयाङ्गेषु यच्चान्वेदसम्प्लितं ॥ २७ ॥
 एतेषु गोचरोऽस्माकं बुद्धेर्गोचरासत्तम ।
 प्रतिज्ञान्तु समाबोधुं तथापि न हि शक्नुमः ॥ २८ ॥
 तस्माददस्व विप्रव्यं सन्दिग्धं बहि भारतं ।
 वक्ष्यामस्तव धर्मज्ञ न चेन्मोहो भविष्यति ॥ २९ ॥

त्रैलोक्यवराच ।

सन्दिग्धानोह वस्तूनि भारतं प्रति यानि मे ।
 शृणुध्वममस्तास्तानि श्रुत्वा व्याख्यातुमर्हथ ॥ ३० ॥
 कस्मान्मानुषतां प्राप्तो निर्गुणोऽपि जनार्दनः ।
 वासुदेवोऽस्मिन्नाधारः सर्वकारणकारणं ॥ ३१ ॥
 कस्माच्च पाण्डुपुत्राणामेका सा द्रुपदात्मजा ।
 पञ्चानां महिषी कृष्णा सुमहानव संशयः ॥ ३२ ॥
 भेषजं ब्रह्मवत्याया बलदेवो महाबलः ।
 तीर्थयात्राप्रसङ्गेन कस्माच्चक्रे हलायुधः ॥ ३३ ॥
 कथञ्च द्रौपदेयास्तेऽक्षतदारा महारथः ।
 पाण्डुनाथा महात्मानो बध्मापुरनायवत् ॥ ३४ ॥
 एतत् सर्वं कथ्यतां मे सन्दिग्धं भारतं प्रति ।
 कृतार्थोऽहं सुखं येन गच्छेयं निजमाश्रमं ॥ ३५ ॥

पश्चिम ऊचुः ।

नमस्कृत्य सुरेशाय विष्णवे प्रभविष्णवे ।
 पुरुषायाप्रमेयाय शम्भुतायाव्यथाय च ॥ ३६ ॥
 चतुर्भूतात्मने तृप्तौ विगुह्यायानुवाच च ।

गरिष्ठाय गरिष्ठाय वरेष्ठायाम्बुजाय च ॥ ३७ ॥
 यस्यादणुतरास्ति यस्याकास्ति दृढतरं ।
 येन विश्वमिदं व्याप्तमजेन जगदादिना ॥ ३८ ॥
 आविर्भावस्तिरोभावदृष्टादृष्टविलक्षणं ।
 वदन्ति यत् सृष्टमिदं तथैवान्ते च संहृतं ॥ ३९ ॥
 ब्रह्मणे चादिदेवाय नमस्कृत्य समाधिना ।
 ऋक्सामान्युद्गिरन्वक्तैर्यः पुनाति जगत्त्रयं ॥ ४० ॥
 प्रक्षिपत्य तवेज्ञानमेकवाणविनिर्जितैः ।
 दृष्ट्यासुरगणैर्यथा विलुप्यन्ते न यज्विनां ॥ ४१ ॥
 प्रवक्ष्यामो मतं कृत्वा व्यासस्याद्भुतकर्मणः ।
 येन भारतमुद्दिश्य धर्माद्याः प्रकटीकृताः ॥ ४२ ॥
 आपो नारा इति प्रोक्ता मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
 अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः कृतः ॥ ४३ ॥
 स देवो भगवान् सर्वं व्याप्य नारायणो विभुः ।
 चतुर्धा संस्थितो ब्रह्मन् सगुणो निर्गुणस्तथा ॥ ४४ ॥
 इका मूर्तिरनिर्देश्या गुणां पश्यन्ति तां बुधाः ।
 ज्वालामालोपहृद्वाग्नी निष्ठा सा योगिनां परा ॥ ४५ ॥
 दूरस्था चातिकस्या च विज्ञेया सा गुणातिगरा ।
 वासुदेवाभिधानोऽसौ निर्ममत्वेन दृश्यते ॥ ४६ ॥
 रूपवर्णादयस्तस्या न भावाः कल्पनामथाः ।
 अस्त्येव सा सदा शुद्धा सुप्रतिष्ठैकरूपिणी ॥ ४७ ॥
 द्वितीया पृथिवी मूर्धा शेषाख्या धारयत्वधः ।

तामसी सा समाख्याता तिर्य्यक् समुपाश्रिता ॥ ४८ ॥
 तृतीया कर्म कुरुते प्रजापालनतत्परा ।
 सत्योद्रिक्ता तु सा श्रेया धर्मसंस्थानकारिणी ॥ ४९ ॥
 चतुर्थी जलमध्यस्था श्रेते पद्मगतस्पर्शा ।
 रजस्तस्या गुह्यः सर्गं सा करोति सदैव हि ॥ ५० ॥
 या तृतीया हरेर्मूर्तिः प्रजापालनतत्परा ।
 सा तु धर्मव्यवस्थानं करोति निवर्तं भुवि ॥ ५१ ॥
 प्रोक्तानसुरान् हन्ति धर्मविच्छित्तिकारिणः ।
 पाति देवान् सतथान्यान् धर्मरक्षापरायणान् ॥ ५२ ॥
 यदा यदा हि धर्मस्य म्लानिर्भवति जैमिने ।
 अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं व्रजत्यसी ॥ ५३ ॥
 भूत्वा पुरा धराक्षेण दुःखेनापो निरस्य च ।
 एकया दंष्ट्रयोत्खाता नलिनीव वसुन्धरा ॥ ५४ ॥
 कृत्वा नृसिंहरूपञ्च क्षिरस्थकशिपुर्हतः ।
 विप्रचित्तिमुखाश्चान्ये दानवा विनिपातिताः ॥ ५५ ॥
 वामनादींस्तथैवान्यान् संख्यातुमिहोत्सहे ।
 अवतारांश्च तस्यैव मायुरः साम्प्रतं त्वयं ॥ ५६ ॥
 इति सा सात्त्विकी मूर्तिरवतारान् करोति वै ।
 प्रद्युम्नेति च सा स्थाता रक्षाकर्मव्यवस्थिता ॥ ५७ ॥
 देवत्वेऽथ मनुष्यत्वे तिर्य्यग्योनौ च संस्थिता ।
 यच्छाति तत्त्वभावञ्च वासुदेवेऽप्यसदा ॥ ५८ ॥
 इत्येतत्ते समाख्यातं कृतकृत्योऽपि ब्रह्मभुः ।

मानुषत्वं गतो विष्णुः शशुध्वास्वोत्तरं पुनः ॥ ५८ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

पश्चिम ऊचुः ॥

त्वष्टृपुत्रे हते पूर्वं ब्रह्मन्निन्द्रस्य तेजसः ।

ब्रह्महत्याभिभूतस्य परा हानिरजायत ॥ १ ॥

तद्धर्मं प्रविवेशाय शक्रतेजोऽपचारतः ।

निस्तेजाश्चाभवच्छर्कोधर्मं तेजसि निर्गते ॥ २ ॥

ततः पुत्रं हतं श्रुत्वा त्वष्टा क्रुद्धः प्रजापतिः ।

अवलुब्ध जटामेकामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥

अथ पश्यन्तु मे वीर्यं च यो लोकाः सदेवताः ।

स च पश्यतु दुर्बुद्धिर्ब्रह्महा पाकशासनः ॥ ४ ॥

स्वकर्माभिरतो येन मत्सुतो विनिपातितः ।

इत्युक्त्वा कोपरक्ताक्षो जटामग्नौ जुहाव तां ॥ ५ ॥

ततो वृचः समुत्तस्थौ ज्वालामाली महासुरः ।

महाकायो महादंष्ट्रो भिन्नाञ्जनचयप्रभः ॥ ६ ॥

इन्द्रशत्रुरमेयात्मा त्वष्टृतेजोऽपहंसितः ।

अहम्यहमि सोऽवर्द्धदिषुपातं महाबलः ॥ ७ ॥

वधाय चात्मनो वष्टा वृचं शक्रो महासुरः ।

प्रेषयामास सप्तर्षीन् सन्धिमिच्छन् भवत्सुरः ॥ ८ ॥

सख्यश्चकुलतस्तस्य हृषेव समवांस्तथा ।
 ऋषयः प्रीतमनसः सर्वभूतहिते रताः ॥ ८ ॥
 समयस्थितिमुल्लङ्घ्य यदा शक्येण घातितः ।
 हृवो हत्याभिभूतस्य तदा बलमशीर्यत ॥ ९ ॥
 तच्छक्रदेहविभ्रष्टं बलं मादृतमाविशत् ।
 सर्वव्यापिनमव्यक्तं बलस्यैवाधिदैवतं ॥ १० ॥
 अहत्याच्च यदा शक्यो गौतमं रूपमास्थितः ।
 धर्षयामास देवेन्द्रस्तदा रूपमहीयत ॥ ११ ॥
 अङ्गप्रत्यङ्गलावण्यं यदतीवमनोरमं ।
 विहाय दुष्टं देवेन्द्रं मासत्यावगमत्ततः ॥ १२ ॥
 धर्मेण तेजसा त्वत्तां बलहीनमरूपिणं ।
 घात्वा सुरेशं दैतेयास्तज्जये चक्रुर्बलमं ॥ १३ ॥
 राजामुद्रिक्तवीर्याणां देवेन्द्रं विजिगीषवः ।
 कुलेष्वतिबला दैत्या अजायन्त महामुने ॥ १४ ॥
 कस्यचित्पथे कालस्य धरणी भारपीडिता ।
 जगाम मेरुशिखरं सदो यच्च दिवौकसां ॥ १५ ॥
 तेषां सा कथयामास भूरिभारानपीडिता ।
 दनुजात्मजदैत्योत्थं खेदकारणमात्मनः ॥ १६ ॥
 एते भवद्भिरसुरा निहताः पृथुलौजसः ।
 ते सर्वे मानुषे लोके जाताः गेहेषु भूभरता ॥ १७ ॥
 अधौहिण्योहि बहुलास्तकारार्ता अजांमयः ।
 तथा कुक्ष्यं पिदमा यन्ना आनिर्भवेन्मम ॥ १८ ॥

पश्चिम ऊर्ध्वः ।

तेजोभागेस्ततो देवा जयतेर्द्धिपो महीं ।
 प्रजानामुपकारार्थं भूभारहरणाय च ॥ २० ॥
 यदिन्द्रदेहजं तेजस्तन्मुमोच स्वयं वृषः ।
 कुन्त्यां जातो महातेजास्ततो राजा युधिष्ठिरः ॥ २१ ॥
 बलं मुमोच पवनस्ततो भीमो व्यजायत ।
 शक्रवीर्यार्द्धतथैवं जघ्ने पाथो धनञ्जयः ॥ २२ ॥
 उत्पन्नौ यमञ्जौ माद्रां शक्ररूपी महायुती ।
 पृथग्धा भगवानित्यमवतीर्णः शतक्रतुः ॥ २३ ॥
 तैस्योत्पन्ना महाभागा पत्नी लक्ष्मा हुताशनात् ॥ २४ ॥
 शक्रस्यैकस्य सा पत्नी लक्ष्मा नान्यस्य कस्यचित् ।
 योगीश्वराः शरीराणि कुर्वन्ति बहुलान्यपि ॥ २५ ॥
 पञ्चानामेकपत्नीत्वमित्येतत् कथितं तव ।
 श्रूयतां बलदेवोऽपि यथा यातः सरस्वतीं ॥ २६ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे इन्द्रविष्टिमा ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

पश्चिम ऊर्ध्वः ।

रामः पार्श्वे परं प्रीतिं ज्ञात्वा कृष्णस्य चाग्रन्ती ।
 चिन्तयामास बहुधा किं कृतं सुकृतं भवेत् ॥ १ ॥

कृष्णेन हि विना माहं यास्ये दुर्व्योधनान्तिकं ।
 पाण्डवान् वा समाश्रित्य कथं दुर्व्योधनं नृपं ॥ २ ॥
 जामातरं तथा शिष्यं घातयिष्ये नरेश्वरं ।
 तस्मात्तु पार्थ यास्यामि नापि दुर्व्योधनं नृपं ॥ ३ ॥
 तीर्थेष्वाम्नाययिष्यामि तावदात्मानमात्मना ।
 कुरूणां पाण्डवानाञ्च यावदन्ताय कल्पते ॥ ४ ॥
 इत्यामन्त्य हृषीकेशं पार्थदुर्व्योधनावधि ।
 जगाम द्वारकां शौरिः स्वसैन्यपरिवारितः ॥ ५ ॥
 गत्वा द्वारवतीं रामो हृष्टपुष्टजनाकुलां ।
 श्लोगन्त्येषु तीर्थेषु यम्री पामं हस्तार्थुधः ॥ ६ ॥
 पीतपानो जगामाथ रैवतीक्षानस्रद्धिमत् ।
 हस्ते यृहीत्वा समदां रैवतीमपरोपमां ॥ ७ ॥
 स्त्रीकदम्बकमध्यस्थो ययौ मत्तः पदा सुखलन् ।
 ददर्श च वनं वीरो रमणीयमनुत्तमं ॥ ८ ॥
 सर्व्वर्त्तुफलपुष्पाब्जं शाखाभृगगणाकुलं ।
 पुण्यं पद्मवनोपेतं सपत्न्यलमहावनं ॥ ९ ॥
 स शृण्वन् प्रीतिजननान् बभ्रुवदकलान् शुभान् ।
 श्रोत्ररम्यान् सुमधुरान् शब्दान् खगमुखेरितान् ॥ १० ॥
 सर्व्वर्त्तुफलभाराद्यान् सर्व्वर्त्तुकुसुमोष्णलान् ।
 अपश्यत् पादपांस्तथ विहगैरनुनादितान् ॥ ११ ॥
 आम्बानाम्बानकान् भन्धान् नारिकेलान् सतिन्दकान् ।
 आविस्वकांस्तवा कीरान् दाहिमान् बीजपूरकान् ॥ १२ ॥

पनसान् लकुषान् सोषान् नीपांश्चातिमलोहरान् ।
 शारावतांश्च कङ्कोक्षान् नखिनागस्त्येतसान् ॥ १३ ॥
 भक्षुतकानामलकांस्तिन्दुकांश्च मद्याफलान् ।
 द्रुमुदान् करमर्दांश्च हरीतकविभीतकान् ॥ १४ ॥
 एतानन्यांश्च स तरून् ददर्श यदुनन्मनः ।
 तथैवाशोकपुष्पागकेतकीवकुलानय ॥ १५ ॥
 चम्पकान् सप्तपंखांश्च कर्ष्णिकारान् समावतीम् ।
 पारिजातान् कोविदारान् मन्दारान् बदरांस्तथा ॥ १६ ॥
 प्राटलान् पुष्पितान् रम्भान् देवदारुमांस्तथा ।
 सालांस्तालांस्तमाळांश्च किंशुकान् वज्जुलान् वरान् ॥ १७ ॥
 चकोरैः शातपत्रैश्च सङ्गराजैस्तथा शुकैः ।
 कोकिलैः कलविष्टैश्च हारीतैर्जीवजीवकैः ॥ १८ ॥
 प्रियपुत्रैश्चमकैश्च तथान्यैर्विविधैः खगैः ।
 श्रोत्ररम्यं सुमधुरं कूजझिष्याप्यधिष्ठितं ॥ १९ ॥
 सरांसि च मनोघ्राणि प्रसन्नसलिलानि च ।
 कुमुदैः पुण्डरीकैश्च तथा नीलोत्पलैः शुभैः ॥ २० ॥
 कङ्कारैः कमलैश्चापि आचितानि समन्ततः ।
 कादम्बैश्चकवाकैश्च तथैव जलकुक्कुटैः ॥ २१ ॥
 कारण्डवैः पुष्पैर्हंसैः कूर्मैर्मनुभिरेव च ।
 एभिश्चान्यैश्च कीर्त्तानि समन्ताज्जलचारिभिः ॥ २२ ॥
 कमेत्येत्यं वनं शौरिर्वीक्षमासी ममोरमं ।
 जगामानुगतः श्योभिर्हस्तैश्चमनुत्तमं ॥ २३ ॥

स ददर्श द्विजास्तत्र वेदवेदाङ्गपारंगान् ।
 कौशिकान् भार्गवाञ्चैव भारद्वाजान् सगौतमान् ॥ २४ ॥
 विविधेषु च सम्भूतान् वंशेषु द्विजसत्तमान् ।
 कथाश्रवणवदोक्तानुपविष्टान्महत्सव ॥ २५ ॥
 रुष्याजिनोत्तरीयेषु कुशेषु च शूषीषु च ।
 सूतश्च तेषां मध्यस्थं कथयामां कथाः शुभाः ॥ २६ ॥
 पौराणिकीः सुरर्षीखामाद्यानां चरिताश्रयाः ।
 दृष्ट्वा रामं द्विजाः सर्वे मधुपानादुपेक्षन् ॥ २७ ॥
 मत्तोऽयमिति मन्वानाः समुत्तस्युस्त्वरान्वित्तमः ।
 पूजयन्तो हस्तधरस्तते तं सूतवंशजं ॥ २८ ॥
 ततः क्रोधसमाविष्टो हस्ती सूतं महाबलः ।
 निजघात विद्वत्ताम्रः क्षोभिताशेषदानवः ॥ २९ ॥
 अध्यास्यति पदं ब्राह्म्यं तस्मिन् सूते निपातिते ।
 निष्क्रान्तास्ते द्विजाः सर्वे वनात् रुष्याजिनाम्बराः ॥ ३० ॥
 अवधूतं तथात्मानं मग्नमानो हलायुधः ।
 चिन्तयामास सुमहन्मया पापमिदं कृतं ॥ ३१ ॥
 ब्राह्म्यं स्वानं गतो ह्येष यत् सूतोविनिपातितः ।
 तथा हीमे द्विजाः सर्वे मामपेक्ष्य विनिर्गताः ॥ ३२ ॥
 शरीरस्य च मे गन्धो लोहस्येवासुखावहः ।
 चात्मानंवावगच्छामि ब्रह्मभूमिषु कुत्सितं ॥ ३३ ॥
 धिगमयं तथा मद्यमर्तिमागमभीक्ष्णतां ।
 यैराविष्टैः सुमहन्मया पापमिदं कृतं ॥ ३४ ॥

तत्क्षयार्थं चरिष्यामि जलं दाद्वयमर्चिर्नमः । स तत्क्षयं न विदुः
 स्वकर्मस्वापन्नं कुर्वन् प्रायश्चित्तमनुत्तमं ॥ २५ ॥
 अथ येन समारब्धं तीर्थयात्रा मयाधुना ।
 इतामेव प्रयास्यामि प्रतिलोमां सरस्वतीं ॥ २६ ॥
 अतो जगाम रामेऽसौ प्रतिलोमां सरस्वतीं ।
 ततः परं शृणुष्वेमं पाण्डवेयकमाश्रयं ॥ २७ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे वनविजयप्रसङ्गात् ॥ २८ ॥

धर्मोऽध्यासः ॥

धर्मोऽध्यासः ॥

हरिश्चन्द्रेति राजर्षिरासीधेतावुगे पुरा ।
 धर्मात्मा दृढवीर्यालः प्रोहसत्कीर्तिरत्नमः ॥ १ ॥
 न दुर्मिच्छं न च व्याधिर्नाशालमरुतं चरा ।
 नाधर्मरुचयः पीरास्तस्मिन् शसति पार्थिवे ॥ २ ॥
 बभूवुर्न तथोक्ता धनेवीर्यतपोमदैः ।
 नाजायन्त स्त्रियर्षेण काचिदप्राप्तवीर्यताः ॥ ३ ॥
 स कदाचिन्महाबाहुररव्येऽनुसरन् मृगं ।
 युश्राव शब्दमसकृत् पायसेति च शोधिता ॥ ४ ॥
 स विहाय मृगं राजा माभेवीरित्यभाषत ।
 मयि शसति दुर्मिधाः कीदृशमन्वावहजिमान् ॥ ५ ॥

तत्कान्दितानुसारी ये सत्कर्माणि विधानांस्तान्
 एतस्मिन्क्षेत्रे रौद्रेण विघ्नराट् समचिन्तयत् ॥ ६ ॥
 विश्वामित्रोऽयमहं त्वं ज्ञात्वा वीर्यवान् ।
 प्रागसिंहामवादीनां विद्याः साधयति व्रती ॥ ७ ॥
 साधयमानाः क्षमाभौनचित्तसंयमिनाऽमुना ।
 तावै भयार्ताः कन्दन्ति कथं कार्यमिदं मया ॥ ८ ॥
 तेजस्वी कौशिकश्रेष्ठो नयमस्य सुदुर्बलाः ।
 क्रोशन्त्येतास्तथा भीता दुष्पारं प्रतिभाति मे ॥ ९ ॥
 अथवायं नृपः प्राप्तो मामैरिति वदन् मुहुः ।
 इममेव प्रविश्यामु साधयिष्ये धमेक्षितं ॥ १० ॥
 रतिं संचिन्त्य रौद्रेण विघ्नराजेन वै ततः ।
 तेनाविष्टो नृपः कोपादिदं वचनमब्रवीत् ॥ ११ ॥
 कोऽयं बभूविति वक्ष्यामि यावत् पापहृत्करः ।
 बलोष्णतेजसा दीप्ते मयि पद्मानुपस्थिते ॥ १२ ॥
 सोऽद्य मत्कार्मुकाक्षेपविदीपितदिनक्षरैः ।
 शरैर्विभिन्नसर्वाङ्गो दीर्घनिद्रां प्रवेक्ष्यति ॥ १३ ॥
 विश्वामित्रस्ततः क्रुद्धः श्रुत्वा तन्नृपतेर्वचः ।
 क्रुद्धे चर्षिकरे तस्मिन्नेषुर्विद्याः सङ्केतताः ॥ १४ ॥
 स चापि राजा तं दृष्ट्वा विश्वामित्रमथोनिधिं ।
 भीतः प्राचेपतात्पर्यं सहसास्तत्रवर्षयत् ॥ १५ ॥
 स दुरात्मनिति वदन् मुनिस्तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
 ततः स राजा निम्नवायुनिपातात्प्रभातः ॥ १६ ॥

भगवन्नेव धर्मो मे नापराधी मम प्रभो ।

न क्रोदुमर्हसि मुने निजधर्मरतस्य मे ॥ १७ ॥

दातव्यं रक्षितव्यञ्च धर्मप्रेन महीक्षिता ।

चापञ्चोद्यम्य योद्धव्यं धर्मशास्त्रानुसारतः ॥ १८ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

दातव्यं कस्य के रक्ष्याः कैर्योद्धव्यञ्च ते नृप ।

क्षिप्रमेतत्समाचक्ष्व यद्यधर्मभयन्तव ॥ १९ ॥

परिषद उवाच ।

दातव्यं विप्रमुख्येभ्यो ये चान्ये कृशदृष्टयः ।

रक्ष्या भीताः सदा युद्धं कर्तव्यं परिपन्थिभिः ॥ २० ॥

विश्वामित्र उवाच ।

यदि राजा भवान् सम्यग्राजधर्ममवेक्षते ।

निर्वेष्टुकामो विप्रोऽहं दीयतामिष्टदक्षिणा ॥ २१ ॥

परिषद उवाच ।

इतद्राजा वचः श्रुत्वा प्रकृष्टेनस्तरात्मना ।

पुनर्जातमिवात्मानं मेने प्राह च कौशिक ॥ २२ ॥

उच्यतां भगवन् यत्ते दातव्यमविशङ्कितं ।

दत्तमित्येव तद्विद्धि यद्यपि स्मृतं सुदुर्लभं ॥ २३ ॥

हिरण्यं वा सुवर्णं वा युधः पद्मी कलश्वरं ।

प्राज्ञा राज्यं पुरं सख्यीर्षदभिप्रेतमात्मनः ॥ २४ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

राजन् प्रतिपदीतोऽसं भस्ते दत्तः प्रतिग्रहः ।

प्रयच्छ प्रथमं तस्मद्दक्षिणां राजसूयिणीं ॥ २५ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

ब्रह्मंस्तामपि दास्यामि दक्षिणां भवतो ह्यहं ।

त्रियतां द्विजशार्दूलं यस्तवेष्टः प्रतिग्रहः ॥ २६ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

ससागरां धरामेतां सभूषङ्गामपत्तनां ।

राज्यञ्च सकलं वीर रथाश्वगजसंकुलं ॥ २७ ॥

कोष्ठागारञ्च कोषञ्च शस्त्रान्धस्त्रिंशते तव ।

विना भार्याञ्च पुत्रञ्च शरीरञ्च तवानघ ॥ २८ ॥

धर्मञ्च सर्वधर्मञ्च यो यातमनुगच्छति ।

बहुना वा किमुक्तेन सर्वमेतत् प्रदीयतां ॥ २९ ॥

पद्मिनी उवाच ।

प्रकृष्टेनैव मनसा सोऽविकारमुखो वृषः ।

तस्यर्षेर्ध्वचमं क्षुत्वा तथेत्याह कृताञ्जलिः ॥ ३० ॥

विश्वामित्र उवाच ।

सर्वंश्च यदि मे दत्तं राज्यमुर्वो वक्षं धनं ।

प्रभुत्वं कस्य राजर्षे राज्यस्ये तापसे ममि ॥ ३१ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

यस्मिन्नपि मया काले ब्रह्मन्दात्ता वसुन्धरा ।

तस्मिन्नपि भ्रातृत्वासी किमुताह मघीयति ॥ ३२ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

यदि राजंस्त्वया दत्ता मम सर्वा वसुन्धरा ।
 यत्र मे विषये स्वास्य तस्याजिक्कान्तुमर्हसि ॥ ३३ ॥
 श्रोणीसूत्रादिसकलं मुक्ता भूषणसंग्रहं ।
 तत्पक्वकलमावध्य सह पत्न्या सुतेन च ॥ ३४ ॥

परिचय उवाच ।

तथेति चोक्त्वा कृत्वा च राजा गन्तुं प्रथकम् ।
 स्वपत्न्या शैब्यया सह बालकेनात्मजेन च ॥ ३५ ॥
 व्रजतः स ततो रुद्रा पन्थानं प्राह तं नृपं ।
 क्वं यास्वसीत्यदत्त्वा मे दक्षिणां राजसूयिकीं ॥ ३६ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

भगवन्वाञ्छ्यमेतत्ते दत्तं निहतकण्टकं ।
 अवशिष्टमिदं ब्रह्मजघ देहययं मम ॥ ३७ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

तथापि खलु दातव्या त्वया मे यन्नदक्षिणा ।
 विशेषतो ब्राह्मणानां हन्यदत्तं प्रतिश्रुतं ॥ ३८ ॥
 यावत्तोषो राजसूये ब्राह्मणानां भवेन्नृप ।
 तावदेव तु दातव्या दक्षिणा राजसूयिकी ॥ ३९ ॥
 प्रतिश्रुत्य च दातव्यं योदव्यं चातताविभिः ।
 रक्षितव्यास्तथा चार्तास्वयैव प्राक् प्रतिश्रुतं ॥ ४० ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

भगवन् साम्प्रतं नास्ति दास्ये कालक्रमेण ते ।
 प्रसाहं कुर्वन्निघ्नं सङ्गावमनुचिन्ता ॥ ४१ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

किंप्रमाद्यो मया कालः प्रतीक्ष्यसी जनाधिप ।
श्रीप्रमाद्यस्तु माणाग्रिरभ्यवा त्वां प्रवक्ष्यति ॥ ४२ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

मातेन तव विप्रर्षे प्रदास्ये दक्षिणाधनं ।
साम्प्रतं नास्ति मे वित्तमनुष्ठां दातुमर्हसि ॥ ४३ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

गच्छ गच्छ नृपयेष्ठ स्वधर्ममनुपालय ।
शिवस्य तेऽध्वा भवतु मा सन्तु परिपन्थिनः ॥ ४४ ॥

शंखिल उवाच ।

अनुव्रातः स गच्छेति जंगम वसुधाधिपः ।
प्रद्वामनुचिता गन्तुमव्यगच्छत तं प्रिया ॥ ४५ ॥
तं सभार्यं नृपयेष्ठं निर्यान्तं ससुतं पुरात् ।
दृष्ट्वा प्रचुक्रुशुः पौरा राज्ञश्चैवानुयायिनः ॥ ४६ ॥
हा माय किं जहास्यस्यान् नित्यार्तिप्ररिपीडितान् ।
त्वं धर्मतत्परो राजन् पौरानुयहकतया ॥ ४७ ॥
नयास्यानपि राजर्षे यदि धर्ममनेषसे ।
मुहूर्त्तं तिष्ठ राजेन्द्र भक्तो मंसपङ्कजं ॥ ४८ ॥
पियामो नेषश्चमरैः कदा द्रक्ष्यामहे पुनः ।
यस्य प्रयातस्य पुरो यान्ति मुहे च पार्ष्णिवाः ॥ ४९ ॥
तस्थानुयाति भार्ग्येयं गृहीत्वा वाक्पकं सुतं ।
यस्य भूतवाः प्रयातस्य वाक्पके कुम्भरस्थिताः ॥ ५० ॥

स एव पद्भ्यां राजेन्द्रो हरिश्चन्द्रोऽस्य गच्छति ।
 सा राजम् सुकुमारं ते सुखं सुखचमुदसे ॥ ५१ ॥
 पथि मांशुपरिक्षिप्तं मुखं कीदृग्मणिव्यति ।
 तिष्ठ तिष्ठ नृपश्रेष्ठ स्वधर्ममनुपालय ॥ ५२ ॥
 आनृशंसं परो धर्मः क्षत्रिकायां विशेषतः ।
 किं दारैः किं सुतैर्नृष धनैर्धर्मैरथापि वा ॥ ५३ ॥
 सर्वमेतत् परित्यज्य ह्यायाभूता वयं तव ।
 ह्यनाथ ह्यमहाराज ह्यस्वामिन् किं जहासिमः ॥ ५४ ॥
 यच्च त्वं तच्च हि वयं तत् सुखं यच्च वै भवान् ।
 नगरान्तङ्गवान् यच्च स स्वर्गो यच्च नो नृपः ॥ ५५ ॥
 इति पौरवचः श्रुत्वा राजा शोकपरिवृतः ।
 अतिष्ठत् स तदा भार्गे तेषामेवानुकम्पया ॥ ५६ ॥
 विश्वामित्रोऽपि तं दृष्ट्वा पौरवाक्पाकुलीकृतं ।
 रोषामर्षविहृताद्यः समानस्य वचोऽब्रवीत् ॥ ५७ ॥
 धिक् त्वां दुष्टसमाचारमन्त्रतं जिह्वाभाषिणं ।
 मम राज्यञ्च दत्वा यः पुनः प्राकटुमिच्छसि ॥ ५८ ॥
 इत्युक्तः परुषन्तेन गच्छामीति सवेपथुः ।
 ब्रुवसेवं ययौ प्रीतिमाकर्षन्कृतिं करे ॥ ५९ ॥
 कर्षतस्तां ततो भार्या सुकुमारीं अमादुरां ।
 सहसा दर्शकाष्टेन ताडयामास कौशिकः ॥ ६० ॥
 तां तवा ताडितां दृष्ट्वा हरिश्चन्द्रो भक्षोपतिः ।
 गच्छामीत्याह दुःखासीं गान्धत् किञ्चिदुदाहरत् ॥ ६१ ॥

अथ विष्टे तदा देवाः पञ्च प्राहुः शपासवः ।
 विश्वामित्रः सुपापोऽयं लोकांश्च काम् समवाप्स्यति ॥ ६२ ॥
 देनायं यज्वनां ज्येष्ठः स्वराज्यादवरोपितः ।
 कस्य वा श्रद्धया पूतं सुतं सोमं महाधरे ।
 पीत्वा वयं प्रसास्यामो मुहं मन्त्रपुरःसरं ॥ ६३ ॥

इति तेषां वचः श्रुत्वा कौशिकोऽतिदुःखान्वितः ।
 शशाप तान् मनुष्यत्वं सर्वं यूयमवाप्स्यथ ॥ ६४ ॥
 प्रसादितश्च तैः प्राक्त पुनरेव महामुनिः ।
 मानुषत्वेऽपि भवतां भविषी नैव सन्ततिः ॥ ६५ ॥
 न दारसंग्रहश्चैव भविता न च मत्सरः ।
 कामक्रोधविनिर्मुक्ता भविष्यथ सुराः पुनः ॥ ६६ ॥
 ततोऽवतेरुरागैः स्वर्देवास्ते कुबेरप्रानि ।
 द्रौपदीगर्भसम्भूताः पञ्च वै पाण्डुनन्दनाः ॥ ६७ ॥
 एतस्मात् कारणात् पञ्च पाण्डवेभ्यो महाभारतः ।
 न दारसंग्रहं प्राप्ताः शपासस्य महामुनेः ॥ ६८ ॥
 एतस्ते सर्वमाख्यातं पाण्डवेयकथाश्रयं ।
 प्रभं चतुष्टयं गीतं विमन्यन्तोऽहमिच्छति ॥ ६९ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे श्रीमहाभारतस्य ॥ ७ ॥

हरिश्चन्द्रावधि

भवद्भिरिदमाख्यातं यथाप्रथममुक्त्वात् ।

महत् कीदृशं मेऽस्ति हरिश्चन्द्रकथां प्रति ॥ १ ॥

अहो मेहात्मना तेन प्राप्तं कृष्णमनुत्तमं ।

कञ्चित् सुखमनुप्राप्तं तादृगेव दिव्योत्तमाः ॥ २ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा स राजा प्रययौ शनैः ।

शैव्यानुगतो दुःखी भार्गव्या वासपुत्रया ॥ ३ ॥

स गत्वा वसुधापाखो दिव्यां वाराहसीं परीं ।

तेषां मनुष्यभोग्येति शूलपाखैः परिपहः ॥ ४ ॥

जगाम पद्भ्यां दुःखार्तः सह पद्मप्रानुकूलया ।

पुरीप्रवेशे दृष्ट्वा विश्वामित्रमुपस्थितं ॥ ५ ॥

तं दृष्ट्वा सममुप्राप्तं विनयावगतोऽभवत् ।

प्राह चैवाञ्जलिं कृत्वा हरिश्चन्द्रो महामुनिं ॥ ६ ॥

इमे प्राणाः सुतस्त्रायमियं पत्नी मुने मम ।

येन ते कृत्यमस्त्याशु तद्गृहाचार्यमुत्तमं ॥ ७ ॥

यद्वाञ्छत् कार्यमस्माभिस्तदनुप्राप्तुमर्हसि ॥ ८ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

पूर्वः स मासो राजर्षे दीयतां मम दक्षिणा ।

राजसूयनिमित्तं हि स्मर्यते स्ववचो यदि ॥ ९ ॥

चरितोत्तरकः ।

अज्ञानचेव संपूर्णो मातोऽङ्गानतयोधन ।
तिष्ठत्येतद्दिनाच्च यत्तत् प्रतीक्षस्व मा चिरं ॥ १० ॥

विश्वामित्र उवाच ।

इवमस्तु महाराज आगमिष्याम्यहं पुनः ।
आपं तव प्रदास्यामि नचेदस्य मदास्यसि ॥ ११ ॥

पश्चिम ऊचुः ।

इत्युक्त्वा प्रययौ विप्रो राजा चाचिन्तयत्तदा ।
कथमस्मै प्रदास्यामि दक्षिणां वा प्रतिश्रुतां ॥ १२ ॥
कुतः पुष्टानि मिषाणि कुतोऽर्घ्यः साम्प्रतं मम ।
प्रतिग्रहः प्रदुष्टो मे नाहं यायामधः कथं ॥ १३ ॥
किमु ग्राह्यान् विमुञ्चामि कान्दिशं याम्यविचिनः ।
वदि नाशं गमिष्यामि अग्रदाय प्रतिश्रुतं ॥ १४ ॥

अज्ञानवद्वत् कसिः पापो भविष्याम्यग्रमाधमः ।
अथवा प्रेष्यतां यास्ये परमेवात्मविक्रयः ॥ १५ ॥

पश्चिम ऊचुः ।

राजानं व्याकुलं दीनं चिन्तयानमधोमुखं ।
प्रत्युवाच तदा पत्नी बाध्यगद्गदयो गिरा ॥ १६ ॥
यज चिन्तां महाराज स्वसत्यमनुपालय ।
अज्ञानवद्वर्जनीयो नरः सत्यवहिष्कृतः ॥ १७ ॥
जातः परतरं धर्मो वर्द्धन्त पुरुषस्य तु ।
नादृशं पश्यन्नाम स्वसत्यपरिपालनं ॥ १८ ॥

अग्निहोत्रमधीतं वा शान्त्याप्यवहितैः शिवाम्भ
 भवन्ते तस्य वैफल्यं यस्य वाक्यमकारणं ॥ १६ ॥
 सत्यमत्यन्तमुदितं धर्मज्ञाद्येवु भीमताः ।
 तारणायानृतं सद्यत् यातनायकृतात्मनाः ॥ १७ ॥
 सप्तार्धमेधानाकृत्य राजसूयञ्च पार्ष्विवः ।
 कृतिर्नाम च्युतः स्वर्गादसत्यवचनात् संकृतः ॥ १८ ॥
 राजन् जातमपत्यं मे इत्युक्त्वा प्रहरोद ह
 बाष्पाम्नुपुतनेषान्तमुवाचेदं महीपतिः ॥ १९ ॥

विमुञ्च भद्रे सन्तोषमर्थं लिहति बालकः ।

उच्यतां वक्रुकामासि यदा त्वं गजगामिनि ॥ २३ ॥

पल्लवाचः ।

राजन् जातमपत्यं मे सतां पुत्रफलाः स्त्रियः ।

स मां प्रदाय वित्तेन देहि विप्राय दक्षिणां ॥ २४ ॥

प्रविष्ट ऊचुः ।

रतदाकमपुत्र्युत्वा ययौ मोहं महीपतिः ।

प्रतिलभ्य च संचां स विल्ललापातिदुःखितः २५ ॥

महदुःखमिदं भद्रे यत्त्वमेतं ब्रवीमि मां ।

किन्तव क्षितसंज्ञाया भम पापस्य विसृताः ॥ २६ ॥

हाहा कथं त्वया ययौ वक्रुमेतत् शुचिस्मिते ।

दुर्व्याघ्रमेतद्वचनं कर्तुं शक्नोत्यहं कथं ॥ २७ ॥

इत्युक्त्वा स नरनेष्टो विष्णिमिन्नसहदुःखवन्तः
निपपात लहीष्टे मूर्च्छाभिपरिरुतः ॥ २८ ॥
शयानं भुवि तं दृष्ट्वा हरिश्चक्रं महीपतिः
उवाचेदं सत्तद्वत् रावपत्नी सुदुःखिता ॥ २९ ॥

हा मङ्गराज कस्येदमप्यजानमुपस्थितं ।
यत्वं निपतितो भूमौ राक्षसास्तरखोचितः ॥ ३० ॥
येन कौकुम्भोवित्तं विप्राणामपवर्जितं ।
स एष पृथिवीनाथो भूमौ स्वपिति मे पतिः ॥ ३१ ॥
हा काष्ठं किं तवानेन कृतं देव महीधिता ।
यदिन्द्रोपेन्द्रतुल्योऽयं नीतः प्रस्वापनीं दशां ॥ ३२ ॥
इत्युक्त्वा सापि सुग्रीवी मूर्च्छिता निपपात ह ।
भर्तृदुःखमहाभारेणासद्यो न निपीडिता ॥ ३३ ॥
तौ तथा पतितौ भूमावनाथौ पितरौ शिशुः ।
दृष्ट्वात्यन्तं क्षुधाविष्टः ग्राह वाक्च सुदुःखितः ॥ ३४ ॥
तात तात ददस्वाद्यमम्बान् भोजनं दद ।
सुम्नो वक्ष्यती आता जिह्वाग्रं शुष्यते तथा ॥ ३५ ॥

एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो विश्वामित्रो महातपाः ।
दृष्ट्वा कृतं हरिश्चक्रं पतितं भुवि मूर्च्छितं ॥ ३६ ॥
स वारिष्ठा समभ्युक्ष्य राजानमिदमब्रवीत् ।
पतिष्ठोतिष्ठ राजेन्द्र तां ददस्नेहदक्षिणां ॥ ३७ ॥

अश्वं धारयतो दुःखमसह्यहनि वर्धते । तत्रापि स जीव
 आयाय्यमानः स तदा विमर्शतेन वारिका ॥ ३८ ॥
 अवाप्य चेतनां सखा विमर्शमिचमजेष्वा ॥ ३९ ॥
 पुनर्गोहं समापेदे स च क्रोधं ययौ मुनिः ॥ ४० ॥
 स समाश्वास्य रात्रां नाक्यमाह चिञ्जीतमः ।
 दीयतां दक्षिणा सा मे यदि धर्ममवेक्षसे ॥ ४१ ॥
 सत्येनार्कः प्रतपति सत्ये तिष्ठति मेदिनी ।
 सत्यञ्चोक्तं परो धर्मः स्वर्गः सत्ये प्रतिष्ठितः ॥ ४२ ॥
 अश्वमेधसहस्राश्च सत्यञ्च तुलया धृतं ।
 अश्वमेधसहस्राश्चि सत्यमेव विशिष्यते ॥ ४३ ॥
 अथवा किं ममैतेन साक्षा प्रोक्तेन कारणं ।
 अनाद्यं पापसंकल्पे कूरे चानृतवादिनि ॥ ४४ ॥
 त्वयि रात्रि प्रभवति सङ्गातः श्रूयतामयं ।
 अथ मे दक्षिणां राजन् दास्यति भवाम् यदि ॥ ४५ ॥
 अस्ताचलं गन्तामि श्रमस्त्वामि त्वां ततो भुवं ।
 इत्युक्त्वा स ययौ विप्रो राजा आसीद्गयाधुरः ॥ ४६ ॥
 कान्दिभूतोऽधमो निःश्वो नृशंसधनिनार्दितः ।
 भौर्वास्व भूवः प्राहेदं क्रियतां वचनं सप्त ॥ ४७ ॥
 मा आपानञ्च निर्दग्धः धृष्टत्वमुपवास्यति ।
 स तदा चोद्यमानस्तु राजा पत्न्या पुनः पुनः ॥ ४८ ॥
 प्राह भद्रे करोम्येन विक्रयं तव निर्दग्धः ।
 नृशंसैरपि यत् कर्तुं न शक्यं तत् करोम्यहम् ॥ ४९ ॥

यदि मे शक्यते वाच्यं वक्तुमीदृक् सुदुर्लभः ।
 सकमुक्ता ततो भाव्या गत्वा नगरमातुरः ।
 आद्यापिहितकदम्बसक्तो न भवन्मयीत् ॥ ४८ ॥

॥ ४८ ॥ राजावाच ।

भो भो नागरिकाः सर्वे शृणुध्वं वचनं मम ।
 किं मां पृच्छथ कस्त्वं भो नृशंसोऽहममानुषः ॥ ५० ॥
 राक्षसो वातिकठिनस्ततः पापतरोऽपि वा ।
 विकेतुं दयितां प्राप्नो यो न प्राणीस्त्यागम्यहं ॥ ५१ ॥
 यदि वः कस्यचित् कार्यं दास्या प्राखेष्टया मम ।
 स प्रवीतु त्वरायुक्तो यावत् सन्धारयाम्यहं ॥ ५२ ॥

॥ ५५ ॥ राजावाच ।

अथ हृदो दिवः कश्चिदागत्याह नराधियं ।
 समर्पयस्व मे दासीमहं श्रेता धनप्रदः ॥ ५३ ॥
 अस्ति मे वित्तमस्तोकं सुकुमारी च मे प्रिया ।
 एहकर्म न शक्नोति कर्तुमस्मात् प्रयच्छ मे ॥ ५४ ॥
 कर्मण्यतावयोरुपशीलामां तव बोधितः ।
 अनुरूपमिदं वित्तं एहाहार्यय मेऽवली ॥ ५५ ॥
 स्वमुक्तस्व विप्रेष हरिश्चन्द्रस्व भूपते ।
 अदीर्घतं ममी दुःखाय चैनं किञ्चिदप्रवीत् ॥ ५६ ॥
 ततः स विप्रो नृपतेर्षक्तकालो हृत् धनं ।
 वत्सा केचिन्मयादाय नृपपत्नीमकर्षयत् ॥ ५७ ॥

हरोद रोहितास्योजिप हृत्पुत्रं कृष्टान्तु मातरं ।

हस्तेन वस्त्रमाकर्षन् शान्तपञ्चमः शिष्यः प्रोक्तवान् ॥ ४५ ॥

राजपुत्रवाच

मुन्धार्य मुन्ध तावन्मां यावत् पश्याम्यहं शिषुं ।

दुर्लभं दर्शनं तात पुनरस्य भविष्यति ॥ ४६ ॥

पश्यैहि वत्स मामेवं मातरं दास्यतां गतां ।

मां मा स्पर्शीराजपुत्र अस्तृष्याहं तवाधुना ॥ ४७ ॥

ततः स बालः संहसा दृष्ट्वा कृष्टान्तु मातरं ।

समभ्यधावदन्नेति रुदन् सास्त्राविलेष्टवः ॥ ४८ ॥

तमागतं द्विजः क्रेता बालमभ्याहनत् पदा ।

वदन्तवापि सोऽन्नेति सैवामुच्यत मातरं ॥ ४९ ॥

राजपुत्रवाच

प्रसादं कुर्व मे नाथ क्रीलीज्जेमन्ध बालक ।

क्रीतापि नाहं भवतो विनेन कार्यसाधिका ॥ ५० ॥

इत्थं ममाक्षभाग्यायाः प्रसादसुमुखो भव ।

मां संयोजय बालेन वत्सीनेव पथस्विनीं ॥ ५१ ॥

राजपुत्रवाच

शृष्टतां वित्तमेतत्ते दीयतां बालको मम ।

स्त्रीपुंसोर्धर्मशास्त्रौ कृतमेव हि वेत्तनं ।

यत् सहासं श्रवन् क्रीटिभूतं तज्जगदपरे ॥ ५२ ॥

तमेव तस्य तद्विस्तारवर्द्धोत्तरपटे ततः ।
 प्रयच्छ बालकं माया कथैकस्यमप्यभवत् । ६६ ।
 नीयमानौ तु तौ दृष्ट्वा भार्यापुत्री स पार्थिवः ।
 विस्मयप सुदुःखार्तो निःश्वस्योष्णं पुनः पुनः । ६७ ।
 दां न वायुर्न चादित्यो नेन्दुर्न च पृथग्जनः ।
 दृष्टवन्तः पुरा पत्नीं सेयं दासीत्यमागता । ६८ ।
 सुख्यवंशप्रसूतोऽयं सुकुमारंकराङ्गुलिः ।
 संप्राप्तो विक्रयं बालो धिक्पामस्तु सुदुर्मतिं । ६९ ।
 हा प्रिये हा शिशो वत्स ममानार्यस्य दुर्नयैः ।
 देवाधीमां दृशां प्राप्तो न ह्यतोऽस्मि तद्यापि धिक् । ७० ।

पश्चिम कण्डः ।

रथं विक्षपन्तो राघः स विप्रोऽन्तरधीयत ।
 ऋष्यगेहादिभिरुज्जैस्तावादाय त्वरान्वितः । ७१ ।
 विद्यामिषस्ततः प्राप्तो खपं वित्तमयाग्रतः ।
 तस्यै समर्पयामास हरिश्चन्द्रोऽपि तद्वनं । ७२ ।
 तद्विस्तं स्लोकमाशोक्य दारविक्रयसम्भवं ।
 शोकाभिभूतं राजानं कुपितः कौशिकोऽब्रवीत् । ७३ ।
 खचवन्धो ममेमां त्वं सदृशीं वत्सदक्षिणां ।
 मन्वसे यदि तत् क्षिप्रं पश्य त्वं मे वर्यं वरं । ७४ ।
 तपसोऽपि सुततस्य ब्राह्मण्यत्वाभिव्यक्तं ।
 मत्प्रभावरस चोद्यस्य मुञ्चस्य मन्त्रवर्णनम् । ७५ ।

हरिश्चन्द्र उवाच ।

अन्या दास्यामि भगवन् काशः कथित् प्रतीक्ष्यतां ।

साम्प्रतं तस्मिन् विस्तीर्णता यज्ञी पुण्यं वासकः ॥ ७६ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

बहुभागः स्थितो घोऽयं दिवसस्य तराधिप ।

एष एव प्रतीक्ष्यो मे वज्रस्यं नोत्तरं स्वया ॥ ७७ ॥

वशिष्ठ उवाच ।

तमेवमुक्त्वा राजेन्द्रं जिहुरं निर्वृणं वचः ।

तदादाय धनं तूष्णं कुपितः क्रीशिको वयौ ॥ ७८ ॥

विश्वामित्रे मते राजा भयशोकाग्निमध्यगः ।

सर्वाकारं विमिश्रित्य प्रोवाचोच्चैरधोमुखः ॥ ७९ ॥

वित्तक्रीतेन यो ह्यर्षी मया प्रेष्येष्ट मानवः ।

स ब्रवीत् त्वरायुक्तो यावत्तपसि भास्करः ॥ ८० ॥

अथाजगाम स्वरितो धर्मशृङ्गाररूपधृक् ।

दुर्गन्धो विकृतो रूक्षः श्लेष्मणो दन्तुरो घृणी ॥ ८१ ॥

लण्डो लम्बोदरः पिङ्गरूक्षोऽक्षः पद्मपादरः ।

युहीतपस्त्रियुक्ताश्च श्वमास्त्यैरलङ्कृतः ॥ ८२ ॥

कपाशहस्तो दीर्घास्त्रो भैरवोऽतिवदन् मुहुः ।

श्वगणाभिहतो धोरो वटिहस्तो निराकृतिः ॥ ८३ ॥

वशिष्ठ उवाच ।

अहमर्षी त्वया श्रीमं कथयस्वात्मवेतनं ।

स्तोत्रेण बहुमात्मपित्र्येकैव कथ्यते भगवन् ॥ ८४ ॥

परिचय उवाच ॥

तं तादृशमवाच्यं करुणां सुनिधुरं ।
वदन्मतिदुःशीलं कलमिदं पार्थिवः ॥ ८५ ॥

चण्डाल उवाच ॥

चण्डालोऽहमिहास्थातः प्रवीरेति पुरोत्तमे ।
विप्रातो बध्यवधको हतकाम्यलहारकः ॥ ८६ ॥

परिचय उवाच ॥

नाहं चण्डालदास्त्वमिच्छेयं सुविगर्हितं ।
वरं शापामिना दग्धो न चण्डालवशं गतः ॥ ८७ ॥

परिचय उवाच ॥

तस्यैव वदतः प्राप्तो विश्वामित्रस्तपोनिधिः ।
कोपामर्षविरुत्ताक्षः प्राह चेदं नराधिपं ॥ ८८ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

चण्डालोऽयमनन्तं ते दातुं वित्तमुपस्थितः ।
कस्यान दीयते मद्भ्रमशेषा यन्नदक्षिणा ॥ ८९ ॥

परिचय उवाच ॥

भगवन् सूर्यवंशोत्थमात्मानं वेद्मि कौशिक ।
कथं चण्डालदासत्वं गमिष्ये वित्तकामुकः ॥ ९० ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

यदि चण्डालवित्तं त्वमात्मकीयञ्च मम ।
न प्रदास्यति क्वालेन क्वाणामि त्वामसंशयं ॥ ९१ ॥

हरिश्चन्द्रस्ततो राजा विनावस्थितलोबितः ॥ ४३ ॥
 प्रसीदेति वदन् पादावधेर्जग्राह क्षिप्तः ॥ ४४ ॥
 दासोऽस्यार्तोऽपि भीतोऽस्मि त्वद्भक्तस्य विशेषतः ॥ ४५ ॥
 कुर्व प्रसादं विप्रस्य कष्टयच्छाकसङ्करः ॥ ४६ ॥
 भवेयं वित्तशेषेण सर्वकर्मकरो यशः ॥ ४७ ॥
 तत्रैव मुनिशार्दूलं प्रेष्य विज्ञानमुपार्जकः ॥ ४८ ॥

विज्ञानिन उवाच ।

यदि प्रेष्यो मम भवान् बगडाखाय ततो मया ।
 दासभावमनुप्राप्तो दसो वित्तार्जुर्देन वै ॥ ४९ ॥

पश्चिम उवाच ।

एवमुक्ते तदा तेन श्रुत्वाको दृष्टमानसः ॥ ५० ॥
 विज्ञानिषाय तद्वचं दत्त्वा यज्ञं गच्छतः ॥ ५१ ॥
 दृष्टप्रहरसंभ्रान्तमतीव व्याकुलेन्द्रियं ।
 दृष्टवन्धुवियोगार्त्तमनवचिजपत्तनं ॥ ५२ ॥
 हरिश्चन्द्रस्ततो राजा न संखण्डाद्यवसजे ॥ ५३ ॥
 प्रातर्मध्याह्नसमये सायन्नेतदगावतः ॥ ५४ ॥
 बाला दीनमुखी दृष्ट्वा बालं दीनमुखं पुरः ॥ ५५ ॥
 मां कर्तुं सुखाविष्टा मोक्षयिष्यति नौ नृपः ॥ ५६ ॥
 उपान्वितो विप्राय दत्त्वा वित्तमतोऽधिकं ।
 न सा मां खगजवल्ली वेत्ति यामकरं कृतं ॥ ५७ ॥

राज्यमाशः सुहृत्प्रागो भार्यासिभयविक्रयः ।
 प्राप्ता चकडाकता चैवमहो दुःखपरम्यरा ॥ १०१ ॥
 एवं स निवसन्निधं स्तम्भार ददितं सुतं ।
 भार्याभ्यात्मसमाविष्टां हृतसर्वस्व आहुरः ॥ १०२ ॥
 कस्य चित्तव्य कालस्य सतचेष्टापहारकाः ।
 हरिश्चन्द्रोऽभवद्राजा ज्ञाने तदज्ञानुनः ॥ १०३ ॥
 चण्डालेनानुशिष्टस्य सप्तषेष्टापहारिकाः ।
 श्रवागमनमन्विच्छन्निह तिष्ठ दिवनिशं ॥ १०४ ॥
 इदं रात्रेऽपि देयम् वडभागन्तु श्रवं प्रति ।
 यस्तु मम भागाः स्वर्गं भागौ तव वितनं ॥ १०५ ॥
 इति प्रतिसमादिष्टो जगाम शवमन्दिरं ।
 दिशं तु दक्षिणां यत्र वाराहस्यो स्थितं तदा ॥ १०६ ॥
 अंशानं घोरसंतादं शिवाशतसमाकुलं ।
 शवभौक्सिमाकीर्णं दुर्गन्धं बहुधूमकं ॥ १०७ ॥
 पिशाचभूतवेताळडाकिनीयक्षसंकुलं ।
 अभगोमायुसंकीर्णं शृङ्खलपरिवारितं ॥ १०८ ॥
 अस्थिसंघातसंकीर्णं महादुर्गन्धसंकुलं ।
 जानाक्षतसुहृन्नादरौद्रकोलाहलायुतं ॥ १०९ ॥
 हा पुत्र मित्र हा बन्धो आतर्कस प्रियाद्य मे ।
 हा यते भविनि मातर्ही मातुल पितामह ॥ ११० ॥
 मातामह धितः यौव ज्ञानतोऽस्वेहि बान्धव ।
 कलेषं वदतां कृत अग्निः संश्रूयते महाग्नौ ॥ १११ ॥

अथवासवसामेदं कर्म मन्त्रमिति संकुलं ॥ ११२ ॥
 अर्चदग्धाः शवाः श्यामाविकसद्वापरायः ।
 हसन्तीषाग्रिमध्यस्थाः कायस्त्रेयं दृष्ट्वा त्विति ॥ ११३ ॥
 अग्नेश्चटचटाशब्दौ व्यवसामस्त्रियंस्त्रिषु ॥ ११४ ॥
 बान्धवाक्रन्दशब्दश्च पुक्लसेषु अर्चयन्तः ॥ ११५ ॥
 नायता भूतवेतासपिशचगणरक्षसाः ।
 म्रूयते सुमहान् घोरः कल्याण इव मिःस्तनः ॥ ११६ ॥
 महामहिषकारीषमोश्चन्द्राग्निसंकुलं ॥ ११७ ॥
 तदुत्थमस्रकूटैश्च दत्तं सास्त्रिभिरुच्यते ॥ ११८ ॥
 नानोपहारसम्प्रीयवाकविशेषकाशिकं ।
 अनेकशब्दबहुलं श्लाघनं नरकायते ॥ ११९ ॥
 सर्वत्रिगर्भैरग्निभैः शिवायैर्निर्मादितं भीषणरावणचरैः ।
 भयं भयस्याधुपसञ्जनैर्दृष्टं श्लाघनमाक्रन्दविरावदारुणैः ।
 स राजा तत्र संप्राप्तो दुःखितः शोचनोद्यतः ॥ १२० ॥
 हा मत्वा मलिनो विप्राः क्व तद्राज्यं विधे गतं ॥ १२१ ॥
 हा श्रेष्ठे पुत्र हा बाल मां त्यक्त्वा मन्दभाग्यकं ।
 विश्वामित्रस्तु दोषेण मत्ताः कुचापि ते मम ॥ १२२ ॥
 इत्येवं चिन्तयन्तश्च चण्डालोक्तं पुनः पुनः ।
 मलिनो रूचसर्वाङ्गः कोत्रवान् गन्धवान् खजी ॥ १२३ ॥
 लकुटी नीलकण्ठश्च धारं चापि ततस्ततः ।
 अस्मिन् प्रव इदं मूल्यं प्राप्तं प्राप्स्यामि चाप्युत ॥ १२४ ॥
 इदं मम इदं राक्षे मुख्यपञ्चासके त्विदं ॥ १२५ ॥

इति धावन् दिशो राजा जीवन् मोक्षार्थं यत् ॥ १२३ ॥
 श्रीर्लक्ष्मणसुप्रसन्नस्तत्कन्यापरिग्रहः ॥ १२४ ॥
 चिताभस्मरक्षोक्षितमुखवाहदराकुम्भिकः ॥ १२५ ॥
 मानामेदोवसामश्चक्षितपाशजुषिः श्वसन् ॥ १२६ ॥
 जानाश्वोदनस्तदाहारदृष्टिपरायणः ॥ १२७ ॥
 तदीयमात्यसंक्षेपस्तमस्तकमखड्गम् ॥ १२८ ॥
 न रात्री न दिवा जेतो दा चेति प्रवदन् मुहुः ॥ १२९ ॥
 एवं द्वादशमासास्तु नीताः शतसमीपमाः ॥ १३० ॥
 स कदाचिन्नुपयेष्टः श्रान्तो बन्धुवियोगवान् ॥ १३१ ॥
 निद्राभिभूतो रुक्माक्षो निषेष्टः सुप्तश्च यत् ॥ १३२ ॥
 तथापि श्वनीवे स दृष्टवान्नुतं महत् ॥ १३३ ॥
 अज्ञानाभ्यासयोगेन देवस्य वसवतया ॥ १३४ ॥
 अग्न्यदेहेन दत्त्वा तु गुरवे गुरुदक्षिणां ॥ १३५ ॥
 तदा द्वादश वर्षाणि दुःखदामास्तु निष्कृतिः ॥ १३६ ॥
 आत्मानं स ददर्श च पुङ्गवीगर्भसम्भवं ॥ १३७ ॥
 तबल्यथाप्यसौ राजा सोऽश्चित्तमदिदं तदा ॥ १३८ ॥
 इतो निष्क्रान्तस्तपो हि दानधर्मं करोम्यहम् ॥ १३९ ॥
 जननारं स यातस्तु तदा पुङ्गवसंवाचकः ॥ १४० ॥
 अज्ञानमृतसंस्कारकरकेषु सदोद्यतः ॥ १४१ ॥
 प्राप्ते तु सप्तमे वर्षे ज्ञानान्धेयं हतो विजः ॥ १४२ ॥
 जानीतो बन्धुभिर्दृष्टो न तत्राधनो गुणी ॥ १४३ ॥
 मूर्खार्थिना तु तेनापि परिभूतास्तु राजा यः ॥ १४४ ॥

कृत्वा पुनः प्राज्ञाशक्तयः विद्याभिन्नस्य चेदित्यन्तः ॥ १३४ ॥
 पापिष्ठमशुभं कर्त्तुं कुरु त्वं पापकारकः ॥ १३५ ॥
 हरिश्चन्द्रः पुनः राज्ञा विद्याभिन्नेन पुनस्तः ॥ १३६ ॥
 कृतः पुन्यविनाशेन प्राज्ञाशक्तयः प्राज्ञाशक्तः ॥ १३७ ॥
 वदा न समते तेषां तैः स अक्षो वदा तदन्तः ॥ १३८ ॥
 गच्छ त्वं नरकं धीरमधुनैव तस्य भवः ॥ १३९ ॥
 इत्युक्तमात्रे वचने स्वप्नस्यः स स्वप्नसदा ॥ १४० ॥
 अपश्यद्यमदूतान् नै पापवस्तान् भव्यान् दान् ॥ १४१ ॥
 तैः सङ्गृहीतमाकाशं नीयमानं तदन्तः सदात् ॥ १४२ ॥
 पश्यति स भूयं विद्वो वा सतः पितर्यः स्वे ॥ १४३ ॥
 एवं वादी स नरके तैश्च द्रोण्यां निपातितः ॥ १४४ ॥
 कुरुचैः पापमानस्तु शूरभारभिरक्षयः ॥ १४५ ॥
 धन्यो तमसि दुःखार्तः पूयषोऽक्षितभोजनः ॥ १४६ ॥
 सप्तवर्षं मृतात्मानं पुनस्तस्य दर्शनं ॥ १४७ ॥
 दिनं दिनं ह नरके वृद्धते पश्यतेऽन्यतः ॥ १४८ ॥
 क्षिद्यते क्षीभ्यतेऽन्यतः सार्यते पाप्यतेऽन्यतः ॥ १४९ ॥
 क्षार्यते क्षीप्यतेऽन्यतः शीतकृताशतोऽन्यतः ॥ १५० ॥
 एवं दिनं वर्षशतप्रमाणं नरकेऽभवत् ॥ १५१ ॥
 तदा वर्षशतं सकृन्नापितं नरके भटैः ॥ १५२ ॥
 ततो निपातितो भूमौ विहायी वा भवत्यतः ॥ १५३ ॥
 वान्तपशी मीनदम्भश्च मासमात्रे मृतोऽपि सः ॥ १५४ ॥
 अथापश्यत् शूरं श्रेष्ठं कलिकं नानकं मुनिं ॥ १५५ ॥

ह्यर्गं विहाय कर्तुं न शक्यमिति ब्रूयितुं शक्नुमि ॥ १४५ ॥
 भक्त्यं कूर्मं वराहं च शशिधं कृकटं युक्तं ॥ १४६ ॥
 शारिकां स्वावरीश्वरं सर्पनग्यां च देहिनाः ॥ १४७ ॥
 दिवसे दिवसे जगत् प्राणिनः प्राणिनस्तदा ॥ १४८ ॥
 अपश्यदुःखसक्तसो दिनं वर्षवर्षं तथा ॥ १४९ ॥
 एवं वर्षवर्षं यूयं गतं तत्र कुर्वीत युव ॥ १५० ॥
 अपश्यच्च कदाचित् स राजा तत् स्वकुलीकृतम् ॥ १५१ ॥
 तत्र स्थितस्व तस्यापि राज्यं यूतेन हारितम् ॥ १५२ ॥
 भार्यां हृतां च पुत्रयस्तं पैकाकी वनं गतः ॥ १५३ ॥
 तत्रापश्यत् स सिंहं वै व्यादितास्वं भवविह्वलम् ॥ १५४ ॥
 विभक्तविपुलायां शरमेण समन्वितम् ॥ १५५ ॥
 पुनश्च भक्षितः सोऽपि भार्यां शोषितमुद्यतः ॥ १५६ ॥
 हा शैवे क्व गतास्वयं मामिहापास्य दुःखितं ॥ १५७ ॥
 अपश्यत् पुनरेवापि भार्यां स्वां सहपुत्रकां ॥ १५८ ॥
 चायस्य त्वं हरिश्चन्द्र किं यूतेन तं च प्रभो ॥ १५९ ॥
 पुनस्ते शोच्यतां प्राप्तो भार्यां चैवैवया सह ॥ १६० ॥
 स नापश्यत् पुनरपि भावमानः पुनः पुनः ॥ १६१ ॥
 अपश्यत् पुनरपि स्वर्गस्थः स नराधिपः ॥ १६२ ॥
 गीयते मुक्तकेशी सा दीना विवसना बलात् ॥ १६३ ॥
 हाहावाक्यं प्रमुच्यन्ती चायस्यैव सकलतना ॥ १६४ ॥
 अपश्यत् पुनस्तत्र भर्तारजसं शसनात् ॥ १६५ ॥
 जानन्नन्यन्तद्विदुस्तान् जानन्नेह नराधिप ॥ १६६ ॥

विश्वामित्रेण विश्वामित्रेण राक्षसपार्श्वतः ॥ १५ ॥
 इत्युक्त्वा सर्पपाशैस्तु नीयते बलवन्निभः ॥ १६ ॥
 आह देवेन कथितं विश्वामित्रस्य चेष्टितं ॥ १७ ॥
 तथापि तस्य विवृतिर्नाधर्शोऽस्मात् ॥ १८ ॥
 एताः सर्वा दशास्तस्य याः स्वप्ने समदर्शिताः ॥ १९ ॥
 सर्वास्तास्तेन समुक्ता वाक्पदवाहिनि ॥ २० ॥
 कृतीते द्वादशे वर्षे जीवमानो मठेयसात् ॥ २१ ॥
 यमं सोऽप्यहदाकारादुवाच च नराधिपम् ॥ २२ ॥
 विश्वामित्रस्य कोवोऽयं दुर्निवार्यो महात्मना ॥ २३ ॥
 पुत्रस्य ते सुतुमपि प्रदास्यति स कोविदम् ॥ २४ ॥
 वच्छ त्वं मामुयं लोकं दुःखमेवं त्वं भुञ्ज्यसे ॥ २५ ॥
 अतस्तव तत्र राक्षस्यैव यत्नस्तव भविष्यति ॥ २६ ॥
 व्यतीते द्वादशे वर्षे दुःखस्यान्ते मराधिपः ॥ २७ ॥
 अन्तरिक्षाच्च पतितो यमकूलेः प्रकोविदः ॥ २८ ॥
 पतितो यमलोकश्च विमुक्तो मयसम्पन्नात् ॥ २९ ॥
 अहो कष्टमिति ध्यात्वा यतो हारावसेवणं ॥ ३० ॥
 स्वप्ने दुःखं महद्दृष्टं यस्तान्ते नोपयज्यते ॥ ३१ ॥
 स्वप्ने दृष्टं मया यस्तु किन्तु मे द्वादशाः समाः ॥ ३२ ॥
 मतेत्यप्युक्तं तव स्वाम् पुत्रसंस्तुतं स तव्यमात् ॥ ३३ ॥
 नेत्युचुः केचित्ततश्च श्रवमेवापरोऽयमन् ॥ ३४ ॥
 श्रुत्वा दुःखी तदा राजा देवान् शरवमो विवाच ॥ ३५ ॥
 स्वस्ति कुर्वन्तु मे देवाः ॥ ३६ ॥

जमो भर्गवा जमते जमः पुनश्चायं जमते ॥ १६७ ॥
 परावराय मुदाय पुराणावाधवाय ॥ १६८ ॥
 जमो वृक्षस्य ते सुभं जमस्ये वासवाय ॥ १६९ ॥
 इयमुक्त्वा स राजा तु युक्तः पुनस्तर्कयामि ॥ १७० ॥
 जवानां भूयस्वरस्य पुनस्तर्कयामि ॥ १७१ ॥
 मणिनो जटिलः कृष्णो जकुटी विष्णुनो जकः ॥ १७२ ॥
 नैव पुनो न भार्या तु तस्य वै कृतिगोचरे ॥ १७३ ॥
 जटोत्साहो सज्यमाणा जगज्जने विषसंक्रदा ॥ १७४ ॥
 ज्ञानजगाम स्वसुतं स्वतमादाय सावित्री ॥ १७५ ॥
 भार्या तस्य नरेन्द्रस्य सर्पदष्टं हि नारीकं ॥ १७६ ॥
 हा वत्स हा सुहृन्निजे हृद्येवं वदती मुहुः ॥ १७७ ॥
 कुत्रा विकर्षी विमनाः पांशुज्ज्वलाग्निरोक्ता ॥ १७८ ॥
 हा सज्यमाणा वासं त्वं वश्यसीमं महीतले ॥ १७९ ॥
 रममाणं पुरा दृष्टं दृष्टं पुष्टाहिना स्वतं ॥ १८० ॥
 तस्य विद्यायश्चक्षमाकर्ष्य स नराधिपः ॥ १८१ ॥
 जगाम त्वरितोऽप्येति भविता हृतकमला ॥ १८२ ॥
 स तां रोरुदती भार्या नाम्यजामासु वार्षिकः ॥ १८३ ॥
 चिरप्रवाससन्तर्सा पुनर्जातामिवावर्त्त ॥ १८४ ॥
 सापि तं श्रवकेशानं पुरा दृष्ट्वा जटालकं ॥ १८५ ॥
 नाभ्यजामाकृपसुता पुष्करहृत्तोषमं स्वयं ॥ १८६ ॥
 सीडमि कृष्णपट्टे वासं दृष्ट्वाभीमिवभीदितं ॥ १८७ ॥

नरेन्द्रवधोपेतं विनात्मनःनरेन्द्रः ॥ १७७ ॥

अथो कष्टं नरेन्द्रस्य कथाधोय मुने शिशुः ॥ १७८ ॥

कथो मीतः कृष्णकोटः कामधारां कुरात्मना ॥ १७९ ॥

एवं दृष्ट्वा हि मे वल्लभं मातुर्वत्तज्जगत्किं ॥ १८० ॥

कृतिमध्यागतो वाको रोचिमास्योऽथलोचने ॥ १८१ ॥

लोऽप्येतामेव मे वल्लो वयोऽवस्थामुपागता ॥ १८२ ॥

लोको यदि न विदेहः कथामेतामस्यो वल्लो ॥ १८३ ॥

॥ १८४ ॥

॥ १८५ ॥

॥ १८६ ॥

॥ १८७ ॥

॥ १८८ ॥

॥ १८९ ॥

॥ १९० ॥

॥ १९१ ॥

॥ १९२ ॥

॥ १९३ ॥

॥ १९४ ॥

॥ १९५ ॥

॥ १९६ ॥

॥ १९७ ॥

॥ १९८ ॥

॥ १९९ ॥

॥ २०० ॥

॥ वा यत्स सुकामादंतेऽस्य विदुः ॥

अथानो मे सुखं दीप्तं सुखं किं न दीयते ॥ १८८ ॥

तात तातेति मयूरं कुर्यात् सत्यमात्मनः । ५५ ॥

उपलब्धवद्विषये च यत्तत्पश्येति सोऽहंकारः ॥ १४२ ॥

कस्य वागप्रसीतोऽयिज्ञेय इतिरेकनाम

समोदयेयमत्कृतं तथैव जगदमेवमिह ॥१८॥

॥ अथ सप्तमोऽध्यायः ॥

मया कपिषा-का-पला विनीतो येन-पलापलः ॥ १३३ ॥

ब्रह्मा ब्रह्मण्यमर्पणं मे सदा भवभयं न विना ॥ ३॥

सैय्याहिना-साधंसेन-महो-ये-तात-कलाः

संस्कृत-विश्वविद्यालय, काशी

सिद्धिस्तथापि सोरेण सिद्धेसाधीकनोऽप्यस्य ॥ ३३ ॥

गिरा सभापति श्रीरत्नामित्रका स्वागतार्थ दुःखद संदेश।

परिभाषा - ४. विद्येते - वर्तमाना विद्यमानः ॥ ४ ॥

[Faint, illegible handwritten text]

जबं स पुत्रपत्न्याः सहैकैवोपवासते ॥ ११॥ ३५० ॥

विष्णुनमनश्चक्रोऽविष्णुश्च न संभवः ॥ १६॥

तथास्य नासिका शुक्ला जलान्धोऽभ्यसुप्तं भवति ।

इन्ताक सुकुलमस्ताः आसन्ती रीर्यरात्मनः ॥ १८६ ॥

अभ्यासमागतः कथाद्वयैः संश्लेषः ॥ ३१३ ॥

प्रकृष्टा विहितान् दीनान् भर्तुं पुत्रादिप्रीतितापान् ।
पीडयन्ती स ततोऽवकाशं भर्तुं दत्तं अनुविशति ॥ १८ ॥
अपाकारमती मोहं जगत्मासतस्येवमा ।

प्राप्य चेतसि सन्नयोः सन्नद्वयभावात् ॥ १९ ॥
धिक् त्वां देवातिकर्तुं निर्माद्वयं अनुविशति ॥ २० ॥
वेनावममरप्रस्यो जीतो राजा अपाकर्ता ॥ २१ ॥
राज्यनाशं सङ्कसागं आर्ज्यातमयमिदम् ॥ २२ ॥

प्रापयित्वापि नो मुक्तयश्चासौऽयं कृतो जयः ॥ २३ ॥
इह राजन् ज्ञानसंतापमिदं मां धरतीतलात् ॥ २४ ॥

पश्चाद्य नाहं सर्वं कृमादोमेति विमुच्यते ॥ २५ ॥
नाहं कृमादि ते ह्यहं भञ्जारमववा मुनः ॥ २६ ॥
नामरं कृमादि कोऽयं विधिविपर्ययः ॥ २७ ॥
वस्यामे प्रकृतः पूर्वं राजाभ्यो भव्यतां कृताः ॥ २८ ॥
स्रोतरीवैरकुर्वन्त नीरवस्तं महीतलं ॥ २९ ॥

सोऽयं अपाकसंज्ञमटीमठमिरनाहे ॥ ३० ॥

अतनिर्माद्यसूचानगुणकोमे सुदासो ॥ ३१ ॥

वसानिस्वयं संयुक्तमहीपुटवमिदमेव ॥ ३२ ॥

भव्याङ्गारार्कवधास्त्रिमज्जसंयुक्तीकरो ॥ ३३ ॥

अग्रगोमावुगादार्शनहनुद्विज्जने ॥ ३४ ॥

चितायूमाभतिद्वयः श्रीप्रीतिप्रतिगन्तरे ॥ ३५ ॥

कुसपाखादनमुखा संक्रुष्टनिशाचरेण ॥ ३६ ॥

वदन्नेवो राजोऽहं कृतामेव मुक्तमीदृशम् ॥ ३७ ॥

एवमुक्त्वा समाहितो बभूव राजा च यत्किञ्चन
 कष्टमोक्षप्रतापीरा विवक्षापार्तवा विरा ॥ २०८ ॥
 राजन् स्वप्नोऽयं तव्यं वा यदि तन्मन्यते भवान्
 तत् कथ्यतां महाभाग मनो मे मुह्यते मम ॥ २०९ ॥
 यद्येतदेवं वक्ष्ये न क्षिणं धर्मो सहायता
 तथैव विप्रदेवादिपूजने पापने भुवः ॥ २१० ॥
 भक्तिं धर्मोऽनुतः सत्यमार्जये चाग्र्यसेता
 न च त्वं धर्मोपरमः स्वराज्यादवरोपितः ॥ २११ ॥
 इति तस्मां वचः श्रुत्वा निःस्वस्योन्मत्तं संमददं
 कथयामास तन्वज्रवा यथा प्राप्ता मन्त्रकता ॥ २१२ ॥
 इदित्वा सापि सुचिरं निःस्वस्योन्मत्तं कुःखितम्
 स्वपुचमरणं भीर्षवमा दत्तं न्यवेदयत् ॥ २१३ ॥
 प्रिये न रोचये दीर्घं कालं श्लेशमुपास्तितुम्
 नात्मायतनं लब्ध्वा यत्न मे मन्दमागता ॥ २१४ ॥
 यस्मात्तेनानमुज्जाना प्रवेक्ष्ये ज्वलनं यदि
 यस्मात्तदासतां धास्ये पुनरप्यन्यज्ज्वानि ॥ २१५ ॥
 मरके न मतिष्यामि कीदृशं ज्वलिमोज्ज्वलम्
 चैतरण्यं महापूयवसाह्म कृत्वायुपिच्छले ॥ २१६ ॥
 अतिपचवने प्राप्य न्नेदं प्राप्त्वा विहाय च
 तायं प्रकृष्टाग्निं न माया प्रकृष्टोत्तरैरपीवा ॥ २१७ ॥

भग्नस्य दुःखवत्सवी पारा प्राणविषयोजनं ।

एकोऽपि बाणको बीज्यमासीदंशकरः सुतः ॥ २१८ ॥

मम दैवाम्युपेगेन मग्नः सोऽपि बलीयसा ।

कथं प्राणान् विमुञ्चामि परावत्तोऽस्मि दुर्नतः ॥ २१९ ॥

अथवा नार्त्तिमा स्निष्टो नरः पापमवेक्षते ।

तिर्यक्ते नास्ति तदुःखं नास्ति यवने तथा ॥ २२० ॥

वैतरण्यां कुतसाहृन् वाटुर्न पुनर्विप्लवे ।

सोऽहं सुतशरीरेष दीप्यमाने हुताग्ने ॥ २२१ ॥

निपतिष्यामि तन्वज्जि अस्तव्यं कुकृतं मम ।

अनुज्ञाता च मय्यं त्वं विप्रवेक्ष्य मुचिषिते ॥ २२२ ॥

मम वाक्यं तन्वज्जि निबोधादृतमानसा ।

अदि दत्तं यदि हुतं गुरभो अदि तोषिताः ॥ २२३ ॥

यस्य सङ्गमो भूयात् पुष्येण सह च त्वया ।

इह लोके कुतस्त्वेतद्भविष्यति ममेज्जितम् ॥ २२४ ॥

त्वया सह मम श्रेष्ठो गमनं पुनर्मार्गणे ।

यन्मया वसता किञ्चिद्द्रव्ये वा मुचिषिते ॥ २२५ ॥

अस्तीलमुक्तं तत् सर्वं अस्तव्यं मम वाचतः ।

राजयन्तीति गर्व्यं जायतेवः स ते दिवः ॥ २२६ ॥

सर्ववशेन ते लोकाः स्वाभिदेवतवशुमे ॥ २२७ ॥

यद्यनुज्ञातम् ।

यद्यमप्यत्र राजर्षे दीप्यमाने हुताग्ने ।

दुःखभारमहाशयैव मम वाक्यानि ते त्वया ॥ २२८ ॥

ततः कृत्वा चित्तं राजा आरोप्य तमसं स्वयं ॥ २२८ ॥
 भार्यया सचित्तश्चासौ वक्ष्यामि प्लुतदा ॥ २२९ ॥
 चिन्तयन् परमात्मानमीशं नासयत्तं यदि ॥ २३० ॥
 हृत्कोटरगुहासीनं मासु देवं सुरेश्वरं ॥ २३१ ॥
 अनादिनिधनं ब्रह्म कृष्णं पीताम्बरं शुभं ॥ २३२ ॥
 तस्य चिन्तयमानस्य सर्वे देवाः सवासवाः ॥ २३३ ॥
 धर्मं प्रमुखतः कृत्वा समाजम्भुस्वरान्विताः ॥ २३४ ॥
 आगत्य सर्वे प्रीयुस्ते भो भो राजन् शृणु प्रभो ॥ २३५ ॥
 अयं पितामहः साक्षाद्दर्शय भगवान् स्वयं ॥ २३६ ॥
 साध्याश्च विश्वे मरुतो लोकपाशाः सबाहवाः ॥ २३७ ॥
 नागाः सिद्धाः सगन्धर्वा रुद्राश्चैव तथा श्विनौ ॥ २३८ ॥
 एते चान्ये च बहवो विश्वामित्रस्तथैव च ॥ २३९ ॥
 विश्वचयेस्तु भो मित्रं कर्तुं न शक्तिः पुरा ॥ २४० ॥
 विश्वामित्रस्तु ते मैत्रीमिष्टं चार्चयन्तु मिच्छति ॥ २४१ ॥
 आरुरोह ततः प्रोक्तो धर्मः शक्रोऽयं गाधिजः ॥ २४२ ॥

अथ श्रीमद्भगवद्गीता

मा राजन् साक्षत् कार्पवीर्धर्मोऽहं त्वमुवाचतः ॥ २४३ ॥
 तितिक्षादसक्त्यासौः स्वयुचौ परितोषितः ॥ २४४ ॥

अथ श्रीमद्भगवद्गीता

हरिश्चन्द्र महाभाग प्रोक्तः शक्रोऽस्मि तेऽस्मिन् ॥ २४५ ॥
 त्वया सभायां पुनरेव विरज्य लोकतः समासिता ॥ २४६ ॥

आरोहं विदिषं राजन् भार्यापुत्रसमन्वितः ।

सुदुष्प्रापं नरेरन्यैर्भितमात्मीयकर्माभिः ॥ २३८ ॥

पश्चिम ऊर्ध्वम् ।

ततोऽस्तस्य वर्षमपस्त्युविभाज्यते ।

इन्द्रः प्राग्जदाकाशाजितास्थानगतः प्रभुः ॥ २३९ ॥

पुष्पवर्षश्च सुमहद्देवदुन्दुभिनिस्स्रजं ।

ततस्ततो वर्त्तमाने समाजे देवसंकुले ॥ २४० ॥

समुत्तस्थौ ततः पुत्री राज्ञस्तस्य महात्मनः ।

सुकुमारतनुः सुस्थः प्रसन्नेन्द्रियमानसः ॥ २४१ ॥

ततो राजा हरिश्चन्द्रः परिष्वज्य सुतं क्षणात् ।

सभार्यः स्वश्रिया युक्तो दिव्यमाख्याम्बराब्जितः ॥ २४२ ॥

सुस्थः सम्पूर्णहृदयो मुदा परमया युतः ।

बभूव तत्क्षणादिन्द्रो भूयसेनमभाषत ॥ २४३ ॥

सभार्यस्त्वं सपुत्रश्च प्राप्स्यसे सन्नतिं परां ।

समारोहं महाभाग निजानां कर्मणां फलेः ॥ २४४ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

देवराज्ञानमुद्यातः स्वामिना क्षपणेन वै ।

अगत्वा निष्कृतिं तस्य नारोक्ष्योऽहं सुराक्षयं ॥ २४५ ॥

पश्चिम ऊर्ध्वम् ।

तत्रैवं भाविनं श्लोचमवगम्यात्ममाधवा ।

आत्मा क्षपाकलां भीतोऽर्क्षितं तत्र प्राप्स्यसे ॥ २४६ ॥

प्रार्थते यत् परं स्थानं समस्तेर्मनुजैर्भुवि ।
तदारोह प्ररिचञ्च स्थानं पुण्यकृता नृणां ॥ २४७ ॥

इति राज उवाच ।

देवराज नमस्तुभ्यै वाक्यमैतच्चिबोध मे ।
प्रसादसुमुखं यन्मां ब्रवीमि प्रश्रयान्वितः ॥ २४८ ॥
मच्छोकमग्रमनसः कोशस्थानगरे जनाः ।
तिष्ठन्ति तामपोक्षाद्य कथं यास्याम्यहं दिवं ॥ २४९ ॥
ब्रह्महत्या गुरोर्घातो गोबधः स्त्रीवधस्तथा ।
तुल्यमेभिर्महापार्य भक्तं त्वानेऽप्युदाहृतं ॥ २५० ॥
भजसां भक्तमथाज्यमदुष्टं त्यजतः सुखं ।
नेह नांमुच पश्यामि तस्माच्छक्त दिवं व्रज ॥ २५१ ॥
यदि ते सहिताः स्वर्गं मया यान्ति सुरेश्वर ।
ततोऽहमपि यास्यामि नरकं वापि तैः सह ॥ २५२ ॥

इति राज उवाच ।

बहूनि पुण्यपापानि तेषां भिक्षानि वै पुण्यम् ।
कथं संघातभोग्यं त्वं भूवः स्वर्गमवाप्नुहि ॥ २५३ ॥

इति राज उवाच ।

मम भुङ्क्ते नृपो राज्यं प्रभाषेह कुटुम्बिनां ।
वजते च महायज्ञैः सर्वार्थैर्यौ करोति च ॥ २५४ ॥
तत्र तेषां प्रभाषेह प्रजा सर्वमभुङ्क्षितं

उपकर्तुन् न सन्त्यस्ये तानहं स्वर्गलिप्सया ॥ २५५ ॥
 तस्माद्यन्मम हेषेद्य किञ्चिदस्ति सुचेष्टितं ।
 दत्तमिष्टमथो यत्तं सामान्यं तैस्तदस्तु नः ॥ २५६ ॥
 बहुकाक्षोपभोग्यं हि फलं यन्मम कर्मायः ।
 तदस्तु दिनमप्येकं तैः समं त्वत्प्रसादतः ॥ २५७ ॥

पश्चिम जम्बु ।

एवं भविष्यतीत्युक्त्वा अक्रस्त्रिभुवनेश्वरः ।
 प्रसन्नचेता धर्मस्य विश्वामित्रस्य गाधिजः ॥ २५८ ॥
 विमानकोटिसम्बद्धं स्वर्गलोकाभ्यङ्गीतलं ।
 गत्वायोध्याजगत्तं ग्राह्यं दिवमदृष्टतामिति ॥ २५९ ॥
 तदिन्द्रस्य वधः श्रुत्वा प्रीत्या तस्य च भूपतेः ।
 आनीय रोहितास्यस्य विश्वामित्रो महातपाः ॥ २६० ॥
 अयोध्यास्थे पुरे रम्ये सोऽभ्यसिन्धुपात्मजं ।
 देवैश्च मुनिभिः सिद्धैरभिषिष्य नराधिपं ॥ २६१ ॥
 राज्ञा सह तदा सर्वे हृष्टपुष्टसुहृज्जनाः ।
 सपुत्रस्तथदारास्ते दिव्यमाश्वबहुजनाः ॥ २६२ ॥
 यदे पदे विमानास्ते विमानमगमन्वराः ।
 तदा सम्भूतहर्षोऽसौ हरिश्चन्द्रश्च पार्थिवः ॥ २६३ ॥
 सम्प्राप्य भूतिमलुर्णा विमानैः स महीपतिः ।
 आसार्धके पुराकारे वप्रभाकारसंघते ॥ २६४ ॥
 ततस्तस्यर्चिमाशोकं शोकं तपोशमा जगौ ।
 दैत्याचार्यो महाभानः सर्वमास्वायतस्तपि ॥ २६५ ॥

युष्मत्समाधत् ।

हरिश्चन्द्रसमो राजा न भूतो न भविष्यति ।
यः शृणोति स्वदुःखार्तः स सुखं महदप्राप्नुयात् ॥ २६६ ॥
स्वर्गार्थी प्राप्नुयात् स्वर्गं पुष्यार्थी पुष्यमाप्नुयात् ।
भार्ग्यार्थी प्राप्नुयाद्भार्ग्यं राज्यार्थी राज्यमाप्नुयात् ॥ २६७ ॥
अहो तितिक्षामाहात्यमहो क्षमफलं महत् ।
यदागतो हरिश्चन्द्रः पुरीषेन्द्रत्वमाप्तवान् ॥ २६८ ॥

पश्चिम ऊचुः ।

एतत्ते सर्वमाख्यातं हरिश्चन्द्रविशेषितं ।
अतः परं कथाशेषः श्रूयतां मुनिसत्तमं ॥ २६९ ॥
विपाको राजसूयस्य पृथिवीक्षयकारकं ।
तद्विषाकमिमिसत्तम युद्धमाडिवकं महत् ॥ २७० ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे हरिश्चन्द्रोपाख्यानं ॥ ८ ॥

महर्षीऽश्वमेधः ।

पश्चिम ऊचुः ।

राज्यप्युते हरिश्चन्द्रे गते च विदशाख्यं ।
निशक्राम महातेजा जलवासात् पुरोहितः ॥ १ ॥
वशिष्ठो द्वादशाब्दान्ते गङ्गापर्युषितो मुनिः ।
सुग्रावः च सवसन्तु विज्ञानिभिरविशेषितं ॥ २ ॥

हरिचन्द्रस्य नाशश्चैव रात्र्यस्योदयकर्मकम् ॥ २३ ॥
 चण्डालसंयोगश्च भाव्यीतमवधिकम् ॥ २४ ॥
 स श्रुत्वा सुमहाभागः प्रीतिमानवनीयतौ ॥ २५ ॥
 चकार कौपं तेजस्वी विश्वामित्रस्तथिमाति ॥ २६ ॥

वर्णितं उपनिषद् ॥

मम पुत्रशतं तेज विश्वामित्रेण वातितं ॥ २७ ॥
 तथापि नाभवत्क्रोधस्तादृशी वाटमोऽयं मे ॥ २८ ॥
 श्रुत्वा नरधिपमिमं स्वसञ्ज्ञादबरोपितं ॥ २९ ॥
 महात्मानं महाभागं देवब्राह्मणपूजकम् ॥ ३० ॥
 यस्मात् स सत्यवाक् शान्तः शशाकपि विमत्सरः ॥ ३१ ॥
 अनागाद्यैव धर्मात्मा अप्रमत्तो महाश्रवः ॥ ३२ ॥
 सपत्नीस्त्यपुत्रस्तु प्रापितोऽन्वा दद्यान्मम ॥ ३३ ॥
 स राज्याद्यावितोऽनेन बहुश्रवस्त्रिखीकृतः ॥ ३४ ॥
 तस्मादुराकारं ब्रह्मचिद् प्राप्तामामबरोपितः ॥ ३५ ॥
 मन्त्रापीयङ्गो मूढः स वक्तव्यमवाप्नुति ॥ ३६ ॥

वर्णितं उपनिषद् ॥

श्रुत्वा शार्प महातेजा विश्वामित्रोऽपि कौशिकः ॥ ३७ ॥
 त्वमप्यादिर्भवसेति प्रतिज्ञापमवच्छत ॥ ३८ ॥
 अन्योन्यप्राप्तौ प्राप्तौ तिर्यक्तं परमवृत्तौ ॥ ३९ ॥
 वशिष्ठः स महातेजा विश्वामित्रश्च कौशिकः ॥ ४० ॥
 अन्यजातिसमायोगं गतावप्यमिनौ जतौ ॥ ४१ ॥
 युधुभातेऽतिसंरब्धौ महावक्त्रपराक्रमौ ॥ ४२ ॥

योजनानां सहस्रे हे प्रमाणेनादिविहितः । १२ ॥
 यद्यवत्यधिकं ब्रह्मन् सहस्रमित्येवं वक्तुं ॥ १३ ॥
 तौ तु पद्मप्रहाराभ्यामन्योन्यस्थोरुमिहमी । १४ ॥
 प्रहरन्तौ भयं तीव्रं प्रमानाश्चकलुस्तदा ॥ १५ ॥
 विधूय पद्मांश्च वक्रो रक्तोद्गताच्चिराद्वनत् । १६ ॥
 आदिं सोऽप्युत्तमश्रीयो वक्रं पद्मामसाकलयत् ॥ १७ ॥
 तयोः पद्मानिलयापास्ताः प्रपेतुर्गिरयो भुवि । १८ ॥
 गिरिप्रपाताभिहता चकण्ये च वसुन्धरा ॥ १९ ॥
 छाया कम्पमाना जलभीनुदुस्तान्मूत्रकार च । २० ॥
 ममाम चैकपाद्वर्गेन पातालमगमनोन्मुखी ॥ २१ ॥
 केचिद्गिरिभिपासेन केचिदभ्योधिवारिणाः । २२ ॥
 केचिन्महीसम्पन्नानां प्रथमः प्राणिनः चयं ॥ २३ ॥
 इति सर्वं परिचयं दृष्ट्वाभूतमचेतनं । २४ ॥
 जगदासीत्सुसम्मानं पर्यस्तस्मिन्निमग्नः ॥ २५ ॥
 हा वत्स हा कान्त शिखो प्रवाद्येषोऽग्निः संस्थितः ॥ २६ ॥
 हा प्रिये कान्त शैलोऽयं यतत्यागु पलायतां ॥ २७ ॥
 इत्याकुलीकृते लोके सम्भासयिमुखे तदा । २८ ॥
 सुरैः परिहृतः सर्वैराजवाम पितामहः ॥ २९ ॥
 प्रत्युवाच च विश्वेभ्यस्तावुभयवित्तोपितौ । ३० ॥
 बुधं वा विरमयेत्तलोकाः स्वास्थं व्रजन्तु च ॥ ३१ ॥
 भूस्तप्तावपि तौ वार्क्यं ब्रह्मणोऽप्युत्तमजन्मना । ३२ ॥
 बोधामर्षस्तमाविष्टौ युयुधाते जगत्सख्यः ॥ ३३ ॥

ततः पितामहो देवस्तं दृष्ट्वा कौशसं चयम् ।

तयोश्च हितमन्विष्यन् तिर्यग्भावमपानुदत् ॥ २४ ॥

ततस्तौ पूर्वदेवस्यौ ग्राह देवः प्रजापतिः ।

सुदस्ते तामसे भावे वशिष्ठकौशिकार्पभौ ॥ २५ ॥

अहि वत्स वशिष्ठस्य त्वय्य कौशिक सत्तम ।

तामसं भावमाश्रित्य ईदृग्युक्तं चिकीर्षितम् ॥ २६ ॥

राजसूयविपाकोऽयं हरिसन्त्रस्त्य भूपतेः ।

युवयोर्विग्रहं चायं पृथिवीस्यवकारकः ॥ २७ ॥

जनापि कौशिकश्रेष्ठस्तस्य राज्ञोऽपराध्यते ।

स्वर्गप्राप्तिकरो ब्रह्मसुपकारपदे स्थितः ॥ २८ ॥

तपोविग्रस्य कर्त्तारो कामकोभवशं गतौ ।

परित्यजत भद्रं वो ब्रह्म हि प्रचुरं वक्तुम् ॥ २९ ॥

हवमुक्तौ ततस्तेन सज्जितौ तावुभाषपि ।

अभयमासतुः प्रीत्या परिष्कज्य परस्परं ॥ ३० ॥

ततः सुरैर्वन्द्यमानो ब्रह्मा लोकं निजं ययौ ।

वशिष्ठोऽप्यात्मनः स्थानं कौशिकोऽपि स्वमात्मनः ॥ ३१ ॥

इतदाडिबकं युवं हरिसन्त्रकथान्तथा ।

कथयिष्यन्ति ये मर्त्याः सम्भक् अप्यन्ति धैव ये ॥ ३२ ॥

तेषां प्रापापनोदन्तु श्रुतं श्रोतुं करिष्यति ।

नचैव सिद्धकार्योऽसि भविष्यन्ति कदाचन ॥ ३३ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे आदिपर्वण्डम् ॥ ६ ॥

संशयं द्विजशार्ङ्गः प्रब्रूत मम पृच्छतः ।
 आविर्भावतिरोभावौ भूतानां यच्च संस्थितौ ॥ १ ॥
 कथं सम्प्रायते जन्तुः कथं वा स विवर्धते ।
 कथं वोदरमध्यस्थस्तिष्ठत्यग्नविपीडितः ॥ २ ॥
 निष्क्रान्तिमुदरात् प्राप्य कथं वा दृढिमप्यसि ।
 उत्क्रान्तिकाले च कथं चिद्भावेन विवृज्यते ॥ ३ ॥
 कृच्छ्रो सतस्तवाप्राप्तिं जमे सुकृतदुष्यते ।
 कथमेव च तथा मस्य कथं सम्प्रादयन्मुत ॥ ४ ॥
 कथं न जीव्यते तच्च पिण्डीकृत इवाशये ।
 स्त्रीकोष्ठे यच्च जीव्यते भुक्तानि सुगुरुष्वपि ॥ ५ ॥
 भक्ष्याणि तच्च नो जन्तुर्जीव्यते कथमस्यकः ॥ ६ ॥
 एतन्मे ब्रूत सकलं सन्देहोक्तिनिवर्जितं ।
 तदेतत् परमं मुह्यं यच्च मुह्यन्ति जनावः ॥ ७ ॥

॥ ७ ॥

प्रश्नभारोऽयं मनुष्यस्य वाक्सासु निवेशितः ।
 दुर्भाष्यः सर्वभूतानां भावाभावसमाश्रितः ॥ ८ ॥
 तं शृणुच्च महाभाग यथा प्राप्य पितुः पुरा ।
 पुत्रः परमधर्मात्मा संमतिर्नाम आमतः ॥ ९ ॥
 ब्राह्मणो भार्गवः कथितं सुतमाह महामतिः ।

कृतोपनयनं शान्तं सुमतिं जहृरूपिणं ॥ १८ ॥

वेदानधीस्य सुमते यद्यानुक्रममादितः ।

गुरुशुश्रूषणे व्यग्रो मैत्राचक्षतभोजनः ॥ १९ ॥

ततो गार्हस्थ्यमास्वाद्य चेद्वा यद्याननुत्तमान् ।

दृष्टमुत्पादयोपत्यमाश्रयेवा वनत्ततः ॥ २० ॥

वनस्थश्च ततो वत्सं परिव्राट् निष्परिग्रहः ।

हवमास्थसि तदुक्तं यत्र गत्वा न शोचसि ॥ २१ ॥

प्रतिपद-अनु.

इत्येवमुक्त्वा बहुशो जडत्वान्नाह किञ्चन ।

पितापि तं सुबहुशोः प्राह प्रीत्या पुनः पुनः ॥ २२ ॥

इति पित्रा सुतचेष्टात् प्रलोभि मधुराक्षरं ।

स शोचमानो बहुशः प्रहस्येदमयात्रवीत् ॥ २३ ॥

तातैतत् बहुशोऽभ्यस्तं यन्मयाशोषदिश्वते ।

तथैवान्यानि शास्त्राणि शिल्पाणि विविधानि च ॥ २४ ॥

अस्मन्मामयुतं साधुं मम स्मृतिपथं गतं ।

निर्वेदाः परितोषाश्च ह्ययमुक्तुदये रताः ॥ २५ ॥

अधुमिषक्लृपानां वियोगाः सङ्गमास्तथा ।

मातरो विविधा दृष्टाः पितरो विविधास्तथा ॥ २६ ॥

अनुभूतानि सौख्यानि दुःखानि च सहस्रशः ।

बान्धवा वैश्यः प्राप्ताः पितरश्च पृथग्विधाः ॥ २७ ॥

विषमूषपिच्छे स्त्रीणां तथा कोटि मयोपितं ।

वीर्याश्च सुस्रवं प्राप्ता रोगावाप्य सहस्रशः ॥ २८ ॥

मर्मदुःखान्बनेकानि वासत्ये यौवनोत्तमा ।
 इदृतायां तथाप्तानि तानि सर्वानि संसारे ॥ २० ॥
 आश्रयश्चरियविद्यां यद्वासाश्चापि योनिषु ।
 पुनश्च पशुकीटानां मृगाक्षामघ पक्षिणां ॥ २१ ॥
 तथैव राजभृत्यानां राजाणां च वशाकिनाम् ।
 समुत्पन्नोऽस्मि गेहेषु तथैव तव जेष्मणि ॥ २२ ॥
 भृत्यतां दासताञ्चैव मतोऽस्मि बहुशो मृगां ।
 स्वामित्वमीश्वरत्वञ्च दरिद्रत्वं तथा गतः ॥ २३ ॥
 दत्तं मया दत्तश्चान्यैर्दत्तं मे जातितं तथा ।
 दत्तं ममान्यैरन्येभ्यो मया दत्तमनेकशः ॥ २४ ॥
 पितृमातृसुहृद्भ्रातृकलत्रादिवृत्तेन च ।
 दुष्टोऽसक्ततया दैव्यमयुधीतानमो गतः ॥ २५ ॥
 एवं संसारचक्रेऽस्मिन् भ्रमता तात सङ्कटे ।
 ज्ञानमेतन्मया प्राप्तं मोक्षसम्प्राप्तिकारकं ॥ २६ ॥
 विद्याते यच्च सर्वोऽयमय्यजुःसामसंज्ञितः ।
 क्रियाकलापो विगुह्यो न सम्यक् प्रतिभाति मे ॥ २७ ॥
 तस्मादुत्पन्नबोधस्य वेदैः किं मे प्रबोधनं ।
 गुरुविद्यानटतस्य निरीहस्य सदात्मनः ॥ २८ ॥
 षट्प्रकारक्रियादुःखसुखवर्षरसैश्च यत् ।
 गुणैश्च वर्जितं ब्रह्म तत्प्राप्स्यामि परं यदं ॥ २९ ॥
 रसवर्षभयोद्देगकोभामर्षजराहुरां ।
 विद्यातां स्वमयुमादिसङ्कपाशयताकुलां ॥ ३० ॥

तस्मान् थास्याम्बहं तात त्वत्तेभ्यं दुःखसन्ततिम् ।
यदीधर्ममथर्क्षान् किम्यायं कथसन्निभम् ॥ ३१ ॥

यत्किञ्च ऊचुः ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हर्षविस्मयगर्जदम् ।
पिता प्राह महाभागः स्वसुतं हृष्टमानसः ॥ ३२ ॥

पितोवाच ।

किमेतद्वदसे वत्स कुतस्ते ज्ञानसम्भवः ।
केन ते जडता पूर्वमिदानीञ्च प्रबुद्धता ॥ ३३ ॥
किन्तु शापविकारोऽयं मुनिदेवकृतस्तव ।
यत्ते ज्ञानं तिरोभूतमाविर्भावमुपागतं ॥ ३४ ॥

पुनः उवाच ।

शृणु तात यथा वृत्तं भवेदं सुखदुःखदम् ।
यथाहं सातमन्यस्मिन् जन्मन्यथात्यरन्तु यत् ॥ ३५ ॥
अहमासं पुरा विप्रो न्यस्तात्मा परमात्मनि ।
आत्मविद्याविचारैषु परां गित्तामुपागतः ॥ ३६ ॥
सततं योगयुक्तस्य सतताभ्याससङ्गमात् ।
सत्संयोगात् स्वस्वभावाद् विचारविधिषोडशात् ॥ ३७ ॥
तस्मिन्नेव परां प्रीतिर्ममाप्नोत् युञ्जतः सदा ।
आचार्य्यताञ्च सम्प्राप्तः शिष्यसन्नेहद्वुत्तमः ॥ ३८ ॥
ततः कालेन मङ्गता रेकातिकमुपागतः ।
अज्ञानाकृतसङ्गाधो विपश्यन् प्रमादतः ॥ ३९ ॥

उत्कान्तिकावादादस्य स्मृतिशीलो न सोऽभवत् ।
 यावदद्भुततत्त्वैव जन्मनां स्मृतिमागतं ॥ ४१ ॥
 पूर्वाभ्यासेन तेनैव सोऽहं तातं जितेन्द्रियः ।
 यतिष्यामि तथा कर्तुं न भविष्ये यथा पुनः ॥ ४२ ॥
 ज्ञानदानफलं ह्येतच्च ज्ञातिसारथं मम ।
 न ह्येतत्प्राप्यते तात त्वयीधर्माश्रितैर्नरैः ॥ ४३ ॥
 सोऽहं पूर्वाश्रमादेव निष्ठाधर्मा मुपाश्रितः ।
 इकान्तित्वमुपागम्य यतिष्याम्यात्ममोक्षमे ॥ ४४ ॥
 तद्ब्रूहि त्वं महाभाग यत्ते सांशयिकं हृदि ।
 हतावतापि ते प्रीतिमुत्पाद्यान्मय्यभाप्रया ॥ ४५ ॥

पश्चिम ऊचुः ।

पिता प्राह ततः पुत्रं ब्रह्मचरस्य तद्वयः ।
 भवता यदयं पृच्छः संसारचक्रात्थयं ॥ ४६ ॥
 शृणु तात यथा तत्त्वमनुभूतं मयाऽसकृत् ।
 संसारचक्रमजरं स्थितिर्यस्य न विद्यते ॥ ४७ ॥
 सोऽहं वदामि ते सर्वं तवैवीमुन्नया पितः ।
 उत्कान्तिकावादादस्य यथा नाभ्यो वदिष्यति ॥ ४८ ॥
 उष्मा प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमीरितः ।
 भिनत्ति मर्मास्त्राणामि दीप्यमानो निरिन्धनः ॥ ४९ ॥
 उदानो नाम पवनस्तथोर्ध्वं प्रवर्तते ।
 भुक्तानामभ्युन्नयावाभ्योगतिनिरोधकम् ॥ ५० ॥

ततो येनामुकान्तराणि कृतानि नृणां साक्षात्प्राप्य
 इत्याः स तस्य आह्लादसाध्यदि प्रतिपद्यते ॥ ५१ ॥
 अत्रानि येन कृतानि अह्नापूतेन चेतसा
 सोऽपि तृप्तिमवाप्नोति विनाप्यजेन चै तदा ॥ ५२ ॥
 येनान्तराणि नोक्तानि प्रीतिभेदः कृतो न च
 आक्षिप्तः अह्नावय स सुखं मत्सुखमश्नुति ॥ ५३ ॥
 देवप्राप्तावपूजायां ये रता मानुसूयवः
 मुक्ता वदान्ता श्रीमन्मनो नराः सुखमश्नुयः ॥ ५४ ॥
 यो न कामाक्ष्यं संरक्षां देवादर्मासुसृजेत्
 वयोक्तकारी सौम्यश्च स सुखं मत्सुखमश्नुति ॥ ५५ ॥
 अवारिदायिनो दारं कुधाश्चान्नदायिनः
 प्राप्नुवन्ति नराः काये तस्मिन्मत्स्यावुपस्थिते ॥ ५६ ॥
 शीतं जयन्तीधनदास्त्रापं चन्दनदायिनः
 प्रावर्त्ती वेदनां कष्टां ये चानुदेयकारिणः ॥ ५७ ॥
 मोहाद्यान्मददातारः प्राप्नुवन्ति मंहङ्गयः
 वेदमाभिदद्याभिः प्रयीक्यन्तेऽथमा नराः ॥ ५८ ॥
 कूटसखी मृषावादी त्रयासदनुशास्ति वै
 ते मोहसत्यवः सर्वे तथा वेदविमिन्दकाः ॥ ५९ ॥
 विभीषणाः पूतिवन्ताः कूटमुद्गरपाणयः
 आगच्छन्ति दुरात्मानो यमस्य पुरुषास्तदा ॥ ६० ॥
 प्राप्तेषु हृत्पथं तेषु जायते तस्य वेपथुः
 कन्दत्यविरतं सोऽयं भावसातसुसाहयः ॥ ६१ ॥

सास्य वागस्फुटो गतिं रजवस्ती विमाच्यते ।
 दृष्टिश्च ध्याम्यते वासाश्चासाश्चुष्यत्यधामनः ॥ ६१ ॥
 ऊर्ध्वश्चासान्वितः सोऽयं दृष्टिमङ्गलसमन्वितः ।
 ततः स वेदनाविष्टस्तच्छरीरं विमुच्यति ॥ ६२ ॥
 वायुप्रसारो तद्रूपं देहमत्यत् प्रपद्यते ।
 तत्कर्मण्यं यातमार्थं न मातृपितृसम्भवं ॥
 तत्प्रमाख्यवयोवस्थासंस्थानेः ग्राममंबं यथा ॥ ६३ ॥
 ततो दूतो यमस्याशु पार्श्वेर्षमाति दाहयेः ।
 दहप्रहारसंस्थानं कर्षते दक्षिणां दिशं ॥ ६४ ॥
 कुशकण्टकवस्त्रोक्तशङ्खपाशाकर्मणोः ।
 तत्रा प्रदीप्तज्वलने कौचिच्छुभ्रशतोल्लटे ॥ ६५ ॥
 प्रदीप्तादित्यतस्ते च दह्यमाने तदंशुभिः ।
 कृष्यते यमदूतैश्चाश्विसम्प्रादभीषणैः ॥ ६६ ॥
 विकृत्यमाणस्तैर्वोरैर्भक्ष्यमाणः शिवाग्रतेः ।
 प्रयाति दाहणे मार्गे पापकर्मा यमक्षयं ॥ ६७ ॥
 कूपोपानत्रदातारो ये च वस्त्रप्रदा नराः ।
 ते याप्ति मनुजा मार्गे तं सुखेन तवाश्रयाः ॥ ६८ ॥
 एवं क्लेशाननुभवस्त्वयः पापपीडितः ।
 नीयते द्वादशाहेन धर्म्मराजपुरं नरः ॥ ६९ ॥
 बलेवरे दह्यमाने भक्षानं दाहयच्छति ।
 तावद्यमाने तथैवार्त्तिं ह्रियमाने च दाहणी ॥ ७० ॥
 ह्रियमाने चिरतरं जसुर्दुःखमवाप्नुते ।

स्वेन कर्मविपाकेन देहान्तरगतोऽपि सन् ॥ ७६ ॥
 तत्र यद्वान्धवास्तोयं प्रयच्छन्ति तिलैः सह ।
 यच्च पिण्डं प्रयच्छन्ति भीषमाणस्तदभुते ॥ ७७ ॥
 तैलाभ्यङ्गो बान्धवानामङ्गसंवाहनश्च यत् ।
 तेन चाप्याच्यते अन्तर्यश्चाग्नितः स बान्धवाः ॥ ७८ ॥
 भूमौ स्वपद्भिर्वात्यन्तं श्लेशमाप्नोति बान्धवैः ।
 दानं दद्विष्य तथा जन्तुराप्याच्यते हतः ॥ ७९ ॥
 मोयमानः स्वकं गेहं द्वादशाहं स पश्यति ।
 उपभुङ्क्ते तथा दत्तं तोयपिण्डादिकं भुवि ॥ ८० ॥
 द्वादशाहात्परं घोरमायसं भीषणाहतिः ।
 याम्यं पश्यत्यथो जन्तुः हृष्यमाणः पुरं ततः ॥ ८१ ॥
 गतमाचोऽतिरक्तायं भिक्षाञ्जनचयप्रभं ।
 मृत्युकालास्तकादीनां मध्ये पश्यति चैवमेव ॥ ८२ ॥
 दंष्ट्राकरालवदनं अकुटीदारलाकृतिः ।
 विरूपेर्भीषणैर्ध्वजैर्हतं व्याविशतेः प्रभं ॥ ८३ ॥
 दण्डासक्तं महाबाहुं पाण्डुस्तं सुभैरव ।
 तच्चिर्दिष्टां ततो वाति गतिं जन्तुः शुभाशुभा ॥ ८४ ॥
 रौरवे कूटसाक्षी तु वाति यच्चाहृतो नरः ।
 तस्य स्वरूपं गदतो रौरवस्य निजामय ॥ ८५ ॥
 योजनानां सहस्रे द्वे रौरवो हि प्रमाणतः ।
 जामुमापप्रमाणश्च ततः श्वभ्रः सुदुस्तरः ॥ ८६ ॥
 तथाङ्गारचयोपेतं हतश्च धरणीसर्पः ।

प्राणव्ययमानसमिमेव तपितान्नामभूमिनाः ॥ ८२ ॥
 तन्मध्ये पापकर्मार्थं विमुच्यति यमानगाः ।
 स दद्यामावस्तीमेव बद्धिना तव धावति ॥ ८३ ॥
 पदे पदे च पादोऽस्व जीर्णते जीर्णते पुनः ।
 अहोरात्रेयोदरं शदन्नासं च न च्छति ॥ ८४ ॥
 एवं सद्यसमुत्तीर्णो योजनानां विमुच्यते ।
 ततोऽन्यं पापमुदाहं तादृक्प्रियमश्नति ॥ ८५ ॥
 ततः सर्वेषु निस्तीर्णः पापी तिर्यक्त्वमनुते ।
 कृमिकीटपतङ्गेषु व्यापदे ममकादिषु ॥ ८६ ॥
 गत्वा गजदुमाद्येषु गोध्वजेषु तथैव च ।
 अन्यासु चैव पापासु दुःखदासु च योनिषु ॥ ८७ ॥
 मानुषं प्राप्य कुक्षो वा कुत्सितो वामनोऽपि वा ।
 बभ्रुवास्तपुष्पवायसु नरो योनिषु जायते ॥ ८८ ॥
 अवशिष्टेन पापेन पुण्येन च समन्वितः ।
 ततश्चारोहणीं जातिं सूद्रवैश्यामपादिकां ॥ ८९ ॥
 विप्रदेवेन्द्रताम्रापि कदाचिद्वरोहणीं ।
 रवन्तु पापकर्मार्थो नरकेषु पतन्त्यधः ॥ ९० ॥
 यथा पुण्यशततो याति तथैव निगंदतः शृणु ।
 ते यमेन विनिर्दिष्टां याति पुण्यां गतिं नराः ॥ ९१ ॥
 प्रगीतगन्धर्वगणाः प्रमृताक्षरसां गणाः ।
 हारनूपुरमाधुर्यशोभितान्युत्तमानि च ॥ ९२ ॥
 यथास्त्रास्तु विमानानि मानादिभ्यस्तु पुण्यभाः ॥

तस्याच प्रच्युताः सन्नामयेवाचः कदाचित् ॥ ६३ ॥
 आसन्ते च कुचे तत्र सहस्रपरिफलकाः ॥ ६४ ॥
 भोगान् सम्प्राप्नुवन्मुखास्ततो वाक्पुर्वसन्ध्याः ॥ ६५ ॥
 अवरोहसीन्व सम्प्राप्य पूर्ववद्वर्गितमानसाः ॥ ६६ ॥
 एतत्ते सर्वमास्वातं यथा वक्नुर्विपद्यते ॥ ६७ ॥
 अतः शृणुष्व विप्रर्षे यथा गर्भे प्रपद्यते ॥ ६८ ॥

इति सर्वांगभूषणम् अथ वक्नुर्विपद्यते ॥ ६८ ॥

॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥

॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥

॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

॥ १०१ ॥ ॥ १०२ ॥ ॥ १०३ ॥ ॥ १०४ ॥ ॥ १०५ ॥ ॥ १०६ ॥ ॥ १०७ ॥ ॥ १०८ ॥ ॥ १०९ ॥ ॥ ११० ॥

॥ १११ ॥ ॥ ११२ ॥ ॥ ११३ ॥ ॥ ११४ ॥ ॥ ११५ ॥ ॥ ११६ ॥ ॥ ११७ ॥ ॥ ११८ ॥ ॥ ११९ ॥ ॥ १२० ॥

॥ १२१ ॥ ॥ १२२ ॥ ॥ १२३ ॥ ॥ १२४ ॥ ॥ १२५ ॥ ॥ १२६ ॥ ॥ १२७ ॥ ॥ १२८ ॥ ॥ १२९ ॥ ॥ १३० ॥

मिषेकं मातृवं स्त्रीणां वीजं प्रोक्तं स्वस्वयम् ॥ १३१ ॥
 विमुक्तमाचो मरणात् स्वर्गाद्यापि प्रपद्यते ॥ १३२ ॥
 तेनाभिभूतं तत् स्त्रीणां वाति वीजद्वयं पितः ॥ १३३ ॥
 कलनत्वं मुहुदत्वं ततः येषित्वमेव ॥ १३४ ॥
 येष्यां यथाणुवीजं स्वादुहुरस्तदुच्यते ॥ १३५ ॥
 अङ्गनाम्ब तद्योत्यसिः पञ्चानामनुभाषणम् ॥ १३६ ॥
 उपाङ्गान्धङ्गुलीनेचनासास्त्रयस्थानि च ॥ १३७ ॥
 प्ररोहं वाति चाङ्गेभस्तद्वरोभ्यो नखादिकं ॥ १३८ ॥
 त्वचि रोमाणि आयस्ते केयाख्येन ततः परं ॥ १३९ ॥
 समं ससद्भिमावाति तेनैवोद्भवस्तद्वयम् ॥ १४० ॥

नारिषोऽप्यस्य वक्षस्य सन्निधौ दृष्टिस्तथास्ति ॥ १० ॥
 तद्वत् प्रयात्यसौ रुचिं स कीदोऽधोमुखः स्थितः ॥ ११ ॥
 ततो ह्यजानुमाश्लिष्या करौ गच्छन् स चरति ॥ १२ ॥
 अङ्गुष्ठौ चोपरि गच्छन्तौ जानुभोरग्रे तथाङ्गुली ॥ १३ ॥
 जानुपृष्ठे तथा नेत्रे जानुमध्ये च नासिका ॥ १४ ॥
 स्थिरी धर्मार्जववस्त्रे च बाहुजङ्घे वक्षिःस्थिते ॥ १५ ॥
 एवं दृष्टिं कम्पायति जन्तुः स्त्रीमर्भसंस्थितः ।
 अग्न्यसत्त्वोदरे जन्तोर्वशा रूपं तथा स्थितिः ॥ १६ ॥
 काठिन्यमग्निना याति भुक्तपीतेन जीवति ।
 पुण्या पुण्याययमयी स्थितिर्जन्तोस्तज्जोदरे ॥ १७ ॥
 नाडो चाध्यायनी नाम नाभ्यां तस्य निबध्यते ।
 स्त्रीणां तथाऽग्न्युधिरे सा निबद्धोपजायते ॥ १८ ॥
 कामन्ति भुक्तपोस्तानि स्त्रीणां गर्भोदरे यथा ।
 तैराप्याधितदेहोऽसौ जन्तुर्दृष्टिमुपैति वै ॥ १९ ॥
 स्मृतीस्तस्य प्रयाम्यस्य वक्षसः संतापभूमयः ।
 ततो निर्वेदमाधाति पीड्यमान इतस्ततः ॥ २० ॥
 पुनर्देवं करिष्यामि मुक्तमात्र इहोदरात् ।
 तथा तथा वतिष्यामि गर्भं नाप्याम्यहं यथा ॥ २१ ॥
 इति चिन्तयते स्मृत्वा अग्न्यदुःखप्रतानि वै ।
 यानि पूर्वान्भूतानि दैवभूतानि यानि वै ॥ २२ ॥
 ततः कालकमाजन्तुः परिकर्तव्यधोमुखः ।
 नवमे दशमे चरति भवति कण्ठावते यथा ॥ २३ ॥

निष्काम्यमासी वातेन प्रधापयेन यीयते ॥ १८ ॥
 निष्काम्यते च विक्षपन् हृदि दुःखनिपीडितः ॥ १९ ॥
 निष्क्रान्तचोदराभ्यर्च्य मसृष्टां प्रतिपद्यते ॥ २० ॥
 प्राप्नोति चेतनां चासी वायुसर्पसमन्वितः ॥ २१ ॥
 ततस्तं वैष्णवी भाषा समाख्यायति मोहिनी ॥ २२ ॥
 तथा विमोहितामासी ज्ञानक्षंभमवाप्नुते ॥ २३ ॥
 अष्टग्रानी वाचमाचं ततो जन्तुः प्रपद्यते ॥ २४ ॥
 ततः कौमारकावस्था यौवनं दृढतामपि ॥ २५ ॥
 पुनश्च मरुतं तदस्त्रं च प्राप्नोति मानवा ॥ २६ ॥
 ततः संसारचक्रोक्तिन् व्यास्यते षट्पञ्चवत् ॥ २७ ॥
 कदाचित्स्वर्गमाप्नोति कदाचिधिरयं नरः ॥ २८ ॥
 नरकश्चैव स्वर्गश्च कदाचिच्च मृतोऽप्नुते ॥ २९ ॥
 कदाचिद्भूयैव पुनर्जातः स्वं कर्मा सोऽप्नुते ॥ ३० ॥
 कदाचिद्भूक्तकर्मा च मृतः स्वर्गेन गच्छति ॥ ३१ ॥
 कदाचिद्भूयैव ततो जायतेऽपि शुभाशुभैः ॥ ३२ ॥
 स्वर्लोके नरके चैव भुक्तप्रायो द्विजोत्तम ॥ ३३ ॥
 नरकेषु मरुदुःखमेतद्यत् स्वर्गवासिनः ॥ ३४ ॥
 दृश्यन्ते तात मोक्षो पात्यमानाश्च नारकाः ॥ ३५ ॥
 स्वर्गेऽपि दुःखमहत्तं यदारीहसकालतः ॥ ३६ ॥
 प्रभृत्यहं पतिष्यामीत्येतन्मनसि वर्तते ॥ ३७ ॥
 नारकाश्चैव संप्रेष्य मरुदुःखमवाप्यते ॥ ३८ ॥
 एतां गतिमहं मरुदुःखमवाप्यते ॥ ३९ ॥

गर्भवासे मय दुःखं जायमानस्य येनित्तं ।
 ज्ञातस्य वाक्यभावे च दहते दुःखमेव च । १८ ॥
 कामेर्ष्याक्रोधस्तमसां प्रीयते चासिदुःखं ।
 दुःखमावा दहता च मरये दुःखमुत्तमं । १९ ॥
 कृष्यमाशस्य जाल्यैश्च नरकेषु च यात्यतः ।
 पुनश्च गर्भो जन्माय मरयं नरकस्तथा । २० ॥
 एवं संसारचक्रेऽस्थिन् जलबो घटियन्मयं ।
 आस्यन्ते प्राकृतैर्वन्धैर्वन्धा बध्नाति चासकृत् । २१ ॥
 नास्ति तांत सुखं किञ्चिदप्य दुःखमाकुले ।
 तस्मात्प्रोक्ष्याक यजता कथं सेव्यं मया प्रभी । २२ ॥

रवि माण्डवपुराणे पितापुत्रचण्डारे । ११ ।

शतकोशिका ।

विशेषः ।

साधु वत्स त्वयाख्यातं संसारगहनं परं ।
 ज्ञानप्रदानसम्भूतं समाश्रित्य महाफलं । १ ॥
 तथ ते नरकाः सर्वे यथा वै रौरवस्तथा ।
 परितास्तव समाकृत्य विस्तरेण महामते । २ ॥

रौरवस्ते समाख्यातः प्रथमं भरको जया ।
 महारौरवसङ्गुः शृणुष्व नरकं पितः ॥ ६ ॥
 बोधनामां सहस्रानि सप्त पञ्च समस्तानि ।
 तत्र तन्ममवी भूमिरपस्तस्य हुताग्रनाम् ॥ ७ ॥
 सत्तापतप्ता सर्वाणि प्रोद्यदित्युसमग्रभा ।
 विभात्यतिमहारीद्रं दर्शनस्पर्शनादिषु ॥ ८ ॥
 तस्यां वदः कराभ्याम् पद्माभ्याम् समानुगैः ।
 मुच्यते पापकृन्धोऽवतमानः स गच्छति ॥ ९ ॥
 काकैर्वकेर्हकोऽवकीर्हचिकैर्मांशकैस्तथा ।
 भक्ष्यमावस्तथा यमैर्दुर्लभार्गे विकृष्यते ॥ १० ॥
 दह्यमानः पितृमार्तर्क्षतस्तातेति चाकुलः ।
 वदत्यसङ्गदुहिमो न शान्तिमधिगच्छति ॥ ११ ॥
 एवं तस्यान्तरैर्मोक्षो क्षतिक्रान्तेरवाप्यते ।
 वर्षाकुतावृत्तैः पापं वैः कृतं दुष्टबुद्धिभिः ॥ १२ ॥
 तथान्यस्तु तमो नाम सोऽतिशीतः स्वभावतः ।
 महारौरववद्दीर्घस्तथा स तमसा दहतः ॥ १३ ॥
 भीतार्तास्तत्र भावतो मरास्तमसि दाहये ।
 परस्परं समासाद्य परिरभ्याद्यवन्ति ॥ १४ ॥
 दन्तास्तेषाञ्च भक्ष्यन्ते भीतार्तिपरिक्रम्यताः ।
 क्षुत्तृणप्रवसास्तत्र तथैकान्तेऽप्युपद्रवाः ॥ १५ ॥
 हिमसङ्घावहोऽस्युर्भिन्नवस्त्राणि दाहयन् ॥

महाभारतगीतगोविन्दसमादृत्युपनिषद्भाष्यिताः ॥ १२ ॥
 कोविद्विद्वान्ना भवन्ति परस्परसमागमे ॥ १३ ॥
 एवं तथापि सुमहात् क्रोशस्तमसि मानवैः ॥ १४ ॥
 प्राप्यते ब्राह्मणस्यैव सावकुक्षतसंशयः ॥ १५ ॥
 निरुक्तम् इति स्थातस्ततोऽप्यो नरकोत्तमः ॥ १६ ॥
 तस्मिन् कुलावयकादिभ्यश्चान्यविदितं विना ॥ १७ ॥
 तेष्वारोप्य निरुक्तान्ते वाससूत्रेण मानवाः ॥ १८ ॥
 यमानुगाङ्गुलिखेन अपादतस्मस्तकम् ॥ १९ ॥
 मयैषां जीवितभङ्गो जायते द्विजसत्तम ॥ २० ॥
 द्विजानि तेषां शतशः स्रज्जान्यैकं व्रजन्ति च ॥ २१ ॥
 एवं वर्षसहस्रानि द्विजन्ते पापकर्म्मिणः ॥ २२ ॥
 तावदावदशेषं वै तस्यायं च क्षयं गतं ॥ २३ ॥
 अप्रतिष्ठच्च नरकं शृणुष्व गदतो मम ॥ २४ ॥
 यत्तस्यैवार्थकैर्दुःखमसह्यमनुभूयते ॥ २५ ॥
 तान्येव तच्च यथाहि षष्ठीयन्त्राणि चान्यतः ॥ २६ ॥
 दुःखस्य हेतुभूतानि पापकर्म्मकृतां स्वर्गा ॥ २७ ॥
 भवेद्वारोपिताः कोविद्विद्वान्ते तच्च मानवाः ॥ २८ ॥
 यावद्वर्षसहस्राणि न तेषां स्थितिरनरा ॥ २९ ॥
 षष्ठीयन्त्रेषु चैवान्ये वदन्तो ये यथा षष्ठी ॥ ३० ॥
 भाष्यन्ते मानवा रक्तमुद्गिरताः पुनः पुनः ॥ ३१ ॥
 अस्मैर्मुखविनिक्ता नैर्ष्यैरसुखिण्यभिः ॥ ३२ ॥
 दुःखानि ते प्राप्नुयन्ति यथासहस्रानि जन्तुभिः ॥ ३३ ॥

अक्षिपचयनं नाम नरकां गृह्यु चावरं ॥ २४ ॥
 द्योवनानां सचक्षं यो अक्षदग्नास्तृतावनिः ।
 तप्ताः सूर्यकरैश्चक्षैर्यथातीव सुदारुणैः ॥ २५ ॥
 प्रपतन्ति सदा तत्र प्राणिनो नरको बभूवुः ।
 तन्मध्ये च वनं रम्यं सिन्धुपत्रं विभाव्यते ॥ २६ ॥
 पचाति तत्र अङ्गानां फलानि विजसत्तम ।
 भ्रान्तं तत्र संचलाः स्वमन्ययुतशोभिताः ॥ २७ ॥
 महावृक्षा महादंष्ट्रा व्याघ्रा इव भवानकाः ।
 ततस्तदनमालोक्यं शिशिरं प्रायमग्रतः ॥ २८ ॥
 प्रयान्ति प्राणिनस्तत्र तीव्रदृष्टिपरिपीडिताः ।
 हा मातर्हा तात इति क्रन्दन्तोऽतीव दुःखिताः ॥ २९ ॥
 दह्यमानाङ्घ्रियुगला धरणीस्त्रेण वज्रिनाः ।
 तेषां गतानां तचाक्षिपचपाती समीरतः ॥ ३० ॥
 प्रपाति तेन पात्यन्ते तेषां अङ्गान्यथोपरि ।
 ततः पतन्ति ते भूमीं अक्षपात्रकसंघे ॥ ३१ ॥
 खेचिद्यमाने चान्यत्र व्याताशेषमहीतले ।
 सारमेयास्तंभः शीघ्रं प्रातयन्ति शरीरतः ॥ ३२ ॥
 तेषामङ्गानि रुदतामनेकान्यतिभीषकाः ।
 अक्षिपचयनं तात मयैतत् कीर्तितं तव ॥ ३३ ॥
 अतः परं भीमतरं तप्तकुक्कुं निबोध मे ।
 समन्ततस्तप्तकुम्भा वज्रिज्वालासमावृताः ॥ ३४ ॥
 अक्षदग्निश्चोदुत्तैकाग्रभूर्धूपरिताः ॥ ३५ ॥

तेषु दुष्कृतकर्माणि वाच्यः क्षिप्ता दधीमुखाः ॥ ३५ ॥
 काथ्यन्ते विस्फुटप्रापगलनमज्जलाविखाः ।
 स्फुटलपातनेषास्त्रिष्टयमाना विभीषणैः ॥ ३६ ॥
 संप्रेषत्याद्य मुच्यन्ते पुनस्तोष्येव वेगितैः ।
 पुनःसिमसिनायन्ते तैलेतैकां प्रजन्ति ॥ ३७ ॥
 द्रवीभूतैः शिरोनाचक्रायुर्मांसत्वमस्थिभिः ।
 ततो वायुर्मरैराशु दध्वा घट्टनघट्टिताः ॥ ३८ ॥
 कृतावर्त्त महातैले मथ्यन्ते पापकर्माणि ॥
 एष ते विस्तरेणोक्तस्तत्तत्कुम्भी मया पितः ॥ ३९ ॥
 इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रवर्त्तनादि महादेववादिनरत्नाख्ये ॥ १२ ॥

नवीदणोऽध्यायः ।

पुत्र उवाच ।

अहं वैश्वकुले जातो जन्मन्यस्याप्तुं तप्तमे ।
 समतीते गवां रोधं निषाने कृतवान् पुरा ॥ १ ॥
 विपाकान् कर्म्मणस्तस्य मरकं भृशदायकं ।
 संप्राप्तोऽग्निशिखाधीरमघोमुखस्त्रिणाकुलं ॥ २ ॥
 यन्त्रपीडनगन्धवाहकप्रवाहोद्भूतकर्दमं ।
 विशस्यमानदुष्कर्मितविपातरबाकुलं ॥ ३ ॥
 पात्यमानस्य मे तत्र सार्धं वर्षशतं गतं ।
 महातापार्त्तमसस्य दुष्कादाशान्वितस्य ॥ ४ ॥

तथा ह्लादकारः संसृज्यमानः सुखशीतलः ।
 करमवाधुकाकुक्षमध्यस्थो मे समागतः ॥ ५ ॥
 तत्सम्यक्कादशेषां नामवशातना वृक्षा ।
 मम चापि यथा स्वर्गे स्वर्गिणा निर्दृतिः परा ॥ ६ ॥
 किमेतदिति चाह्लादविसारस्त्रिमितेवयैः ।
 दृष्टमस्माभिरासकं नररत्नमनुत्तमं ॥ ७ ॥
 वाय्वश्च पुरुषो घोरो दण्डहस्तोऽग्निप्रभः ।
 पुरतो दर्शयन्मार्गमितरहीति वागव ॥ ८ ॥
 पुरुषः स तदा दृष्ट्वा यातनाशतसङ्कुलः ।
 नरकं प्राह तं याम्भं किङ्करं कृपयान्वितः ॥ ९ ॥

पुरुष उवाच ।

भो वाय्व पुरुषार्चस्व किं मया दुष्कृतं कृतं ।
 येनेदं यातनाभीमं प्राप्तोऽस्मि नरकं परं ॥ १० ॥
 विपश्चिदिति विख्यातो जनकानामहं कुले ।
 जातो विदेहविषये सम्यक्पुत्रमुज्ज्वालकः ॥ ११ ॥
 यज्ञैर्मयेष्टं बहुभिर्धर्मातः पाशिता मही ।
 नोत्सृष्ट्यैव संग्रामो नातिविधिमुखो गतः ॥ १२ ॥
 पितृदेवर्षिभृत्याश्च न चापचरिता मया ।
 कृता स्पृहा च न मया परस्त्रीविभवादिषु ॥ १३ ॥
 पर्वकालेषु पितरस्तिथिकालेषु देवताः ।
 पुरुषं स्वयमायान्ति निषाममिव धेनवः ॥ १४ ॥
 यतस्ते विमुखा शान्ति निष्ठास्य पृथगेधिनः ।

तस्मादिष्टं पूर्णं धर्मी हावपि नश्यतः ॥ १५ ॥
 पितृनिश्वासविध्वस्तं सप्तजन्मार्चितं शुभं ।
 बिजन्मप्रभवं दैवं निश्वासी हन्तव्यं शयं ॥ १६ ॥
 तस्माद्दैवे च पित्र्ये च नित्यमेव हितोऽभवं ।
 सोऽहं कथमितं प्राप्तो नरकं भवदाहवं ॥ १७ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे ॥ १२ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

पुत्र उवाच ।

इति पृष्ठस्तदा तेन शृङ्खलां नो महात्मना ।
 उवाच पुण्ड्रो वास्यो घोरोऽपि प्रखलं वपः ॥ १ ॥

वसकिङ्कर उवाच ।

महाराज यथाह्य त्वं तथैतन्नाह संशयः ।
 किन्तु स्वयं कृतं पापं भवता स्मारयामि तत् ॥ २ ॥
 वैदर्भी तव धा पत्नी पीबरी नाम नामतः ।
 अतमया अतुर्बन्धस्वया तस्याः कृतः पुरा ॥ ३ ॥
 सुशोभनायां कैकेयामासन्नेन ततो भवान् ।
 अतुष्यतिक्रमात् प्राप्तो नरकं घोरोद्गीहवं ॥ ४ ॥
 होमकाष्ठे यथा वह्निरप्यपातमवेक्षते ।
 अतो मजापतिस्यहीनप्रातमवेक्षते ॥ ५ ॥

यस्तमुक्तं धर्मात्मा कामेष्वसक्तिमान् भवेत् ॥ १३ ॥
 स तु पित्रादृशात् पापमवाप्य नरकं गतेत् ॥ १४ ॥
 इतावदेव ते पापं नान्यत् किञ्चन विद्यते ।
 तदेहि गच्छ पुण्यानामुपभोगाय पार्थिव ॥ १५ ॥

सन्तोषात् ॥

वास्यामि देवानुचर यव त्वं मां नयिष्यसि ।
 किञ्चित् पृच्छामि तन्नो त्वं यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ १६ ॥
 वज्रहृण्डास्त्वमी काकाः पुंसां नयनहारिणः ।
 पुनः पुनश्च नेषासि तद्वदेषां भवन्ति हि ॥ १७ ॥
 किं कर्म संतवन्तस्य कथयैतज्जुमुसितं ।
 हरन्त्येषां तथा जिह्वां जायमानां घनर्भवाः ॥ १८ ॥
 करपत्रेण पाच्यन्ते कसादेतेऽतिदुःखिताः ।
 करम्भवास्तुकास्ते पच्यन्ते तैलगोचराः ॥ १९ ॥
 अथोमुखैः सगैश्चैते कृष्यन्ते किंविधा वद ।
 विशिष्टदेहवन्धार्तिमहारावविराविणः ॥ २० ॥
 अथ स्रग्निपातेन सर्व्याङ्गस्तदुःखिताः ।
 किमेतेऽनिष्टकर्तारस्तु यन्तेऽहर्निशं नराः ॥ २१ ॥
 इताद्यान्याश्च दृश्यन्ते यातनाः पापकर्मिणां ।
 येन कर्मविपाकेन तन्ममाशेषतो वद ॥ २२ ॥

वसन्तिहर उवाच ॥

यस्मां पृच्छसि भूपास्य पापकर्मफलोदयं ।
 ततोऽहं संभवन्त्यामि संक्षेपेण यथातथं ॥ २३ ॥

पुण्यापुण्ये हि पुण्यः पुण्याखिल समञ्जुते ॥ १६ ॥
 भुञ्जतश्च क्षयं वाति पापं पुण्यमवापि वा ॥ १६ ॥
 ननु भोगाहते पुण्यं किञ्चिद्वा कर्म मानवं ।
 पापकं वा पुनात्याशु कथो भोगात् प्रजायते ॥ १७ ॥
 परित्यजति भोगाञ्च पुण्यापुण्ये निबोध मे ।
 दुर्मिच्छादेव दुर्मिच्छं क्लेशात् क्लेशं भयाङ्गयं ॥ १८ ॥
 मतेभ्यः प्रसृता यान्ति दरिद्राः पापकर्मिणः ।
 गतिं नानाविधा यान्ति जन्तवः कर्मबन्धनात् ॥ १९ ॥
 दुःखदुःखदुःखं यान्ति स्वर्गात् स्वर्गं सुखात् सुखं ।
 अश्रद्धायाश्च शान्ताश्च धनदाः शुभकारिणः ॥ २० ॥
 व्यालकुम्भरदुर्गाणि सर्पचौरभयानि तु ।
 हताः पापेन गच्छन्ति पापिनः क्षिमतः परं ॥ २१ ॥
 सुगन्धिमाख्यसदस्त्रसाधुयानासनाश्रमाः ।
 स्तूयमानाः सदा यान्ति पुण्यैः पुण्याटवीष्वपि ॥ २२ ॥
 अनेकशतसाहस्रजन्मसंख्यसम्भितं ।
 पुण्यापुण्यं त्वत्त्वं तद्वत् सुखदुःखाङ्कुरोद्भवं ॥ २३ ॥
 यथा बीजं हि भूपाल यथासि समवेक्षते ।
 पुण्यापुण्ये तथा कालदेशान्यकर्मकारकं ॥ २४ ॥
 स्वल्पं पापं कृतं पुंसां देशकालोपपादितं ।
 पादग्यासकृतं दुःखं कण्टकोत्थं प्रयच्छति ॥ २५ ॥
 तत् प्रभूततरं सुखं भूलकीलकसम्भवं ।
 दुःखं यच्छति तद्वच्च शिरोरोगादि दुःसहं ॥ २६ ॥

अपय्यान्नशीतोष्णस्त्रमतापादिकारणं ।
 तथान्योन्यमपेक्षन्ते पापानि फलसङ्गमे ॥ २७ ॥
 एवं महान्ति पापानि दीर्घरोगादिविक्रियां ।
 तद्वत्स्वाग्निष्कार्त्तिवन्धनादिफलाय वै ॥ २८ ॥
 स्वल्पं पुण्यं शुभं बन्धं हेलया सम्प्रयच्छति ।
 स्पर्शं वाप्यववा शब्दं रसं रूपमवापि वा ॥ २९ ॥
 चिराद्भुततरं तद्वन्महान्तमपि काशजं ।
 एवञ्च सुखं दुःखानि पुण्यापुण्योद्भवानि वै ॥ ३० ॥
 भुञ्जानोऽनेकसंसारसम्भवानीह तिष्ठति ।
 जातिदेशावशुद्धानि ज्ञानाद्यानफलानि च ॥ ३१ ॥
 तिष्ठन्ति तत्र युक्तानि लिङ्गमात्रेण चात्मनि ।
 यपुषा मनसा वाचा न कदाचित् कश्चिन्नरः ॥ ३२ ॥
 अकुर्वन् पापकर्म पुण्यं वाप्यवतिष्ठते ।
 यद्यत्प्राप्नोति पुरुषो दुःखं सुखमवापि वा ॥ ३३ ॥
 प्रभूतमद्यवा स्वल्पं विक्रियाकारि चेतसः ।
 तावता तस्य पुण्यं वा पापं वाप्यथ चैतरत् ॥ ३४ ॥
 उपभोगात् त्वयं याति भुञ्जमानमिवाश्रयं ।
 हवमेते महापापं यातनाभिरहर्निशं ॥ ३५ ॥
 ह्वयन्ति नरा घोरं मरकान्तर्धिवर्तिनः ।
 तथैव राजन् पुण्यानि स्वर्गलोकेऽमरैः सह ॥ ३६ ॥
 गन्धर्वसिद्धाक्षरसां गीताद्यैरपभुञ्जते ।
 देवत्ये मामुसत्ये च तिर्यक्ये च युमायुमं ॥ ३७ ॥

पुण्यपापोद्भवं भुङ्क्ते सुखदुःखोपलब्धम् ।
 दत्तं पृच्छसि मां राजन् यातनाः पापकर्मिणां ॥
 केन केनेति पापेन तप्तो वक्ष्याम्यशेषतः ॥ ३८ ॥
 दुष्टेन चक्षुषा दृष्टाः परदारा नराधमैः ।
 मानसेन च दुष्टेन परद्रव्यस्य सत्पुत्रैः ॥ ३९ ॥
 वज्रतुण्डाः स्वगास्त्रिणां हरस्येते विलोचने ।
 पुनःपुनश्च सम्पत्तिरहणोरेषां भवत्यथ ॥ ४० ॥
 यावतोऽस्मिन्निमेषास्तु पापमेभिर्नृभिः कृतं ।
 तावद्वर्षसहस्राणि नैवार्षिं प्राप्तवन्मृत ॥ ४१ ॥
 असच्छास्त्रोपदेशास्तु यैर्दत्ता यैश्च मन्त्रिताः ।
 सम्यग्दृष्टेर्विनाशाय रिपूणांमपि मानवैः ॥ ४२ ॥
 यैः शास्त्रमन्यथा प्रोक्तं यैरसद्वागुदाहृता ।
 वेददेवद्विजातीनां नुरोर्निन्दा च यैः कृता ॥ ४३ ॥
 हरन्ति तेषां जिह्वाश्च जायमानाः पुनःपुनः ।
 तावतो वत्सरानेते वज्रतुण्डाः सुदारुणाः ॥ ४४ ॥
 निचमेदन्तश्च पित्रा पुत्रस्य स्वजनस्य च ।
 याज्योपाध्याययोर्भ्राता सुतस्य सहचारिणः ॥ ४५ ॥
 भार्यापत्यौश्च ये केचिद्भेदं चकुर्यराधमाः ।
 त इमे पश्य पाण्डवो करपत्रेण पार्ष्विव ॥ ४६ ॥
 परोपतायका ये च ये शास्त्रादभिषेधकाः ।
 ताञ्छृण्वानिहत्यानन्दनोशीरहारिणः ॥ ४७ ॥
 प्राणान्तिष्ठं हृदुस्त्रापमकुष्ठानाञ्च येऽधमाः ।

करभवास्तुकासंस्कारा इमे पापभागिनः ॥ ४८ ॥
 भुङ्क्ते श्रावं तु योऽन्यस्य नरोऽन्येन निमन्त्रितः ।
 दैवे वाप्यथवा पित्र्ये स द्विधा क्षण्यते स्वयैः ॥ ४९ ॥
 मर्माणि यस्तु साधूनामसहामिभिर्निकृन्तति ।
 तमिमे तु देमानास्तु खगास्तिष्ठन्त्यवारिताः ॥ ५० ॥
 यः करोति च पैशुन्यमन्यथागन्ययामतिः ।
 पाण्ड्यते हि द्विधा जिह्वा तस्येत्वं निशितैः क्षुरैः ॥ ५१ ॥
 मातापितृगुरुखाच्च येऽवशां चक्रुश्चताः ।
 त इमे पूयविश्वमूषगर्से मज्जन्यधोमुखाः ॥ ५२ ॥
 देवतातिथिभूतेषु भृत्येष्वभ्यागतेषु च ।
 अभुक्तवत्सु येऽश्रन्ति तद्वत् पिबन्निपक्षिषु ॥ ५३ ॥
 दुष्टास्ते पूयनिर्यासभुजः सूचीमुखस्तास्तु ते ।
 जायेन्ते गिरिवर्ष्माखः पश्यैते यादृशा नराः ॥ ५४ ॥
 एकपङ्क्त्या तु ये विप्रमवचेतरवर्जजं ।
 विषमं भोजयन्तीह विह्वलजस्त इमे यथा ॥ ५५ ॥
 एकसार्यप्रयातं ये निःस्वमर्थोर्ध्विनं नरं ।
 अपास्य स्वात्ममन्त्रन्ति त इमे स्वेष्टभोजिनः ॥ ५६ ॥
 गोब्राह्मणाग्रयः स्पृष्टा यैश्चिष्टैर्नरेभ्यः ।
 तेषामेतेऽग्निकुम्भेषु खेलिह्यन्त्याहिताः कराः ॥ ५७ ॥
 सूर्येन्दुतारका दृष्टा यैश्चिष्टैस्तु कामतः ।
 तेषां याम्यैर्नरैर्नरेभ्यस्तो वद्भिः समेध्यते ॥ ५८ ॥
 मायोऽग्निर्जननी विप्रो ज्येष्ठश्चाता पिता स्वसा ।

धामयो गुरवो दद्या वैः स्पृष्टास्तु पदा त्वभिः ॥ ५८ ॥
 बद्धाङ्गुयस्ते निगद्वैर्षीचैरभिप्रतापितैः ।
 अङ्गारराशिमध्यस्थास्तिष्ठन्त्याजानुदाहितः ॥ ५९ ॥
 वायसं कृशदं द्वागो देवान्मानि च यानि वै ।
 भुक्तानि यैरसंस्कृत्य तेषां नैवास्ति पापिनां ॥ ६० ॥
 निपातितानां भूयुष्टे उद्धृतास्ति निरीक्षतां ।
 सन्दंशैः पश्य कृष्यन्ते नरैर्याम्यैर्मुखात्ततः ॥ ६१ ॥
 गुह्यदेवद्विजातीनां वेदानाम्ब मराधमैः ।
 निन्दा निशामिता यैश्च पापानामभिमन्दतां ॥ ६२ ॥
 तेषामयोमयान् कीलानभिषर्कान् पुनःपुनः ।
 कर्षोषु प्रेरयन्त्येते याम्या विस्रपतामपि ॥ ६३ ॥
 यैः प्रपादेवविप्रीको देवालयसभाः शुभाः ।
 भङ्गुक्ता विध्वंसमानीताः क्रोधसोभानुवर्तिभिः ॥ ६४ ॥
 तेषामेतैः शितैः शस्त्रैर्मुहुर्विस्रपतां त्वयः ।
 पृथक् कुर्वन्ति वै याम्याः शरीरादतिदाहयाः ॥ ६५ ॥
 गोमाहायार्कमार्गास्तु येऽवमेहन्ति मार्गवाः ।
 तेषामेतानि कृष्यन्ते गुदेनाम्नाणि वायसैः ॥ ६६ ॥
 दत्त्वा कन्यां यच्च कसौ द्वितीयाय प्रवच्छति ।
 स त्वेवं नैकधा ह्यस्यः स्वारमद्यां प्रवाह्यते ॥ ६७ ॥
 स्वपोषणपरो यस्तु परित्यजति मानवः ।
 पुत्रभृत्यकक्षपादिवन्मुवर्गमकिञ्चनं ॥ ६८ ॥
 दुर्भिचे सन्ममे वापि सोऽप्येवं यमकिङ्करैः ।

कृत्य दत्तानि मुखे स्वमांसाव्यज्रते क्षुधा ॥ ७० ॥
 शरणागतान् यस्तुजति सोभाहस्युपजीविनः ।
 सोऽप्येवं यन्मपीडाभिः पीड्यते यमकिङ्करैः ॥ ७१ ॥
 सुकृतं ये प्रयच्छन्ति यावज्जन्म कृतं नराः ।
 ते पिष्यन्ते शिलापेदैर्बभूवते पापकर्मादयः ॥ ७२ ॥
 न्यास्तापहरिणो बद्धाः सर्वगात्रेषु बन्धनैः ।
 हर्मिष्ठयिककाकोत्तैर्भुज्यन्तेऽहर्निशं नराः ॥ ७३ ॥
 क्षुत्क्षामास्तृपतज्जिह्वाताम्रवो वेदमाहुराः ।
 दिवामैशुनिनः पोषाः परदारभुञ्जन् ये ॥ ७४ ॥
 तथैव कष्टकैर्दीर्घैरायसैः पश्य शास्त्राणि ।
 आरोपिता विभिन्नाङ्गाः प्रभूताश्चक्षुषाविद्याः ॥ ७५ ॥
 मूषायामपि पश्यैतान् नाशमानान् यमानुगैः ।
 पुरुषैः पुरुषथात्र परदारावमर्षिणः ॥ ७६ ॥
 उपाध्यायमधःकृत्वा स्तब्धो योऽध्ययनं नरः ।
 सङ्गतिः शिल्पमथवा सोऽप्येवं शिरसा शिलां ॥ ७७ ॥
 विभ्रत् क्लेशमवाप्नोति जनमार्गेऽतिपीडितः ।
 क्षुत्क्षामोऽहर्निशं भारपीडाव्यवितमस्तवः ॥ ७८ ॥
 मूषक्षेपपुरीषाणि यैरुतंष्टानि वारिणि ।
 न इमे क्षेपविगमूषदुर्गन्धं नरकं गताः ॥ ७९ ॥
 शरस्परश्च मांसानि भक्षयन्ति क्षुधान्विताः ।
 भुक्तं नातिथ्यविधिना पूर्वमेभिः प्रस्मरं ॥ ८० ॥
 अपविहास्तु यैर्वेदा वज्रवशाद्विताभिनिः ।

तदमे शैलशृङ्गाभात् पात्यन्तेऽधः पुनः पुनः ॥ ८१ ॥
 पुनर्भूपतयो जीर्णायपज्जीवन्ति ये नराः ।
 इमे ह्यमित्वमायका भक्ष्यन्तेऽन पिपीलिकैः ॥ ८२ ॥
 पतितप्रतिग्रहादानावाजनाभित्यसेवनात् ।
 पाषाणमध्यकीटत्वं नरः सततमश्नुते ॥ ८३ ॥
 पश्यतो भृत्यवर्गस्य मित्राणामतिचेस्तथा ।
 एको मिष्टान्नभुङ्गन्भुङ्क्ते षडङ्गारसम्बन्धं ॥ ८४ ॥
 हर्षैर्भयङ्करैः पृष्ठभित्तमस्त्रोपभुङ्गते ।
 पृष्ठमांसं नृपैतेन यतो लोकस्य भक्षितं ॥ ८५ ॥
 अन्धोऽथ बधिरो मूको भ्राम्यतेऽयं क्षुधातुरः ।
 अज्ञतज्ञोऽधमः पुंसामुपकारेषु वर्त्ततां ॥ ८६ ॥
 अयं कृतघ्नो मित्राणामपकारी सुदुर्मतिः ।
 तप्तकुम्भे निपतति ततो यास्यति येवम् ॥ ८७ ॥
 करमण्डालकां तस्मात्ततो यन्नावपीडनं ।
 अस्तिपचनं तस्मात् करपचनं याटनं ॥ ८८ ॥
 कालसूत्रे तथा ह्येदमनेकाद्यैव यातनाः ।
 प्राप्य निष्कृतिमेतस्यान् वेद्यं कथमेवति ॥ ८९ ॥
 श्राद्धसकृत्तिनो विप्राः समुत्पत्य परस्परं ।
 दुष्टा हि निःकृतं फेगं सर्वाङ्गेभ्यः पिवन्ति वै ॥ ९० ॥
 सुवर्षस्तेषां विप्रघ्नः सुरापो गुरुतश्चरः ।
 अधोर्ध्वं दीप्ताग्नी दक्षमानाः समन्ततः ॥ ९१ ॥
 तिष्ठन्त्यब्दसहस्रानि सुवर्षानि ततः पुनः ।

जायन्ते मानवाः कुष्ठक्षयरोगादिचिह्निताः ॥ ६२ ॥
 मृताः पुनश्च नरकं पुनर्जाताश्च तादृशं ।
 व्याधिसंघाति कल्पान्तपरिमाणं नराधिप ॥ ६३ ॥
 गोप्त्रो न्यूनतरं याति नरकेऽथ पिजन्मनि ।
 सद्योपपातेकामाश्च सर्वेषामिति निश्चयः ॥ ६४ ॥
 नरकप्रच्युता भानि वैर्यैर्विहितपातकैः ।
 प्रयान्ति योनिभूतानि तत्र निगदतः शृणु ॥ ६५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे कठोपाख्याने ममकिङ्करसंवादे ॥ १० ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

ममकिङ्कर उवाच ।

पतितत्पतिगृह्णार्थं स्वरयोनिं ब्रजेद्विजः ।
 नरकात् प्रतिमुक्तस्तु कृमिः पतितयाजकः ॥ १ ॥
 उपाध्यायव्यसीकन्तु क्षत्वा चा भवति द्विजः ।
 तज्जायां मनसा बाण्डुन् तद्व्यं चाप्यसंशयं ॥ २ ॥
 गर्हभो जायते जन्तुः पिबोश्चाप्यवमानकः ।
 मातापितरावाकुश्ल्य शरिका सम्प्रजायते ॥ ३ ॥
 धातुः मलयकमन्ता च कपोतत्वं प्रपद्यते ।
 तामेव पीडयित्वा ह्यु वच्छपत्वं प्रपद्यते ॥ ४ ॥
 भर्तृपिण्डमुपावृण्वन् वस्तुदिष्टं न विषेवते ।

सोऽपि मोहसमापको जायते नागरो भूतः ॥ १३ ॥
 व्यासापहर्ता नरकादिमुक्तो जायते कृमिः ॥ १४ ॥
 असूयकश्च नरकान्मुक्तो भवति राक्षसः ॥ १५ ॥
 विश्वासहन्ता च नरो मीनयोनी प्रजायते ॥ १६ ॥
 धान्यं यवांस्त्रिखान्माषान् कलत्यान् सर्षपांश्चरान् ॥ १७ ॥
 कलायान् कलमान्मुक्तान् गोधूमान्तसीस्तथा ॥ १८ ॥
 सस्यान्वन्यानि वा कृत्वा मोहाज्जनुरपेतनः ॥ १९ ॥
 सजायते सहावक्रो मूषिको बभ्रुसखिभः ॥ २० ॥
 परदाराभिमर्षात्तु ह्रको घोरोऽभिजायते ॥ २१ ॥
 श्या शृगालो वक्रो यध्रो व्याडः कङ्कस्तथा क्रमात् ॥ २२ ॥
 आतृभार्याश्च दुर्बुद्धिर्यो धर्षयति पापकृत् ॥ २३ ॥
 पुंस्त्र्योऽपि कलत्वमाप्नोति स चापि नरकाद्भुजः ॥ २४ ॥
 सखिभार्या गुरोर्भार्या राजभार्याश्च पापकृत् ॥ २५ ॥
 प्रधर्षयित्वा कामात्मा शूकरो जायते नरः ॥ २६ ॥
 यज्ञदानविवाहाणां विघ्नकर्ता भवेत् कृमिः ॥ २७ ॥
 पुनर्हता च कन्धायाः कृमिरेवोपजायते ॥ २८ ॥
 देवतापितृविग्राहामदत्त्वा योऽकमन्नुते ॥ २९ ॥
 प्रमुक्तो नरकात् सोऽपि वायसः सम्यजायते ॥ ३० ॥
 ज्येष्ठं पितृसमं वापि आतरं योऽपमन्यते ॥ ३१ ॥
 नरकात् सोऽपि विक्षटः क्रौञ्चयोनी प्रजायते ॥ ३२ ॥
 कुद्रश्च ब्राह्मणी गत्वा कृमियोनी प्रजायते ॥ ३३ ॥
 तस्यामपत्यमुत्पाद्य काष्ठान्तःकीटको भवेत् ॥ ३४ ॥

कृकरः क्षमिको मधुखण्डालस्य प्रजायते ॥ १६ ॥
 अकृतघ्नोऽधमः पुंसां विमुक्तो नरकावरः ॥ १७ ॥
 कृतघ्नः क्षमिकः कीटः पतङ्गो हस्विकस्तथा ॥ १७ ॥
 मत्स्यस्तु वायसः कूर्मः पुच्छो जायते ततः ।
 अश्वस्यं पुच्छं हत्वा नरः संजायते खरः ॥ १८ ॥
 कृमिः स्त्रीवधकर्ता च बालहन्ता च जायते ।
 भोजनं चोरयित्वा तु मक्षिका जायते नरः ॥ १९ ॥
 तचाप्यस्ति विश्वेषो वै भोजनस्य मृगुष्य तत् ।
 हत्वास्मत् स मांघीरो जायते नरकाश्रुतः ॥ २० ॥
 तिलपिष्ट्याकसंमिश्रमजं हत्वा तु मूषिकः ।
 हृतं हत्वा च नकुलः काको मज्जुरजामिघं ॥ २१ ॥
 मत्स्यमांसापहृत् काकः खेनो मार्गामिवापहृत् ।
 बीचीकाकस्त्वपहृते खण्डे दधनि कृमिः ॥ २२ ॥
 चोरयित्वा पयसापि भलाका सम्प्रजायते ।
 यस्तु चोरयते तैलं तैलपायी स जायते ॥ २३ ॥
 मधु हत्वा नरो दंशः पूर्णं हत्वा पिपीलिकः ।
 चोरयित्वा तु निष्ठावान् जायते दृढगोलकः ॥ २४ ॥
 आसवश्चोरयित्वा तु तित्तिरित्वमवाप्नुयात् ।
 अयो हत्वा तु पापात्मा वायसः सम्प्रजायते ॥ २५ ॥
 हृते कांस्ये च हारीतः कपोतो रूप्यभाजने ।
 हत्वा तु काचनं भाण्डं क्षमियोनी प्रजायते ॥ २६ ॥
 पक्षीर्क्षं चोरयित्वा तु ककरत्वञ्च गच्छति ।

कोयकावच कौषेवे हृते वस्त्रेऽभिजायते ॥ २७ ॥
 दुकूले शार्ङ्गिके पापो हृते चैवांशुके मुक्तः ।
 तथैवाजायिकां हृत्वा वस्त्रं क्षीमन् आवृते ॥ २८ ॥
 कार्पासिके हृते कौश्लो वाक्कहर्ता वक्तव्यः ।
 मयूरो वर्णकान् हृत्वा शाकपच्य आवृते ॥ २९ ॥
 जीवन्जीवकतां याति रक्तवस्त्रापह्वरः ।
 कुकुन्दरिः शुभान् गन्धान् वासो हृत्वा शशी भवेत् ॥ ३० ॥
 शब्दः फलापहरणात् काष्ठस्य घुसकीटकः ।
 पुष्पापहृद्हरिद्रस्य पङ्कुर्यानापह्वरः ॥ ३१ ॥
 शाकहर्ता च हारीतस्तोयहर्ता च चातकः ।
 भूहर्ता नरकान् गत्वा रौरवादीन् सुदारुणान् ॥ ३२ ॥
 दृक्गुल्लक्ष्मतावस्त्रित्वक्सारतृतां क्रमात् ।
 प्राप्य क्षीमाक्षपापस्तु नरो भवति वै ततः ॥ ३३ ॥
 छमिः कीटः पतङ्गोऽथ पक्षी तोयचरो मृगः ।
 गोत्वं प्राप्य च चण्डालपुङ्गवादि जुगुप्सितं ॥ ३४ ॥
 पङ्कन्धो बधिरः कुली यस्त्राखा च प्रपीडितः ।
 मुखरोगाक्षिरोगैश्च मुद्गरोगैश्च बाध्यते ॥ ३५ ॥
 अपस्यारी च भवति बृद्धत्वं च सं गच्छति ।
 एव एव क्रमो दृष्टो गोसुवर्णापहारिणां ॥ ३६ ॥
 विद्यापहारिण्योमा निष्कयभंसिनो गुरोः ।
 जायामन्यस्य पुरुषः पारक्यां प्रतिपादयन् ॥ ३७ ॥
 प्राप्नोति शयदतां मूढो यातनाभः परिच्युतः ।

यः करोति नरो लोकात्मसमिधे विभावसी ॥ ३८ ॥

सोऽजीर्णव्याधिदुःखार्तो मन्दाम्निः संग्रजयते ।

परनिन्दा कृतघ्नत्वं परमव्यावयकम् ॥ ३९ ॥

नैष्ठुर्यं निर्घृण्यत्वञ्च परदारोपसेवनं ।

परस्वहरणोपशौचं देवतानाञ्च कुत्सनं ॥ ४० ॥

निकृत्या वञ्चनं वृक्षां कार्यसम्यञ्च वृक्षां वधः ।

यानि च प्रतिविद्धानि तत्प्रवृत्तिश्च सन्तता ॥ ४१ ॥

उपलब्ध्याणि ज्ञानीयान्मुक्तानां नरकादनु ।

दया भूतेषु संवादः परलोकप्रतिक्रिया ॥ ४२ ॥

सत्यं भूतहितार्थोक्तिर्वेदप्रामाण्यदर्शनं ।

गुरुदेवर्षिसिद्धर्षिपूजनं साधुसङ्गमः ॥ ४३ ॥

सौत्क्रियाभ्यसनं मैत्रीमिति बुध्येत पण्डितः ।

अन्यानि चैव सङ्घर्षक्रियाभूतानि यानि च ॥ ४४ ॥

स्वर्गव्युत्तानां खिन्नानि पुद्गलाख्यमपापिनां ।

हनदुःखेभ्यो राजन् भवतः कथितं मया ॥ ४५ ॥

स्वकर्मफलभोक्तृत्वां पुण्यानां पापिनान्तथा ।

तदेष्टान्यथ गच्छामो दृष्टं सर्वं त्वयाधुना ।

त्वया दृष्टो हि नरकस्तदेष्टान्यथ गम्यतां ॥ ४६ ॥

पुनः उवाच ॥ ४७ ॥

ततस्तमग्रतः कृत्वा स राजा गन्तुमुद्यतः ।

ततश्च सर्वैरुत्कुटं यातमाख्याचिभिर्नृभिः ॥ ४७ ॥

प्रसादं कुर्व भूपेति तिरु तावन्मुहूर्तकं ॥ ४८ ॥

तदङ्गसङ्गी पवनो मनो ह्लादयते हि नः ॥ ४८ ॥

परितापश्च नाशेभ्यः पीडाबाधाश्च कृच्छ्रकः ।

अपहन्ति नरव्याघ्र दयां कुरु महीपते ॥ ४९ ॥

एतच्छ्रुत्वा वचस्तेषां तं शम्यपुनर्यं श्रुतः ।

यप्रश्न कथमेतेषामाह्लादो मयि तिष्ठति ॥ ५० ॥

किं मया कर्म तत् पुण्यं मर्त्यलोके मरुत् कृतं ।

आह्लाददायिनी दृष्टिर्वैभेयं तदुदीरय ॥ ५१ ॥

वसुधैव कुटुम्बकम् ।

पितृदेवातिथिप्रैष्यभिष्टेमासेन ते तनुः ।

पुष्टिमभ्यागता यस्मात्तद्गतश्च मनो यतः ॥ ५२ ॥

ततस्त्वङ्गावसंसर्गी पवनो ह्लाददायकः ।

पापकर्मक्षतो राजन् यातना न प्रबाधते ॥ ५३ ॥

अश्वमेधादयो यज्ञास्त्वयेष्टा विधिवद्यतः ।

ततस्त्वद्दर्शनाद्याभ्या यन्त्रशस्त्राग्निवायसाः ॥ ५४ ॥

पीडनक्षेददाहादिमहादुःखस्य हेतवः ।

सदुत्त्वमागता राजन् तेजसापहतास्तव ॥ ५५ ॥

राजोवाच ।

न स्वर्गे ब्रह्मलोके वा तत्सुखं प्राप्यते नरैः ।

वदार्तजन्तुनिर्वृणुदानीत्यमिति मे मतिः ॥ ५६ ॥

यदि मत्सखिभावेताम् यातना न प्रबाधते ।

ततो भद्रमुखावाहं स्तस्यै स्वाधुरिकाचलः ॥ ५७ ॥

यमपुराण उवाच ।

एहि राजन् प्रगल्भासो मित्रपुत्रसमर्चितान् ।
मुहुर्भोगानपास्वेह आतनाः पापकर्माणां ॥ ५८ ॥

राक्षसीराज ।

तस्मात् तावदास्यामि यावदेते सुदुःखिताः ।
मत्सन्निधानात् सुखिनो भवन्ति नरकौकसः ॥ ५९ ॥
अधिकं तस्य जीवनं पुंसः शरत्कार्त्तममातुरं ।
यो मार्त्तमनुपेक्षति वैरिपक्षमपि ध्रुवं ॥ ६० ॥
यज्ञदानतपांसीह परच च न भूतये ।
भवन्ति तस्य यस्यांर्त्तपरिचाखे न मानसं ॥ ६१ ॥
नरस्य यस्य कठिनं मनो बाह्याहुरादिषु ।
दृष्टेषु च न तं मन्ये मानुषं राक्षसो हि सः ॥ ६२ ॥
एतेषां सन्निकर्षात् यद्यग्निपरितापजं ।
तथोग्रगन्धजं वापि दुःखं नरकसम्भवं ॥ ६३ ॥
क्षुत्पिपासाभयं दुःखं यज्ञ मूर्च्छाप्रदं महत् ।
एतेषां चाहदानन्तु मन्ये स्वर्गसुखात् परं ॥ ६४ ॥
प्राप्स्यन्धार्त्ता यदि सुखं वक्ष्यो दुःखिते मयि ।
किन्तु प्राप्तं मया न स्यात्तस्मात्त्वं व्रज मा चिरं ॥ ६५ ॥

यमपुराण उवाच ।

एष धर्मश्च यक्रश्च त्वां नेतुं समुपागतौ ।
अवश्यमस्माद्भन्तव्यं तस्मात् पार्थिव गच्छतां ॥ ६६ ॥

धर्मोऽवाच ।

नयामि त्वामहं स्वर्गं त्वया सम्यगुपासितः ।
विमानमेतदावद्य मा विलम्बस्व गम्यतां ॥ ६७ ॥

राजीवाच ।

नरके मानवा धर्मं पीबन्तीत्य सहस्रशः ।
वाहीति चार्ताः क्रन्दन्ति मामतो न ब्रजाम्यहं ॥ ६८ ॥

इन्द्र उवाच ।

कर्मणा नरकप्राप्तिरेतेषां पापकर्मिणां ।
स्वर्गस्त्वयापि गन्तव्यो नृप पुण्येन कर्मणा ॥ ६९ ॥

राजीवाच ।

यदि जानासि धर्मं त्वं त्वं वा शक्नः शचीपते ।
मम यावत्प्रमाणन्तु शुभं तद्वक्तुमर्हथः ॥ ७० ॥

धर्मोऽवाच ।

अश्विन्द्वौ यक्षाम्नोर्धौ यथा वा दिवि तारकाः ।
यथा वा वर्षतो धारा गङ्गायां सिकता यथा ॥ ७१ ॥
असंख्येया महाराज यथा विन्दाद्वौ क्षपां ।
तथा तवापि पुण्यस्य संस्था नैवोपपद्यते ॥ ७२ ॥
अनुकम्पामिमामद्य नारकेष्विह कुर्वतः ।
तदेव शतसाहस्रं संख्यामुपगतं तव ॥ ७३ ॥
तद्वत् त्वं नृपश्रेष्ठ तद्भीक्षुममरालयं ।
रतेऽपि पापनरके क्षपयन्तु स्वकर्मजं ॥ ७४ ॥

॥ दशमीकाण्ड ॥

कथं स्पृहां करिष्यन्ति भक्तस्यार्केषु मानवाः ।

अदि मत्सन्निधावेषामुत्कर्षो नोपजायते ॥ ७५ ॥

तस्यात् यत् सुहृत् किञ्चिन्ममास्ति पिदशाधिप ।

तेन मुच्यन्ते नरकात् पापिनो घातनां गताः ॥ ७६ ॥

इह उवाच ।

हवमूर्खतरं स्थानं त्वयावाप्तं महीपते ।

एतांश्च नरकात् पश्य विमुक्तान् पापकारिणः ॥ ७७ ॥

इह उवाच ।

ततोऽपतत् पुष्पहृष्टिस्तस्योपरि महीपते ।

विमानश्चाधिरोप्येनं स्वर्लोकमनयहरिः ॥ ७८ ॥

अहन्वान्ये च ये तच्च घातनाभ्यः परिच्युताः ।

स्वकर्मफलनिर्दिष्टं ततो जात्यन्तरं गताः ॥ ७९ ॥

हवमेते समाख्याता नरका द्विजसत्तम ।

येन येन च पापेन यां यां योनिमुपैति वै ॥ ८० ॥

तत्तत् सर्वं समाख्यातं यथा दृष्टं मया पुरा ।

पुरानुभवजं ध्यानमवाध्यावितथं तव ॥

अतः परं महाभाग किमन्यत् कथयामि ते ॥ ८१ ॥

इति श्री मार्कण्डेयपुराणे पितृपुत्रसंवादे । १५ ।

अधितं मे त्वया वत्स संसारस्य व्यवस्थितं ।
स्वरूपमतिहेयस्य घटीयत्नवद्वयं ॥ १ ॥
तदेवमेतदखिलां मयावगतमीदृशं ।
विज्ञाया वद कर्तव्यमेवमस्मिन् व्यवस्थिते ॥ २ ॥

यदि मद्वचनं तात अहंसास्वविशुद्धितः ।
तत्परित्यज्य गार्हस्थ्यं वानप्रस्थपरो भव ॥ ३ ॥
तमनुष्ठाय विधिवद् विद्यायाम्निपरिग्रहं ।
आत्मन्यात्मानमाधाय निर्दन्दो विद्यारिग्रहः ॥ ४ ॥
एकान्तराशी वश्यात्मा भव भिचुरतन्द्रितः ।
तत्र योगपरो भूत्वा वाद्यास्पर्शविवर्जितः ॥ ५ ॥
ततः प्राप्स्यसि तं योगं दुःखसंयोगभेषजं ।
मुक्तिहेतुमनौपम्यमनाख्येयमसङ्गिनं ॥
वत्संयोगाच्च ते योगो भूयो भूतैर्भविष्यति ॥ ६ ॥

वत्स योगं ममाचक्ष्व मुक्तिहेतुमतः परं ।
वेन भूतैः पुनर्भूतो नेहमुःखमवाप्नुवां ॥ ७ ॥
यथासक्तिपरस्यात्मा मम संसारबन्धनैः ।
नैति योगमयोगोऽपि तं योगमधुना वद ॥ ८ ॥

संसारादित्यतापार्तिपिबुद्धयेहमानसं ।
 ब्रह्मज्ञानान्मुशीतेन सिद्धं मां वाक्यवारिणा ॥ १८ ॥
 अविद्यालक्षणासर्पेण दष्टं तद्विषयीकृतं ।
 स्ववाक्यामृतपानेन मां जीवय पुनर्मुक्तं ॥ १९ ॥
 पुष्पदारपुष्पेक्षेमममत्वनिगडार्हितं ।
 मां मोचयेत्सङ्गावविज्ञानोद्घाटनैस्वरम् ॥ २० ॥

पुष्प उवाच ।

शृणु तात वक्त्र योगो दत्ताचेयेण धीमता ।
 अनर्काय पुरा प्रोक्तः सत्यक् पृष्टेन विस्तरात् ॥ २१ ॥

पितीवाच ।

दत्ताचेयः सुतः कस्य कथं वा योगमुक्तवान् ।
 कथानर्को महाभागो यो योगं परिपृष्टवान् ॥ २२ ॥

पुष्प उवाच ।

कौशिको ब्राह्मणः कथित् प्रतिष्ठानेऽभवत्पुरे ।
 सोऽन्धजन्मकृतैः पापैः कुष्ठरोगातुरोऽभवत् ॥ २३ ॥
 तं तथा व्याधितं भार्या यतिं देवमिवार्चयत् ।
 पादाम्बुजार्द्रसंवाहस्रानाञ्छादनभोजनैः ॥ २४ ॥
 स्नेहमूषपुरीषाश्च प्रवाहश्चाखनेन च ।
 रहस्यैवोपचारेण प्रियसखापत्नेन च ॥ २५ ॥
 स तवा पूज्यमानोऽपि सदातीव विभीतया ।
 अतीवतीवकोपकमिर्भसावति निष्ठुरः ॥ २६ ॥

तथापि प्रसूता भार्या तममन्वत द्रवतं ॥ १८ ॥
 तं तथायतिनीभत्सं सर्वश्रेष्ठममन्वत ॥ १८ ॥
 अचक्ष्मसखीखोऽपि कदाचिद्दिजोत्तमः ॥ १९ ॥
 ग्राह भार्या नयस्वेति त्वं मां तस्या निवेशनं ॥ १९ ॥
 या सा धेय्या मया दृष्टा राजमार्गे गृहोयिता ॥ २० ॥
 तां मां प्रापय धर्ममे सैव मे हृदि वर्तते ॥ २० ॥
 दृष्टा सूर्योदये बाला रात्रियेयमुपागता ।
 दर्शनानन्तरं सा मे हृदयात्तापसर्पति ॥ २१ ॥
 यदि सा चारुसर्वाङ्गी पीनश्रोत्रिपयोधरा ।
 भोपगूहति तन्वङ्गी तन्मां द्रव्यसि कै मृतं ॥ २२ ॥
 वामः कामो मनुष्याणां बहुभिः प्रार्थ्यते च सा ।
 ममाशक्तिश्च गमने संकुलं प्रतिभाति मे ॥ २३ ॥
 तत्तदा वचनं श्रुत्वा भर्तुः कामातुरस्य सा ।
 तत्पत्नी सत्कुलोत्पन्ना महाभागा पतिव्रता ॥ २४ ॥
 गाढं परिकरं धत्वा शुक्लमादाय चाधिकं ।
 स्नान्धे भर्तारमादाय जगाम मदुगामिनी ॥ २५ ॥
 निशि मेघास्तूते व्योम्नि चन्द्रिद्युत्प्रदर्शिते ।
 राजमार्गे प्रियं भर्तुश्चिकीर्षन्ती दिजाजना ॥ २६ ॥
 पद्मि शूले तथा प्रोतमचौरं चौरशङ्कया ।
 माण्डव्यमतिदुःखार्तमन्धकारेऽयं स विजः ॥ २७ ॥
 पत्नीस्नान्धे समारुहश्चाखयामास कौशिकः ।
 पादावमर्षणात् कुब्रो माण्डव्यस्तमुवाच ॥ २८ ॥

धेनाहमेवमत्यर्थं दुःखितश्चाक्षितः पदा । त ॥ ११ ॥
 दद्यां कष्टमनुप्राप्तः स पापात्मा नराधमः ॥ १२ ॥
 सूर्योदयेऽवशः प्राक्षैर्विमोक्ष्यति न संशयः ॥ १३ ॥
 भास्करास्त्रोद्यमादेव स विनाशमवाप्स्यति ॥ १४ ॥
 तस्य भार्या ततः श्रुत्वा तं श्रापमतिदारुणं ।
 प्रोवाच व्यथिता सूर्यो नैवोदयमुपैष्यति ॥ १५ ॥
 ततः सूर्योदयाभावादभवत् सन्तता निशा ।
 बह्वन्यदः प्रमाद्यानि ततो देवा भयं ययुः ॥ १६ ॥
 निःस्वाध्यायवधट्कारस्त्रधास्त्राहाविवर्जितः ।
 कथं नु सखिद तर्धं न गच्छेत् संचयं जमत ॥ १७ ॥
 अहीराक्षयवस्त्राया विना मासर्तुसंश्रयः ।
 तत्संचयाक्षययमे जायेते दक्षिणोत्तरे ॥ १८ ॥
 विना ज्ञानविज्ञानात् कालः संवत्सरः कुतः ।
 संवत्सरं विना नान्यत् कालज्ञानं प्रवर्तते ॥ १९ ॥
 पतिव्रताया वपसा नोज्ज्वलति दिवाकरः ।
 सूर्योदयं विना नैव स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ २० ॥
 नाग्नेर्विहरंश्चैव अत्यभावश्च लक्ष्यते ।
 नैवाप्यायनमक्षाकं विना सोमेन जायते ॥ २१ ॥
 वयमाप्यायिता मर्त्यैर्यज्ञभागैर्यथोचितैः ।
 दद्यां ताननुयच्छोमो मर्त्यान् सस्यादिसिद्धये ॥ २२ ॥
 निष्पादितास्त्रोषधीषु मर्त्या यज्ञैर्यजन्ति नः ।
 तेषां वयं प्रयच्छामः कामान् यज्ञादिपूजितः ॥ २३ ॥

अथो हि वर्षां वयं मर्त्याश्चोर्ध्वप्रवर्षिणः ।

तोयवर्षेण हि वयं हविर्वर्षेण मानवाः ॥ ४० ॥

ये नास्माकं प्रवृण्वन्ति नित्यनैमित्तिकीः क्रियाः ।

क्रतुभागं दुरात्मानः स्वयं चान्नन्ति लोचुषाः ॥ ४१ ॥

विनाशाय वयं तेषां तोयसूर्याग्निमासतान् ।

क्षितिश्च सन्दूषयामः पापानामपकारिणः ॥ ४२ ॥

दुष्टतोयादिभोगेन तेषां दुष्कृतकर्मिणां ।

उपसर्गाः प्रवर्तन्ते मरणाय सुदाहनाः ॥ ४३ ॥

ये त्वस्मान् प्रीहयित्वा तु भुञ्जते शेषमात्मना ।

तेषां पुण्यान् वयं लोकान् निदधाम मघात्मना ॥ ४४ ॥

तस्मास्ति सर्वमेवैतद् विमेषां क्षुष्टिसंस्थितिः ।

कवचं दिनसर्गः स्वादन्धोन्यमवदन् सुराः ॥ ४५ ॥

तेषामेव समेतानां यज्ञक्षुब्धक्षितिश्चक्रिणां ।

देवानां वचनं श्रुत्वा प्राह देवः प्रजापतिः ॥ ४६ ॥

तेजः परं तेजसैव तपसा च तपस्तथा ।

प्रशाम्यतेऽमरास्तस्माच्छृणुध्वं वचनं मम ॥ ४७ ॥

पतिव्रताया माहात्म्याश्रोत्रवृत्ति दिवाकरः ।

तस्य चामुदयाद्यानिर्मर्यादा भवतां तथा ॥ ४८ ॥

तस्मात् पतिव्रतामपेरनसूयां तपस्विनीं ।

प्रसादयत वै प्रज्ञां भागोदयकात्मिका ॥ ४९ ॥

तैः सा प्रसाह्यता मत्वा प्राहेत् त्रिव्रतानिति ।

अथाचन दिनं देवाः प्रवर्तितवन्तः पुरा ॥ ५० ॥
 पतिव्रताया साक्षात्कृतं नैऋतेयं कथयितुमिच्छन् ॥
 सन्मान्य तस्यांसां साध्वीमहः स्वध्याम्य च सुराः ॥ ५१ ॥
 यथा पुनरहोरात्रसंस्थानमुपजायते ।
 यथा च तस्याः स्वपतिर्न साध्या नात्र भवेत्यति ॥ ५२ ॥

पुनः उवाच ॥

एवमुक्त्वा सुर्यस्तस्यां गत्वा सान्निध्यं शुभा ।
 उवाच कुत्रचं पृष्ट्वा धर्मं भर्तुस्तमात्मनः ॥ ५३ ॥

पुनः उवाच ॥

कश्चिन्नन्दसि कस्याखि स्वभर्तुर्मुखदर्शनात् ।
 कश्चिन्नाखिखदेवेभ्यो मन्त्रसेऽभ्यधिकं पतिं ॥ ५४ ॥
 भर्तुर्मुखपणादेव मया प्राप्तं महत् फलं ।
 सर्वकामफलाभासा प्रत्यूहाः परिवर्तिताः ॥ ५५ ॥
 पञ्चस्यानि मनुष्येषु साध्विर्देवानि सर्वदा ।
 तथात्मवर्षधर्मैश्च कर्तव्यो धर्मसम्भवः ॥ ५६ ॥
 प्राप्तस्यार्थस्ततः याचे विनिबोध्यो विधानतः ।
 सत्यार्जवतपोदानैर्दयायुक्तो भवेत् सदा ॥ ५७ ॥
 क्रियाश्च शास्त्रनिर्दिष्टा रामदेषविचरिताः ।
 कर्तव्या अग्नयं ब्रह्मापुरस्कारेण शक्तितः ॥ ५८ ॥
 स्वजातिविहितानेव शोकानामोति मानवः ।
 शोभेन महता साध्वि मानसपथादिकान् जगताम् ॥ ५९ ॥

श्रियस्त्वेषं समस्तस्य नरैर्दुःखार्जितस्य वै ।
 पुण्यस्यार्चापहारिण्यः पतिमुन्मूषयैव हि ॥ ६० ॥
 नास्ति स्त्रीणां पुण्यघो न आर्चं नाप्युपोषितं ।
 भर्तृमुन्मूषयैतान् लोकानिष्टान् व्रजन्ति हि ॥ ६१ ॥
 तस्मात् साध्वि महाभागे पतिमुन्मूषयं प्रति ।
 त्वया मतिः सदा कार्या यतो भर्ता परा मतिः ॥ ६२ ॥
 यद्देवेभ्यो यच्च पिपागतैश्चः
 कुर्व्याद्भर्ताभ्यर्चनं सत्किंवातः ।
 तस्याप्यर्चं केषामन्यथापि ता
 नारी भुङ्क्ते भर्तृमुन्मूषयैव ॥ ६३ ॥

पुन उवाच ।

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रतिपूज्य तथादरात् ।
 प्रत्युवाचाचिपत्नी तामनसूयामिदं वचः ॥ ६४ ॥
 धन्यास्यप्रनुग्रहीतास्मि देवैश्चाप्यवलोकिता ।
 यमो प्रकृतिकल्याणि श्रद्धा वर्द्धयसे पुनः ॥ ६५ ॥
 जानाम्येतन्न नारीणां काचित् पतिसंभारतिः ।
 तत्प्रोतिशोपकाराय इह लोके परच च ॥ ६६ ॥
 पतिप्रसादादिह च प्रेत्य चैव यशस्विनि ।
 नारी सुखमवाप्नोति माया भर्ता हि देवता ॥ ६७ ॥
 सा त्वं ब्रूहि महाभागे प्राप्ताया मम मन्दिरं ।
 आर्चया यथा कार्यमवाप्यैवापि वा मुने ॥ ६८ ॥

इति मार्कण्डेय पुराणम् ॥ १०० ॥

एते देवाः सहेन्द्रेण मामुपागम्य दुःखिताः ।

त्वदाव्यापास्तसत्त्वार्थादिममर्त्तनिरूपकाः ॥ ६८ ॥

याचन्तेऽहर्निशासंस्थां यथावद्विखण्डिताः ।

अहं तदर्थमायाता शृणु चैतद्वचो मम ॥ ७० ॥

दिनाभावात् समस्तानामभावो यागकर्मणां ।

तदभावात् सुराः पुष्टिं नोपयान्ति तपस्विनि ॥ ७१ ॥

अङ्गमेव संमुञ्चेदादुच्छेदः सर्वकर्मणां ।

तदुच्छेदादनादृष्ट्या जगदुच्छेदमेष्यति ॥ ७२ ॥

तत्त्वमिच्छसि चेदेतत् जगदुद्धर्तुमापदः ।

प्रसीद साध्वि लोकानां पूर्ववद्वर्त्ततां रविः ॥ ७३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

माण्डव्येन महाभागे वसो भर्ता ममेन्दुरः ।

सूर्योदये विज्ज्ञप्तं त्वं प्राप्स्यसीत्यतिमन्मुना ॥ ७४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

यदि वा रोचते भद्रे तत्तत्त्वद्वचनादहं ।

करोमि पूर्ववद्देहं भर्तारिभ्य नमं तव ॥ ७५ ॥

मया हि सर्वथा स्त्रीणां माहातमं दूरवर्त्तिनि ।

पतिव्रतानामाराध्यमिति सम्मानयामि ते ॥ ७६ ॥

पुन उवाच ।

तद्येत्युक्ते तथा सूर्यमाजुहाय तपस्विनी ।

जगत्सुखार्थमुद्यम्य दशराजे तदा निमि ॥ ७७ ॥

ततो विवस्वान् भगवान् फुल्लवस्त्रावृत्ताकृतिः ।
 त्रैलोक्यान्मुदयमाचरोक्षोऽमरहृत्तः ॥ ७८ ॥
 समनन्तरमेवास्मा भर्ता प्रायैर्ष्ययुज्यत ।
 पपात च महीपृष्ठे पतन्तं जघ्ने च सा ॥ ७९ ॥

यजमानोवाच ॥

न विवादस्त्वया भद्रे कर्तव्यः पश्य मे वचनं ।
 पतिशुश्रूषथावाप्तं तपसः किञ्चिरेव ते ॥ ८० ॥
 यथा भर्तृसमं नान्यमपश्यं पुरुषं कश्चित् ।
 रूपतः शीघ्रतो बुद्ध्या वाक्प्राधुर्यादिभूषणैः ॥ ८१ ॥
 तेन सत्येन विप्रोऽयं व्याधिमुक्तः पुनर्युगा ।
 प्राप्नोतु जीवितं भार्यासिद्धयः शरदां मतं ॥ ८२ ॥
 यथा भर्तृसमं नान्यमहं पश्यामि दैवतं ।
 तेन सत्येन विप्रोऽयं पुनर्जीवत्वनामयः ॥ ८३ ॥
 कर्मणा मनसा वाचा भर्तुराराधनं प्रति ।
 यथा ममोद्यमो नित्यं तत्पात्रं जीवतां दिवः ॥ ८४ ॥

पुन उवाच ॥

ततो विप्रः समुत्तस्थौ व्याधिमुक्तः पुनर्युगा ।
 स्वभाभिर्भासयन् वेश्म हृन्दारक इवाजरः ॥ ८५ ॥
 ततोऽपतत् पुष्पहृष्टिदैववाद्यादिनिस्वनः ।
 जेभिरे च मुहं देवा जगत्सूयामवाप्नुवन् ॥ ८६ ॥

देवा उवाच ॥

वरं वशीकृत्य वस्त्राणि देवकार्त्तं मधत् कुतः ।

त्वया यस्यात्ततो देवा वरदास्ते तपस्विनि ॥ ८७ ॥

अनन्तबोवाय ।

यदि देवाः प्रसन्ना मे पितामहपुरोगमाः ॥ ८८ ॥

वरदा वरयोग्या च यच्च हं भवतां मता ॥ ८९ ॥

तच्छान्तु मेम पुत्रत्वं ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ९० ॥

योगश्च प्राप्नुयां भर्तृसहिता कोशमुक्तये ॥ ९१ ॥

एवमस्त्विति तां देवा ब्रह्मविष्णुमिवाद्याः ॥ ९२ ॥

प्रोक्ता जन्ममृत्युबान्धाद्यमनुमान्य तपस्विनी ॥ ९३ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रवर्षादे चमनूवावत्प्रसङ्गात् ॥ ९४ ॥

वाराहयोगोऽध्यायः ।

पुत्र उवाच ।

ततः कांक्षे बहुतिथे द्वितीयो ब्रह्मणः सुतः ॥ १ ॥

स्वभार्या भगवान्निचिरनसूयामपश्यत ॥ २ ॥

कृतुस्त्राता सुचार्वङ्गर्णे लोभनीयोत्तमाकृतिः ॥ ३ ॥

सकामो मनसा भवे स सुनिस्तामनिन्दितः ॥ ४ ॥

तस्याभिधायतस्तान्तु विकारो योऽन्वजावत ॥ ५ ॥

तमेवोवाच पवनस्त्रिरयोर्ध्वं वेमवान् ॥ ६ ॥

ब्रह्मरूपश्च मुक्ताभं पतमानं समन्ततः ॥ ७ ॥

सोमरूपं रवोपेतं दिशस्तं जगद्गुह्यं ॥ ८ ॥

स सोमो ज्ञानसो जज्ञे तस्याग्नेः प्रजापतेः । १८ ॥
 पुत्रः समस्तसत्वानामायुराधार एव च ॥ १९ ॥
 दुष्टेन विष्णुना जज्ञे दत्तात्रेयो महात्मना ।
 स्वशरीरात् समुत्पाद्य सत्वोद्भक्तो विजोत्तमः ॥ २० ॥
 दत्तात्रेय इति ख्यातः सोऽनुसूवास्तनं यपौ ।
 विष्णुरेवावतीर्णोऽसौ वितोयोऽचेः सुतोऽभवत् ॥ २१ ॥
 सत्तादात् प्रच्युतो मातृवदरात् कुपितो यतः ।
 हैहयेन्द्रमुपावृत्तमपराधेन्यस्तमुद्धतं ॥ २२ ॥
 दृष्ट्वाभौ कुपितः सद्यो दम्भकामः स हैहयं ।
 गर्भवासमहायासदुःखामर्षसमन्वितः ॥ २३ ॥
 दुर्वासास्तमसोद्भक्तो बद्रांशः समजायत ।
 इति पुत्रचयं तस्मा जज्ञे ब्रह्मेशवैष्णवं ॥ २४ ॥
 सोमो ब्रह्माभवद्विष्णुर्दत्तात्रेयो व्याजायत ।
 दुर्वासाः शङ्करो जज्ञे वरदानादिधौकसां ॥ २५ ॥
 सोमः स्वरश्चिभिः शीतैर्वीरधौषधिमानवान् ।
 आप्याययन् सदा स्वर्गे वर्तते स प्रजापतिः ॥ २६ ॥
 दत्तात्रेयः प्रजां याति दुष्टदैत्यनिवर्धनात् ।
 शिष्टानुग्रहकश्चेति ज्ञेयस्याचः स वैष्णवः ॥ २७ ॥
 निर्दहत्यवमन्तारं दुर्वासा भगवानजः ।
 रौद्रं समाश्रित्य यपुर्हृत्समोवाग्निरुद्धतः ॥ २८ ॥
 सोमत्वं भगवानचिः पुनश्चक्रे प्रजापतिः ।
 दत्तात्रेयोऽपि विजयान् सोमसो पुनश्च हरिः ॥ २९ ॥

सुध्वंसाः पितरं हित्वा मातरं चोत्तमं व्रतं ।
 उग्रतास्त्र्यं समाश्रित्य परिवभ्राम मेदिनीं ॥ १६ ॥
 मुनिपुत्रदत्तो योगी दूताभेभ्योऽप्यसङ्गिता ।
 अभ्युपसृजमानः सरसि निमगज्ज पिरं प्रभुः ॥ १७ ॥
 तथापि तं महात्मानमतीव प्रियदर्शनं ।
 तत्पुत्रं कुमारस्ते सरसस्तोरमाश्रिताः ॥ १८ ॥
 दिव्ये वर्षयते पूर्यते यदा ते न त्यजन्ति तं ।
 तत्प्रीत्या सरसस्तोरं सर्वे मुनिकुमारकाः ॥ १९ ॥
 ततो दिव्याम्बरधरां चाक्षपीननितम्बिनीं ।
 नारीमादाय कस्तुरीमुत्ततार जलान्मुनिः ॥ २० ॥
 स्त्रीसन्निवर्षाद्यद्येते परित्यज्यन्ति मामिति ।
 मुनिपुत्रास्ततोऽसङ्ग्री स्वास्थामीति विचिन्तयन् ॥ २१ ॥
 तथापि तं मुनिसुता न त्यजन्ति वदा मुनिं ।
 ततः सह तया मायां मद्यपानमद्यापिषत् ॥ २२ ॥
 सुरापानरतं ते न सभार्यं तत्पुत्रस्ततः ।
 गीतवाद्यादिवनिताभोगसंसर्गदूषितं ॥ २३ ॥
 मन्वमाना महात्मानं तया सह वद्विष्कियं ।
 नावाय दोषं योगीशो वाक्सीं स पिबन्त्यपि ॥ २४ ॥
 अन्तावसायिवेश्मातर्मातरिष्वा वसन्तिव ।
 सुरां पिबन् सपत्नीकस्तपस्तेषु स योगवित् ॥ २५ ॥
 योगीश्वरश्चिन्तयमानो योगिभिर्मुक्तिकाङ्क्षिभिः ॥ २६ ॥

यदि श्रीमार्कण्डेयपुराणे दूताभेभ्योऽप्यसङ्गिताः ॥ १७ ॥

कस्यचित्त्वं जालं स्व कृतवीर्यात्मजोऽर्जुनः ।
 कृतवीर्यं दिवं याते मन्त्रिभिः सपरोहितैः ॥ १ ॥
 पौरैश्चास्त्रमिवेकार्षे समाहृतोऽब्रवीदिदं ।
 माहं राज्यं करिष्यामि मन्त्रिणो नरकोत्तरं ॥ २ ॥
 यदयं सृज्यते शुक्लं तदनिष्ठादयन् दृष्ट्वा ।।
 पश्यानां द्वादशं भागं भूपालाय वसिष्ठजनः ॥ ३ ॥
 दत्तार्थरक्षिभिर्मार्गे रक्षितो याति दस्युतः ।
 गोपाय दृततत्कादेः षड्भागश्च कृषीवलाः ॥ ४ ॥
 दत्ताभ्यद्रुभुजे दस्युर्यदि भागं ततोऽधिकं ।
 पश्यादीनामशेषाणां वसिष्ठो गृह्णतस्ततः ॥ ५ ॥
 इष्टापूर्त्तविनाशाय तद्ग्राह्यं चौरधर्मिणः ।
 यच्चन्यैः पात्यते लोकस्तद्व्यस्यन्तरसंग्रितः ॥ ६ ॥
 सृज्यतो वसिष्ठश्च भागं नृपतेर्नरको भुवं ।
 निरूपितमिदं राज्यः पूर्वैरप्यवसेत न ॥ ७ ॥
 अरक्ष्यं चौरसखीर्ष्यन्तदेनो नृपतेर्भवत् ।
 तस्माच्चदि तपस्तप्त्वा प्राप्नो योगित्वमीप्सितं ॥ ८ ॥
 भुवः पालनसामर्थ्ययुक्त एको महीपतिः ।
 पृथिव्यां अस्त्रधृक्पुमान्महत्त्वहमेव हि संयुतः ॥
 ततो भविष्ये नात्मानं करिष्ये पापभागिनं ॥ ९ ॥

मुच्यते उवाच ।

तस्य तन्निश्चयं ज्ञात्वा मन्त्रिमध्ये स्थितोऽब्रवीत् ।
 गर्गो नाम महाबुद्धिर्मुनिश्रेष्ठो वयोऽतिशः ॥ १० ॥
 यद्येवं कर्तुंकामस्यैवं राज्यं सम्यक् प्रशासितुं ।
 ततः शृणुष्व मे वाक्यं कुरुष्व च नृपात्मज ॥ ११ ॥
 दत्ताचेयं महाभागं सकललोकीकृताश्रयं ।
 तमारोपय भूपाल पाति यो भुवनत्रयं ॥ १२ ॥
 योगयुक्तं महाभागं सर्वेषां समदर्शिनं ।
 विष्णोरंशं जगद्भ्रातृरवतीक्ष्य महीतले ॥ १३ ॥
 यमारोप्य सहस्राक्षः प्राप्तवान् पदमात्मनः ।
 कृतं दुरात्मभिर्दैत्यैर्जघान च दितेः सुतान् ॥ १४ ॥

कर्ण उवाच ।

कवमारोपितो देवैर्दत्ताचेयः प्रतापवान् ।
 कथञ्चापहतं दैत्यैरिन्द्रत्वं प्राप नासवः ॥ १५ ॥

गर्ग उवाच ।

देवानां दानवानाञ्च युद्धमासीत् सदाबलं ।
 दैत्यानामीश्वरो जम्भो देवानाञ्च शचीपतिः ॥ १६ ॥
 तेषाञ्च युद्धमाजानन्दिव्यः संवत्सरो गतः ।
 ततो देवाः पराभूता दैत्या विजयिनोऽभवन् ॥ १७ ॥
 विप्रचिन्तिमुखैर्देवा दानवैस्ते पराजिताः ।
 पलायनस्ततोत्साहा निवृत्ताहा द्विषन्त्ये ॥ १८ ॥

दृष्टस्मृतिमुपागम्य दैत्यसैन्यवधेष्वयः ।

अमन्त्रयन्त संहिता बालिखिल्यैस्तयर्षिभिः ॥ १८ ॥

दृष्टस्मृतिमुपागम्य ।

दत्ताचेयं महात्मानमथैः पुत्रं तपोधनं ।

विक्रताचरणं भक्त्या सन्तोषयितुमर्हथ ॥ २० ॥

स वो दैव्यविनाशाय वरदो दास्यते वरं ।

ततो हनिष्यथ सुरा संहिता दैत्यदानवान् ॥ २१ ॥

मर्गे उवाच ।

इत्युक्तास्ते तदा जग्मुर्दत्ताचेयाश्रमं सुराः ।

ददृशुश्च महात्मानं तं ते खच्छन्ना समन्वितं ॥ २२ ॥

उत्तीक्षमानं गन्धर्वैः सुरापानरतं मुनिं ।

ते तस्य गत्वा प्रसूतिमवदन् साध्यसाधनं ॥ २३ ॥

चक्रुः स्तवं चोपजह्रुर्भक्ष्यभोज्यसगादिकं ।

तिष्ठन्तमनुतिष्ठन्ति यान्तं यान्ति दिवौकसः ॥ २४ ॥

आराधयामासुरधः स्थितास्तिष्ठन्तमासने ।

स प्राह प्रसूतान्देवान्दत्ताचेयः किमिष्यते ॥

मतो भवद्भिर्यनेयं शुश्रूषा क्रियते मम ॥ २५ ॥

देवा उवाच ।

दानवैर्मुनिशार्दूल जम्बाद्यैर्भूर्मुवादिकं ।

हृतं त्रैलोक्यमाक्रम्य कतुभागाश्च कृच्छ्रतः ॥ २६ ॥

तद्वधे कुरु बुद्धिं त्वं परिचाखाय नोऽनघ ।

त्वत्प्रसादादभीष्टामः पुनः प्राप्तं पिपिष्टयं ॥ २७ ॥

हताग्नेय उवाच ।

मद्यासक्तोऽहमुच्छिष्टो नचैवाहं जितेन्द्रियः ।
कथमिच्छेय मत्तोऽपि देवाः शत्रुपराभवं ॥ २८ ॥

देवा ऊचुः ।

अनघस्त्वं जगन्नाथ न लेपस्तव विद्यते ।
विद्याशासनशुद्धान्तर्निविष्टज्ञानदीधिते ॥ २९ ॥

हताग्नेय उवाच ।

सत्यमेतत् सुरा विद्या ममास्ति समदर्शिनः ।
अस्यास्तु गोषितः सङ्गादहमुच्छिष्टतां गतः ॥ ३० ॥
स्त्रीसम्भोगो हि दोषाय सातत्येनोपसेवितः ।
एवमुक्तास्ततो देवाः पुनर्व्यवनमब्रुवन् ॥ ३१ ॥

देवा ऊचुः ।

अनघेयं दिजग्रेष्ठ जगन्नाता न दुष्यते ।
यथांशुमाखा सूर्यस्य दिजचण्डालसङ्गिनी ॥ ३२ ॥

मम उवाच ।

एवमुक्तास्ततो देवैर्हताग्नेयोऽब्रवीदिदं ।
प्रचस्य चिदशान् सर्वान् यद्येतद्भवतां मतं ॥ ३३ ॥
तदाह्वयासुरान् सर्वान् युद्धाय सुरसत्तमाः ।
इहानघत मददृष्टिगोचरं मा विलम्बत ॥ ३४ ॥
मददृष्टिपातहतभक्तप्रक्षीणबलतेजसः ।
येन नाशमशेषास्ते प्रप्नोति सम दर्शनात् ॥ ३५ ॥

अने उवाच ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा देवैर्देव्या महाबलाः ।
 आहवाय समाहृता जग्मुदवगताम् रुपा ॥ २६ ॥
 ते हन्यमाना दैतेयैर्देवाः शीघ्रं भयातुराः ।
 दत्तात्रेयाश्रमं जग्मुः समेताः शरणाधिनिः ॥ २७ ॥
 तमेव विविशुर्देव्याः काशयन्तो दिवौकसः ।
 ददृशुश्च महात्मानं दत्तात्रेयं महाबलं ॥ २८ ॥
 वामपार्श्वस्थितामिष्टामशेषजगतां शुभां ।
 भार्यां चास्य सुचार्वङ्गीं लक्ष्मीमिन्दुनिभाननां ॥ २९ ॥
 नीलोत्पलाभनयनां पीनश्रोणिपयोधरां ।
 गदन्तीं मधुरां भाषां सर्वैर्योषिभुजैर्युतां ॥ ३० ॥
 ते तां हृद्वाग्रतो दैत्याः साभिलाषा मनोभवं ।
 न शेकुर्बद्धतं धैर्यान्मनसा वोढुमातुराः ॥ ३१ ॥
 त्यक्त्वा देवान् स्त्रियं तान् तु हर्षुकामा हतौजसः ।
 तेन पापेन मुह्यन्तः संसक्तास्ते ततोऽब्रुवन् ॥ ३२ ॥
 स्त्रीरक्षमेतत् पैलोक्ते सारं नो यदि वै भवेत् ।
 क्षतक्षत्यास्ततः सर्वं कृति नो भावितं मनः ॥ ३३ ॥
 तच्छान् सर्वं समुत्क्षिप्य त्रिविकायां सुरार्दिनाः ।
 आरोग्य स्वमधिष्ठानं नयाम कृति निश्चिताः ॥ ३४ ॥

अने उवाच ।

सानुरागास्ततस्ते तु प्रोक्ताश्चेत्त्वं परस्परं ।
 तस्य तां योधितं साध्वीं समुत्क्षिप्य सरार्दिताः ॥ ३५ ॥

शिविकायां समारोप्य सहिता दैत्यदानवाः ।
 शिरःसु शिविकां कृत्वा स्वस्थानाभिमुखं ययुः ॥ ४६ ॥
 दत्तात्रेयस्ततो देवान् बिभ्रस्तेदमद्यावतीत् ।
 दिक्ष्वा वर्धय दैत्यानामेषा लक्ष्मीः शिरोगतां ॥
 सप्त स्थानान्वतिकान्ता नवमन्यमुपैष्यति ॥ ४७ ॥

रेवा ऊचुः ।

कथयस्व जगन्नाथ केषु स्थानेष्ववस्थिता ।
 पुरुषस्य फलं किं वा प्रयच्छत्यथ नश्यति ॥ ४८ ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

लक्षां पदै स्थिता लक्ष्मोर्निलयं संप्रयच्छति ।
 सकृद्योश्च संस्थिता वस्त्रं तथा नामाविधं वसु ॥ ४९ ॥
 कलबन्ध गुह्यसंस्था क्षौडस्थापत्यदायिनी ।
 मनोरथान् पूरयति पुरुषाणां हृदि स्थिता ॥ ५० ॥
 लक्ष्मीर्लक्ष्मीवतां श्रेष्ठा कण्ठस्था कण्ठभूषणं ।
 अभीष्टवन्मुदारैश्च तवाश्लेषं प्रवासिभिः ॥ ५१ ॥
 खट्वानुवाक्यलावण्यमाश्रामधितया तथा ।
 भुवःसंस्थां कवित्वञ्च यच्छत्युदधिसम्भवा ॥ ५२ ॥
 शिरोगता सन्त्यजति ततोऽन्यं याति चाश्रयं ।
 सेयं शिरोगता चैतान् परित्यज्यति साम्प्रतं ॥ ५३ ॥
 प्रयज्यास्त्राणि बध्यन्तां तस्मादेते सुरारयः ।
 न मेतद्यं भृशं चैते मया निस्तेजसः कृताः ॥
 परदारारमर्षाश्च हन्धपुत्रा इतौजसः ॥ ५४ ॥

मम उवाच ।

ततस्ते विविधैरस्त्रैर्बध्यमानाः सुरारयः ।
 मूर्ध्नि खच्छन्ना समाक्रान्ता विनेशुरिति नः श्रुतं ॥ ५५ ॥
 खच्छीद्योत्पत्य संप्राप्ता दत्ताचेयं महामुनिं ।
 स्तूयमाना सुरैः सर्वदेवैर्नाशाशुदान्वितैः ॥ ५६ ॥
 प्रक्षिपत्य ततो देवा दत्ताचेयं मनीषिणं ।
 नाकपृष्ठमनुप्राप्ता यथापूर्वं गतज्वराः ॥ ५७ ॥
 तथा त्वमपि राजेन्द्र यदीच्छसि यथेष्टितं ।
 प्राप्तुमैश्वर्यमतुलं तूर्ध्वमाराधयस्व तं ॥ ५८ ॥
 इति श्रीमहाभारतेपुराणे मर्मपादः ॥ १८ ॥

ऊनविंशोऽध्यायः ।

—o—o—o—

पुत्र उवाच ।

इत्युषेर्वचनं श्रुत्वा कार्तवीर्यो नरेश्वरः ।
 दत्ताचेयाश्रमं गत्वा तं भक्त्या समपूजयत् ॥ १ ॥
 पादसंवाहनाद्येन मध्वाद्याहरणेन च ।
 स्तम्बचन्दनादिगन्धाम्बुफलाद्यामयनेन च ॥ २ ॥
 तवाग्निसाधनैस्तस्य उच्छिष्टापोदनेन च ।
 परितुष्टो मुनिर्भूय तमुवाच तथैव सः ॥ ३ ॥
 यथैवोक्ताः पुरा देवा मयभोगादिकुत्सनाः ।

स्त्री चेयं मम पार्श्वस्थेतद्भोगाच्च कुत्सितं ॥ ४ ॥

सदैवाहं न मामेवमुपरोषुं त्वमर्हसि ।

अशक्तमुपकाराय शक्तमाराधयस्व भोः ॥ ५ ॥

जड उवाच ।

तेनैवमुक्तो मुनिना स्मृत्वा गर्गवचस्य तत् ।

प्रत्युवाच प्रसूयैनं कार्त्तवीर्यार्जुनस्तदा ॥ ६ ॥

अर्जुन उवाच ।

किं मां मोहयसे देव स्त्रीं मायां समुपाश्रितः ।

अनघस्त्वं तद्यैवेयं देवी सर्वभधारणिः ॥ ७ ॥

इत्युक्तः प्रीतिमान् देवस्ततस्तं प्रत्युवाच ह ।

कार्त्तवीर्यं महाभागं यशीकृतमहीतलं ॥ ८ ॥

वरं हृषीष्यं गुह्यं मे यत् त्वया समुदीरितं ।

तेन तुष्टिः परा जाता त्वय्यद्य मम पार्ष्विव ॥ ९ ॥

ये च मां पूजयिष्यन्ति गन्धमाख्यादिभिर्धराः ।

मांसमद्योपहारैश्च मिष्टान्नैश्चाग्निसंयुतैः ॥ १० ॥

खक्षीसमेतं गीतैश्च ब्राह्मणानामन्यार्चनैः ।

वाद्यैर्मनोरमैर्वीणावेणुशङ्खादिभिस्तथा ॥ ११ ॥

तेषामहं परां तुष्टिं पुष्पदारधनादिकं ।

अन्धस्याम्यवधातश्च हनिष्याम्यव मन्यतां ॥ १२ ॥

स त्वं वरय भद्रं ते वरं यन्नमसेषितं ।

प्रसादसुमुखस्तेऽहं गुह्यनामप्रकीर्तनात् ॥ १३ ॥

कार्तवीर्यं उवाच ।

यदि देव प्रसन्नस्त्वं तत्प्रयच्छर्षिमुत्तमां ।
 यथा प्रजाः पालयेऽहं न चाधर्ममवाप्नुयां ॥ १४ ॥
 परानुसरणे ब्रह्ममप्रतिबन्धतां रणे ।
 सहस्रमाप्तुमिच्छामि बाहूनां लघुतागुणं ॥ १५ ॥
 असक्ता गतयः सन्तु शैलाकाशान्भूमिषु ।
 पातालेषु च सर्वेषु बध्नाप्यधिकान्नरात् ॥ १६ ॥
 तपोन्मार्गप्रवृत्तस्य चास्तु सन्मार्गदेशकः ।
 सन्तु मेऽतिथयः स्नाय्या वित्तदाने तथाऽप्येव ॥ १७ ॥
 अनष्टद्रव्यतां राष्ट्रे ममानुस्मरणेन च ।
 त्वयि भक्तिर्म्ममैवास्तु नित्यमव्यभिचारिणी ॥ १८ ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

यद्य ते कीर्तिताः सर्वे तान् वरान् समवाप्स्यसि ।
 मत्प्रसादाच्च भविता चक्रवर्ती त्वमीश्वरः ॥ १९ ॥

अथ उवाच ।

प्रक्षिपत्य ततस्तस्मै दत्तात्रेयाय सोऽर्जुनः ।
 आनाम्य प्रकृतीः सम्यगभिषेकमगृह्णत ॥ २० ॥
 आघोषयामास तदा स्थितो राज्ये स वैश्वरः ।
 दत्तात्रेयात् परास्त्रहिमवाप्यातिबलान्वितः ॥ २१ ॥
 अथ प्रसूति यः शस्त्रं माम्भतेऽन्यो ग्रहीष्यति ।
 हन्तव्यः स मया दस्युः परहिंसारतोऽपि वा ॥ २२ ॥
 इत्याश्रमे न तद्राष्ट्रे कश्चिदायुधधृक्स्वरः ॥

तस्मिन्ने पुनरुपध्यायं बभूवोऽपराजितम् ॥ २३ ॥

स एव ग्रामपालोऽभूत् पशुपालः स एव च ।

श्लेषपालः स एवासीद्विजातीनाञ्च रक्षिता ॥ २४ ॥

तपस्विनां पात्रयिता सार्वपात्रस्तु सोऽभूत् ।

दस्युष्वालाग्निशस्त्रादिभयेष्वप्यौ निमज्जतां ॥ २५ ॥

अन्यास्तु चैव मन्त्रानामापस्तु परवीरका ।

स एव संस्मृतः सद्यः समुद्धर्ताभवन्नृणां ॥ २६ ॥

अनष्टद्रव्यतां चासीत्तस्मिन् शासति पार्थिवे ।

तेनेष्टं बहुभिर्यज्ञैः समाप्तपरदक्षिणैः ॥ २७ ॥

तेनैव च तपस्तप्तं संग्रामेष्वभिषेष्टितं ।

तस्यैर्विमतिमानञ्च दृष्ट्वा प्राज्ञाङ्गिरा मुनिः ॥ २८ ॥

न नूनं कर्त्तव्यीर्यस्य गतिं वास्यन्ति पार्थिवाः ।

यद्यैर्दानैस्तपोभिर्वा संग्रामे चातिषेष्टितैः ॥ २९ ॥

दत्तापेयादिने यस्मिन् स प्रापेर्हि नरेश्वरः ।

तस्मिंस्तस्मिन् दिने यागं दत्तापेयस्य सोऽकरोत् ॥ ३० ॥

तच्चैव च प्रजाः संवर्त्तस्तस्मिन्नहनि भूपते ।

तस्यैर्हि परमां दृष्ट्वा यागञ्चक्रुः समाधिना ॥ ३१ ॥

इत्येतत्तस्य महात्म्यं दत्तापेयस्य भीमतः ।

विष्णोश्चराचरगुरोरननस्य महात्मनः ॥ ३२ ॥

प्रभुर्भावाः पुराणेषु कथ्यन्ते शार्ङ्गधन्विनः ।

अनन्तस्याग्रमेयस्य शंसन्त्यगदाश्रितः ॥ ३३ ॥

इतस्व परमं रूपं यश्चिन्तयति मानवः ।

स सुखी ॥ च संसारात् समुत्तीर्णोऽचिराद्भवेत् ॥ ३४ ॥
 सदैव वैष्णवानाम् भक्त्याहं सुलभोऽस्मि भोः ।
 इत्येवं यस्य वै वाचस्तं कथं नाश्रयेज्जनः ॥ ३५ ॥
 अधर्मस्य विनाशाय धर्माचारार्थमेव च ।
 अनादिनिधनो देवः कदोति स्थितिपावनं ॥ ३६ ॥
 तथैव जन्म चास्यातमनर्कं कथयामि ते ।
 तत्रा च योगः कथितो दत्तात्रेयेण तस्य वै ।
 पितृभक्तस्य राजर्षेरनर्कस्य महात्मनः ॥ ३७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दत्तात्रेयीयं समाप्तं ॥ २६ ॥

विंशोऽध्यायः ।

अथ उवाच ।

प्राग्बभूव महावीर्यः ऋषुजिज्ञासु पार्थिवः ।
 ततोऽप्यस्य यज्ञेषु सोमावाप्त्या पुरन्दरः ॥ १ ॥
 तस्यात्मजो महावीर्यो बभूवारिविदारणः ।
 बुद्धिविक्रमलावस्तैर्गुरुशक्राग्निभिः समः ॥ २ ॥
 स समानवयोरुद्धिसत्त्वविक्रमचेष्टितैः ।
 नृपपुत्रो नृपसुतैर्नित्यमास्ते समावृतः ॥ ३ ॥
 कदाचित्काशस्यसम्भारविधेकलतनिखलः ।
 कदाचित् काव्यसंलापगीतनाटकसम्भारैः ॥ ४ ॥
 तथैवाप्तविमोदैश्च भक्त्यास्त्रविनयेषु च ।

योग्यानि युद्धनामान्यस्यन्नाभ्यासतत्परः ॥ ५ ॥
 रेमे नरेन्द्रपुत्रोऽसौ नरेन्द्रतनयैः सह ।
 यद्येव हि दिवा तद्वशापि मुदा युतः ॥ ६ ॥
 तेषाम्स्तु क्रीडतां तत्र द्विजभूषविशां सुताः ।
 सभानवयसः प्रीत्या रत्नुमायान्धनेकशः ॥ ७ ॥
 कस्यचित्तय कालस्य नागसीकाम्प्रहीतलं ।
 कुमारवागतौ नागौ पुत्रावश्वतरस्य तु ॥ ८ ॥
 ब्रह्मरूपप्रतिष्ठातौ तरुणी प्रियदर्शनी ।
 तौ तैश्चपसुतैः सांख्यं तथैवान्यैर्द्विजन्मभिः ॥ ९ ॥
 विनोदैर्विधिधैस्तत्र तस्यतुः प्रीतिसंयुतौ ।
 सर्वे च ते श्वपसुतास्ते च ब्रह्मविशां सुताः ॥ १० ॥
 नागराजात्मजौ तौ च ज्ञानसंवाहनादिकं ।
 वस्त्रगन्धानुसंयुक्तांश्चकुर्मगभुजिक्रियां ॥ ११ ॥
 श्वहन्यहन्यनुप्राप्ते तौ च नागकुमारकौ ।
 आजग्मतुर्मुदा युक्ती प्रीत्या सूनोर्महीपतेः ॥ १२ ॥
 स च ताभ्यां श्वपसुतः परं निर्व्यासमाप्तवान् ।
 विनोदैर्विधिधैर्हास्यसंखापादिभिरेव च ॥ १३ ॥
 विना ताभ्यां न युभुजे न सखौ न ययौ मधु ।
 न रराम न जग्राह आस्त्राण्यात्मगुणैर्व्ये ॥ १४ ॥
 रसप्रसवे च तौ रात्रिं विना तेन महात्मना ।
 निश्वासपरमौ नीत्वा जग्मतुस्तं दिने दिने ॥ १५ ॥
 मर्त्यलोके परा प्रीतिर्भवतोः केन पुत्रकौ ।

सहेति यप्रच्छ पिता तावुभौ नागदारकौ ॥ १६ ॥
 दृष्टयोरप पाताले बहूनि दिवसानि मे ।
 दिवा रजन्धामेवौभौ पश्यामि प्रियदर्शनौ ॥ १७ ॥

अह उवाच ।

इति पित्रा स्वयं पृष्टौ प्रक्षिपत्य कृताञ्जली ।
 प्रत्यूचतुर्मासाभागावुरगाधियतेः सुतौ ॥ १८ ॥
 पुत्रावूचतुः ।

पुत्रः शत्रुजितस्तात नाम्ना स्वात ऋतध्वजः ।
 रूपवानार्जवोपेतः शूरो मामी प्रियम्बदः ॥ १९ ॥
 अनापृष्टकथो वाग्मी विद्वान् मैत्रो गुह्यकरः ।
 मान्यमानयिता धीमान् ह्रीमान् विमयभूषणः ॥ २० ॥
 तस्योपचारसंग्रीतिसम्भोगापहृतं मनः ।
 नागलोके भुवो लोके न रतिं विन्दते पितः ॥ २१ ॥
 तद्वियोगेन नृस्तात न पातालञ्च ग्रीतखं ।
 परितापाय तत्सङ्गादाङ्गादाय रविर्दिवा ॥ २२ ॥

पितोवाच ।

पुत्रः पुण्यवतो धन्यः स वस्यैवं भवद्भिधैः ।
 परोक्षस्वापि गुह्यभिः क्रियते गुह्यकीर्तनं ॥ २३ ॥
 सन्ति शास्त्रविदोऽशीलाः सन्ति भूर्खाः सुशीलिनः ।
 शास्त्रशीलसमं मन्ये पुत्रौ धन्यतरं ह्य तं ॥ २४ ॥
 यस्य मित्रगुह्यान् मित्राण्यनिष्ठास्त पराक्रमं ।
 कथयन्ति सदा सत्सु पुत्रवांस्तैन वै पिता ॥ २५ ॥

तस्योपकारिणः कश्चिद्भयङ्करासम्भवाञ्छितं ।
 किञ्चिन्निष्पादितं वत्सो परितोषाय चेतसः ॥ २६ ॥
 स धन्यो जीवितं तस्य तस्य जन्म सुजन्मनः ।
 वस्यार्थिनो न विमुखा मिथार्थो न च दुर्व्यसः ॥ २७ ॥
 भङ्गहे यत्सुवर्णादि रत्नं वाहनमासमं ।
 यच्चान्यत्मीतये तस्य तद्देयमविशङ्कया २८ ॥
 धिक् तस्य जीवितं पुंसो मिथालामुपकारिणं ।
 प्रतिरूपमकुर्वन् यो जीवामीत्यवगच्छति ॥ २९ ॥
 उपकारं सुहृद्दत्तं योऽपकाराय ऋषुषु ।
 जमेघो वर्धति प्रायस्तस्यैच्छन्ति सदोक्तं ॥ ३० ॥

पुत्रावपुत्रः ।

किन्तस्य कृतकृत्यस्य कर्तुं शक्येत केनचित् ।
 यस्य सर्वार्थिनो गेहे सर्वकामैः सदाश्रिताः ॥ ३१ ॥
 यानि रत्नानि तङ्गेहे पाताले तानि नः कुतः ।
 वाहनासनयानानि भूषणान्यम्नराणि च ॥ ३२ ॥
 विज्ञानं तत्र यच्चास्ति तदन्यत्र न विद्यते ।
 प्राज्ञानामप्यसौ तात् सर्वसन्देहहृत्तमः ॥ ३३ ॥
 शकं तस्यास्ति कर्तव्यमसाध्यं तत्र नौ मतं ।
 चिरयुगम्भगोविन्दश्चार्थादीनीश्वरादृते ॥ ३४ ॥

पितृनाथः ।

तवापि श्रोतुमिच्छामि तस्य वत्पार्थमुत्तमं ।
 असाध्यमववा साध्यं किं वासाध्यं विपश्चितां ॥ ३५ ॥

देवत्वममरेक्ष्यत्वं तत्पूज्यत्वञ्च मामवाः ।
 प्रयान्ति वाञ्छितं वाञ्छ्यद्दुःखं ये श्ववसाविनः ॥ ३६ ॥
 नाविष्ठातं न चागम्यं नाप्राप्यं दिवि श्रेष्ठ वा ।
 उद्यत्तानां मनुष्याणां यतचित्तेन्द्रियात्मनां ॥ ३७ ॥
 योजनानां सहस्राणि व्रजन् याति पिपीलिकः ।
 अगच्छन् वैमतेयोऽपि पादमेकं न गच्छति ॥ ३८ ॥
 क्व भूतलं क्व च भ्रौवं स्थानं यत्प्राप्तवान् भुवः ।
 उत्तानपादवृषतेः पुत्रः सन् भूमिगोचरः ॥ ३९ ॥
 तत्कथ्यतां महाभाग कार्यवान् येन पुत्रकौ ।
 स भूपात्सुतः साधुर्येनादृश्यं भवेत् वा ॥ ४० ॥

मुच्यते ॥

तेनाख्यातमिदं तात पूर्वदृष्टं महात्मना ।
 कौमारके यथा तस्य दृष्टं सदृशशालिनः ॥ ४१ ॥
 तन्नु शशुजितं तात पूर्वं कश्चिद्विजोत्तमः ।
 बालवोऽभ्यागमहीमान् दृष्टीत्या तुरंगोत्तमं ॥ ४२ ॥
 प्रत्युवाच च राजानं समुत्प्रेत्याश्रमं मम ।
 कोऽपि दैत्याधमो राजन् विध्वंसयति पापकृत् ॥ ४३ ॥
 तत्तद्रूपं समास्थाय सिद्धेभवनचारिणां ।
 अन्येषाञ्चान्यकायानामहर्निशमकारणात् ॥ ४४ ॥
 समाधिध्यानयुक्तस्य मौनव्रतरत्नस्य च ।
 तदा करोति विग्रहानि यथा वसति मे मनः ॥ ४५ ॥

दग्धं कोपाग्निना सद्यः समर्थस्यैव वयं न तु ।
 दुःखार्जितस्य तपसो व्ययमिच्छामि पार्श्विव ॥ ४६ ॥
 एकदा तु मया राजकृतिनिर्विण्णचेतसा ।
 तत्क्लेशितेन निग्लोतो निरीक्ष्यासुरमुज्जितः ॥ ४७ ॥
 ततोऽम्बरतलात् सद्यः पतितोऽयं तुरङ्गमः ।
 वाक् चाशरीरिणी ग्राह नरमाय शृणुष्व तां ॥ ४८ ॥
 अश्वान्तः सकलं भूमेर्बलयं तुरगोत्तमः ।
 समर्थः शान्तुमर्कस्य तवायं प्रतिपादितः ॥ ४९ ॥
 पातालाम्बरतोयेषु न चास्य विहता गतिः ।
 समस्तदिक्षु व्रजतो न भङ्गः पर्वतेष्वपि ॥ ५० ॥
 यतो भूबलयं सर्वमश्वान्तोऽयं चरिष्यति ।
 अतः कुबलयो नाम्ना स्थातिं लोके प्रयास्यति ॥ ५१ ॥
 क्षिप्यत्यहर्निशं पापी यस्य त्वां दानवाधमः ।
 तमध्येनं समाहृष्ट द्विजश्रेष्ठ हनिष्यति ॥ ५२ ॥
 शशुजिह्वाम भूपालस्तस्य पुत्र कृतध्वजः ।
 प्राप्यैतदश्वरत्नञ्च स्थातिमेतेन यास्यति ॥ ५३ ॥
 सोऽहं त्वां समनुप्राप्तस्तपसो विघ्नकारिणं ।
 तं निवारय भूपाल भागभाङ्गपतिर्यतः ॥ ५४ ॥
 तदेतदश्वरत्नं ते मया भूप निवेदितं ।
 पुत्रमाज्ञापय तथा यथा धर्मो न लुप्यते ॥ ५५ ॥
 स तस्य वचनाद्राजा तं वै पुत्रमृतध्वजं ।
 तमश्वरत्नमारोप्य कृतकीदृकमङ्गलं ॥ ५६ ॥

अप्रेषयत धर्मात्मा गालवेन समं तदा ।

स्वमाश्रमपदं सोऽपि तमादाय यवौ मुनिः ॥ १७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे युवकाश्रमे ॥ २० ॥

रत्नविंशोऽध्यायः ॥

पिलीवाच ।

गालवेन समं गत्वा नृपपुत्रेण तेन यत् ।

कुतं तत्कथ्यतां पुत्रौ विचित्रा युवयोः कथा ॥ १ ॥

युवाभूयतु ।

स गालवान्श्रमे रम्ये तिष्ठन् भूपासनन्दनः ।

सर्वविघ्नोपशमनश्चकार ब्रह्मवादिनां ॥ २ ॥

वीरं कुबलयाश्रुतं तं वसन्तं गालवान्श्रमे ।

भदावलेपोयकतो गजानाहानवाधमः ॥ ३ ॥

ततस्तं गालवं विप्रं सन्धोपासनतत्परं ।

शौकरं रूपमास्थाय प्रधर्षयितुमागमत् ॥ ४ ॥

मुनिशिष्यैरघोत्कुष्टे शीघ्रमारुह्य तं हयं ।

अन्वधावदराहं तं नृपपूजः शरासनी ॥ ५ ॥

आजघान च बाणेन चन्द्रार्द्धाकारवर्जसा ।

आकृष्य बलवज्रापन्ध्यारुचिचोपशोभितं ॥ ६ ॥

नारायामिहतः शीघ्रमात्मचाखपरो यगः ।

गिरिपादपसम्बाधां सोऽन्वकामन्महाटवी ॥ ७ ॥

तमन्वधावद्देगेन हुरगोऽसी मनोजवः ।
 चोदितो राजपुच्छेन पितुरादेशकारिका ॥ ८ ॥
 अतिक्रम्याथ वेगेन योजनानि सहस्रशः ।
 धरण्यां विहते गर्ते निपपात लघुक्रमः ॥ ९ ॥
 तत्स्थानन्तरमेवायु सोऽप्यग्नी नृपतेः सुतः ।
 निपपात महङ्कर्त्तृ तिमिरौघसमावृते ॥ १० ॥
 ततो नादृश्यते स्रगः स तस्मिन्नाजसूनुना ।
 प्रकाशश्च स पातालमपश्यत्तत्र नापि तं ॥ ११ ॥
 ततोऽपश्यत् स सौवर्णप्रासादगतसंकुलं ।
 पुरन्वरपुरप्रस्थं पुरं प्राकारशोभितं ॥ १२ ॥
 तत्प्रविश्य स नापश्यत्तत्र कश्चिन्नरं पुरे ।
 धमता च ततो दृष्टा तत्र बोधिस्वरान्विता ॥ १३ ॥
 सा दृष्टा तेन तन्वङ्गी प्रस्थिता केन कस्य वा ।
 नोवाच किञ्चित् प्रासादमादरोह च भाविनी ॥ १४ ॥
 सोऽप्यन्वमेकतो बद्धा तामेवानुससार वै ।
 विस्त्रयोत्फुल्लनयनी निःशब्दो नृपतेः सुतः ॥ १५ ॥
 ततोऽपश्यत् सुविस्तीर्णं पर्यङ्के सर्वकाम्यने ।
 निषणां कन्यकामेकां कामयुक्तां रतीमिव ॥ १६ ॥
 विस्पष्टेन्द्रमुखीं सुभ्रूं पीनश्रोणिपयोधरां ।
 विम्बाधरौहीं तन्वङ्गीं नीलोत्पलविलोचनां ॥ १७ ॥
 रक्तहृज्जननीं श्यामां खर्दीं ताम्रकराक्षिकां ।
 करभोरुं सुदधनां नीलसूक्ष्मस्त्रिराणवां ॥ १८ ॥

तां दृष्ट्वा चादसर्वाङ्गीमनङ्गाङ्गस्ततामिव ।
 सोऽमन्थत्पार्ष्णिवासुतस्तां रसानन्ददेवतां ॥ १८ ॥
 सा च दृष्ट्वैव तं वाक्सा मोलकुञ्चितमूर्ध्वजं ।
 पीनोदक्लन्धबाहुं तममंस्त मदनं शुभम् ॥ १९ ॥
 उत्तस्थौ च महाभागा चित्तचोभमवाप्य सा ।
 खज्जाविस्मयदैर्घ्यानां सद्यस्तन्वी वशं गृह्णा ॥ २० ॥
 कोऽयं देवो नु यस्मै वा गन्धर्वो वोरगोऽपि वा ।
 विशाधरो वा संप्राप्तः क्षतपुण्यरतिर्नरः ॥ २१ ॥
 एवं विचिन्त्य बहुधा निश्चस्य च महीतसे ।
 उपविश्य ततो भवे सा मूर्च्छां मदिरैव वा ॥ २२ ॥
 सोऽपि कामशराघातमवाप्य नृपतेः सुतः ।
 तां समाश्वासयामास न भेतव्यमिति ब्रुवन् ॥ २३ ॥
 सा च स्त्री या तदा दृष्ट्वा पूर्व्यं तेन महात्मना ।
 तावद्वनमुपादाय पर्यवीजयदाकुला ॥ २४ ॥
 समाश्वास्य तदा पृष्ट्वा तेन सम्मोहकारणं ।
 किञ्चिज्ज्ञान्विता वाक्सा तस्याः सख्युर्न्येदयत् ॥ २५ ॥
 सा चास्मै कथयामास नृपपुत्राय विस्तरात् ।
 मोहस्य कारणं सर्वं तद्दर्शनसमुद्भवं ॥ २६ ॥
 यथा तथा समाश्वातं तद्दर्शान्तश्च भाविनी ॥ २७ ॥

कुरुपराय ।

विश्वावसुरिति स्थातो रदिवि गन्धर्वराट् प्रभो ।
 तस्येयमात्मजा सुभूर्वासा स्थाता मदाक्षता ॥ २८ ॥

वज्रकेतोः सुतश्चोग्रो दानवोऽरिविदारखः ।
 पातालकेतुर्विख्यातः पातालात्तरसंश्रयः ॥ २९ ॥
 तेनेयमुद्यानगता कृत्वा मायां तमोमयीं ।
 अपहृत्य मया हीना बाह्यानीता दुरात्मना ॥ ३० ॥
 आगामिन्यां चयोदश्यामुदच्यति किलासुरः ।
 स तु नार्हति चार्धर्त्रीं बृद्धो वेदश्रुतीमिव ॥ ३१ ॥
 अतीते च दिने बाह्यामात्मव्यापादनोद्यतां ।
 सुरभिः प्राह नायं त्वां प्राप्स्यते दानवाधमः ॥ ३२ ॥
 मर्त्यलोकमनुप्राप्तं य एनं क्लेश्यते शरैः ।
 स ते भर्ता महाभागे अचिरेण भविष्यति ॥ ३३ ॥
 अहश्वास्याः सखी नाक्षा कुण्डलेति मनस्विनी ।
 सुता विन्ध्यवतः पत्नी वीर पुष्करमाश्रितः ॥ ३४ ॥
 हते भर्तारि युक्तेन तीर्यात्तीर्थमनुव्रता ।
 चरामि दिव्यया गत्वा परलोकार्थमुद्यता ॥ ३५ ॥
 पातालकेतुर्दुष्टात्मा वाराहं वपुरास्थितः ।
 केनापि विद्धो बाह्येन मुनीनां पाण्डकारसात् ॥ ३६ ॥
 तच्चाहं तत्त्वतोऽन्विष्य त्वरिता समुपागता ।
 सत्यमेव स केनापि साक्षितो दानवाधमः ॥ ३७ ॥
 इयञ्च मूर्च्छामिममत् कारणां यत् शृणुष्व तत् ।
 त्वयि प्रीतिमती बासा दर्शनादेव मानह ॥ ३८ ॥
 देवपुत्रोपमे पादवाक्पादिगुणप्रशस्तिम् ।
 भाव्यां चान्यस्य विहिता येन विद्मः स दानवः ॥ ३९ ॥

एतस्मात् कारणाभ्योऽं मदान्तमियमागता ।
 यावज्जीवञ्च तन्वङ्गी दुःखमेवोपभोक्ष्यते ॥ ४० ॥
 त्वय्यस्या हृदयं रागि भर्ता चान्यो भविष्यति ।
 यावज्जीवमतो दुःखं सुरभ्या नान्यथा वचः ॥ ४१ ॥
 अहं त्वस्याः प्रभो प्रीत्या दुःखिताञ्च समागता ।
 यतो विशेषो नैवास्ति स्वसखीनिजदेहयोः ॥ ४२ ॥
 यद्येषाभिमतं वीरं पतिमाप्नोति शोभना ।
 ततस्तपस्त्वहं कुर्यां निर्व्यग्रीकेन चेतसा ॥ ४३ ॥
 त्वन्तु को वा किमर्थं वा संग्राप्तोऽपि मन्त्रामते ।
 देवो दैत्यो नु गन्धर्वः पन्नगः किन्नरोऽपि वा ॥ ४४ ॥
 न ह्यत्र मानुषगतिर्न चेदृशानुषं वपुः ।
 तत्त्वमाख्याहि कथितं यच्चैवावितथं मया ॥ ४५ ॥

बुधश्चात्र उवाच ।

यन्मां पृच्छसि धर्मज्ञे कस्त्वं किं वा समागतः ।
 तच्छृणुष्वामस्यज्ञे कथयाम्यादितस्तव ॥ ४६ ॥
 राक्षः शत्रुजितः पुण्ड्रः पिशा संप्रेषितः शुभे ।
 मुनिरस्यमुद्दिश्य गालवाश्रममागतः ॥ ४७ ॥
 कुर्वतो मम रक्षाञ्च मुनीनां धर्मचारिणां ।
 विघ्नार्थमागतः कोऽपि शौकरं रूपमास्थितः ॥ ४८ ॥
 मया स विद्धो बाबो न चन्द्रार्हाकारवर्चसा ।
 अपक्रान्तोऽतिवेगेन तमस्यनुगतो हयौ ॥ ४९ ॥
 पपात सहसा गर्तं सक्तीडोऽस्य ममकः ।

सोऽहमश्वं समाबद्धस्तमस्वेकः परिभ्रमन् ॥ ५० ॥
 प्रकाशमसिादितवान् दृष्टो च भवती मया ।
 पृष्ठया च न मे किञ्चिद्भवत्या दत्तमुत्तरं ॥ ५१ ॥
 त्वाप्सैवानुप्रविष्टोऽहमिमं प्राप्तादमुत्तमं ।
 इत्येतत् कथितं सत्यं न देवोऽहं न दानवः ॥ ५२ ॥
 न पद्मगो न गन्धर्वः किन्नरो वा शुचिस्मिते ।
 समस्ताः पूज्यपद्मा वै देवाद्या मम कुण्डले ॥
 मनुष्योऽसि विशङ्का ते न कर्तव्या च कर्हिषित् ॥ ५३ ॥

पुनरुच्यते ।

ततः प्रहृष्टा सा कन्या सखीवदनमुत्तमं ।
 लज्जाजडं वीक्षमाणा किञ्चिन्नोदाच भाविनी ॥ ५४ ॥
 सा सखी पुनरप्येवं प्रहृष्टा प्रत्युवाच ह ।
 वधावत् कथितं तेन सुरभ्या वचनानुगे ॥ ५५ ॥

कुण्डलोवाच ।

वीर सत्यमसन्दिग्धं भवताभिहितं वचः ।
 नान्यत्र हृदयं त्वस्या दृष्ट्वा स्थैर्यं प्रयास्यति ॥ ५६ ॥
 चन्द्रमेवाधिका कान्तिः समुपैति रविं प्रभा ।
 भूतिर्धन्यं धृतिर्धीरं क्षान्तिरभ्येति चोत्तमं ॥ ५७ ॥
 त्वयैव विद्वोऽसन्दिग्धं च पापो दानवाधमः ।
 सुरभिः सा गवां माता कर्षं मिथ्या वदिष्यति ॥ ५८ ॥
 तद्वन्द्यं सभाग्या च त्वत्सम्बन्धं समेत्य वै ।
 कुण्डल वीर यत्कामं विधिनैव पुनादितं ॥ ५९ ॥

पुत्रादुपपत् ।

परवानहमित्याह राजपुत्रः स तां पितः ।
 सा च तं चिन्तयामास दुम्बूषं तत्कुले गुरुं ॥ ६० ॥
 स चापि तत्क्षणात्प्राप्तः प्रवृत्तसमित्कुत्रः ।
 मद्राक्षसायाः संग्रहीत्या कुण्डलागौरवेण च ॥ ६१ ॥
 प्रज्वाल्य पावकं हुत्वा मन्त्रवित् कृतमङ्गलां ।
 वैवाहिकविधिं कन्यां प्रतिपाद्य यथागतं ॥ ६२ ॥
 जगाम तपसे धीमान् स्वमान्यमपदं तदा ।
 सा चाह तां सखीं बालां कृतार्त्तां वरामने ॥ ६३ ॥
 संयुक्ताममुना दृष्ट्वा त्वामहं रूपशशिनीं ।
 तपस्तप्तेऽहमतुलं निर्व्यलीकेन चेतसा ॥ ६४ ॥
 तीर्थान्धूतपापां च भविषी नेदृशी यथा ।
 तं चाह राजपुत्रं सा प्रश्नयावनता तदा ॥
 गन्तुकामा निजसखीस्नेहविश्रवभाषिणी ॥ ६५ ॥

पुत्रधीवाच ।

पुंभिरप्यमितप्रज्ञ नोपदेशो भवद्विधेः ।
 दातव्यः किमुत स्त्रीभिरतो नोपदिशामि ते ॥ ६६ ॥
 किं त्वस्यास्तनुमध्यायाः क्षेपकृष्टेन चेतसा ।
 त्वया विश्रमिता चास्मि स्वारयाम्यरिसूदन ॥ ६७ ॥
 भर्ताया रक्षितव्या च भार्या हि पतिना सदा ।
 धर्मार्थकामसंसिद्धौ भर्तार्यो भर्तृसहायिनौ ॥ ६८ ॥
 यदा भार्या च भर्ता च परस्परवशानुगौ ।

तदा धर्मार्यकामानां चयाणामपि संगतं ॥ ६९ ॥
 कथं भार्यामृते धर्माभ्यर्थं वा पुंस्त्वः प्रभो ।
 प्राप्नोति काममयथा तस्यां पितृयमाहितं ॥ ७० ॥
 तथैव भर्तारमृते भार्या धुम्रादिसाधने ।
 न समर्था चिवर्गोऽयं दाम्पत्यं समुपाश्रितः ॥ ७१ ॥
 देवतापितृभृत्यानामतिथीनाञ्च पूजनं ।
 न पुंभिः शक्यते कर्तुमृते भार्यां मृषात्मज ॥ ७२ ॥
 प्राप्नोऽपि चाध्वो मनुजैरानीतोऽपि निर्व्वं मृहं ।
 ह्ययमेति विना भार्यां कुभार्यासंश्रयेऽपि वा ॥ ७३ ॥
 कामस्तु तस्य नैवास्ति प्रत्यक्षेणोपलब्धते ।
 दम्पत्योः सहधर्मस्य च यो धर्ममवाप्नुयात् ॥ ७४ ॥
 पितृन् पुत्रैस्तथैवात्मसाधनैरतिथीश्वरः ।
 पूजाभिरमरांस्तद्वत् साध्वीं भार्यां नरोऽवति ॥ ७५ ॥
 स्त्रियाश्चापि विना भर्ता धर्मकामार्थसन्ततिः ।
 नैव तस्माच्चिवर्गोऽयं दाम्पत्यमधिगच्छति ॥ ७६ ॥
 हतन्मयोक्तं युवयोर्गच्छामि च यथेक्षितं ।
 वर्द्धं त्वमनया सार्द्धं वनपुञ्चसुखायुवा ॥ ७७ ॥

पुत्रपुञ्चसु ।

इत्युक्त्वा सा परिष्वज्य स्वसखीं तं नमस्य च ।
 जगाम दिव्यया गत्या यथाभिप्रेतमात्मनः ॥ ७८ ॥
 सोऽपि शशुजितः पुत्रस्तामारोप्य तुरङ्गम् ।
 निर्गन्तुकामः प्रासादादिप्राप्तोऽनुसंभवेः ॥ ७९ ॥

ततस्तैः सह सोऽस्फुटं द्रियते द्रियतेऽति वै ।
 कन्यारत्नं यदानीतं दिवः पातालकेतुना ॥ ८० ॥
 ततः परिषनिर्दिशंगदाशूलशरायुधं ।
 दानवानां वलं प्राप्तं सह पातालकेतुना ॥ ८१ ॥
 तिष्ठ तिष्ठेति जल्पन्त्यस्ते तदा दामवोसमाः ।
 शरवर्षस्तथा शूलैर्वर्षुर्मुपमन्दनं ॥ ८२ ॥
 स च शपुजितः पुषस्तदस्त्रास्यतिदीर्घवान् ।
 चिच्छेद शरजालेन प्रहसन्निव लीलया ॥ ८३ ॥
 ह्यलेन पातालतलमसिञ्चन्मृष्टिशायकैः ।
 स्त्रियैः संह्वयमभवदृतघ्नजशरोत्करैः ॥ ८४ ॥
 ततोऽस्त्रं त्वाद्गमादाय चिच्छेप प्रति दानवान् ।
 तेन ते दानवाः सर्वे सह पातालकेतुना ॥ ८५ ॥
 ज्वालामालातितीव्रेण स्फुटदस्थिचयाः कृताः ।
 निर्द्दग्धाः कापिलां तेजः समासाद्यैव सागराः ॥ ८६ ॥
 ततः स रात्रपुत्रोऽस्त्री निहत्यासुरसत्तमान् ।
 स्त्रीरत्नेन समं तेन समागच्छत् पितुः पुरं ॥ ८७ ॥
 प्रशिपत्य च तत्सर्वं स तु पित्रे न्यवेदयत् ।
 पातालगमनञ्चैव कुण्डलायाश्च दर्शनं ॥ ८८ ॥
 तदन्मदालसाप्राप्तिं दानवैश्चापि सत्तरं ।
 बध्ना तेषामस्त्रेण पुनरागमनं तथा ॥ ८९ ॥
 इति श्रुत्वा पिता तस्य स्वरितं आदधेतसः ।
 प्रीतिमानभवज्ज्ञेदं परिष्कृत्वा च आत्मजं ॥ ९० ॥

सत्पात्रेण त्वया पुत्र तारितोऽयं महात्मना ।
 भयेभ्यो मुनयस्त्वाता येन सत्कर्माचारिणः ॥ ८१ ॥
 मत्पूर्वैः स्थातमानोतं मया विस्तारितं पुनः ।
 पराक्रमवता वीर त्वया तद्वहुशीलतं ॥ ८२ ॥
 यदुपात्तं यशः पित्रा धनं वीर्यमत्रापि वा ।
 तन्न क्षापयते यस्तु स नरो मध्यमः स्मृतः ॥ ८३ ॥
 तदीर्यादधिकं यस्तु पुनरन्यत् स्वशक्तितः ।
 निष्ठादयति तं प्राज्ञाः प्रवदन्ति नरोत्तमं ॥ ८४ ॥
 यः पित्रा समुपात्ताणि धनवीर्ययशंसि वै ।
 न्यूनतां नयति प्राज्ञास्तमाहुः पुत्रपाधमं ॥ ८५ ॥
 तन्मया ब्राह्मणपात्रं कृतमासीद्यथा त्वया ।
 पातालगमनं यच्च यश्चासुरविनाशनं ॥ ८६ ॥
 एतदप्यधिकं वत्स तेन त्वं पुत्रोत्तमः ।
 तद्वन्धोऽस्यैव बाण त्वमहमेव गुणाधिकं ॥ ८७ ॥
 त्वां पुत्रमीदृशं प्राप्य स्नाय्यः पुण्यवतामपि ।
 न स पुत्रकृतां प्रीतिं मन्ये प्राप्नोति मानवः ॥ ८८ ॥
 पुत्रेण नातिशयितोऽथः प्रज्ञादानविक्रमैः ।
 धिगूजन्म तस्य यः पित्रा लोके विज्ञायते नरः ॥ ८९ ॥
 यः पुत्रात् स्वातिमभ्येति तस्य जन्म सुजन्मनः ।
 आत्मना ज्ञायते धन्यो मध्यः पितृपितामहैः ॥ ९० ॥
 मातृपक्षेण माया च स्वातिमेति नराधमः ।
 तत् पुत्र धनवीर्यैस्त्वं विवर्त्तस्व सुखेन च ॥ ९१ ॥

नन्वर्त्तमाना चेवं मा त्वया वै वियुज्यतां ।
 इति पिशा बहुविधं प्रियमुक्तः पुनः पुनः ॥ १०२ ॥
 परिध्वज्य स्वमावासं सभार्यः स विसर्जितः ।
 स तथा भार्यया सार्धं रेमे तत्र पितुःपुरे ॥ १०३ ॥
 अन्येषु च तद्योद्यानवनपर्वतसानुषु ।
 नृशृङ्गगुरयोः पादौ प्रक्षिपत्य च सा मुभा ॥
 प्रातः प्रातस्तस्तेन सह रेमे सुमध्वमा ॥ १०४ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे कृष्णवानीये महाप्रज्ञापट्टिपदम् ॥ २९ ॥

दार्ढ्योऽध्यायः ।

पुत्रावपत्तुः ॥

ततःकाले बहुतिथे गते राजा पुनः सुतं ।
 प्राह गच्छाशु विप्राणां आशास्य चर मेदिनी ॥ १ ॥
 अश्वमेनं समाबद्ध्य प्रातः प्रातर्दिने दिने ।
 अवाधा विजमुत्थानामग्रेष्ठया सदैव हि ॥ २ ॥
 दुर्दृष्टाः सन्ति शतशो दानवाः पापघोनयः ।
 तेभ्यो न स्याद्यथा बाधा मुनीनां त्वं तद्या कुरु ॥ ३ ॥
 स यद्योक्तस्ततः पिशा तथा चक्रे नृपात्मजः ।
 परिक्रम्य महीं सर्व्वा ववन्दे चरन्तौ पितुः ॥ ४ ॥
 अहन्त्यहन्त्यनुप्राप्ते पूज्यार्हे नृपनन्दनः ।
 ततश्च शेषं दिवसं तद्या रेमे सुमध्वमा ॥ ५ ॥

एकदा तु चरन् सोऽय ददर्श यमुनातटे ।
 पातालकेतोरमुषं तापकेतुं कृताश्रमं ॥ ६ ॥
 मायायी दानवः सोऽय मुनिरूपं समास्थितः ।
 स ग्राह राजपुत्रं तं पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ७ ॥
 राजपुत्रं ब्रवीमि त्वां तत्पुरुषं यदीच्छसि ।
 न च ते प्रार्थनाभङ्गः कार्यः सत्यप्रतिश्रव ॥ ८ ॥
 यक्षे यज्ञेन धर्माय कर्त्तव्याश्च तवेष्टयः ।
 चित्तयस्तथ कर्त्तव्या नान्तरिक्षगता यतः ॥ ९ ॥
 अतः प्रयच्छ मे वीर हिरण्यार्जं स्वभूषणं ।
 यदेतत् कस्यचिद्गुणं ते रक्ष चेमं ममाश्रमं ॥ १० ॥
 यावदन्तर्जले देवं वरुणं यादसां पतिं ।
 वैदिकैर्वारुणैर्मन्त्रैः प्रजानां पुष्टिदेतकैः ॥ ११ ॥
 अभिष्टूय त्वरायुक्तः समभ्येमीति वादिनं ।
 तं प्रहस्य ततः प्रादान् स तस्मै कस्यभूषणं ॥ १२ ॥
 ग्राह चैनं भवान् यातु निर्व्यूलीकेन चेतसा ।
 स्यास्यामि तावदचैनं तवाश्रमसमीपतः ॥ १३ ॥
 तवादेशान्महाभाग यावदागमनं तव ।
 न तेऽपि कश्चिदाबाधां करिष्यति मयि स्थिते ॥
 विश्रान्त्यात्वरन् ब्रह्मन् कुर्वन् त्वं मनोगतं ॥ १४ ॥

पुनराह ॥

श्वमुक्तस्ततस्तेन स ममस्य मदीयस्ये ।
 तस्मै सोऽपि तस्मैव मायाविहितमाश्रमं ॥ १५ ॥

गत्वा जलाशयात्तस्मात्तालकेतुश्च तत्परं ।

मदालसायाः प्रत्यक्षमन्येषाञ्चैतदुक्तवान् ॥ १६ ॥

नालकेतुवशात् ।

वीरः कुपलयाश्लोऽसी ममाश्रमसमीपतः ।

केनापि दुष्टदैत्येन कुर्वन्नां तपस्विनां ॥ १७ ॥

बुद्धमानो यथाशक्ति निघ्नन् ब्रह्मादिषो युधि ।

मायामाश्रित्य पापेन भिन्नः ब्रूतेन वक्षसि ॥ १८ ॥

स्त्रियमाश्वेन तेनेदं दत्तं मे करुणभूषणं ।

प्रापितश्चाभिसंयोगं स वने गृह्णतापसैः ॥ १९ ॥

कृतार्त्तहेषाशब्दो वै भक्तः साश्रुविश्लेषनः ।

गीतः सोऽश्वश्च तेनैव दानवेन दुरात्मना ॥ २० ॥

रतश्रया श्वशसेन दृष्टं दुष्कृतकारिणा ।

वदवानन्तरं ह्ययं क्रियतां तदकालिकं ॥ २१ ॥

वदयान्नासनञ्चैतद्गुह्यतां करुणभूषणं ।

नास्माकं हि सुवर्णेन कृत्यमस्ति तपस्विनां ॥ २२ ॥

दुषावृणुः ।

इत्युक्तोत्सृज्य तद्गुह्यं स जगाम यथागतं ।

निपपात जनः सोऽथ शोकार्तो मूर्खयातुरः ॥ २३ ॥

तत्प्रवृत्त्यात् चेतनां प्राप्य सर्वास्ता अपयोधितः ।

राजपक्षप्रश्न राजा च विश्लेषुरतिदुःखिताः ॥ २४ ॥

मदालसा तु तद्वृद्धा तदीयं करुणभूषणं ।

तत्प्राप्तुं प्रियान् प्राक्तान् श्रुत्वा च निवृत्तं पतिं ॥ २५ ॥

ततस्तथा महा कन्दः पौराणां भवनेष्वभूत् ।
 दधैव तस्य शृणुतेः स्वगेहे समवर्त्तत ॥ २६ ॥
 राजा च तां श्रुतां हृष्टा विना भर्षा मदाहस्ता ।
 प्रत्युवाच जनं सर्वं विद्म्यः सुस्थमानसः ॥ २७ ॥
 न रोदितव्यं यस्यामि भवतामात्मनस्तथा ।
 सर्वेषामेव संचिन्त्य सम्बन्धानामनित्यतां ॥ २८ ॥
 किन्तु शोचामि तनयं किन्तु शोचाम्यहं सुषां ।
 विद्म्यः कृतकृत्यत्वान्मन्येऽशोच्यानुभावपि ॥ २९ ॥
 मञ्जुश्रुषूर्मादृचनाद्विजरञ्जिततत्परः ।
 प्राप्तो मे यः सुतो मृत्युं कथं शोच्यः स धीमतां ॥ ३० ॥
 अवश्यं याति यद्देहं तद्विजानां कृते यदि ।
 मम पुच्छेय संत्यक्तं नम्रभ्युदयकारि तत् ॥ ३१ ॥
 इयञ्च सत्कुलोत्पन्ना भर्तृर्व्येवमनुव्रता ।
 क्वन्तु शोच्या नारीणां भर्तुरन्वन् देवतं ॥ ३२ ॥
 अस्माकं बान्धवानाञ्च तथान्येषां दयावतां ।
 शोच्या ह्येषा भवेदेवं यदि भर्षा वियोगिनी ॥ ३३ ॥
 या तु भर्तुर्व्यधं श्रुत्वा तत्क्षणादेव भाविनी ।
 भर्तारमनुयातेयं न शोच्यातो विपश्चिता ॥ ३४ ॥
 ताः शोच्या या वियोगिन्वो न शोच्या या मृताः सह
 भर्षा वियोगस्त्वनया नानुभूतः कृतघया ॥ ३५ ॥
 दातारं सर्वसौख्यामामिष चामुच चोभयोः ।
 लोकयोः का हि भर्तारं नारी मन्वेत मानुषं ॥ ३६ ॥

नासौ शोण्यो नचैवेयं नाहं तज्जननी न च ।
 त्यजता ब्राह्मणार्वाय प्राणान् सर्वे स तारिताः ॥ ३७ ॥
 विप्राणां मम धर्मस्य गतः स हि महामतिः ।
 आनन्दमर्षभुक्तस्य त्यागाद्देहस्य मे सुतः ॥ ३८ ॥
 मातुः सतीत्वं महं श्रवैमल्यं शौर्यमात्मनः ।
 संग्रामे संत्यजन् प्राणान् नात्यजद्दिजरक्षणे ॥ ३९ ॥

मुखावृणुः ।

ततः कुबलयाम्बुस्य माता भर्तुरनन्तरं ।
 श्रुत्वा पुत्रवधं तादृक् प्राच दृष्ट्वा तु तं पतिं ॥ ४० ॥

मातीराज ।

न मे माया न मे स्वसा प्राप्ता प्रीतिर्नृपेदृशी ।
 श्रुत्वा मुनिपरिचारे हतं पुत्रं यथा मया ॥ ४१ ॥
 शोचतां बान्धवानां ये निःश्वसन्तोऽतिदुःखिताः ।
 म्रियन्ते व्याधिना क्लिष्टास्तेषां माता दृथाप्रजा ॥ ४२ ॥
 संग्रामे युद्धमाना येऽभीता गोद्विजरक्षणे ।
 सुखाः शस्त्रैर्विपद्यन्ते तस्य भुवि मानवाः ॥ ४३ ॥
 अरिर्गमां मित्रवर्गस्य विदिधान् पराकुलं ।
 यो न याति पिता तेन पुत्री माता च वीरसूः ॥ ४४ ॥
 गर्भहोमः स्त्रियो मन्थे साकल्यं भजते तदा ।
 यदारिविजयी वास्यात् संग्रामे वा हतः सुतः ॥ ४५ ॥

मुखावृणुः ।

ततः स राजा संस्कारं मुञ्चयतीमहम्भम् ।

निर्गम्य च वहिः क्षातो ददौ पुत्राय चोदकं ॥ ४६ ॥

तालकेतुश्च निर्गम्य तत्रैव यमुनाजलात् ।

राजपुत्रमुवाचेदं प्रसयात्प्रधुरं वचः ॥ ४७ ॥

गच्छ भूपालपुत्र त्वं कृतार्थोऽहं कृतस्त्वया ।

कार्त्तव्यं चिराभिलषितं त्वय्यथाविच्छले स्थिते ॥ ४८ ॥

वाक्यं यत्प्रकार्यं न जलेशस्य महात्मनः ।

तन्मया साधितं सर्वं यन्ममासीदभीक्षितं ॥ ४९ ॥

प्रक्षिपत्य स त्रं प्रायाद्राजपुत्रः पुरं पितुः ।

समारुह्य तमेवांशं सुपत्नीभिलषिक्रमं ॥ ५० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे कुरुक्षेत्राश्रमे महाप्रसादविभोगः ॥ २२ ॥

चभीनिर्गोऽध्यासः ॥

—०—

पुनरुक्तम् ।

स राजपुत्रः संप्राप्य वेगादात्मपुरं ततः ।

पिचोर्विवन्दिषुः पादौ दिदृक्षुश्च मदाक्षसां ॥ १ ॥

ददर्श जनमुद्दिग्गमप्रहृष्टमुखं पुरः ।

पुनश्च विस्मिताकारं प्रहृष्टवदनं ततः ॥ २ ॥

अन्यमुत्प्लुत्वनयनं दिक्ष्वा दिक्ष्योति वादिनं ।

परिष्वजन्तमन्वोन्वमतिकौतूहलान्वितं ॥ ३ ॥

चिरं जीवोत्कल्याण इतास्ते परिपन्थिनः ।

पिचोः प्रह्लादय मनस्तवाप्यात्मकवदकं ॥ ४ ॥

इत्येवं वादिभिः पौरैः पुरः पृष्ठे च संवृतः ।
तत्त्वस्य प्रभवानन्दः प्रविवेकः पितुर्गृहं ॥ ५ ॥
पिता च तं परिधाय माता चान्ये च बान्धवाः ।
चिरं जीवेति कल्याणीर्दुस्तस्मै तदाश्रितः ॥ ६ ॥
प्रक्षिपत्य ततः सोऽथ किमेतद्दिनि विस्मितः ।
पप्रच्छ पितरं तात सोऽस्मै सम्यक् तदुक्तवान् ॥ ७ ॥
त भार्या तां स्रुतां श्रुत्वा हृदयेष्टां मदाश्रिता ।
पितरौ च पुरो हृष्टा खञ्जाशोकाभिमध्यगः ॥ ८ ॥
चिन्तयामास सा बासा मां श्रुत्वा निधनं गतं ।
तद्याज जीवितं साध्वी धिक्षां निष्ठुरमानसं ॥ ९ ॥
शृण्वन्तोऽहमनार्योऽहं विना तां मृगलोचनां ।
मल्लुते निधनं प्राप्तां यज्जीवाम्यतिनिर्दृष्टः ॥ १० ॥
पुनः स चिन्तयामास परिसंस्तभ्य मानसं ।
मोहोद्भममपास्वामु निःश्वस्योऽस्य चाक्षुरः ॥ ११ ॥
स्रुतेति सा मन्त्रिमित्तं त्यजामि यदि जीवितं ।
किं मयोपकृतं तस्याः स्नायमेतत्तु योषितां ॥ १२ ॥
यदि रोदिमि वा दीनो वा प्रियेति वदन्मुहुः ।
तथाप्यस्नायमेतन्नो वयं हि पुत्रपाः किल ॥ १३ ॥
अथ श्लोकजडो दीनो स्रुजा दीनो मन्त्रान्वितः ।
विपक्षस्य भविष्यामि ततः परिभवास्पदं ॥ १४ ॥
मयारिशातनं कार्यं राज्यः शुश्रूषणं मितुः ।

जीवितं तस्य चायत्तं सत्यज्ज्ञं तत्त्वज्ञं मया ॥ १५ ॥
 किन्त्वयं मन्ये कर्त्तव्यस्यागो भोगस्य योषितः ।
 स चापि नोपकाराय तन्वज्ज्ञाः किन्तु सर्वज्ञा ॥ १६ ॥
 मयानुशंस्यं कर्त्तव्यं नोपकार्यपकारि च ।
 या मदर्थेऽत्यजन् प्राणांस्तदर्थेऽल्पमिदं मम ॥ १७ ॥

पुनरावृत्तिः ।

इति कृत्वा मर्त्तं सोऽथ निष्ठासोदकदानिकं ।
 विद्यास्वामेत्तरं कृत्वा प्रत्युवाच कृतध्वजः ॥ १८ ॥

कृतध्वज उवाच ।

यदि सां मम तन्वज्ज्ञी न स्माज्ज्ञार्था मदाक्षता ।
 अस्मिन् जन्मनि नान्या मे भविषी सवचारिणी ॥ १९ ॥
 ताम्रते मृगशावाक्षीं गन्धर्वतनयामहं ।
 न भोक्ष्ये योषितं काञ्चिदिति सत्यं मयोदितं ॥ २० ॥
 सङ्गमचारिणीं पत्नीं तां मुक्ता गजगामिनीं ।
 काञ्चिक्राङ्गीकरिष्यामीत्येतत् सत्यं मयोदितं ॥ २१ ॥

पुनरावृत्तिः ।

परित्यज्य च स्त्रीभोगान् तात सर्वास्तया विमा ।
 क्रीडन्नास्ते समं तुल्यैर्वयस्यैः शीलसम्यदा ॥ २२ ॥
 एतत्तस्य परं कार्यं तात तत् केन शक्यते ।
 कर्त्तुमत्यर्थदुष्प्राप्यमीश्वरैः किमुतेतरैः ॥ २३ ॥

कृतध्वज उवाच ।

इति वाक्यं तयोः श्रुत्वा विमर्षमगमन्विता ।

तथा त्वयि स्थितं ब्रह्म जगज्जेदमभेद्यतः ।
 ओंकाराक्षरसंस्थानं यत्तु देवि स्थिरास्थिरं ॥ ३४ ॥
 तत्र भाषाचयं सर्वमस्ति यद्देवि नास्ति च ।
 चयो लोकास्तयो वेदास्तौमिदं पादकचयं ॥ ३५ ॥
 ऋषिर्ज्योतीर्षि वस्यश्च चयो धर्मागमस्तथा ।
 चयो गुहास्त्रयः शब्दास्तयो वेदास्तथाग्रमाः ॥ ३६ ॥
 चयः आसास्तथावस्थाः पितरोऽहर्निशादयः ।
 इत्यभाषाचयं देवि तत्र रूपं सरस्वति ॥ ३७ ॥
 विभिन्नदर्शिनानांश्चा ब्रह्मणो हि समातनाः ।
 सोमसंस्था इविःसंस्थाः पाकसंस्थान् सप्त वाः ॥ ३८ ॥
 तास्तुदुष्टारणाहेवि म्रियन्ते ब्रह्मवादिभिः ।
 अनिर्हेषं तथा चान्यदर्हमाभाष्यितं परं ॥ ३९ ॥
 अविकार्यक्षयं दिव्यं परिब्रामविषर्जितं ।
 तवैतत्परमं रूपं यत्तु शक्यं मयोदितुं ॥ ४० ॥
 न चास्येन च तज्जिह्वा तावोष्ठादिभिर्बध्यते ।
 इन्द्रोऽपि वसवो ब्रह्मा चन्द्राकौ ज्योतिरेव च ॥ ४१ ॥
 विश्वावासं विश्वरूपं विश्वेशं परमेश्वरं ।
 सांख्यवेदास्तवादोक्तं बहुधास्त्रास्त्रिरीकृतं ॥ ४२ ॥
 अनादिमध्यनिधनं सदसन्न सदेव यत् ।
 एकमवनेकं नाप्येकं भवभेदसमाश्रितं ॥ ४३ ॥
 अनाख्यं षड्गुहाख्यं च वर्गाख्यं त्रिगुहाख्यं ।
 नामाशक्तिमतामेकं शक्तिवैभविषं परं ॥ ४४ ॥

सुखासुखं महासौख्यरूपं त्वयि विभाव्यते ।
 एवं देवि त्वया प्राप्तं सख्यं निव्यस्य यत् ॥
 अद्वैतवस्थितं ब्रह्म यच्च द्वैते व्यवस्थितं ॥ ४५ ॥
 वेऽर्था नित्या वे विनश्यन्ति चान्ये
 ये वा स्थूला ये च सूक्ष्मातिसूक्ष्माः ।
 ये वा भूमौ येऽन्तरीक्षेऽन्यतो वा
 तेषां तेषां स्वप्न एवोपलब्धिः ॥ ४६ ॥
 यच्चामूर्धं यच्च मूर्ते समस्तं
 यच्च भूतेष्वेकमेकम् किञ्चित् ।
 यद्व्यति स्मृतास्ते खेऽन्यतो वा
 त्वत्सम्बन्धं त्वत्स्वरैर्व्यवर्तये ॥ ४७ ॥

अह उवाच ।

एवं स्तुता तदा देवी विष्णोर्जिह्वा सरस्वती ।
 प्रत्युवाच महात्मानं नागमश्वतरं ततः ॥ ४८ ॥

सरस्वत्युवाच ।

वरं ते कम्बलधातः प्रयच्छाम्युरगाधिपं ।
 तदुच्यतां प्रदास्वामि यत्ते मनसि वर्तते ॥ ४९ ॥

अश्वतर उवाच ।

सहायं देहि देवि त्वं यूयं कम्बलमेव मे ।
 समस्तस्वरसम्बन्धमुभयोः संप्रयच्छ च ॥ ५० ॥

सरस्वत्युवाच ।

सप्त स्वरा ग्रामरागाः सप्त पञ्चमसप्तमः ।

गीतकानि च सप्तैव तावतीद्यापि मूर्च्छनाः ॥ ५२ ॥
तालाद्यैकोनपञ्चाशत्तया आमचयन् यत् ।

इतस्तस्य भवान् गाता कम्बलस्य तथानघ ॥ ५३ ॥

शास्यसे मत्प्रसादेन भुजगेन्द्रापरं तथा ।

चतुर्विधं पदं तालं चिःप्रकारं लवचयं ॥ ५४ ॥

यतिचयं तथा तोयं मया दत्तं चतुर्विधं ।

इतद्भवान् मत्प्रसादात् पञ्जगेन्द्रापरम् यत् ॥ ५५ ॥

अस्थान्तर्गतसायनं स्वरव्यञ्जनसम्मितं ।

तदशेषं मया दत्तं भवतः कम्बलस्य च ॥ ५६ ॥

तथा नान्यस्य भूर्लोके पाताले चापि पञ्चग ।

प्रक्षेतारौ भवन्तौ च सर्वस्यास्य भविष्यतः ।

पाताले देवलोके च भूर्लोके चैव पञ्चगौ ॥ ५७ ॥

जड उवाच ।

इत्युक्त्वा सा तदा देवी सर्वजिह्वा सरस्वती ।

जगामादर्शनं सद्यो नागस्य कमलेक्षया ॥ ५८ ॥

तथोक्त्वा तच्चया वृत्तं श्राव्योः सर्वमजायत ।

विज्ञानमुभयोरप्यं पदतालस्वरादिकं ॥ ५९ ॥

ततः कैलासशैलेन्द्रशिखरस्थितमीश्वरं ।

गीतकैः सप्तभिर्नागैः तन्वीक्ष्य समन्वितौ ॥ ६० ॥

आरिराधयिषू देवमनङ्गात्तद्वरं हरं ।

प्रचक्रतुः परं यत्नमुभौ संवतवाक्कलौ ॥ ६१ ॥

प्रातर्निशायां मध्याह्ने सन्ध्यायापि तत्परी ।

तयोः कालेन महता स्तूयमानो दृषध्वजः ॥ ६१ ॥
 तुतोष गीतकैस्ती च प्राप्तेऽग्रे गृह्यतां वरः ।
 ततः प्रथम्याश्चतरः कम्बलेन समं तदा ॥ ६२ ॥
 व्यघ्रापयन्महादेवं शितिकण्ठमुमापतिं ।
 यदि नौ भगवान्प्रीतो देवदेवस्त्रिलोचनः ॥ ६३ ॥
 ततो यथाभिलषितं वरमेवं प्रयच्छ मे ।
 मृता कुबलयाम्भस्य पत्नी देव मदात्मसा ॥ ६४ ॥
 तेनैव वयसा सद्यो दुहितृत्वं प्रयातु मे ।
 जातिस्मृता यथा पूर्वं तद्वत्त्वान्तिसमन्विता ॥
 योगिनी योगमाता च मङ्गेदे जायतां भव ॥ ६५ ॥

महादेव उवाच ।

यद्योक्तं यन्नगन्धेष्ट सर्वमेतद्भविष्यति ।
 मत्प्रासादादसन्दिग्धं शृणु चेदं भुञ्जङ्गम ॥ ६६ ॥
 श्रावे तु समनुप्राप्ते मध्यमं पिबहमात्मना ।
 भक्षयेथाः फलिश्रेष्ठ शुचिः प्रयतमानसः ॥ ६७ ॥
 भक्षिते तु ततस्तस्मिन् भवतो मध्यमात् फलात् ।
 समुत्पद्यति कल्याणी तयारूपा यथा मृता ॥ ६८ ॥
 कामश्चेममभिधाय कुरु त्वं पितृतर्पणं ।
 तत्कृणादेव सा सुभूः प्रसतो मध्यमात् फलात् ॥ ६९ ॥
 समुत्पद्यति कल्याणी तयारूपा यथा मृता ।
 रतच्छ्रुत्वा ततस्तौ तु ग्रक्षिपत्व महेश्वरं ॥ ७० ॥
 रसातलं पुनः प्राप्सौ परितोषसमन्वितौ ।

तथाच कृतवान् आहं स नागः कम्बुखानुजः ॥ ७१ ॥

पिण्डश्च मध्यमं तद्वक्ष्यामि दुपभुक्तवान् ।

तच्चापि ध्यायतः कामं ततः सा तनुमध्यमा ॥ ७२ ॥

यत्ने निश्चसतः सखस्तद्रूपा मध्यमात् फलात् ।

न चापि कक्ष्यामीति कस्यचित् स भुञ्जन्ममः ॥ ७३ ॥

अन्तर्गृहे तां सुदतीं स्त्रीभिर्गुप्तमधारयत् ।

तौ चानुदिनमागम्य पुत्री नागपतेः सुखं ॥ ७४ ॥

कृतध्वजेन सधितौ चित्तीडातेऽमराविव ।

एकदा तु सुतौ प्राह नागराजो मुदान्वितः ॥ ७५ ॥

यन्मया पूर्वमुक्तान्तु क्रियते किं न तत्तथा ।

स राजपुत्री युवयोरुपकारी भवाम्भिकं ॥ ७६ ॥

कस्मात्प्रानीयते वत्साकुपकाराय मानदः ।

एवमुक्ती ततस्तेन पित्रा स्नेहवता तु तौ ॥ ७७ ॥

गत्वा तस्य पुरं सख्यु रेमाते तेन धीमता ।

ततः कुवक्ष्यामि तौ कृत्वा किञ्चित्त्वान्तरं ॥ ७८ ॥

अम्रतां प्रक्षयोपेतं स्वर्गेऽगमनं प्रति ।

तावाह वपपुत्रीऽसौ नन्विदं भवतोर्गृहं ॥ ७९ ॥

धनवाहनवस्त्रादि यन्मदीयं तदेव वा ।

यत्तु वां वाञ्छितं दातुं धनं द्रव्यमपि वा ॥ ८० ॥

तदीयतां विजसुतौ यदि वां प्रक्षयो मयि ।

एतावताहं दैवेन वञ्चितोऽस्मि वुरात्मना ॥ ८१ ॥

यद्भवद्भां ममत्वं नो मदीये क्रियते गृहे ।

यदि वां मत्प्रियं कार्यमनुप्राप्तोऽस्मि वां यदि ॥ ८२ ॥
 तद्वने मम गेहे च ममत्वमनुकल्पतां ।
 युवयोर्यन्मदीयं तन्माभकं युवयोः स्वकं ॥ ८३ ॥
 एतत् सत्यं विजानीतं युवां प्राप्ता बहिःशराः ।
 पुनर्नैवं विभिन्नार्थं वक्तव्यं द्विजसत्तमौ ॥ ८४ ॥
 मत्प्रसादपरी प्रीत्या आपितौ हृदयेन मे ।
 ततः खेदाद्रवदौ तावुभौ नागनन्दनौ ॥ ८५ ॥
 छवतुर्हपतेः पुत्रं किञ्चित् प्रययकोपितौ ।
 क्षुतध्वज न सन्देहो यद्येवाह भवानिह ॥ ८६ ॥
 तथैव चास्मन्मनसि नात्र चिन्त्यमतोऽन्यथा ।
 किन्त्वावयोः स्वयं पित्रा प्रोक्तमेतन्महात्मना ॥ ८७ ॥
 द्रष्टुं कुवलयार्थं तमिच्छामीति पुनः पुनः ।
 ततः कुवलायाश्चोऽसौ समुत्थाय वरासनात् ॥
 यथाह तातेति वदन् प्रणाममकरोद्धुवि ॥ ८८ ॥

कुवलयार्थ उवाच ।

धन्योऽहमतिपुण्योऽहं कोऽन्योऽस्मि सदृशो मया ।
 वृत्तातो मामभिद्रष्टुं करोति प्रवशं मनः ॥ ८९ ॥
 तदुत्तिष्ठत गच्छामस्तामाशां स्वयमप्यहं ।
 नातिष्ठासुमिहेच्छामि पदभ्यां तस्य शपाम्यहं ॥ ९० ॥

इति मन्त्र उवाच ।

एवमुक्त्वा ययौ सौऽव-सह ताभ्यां नृपात्मजः ।
 प्रासन्न गोमतीं पुण्यां निर्गम्य नगरादहः ॥ ९१ ॥

तन्मध्येन ययुस्ते वै नागेन्द्रपुत्रमन्वजाः ।
 मेने च राजपुत्रोऽसौ पारे तत्त्वास्तथोर्गहं ॥ ८२ ॥
 ततश्चाहव्य पाताशं ताभ्यां नीतो नृपात्मजः ।
 पाताले दृष्ट्वा चोभौ स पन्नगकुमारकौ ॥ ८३ ॥
 फणामणिकृतोद्योतौ व्यक्तस्त्वस्तिकखद्यौ ।
 विलोक्य तौ सुरूप्राज्ञौ विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ ८४ ॥
 विहस्य चाब्रवीत् प्रेम्णा साधु भो दिजसत्तमौ ।
 कथयामासतुस्तौ च पितरं पन्नगेश्वरं ॥ ८५ ॥
 शान्तमश्वतरं नाम माननीयं दिवौकसां ।
 रमणीयं ततोऽपश्यत् पाताशं स नृपात्मजः ॥ ८६ ॥
 कुमारैस्तद्वयैर्द्वैद्वैरगैरुपशोभितं ।
 तथैव नागकन्याभिः श्लिङ्गस्त्रीभिरितस्ततः ॥ ८७ ॥
 चारुकण्डलहारभिस्ताराभिर्नगशं यथा ।
 गीतशब्दैस्तनान्यं च वीणावेणुस्वनामुगैः ॥ ८८ ॥
 सदङ्गपुष्पवातोयं हारिवेश्मशताकुलं ।
 वीरुमाणः स पाताशं ययौ श्चुजितः सुतः ॥ ८९ ॥
 सह ताभ्यामभीष्टाभ्यां पन्नगाभ्यामरिन्दमः ।
 ततः प्रविश्य ते सर्वे नागराजनिवेशनं ॥ ९० ॥
 ददृशुस्ते महात्मानमुरगाधिपतिं स्थितं ।
 दिव्यमात्माम्बरधरं मणिकुण्डलभूषणं ॥ ९१ ॥
 स्वच्छमुक्ताफलसताहारिहारोपशोभितं ।
 केयूरिणं महाभागमासने सर्वकामने ॥ ९२ ॥

मखिबिद्रुमवैदूर्यवासात्सरितरूपके ।

स ताभ्यां दर्शितस्तस्य तातोऽस्माकमसाविति ॥ १०३ ॥

वीरः कुबलयाश्लोऽयं पित्रे चासौ निवेदितः ।

ततो नमाम चरखौ नागेन्द्रस्य कृतध्वजः ॥ १०४ ॥

तमुत्थाप्य वखाद्गण्डं नागेन्द्रः परिषस्वजे ।

मूर्ध्नि चैनमुपाग्राह्य चिरं जीवेत्युवाच सः ॥ १०५ ॥

निहतामिषवर्गश्च पित्रोः भुञ्ज्यष्वं कुब ।

वत्स धन्यस्य कथ्यन्ते परोक्षस्यापि ते गुणाः ॥ १०६ ॥

भवतो मम पुत्राभ्यामसामान्या निवेदिताः ।

त्वमेवामेन वर्धेया मनोवाक्कायचेष्टितैः ॥ १०७ ॥

जीवितं गुणिनः स्नायं जीवन्नेव मृतोऽगुणः ।

गुणवाक्किर्दतिं पित्रोः क्षत्रूणां हृदयज्वरं ॥ १०८ ॥

करोत्यात्महितं कुर्वन् विश्वासश्च महाजने ।

देवताः पितरो विप्रा मिषार्थिषिकलादयः ॥ १०९ ॥

बान्धवाश्च तत्रेच्छन्ति जीवितं गुणिमश्चिरं ।

परिवाद्निवृत्तानां दुर्गतेषु दयावतां ॥

गुणिनां सफलं त्रय्य संश्रितानां विपन्नतैः ॥ ११० ॥

मह कथा ॥

रवमुक्त्वा स तं वीरं पुत्रानिहमथाब्रवीत् ।

पूजां कुबलयाश्लस्य कर्तुकामो भुजङ्गमः ॥ १११ ॥

ज्ञानादिकर्मं कृत्वा सर्वमेव यथाकर्म ।

मधुपानादिसङ्गोगमाहारश्च यथेष्टितं ॥ ११२ ॥

ततः कुबलयाखेन हृदयोत्सवभूतवा ।

कथया स्वल्पकं काशं स्वास्यामो वृष्टयेतसः ॥ ११३ ॥

अनुमेने च तस्मैनी यथाऽशुजितः सुतः ।

तथा चकार नृपतिः यक्षगानामुदारधीः ॥ ११४ ॥

समेत्य तैरात्मजमूकनन्दने

सर्गहोरगाणामधिपः स सत्यवाक् ।

मुदान्वितोऽभ्यानि मधूनि चात्मवान्

ययोपयोगं बुभुजे स भोगभुक् ॥ ११५ ॥

इति श्रीनारदसंहितायां महात्मनोपाख्याने कुबलयाखेनोपाख्ये

अध्यायः ॥ ११ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

अथ उवाच ।

हताहारं महात्मानमधिपं यवनमग्निना ।

उपासाच्चित्रे पुष्पी भूपाजतनयस्यवा ॥ १ ॥

कथाभिरनुरूपाभिः स महात्मा भुजङ्गमः ।

प्रीतिं सञ्जनयामास पुत्रसख्युदवाच च ॥ २ ॥

तव भद्रं सुखं ब्रूहि नेहमभ्यागतस्य यत् ।

कर्तव्यमुत्सृजाशङ्कां पितरीव सुतो मयि ॥ ३ ॥

रजतं वा सुवर्णं वा वस्त्रं वाहनमासनं ।

यद्वाभिमतमत्यर्थं दुर्लभं तद्विष्णुष्व मां ॥ ४ ॥

तव प्रसादाद्भगवन् सुमर्शादि गृहे मम ।
 पितुरस्ति ममाद्यापि न किञ्चित् कार्यमीदृशं ॥ ५ ॥
 ताते वर्धसहस्राणि शासतीमां वसुन्धरा ।
 तत्रैव त्वयि पातालं न मे थाप्स्योन्मुखं मनः ॥ ६ ॥
 ते स्वर्ग्याश्च सुपुण्याश्च येषां पितरि जीवति ।
 दृक्कोटिसमं विस्रं तावदद्यादिसकोटिषु ॥ ७ ॥
 मिषाणि तुल्यमिष्टानि तद्देहमनामयं ।
 जनिता भ्रियते विस्रं यौवनं किन्तु नास्ति मे ॥ ८ ॥
 असत्यैर्नृणां थाप्सा प्रवक्षं जायते जनः ।
 सत्यशेषे कथं थाप्सां मम जिह्वा करिष्यति ॥ ९ ॥
 धैर्म विमयं धनं किञ्चिन्मम गेहेऽस्ति नास्ति वा ।
 पितृबाहुतदृष्ट्यायां संश्रिताः सुखिनो हि ते ॥ १० ॥
 ये तु बाह्यात् प्रसृत्येव पिना पिना कुटुम्बिनः ।
 ते सुखास्वादविभ्रंसात्मन्ये धावैव वञ्चिताः ॥ ११ ॥
 तद्वयं त्वत्प्रसादेन धनरत्नादिसम्पदाम् ।
 पितृमुक्तान् प्रयच्छामः कामतो नित्यमर्थिनां ॥ १२ ॥
 तत्सर्वमिह संप्राप्तं यद्विद्वद्युगलं तव ।
 मञ्जूषामखिना स्पृष्टं यन्नात्रस्यार्थमाप्तवान् ॥ १३ ॥

इत्येषं प्रसृतं वाक्यमुक्तः पञ्चगवतमः ।
 प्राह राजसुतं प्रीत्या पुण्योत्पकारिणं ॥ १४ ॥

यदि रत्नसुवर्णादि मत्तोऽवासुं न ते मनः ।
यदग्न्यन्नसः प्रीत्यै तदब्रूहि त्वं दद्याम्यहं ॥ १५ ॥

सुवर्णनाम उवाच ।

भगवंस्त्वत्पसादेन प्रार्थितस्त्व सृष्टे मम ।
सर्वमस्ति विशेषेण संप्राप्तं तव दर्शनात् ॥ १६ ॥
कृतकृत्योऽस्मि चैतेन सफलं जीवितञ्च मे ।
यदङ्गसंक्षेपमितस्तव देवस्य मानुषः ॥ १७ ॥
ममोत्तमाङ्गे त्वत्पादरजसा यदिहास्पदं ।
कृतं तेनैव न प्राप्तं किं मया पद्मेश्वर ॥ १८ ॥
यदि त्ववशं दातव्यो वरो मम यद्येषितः ।
तत्पुण्यकर्मसंस्कारो हृदयाग्ना व्यपैतु मे ॥ १९ ॥
सुवर्णमश्विरस्त्रादि वाहनं ग्रहमासनं ।
स्त्रियोऽन्नपानं पुष्पाश्च चाबमास्थानुषेपनं ॥ २० ॥
एते च विविधाः कामा गीतवाद्यादिकञ्च यत् ।
सर्वमेतन्मम मतं फलं पुण्यवनस्पतेः ॥ २१ ॥
तस्मात्तरेण तन्मूलः कार्यो यज्ञः कृतात्मना ।
कर्तव्यः पुण्यसक्तानां नकिञ्चिदुवि दुर्लभं ॥ २२ ॥

कश्चतर उवाच ।

एवं भविष्यति प्राप्य तव धर्माश्रिता मतिः ।
सत्यचैतत्फलं सर्वं धर्मास्योक्तं यत्रा त्वया ॥ २३ ॥
तथाप्यवशं मन्त्रेहमागतेन त्वयाधुना ।

प्राज्ञं यन्मानुषे लोके दुष्प्रापं भवती मत्तं ॥ २४ ॥

ब्रह्म उवाच ।

तस्मैतद्वचनं श्रुत्वा स तदा नृपमन्त्रजः ।

मुखावलोकनम्वक्रो पद्मगेश्वरपुत्रयोः ॥ २५ ॥

ततस्तौ प्रशिष्योभौ राजपुत्रस्य यन्मतं ।

तत् पितुः सकलं वीरौ कथयामासतुः स्फुटं ॥ २६ ॥

पुत्राभूवतुः ।

ततोऽस्य पत्नी दयिता श्रुत्वेमं विनिपातितं ।

अत्यजदयितान् प्राणान् विप्रलब्ध्या दुरात्मना ॥ २७ ॥

केनापि हतवैरेण दामवेन कुबुद्धिना ।

गन्धर्वराजस्य सुता नाम्ना स्थाता मदालसा ॥ २८ ॥

हृतशोऽयं ततस्तात प्रतिष्ठां हतवाणिमां ।

नान्या भार्या भविषीति वर्जयित्वा मदालसां ॥ २९ ॥

द्रष्टुं तां चारुसर्वाङ्गीमयं वीरं हृतध्वजः ।

तात बाञ्छति यद्येतत् क्रियते तत्कृतं भवेत् ॥ ३० ॥

अथतर उवाच ।

भूतैर्वियोगिनो योगस्तादृशैरेव तादृशः ।

कथमेतद्धिना स्वप्नं मायां वा शम्बरोदितां ॥ ३१ ॥

ब्रह्म उवाच ।

प्रशिष्य भुवङ्गेशं पुत्रः शत्रुजितस्ततः ।

प्रत्युवाच महात्मानं प्रेमलज्जासमन्वितः ॥ ३२ ॥

मायामयीमध्यधुना जम तात मदालसां ।

यदि दर्शय ते मन्त्रे परं क्षतमनुग्रहं ॥ ३३ ॥

अथ उवाच ।

तस्मात् पश्येद वत्स त्वं मायाञ्चेद् द्रष्टुमिच्छसि ।

अनुपाद्यो भवान् गेहं बाह्योऽप्यभ्यागतो गुरुः ॥ ३४ ॥

अथ उवाच ।

आनयामास नागेन्द्री यद्गुप्तां मदालसां ।

तेषां सम्मोहनायैव जनस्य च ततः स्फुटं ॥ ३५ ॥

दर्शयामास च तदा राजपुत्राय तां शुभां ।

सेयं न वेति ते भार्या राजपुत्र मुदालसा ॥ ३६ ॥

अथ उवाच ।

स दृष्ट्वा तां तदा तन्वीं तत्क्षणात् विगतचपः ।

प्रियेति तामभिमुखं ययौ वाचमुदीरयन् ।

निवारयामास च तं मागः सोऽश्वतरस्वरम् ॥ ३७ ॥

अथ उवाच ।

मायेयं पुत्र मास्पाक्षीः प्रागेव कथितं तव ।

कन्तर्हानमुपैत्याशु माया संस्पर्शनादिभिः ॥ ३८ ॥

ततः पपात मेदिन्यां स तु मूर्च्छापरिप्लुतः ।

हा प्रियेति वेदन् सोऽथ चिन्तयामास भाविनीं ॥ ३९ ॥

अहो केहोऽस्य नृपतेर्हामोपर्यचलं मनः ।

येनायं पातनोऽरीणां विना शस्त्रेण पातितः ॥ ४० ॥

भायेति दर्शिता तेन मिथ्या भायेति वत् स्फुटं ।

वायुमुतेजसौ भूमेराकाशस्य च चेष्टवा ॥ ४१ ॥

ततः कुवलयान्नं तं समाग्रास्य भुजङ्गमः ।

कथयामास तत्सर्वं मृतसञ्जीवनादिकं ॥ ४९ ॥

ततः प्रहृष्टः प्रतिलभ्य कान्तां

प्रणम्य नागं निजगाम सोऽथ ।

सुशोभमानः स्वपुरं तमध्व-

मादृष्ट्य संचिन्तितमभ्युपेतं ॥ ४३ ॥

इति श्रीबालकन्देवपुराणे महाकथा प्रातिः ॥ १० ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

महः कथाय ॥

आगम्य स्वपुरं सोऽथ पिबोः सर्वमशेषतः ।

कथयामास तन्वङ्गी यथा भ्राता पुनर्मृता ॥ १ ॥

ननाम सा च चरन्ती ध्वञ्छूस्वशुरयोः शुभा ।

स्वजनश्च यथापूर्वं वन्दनास्त्रेषसादिभिः ॥ २ ॥

पूजयामास तन्वङ्गी यथान्वायं यथावयः ।

ततो महोत्सवो जज्ञे पौराणां तत्र वै पुरे ॥ ३ ॥

मृतध्वजश्च सुधिरं तथा रेमे सुमध्वया ।

निर्भरेषु च शैलानां निजगापुलिनेषु च ॥ ४ ॥

काननेषु च रम्येषु तथैवोपवनेषु च ।

पुण्यक्षेत्रं वाष्कमान्यं सापि कामोपभोगतः ॥ ५ ॥

फ

रुह तेनातिक्रान्तेन रेमे रम्यासु भूमिषु ।
 ततः कालेन महता श्रमजित् ॥ मराधिपः ॥ ६ ॥
 सम्यक् प्रशास्य वसुधां कालधर्ममुपेयिवान् ।
 ततः पौरा महात्मानं पुत्रं तस्य कृतध्वजं ॥ ७ ॥
 अभ्यधिन्यन्त राजानमुदाराधारचेष्टितं ।
 सम्यक् पालयतस्तस्य प्रजाः पुत्रानिधौरसाम् ॥ ८ ॥
 मन्दाससायाः सञ्जये पुत्रः प्रथमजस्ततः ।
 तस्य चक्रे पिता नाम विक्रान्त इति धीमतः ॥ ९ ॥
 तुल्युस्तेन वै भृत्या वैशास च मन्दाससा ।
 सा वै मन्दाससा पुत्रं बाणमुत्तानशायिनं ॥
 उल्लापनच्छलेनाह रुदमानमविस्तरं ॥ १० ॥

शुद्धोऽसि रे तात न तेऽस्ति नाम
 कृतं हि ते कल्पनयाधुनैव ।

पञ्चात्मकं देहमिदं तवैत-

नैवास्य त्वं रोदिवि कस्य हेतोः ॥ ११ ॥

न वा भवान्रोदिति वै स्वधन्या

शब्दोऽयमासाद्य महीशसूनुं ।

विकल्पमाना विविधा गुणास्ते

ऽगुणाश्च भूताः सकलेन्द्रियेषु ॥ १२ ॥

भूतानि भूतैः परिदुर्घसानि

हृदि समायान्ति यथेह पुंसः ।

अजान्मुद्गानादिभिरेव कस्य

न तेऽस्तिदृष्टिर्न च तेऽस्ति हानिः ॥ १३ ॥
 त्वं कण्ठके शीर्षमात्रं निजेऽस्मि-
 स्तस्मिंश्च देहे मूढतां मा व्रजेथाः ।
 शुभाशुभैः कर्माभिर्देहमेत-
 न्मदादिमूढैः कण्ठकस्तेपि नृपः ॥ १४ ॥
 तातेति किञ्चित्तनयेति किञ्चि-
 दस्येति किञ्चिद्व्यतिरेति किञ्चित् ।
 ममेति किञ्चिन्न ममेति किञ्चित् ।
 त्वं भूतसङ्घं बहु मानयेथाः ॥ १५ ॥
 दुःखानि दुःखोपशमाय भोगरन्-
 सुखाय जानाति विमूढचेताः ।
 तान्मेव दुःखानि पुनः सुखानि
 जानात्यविद्वान् सुविमूढचेताः ॥ १६ ॥
 चासौऽस्थिसन्दर्शनमच्चियुग्म-
 मत्युक्त्वत्तं तर्जममङ्गनायाः ।
 कुचादि पीनं पिशितं घनं तत्
 स्थानं रतेः किं नरकं न धोषित् ॥ १७ ॥
 यानं क्षितौ यानगतम् देहं
 देहेऽपि चान्यः पुरुषो निविष्टः ।
 ममत्वबुद्धिर्न तथा यथा स्वे
 देहेऽस्तिमात्रं नत मूढतैषा ॥ १८ ॥
 इति श्रीमहाभक्त्युपनिषत्पुस्तके महाभक्त्युपनिषत्पुस्तके ॥ २२ ॥

महर्षिप्रोक्तम् ॥

—॥॥॥—

मह उवाच ॥

वर्तमानं सुतं सा तु राजपत्नी दिने दिने ।
तमुल्लापादिना बोधममयन्निर्ममात्मकं ॥ १ ॥
यथायथं बलं खेभे यथा खेभे मतिं पितुः ।
तथा तथात्मबोधश्च सोऽवाप मातृभाषितैः ॥ २ ॥
इत्थं तथा स तनवो जन्मप्रभृति बोधितः ।
चकार न मतिं प्राप्नो गार्धस्थं प्रति निर्ममः ॥ ३ ॥
द्वितीयोऽस्याः सुतो जप्ते तस्य नामाकरोत्पिता ।
सुबाहुरयमित्यक्ते सा जहास मदालसा ॥ ४ ॥
तमध्येर्धं यथापूर्वं बालमुल्लापनादिना ।
प्राह वास्यात् स च प्राप तथा बोधं महामतिः ॥ ५ ॥
तृतीयं तनयं जातं स राजा शत्रुमर्दनं ।
यदाह तेन सा सुभूर्जहासातिथिरं पुनः ॥ ६ ॥
तथैव सोऽपि तन्वैजया बालत्वादवबोधितः ।
क्रियाश्रकार निष्क्रामो न किञ्चिदुपकारकं ॥ ७ ॥
चतुर्थस्य सुतस्याय चिकीर्षुर्नाम भूमिपः ।
दर्शय तां शुभाचाराभीषदासां मदालसां ॥
तामाह राजा हसती किञ्चित् कौतूहलान्वितः ॥ ८ ॥

राजोवाच ॥

क्रियमाणे सकृन्नाम्नि कथ्यतां हास्यकारणं ।

विक्रान्तश्च सुबाहुश्च तदाह्यः क्षुमर्दनः ॥ ८ ॥
 शोभनानीति नामानि मया मन्ये हतानि वै ।
 वीर्यानि क्षणमन्धूनां यौर्व्याटोपसृतानि च ॥ १० ॥
 असन्त्येतामि चेद्भद्रे यदि ते मनसि स्थितं ।
 तदस्व क्रियतां नाम चतुर्वस्य सुतस्य मे ॥ ११ ॥

मदाजसौवाच ।

मयाज्ञा भवतः कार्य्या महाराज यथाह्य मां ।
 तथा नाम करिष्यामि चतुर्वस्य सुतस्य ते ॥ १२ ॥
 अश्वर्क इति धर्मज्ञः स्याति लोके प्रयास्यति ।
 कनीयानेष ते पुत्रो मतिमांश्च भविष्यति ॥ १३ ॥
 तच्छ्रुत्वा नाम पुत्रस्य कृतं माया महीपतिः ।
 अश्वर्क इत्यसम्बन्धं प्रहस्येदमवाक्यहीत् ॥ १४ ॥

राजोवाच ।

भवत्या यदिदं नाम मत्पुत्रस्य कृतं शुभे ।
 किमीदृशमसम्बन्धमर्थः कोऽस्य मदाजसे ॥ १५ ॥

मदाजसौवाच ।

कल्पमेवं महाराज कृता सा व्यनदतरिकी ।
 त्वत्कृतानां तथा मायां शृणु भूय निरर्थतां ॥ १६ ॥
 पदन्ति पुरुषाः प्राज्ञा व्यापिनं पुरुषं यतः ।
 कान्तिश्च गतिरुद्दिष्टा देशादेशास्तरन्तु या ॥ १७ ॥
 सर्वगो न प्रयातीति व्यापी देशेश्वरो यतः ।
 ततो विक्रान्तसंज्ञेयं मता मम निरर्जका ॥ १८ ॥

सुबाहु रिति या संज्ञा कृतान्वस्य सुतस्य ते ।
 निरर्था साप्यमूर्त्तत्वात् पुरुषस्य महीपते ॥ १८ ॥
 पुत्रस्य बलवृत्तं नाम तृतीयस्यारिमर्दनः ।
 मन्ये तदप्यसम्बद्धं शृणु साप्यत्र कारणं ॥ १९ ॥
 एक एव शरीरेषु सर्वेषु पुरुषो यदा ।
 तदास्य राजन् कः शत्रुः को वा मित्रमिदृष्यते ॥ २० ॥
 भूतैर्भूतानि मृचन्ते अमूर्त्तो मृच्यते क्वच ।
 क्रोधादीनां एवम्भावात् कल्पमेवं निरर्बका ॥ २१ ॥
 यदि संश्रवहारार्थमसक्तान् प्रकल्प्यते ।
 नास्ति कस्मादसक्तस्य नैरर्थं भवतो मतं ॥ २२ ॥

अथ उवाच ।

एवमुक्तस्तथा साधु भविष्या स महीपतिः ।
 तथेत्याह महाबुद्धिर्हयिता तथ्यवादिर्भी ॥ २३ ॥
 तच्चापि सा सुतं सुभूयथापूर्वसुतांस्तथा ।
 प्रोवाच बोधजननं तामुवाच स पार्ष्विणः ॥ २४ ॥
 करोषि किमिदं मूढे मम भावाय सन्ततेः ।
 दुष्टावबोधदानेन यन्मापूर्वं सुतेषु मे ॥ २५ ॥
 यदि ते मत्प्रियं काञ्ची यदि ग्राह्यं वचो मम ।
 तदेनं तनयं मार्गे ग्रहणेः सन्नियोजय ॥ २६ ॥
 कर्ममार्गः समुच्छेदं नैवं देवि गमिष्यति ।
 पितृपितृनिवृत्तिश्च नैवं साधु भविष्यति ॥ २७ ॥
 पितरो देवलोकास्तथा तिर्बन्त्यभागताः ।

तद्वन्मनुष्याणां याता भूतवर्गे च संस्त्रिताः ॥ २६ ॥

सपुण्यान्मसपुण्याश्च क्षुत्क्षामान् तृट्पण्डितान् ।

पिण्डोदकप्रदानेन नरः कर्मण्यवस्थितः ॥ २७ ॥

सदाप्याययते सुधु तद्वद्देवातिथीनपि ।

देवैर्मनुष्यैः पितृभिः प्रेतैर्भूतैः सगुह्यकैः ॥ २८ ॥

वयोभिः कृमिकीटैश्च नर एवोपजीव्यते ।

तस्मात्तन्वज्जि पुत्रं मे यत्प्राप्त्यै क्षत्रयोनिभिः ॥ २९ ॥

रेदिकामुषिकफलं तत्सम्यक् प्रतिपादय ।

तेनैवमुक्ता सा भर्षा वरनारी महांससां ॥ ३० ॥

अंशकं नाम तनयमुवाचोक्तापवादिनी ।

पुत्र षड्विंश मङ्गलैर्मनो नन्दय कर्मभिः ॥

मित्राणामुपकाराय दुर्हृदां नाशनाय च ॥ ३१ ॥

धन्वोऽसि रे यो वसुधामश्रु-

रेकश्चिरं पात्रयितासि पुत्र ।

तन्पात्रनादस्तु सुखोपभोगो

धर्मात्फलं प्राप्स्यसि कामरत्नं ॥ ३२ ॥

धरामरान् पर्वसु तर्पयेथाः

समीक्षितं बन्धुषु पूरयेथाः ।

क्षितं परस्मै हृदि चिन्तयेथाः

भगः परस्त्रीषु निवर्तयेथाः ॥ ३३ ॥

यद्यैरनेकैर्विबुधानजस-

मर्थैर्विजान् ग्रीवय संश्रिताश्च ।

स्त्रियश्च कामैरतुल्यैश्चिराय

युद्धैश्चारीस्तोषयितासि वीर ॥ ३७ ॥

वाचो मनो नन्दय बान्धवानां

गुरोस्तथाप्राकरयैः कुमारः ।

स्त्रीणां युवा सत्कुलभूषणानां

हृदो वने वत्स वनेचराणां ॥ ३८ ॥

राज्यं कुर्वन् सुहृदो नन्दयेथाः

ताधून्वर्त्ततात यज्ञैर्यजेथाः ।

दुष्टाभिघ्नन् वैरिष्वस्त्राजिमध्ये

मोक्षिष्यार्थं वत्स मृत्युं व्रजेथाः ॥ ३९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे युवानुशासनं ॥ २६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ।

अथ युवानुशासनम् ।

एवमुक्त्वाप्यमानस्तु स ह्यु माषा दिने दिने ।

वहस्ये वयसा बालो बुद्ध्या चाखर्कसंश्रितः ॥ १ ॥

स कौमारकमासाद्य षट्पञ्चमसुतस्ततः ।

कृतोपनयनः प्राञ्चः प्रविपत्याह मातरं ॥ २ ॥

मया यदेष कर्तव्यमैहिकामुष्मिकाय वै ।

सुखाय वद तत्सर्वं प्रश्रयावनतस्व मे ॥ ३ ॥

वत्स राज्येऽभिषिक्तेन प्रजारक्षणादितः ।
 कर्तव्यमविरोधेन स्वधर्मस्य महीभृता ॥ ४ ॥
 अथ सन्निभः परित्यज्य सप्त मूलहराणि वै ।
 आत्मा रिपुभ्यः संरक्ष्यो पश्चिर्मुखविनिर्गमात् ॥ ५ ॥
 अथ नाशमाप्नोति सुवक्त्रात् स्थन्दिनाद्यथा ।
 तथा राजाऽयसम्प्लव्यं पश्चिर्मुखविनिर्गमात् ॥ ६ ॥
 दुष्टादुष्टांश्च जानीयाद्मात्यान्परिदोषतः ।
 चरैश्चरास्तथा शत्रोरन्वेष्टव्याः प्रयत्नतः ॥ ७ ॥
 विश्वासी न तु कस्तर्था राजा मित्रात्तदनुसु ।
 कार्ययोगादभिषेऽपि विश्वसीत नराधिपः ॥ ८ ॥
 स्थानदृढिहयघ्नेन चाङ्गुण्यगुणिनात्मना ।
 भवितव्यं नरेन्द्रेण न कामवशवर्तिना ॥ ९ ॥
 प्रागात्मा सन्निभश्चैव ततो भूत्या महीभृता ।
 जेयाश्चानन्तरं पौरा विरुध्येत ततोऽरिभिः ॥ १० ॥
 यस्त्वेतानविजित्यैव वैरिणो विजिगीषते ।
 सोऽजितात्मा जितामात्यः शत्रुवर्गेण बाध्यते ॥ ११ ॥
 तस्मात् कामादयः पूर्वं जेयाः पुत्र महीभृता ।
 तज्जये हि जयोऽवश्यं राजा नश्यति तैर्जितः ॥ १२ ॥
 कामः क्रोधश्च लोभश्च मदो मानस्तथैव च ।
 इष्यन् शत्रवो ह्येते विनाशाय महीभृता ॥ १३ ॥
 कामप्रसक्तमात्मानं शत्रुत्वा पाशं निपातितं ।

निवर्त्तयेत्तथा क्रोधादनुज्ञादं हतात्मजं ॥ १४ ॥
 इतमैलं तथा लोभाद्भ्रातृद्वन्द्वं द्विजैर्हतं ।
 मानादनायुषा पुत्रं बलिं हर्षात् पुरजयं ॥ १५ ॥
 रभिर्जितैर्जितं सर्वं महत्तेन महात्मना ।
 क्षृत्वा विषर्जयेद्देवान् दोषान् स्वीयान्महीपतिः ॥ १६ ॥
 काककोकिलसङ्गाथां स्रग्व्यालशिशुवृद्धिना ।
 हंसकुक्कुटसोढानां शिखेत चरितं नृपः ॥ १७ ॥
 कीटकस्य क्रियां कुर्वीत् विपक्षे मनुजेश्वरः ।
 चेष्टां पिपीलिकानाम् काशे भूपः प्रदर्शयेत् ॥ १८ ॥
 शेथामिषिस्फुलिङ्गानां वीजचेष्टा च शाक्यलोः ।
 चन्द्रसूर्यस्वरूपेण मीत्यर्थे पृथिवीक्षिता ॥ १९ ॥
 बन्धकीपद्मशरभशूलिकागुर्भिषीस्तनात् ।
 प्रज्ञा नृपेण चादेया तथा गोपालयोधितः ॥ २० ॥
 शक्रार्कयमसोमानां तद्वदायोर्महीपतिः ।
 रूपाणि पञ्च कुर्वीत महीपालनकर्मणि ॥ २१ ॥
 यवेन्द्रश्चतुरो मासान् तोयोत्सर्गश्च भूगतं ।
 आध्याययेत्तथा लोकं परिहारैर्महीपतिः ॥ २२ ॥
 मासानष्टौ यथा सूर्यस्तोयं हरति रश्मिभिः ।
 सूक्ष्मैर्वाभ्युपायेन तथा शुक्लादिकं नृपः ॥ २३ ॥
 यथा यमः प्रियदेव्ये प्राप्तकाले नियच्छति ।
 तथा प्रियाप्रिये रात्रा दुष्टादुष्टे समो भवेत् ॥ २४ ॥
 पूर्वोन्मेषोक्तं यथा प्रीतिमान् जायते नरः ॥

इत्थं यथा प्रजाः सर्वा निर्वृत्तास्तच्छिघ्रतः ॥ २५ ॥
 मावतः सर्वभूतेषु निगूढश्चरते यथा ।
 इत्थं नृपचरेश्चरैः पौरामात्यादिवन्धुषु ॥ २६ ॥
 न क्षोभादा न कामादा नार्वादा यस्य मानसं ।
 यथात्मैः कथ्यते वत्स स राजा स्वर्गमश्नुति ॥ २७ ॥
 उत्पन्नमादिक्षी मूढान् स्वधर्माञ्जलतो नरान् ।
 नः करोति निजे धर्मं स राजा स्वर्गमश्नुति ॥ २८ ॥
 वर्त्तधर्मा न सीदन्ति यस्य राज्ये तन्माश्रमाः ।
 वत्स तस्मै सुखं येत्य परचेष्ट च शास्वतं ॥ २९ ॥
 इतद्राघः परं कृत्यं तथैतत् सिद्धिकारकं ।
 स्वधर्मास्थापनं नृणां चाख्यते यत्कुबुद्धिभिः ॥ ३० ॥
 पाक्षमेनैव भूतानां कृतकृत्यो मधीपतिः ।
 तस्यैव पाक्षधिता भागं धर्मास्वाप्नोति यत्नतः ॥ ३१ ॥

इति श्रीभार्गवोपपुराणे पुष्पावतारोऽष्टमः ॥ २७ ॥

चक्रवर्तिनोऽवतारः ।

नर उवाच ।

तन्माहर्ष्यधनं श्रुत्वा सोऽक्षकोऽमातरं पुनः ।
 पश्यन् वर्त्तधर्माञ्च धर्मा ये पाक्षमेष्टु च ॥ १ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

अधितोऽयं महाभागे राज्ञस्तन्माश्रितस्त्वथा ।

धर्मं तमहमिच्छामि श्रोतुं वक्ष्यामिमात्मकं ॥ २ ॥

॥ महाशवीनाय ॥

दानमध्ययनं यज्ञो ब्राह्मणस्य विधा मतः ।

नान्यश्चतुर्वर्तो धर्मोऽस्ति धर्मस्तस्य पदं पिता ॥ ३ ॥

शाकनाश्यापने शुद्धे तथा पूतप्रतिग्रहः ।

एषा सम्यक् समाख्याता विविधा चास्य जीविका ॥ ४ ॥

दानमध्ययनं यज्ञः क्षत्रियस्याप्ययं विधा ।

धर्मः प्रोक्तः क्षितेरस्या शसत्राजीवश्च जीविका ॥ ५ ॥

दानमध्ययनं यज्ञो वैश्यस्यापि विधैव सः ।

वाणिज्यं पाशुपात्यञ्च कृषिश्चैवास्य जीविका ॥ ६ ॥

दानं यज्ञोऽयं शुश्रूषा द्विजातीनां विधा मया ।

व्याख्यातः शुद्रधर्मोऽपि जीविका कारकर्म च ॥ ७ ॥

तद्द्विजातिशुश्रूषा पोषणं क्रयविक्रयौ ।

वर्णधर्मोऽस्मिन्ने प्रोक्ताः शूयन्तां चाश्वमाश्रयाः ॥ ८ ॥

स्ववर्णधर्मात् संसिद्धिं नरः प्राप्नोति न श्रुतः ।

प्रयाति नरकं प्रेत्य प्रतिषिद्धनिषेचनात् ॥ ९ ॥

यावत् नोपनयनं क्रियते वै द्विजन्मनः ।

कामचेष्टोक्तिभक्षश्च तावद्भक्तिपुत्रक ॥ १० ॥

शूतोपनयनः सम्यक् ब्रह्मचारी शुरोर्गृहे ।

वसेत्तत्र च धर्मोऽस्य कथ्यते तं निमोषमे ॥ ११ ॥

एव तूद्देशतः प्रोक्तो पदस्वस्वाश्रमो मया । २३ ॥
 वानप्रस्थास्य धर्मास्ते ब्रह्मचर्यवधार्मकाः ॥ २४ ॥
 अपत्यसन्ततिं हृष्टा प्राची देवस्य चानतिः ।
 वानप्रस्थाश्रमं गच्छेदात्मनः शुद्धिकारणम् ॥ २५ ॥
 तपारण्योपभोगश्च तपोभिक्षानुकर्षणं ।
 भूमौ शब्दा ब्रह्मचर्यं पितृदेवातिथिक्रिया ॥ २६ ॥
 होमशिववयस्कानं जटावत्कलधारणं ।
 वीगाभ्यासः सदा चैव वन्यजेहनिषेवनं ॥ २७ ॥
 इत्येष यापमुखायमात्मनोपकारकः ।
 वानप्रस्थाश्रमस्तश्चाद्विद्वोस्तु चरमोऽपरः ॥ २८ ॥
 चतुर्वर्गस्य स्वरूपस्तु श्रयतामाश्रमस्य मे ।
 यः स्वधर्मोऽस्य धर्मतैः प्रोक्तस्तौत महात्मभिः ॥ २९ ॥
 सर्वसङ्गपरित्यागो ब्रह्मचर्यमकोपिता ।
 वतेन्द्रियत्वंमावासे नैकस्मिन् वसतिश्चिरं ॥ ३० ॥
 जनारम्भस्तथाहारो भैक्षान्मेनैककाशिना ।
 चात्मज्ञानावबोधेऽपि तथा चात्मानलोकनं ॥ ३१ ॥
 चतुर्वर्गे त्वाश्रमे धर्मो मयायं ते निवेदितः ।
 सामान्यमन्यवर्त्तानामाश्रमाश्चाप्य मे शृणु ॥ ३२ ॥
 सत्यं व्रीधिमहिंसा च जनसूया तथा क्षमा ।
 आनन्दशंस्यमकार्ष्यस्य सन्तोषबाहुमो गुणः ॥ ३३ ॥
 हते सङ्गेपतः प्रोक्ता धर्मा वर्त्तान्यमेव ते ।
 हतेषु च स्वधर्मेषु स्वेष्टे तिष्ठेत् समस्ततः ॥ ३४ ॥

यथोक्तं स्वर्गं धर्मं स्वधर्माच्चमसंक्षितं ।
 नरोऽन्यथा प्रवर्तते स दण्ड्यो भूभक्तो भवेत् ॥ ३३ ॥
 ये च स्वधर्मासन्धागात् पापं कुर्वन्ति मानवाः ।
 दुपेक्षतस्ताम्रपतेरिष्टापूर्तं प्रयच्छति ॥ ३४ ॥
 तस्माद्रात्रा प्रयत्नेन सर्वे वर्णाः स्वधर्मातः ।
 प्रवर्तन्तोऽन्यथा दण्ड्याः स्वाध्यायैव स्वधर्मसु ॥ ३५ ॥

इति श्रीमहाभारतपुराणे युधिष्ठिराक्षणे महाप्रसादात् ॥ २८ ॥

अथर्विष्टोऽध्यायः ।

अथर्व उवाच ।

यत्कार्यं पदवाच्यान् गार्हस्थ्यमनुवर्ततां ।
 बन्धश्च स्यादकरणे क्रियाया यस्य शोचति ॥ १ ॥
 उपकाराय यद्युषां यश्च वर्ज्यं गृहे सता ।
 यथा च क्रियते तन्मे यथावत् पृच्छतो वद ॥ २ ॥

महाप्रसादात् ।

वत्स गार्हस्थ्यमादाय नरः सर्वमिदं जगत् ।
 पुण्याति तेन लोकांश्च स जयत्यभिवाञ्छितान् ॥ ३ ॥
 पितरो मुनयो देवा भूतानि मनुजास्तथा ।
 क्षमिकीटपतङ्गाश्च वर्यासि पशवोऽसुराः ॥ ४ ॥
 यद्वस्वमुपजीवन्ति तत्तत्कृतिं प्रयान्ति च ।

मुखं चास्य निरीक्षन्ते अपि नो दास्यतीति चे ॥ ५ ॥
 सर्वस्याधारभूतं यं वत्स धेनुस्त्रयीमयी । ॥ ६ ॥
 यस्यां प्रतिष्ठितं विश्वं विश्वहेतुश्च या मता ॥ ६ ॥
 ऋक्पृष्ठासौ यजुर्मध्या सामवक्त्रशिरोधरा । ॥ ७ ॥
 इष्टापूर्तविद्याया च साधुसूक्ततनूदहा ॥ ७ ॥
 शान्तिपुष्टिशक्रभूषा वर्ष्मपादप्रतिष्ठिता । ॥ ८ ॥
 आजीव्यमाना अगता साक्षया नापचीयते ॥ ८ ॥
 स्वाहाकारस्वधाकारौ वषट्कारश्च पुत्रक । ॥ ९ ॥
 इन्तकारस्तथा चान्यस्तस्यास्तनचतुष्टयं ॥ ९ ॥
 स्वाहाकारं स्तनं देवाः पितरश्च स्वधामयं । ॥ १० ॥
 मुनयश्च वषट्कारं देवभूतसुरेतराः ॥ १० ॥
 इन्तकारं मनुष्याश्च शिवन्ति सततं स्तनं । ॥ ११ ॥
 इवमाप्याययत्येवा वत्स धेनुस्त्रयीमयी ॥ ११ ॥
 तेषामुच्छेदकर्ता च यो नरोऽत्यन्तपापकृत् । ॥ १२ ॥
 स तमस्यन्धतामिस्ते तामिस्ते च निमज्जति ॥ १२ ॥
 यश्चेमां मानवो धेनुं स्वैर्वत्सैरमरादिभिः । ॥ १३ ॥
 पाययत्युचिते काले स स्वर्गायोपपद्यते ॥ १३ ॥
 तस्मात् पुत्र मनुष्येण देवर्षिपितृमानवाः । ॥ १४ ॥
 भूतानि चानुदिवसं पोष्याणि स्वतनुर्यथा ॥ १४ ॥
 तस्मात् स्नातः शुचिर्भूत्वा देवर्षिपितृतर्पणं । ॥ १५ ॥
 प्रजापतेस्तथैवाग्निः काले कुर्व्यान् समाहितः ॥ १५ ॥
 सुमनोगन्धपुष्पैश्च देवानभर्ज्या मानवाः ॥ १६ ॥

ततोऽग्नेस्तर्पणं कुर्याद्देवाय बल्यस्तथा ॥ १६ ॥
 इन्द्राणे गृहमध्ये तु विश्वेदेवेभ्य एव च ।
 धन्वन्तरिं समुद्दिश्य प्रागुदीच्यां बलिं क्षिपेत् ॥ १७ ॥
 प्राच्यां शकाय वाय्वायां यमाय बलिमाहरेत् ।
 प्रतीच्यां वक्रसायाय सोमायोसरतो बलिं ॥ १८ ॥
 द्यावापृथिव्या च बलिं हारे एहस्य तु ।
 अर्धस्योऽथ वरिर्दद्याद्गृहेभ्यश्च समन्ततः ॥ १९ ॥
 नक्तचरेभ्यो भूतेभ्यो बलिमाकाशतो हरेत् ।
 पितॄणां मिर्वपेज्यैव दक्षिणाभिमुखस्वितः ॥ २० ॥
 एहस्थस्तत्परो भूत्वा सुसमाहितमानसः ।
 ततस्त्रोयमुपादाय तेष्वेवाचमनाय वै ॥ २१ ॥
 स्वानेषु निक्षिपेत् प्राज्ञस्ताप्ता उद्दिश्य देवताः ।
 एवं एहबलिं कृत्वा एहे एहपतिः शुचिः ॥ २२ ॥
 आप्यायनाय भूतानां कुर्यादुत्सर्गमादरात् ।
 अभ्यक्ष्य चपचेभ्यश्च वयोभ्यश्चावपेज्जुवि ॥ २३ ॥
 वैश्वदेवं हि नामैतत् सायं प्रातश्चदाहुतं ।
 आचम्य च ततः कुर्यात् प्राज्ञो दारावलोकनं ॥ २४ ॥
 मुहूर्तस्याष्टमं भागमुदीच्योऽप्यतिथिर्भवेत् ।
 अतिथिं तच्च सम्प्राप्तमन्त्राद्येनोदकेन च ॥ २५ ॥
 सम्युजयेद्यथा शक्तिं गन्धपुष्पादिभिस्तथा ।
 न निचमतिथिं कुर्यात्कैकग्रामनिवासिनं ॥ २६ ॥
 अघातकुलनामानं तच्छास्त्रसमुपस्थितं ।

बुभुक्षुमागतं आन्तं वाचमानमक्षिप्यमं ॥ २७ ॥
 ब्राह्मणं प्राङ्मुरतिथिं स पूज्यः शक्तितो वृधेः ।
 न पृच्छेद्भोषचरणं स्वाध्यायश्चापि पण्डितः ॥ २८ ॥
 शोभनाशोभनाकारं तं मन्येत प्रजापतिं ।
 अनित्यं हि स्थितो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥ २९ ॥
 तस्मिंस्तृप्ते यद्यशोत्यादृशामुच्येद् गृहाग्रमी ।
 तस्मा अदत्त्वा यो भुङ्क्ते स्वयं क्षिप्रिषभुङ्कुरः ॥ ३० ॥
 स पापं केवलं भुङ्क्ते पुरीषश्चान्यजन्मनि ।
 अतिथिर्यस्य भस्माशो यद्वात् प्रतिनिवर्तते ॥ ३१ ॥
 स दत्त्वा दुष्कृतं तस्मै पुण्यमादाय गच्छति ।
 अप्यम्बुशकदानेन यदाप्यश्नाति स स्वयं ॥ ३२ ॥
 पूजयेत्तु भरः शक्त्या तेनैवातिथिमादरात् ।
 कुर्याच्चाङ्गरहः आदमसाद्येनोदकेन च ॥ ३३ ॥
 पितृनुद्दिश्य विप्रांस्य भोजयेद्विप्रमेव वा ।
 अन्नस्याग्रं तदुद्धृत्य ब्राह्मणाद्योपपादयेत् ॥ ३४ ॥
 भिक्षाञ्च वाचतां दद्यात् परिव्राड्ब्रह्मचारिणां ।
 यासप्रमाणा भिक्षा स्वादमं यासचतुष्टयं ॥ ३५ ॥
 अग्रं चतुर्गुणं प्राहुर्हस्तकारं द्विजोत्तमाः ।
 भोजनं हस्तकारं वा अग्रं भिक्षामथापि वा ॥ ३६ ॥
 अदत्त्वा तु न भोक्तव्यं यथाविभवमात्मनः ।
 पूजयित्वातिथीनिष्ठान् क्षात्रीन् मन्थुंस्तभार्जिनः ॥ ३७ ॥
 विकलान् वाचदृष्टांश्च भोजयेद्वातुरास्तथा ।

वाञ्छते शुत्परीतात्मा यश्चान्योऽन्नमकिञ्चनः ॥ ३८ ॥
 कुटुम्बिना भोजनीयः समर्थो विभवे सति ।
 श्रीमन्नं चातिमासाद्य यो चातिरवसीदति ॥ ३९ ॥
 सीदता धैत्यकृतं तेन तत्प्रापं स समञ्जते ।
 सायं चैव विधिः कार्यः सूर्योदं तत्र चातिथिं ॥ ४० ॥
 पूजयीत यथाशक्ति शयनासनभोजनैः ।
 एवमुद्भूतस्तात गार्हस्थ्यं भारमाहितं ॥ ४१ ॥
 कान्धे विधाता देवाश्च पितरश्च महर्षयः ।
 श्रेयोभिर्वर्षिषः सर्वे तथैवातिथिवान्धवाः ॥ ४२ ॥
 षण्पञ्चगव्यास्तृप्ता ये चान्ये सूक्ष्मकीटकाः ।
 गाव्याश्चाप महाभाग स्वयमचिरगायत ॥ ४३ ॥
 ताः शृणुष्व महाभाग सहस्राश्रमसंस्थिताः ।
 देवान् पितृन्चातिथींश्च तद्वत् सम्पूज्य बान्धवान् ॥ ४४ ॥
 कामयस्व गुरुं चैव यद्विद्वो विभवे सति ।
 क्षत्र्यश्च अपचेभ्यश्च वयोभ्यश्चावपेक्षुषि ॥ ४५ ॥
 वैश्वदेवं हि नामैतत् कुर्यात् सायं तथा दिने ।
 मांसमन्नं तथा शाकं यद्वै यश्चोपसार्धितं ॥
 न च तत् स्वयमस्मीयाद्विधिवत्तन्न निर्वपेत् ॥ ४६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मर्यादसोपदेशः । २८ ।

नित्यं नैमित्तिकञ्चैव नित्यनैमित्तिकं तच्च ।
 गृहस्थस्य तु यत् कर्म तन्निशामय पुत्रक ॥ १ ॥
 पञ्चयज्ञाश्रितं नित्यं यदेतत् कथितं तव ।
 नैमित्तिकं तथैवान्यत् पुत्रजन्मक्रियादिकं ॥ २ ॥
 नित्यनैमित्तिकं ज्ञेयं पञ्चयज्ञादि पण्डितैः ।
 तच्च नैमित्तिकं वक्ष्ये श्राद्धमभ्युदयं तव ॥ ३ ॥
 पुत्रजन्मनि यत्कार्यं जातकर्म समं नरैः ।
 विवाहादौ च कर्तव्यं सर्वं सम्यक् क्रमोदितं ॥ ४ ॥
 पितरश्चाथ सम्पूज्याः स्थाता मान्दीमुखास्तु ये ।
 पिण्डांश्च दधिसंमिश्रान्दद्याच्चवसमन्वितान् ॥ ५ ॥
 उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा यजमानः समाहितः ।
 वैश्वदेवविहीनस्तत् केचिदिच्छन्ति मानवाः ॥ ६ ॥
 युग्माश्चाथ द्विजाः कार्यास्ते च पूज्याः प्रदक्षिणं ।
 एतन्नैमित्तिकं हृद्दौ तथान्यथोर्ध्वदेहिकं ॥ ७ ॥
 सप्ताहनि च कर्तव्यमेकोद्विष्टं शृणुष्व तुत् ।
 दैवहीमं तथा कार्यं तथैवैकपविचकं ॥ ८ ॥
 आवाहनं न कर्तव्यमग्नौ करणवर्जितं ।
 प्रेतस्य पिण्डमेकञ्च दद्यादुच्छिष्टसन्निधौ ॥ ९ ॥
 तिस्रोदकं चापस्यं तन्नामस्मरणाश्रितं ।

कस्यचममुकस्येति स्थाने विप्रविसर्जने ॥ १० ॥
 अभिरम्यतामिति ब्रूयाद्ब्रूयस्तेऽभिरताः सा च ।
 प्रतिमासं भवेदेतत् कार्यमावत्सरं नरैः ॥ ११ ॥
 अथ संवत्सरे पुनर् यदा वा क्रियते नरैः ।
 सपिण्डीकरणं कर्त्तव्यं तस्यापि विधिद्वयते ॥ १२ ॥
 तथापि देवरहितमेकार्धैकपविषकं ।
 नैवाग्नौ करणं तत्र तथावाहनवर्जितं ॥ १३ ॥
 अपसव्यश्च तथापि भोजयेदयुजो द्विजान् ।
 विशेषस्तत्र चान्योऽस्ति प्रतिमासं क्रियाधिकः ॥ १४ ॥
 तं कथ्यमानमेकाग्रो वदन्त्या मे निशानय ।
 तिलगन्धोदकैर्युक्तं तत्र पात्रचतुष्टयं ॥ १५ ॥
 कुर्यात् पितृणां पितृयमेकं प्रेतस्य पुत्रक ।
 पात्रत्रये प्रेतपात्रमर्धपत्रैव प्रसेषयेत् ॥ १६ ॥
 ये समाना इति अपन् पूर्ववच्छेषमाचरेत् ।
 स्त्रीशामण्येवमेवैतदेकोद्दिष्टमुदाहृतं ॥ १७ ॥
 सपिण्डीकरणं तासां पुत्राभावे न विद्यते ।
 प्रतिसंवत्सरं कार्यमेकोद्दिष्टं नरैः स्त्रियाः ॥ १८ ॥
 मृताह्नि यवान्धातुं नृणां यददिहोदितं ।
 पुत्राभावे सपिण्डास्तु तदभावे सप्तोदकाः ॥ १९ ॥
 मातुः सपिण्डा ये च स्युर्वे च मातुः सप्तोदकाः ।
 कुर्युरेनं विधिं सम्यगपुत्रस्य सुतासुतः ॥ २० ॥
 कुर्युर्मातामहायैव पुत्रिकास्तनयास्तथा ।

इयमुध्यायवसंवास्तु मातामहपितामहान् ॥ २१ ॥
 पूजयेद्युर्वधान्यायं आर्चयेन्नैमित्तिकैरपि । ॥ २२ ॥
 सर्वाभावे स्त्रिवः कुर्वुः स्वभर्तृशाममन्त्रकं ॥ २२ ॥
 तदभावे च नृपतिः कारयेत् स्वकुटुम्बिना ।
 तज्जातीयैर्नरैः सम्यक् दायायाः सकलाः क्रियाः ॥ २३ ॥
 सर्वेषामेव वक्ष्मांश्चान्धको नृपतिर्यतः ।
 इतास्ते कश्चितो वत्स नित्यनैमित्तिकास्तथा ॥ २४ ॥
 क्रिया आद्याश्रयामन्या नित्यनैमित्तिकीं शृणु ।
 दर्शयन्निमित्तं वै कालचन्द्रश्रयात्मकः ॥
 नित्यतां नियतः कालस्तस्याः संसूचयत्यथ ॥ २५ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽथर्वाणुशासने नैमित्तिकादिषादशः ॥ २० ॥

दक्षिणोऽध्यायः ।

महापञ्चोपायः ।

सपिण्डीकरणादूर्ध्वं पितुर्वः प्रपितामहः ।
 स तु लेपभुजो याति प्रपुत्रः पितृपिण्डतः ॥ १ ॥
 तेषामन्यस्तुर्वो यः पुत्रलेपभुजाकभुक् ।
 सोऽपि सन्नन्धतो हीनमुपभोगं प्रपद्यते ॥ २ ॥
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 पितृसन्धिनो ह्येते विप्रेयाः पुत्रप्राप्तयः ॥ ३ ॥

शेषसम्बन्धिनश्चान्ये पितामहपितामहात् ।
 प्रभृत्युक्तास्त्वस्तेषां यजमानश्च सप्तमः ॥ ४ ॥
 इत्येष मुनिभिः प्रोक्तः सम्बन्धः साप्तपौरुषः ।
 यजमानात् प्रभृत्यूर्ध्वमनुक्षेपमुजस्तथा ॥ ५ ॥
 ततोऽन्धे पूर्वजाः सर्वे ये चान्ये नरकौकसः ।
 ये च तिर्यक्कमापन्ता ये च भूतादिसंस्मिताः ॥ ६ ॥
 तान् सर्वान् यजमानो वै श्वाहं कुर्वन् यथाविधि ।
 समाध्याययते वत्स येन येन शृणुष्व तत् ॥ ७ ॥
 अन्नप्रकिरणं यत्तु मनुष्यैः क्रियते भुवि ।
 तेन तृप्तिमुपायान्ति ये पिशाचत्वमागताः ॥ ८ ॥
 यद्भुज्जानवस्त्रोक्षं भूमौ पतति पुच्छक ।
 तेन ते तद्वतां प्राप्तास्तेषां तृप्तिः प्रजायते ॥ ९ ॥
 यास्तु गाचाम्बुकण्डिकाः पतन्ति धरणीतले ।
 ताभिराप्यायनं तेषां ये देवत्वं कुले गताः ॥ १० ॥
 उद्धृतेष्वथ पिच्छेषु यास्यान्बुकण्डिका भुवि ।
 ताभिराप्यायनं प्राप्ता ये तिर्यक्कं कुले गताः ॥ ११ ॥
 ये वा दग्धाः कुले शालाः क्रियायोग्या अप्संस्कृताः ।
 विपत्रास्तेऽन्नविकिरसमार्जनजलाग्निनः ॥ १२ ॥
 भुक्ता चाचामता यश्च जलं यच्चाहिसेधने ।
 ब्राह्मणानां तथैवान्ये तेन तृप्तिं प्रयान्ति वै ॥ १३ ॥
 एवं यो यजमानस्त्वं वक्ष्ये तेषां द्विजन्मनां ।
 कश्चित्कालावधिषेधः शुचिबन्धिष्ट एव वा ॥ १४ ॥

तेनान्ये तत्कुले तत्र तत्तद्योन्यन्तरं गताः ।
 प्रयान्धाप्यायनं वत्स सम्यक् आहक्रियावतां ॥ १५ ॥
 अन्यायोपार्जितैरर्थैश्चाहं क्रियते मरैः ।
 हृष्यन्ते तेन चाखण्डाण्युक्कशाद्यासु योनिषु ॥ १६ ॥
 ह्यधमाप्यायनं वत्स बहूनामिह बान्धवैः ।
 आहं कुर्वद्भिरगाम्मुविन्दुक्षेपेण जायते ॥ १७ ॥
 तस्माच्छाहं नरो भक्त्या शाकैरपि यथा विधि ।
 कुर्वीत कुर्वतः आहं कुले कश्चिन्न सीदति ॥ १८ ॥
 तस्य कास्तानहं वक्ष्ये नित्यनैमित्तिकात्मकाम् ।
 विधिना येन च नरैः क्रियते तन्निबोध मे ॥ १९ ॥
 कार्यं आहममावास्यां मासि मास्युदुपक्षये ।
 तच्चाष्टकास्वयवश्यमिच्छाकालं निबोध मे ॥ २० ॥
 विशिष्टब्राह्मणप्राप्तौ सूर्येन्दुग्रहलोऽयने ।
 विपुले रविसंक्रान्तौ व्यतिपाते च पुच्छक ॥ २१ ॥
 आहार्हद्रव्यसम्प्राप्तौ तथा दुःस्वप्नदर्शने ।
 जन्मर्क्षग्रहपीडासु आहं कुर्वीत चेच्छया ॥ २२ ॥
 विशिष्टः ओषधयो योगी वेदविज्योष्ठसामगः ।
 चिन्ताचिन्तेतस्त्रिमधुस्त्रिसुपक्तः षडङ्गवित् ॥ २३ ॥
 दौहित्र ऋत्विग्जामातृस्वस्रीयाः श्वशुरस्तथा ।
 पञ्चाभिकर्म्मनिष्ठश्च तपोनिष्ठोऽथ मातुलः ॥ २४ ॥
 मातापितृपरश्चैव शिष्यसम्बन्धिवान्धवाः ।
 एते द्विजोत्तमाः आहं समक्ता केतनहमाः ॥ २५ ॥

अथकीर्त्तिं तथा रोगी न्यूनं चाङ्गे तत्राधिके ।
 सैनर्भवस्तथा कायः कुण्डो गोलोऽथ पुचक ॥ २६ ॥
 मित्रद्रुक् कुमखी क्लीवः श्यावदन्तो निराकृतिः ।
 अभिशस्तस्तु तातेन पिशुनः सोमविक्रयी ॥ २७ ॥
 कन्यादूषयिता वैश्यो गुरुपिचोस्तथोष्णकः ।
 भृतकाध्यापको मित्रः परपूर्वापतिस्तथा ॥ २८ ॥
 वेदोष्णोऽथाग्निसन्त्वागी वृषलीपतिदूषितः ।
 तथान्ये च विकर्मस्था वज्याः पित्र्येषु वै द्विजाः ॥ २९ ॥
 निमग्नयेत पूर्वेषुः पूर्वोक्तान् द्विजसत्तमान् ।
 दैवे नियोगे पित्र्ये च तांस्तत्रैवोपकल्पयेत् ॥ ३० ॥
 तैश्च संयतिभिर्भाष्यं यथ आहं करिष्यति ।
 आहं दत्त्वा च भुक्त्वा च मैषुनं योऽनुगच्छति ॥ ३१ ॥
 पितरस्तु तयोर्मासं तस्मिन्नेतसि शेरते ।
 गत्वा च योषितं आह्वे यो भुङ्क्ते यश्च गच्छति ॥ ३२ ॥
 रेतोमूत्रकृताङ्गारास्तन्मासं पितरस्तयोः ।
 तस्मात्तु प्रथमं कार्यं प्राज्ञेनोपनिमग्नयत् ॥ ३३ ॥
 अप्राप्तौ तद्दिने चापि वज्या योषित्यसंक्रियः ।
 भिक्षार्थमागतान् वापि काशे संयमिनो यतीन् ॥ ३४ ॥
 भोजयेत् प्रणिपाताद्यैः प्रसाद्य यतमानसः ।
 यथैव शुक्लपद्माहै पितृणामस्तिः प्रियः ॥ ३५ ॥
 तथापराङ्मः पूर्वाङ्गात् पितृणामतिरिच्यते ।
 संपूज्य स्वागतेनैतान्भ्युपेतान् गृहे द्विजान् ॥ ३६ ॥

पवित्रपाणिराचान्तानासनेषूपवेशयेत् ।
 पितृणामयुजः कामं युग्मान् देवै द्विजोत्तमान् ॥ ३७ ॥
 एकैकं वा पितृणाञ्च देवानाञ्च स्वशक्तितः ।
 तथा मातामहानाञ्च तुल्यं वा वैश्वदेविकं ॥ ३८ ॥
 पृथक् तयोस्तथा चान्ये केचिदिच्छन्ति मानवाः ।
 प्राप्नुयान्देवसंकल्पान्पैत्र्यान् कुर्यादुदङ्मुखान् ॥ ३९ ॥
 तथैव मातामहानां विधिरुक्तो मनीषिभिः ।
 विष्टरार्थं कुशान् दत्वापूज्य चार्घ्यादिना बुधः ॥ ४० ॥
 पवित्रकादि वै दत्वा तेभ्योऽनुज्ञामवाप्य च ।
 कुर्यादावाहनं प्राप्नो देवानां मन्त्रतो द्विजः ॥ ४१ ॥
 यवाम्भोभिस्तथा चार्घ्यं दत्वा वै वैश्वदेविकं ।
 गन्धमाख्यान्बुधपूज्य दत्वा सम्यक् सदीपकं ॥ ४२ ॥
 अपसव्यं पितृणाञ्च सर्वमेवोपकल्पयेत् ।
 दर्भाञ्च दिगुणान्दत्वा तेभ्योऽनुज्ञामवाप्य च ॥ ४३ ॥
 मन्त्रपूर्वं पितृणाञ्च कुर्यादावाहनं बुधः ।
 अपसव्यं तत्रा. चार्घ्यं यवार्घ्यञ्च तथा तिलैः ॥ ४४ ॥
 निष्पादयेन्महाभाग पितृणां प्रीत्यने रतः ।
 अग्नौ कार्यमनुज्ञातः कुरुष्वेति ततो द्विजैः ॥ ४५ ॥
 जुहुयाद्यज्ञनक्षारवर्ज्यमस्रं यथाविधि ।
 अग्नये कव्यवाहाय स्वाहेति प्रथमाहुतिः ॥ ४६ ॥
 सोमाय वै पितृमते स्वाहेत्यन्या तथा भवेत् ।
 यमाय प्रेतपतये स्वाहेति चितयाहुतिः ॥ ४७ ॥

हुतावशिष्टं दद्याच्च भाजनेषु द्विजन्मना ।
 भाजनालम्भनं कृत्वा दद्याच्चान्नं यथाविधि ॥ ४८ ॥
 यथा सुखं जुषध्वं भोयित्वाच्यमनिष्टुरं ।
 भुञ्जीरंश्च ततस्तेऽपि तच्चित्ता मौनिनः सुखं ॥ ४९ ॥
 यद्यदिष्टतमं तेषां तत्तदन्नमसत्वरं ।
 अक्रुध्यंश्च नरो दद्यात् सम्भवेन प्रलोभयन् ॥ ५० ॥
 रक्षोग्रांश्च जपेन्मन्त्रांस्तिलैश्च विकिरेन्मही ।
 सिद्धार्थकैश्च रक्षार्थं ग्राहं हि प्रचुरच्छलं ॥ ५१ ॥
 पुष्टैस्तृप्तैश्च तृप्ताः स्य तृप्ताः स्य इति वादिभिः ।
 अनुज्ञातो नरस्त्वन्नं प्रकिरेत् भुवि सर्वतः ॥ ५२ ॥
 तददाचमनार्थाय दद्यादापः सकृत् सकृत् ।
 अनुज्ञाच्च ततः प्राप्य घृतवाक्कायमानसः ॥ ५३ ॥
 सतिलेन ततोऽन्नेन पिण्डान् सव्येन पुचक ।
 पितृनुद्दिश्य दग्धेषु दद्यादुच्छिष्टसन्निधौ ॥ ५४ ॥
 पितृतीर्थेन तोयच्च दद्यात्तेभ्यः समाहितः ।
 पितृनुद्दिश्य यद्भक्त्या यजमानो नृपात्मज ॥ ५५ ॥
 तद्वन्मातामहानाञ्च दत्त्वा पिण्डान् यथाविधि ।
 गन्धमाल्यादिसंयुक्तं दद्यादाचमनं ततः ॥ ५६ ॥
 दत्त्वा च दक्षिणां शक्त्या सुस्वधास्त्विति तान् वदेत् ।
 तैश्च तृष्टैस्तथेत्युक्त्वा वाचयेद्दैवदेविकान् ॥ ५७ ॥
 ग्रीवन्तामिति भद्रं वो विश्वे देवा इतीरयेन् ।
 तथेति चोक्ते तैर्विमैः प्रार्थनीयास्तदाग्निधः ॥ ५८ ॥

विसर्जयेत् प्रियायुक्ता प्रसिपत्य च भक्तितः ।
 आहारमनुगच्छेन्नागच्छेन्ननुप्रमोदितः ॥ ५८ ॥
 ततो नित्यक्रियां कुर्याद्भोजयेच्च तथातिथीन् ।
 नित्यक्रियां पितृणाञ्च केचिदिच्छन्ति सप्तमाः ॥ ६० ॥
 न पितृणान्तथैवान्ये शेषं पूर्ववदाचरेत् ।
 पृथक् पाकेन नेत्यन्ये केचित् पूर्वञ्च पूर्ववत् ॥ ६१ ॥
 ततस्तद्वत् भुञ्जीत सह सत्यादिभिर्जरः ।
 एवं कुर्वीत धर्म्मज्ञः श्राद्धं पित्र्यं समाहितः ॥ ६२ ॥
 यथा वा द्विजमुख्यानां परितोषोऽभिजायते ।
 शीणि श्राद्धे पक्व्याणि दौहित्रं कुतपस्तिषाः ॥ ६३ ॥
 वज्यानि चाहुर्विप्रेन्द्र कोपोऽध्वगमनं त्वरा ।
 राजतञ्च तथा पात्रं शस्तं श्राद्धेषु पुच्छकं ॥ ६४ ॥
 रजतस्य तथा कार्यं दर्शनं दानमेव वा ।
 राजते हि स्वधा दुग्धा पितृभिः श्रूयते मही ॥
 तस्मात् पितृणां रजतमभीष्टं प्रीतिवर्द्धनं ॥ ६५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽन्येकानुव्रतने मार्कण्डेयब्राह्मणः ॥ २१ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

—•••—

मदारणसोवाच ॥

अतः परं शृणुष्वेमं पुत्र भक्त्या यदाकृतं ।
 पितृणां प्रीतये यदा वज्यं वा प्रीतिकारकं ॥ १ ॥

मासं पितृणां तृप्तिश्च हविष्याग्नेन जायते ।
 मासद्वयं मत्स्यमांसैस्तृप्तिं याति पितृमहाः ॥ २ ॥
 बीन्मासान् चारिणं मांसं विशेयं पितृतृप्तये ।
 षट्पुष्पांसास्तु पुष्पाति शशस्य पिशितं पितृन् ॥ ३ ॥
 शकुनं पञ्च वै मासान् षण्मासान् शूकरमिषं ।
 द्वागलं सप्त वै मासान् नैयच्चाष्टमासिकीं ॥ ४ ॥
 करोति तृप्तिं नव वै शूरोर्मांसं न संशयः ।
 गवयस्यामिषं तृप्तिं करोति दशमासिकीं ॥ ५ ॥
 तथैकादशमासास्तु जरभं पितृतृप्तिदं ।
 संवत्सरं तथा गव्यं पयः पायसमेव वा ॥ ६ ॥
 वाघ्रीणसामिषं लौहं कालशकन्तथा मधु ।
 दौहित्रामिषमन्यच्च यज्ञान्यत् स्वकुलोद्भवैः ॥ ७ ॥
 जनतां वै प्रयच्छन्ति तृप्तिं गौरी सुतस्तथा ।
 पितृणां नात्र सन्देहो गयाश्चाङ्गश्च पुत्रक ॥ ८ ॥
 श्यामाकराजश्यामाकौ तद्वच्चैव प्रसातिकाः ।
 गीवाराः पौष्कलाश्चैव धान्यानां पितृतृप्तये ॥ ९ ॥
 यवव्रीहिसगोधूमतिळा मुक्ताः सप्तर्षपाः ।
 प्रियङ्गवः कोविदारा निष्पावाश्चातिशोभनाः ॥ १० ॥
 वर्ज्या मर्कटकाः श्राद्धे राजमाषास्तथाणवः ।
 विप्राधिका मसूराश्च श्राद्धकर्मणि गर्हिताः ॥ ११ ॥
 लघुनं मृज्जनश्चैव पलायुः पिण्डमूलकं ।
 करभं यामि चान्यानि हीनानि रसवर्जितः ॥ १२ ॥

गान्धारिकामलाब्धुनि लवणान्यूपराणि च ।
 स्फुरक्ता ये च निर्यासाः प्रत्यक्षलवणानि च ॥ १३ ॥
 वर्ज्यान्धेतानि वै श्राद्धे यच्च वाचा न शस्यते ।
 यच्चोक्तोच्चादिना प्राप्तं पतिताद्यदुपार्जितं ॥ १४ ॥
 अन्यायकन्याशुल्कोत्थं द्रव्यञ्चाप विगर्हितं ।
 दुर्गन्धि फेणिलञ्चान्मु तथैवाक्षतरोदकं ॥ १५ ॥
 न लभेद्यच्च गौस्तृप्तिं नक्तं यच्चाप्युपाहृतं ।
 यच्च सर्वापघोत्सृष्टं यच्चाभोज्यं निपानजं ॥ १६ ॥
 तद्वर्ज्यं सलिलं तातं सदैव पितृकर्मणि ।
 मार्गमाधिकमौदृच्छ सर्वमैकशफञ्च यत् ॥ १७ ॥
 माहिषञ्चामरञ्चैव धेन्वा गोश्चाप्यनिर्दशं ।
 पिषधं मे प्रयच्छस्वेत्युक्त्वा यच्चाप्युपाहृतं ॥ १८ ॥
 वर्जनीयं सदा सद्भिस्तत्पयः श्राद्धकर्मणि ।
 वर्ज्या जन्तुमती रुक्षा क्षितिः पुष्टा तथाभिना ॥ १९ ॥
 अनिष्टदुष्टशब्दोद्यदुर्गन्धा चापि कर्मणि ।
 कुलापमानकाः श्रद्धे व्यायुज्य कुलहिंसकाः ॥ २० ॥
 नम्राः पातकिनश्चैव हन्युर्दृष्ट्वा पितृक्रियां ।
 अपुमानपवित्रश्च कुक्कुटो ग्रामशूकरः ॥ २१ ॥
 श्वा चैव इन्ति श्राद्धानि यातुधानाश्च दर्शनात् ।
 तस्मात्सुसंरुतो दद्यात्सिलैश्चापकिरक्मही ॥ २२ ॥
 एवं रक्षा भवेच्छ्राद्धे कृता तातोभयोरपि ।
 श्रावसूतकसंस्पृष्टं दीर्घरोगिभिरेव च ॥ २३ ॥

पतितैर्मलिनैश्चैव न पुष्पाति पितामहान् ।
 वर्जनीयं तथा आह्वे तथोदक्वाश्च दर्शनं ॥ २४ ॥
 मुखशौण्डिसमाभ्यासो यजमानेन चादरात् ।
 केशकीटावपन्नश्च तथाश्लुभिरवेक्षितं ॥ २५ ॥
 पूति पर्युषितश्चैव वार्ताक्षभिषवांस्तथा ।
 वर्जनीयानि वै आह्वे यच्च वस्त्रानिलाहतं ॥ २६ ॥
 अहया परया दत्तं पितृणां नामगोचतः ।
 यदाहारास्तु ते जातास्तदाहारत्वमेति तत् ॥ २७ ॥
 तस्मात् अद्वावता पात्रे यच्छस्तं पितृकर्मणि ।
 यथावच्चैव दातव्यं पितृणां तृप्तिमिच्छता ॥ २८ ॥
 योगिनश्च सदा आह्वे भोजनीया विपश्चिता ।
 योगाधारा हि पितरस्तस्मात्तान् पूजयेत् सदा ॥ २९ ॥
 ब्राह्मणानां सहस्रेभ्यो योगी त्वयाशनो यदि ।
 यजमानश्च भोक्तृश्च नौरिवाम्भसि तारयेत् ॥ ३० ॥
 पितृगाथास्तथैवापि गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः ।
 या गीताः पितृभिः पूर्वमैलस्थासीन्महीयते ॥ ३१ ॥
 कदा नः सन्ततावग्रः कस्यचिद्भविता सुतः ।
 यो योगिभुक्तशेषांस्तो भुवि पिण्डं प्रदास्यति ॥ ३२ ॥
 गथायामथवा पिण्डं खड्गमांसं महाहविः ।
 कालशकं तिलाण्यं वा कुसरं मासतृप्तये ॥ ३३ ॥
 वैश्वदेवश्च सौम्यश्च खड्गमांसं परं हविः ।
 विषाणवर्ज्यखड्गाभ्या आसूर्यश्चानुवामहे ॥ ३४ ॥

दद्यात् श्राद्धं यथोदक्षां मघासु च यथाविधि ।
 मधुसर्पिःसमायुक्तं पायसं दक्षिणायने ॥ ३५ ॥
 तस्मात् सम्पूजयेत् भक्त्या स्वपितॄन् पुत्र मानवः ।
 कामानभीषन् सकलान् पापाच्चात्मविमोचनं ॥ ३६ ॥
 वसून् वद्रांस्तथादित्यान्क्षत्रग्रहतारकाः ।
 प्रीणयन्ति मनुष्मणां पितरः श्राद्धतर्पिताः ॥ ३७ ॥
 आयुः प्रज्ञां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ।
 प्रयच्छन्ति तेषां राज्यं पितरः श्राद्धतर्पिताः ॥ ३८ ॥
 एतत्ते पुत्र कथितं श्राद्धकर्म यथोदितं ।
 काम्यानां श्रूयतां वत्स श्राद्धानां तिलिकीर्तनं ॥ ३९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे आदिकण्डः ॥ ३९ ॥

चरणिप्रोश्नावः ।

महाप्रोश्नावः ।

प्रतिपद्वनलाभाय द्वितीया द्विपदप्रदा ।
 वरार्चिनी तृतीया तु चतुर्थी शत्रुनाशिनी ॥ १ ॥
 त्रियं प्राप्नोति पञ्चम्यां षष्ठां पूज्यो भवेन्नरः ।
 गाढाधिपत्यं सप्तम्यामष्टम्यां वृद्धिमुत्तमां ॥ २ ॥
 स्त्रियो नवम्यां प्राप्नोति दशम्यां पूर्वकामतां ।
 वेदांस्तथाप्नुयात् सर्वानेकादश्यां क्रियापरः ॥ ३ ॥

द्वादश्यां जयलाभश्च प्राप्नोति पितृपूजकः ।
 प्रजां मेधां यशं दृढिं स्वातन्त्र्यं पुष्टिमुत्तमां ॥ ४ ॥
 दीर्घमायुरधैश्वर्यं कुर्वाणस्तु त्रयोदशी ।
 अवाप्नोति न सन्देहः श्राद्धं श्रद्धापरो नरः ॥ ५ ॥
 यथा संभावितान्नेन श्राद्धसम्यत्समन्वितः ।
 युवानः पितरो यस्य मृताः शस्त्रेण वा हताः ॥ ६ ॥
 तेन कार्यं चतुर्दश्यां तेषां प्रीतिमभीप्सता ।
 श्राद्धं कुर्वन्मावस्यां यत्नेन पुरुषः शुचिः ॥ ७ ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति स्वर्गश्चानन्तमश्नुते ।
 इत्तिकौसु पितृनर्घ्यं स्वर्गमाप्नोति मानवः ॥ ८ ॥
 अपत्यकामो रोहिण्यां सौम्ये चैजस्वितां लभेत् ।
 शौर्यमाद्रासु चाप्नोति क्षेपादि च पुनर्वसौ ॥ ९ ॥
 पुष्टिं पुष्पे सदाभ्यर्च्य अश्लेषासु वरान् सुतान् ।
 मघासु स्वजनयैष्टुं सौभाग्यं फल्गुनीषु च ॥ १० ॥
 प्रदानशीलो भवति सापत्यश्चोत्तरासु च ।
 प्रयाति श्रेष्ठतां सत्यं हस्ते श्राद्धप्रदो नरः ॥ ११ ॥
 रूपयुक्तश्च चित्रासु तथापत्यान्ववाप्नुयीत् ।
 वाणिज्यलाभदा स्वातिर्विशखा पुत्रकामदा ॥ १२ ॥
 कुर्वन्तश्चानुराधासु लभन्ते चक्रवर्तितां ।
 आधिपत्यञ्च ज्येष्ठासु मूले चारोग्यमुत्तमं ॥ १३ ॥
 आपादासु यशःप्राप्तिरुत्तरासु विशोकता ।
 श्रवणे च शुभान् लोकान् धनिष्ठासु धनं मघत् ॥ १४ ॥

चेद्विष्वमभिजिति भिषक्सिद्धिन्तु वाससे ।
 अजाविकं प्रौष्ठपदे विस्तेदावास्तयोत्तरे ॥ १५ ॥
 रेवतीषु तथा कुम्भमश्विनीषु तुरङ्गमान् ।
 आरुं कुर्वन्स्तथाप्नोति भरेणीष्वायुहसम् ॥
 तस्मात् काम्यानि कुर्वीत षष्ठेऽश्विनेषु तत्त्ववित् ॥ १६ ॥
 इति श्रीमत्सर्वभूतार्थपुराणे काम्यव्याहपकप्रथमं ॥ १९ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

सदाचारसोवाच ।

एवं पुत्र सृष्टस्थेन देवताः पितरस्तथा ।
 संपूज्या इत्यकन्याभ्यामश्वेनातिथिवान्धवाः ॥ १ ॥
 भूतानि भूत्याः सकलाः यशुपक्षिपिपीलिकाः ।
 भिक्षवो याचमानाश्च ये चान्ये वसता यथे ॥ २ ॥
 सदाचारवता तान् साधुना सृष्टमेधिना ।
 पापं भुङ्क्ते समुल्लोक्ष्य नित्यनैमित्तिकीः क्रियाः ॥ ३ ॥

अथर्व उवाच ।

कथितं मे त्वया मातर्नित्यं नैमित्तिकञ्च यत् ।
 नित्यनैमित्तिकञ्चैव विविधं कर्म पौरुषं ॥ ४ ॥
 सदाचारमहं श्रोतुमिच्छामि कुशमन्दिनि ।
 यत् कुर्वन् सुखमाप्नोति परचेष्ट च मानवः ॥ ५ ॥

सदाचरकोषाच ।

यद्व्यस्येन सदा कार्यमाचारपरिपालनं ।
 न आचारविहीनस्य सुखमन परच वा ॥ ६ ॥
 यन्नदानतपांसोऽपि पुण्यस्य न भूतये ।
 भवन्ति यः सदाचारं समुल्लङ्घ्य प्रवर्तते ॥ ७ ॥
 दुराचारो हि पुण्यो नेहायुर्विन्दते महत् ।
 कार्यो यन्नः सदाचारे आचारो हन्त्यलक्ष्यं ॥ ८ ॥
 तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि सदाचारस्य पुत्रक ।
 तन्ममैकमनाः श्रुत्वा तत्रैव परिपालय ॥ ९ ॥
 शिवगंगाधने यन्नः कर्तव्यो यद्व्यस्येन ।
 तत्संसिद्धौ यद्व्यस्यस्य सिद्धिरन परच च ॥ १० ॥
 पाद्वेनार्घ्यस्य पारश्वं कुर्यात् सच्चयमात्मवान् ।
 अन्नं चात्मभरन्नित्यनैमित्तिकान्वितं ॥ ११ ॥
 पाद्व्यात्मार्यमायस्य भूतभूतं विवर्द्धयेत् ।
 एवंमाचरतः पुत्रं अर्थः साफल्यमर्हति ॥ १२ ॥
 तद्वत् पापनिषेधार्थं धर्मः कार्यो विपश्चिता ।
 परचार्यं तत्रैवान्यः काम्योऽप्येव फलप्रदः ॥ १३ ॥
 प्रत्यवायभयात् काम्यस्तत्रान्यथाविरोधवान् ।
 हिंसा काम्योऽपि गदितस्त्रिवर्गस्याविरोधतः ॥ १४ ॥
 परम्परानुबन्धांश्च सर्वानेतान् विचिन्तयेत् ।
 विपरीतानुबन्धांश्च धर्मादीस्तान् शृणुष्व-मे ॥ १५ ॥
 धर्मो धर्मानुबन्धार्थो धर्मो नात्मार्यबाधकः ।

उभाभ्याम् दिधा कामस्तेन तौ च दिधा पुनः ॥ १६ ॥
 ब्राह्मे मुहूर्त्ते बुध्येत धर्माद्यौ चापि चिन्तयेत् ।
 समुत्थाय तथाचम्य प्राङ्मुखो नियतः शुचिः ॥ १७ ॥
 पूर्वां सन्धां सनक्षपां पश्चिमां सदिवाकरां ।
 उपासीत यथान्यायं नैनां जज्ञादनापदि ॥ १८ ॥
 असत्प्रलापमन्त्रं वाक्पाठ्यञ्च वर्जयेत् ।
 असन्धास्त्रमसंज्ञादमसत्सेवाञ्च पुञ्चक ॥ १९ ॥
 सायं प्रातस्तथा होमं कुर्वीत नियतात्मवाम् ।
 नोदयास्तमने विम्बमुदीक्षेत विवस्वतः ॥ २० ॥
 केशप्रसाधनादर्शदर्शनं दन्तधावनं ।
 पूर्वार्द्धे एव कार्याणि देवतानाम् च तर्पणं ॥ २१ ॥
 आभाषसद्यतीर्षानां क्षेत्राणाञ्चैव वर्त्मनि ।
 विसमूचं नामुत्तिष्ठेत न कष्टे न च मोघजे ॥ २२ ॥
 नर्मा परस्त्रियं नेष्टेक पश्येदात्मनः शक्यत् ।
 उदक्का दर्शनं स्पर्शो वर्ज्यं संभाषणस्तथा ॥ २३ ॥
 नासु मूषं पुरीषं वा मैथुनं वा समाचरेत् ।
 नाधितिष्ठेच्छकृन्मूषेकेशभस्त्रकपालिकाः ॥ २४ ॥
 तुषाङ्गारास्त्रिशिखीर्षानि रज्जुवस्त्रादिकानि च ।
 नाधितिष्ठेत्तथा प्रातः पयि चैवस्तथा भुवि ॥ २५ ॥
 पितृदेवमनुष्याणां भूतानाम् च तथार्चनं ।
 कृत्वा विभवतः पश्चाद्भृत्यो भोक्तुमर्हति ॥ २६ ॥
 प्राङ्मुखोदङ्मुखोवापि स्वाभ्यान्तो वाग्यतः शुचिः ।

भुञ्जीतामश्च तद्वित्तो ज्ञान्तर्जानुः सदा नरः ॥ २७ ॥
 उपघातादते दोषं नान्यस्योदीरयेद्बुधः ।
 प्रत्यक्षलवणं वर्ज्यमन्नमत्युष्णमेव च ॥ २८ ॥
 न गच्छन्न च तिसृन् वै विष्णुचोत्सर्गमात्मवान् ।
 कुर्वीत नैव चाचामन् यत् किञ्चिदपि भक्षयेत् ॥ २९ ॥
 उच्छिष्टो नाक्षयेत् किञ्चित् स्वाध्यायश्च विवर्जयेत् ।
 गां ब्राह्मणं तथा चाग्निं स्वमूर्खानश्च न स्पृशेत् ॥ ३० ॥
 न च पश्येद्भविं नेन्दुं न नक्षत्राणि कामतः ।
 भिक्षासनं तथा शय्यां भाजनश्च विवर्जयेत् ॥ ३१ ॥
 गुरुणामासनं देयमभ्युत्थानादिसत्कृतं ।
 अनुकूलं तथास्नापनमभिवादनपूर्वकं ॥ ३२ ॥
 तथानुगमनं कुर्यात् प्रतिकूलं न संजपेत् ।
 नैकवस्त्रश्च भुञ्जीत न कुर्याद्देवतार्चनं ॥ ३३ ॥
 न वादयेद्द्विजाध्यायी मेघं कुर्वीत बुद्धिमान् ।
 स्नायेत न नरो नग्ने न शयीत कदाचन ॥ ३४ ॥
 न पाणिभ्यामुभाभ्याश्च कण्डूयेत शिरस्तथा ।
 न चाभीष्टां शिरःस्नानं कार्यं निर्व्धारणं नरैः ॥ ३५ ॥
 शिरःस्नातश्च तैलेन नाङ्गं किञ्चिदपि स्पृशेत् ।
 अनध्यायेषु सर्वेषु स्वाध्यायश्च विवर्जयेत् ॥ ३६ ॥
 ब्राह्मणानिलगोसूर्यान् मेहेत कदाचन ।
 उदङ्मुखो दिवा रात्रौ च तर्गं दक्षिणामुखः ॥ ३७ ॥
 आवाधापु यत्राकाशं कुर्यात्सूचपुरीषयोः ।

दुष्कृतं न गुरोर्ब्रूयात् कुबं चैनं प्रसादयेत् ॥ ४८ ॥
 परिवादं न शृणुयादन्वेषामपि कुर्वतां ।
 पत्न्या देवो ब्राह्मणानां राक्षो दुःखातुरस्य च ॥ ४९ ॥
 विद्याधिकस्य गुर्विद्या भारार्त्तस्य यवीयसः ।
 भूकान्धवधिरास्त्राश्च मत्तस्योन्मत्तकस्य च ॥ ४९-१ ॥
 पुंश्चत्वाः कृतवैरस्य बालस्य पतितस्य च ।
 देवालयं चैत्यं तदं तथैव च चतुष्पथं ॥ ४९ ॥
 विद्याधिकं भुङ्क्ते देवं बुधः कुर्यात् प्रदक्षिणं ।
 उपानदस्त्रमात्यादि धृतमन्त्रैर्न धारयेत् ॥ ४९ ॥
 उपवीतमलङ्कारं करकञ्चैव वर्जयेत् ।
 चतुर्हस्तान्तथाष्टम्यां पञ्चदश्याञ्च पर्वसु ॥ ४९ ॥
 तैलाभ्यङ्गं तथा भोगं योषितश्च विवर्जयेत् ।
 न क्षिप्तपादजङ्घां प्राञ्जस्तिष्ठेत् कदाचन ॥ ४९ ॥
 न चापि विक्षिपेत् पादौ पादं पादेन नाक्रमेत् ।
 मर्माभिघातमाक्रोशं पैशुन्यञ्च विवर्जयेत् ॥ ४९ ॥
 दम्भाभिमानतीक्ष्णानि न कुर्वीत विचक्षणः ।
 मूर्खोन्मत्तवसमिनो विरूपाभ्याथिनस्त्रया ॥ ४९ ॥
 न्यूनाङ्गांश्चाधिकाङ्गांश्च नोपहासैर्विदूषयेत् ।
 परस्य दण्डं नोद्यच्छेष्टिष्ठार्थं पुत्रशिश्वयोः ॥ ४९ ॥
 तद्वन्नोपविशेत् प्रायः पादेनाक्रम्य चासनं ।
 संयावं कृषरं मांसं नात्मार्यमुपसाधयेत् ॥ ४९ ॥
 सायं प्रातश्च भोक्तव्यं कृत्वा चातिथिपूजनं ।

प्राङ्मुखोदङ्मुखोवापि वाग्यतो दन्तवाचनं ॥ ४८ ॥
 कुर्वीत सततं यत्स वर्जयेद्वर्जवीरुधः ।
 नोदकशिराः स्वपेज्जातु न च प्रत्यक्शिरा नरः ॥ ५० ॥
 शिरस्थगच्छमास्थाय शयीताय पुरन्दरं ।
 न तु गन्धवतीष्वपु आयीत न तस्मा निशि ॥ ५१ ॥
 उपरागे परं स्नानमते दिनमुदाहृतं ।
 अपमृज्याक चास्नातो गात्रागच्छन्मर्यादिभिः ॥ ५२ ॥
 न चापि धूमयेत्केशान् वाससी न च धूनयेत् ।
 नानुलेपनमादद्यादस्नातः कर्हिचिदुधः ॥ ५३ ॥
 न चापि रक्तवासाः स्वाञ्जिवासितधरोऽपि वा ।
 न च कुर्वाद्दिपय्यासं वाससोर्नापि भूषणे ॥ ५४ ॥
 वर्ज्यं च विदशं वस्त्रमत्यन्तोपहतञ्च यत् ।
 केशकीटावपञ्च चक्षुषं श्वभिरवेक्षितं ॥ ५५ ॥
 श्वलीढावपञ्च सारोद्धरणदूषितं ।
 एषमांसं दृशामांसं वर्ज्यमांसञ्च पुष्पक ॥ ५६ ॥
 न भक्षयेत् सततं प्रत्यश्चक्षवस्थानि च ।
 वर्ज्यं चिरोपितं पुष्प भक्षणं पर्युषितञ्च यत् ॥ ५७ ॥
 पिष्टशक्तेक्षुपयसां विकारावृपनम्दन ।
 तथा मांसविकाराञ्च ते च वर्ज्याश्चिरोपिताः ॥ ५८ ॥
 उदयास्तमने भानोः शयनञ्च विवर्जयेत् ।
 नास्नातो नैव संविष्टो न चैवान्धमना नरः ॥ ५९ ॥
 न चैव शयने नोर्व्यामुपविष्टो न शब्दवत् ।

न चैकवस्त्रो न वदनं प्रेक्षतामप्रदाय च ॥ ६० ॥
 भुञ्जीत पुरुषः स्नातः स्नायं प्रातर्यथाविधि ।
 परदारा न गन्तव्याः पुरुषेण विपश्चिता ॥ ६१ ॥
 दृष्टापूर्यायुधां हन्त्री परदारगतिर्नृणां ।
 न हीदृशमनायुष्यं लोके किञ्चन विद्यते ॥ ६२ ॥
 यादृशं पुरुषस्येह-परदाराभिमर्षणं ।
 देवार्चनाभिराभिर्यथा गुर्वभिवादनं ॥ ६३ ॥
 कुर्वीत सम्यगाचम्य तद्वदन्नभुजिक्रियां ।
 अफेनाभिरगन्धाभिरङ्गिरच्छाभिरादरात् ॥ ६४ ॥
 आचामेत् पुत्र पुण्याभिः प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा ।
 अन्तर्जलादावसथादंस्त्रीकामूपिकस्थलात् ॥ ६५ ॥
 कृतशौचावशिष्टाश्च वर्जयेत् पञ्च वै स्मृतः ।
 प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ च समभ्युक्ष्य समाहितः ॥ ६६ ॥
 अन्तर्जामुस्तथाचामेच्चित्तुर्वा पिबेदयः ।
 परिस्त्रज्य द्विरास्यान्तं स्नानि मूर्धानमेव च ॥ ६७ ॥
 सम्यगाचम्य तोयेन क्रियां कुर्वीत वै शुचिः ।
 देवतानामृषीणाञ्चै पितृणाञ्चैव यत्नतः ॥ ६८ ॥
 समाहितमना भूत्वा कुर्वीत सततं नरः ।
 क्षुत्वा निष्ठीव्य वासश्च परिधायाचमेद्बुधः ॥ ६९ ॥
 क्षुतेऽवलिढे वान्ते च तथा निष्ठीवनादिषु ।
 कुर्वादाचमनं स्पर्शं गोष्ठ्युत्थार्कदर्शनं ॥ ७० ॥
 कुर्वीतालम्बनं चापि दक्षिणश्रवणस्य वै ।

यथा विभवती शीतत् पूर्वाभावे ततः परं ॥ ७१ ॥
 अविद्यमाने पूर्वोक्ते उत्तरप्राप्तिरिष्यते ।
 न कुर्याद्द्वयसङ्घर्षं नात्मनी देहताडनं ॥ ७२ ॥
 स्वप्राध्ययनभोज्यानि सन्ध्यायोश्च विवर्जयेत् ।
 सन्ध्यायां मैथुनश्चापि तथा प्रस्थानमेव च ॥ ७३ ॥
 पूर्वाह्ने तात देवानां मनुष्याणाञ्च मध्यमे ।
 भक्त्या तथापराह्णे च कुर्वीत पितृपूजनं ॥ ७४ ॥
 शिरःस्नातश्च कुर्वीत दैवं पैश्वमद्यापि वा ।
 प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि अश्रुकर्म च कारयेत् ॥ ७५ ॥
 व्यङ्गिनीं वर्जयेत् कन्यां कुलजामपि रोगिणीं ।
 विकृतां पिङ्गलाञ्चैव वाचाटां सर्वदूषितां ॥ ७६ ॥
 अशङ्कीं सौम्यनासाञ्च सर्वलक्ष्यलक्षितां ।
 तादृशीमुदहेत् कन्यां श्रेयःकामो नरः सदा ॥ ७७ ॥
 उदहेत् पितृमाचोश्च सप्तमीं पञ्चमीन्तथा ।
 रक्षोहारान् त्यजेदीर्घां दिवा च स्वप्नमैधुने ॥ ७८ ॥
 परोपतापकं कर्म जस्तुपीडाञ्च वर्जयेत् ।
 उदव्या सर्ववर्णाणां वर्ज्यां रात्रिप्रतुष्टयं ॥ ७९ ॥
 स्त्रीजन्मपरिहारार्थं पञ्चमीमपि वर्जयेत् ।
 ततः पञ्चां व्रजेद्वाच्यां श्रेष्ठा युग्मासु पुचक ॥ ८० ॥
 युग्मासु पुचा जायन्ते स्त्रियोऽयुग्मासु रात्रिषु ।
 तस्माद्युग्मासु पुचार्थी संविशेत् सदा नरः ॥ ८१ ॥
 विधर्मिणोऽहि पूर्वाख्ये सन्धाकाले च पञ्चकाः ।

क्षुरककर्माणि वान्ते च स्त्रीसमो जे च पुचकः ॥ ८२ ॥
 स्रायीत चेलवान् प्राज्ञः कटभूमिमुपेत्य च ।
 देववेदविजातीनां साधुसत्यमहात्मनां ॥ ८३ ॥
 गुरोः पतिव्रताम्नाञ्च तथा खण्डितपस्विनां ।
 परिवादं न कुर्वीत परिहासञ्च पुचकः ॥ ८४ ॥
 कुर्वतामविनीतानां न श्रोतव्यं कथञ्चन ।
 नोत्कृष्टश्रव्यासनयोर्वापि कृष्टस्य चारहेत् ॥ ८५ ॥
 न चामङ्गल्यवेष्टः स्थानं चामङ्गल्यवाम्भवेत् ।
 धवलाम्बरसंवीतः सितपुष्पविभूषितः ॥ ८६ ॥
 नोद्भूतोन्मत्तमूढैश्च नाविनीतैश्च पण्डितैः ।
 गच्छेन्मौर्षीं न चाशीलैर्न च चौर्व्यादिदूषितैः ॥ ८७ ॥
 न चातिव्ययशीलैश्च न लुब्धैर्नापि वैरिभिः ।
 न बन्धकीभिर्न न्यूनेर्वन्धवीपतिभिस्तथा ॥ ८८ ॥
 सार्हं न बलिभिः कुर्यात्त च न्यूनेर्न निन्दितैः ।
 न सर्वशक्तिभिर्जित्यं न च देवपरैर्नरैः ॥ ८९ ॥
 कुर्वीत साधुभिर्मौर्षीं सदाचारावलम्बिभिः ।
 प्राज्ञैरपिशुमैः शक्तैः कर्माण्युद्योगभागिभिः ॥ ९० ॥
 सुहृद्दीक्षितभूपाख्यसूतकश्च गुरैः सह ।
 ऋत्विगादीन् घृतघर्हानर्जयेच्च पृथागतान् ॥ ९१ ॥
 यथा विभवतः पुच विज्ञानं संवत्सरोषितान् ।
 अर्जयेन्मधुपर्कं च यथाकालमतन्वितः ॥ ९२ ॥
 तिष्ठेच्च शासने तेषां श्रेयस्कामो विज्ञोत्तमः ।

न च तान् विवदेऽपीमानाकुष्ठस्यापि तैः सदा ॥ ८६ ॥
 सम्यग्गृहार्जनं सत्त्वा यथास्थानमनुकमान् ।
 सम्यजयेत्ततो वह्निं दद्याच्चैवाहुतीः क्रमात् ॥ ८७ ॥
 प्रथमां ब्रह्मणे दद्यात् प्रजानां पतये ततः ।
 तृतीयां चैव गुह्येभ्यः कश्यपाय तवापरां ॥ ८८ ॥
 ततोऽनुमतये दद्याद् दद्याद्गृहवसिन्तातः ।
 पूर्वांश्चातं मया यत्ते नित्यकर्माक्रियाविधौ ॥ ८९ ॥
 वैश्वदेवस्ततः कुर्वाणस्तयस्तत्र मे शृणु ।
 यथास्थानविभागन्तु देवानुद्दिश्य वै पृथक् ॥ ९० ॥
 पर्जन्याय धरिणीणां दद्याच्च मातृके चयं ।
 वायवे च प्रतिदिशं दिग्भ्यः प्राच्यादितः क्रमात् ॥ ९१ ॥
 ब्रह्मणे चान्तरीक्षाय सूर्याय च ब्रह्माक्रमं ।
 विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो विश्वभूतेभ्य एव च ॥ ९२ ॥
 उपसे भूतपतये दद्याच्चोत्तरतस्ततः ।
 स्वधा नम इतीत्युक्त्वा पितृभ्यस्यापि दक्षिणे ॥ ९३ ॥
 कृत्वापसव्यं वायव्यां यक्ष्यैतत्तेति भाजतात् ।
 अजायशेषमिच्छन् चैतोयं दद्याच्चयाविधि ॥ ९४ ॥
 ततोऽग्न्याय समुद्धृत्य हन्तकारोपकल्पनं ।
 यथाविधि यथाभ्यायं ब्राह्मणावोपपादयेत् ॥ ९५ ॥
 कुर्वात् कर्माणि तीर्थेन स्वेन स्वेन वसाविधि ।
 देवादीनास्तथा कुर्वाद्वाह्येणापमनक्रियां ॥ ९६ ॥
 अग्न्योत्तरतो रेखा प्रायेर्वा दक्षिणस्य तु

एतद्वाचमिति स्थातं तीर्थमाचमनाय वै ॥ १०४ ॥
 तर्जन्यङ्गुष्ठयोरन्तः पैश्यां तीर्थमुदाहृतं ।
 पितृणां तेन तोवादि दद्यान्मन्त्रीमखादृते ॥ १०५ ॥
 अङ्गुल्यग्रे तथा दैवं तेन दिव्यक्रियाधिभिः ।
 तीर्थं कनिष्ठिकामूले कार्यं तेन प्रजापतेः ॥ १०६ ॥
 एवमेभिः सदा तीर्थैर्देवानां पितृभिः सह ।
 सदा वार्षाणि कुर्वीत नान्यतीर्थेन कर्हिचित् ॥ १०७ ॥
 ब्राह्मणेखाचमनं शस्तं पित्र्यं पैश्यां सर्वदा ।
 देवतीर्थेन देवानां प्राजापत्यं निजेन च ॥ १०८ ॥
 नान्दीमुखानां कुर्वीत प्राज्ञः पितृदोदकक्रियां ।
 प्राजापत्येन तीर्थेन यच्च किञ्चित् प्रजापतेः ॥ १०९ ॥
 युगपज्जलमग्निश्च विभूथान्न विचक्ष्णः ।
 गुरुदेवान् प्रति तथा न च पादौ प्रसारयेत् ॥ ११० ॥
 नाशुक्षीत धयन्तीं गां जलं भास्त्रलिना पिबेत् ।
 शौचकालेषु सर्वेषु गुरुष्वक्ष्येषु वा पुनः ॥ १११ ॥
 न विसृजेत् शीतार्धं न मुखेमानलं धमेत् ।
 तच्च युञ्ज न वस्तुष्वं यच्च नास्ति चतुष्टयं ॥ ११२ ॥
 क्षुद्रप्रदाता वैयथ्यं ओषियः सज्जला नदी ।
 क्षितामिषो नृपो यच्च बलवान् धर्मात्तरः ॥ ११३ ॥
 तच्च नित्यं वसेत् प्राज्ञः कुतः कुन्तपती सुखं ।
 यथाप्रधृष्यो नृपतिर्यच्च शस्यवती मही ॥ ११४ ॥
 पौराः सुसंवता यच्च सततं व्याधवर्तिनः ।

इवामत्सरिणो खोफात्सव वातः सुखोदया ॥ ११५ ॥
 वस्त्रिन् कधीवला राधे प्रायश्चो नातिभोगिनः ।
 यथौषधान्यशेषाणि वसेत्तत्र विचक्षतः ॥ ११६ ॥
 तत्र पुत्र न वस्तव्यं यथैतद्वित्तयं सदा ।
 जिगीषुः पूर्ववैरञ्च जनञ्च सततोत्सवः ॥ ११७ ॥
 वसेन्नित्यं सुशीलेषु सखवासिषु पण्डितः ।
 इत्येतत् कथितं पुत्र मया ते हितकाम्यया ॥ ११८ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पञ्चनीतुब्राह्मणे सदाचारध्यायः ॥ १० ॥

पञ्चनिधोऽध्यायः ।

सदाचारसोपायः ।

अतः परं शृणुष्व त्वं वर्ज्यावर्ज्यप्रतिक्रियां ।
 भोज्यमन्नं पर्युषितं स्नेहाक्तं धिरसम्भृतं ॥ १ ॥
 अस्नेहाद्यापि गोधूमवन्नगोरसविक्रियाः ।
 शत्रुकः कच्छपो गोधा श्वावित् खड्गोऽथ पुषकः ॥ २ ॥
 भक्ष्या ह्येते तत्रा वर्ज्यैः ग्रामभूकरकुटौ ।
 पितृदेवादिशेषश्च श्राद्धे ब्राह्मणकाम्यया ॥ ३ ॥
 प्रोक्षितचौषधार्यञ्च स्वादन्नांसं न दुष्यति ।
 शृङ्गाक्षस्यसर्पकृपाय्याम् रज्जुनामस्य वाससां ॥ ४ ॥

शालमूलपक्षानाम् तत्रा विदलचर्मणा ।
 मणिवज्रप्रवासानाम् तत्रा मुक्ताफलस्य च ॥ ५ ॥
 गात्राणाम् मनुष्याणामन्वुना श्लैष्मिष्यते ।
 यथायसानां तोयेन ग्राह्यः संघर्षणेन च ॥ ६ ॥
 सस्नेहानाम् भास्वानां शुद्धिबन्धेन वारिणा ।
 सूर्पधान्याजिनानाम् मुषलीलूखलस्य च ॥ ७ ॥
 संहतानाम् वस्त्राणां प्रोक्षणात् सञ्चयस्य च ।
 वल्कलानामशेषाणामन्वुना श्लैष्मिष्यते ॥ ८ ॥
 तृणकाष्ठौषधीनाम् प्रोक्षणाच्छुद्धिरिष्यते ।
 आधिकानां समैस्तानां केशानाम्वापि मेध्यता ॥ ९ ॥
 सिद्धार्थकानां कल्केन तिलकल्केन वा पुनः ।
 साम्बुना तात भवति उपजातयतां सदा ॥ १० ॥
 तत्रा कार्पासिकानाम् विशुद्धिर्जलभस्मना ।
 दाहदन्तास्थिशृङ्गाणां तक्षणाच्छुद्धिरिष्यते ॥ ११ ॥
 पुनः पाकेन भास्वानां पार्थिवानाम् मेध्यता ।
 शुचिर्भक्षं कारुहस्तः पक्वं योषिष्मुखं तथा ॥ १२ ॥
 रथ्यागतमविघातं दासवर्गादिभिरुद्धतं ।
 वाक्प्रशस्तं चिरातीतमनेकान्तरितं लघु ॥ १३ ॥
 अतिप्रभूतं वाक्प्रशस्तं हृद्वाहुरविषेष्टितं ।
 कर्मास्तान्नाशकम्बु सप्तमन्धवसुताः सिद्धयः ॥ १४ ॥
 शुचिन्यश्च तथैवायः कवचोऽगन्धबुद्धदाः ।
 भूमिर्विशुध्यते काष्ठाद्देहसार्जमनोऽरुमैः ॥ १५ ॥

लेपादुल्लेखनात् सेकादेशसंमार्जनार्जनान् ।
 केशकीटावपने च गोघ्राते मक्षिकान्विते ॥ १६ ॥
 मृदन्नुभस्मना तारत प्रोक्षितं विमुहये ।
 औदुम्बराक्षामश्लेन चारेण चपुसीसयोः ॥ १७ ॥
 भस्मान्बुभिश्च कांस्थानां युधिः श्लाना द्रवस्य च ।
 अमेध्याक्तस्य सुतोयैर्मन्धापहरणेन च ॥ १८ ॥
 अग्नेषाञ्चैव तद्ध्यैर्वर्षागन्धापहारतः ।
 युधि गोदृष्टिकृत्तोयं प्रकृतिस्यं महीगतं ॥ १९ ॥
 तथा मांसञ्च चण्डालकव्यादादिनिपातितं ।
 रथ्यागतञ्च चेलादि तात वाताच्छुचि स्मृतं ॥ २० ॥
 रजोऽग्निरथो गौश्चाया रश्मयः पवनो मही ।
 विप्रुषो मक्षिकाश्चाश्च दुष्टसंक्राददोषिणः ॥ २१ ॥
 अजायौ मुखतो मेध्यौ न मोर्वत्सस्य चाननं ।
 मातुः प्रसवश्चे मेध्यं शकुनिः फलप्रातने ॥ २२ ॥
 आसनं शयनं यानं नावः पयि तृणानि च ।
 सोमसूर्वाभुपवर्गैः शुद्धाणि तानि पश्यन् ॥ २३ ॥
 रथ्यावसर्पणस्नानक्षुत्पानम्लानकर्मासु ।
 आचामेत यथान्वासं वासो विपरिधाय च ॥ २४ ॥
 स्पृष्टानामप्यसंसर्गैर्विरथ्याकर्हमाप्सतां ।
 पङ्केटरचितानाञ्च मेध्यता वायुसङ्गमात् ॥ २५ ॥
 प्रभूतोपहतादन्नादन्नमुद्धृत्य सन्धयेत् ।
 शेषस्य प्रोक्ष्यं कुर्यादन्नम्याङ्गितस्य च ॥ २६ ॥

उपवासस्त्रिराचनु दुष्टभक्ताग्निमी भवेत् ।
 अघाते ज्ञानपूर्वन्तु तद्दोषोपशमेन तु ॥ २७ ॥
 उदक्वाभ्यशृगालादीन् सुतिकान्धावसायिनः ।
 स्पृष्ट्वा स्रायीत शौचार्थं तथैव मृतदारिद्र्यः ॥ २८ ॥
 नारं स्पृष्ट्वास्थि सस्नेहं स्नातः शुद्ध्यति मानवः ।
 आचम्यैव तु निःश्रेष्ठं गामास्तभ्यार्कमीक्ष्य वा ॥ २९ ॥
 न सङ्कुपेत्तथैवास्त्रकृष्ठीवनोदर्समानि च ।
 नोद्यानादौ विकाशेषु प्राश्नस्तिष्ठेत् कदाचन ॥ ३० ॥
 न चालपेज्जनद्विष्टां वीरहीनान्तथा स्त्रियं ।
 गृहादुच्छिष्टविगमूषपादाभ्यांसि क्षिपेदग्निः ॥ ३१ ॥
 पञ्च पिच्छाननुवृत्य न स्रायात् परवारिणि ।
 स्रायीत देवखातेषु गङ्गाप्रदसरित्सु च ॥ ३२ ॥
 देवतापितृसंस्तव्यमन्त्रादिनिन्दकैः ।
 कृत्वा तु स्पर्शनालापं मुखोत्ताकावलोकनात् ॥ ३३ ॥
 अवलोक्य तथोदक्वामन्यजं पतितं श्वमं ।
 विधर्मिसूतिकावृण्विविक्कान्धावसायिनः ॥ ३४ ॥
 सूतनिर्यातकांश्चैव परदाररताश्च ये ।
 एतदेव हि कर्त्तव्यं प्राचैः शोधनमात्मनः ॥ ३५ ॥
 अभोज्यं सूतिकावृण्वज्ज्वारास्तुभक्तकुटान् ।
 पतिताविद्वज्ज्वालामृतहारांश्च धर्मवित् ॥ ३६ ॥
 संस्पृश्य शुद्ध्यते स्नानादुदक्वाग्राममृकरौ ।
 तद्वच्च सूतिकाशौचदूषितौ गुरुवाचपि ॥ ३७ ॥

यस्य चानुदिनं हानिर्गृहे नित्यस्य कर्मणः ।
 यश्च ब्राह्मणसन्त्यक्तः किल्बिषी स नराधमः ॥ ३८ ॥
 नित्यस्य कर्मणो हानिं न कुर्वीत कदाचन ।
 तस्य त्वक्करो बन्धः केवलं भूतजन्मसु ॥ ३९ ॥
 दशाहं ब्राह्मणस्तिष्ठेद्दानहोमादिवर्जितः ।
 क्षत्रियो द्वादशाहश्च वैश्यो मासार्द्धमेव च ॥ ४० ॥
 शूद्रस्तु मासमासीत निजकर्मविवर्जितः ।
 ततः परं निजं कर्म कुर्युः सर्वे यथोदितं ॥ ४१ ॥
 प्रेताय सखिलं देयं वह्निर्दग्धा तु गोषिकैः ।
 प्रथमेऽहि चतुर्थे च सप्तमे नवमे तथा ॥ ४२ ॥
 भस्मास्थिचयनं कार्त्तव्यं चतुर्थे गोषिकैर्हिमे ।
 ऊर्ध्वं सञ्चयनात्तेषामङ्गस्यर्शो विधीयते ॥ ४३ ॥
 सोदकेस्तु क्रियाः सर्वाः कार्त्तव्याः सञ्चयनात्परं ।
 स्पर्शएव सपिण्डानां सृताहनि तयोभयोः ॥ ४४ ॥
 अन्वेकसूक्ष्माशस्त्रतोयोदन्धनवह्निषु ।
 विषप्रपातादिभ्यस्ते प्रायो नाशकयोरपि ॥ ४५ ॥
 बाले देशान्तरस्थे च तथा प्रव्रजिते भ्यस्ते ।
 सद्यःशौचमथान्येष्वप्यहमुक्तमशौचकं ॥ ४६ ॥
 सपिण्डानां सपिण्डस्तु भ्यस्तेऽन्यस्मिन्भूतो यदि ।
 पूर्वशौचसमाख्यातैः कार्त्तव्यस्त्वयं दिनैः क्रियाः ॥ ४७ ॥
 एष एव विधिर्दृष्टो जगन्मपि हि सुतके ।
 सपिण्डानां सपिण्डेषु यथावत्सोदकेषु च ॥ ४८ ॥

ज्ञाते पुत्रे पितुः स्नानं सचेष्टं तु विधीयते ।
 तथापि यदि चान्यस्मिन् ज्ञाते जायेत चापरः ॥ ४८ ॥
 तथापि शुद्धिरुद्दिष्टा पूर्वजन्मवत्तो दिनैः ।
 दशद्वादशमासार्द्धमाससंख्यैर्दिनैर्गतैः ॥ ५० ॥
 स्वाः स्वाः कर्मक्रियाः कुर्युः सर्व्वं वक्ष्यां यथाविधि ।
 प्रेतमुद्दिश्य कर्त्तव्यमेकोद्दिष्टं ततः परं ॥ ५१ ॥
 दानानि चैव देयानि ब्राह्मणेभ्यो मनीषिभिः ।
 यद्यदिष्टतमं लोके यद्यापि दयितं यद्ये ॥ ५२ ॥
 तत्सङ्गुण्यते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ।
 पूज्यंस्तु दिवसैः स्पृष्ट्वा सखितं वाहनायुधं ॥ ५३ ॥
 प्रतोददण्डौ च तथा सम्यग्वर्क्षाः कृतक्रियाः ।
 स्ववर्षधर्मनिर्दिष्टमुपादानं तथा क्रियाः ॥ ५४ ॥
 कुर्युः समस्ताः शुचिः परचेष्ट च भूतिदाः ।
 अध्येतव्या चयी नित्यं भवितव्यं विपश्चिता ॥ ५५ ॥
 धर्मातो धनमाहार्यं यष्टव्यञ्चापि यत्नतः ।
 यद्यापि कुर्व्वतोऽज्ञात्वा जुगुप्सामेति पुत्रवत् ॥ ५६ ॥
 तत्कर्त्तव्यमशङ्केन यत्नं गोप्यं महाजने ।
 एवमाचरतो वत्स पुत्रस्य यद्ये सतः ॥
 धर्मार्थकामसंग्राह्या परचेष्ट च शोभनं ॥ ५७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽष्टावक्रमुखात्मने वक्ष्यावर्षाध्यायः । ३५ ।

स एवमनुशिष्टः सन् माया संप्राप्य यौवनं ।
 ऋतध्वजसुतश्चक्रे सम्यग्द्वारपरिग्रहं ॥ १ ॥
 पुत्रांश्चोत्पादयामास यज्ञेष्वाप्ययजद्भिर्भुः ।
 पितुश्च सर्वकालेषु चकाराज्ञानुपालनं ॥ २ ॥
 ततः कालेन महता संप्राप्य चरमं वयः ।
 चक्रेऽभिषेकं पुत्रस्य तस्य राज्ये ऋतध्वजः ॥ ३ ॥
 भार्यया सह धर्मात्मा यियासुस्तपसे धनं ।
 अवतीर्णो महारथो महाभागो महीपतिः ॥ ४ ॥
 मदालसा च तनयं प्राहेदं पश्चिमं वचः ।
 कामोपभोगसंसर्गप्रहाणाय सुतस्य वै ॥ ५ ॥

यदा दुःखमसह्यं ते प्रियबन्धुवियोगजं ।
 शत्रुबाधोद्भवं वापि वित्तनाशात्मसम्भवं ॥ ६ ॥
 भवेत्कुर्वतो राज्यं युद्धधर्मावलम्बिनः ।
 दुःखायतनभूतो हि ममत्यालम्बनो गृही ॥ ७ ॥
 तदास्मात् पुत्र निष्कृष्य मदत्तादङ्गुलीयकात् ।
 वाच्यन्ते शासनं पदे सूच्याक्षरनिवेशितं ॥ ८ ॥

इत्युक्त्वा प्रददौ तस्मै सौवर्णं साङ्गुलीयकं ।

आशिवन्थापि या योम्याः पुत्रवत्स्य वृद्धे सतः ॥ ८ ॥

ततः कुबलयान्धोऽसौ सा च देवी मदावता ।

पुत्राय दत्त्वा तद्राज्यं तपसे काननं गतः ॥ १० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मदावतसोपाख्यानं ॥ १६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ।

जठ उवाच ॥

सोऽप्यलको यवान्यायं पुत्रवन्मुदिताः प्रजाः ।

पालयामास धर्मात्मा स्वे स्वे कर्मस्थवस्त्रिणाः ॥ १ ॥

दुष्टेषु दण्डं शिष्टेषु सम्यक् च परिपालनं ।

कुर्वन् परां मुदं सौमे इयाज च महामखैः ॥ २ ॥

अजायन्त सुताद्यास्य महाबलपराक्रमाः ।

धर्मात्मानो मर्शात्मानो विमार्गपरिपन्थिनः ॥ ३ ॥

चकार सोऽयं धर्मैकं धर्ममर्बेन वा पुनः ।

तयोश्चैवाविरोधेन दुभुजे विषयानपि ॥ ४ ॥

एवं बहूनि वर्षाणि तस्य पालयतो मही ।

धर्मार्थकामसक्तस्य जग्मुरेकमहर्षया ॥ ५ ॥

वैराग्यं नास्य सञ्ज्ञे भुञ्जतो विषयान् प्रियान् ।

न चाप्यलमभूत्तस्य धर्माभ्योपार्जनं प्रति ॥ ६ ॥

तं तदा भोगसंसर्गप्रभवमजितेन्द्रियं ।
 सुबाहुर्नाम सुखाय आता तस्य वनेचरः ॥ ७ ॥
 तं बुबोधयिषुः सोऽपि चिरं ध्यात्वा महीपतिः ।
 तद्वैरिसंग्रहं तस्य श्रेयोऽमन्यत भूपतेः ॥ ८ ॥
 ततः स काशिभूपालमुदीर्यबलवाहनं ।
 स्वराज्यं प्राप्तुमागच्छद्बुधः शरणां कृती ॥ ९ ॥
 सोऽपि चक्रे मलोद्योगमलकं प्रति पार्थिवः ।
 दूतञ्च प्रेषयामास राज्यमस्मै प्रदीयतां ॥ १० ॥
 सोऽपि नैष्कतदा दातुमाप्तापूर्वं स्वधर्मवित् ।
 प्रत्युवाच च तं दूतमलकः काशिभूयतः ॥ ११ ॥
 मामेवाभ्येत्य हार्देन याचतां राज्यमग्रजः ।
 नाकाम्या संप्रदास्यामि भयेनास्यामपि क्षितिं ॥ १२ ॥
 सुबाहुरपि नो याचञ्चाश्चकार मतिमांस्तदा ।
 न धर्माः क्षणित्यस्येति याचञ्चा वीर्यधनो हि सः ॥ १३ ॥
 ततः समस्तसैन्येन काशीशः परिवारितः ।
 आक्रान्तुमभ्यगाद्ग्राह्यमलकस्य महीपतेः ॥ १४ ॥
 अनन्तरैश्च संश्लेषमभ्येत्य तदनन्तरं ।
 तेषामन्यतमैर्हतैः समाक्रम्यानयद्वशं ॥ १५ ॥
 अपीडयंश्च सामन्तांस्तस्य राष्ट्रोपरोधनैः ।
 तदा दुर्गानुपालांश्च चक्रे चाटविकान् वशे ॥ १६ ॥
 काश्चिन्नोपप्रदानेन काश्चिद्भेदेन पार्थिवान् ।
 साम्यैवास्यान् वशं निन्दे मिभृतास्तस्य येऽभवन् ॥ १७ ॥

ततः सोऽस्यबलो राजा परचक्रावपीडितः ।
 कोषक्षयमवापोऽनैः पुरश्चार्द्धतारिखा ॥ १८ ॥
 इत्थं सम्पीड्यमानस्तु शीलकोषो दिने दिने ।
 विषादमागात्परमं आकुलत्वञ्च चेतसः ॥ १९ ॥
 आर्त्तिं स परमां प्राप्य तत्संस्काराङ्गुरीयकं ।
 यदुद्दिश्य पुरा प्राञ्च माता तस्य मदालसा ॥ २० ॥
 ततः स्नातः शुचिर्भूत्वा वाचयित्वा द्विजोत्तमान् ।
 निष्कृष्य श्रासनं तस्माद्दृष्ट्वा प्रस्फुटाक्षरं ॥ २१ ॥
 तत्रैव लिखितं माता वाचयामास पार्थिवः ।
 प्रकाशपुलकाङ्गोऽसौ प्रहर्षोत्फुल्लजोचनः ॥ २२ ॥
 सङ्गः सर्व्वात्मना त्याज्यः स चेत्त्यक्तुं न शक्यते ।
 स सङ्गिः सह कर्त्तव्यः सतां सङ्गो हि भेषजं ॥ २३ ॥
 कामः सर्व्वात्मना हेयो हातुञ्चेच्छक्यते न सः ।
 मुमुक्षां प्रति तत्कार्थं सैव तस्यापि भेषजं ॥ २४ ॥
 वाचयित्वा तु बहुशो नृणां श्रेयः कथं त्विति ।
 मुमुक्षयेति निश्चित्य सा च तत्सङ्गतो यतः ॥ २५ ॥
 ततः स साधुसम्यक् चिन्तयन् पृथिवीपतिः ।
 दत्ताचेयं महाभागमगच्छत् परमार्त्तिमान् ॥ २६ ॥
 तं समेत्य महात्मानमवलम्ब्य मसङ्गिनम् ।
 प्रणिपत्वाभिसम्पूज्य यवान्यायमभाषत ॥ २७ ॥
 ब्रह्मन् कुर्व प्रसादं मे शरत्वं शरणाधिनाम् ।
 दुःखापहारं कुर्व मे दुःखार्त्तस्वातिकामिनः ॥ २८ ॥

दत्तात्रेय उवाच ।

दुःखापहारमयैव करोमि तव पार्थिव ।
सत्यं ब्रूहि किमर्थं ते दुःखं तत्पृथिवीपते ॥ १८ ॥

जठ उवाच ।

इत्युक्तश्चिन्तयामास स राजा तेन धीमता ।
चिविधस्यापि दुःखस्य स्थानमात्मानमेव च ॥ १९ ॥
स विमृष्य चिरं राजा पुनःपुनरुदारधीः ।
आत्मानमात्मना धीरः प्रहस्येदमवाब्रवीत् ॥ २० ॥
नाहमुर्वी न सलिलं न ज्योतिरनिलो न च ।
माकाशं किन्तु शरीरं समेत्य सुखमिष्यते ॥ २१ ॥
न्यूनातिरिक्ततां याति पञ्चकेऽस्मिन् सुखासुखं ।
यदि स्थान्मम किञ्च स्यादन्यस्येऽपि हितं मयि ॥ २२ ॥
नित्यप्रभूतसद्भावे न्यूनाधिकास्ततोऽन्यते ।
तथाच ममतात्यक्तो विशेषेणोपलभ्यते ॥ २३ ॥
तन्मापावस्थिते सूक्ष्मे तृतीयांशे च पश्यतः ।
तथैव भूतसद्भावं शरीरं किं सुखासुखं ॥ २४ ॥
मनस्यवस्थितं दुःखं सुखं वा मातुसन्धयत् ।
यतस्ततो न मे दुःखं सुखं वा नद्वाहं मनः ॥ २५ ॥
नाहङ्कारो न च मनो बुद्धिर्नाहं यतस्ततः ।
अस्तःकरवज्रं दुःखं पारक्यं मम तत्कथं ॥ २६ ॥

नाहं शरीरं न मनो यतोऽहं

एवञ्च शरीरात्मनस्तथाहं ।

तत्तन्नु चेतस्वववापि देहे
 सुखानि दुःखानि च किं ममात्र ॥ ३८ ॥
 राज्यस्य वाग्धां कुरुतेऽग्रजोऽस्य
 देहस्य चेत् पञ्चमयः स राशिः ।
 गुणप्रवृत्त्या मन किन्तु तत्र
 तत्स्यः स चाश्च शरीरतोऽन्यः ॥ ३९ ॥
 न यस्य हस्तादिकमप्यशेषं
 आंसं न चास्थीनि शिराविभागः ।
 कस्तस्य नागाश्वरवादिर्कोषैः
 स्वर्ग्योऽपि सन्बन्ध इहास्ति पुंसः ॥ ४० ॥
 तस्मात् न मेऽरिर्न च मेऽस्ति दुःखं
 न मे सुखं सापि पुरं न कोषं ।
 न चाश्वनागादि वस्त्रं न तस्य
 नान्यस्य वा कस्य चिद्वा ममास्ति ॥ ४१ ॥
 यथा घटीकुम्भकमण्डपस्थ-
 माकाशमेकं बहुधा हि दृष्टं ।
 तथा सुबाहुः स च काशियोऽहं
 मन्ये च देहेषु शरीरभेदैः ॥ ४२ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे चतसर्थोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

—११—
 मह उवाच ।

दत्ताचेयं ततो विप्रं प्रक्षिपत्य स पार्थिवः ।
 प्रत्युवाच महात्मानं प्रश्रयावनतो वचः ॥ १ ॥
 सम्यक् प्रपश्यतो ब्रह्मन् मम दुःखं न किञ्चन ।
 असम्यग्दर्शिनो मयाः सर्वदैवासुखार्थवे ॥ २ ॥
 यस्मिन् यस्मिन्मासका बुद्धिः पुंसः प्रजायते ।
 ततस्ततः समादाय दुःखान्येव प्रयच्छति ॥ ३ ॥
 मार्जारभक्षिते दुःखं यादृशं यद्वृककुटे ।
 न तादृशमताशून्ये कस्यचिद्देहे मूषिके ॥ ४ ॥
 सोऽहं न दुःखी न सुखी यतोऽहं प्रकृतेः परः ।
 यो भूताभिभवो भूतैः सुखदुःखात्मको हि सः ॥ ५ ॥

दत्ताचेय उवाच ।

एवमेतत्परम्याप्त ययैतद्वाङ्मनं त्वया ।
 ममेति मूखं दुःखस्य न ममेति च निर्हतेः ॥ ६ ॥
 मत्प्रसादेव ते ज्ञानमुत्पन्नमिदमुत्तमं ।
 ममेति प्रत्ययो येन क्षिप्तः शक्यमखितूषवत् ॥ ७ ॥
 अहमित्यहुरोत्पन्नो ममेति खल्वहो महान् ।
 यद्वक्ष्ये च शाखाश्च पञ्चदारादिपल्लवः ॥ ८ ॥
 धनधान्यमहापथो नैककाष्ठप्रवर्जितः ।

वृक्षः

पुण्यापुण्याग्रपुण्या सुखदुःखमहाफलः ॥ ८ ॥
 तच्च मुक्तिपथव्यापी मूढसम्पर्कसेवनः ।
 विधित्साक्षरमालाद्यो कृत्यज्ञानमहातरुः ॥ १० ॥
 संसाराध्वपरिश्रान्ता ये तच्छायां समाश्रिताः ।
 भ्रातृज्ञानसुखाधीनास्तेषामात्यन्तिकं कुतः ॥ ११ ॥
 यैस्तु सत्सङ्गपाषाणशितेन ममतातरुः ।
 ह्रिन्नो विद्याकुठारेण ते गतास्तेन वर्त्मना ॥ १२ ॥
 प्राप्य ब्रह्मवनं शीतं नीरजस्लमकण्टकं ।
 प्राप्नुवन्ति परां प्राप्ता निर्दृतिं दृत्तिवर्जिताः ॥ १३ ॥
 भूतेन्द्रियमयं स्थूलं न त्वं राजन्न चाप्यहं ।
 न तस्माच्च मया वाच्यं नैवान्तःकरणात्मकौ ॥ १४ ॥
 कं वा पश्यामि राजेन्द्र प्रधानमिदमावयोः ।
 यतः परो हि ज्येष्ठः संघातो हि गुणात्मकः ॥ १५ ॥
 मय्यकोहुस्वरेषीकानुष्मत्स्थाम्भसां यथा-
 एकत्वेऽपि पृथग्भावस्तथा क्षेत्रात्मनोऽपि ॥ १६ ॥

अथर्व उवाच ॥

भगवंस्वत्प्रसादेन ममप्रविर्भूतमुत्तमं ।
 ज्ञानं प्रधानचिच्छक्तिविवेककरमीदृशं ॥ १७ ॥
 किन्त्वथ विषयाक्रान्ते स्थैर्यवत्त्वं न चेद्वसि ।
 न चापि वेद्मि मुच्येद्यं कथं प्रकृतिबन्धनात् ॥ १८ ॥
 कथं न भूयां भूयश्च कथं निर्गुणतामिद्यां ।
 कथञ्च ब्रह्मसौकर्यं ब्रह्मेयं प्राश्रितेन वै ॥ १९ ॥

तस्मै योगन्तया ब्रह्मन् प्रवृत्तायाभिधायते ।

सम्यग्बुद्धिं महाप्राज्ञं सत्सङ्गो ह्युपलब्धुम् ॥ २० ॥

इति श्रीनारदयोगपुराणे प्रिताम्वत्सवारे प्रज्ञाध्यायः । १८ ॥

ऊनव्यादिप्रोऽध्यायः ॥

इति च उवाच ।

ज्ञानपूर्वो वियोगो योऽज्ञानेन सह योगिनः ।

सा मुक्तिर्ब्रह्मसा चैकमनैक्यं प्राप्नोतिर्गुणैः ॥ १ ॥

मुक्तिर्योगात्तत्रा योगः सम्यग् ज्ञानान्महीपते ।

ज्ञानं दुःखोद्भवं दुःखं ममत्वासक्तचेतसां ॥ २ ॥

तस्मात् सङ्गं प्रयत्नेन मुमुक्षुः सम्यज्जेकरः ।

सङ्गाभावे ममेत्यस्याः स्थातिर्हीनिः प्रजायते ॥ ३ ॥

निर्म्ममत्वं सुखायैव वैराग्याहोषद्र्शनं ।

ज्ञानादेव च वैराग्यं ज्ञानं वैराग्यपूर्वकं ॥ ४ ॥

तद्गृहं यच्च वसतिस्तद्गोच्यं येन जीवति ।

यन्मुक्तये तदेवोक्तं ज्ञानमज्ञानमन्यथा ॥ ५ ॥

उपभोगेन पुण्यक्षानामपुण्यक्षानाञ्च मार्जिव ।

कर्त्तव्यानाञ्च नित्यानामन्यामकरसात्तज्ज ॥ ६ ॥

असन्ध्यादपूर्वस्य क्षयात् पूर्वार्जितस्य च ।
 कर्मणो बन्धमाप्नोति शारीरं न पुनः पुनः ॥ ७ ॥
 रतते कथितं राजम् धीमं चेमं निबोध मे ।
 यं प्राप्य ब्रह्मसो योगी शास्त्रतान्त्रान्धतां व्रजेत् ॥ ८ ॥
 प्रागेवात्मात्मना ज्ञेयो योगिनां स हि दुर्जयः ।
 कुर्वीत तज्जये यज्ञं तत्सोपायं शृणुष्व मे ॥ ९ ॥
 प्राणायामैर्हृद्दोषान् धारणाभिस्तु निश्चिष्यं ।
 प्रत्याहारेण विषयान् ध्यानेनानीश्वरान् गुह्यान् ॥ १० ॥
 यथा पर्वतधातूनां दोषा दहन्ति धाम्यतां ।
 तथेन्द्रियकृता दोषा दहन्ते प्राणमिग्रहात् ॥ ११ ॥
 प्रथमं साधनं कुर्यात् प्राणायामस्य योगवित् ।
 प्राणापाननिरोधस्तु प्राणायाम उदाहृतः ॥ १२ ॥
 लघुमध्योत्तरीयास्तु प्राणायामस्त्रिषोदितः ।
 तस्य प्रमाणं वक्ष्यामि तदुक्तं शृणुष्व मे ॥ १३ ॥
 लघुर्द्वादशमात्रस्तु द्विगुणः स तु मध्यमः ।
 त्रिगुणाभिस्तु भाषाभिस्तमः परिकीर्तितः ॥ १४ ॥
 निमेषोन्मेषश्च भाषाकालो लघुश्चरस्तथा ।
 प्राणायामस्य सङ्क्रान्तौ स्मृतौ द्वादशमात्रिकः ॥ १५ ॥
 प्रथमेन जयेत् स्वेदं मध्यमेन च वेपथुं ।
 विषादं हि तृतीयेन जयेद्दोषाननुग्रहात् ॥ १६ ॥
 स दुष्टं सेव्यमानास्तु सिद्धिमादूर्ध्वकुञ्जराः ।
 यथा वान्ति तथा प्राणो वक्त्रो भवति कोनितः ॥ १७ ॥

यत्नं मत्तं यजेच्छातो भानं नयति हस्तिपः ।
 तत्रैव योगी सच्छब्दः प्राखं नयति साधितं ॥ १८ ॥
 यथा हि साधितः सिंघो मृगान् हन्ति न मानवान् ।
 तद्वन्निधिसपवनः किंलिप्यं न वृक्षां तनुं ॥ १९ ॥
 तस्माद्युक्तः सदा योगी प्राणायामपरो भवेत् ।
 श्रूयतां मुक्तिफलदं तस्यावस्थाचतुष्टयं ॥ २० ॥
 ध्वस्तिः प्राप्तिस्तथा संवित् प्रसादश्च महीपते ।
 स्वरूपं शृणु चैतेषां कथ्यमानमनुक्रमात् ॥ २१ ॥
 कर्मणामिष्टदुष्टानां जायते फलसंशयः ।
 चेतसोऽपकषायत्वं यत्र सा ध्वस्तिरुच्यते ॥ २२ ॥
 ऐहिकामुष्मिकान् कामान् लोभमोहात्मकान् स्वयं ।
 निबद्धास्ते सदा योगी प्राप्तिः सा सार्धकालिकी ॥ २३ ॥
 अतीतानागतानर्थान् विप्रकृष्टतिरोहितान् ।
 विजानातीन्नुसूर्यर्क्षचन्द्रार्क्षां ज्ञानसम्पदा ॥ २४ ॥
 तुल्यप्रभावस्तु यदा योगी प्राप्नोति सम्पदं ।
 तदा संविदिति ख्याता प्राणायामस्य संस्थितिः ॥ २५ ॥
 यान्ति प्रसादं येनास्य मनः पञ्च च बाधवः ।
 इन्द्रियादीन्द्रियार्थाश्च स प्रसाद इति स्मृतः ॥ २६ ॥
 शृणुष्व च महीपत्य प्राणायामस्य लक्षणं ।
 युञ्जतश्च सदा योगं बाह्विहितमासनं ॥ २७ ॥
 पद्ममर्द्धासनञ्चापि तथा स्वस्तिकमासनं ।
 आस्वाद्य योगं युञ्जीत कृत्वा च प्रयत्नं हृदि ॥ २८ ॥

समः समासनो भूत्वा संकृत्य चरत्वावभौ ।
 संहतास्यस्तपैवोरु सम्यग्विष्टभ्य चाग्रतः ॥ २८ ॥
 पार्श्वीभ्यां शिङ्गघृण्णावस्पृशन् प्रयतः स्थितः ।
 किञ्चिदुन्नामितशिरा दन्तैर्दन्ताग्र संस्पृशेत् ॥ २९ ॥
 संपञ्चवासिकाग्रं स्वं दिशश्चागवलोकयन् ।
 रजसा तमसो दृष्टिं सत्त्वेन रजसस्तथा ॥ ३० ॥
 सङ्काश निर्मलं सत्त्वं स्थितो युञ्जीत योगवित् ।
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थैः प्राणादीन्मन एव च ॥ ३१ ॥
 निमृष्ट्य समवायेन प्रत्याहारमुपक्रमेत् ।
 यस्तु प्रत्याहरेत्कामान् सर्वाङ्गानीष कच्छपः ॥ ३२ ॥
 सदात्मरतिरेकस्यः पश्यत्यात्मानमात्मनि ।
 स बाह्याभ्यन्तरं शौचं निष्पाद्याकरुणामितः ॥ ३३ ॥
 पूरयित्वा बुधो देहं प्रत्याहारमुपक्रमेत् ।
 प्राणायामा दश द्वौ च धारणा साभिधीयते ॥ ३४ ॥
 द्वे धारणे स्मृते योगे योगिभिस्तत्त्वदृष्टिभिः ।
 तथा वै योगयुक्तस्य योगिनो नियतात्मनः ॥ ३५ ॥
 सर्वे दोषाः प्रकृशन्ति स्वस्वयैवोपजायते ।
 बोध्यते च परं ब्रह्म प्राकृतांश्च गुणान् पृथक् ॥ ३६ ॥
 व्योमादिपरमाणून् च तथात्मानमकच्छपः ।
 इत्थं योगी यताहारः प्राणायामपरायणः ॥ ३७ ॥
 जितां जितां ग्रन्थैर्ममिमारोहेत यथा गृहं ।
 दोषान् आधीस्तथा मोहमाज्ञाना भूरनिर्जिता ॥ ३८ ॥

विवर्जयति भारोहेतस्मान्मूमिमनिर्जिताम् ।
 प्राणानामुपसंरोधात्प्राणायाम इति स्मृतः ॥ ४० ॥
 धारणेत्युच्यते चेयं धार्यते यन्मनो यथा ।
 शब्दादिभ्यः ग्रहणानि यदक्षानि यतात्मभिः ॥ ४१ ॥
 प्रत्याह्वयन्ते योगेन प्रत्याहारस्ततः स्मृतः ।
 उपायश्चात्र कथितो योगिभिः परमर्षिभिः ॥ ४२ ॥
 येन व्याध्यादयो दोषा न आयन्ते हि योगिनः ।
 यथा तोयार्थिनस्तोयं यन्त्रमालादिभिः शनैः ॥ ४३ ॥
 आपिवेयुस्तथा वायुं पिवेद्योगी जितश्रमः ।
 प्राङ्माभ्यां हृदये चात्र तृतीये च तथोरसि ॥ ४४ ॥
 कण्ठे मुखे नासिकाग्रे नेत्रभ्रूमध्यमूर्ध्वसु ।
 किञ्च तस्मात्परस्मिन् धारणा परमा स्मृता ॥ ४५ ॥
 दशैता धारणाः प्राप्य प्राप्नोत्यक्षरसाम्यताम् ।
 नाध्मातः क्षुधितः श्वाप्तो नच व्याकुलचेतनः ॥ ४६ ॥
 युञ्जीत योगं राजेन्द्र योगी सिद्ध्यर्थमादृतः ।
 नातिशीते नचोष्णे वै न दन्धेनानिलात्मके ॥ ४७ ॥
 कालेष्वेतेषु युञ्जीत न योगं ध्यामन्तत्परः ।
 सशब्दाग्निजलाभ्यासे जीर्णगोष्ठे चतुष्पथे ॥ ४८ ॥
 शुष्कपर्श्वे च ये नद्यां श्मशाने ससरीस्वये ।
 सभये कूपतीरे वा चैत्यदस्त्रोकसम्पथे ॥ ४९ ॥
 देशेष्वेतेषु तत्त्वज्ञो योगाभ्यासं विवर्जयेत् ।
 सत्त्वस्थानुपपत्तौ च देशकालं विवर्जयेत् ॥ ५० ॥

नासतो दर्शनं योगे तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ।
 देशानेताननादृत्य मूढत्वाच्चो युनक्ति वै ॥ ५१ ॥
 विघ्नाय तस्य वै दोषा जायन्ते तन्निबोध मे ।
 बाधिर्यं जडता लोपः स्मृतैर्मूकत्वमन्धता ॥ ५२ ॥
 ज्वरश्च जायते सद्यस्तत्तदज्ञानयोगिनः ।
 प्रमादाद्योगिनो दोषा यद्येते स्युश्चिकित्सितं ॥ ५३ ॥
 तेषां नाशाय कर्त्तव्यं योगिनां तन्निबोध मे ।
 सिन्ध्यां यवौगूमत्युष्मा भुक्त्वा तत्रैव धारयेत् ॥ ५४ ॥
 वातगुल्मप्रशान्त्यर्थमुदावर्त्तं तयोदरे ।
 यवागूं वापि पवनं वायुग्रन्थिं प्रतिष्ठिपेत् ॥ ५५ ॥
 तद्वत्कल्पो महाशैलं स्थिरं मनसि धारयेत् ।
 विघाते वचसो वाचं कथिर्यं श्रवणेन्द्रियं ॥ ५६ ॥
 यवैवास्त्रफलं ध्यायेत् तृष्णाहर्त्ता रसनेन्द्रिये ।
 यस्मिन् यस्मिन्नुजां देहे तस्मिंस्तदुपकारिणी ॥ ५७ ॥
 धारयेद्धारणामुष्णे शीतां शीते च दाहिनीं ।
 कीलं शिरसि संस्थाप्य काष्ठं काष्ठेन ताडयेत् ॥ ५८ ॥
 क्षुप्तस्मृतेः स्मृतिः सद्यो योगिनस्तेन जायते ।
 बाधापृथिव्यौ वायुद्वौ व्यापिनावपि धारयेत् ॥ ५९ ॥
 अमानुषात् सत्त्वजाया बाधासूक्ष्माश्चिकित्सिताः ।
 अमानुषं सत्त्वमन्तर्योगिनं प्रविशेद्यदि ॥ ६० ॥
 वायुमिधारणेनैवं देहसंस्थं विनिर्दहेत् ।
 एवं सर्वात्मना रक्षा कार्या योगविदा नृप ॥ ६१ ॥

धर्माद्यैकाममोक्षात् सादरं साधनं यतः ।
 प्रवृत्तिलक्षणाख्यामाद्योगिनो विख्याता तथा ॥
 विज्ञानं विलयं याति तस्माद्गोप्याः प्रवृत्तयः ॥ ६२ ॥
 आलोख्यमारोग्यमनिष्टुरत्वं
 गन्धः शुभो मूत्रपुरीषमक्षयं ।
 कान्तिः प्रसादः स्वरसोभ्यता च
 योगप्रवृत्तेः प्रथमं हि चिह्नं ॥ ६३ ॥
 अनुरागी जनो याति परोक्षे गुणकीर्तनं ।
 न विभ्यति च सत्त्वानि सिद्धैर्लक्ष्यमुत्तमं ॥ ६४ ॥
 शीतोष्णादिभिरत्युग्रैर्यस्य बाधा न विद्यते ।
 न भीतिमेति चान्येभ्यस्तस्य सिद्धिरपस्विता ॥ ६५ ॥
 इति श्रीनारदस्येवपुराणे कठोपाख्याने योगाध्यायः ॥ १८ ॥

चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

उपसर्गः उवाच ॥

उपसर्गः प्रवर्तन्ते दृष्टे ज्ञातानि योगिनः ।
 ये तांस्ते संप्रवक्ष्यामि समासेन निबोध मे ॥ १ ॥
 काव्याः क्रियास्तथा कामान् मानुषानभिवाप्स्यति ।
 शिवो दानकृत् विद्यां भावां कुर्यात् धनं दिवं ॥ २ ॥
 श

देवत्वमभरेशत्वं रसायनचयः क्रियाः ।
 मरुत्प्रपतनं यज्ञं जलाग्नावेशनन्तथा ॥ ३ ॥
 आहानां सर्वदानानां फलानि नियमास्तथा ।
 तथोपवासात् पूर्त्ताश्च देवताभ्यर्चनादपि ॥ ४ ॥
 तेभ्यस्तेभ्यश्च कर्माभ्य उपरूढोऽभिवाञ्छति ।
 चित्तमित्यं वर्त्तमानं यन्माद्योगी निवर्त्तयेत् ॥ ५ ॥
 ब्रह्मसक्तिं मनः कुर्वन्नुपसर्गात् प्रमुच्यते ।
 उपसर्गैर्जितैरेभिर्दुपसर्गास्ततः पुनः ॥ ६ ॥
 योगिनः संप्रवर्त्तन्ते सात्त्वराजसतामसाः ।
 प्रातिभः आवर्त्तो दैवो ध्रुमावर्त्तौ तथापरौ ॥ ७ ॥
 यच्चैते योगिनां योगविघ्नाय कटुकोदयाः ।
 वेदार्थाः काव्यशास्त्रार्थाः विद्याशिक्षणान्यशेषतः ॥ ८ ॥
 प्रातिभान्ति यदस्येति प्रातिभः स तु योगिनः ।
 शुद्धार्यान्खिलान् वेत्ति शब्दं यच्छाति चैव यत् ॥ ९ ॥
 योजनानां सहस्रेभ्यः आवणः सोऽभिधीयते ।
 समन्तादीश्चते चाष्टौ स यदा देवतोपमः ॥ १० ॥
 उपसर्गस्तमप्याहुर्देवमन्त्रस्तवदुधाः ।
 आस्रते यन्निरालम्बं मनो दोषेण योगिनः ॥ ११ ॥
 समस्ताचारविभ्रंशाद्भ्रमः स परिकीर्तितः ।
 आवर्त्त इव तोयस्य ज्ञानावर्त्तो यदाकुलः ॥ १२ ॥
 नाशयेच्चित्तमावर्त्त उपसर्गः स उच्यते ।
 एतैर्नाशितयोगास्तु संकष्टा देवयोगिनः ॥ १३ ॥

उपसर्गैर्माहाधोरैरावर्तते पुनःपुनः ।
 प्रादृत्य कम्बलं शुक्लं योगी तस्माग्मनीमयं ॥ १४ ॥
 चिन्तयेत् परमं ब्रह्म कृत्वा तत्प्रवक्ष्यं मनः ।
 योगयुक्तः सदा योगी कृष्णधारो जितेन्द्रियः ॥ १५ ॥
 सूक्ष्मास्तु धारणाः सप्त भूराद्या मुद्दिं धारयेत् ।
 धरिणीं धारयेद्योगी तत् सौख्यं प्रतिपद्यते ॥ १६ ॥
 आत्मानं मन्यते चोर्वीं तद्वन्धश्च जहाति सः ।
 तथैवास्तु रसं सूक्ष्मं तद्वद्रूपञ्च तेजसि ॥ १७ ॥
 स्पृशं वायौ तथा तद्वद्विधतस्तस्य धारणां ।
 धीमः सूक्ष्मां प्रवृत्तिञ्च शब्दं तद्वज्जहाति सः ॥ १८ ॥
 मनसा सर्वभूतानां मनस्याविशते यदा ।
 मानसीं धारणां विश्वमनः सूक्ष्मञ्च जायते ॥ १९ ॥
 तद्वद्विधमशेषाणां सन्मानामेत्य योगवित् ।
 परित्यजति सम्प्राप्य बुद्धिसौक्ष्ममनुत्तमं ॥ २० ॥
 परित्यजति सूक्ष्माणि सप्त त्वेतानि योगवित् ।
 सम्यग्विज्ञाय योऽखर्कं तस्यावृत्तिर्न विद्यते ॥ २१ ॥
 रतासां धारणानान्तु सप्तानां सौक्ष्ममात्मवान् ।
 दृष्ट्वा दृष्ट्वा ततः सिद्धिं त्यक्त्वा त्यक्त्वा परां व्रजेत् ॥ २२ ॥
 वस्मिन् यस्मिंश्च कुर्वते भूते रागं महीपते ।
 तस्मिंस्तस्मिन् समासक्तिं संप्राप्य स विनश्यति ॥ २३ ॥
 तस्माद्विदित्वा सूक्ष्माणि संसक्तानि परस्परं ।
 परित्यजति यो देही स परं प्राप्नुयात् पदं ॥ २४ ॥

एतान्येव तु सन्ध्याय सप्त सूक्ष्माणि पार्थिव ।
 भूतादीनां विरागोऽथ सङ्गावयवस्य मुक्तये ॥ २५ ॥
 गन्धादिषु समासन्निं सम्याप्य स विनश्यति ।
 पुनरावर्त्तते भूय स ब्रह्मापरमानुषं ॥ २६ ॥
 सत्तैता धारणा योगी समतीत्य यदिच्छति ।
 तस्मिंस्तस्मिंस्तस्य सूक्ष्मे भूते याति नरेश्वर ॥ २७ ॥
 देवानामसुराणां वा गन्धर्वोरगरक्षसां ।
 देहेषु क्षयमायाति सङ्गं नाप्नोति च क्वचित् ॥ २८ ॥
 अहिमा खडिमा चैव महिमा प्राप्तिरेव च ।
 प्राकाम्यञ्च तथैशित्वं वशित्वञ्च तद्यापरं ॥ २९ ॥
 यच्च कामावशायित्वं गुणानेतांस्तथैश्वरान् ।
 प्राप्नोत्यष्टौ नरव्याघ्र परं निर्वाणसूचकान् ॥ ३० ॥
 सूक्ष्मात्सूक्ष्मतमोऽस्मीयान् शीघ्रत्वं खडिमा गुणः ।
 महिमाशेषपूज्यत्वात् प्राप्तिर्नाप्राप्यमस्य यत् ॥ ३१ ॥
 प्राकाम्यमस्य व्यापित्वादीशित्वञ्चेश्वरो यतः ।
 वशित्वाद्दशिमा नाम योगिनः सप्तमो गुणः ॥ ३२ ॥
 यथेष्टास्थानमप्युक्तं यच्च कामावशायिता ।
 ऐश्वर्यकारयैरेभिर्योगिनः प्रोक्तमष्टधा ॥ ३३ ॥
 मुक्तिसंसूचकं भूय परं निर्वाणमात्मनः ।
 ततो न जायते नैव वर्द्धते न विनश्यति ॥ ३४ ॥
 नापि क्षयमवाप्नोति परिक्षामं न गच्छति ।
 केदं केदं तथा दाहं योषं भूरादितो नच ॥ ३५ ॥

भूतवर्गादवाप्नोति शब्दाद्यैः द्रियते न च ।
 न चास्य सन्ति शब्दाद्यास्तङ्गोक्ता तैर्म युष्यते ॥ ३६ ॥
 यथाहि कनकं खड्गमपद्रव्यवदग्निना ।
 दग्धदोषं द्वितीयेन खण्डेनैक्यं ब्रजन्मृप ॥ ३७ ॥
 न विशेषमवाप्नोति तद्वद्योगाग्निना वतिः ।
 निर्दग्धदोषस्तेनैक्यं प्रयाति ब्रह्मणा सह ॥ ३८ ॥
 यथाग्निरग्नौ संक्षिप्तः समानत्वमनुब्रजेत् ।
 तदास्यस्तन्मयो भूतो न पृच्छेत विशेषतः ॥ ३९ ॥
 परेण ब्रह्मणा तद्वत्प्राप्यैक्यं दग्धकिल्बिषः ।
 योगी याति पृथग्भावं न कदाचिन्महीपते ॥ ४० ॥
 यथा जलं जलेनैक्यं निक्षिप्तमुपगच्छति ।
 तथात्मा साम्प्रमभ्येति योगिनः परमात्मनि ॥ ४१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे योगिसिद्धान्तोपाध्यायः ॥ १०० ॥

रत्नमालादिर्गोऽध्यायः ।

—४४—

अथर्व उवाच ।

भगवन् योगिनश्चर्यां श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
 ब्रह्मवर्त्मन्यनुसरन् यथा योगी न सीदति ॥ १ ॥

इत्यार्षे उवाच ।

मानापमानौ याचेतौ प्रीत्युद्वेगकरो वृद्धौ ।

तावेव विपरीताचीं योगिनः सिद्धिकारकाः ॥ २ ॥
 मानापमानौ वावैतौ तावेवाहुर्विषासते ।
 अपमानोऽहं तत्र मानस्तु विषमं विषं ॥ ३ ॥
 चक्षुःपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं जखं पिबेत् ।
 सत्यपूतं वदेद्वाणीं बुद्धिपूतञ्च चिन्तयेत् ॥ ४ ॥
 आतिथ्यश्राद्धयज्ञेषु देवयाचोत्सवेषु च ।
 महाजमञ्च सिद्ध्यर्थं न गच्छेद्योगदित् कथित् ॥ ५ ॥
 अस्ते विधूमे व्यङ्गारे सर्वस्मिन् भुक्तवज्जमे ।
 अटेत योगविद्भैष्यं नतु चिन्त्येव नित्यशः ॥ ६ ॥
 यथैवमवमन्यस्ते जनाः परिभवन्ति च ।
 तथा युक्तचरेद्योगी सतां वर्त्म न दूषयन् ॥ ७ ॥
 भैक्ष्यचरेऽहस्येषु यायावरणहेषु च ।
 श्रेष्ठा तु प्रथमा चेति वृत्तिरस्योपदिश्यते ॥ ८ ॥
 अथ नित्यं गृहस्थेषु शालीनेषु चरेद्यतिः ।
 अर्द्धधानेषु दान्तेषु श्रोत्रियेषु महात्मसु ॥ ९ ॥
 अत ऊर्ध्वं पुनश्चापि अदुष्टापतितेषु च ।
 भैक्ष्यचर्या विषयोऽयं जवन्त्या वृत्तिरिष्यते ॥ १० ॥
 भैष्यं यवागूं तम्रं वा पयोयावकमेव वा ।
 फलं मूलं म्रियङ्गुं वा कंसपिण्याकशक्तवः ॥ ११ ॥
 इत्येते च शुभाहारा योगिनः सिद्धिकारकाः ।
 तद्युष्मान्मुनिर्भक्त्या परमेष्ठ समाधिना ॥ १२ ॥
 जपः पूर्वं सकृन् ग्राह्यं तूष्णीं भूत्वा समाहितः ।

प्राणायामेति ततस्तस्य प्रथमा द्वाहुतिः स्मृता ॥ १३ ॥
 अपानाय द्वितीया तु समानायेति चापरा ।
 उदानाय चतुर्थी स्वाद्यानायेति च पञ्चमी ॥ १४ ॥
 प्राणायामैः पृथक् कृत्वा शेषं भुञ्जीत कामतः ।
 अथ पुनः सकृत्प्राणायामस्य हृदयं स्पृशेत् ॥ १५ ॥
 अस्तेयं ब्रह्मचर्यञ्च त्यागोऽलोभस्तथैव च ।
 व्रतानि पञ्च भिक्षूणामहिंसापरमादि वै ॥ १६ ॥
 अक्रोधो गुरुगुण्युषा शौचमाहारलाघवं ।
 नित्यस्वाध्याय इत्येते नियमाः पञ्च कीर्तिताः ॥ १७ ॥
 सारभूतमुपासीत ज्ञानं यत्कार्यसाधकं ।
 ज्ञानानां बहुता येयं योगविघ्नकरा हि सा ॥ १८ ॥
 इदं ज्ञेयमिदं ज्ञेयमिति यस्तूषितश्चरेत् ।
 अपि कल्पसहस्रेषु नैव ज्ञेयमवाप्नुयात् ॥ १९ ॥
 त्यक्तसङ्गो जितक्रोधो लज्जाहारो जितेन्द्रियः ।
 विधाय बुद्ध्या द्वांराणि मनो ध्याने निवेशयेत् ॥ २० ॥
 शून्येष्वेवावकाशेषु गुहासु च वनेषु च ।
 नित्ययुक्तः सदा योगी ध्यानं सम्यगुपक्रमेत् ॥ २१ ॥
 वाग्दण्डः कर्मादण्डश्च मनोदण्डश्च ते त्रयः ।
 यस्येते निवृत्ता दण्डाः स चिदस्य मन्त्रायतिः ॥ २२ ॥
 सर्वमात्ममयं यस्य सदसज्जगदोद्दृशं ।
 गुहागुह्यमयन्तस्व कः प्रियः को अप्रियः ॥ २३ ॥
 विशुद्धबुद्धिः समलोद्गतात्मनः

ससकलभूतेषु च तत्समाहितः ।

स्थानं परं ज्ञानमव्ययम्

परं हि भक्ता न पुनः प्रजायते ॥ २४ ॥

वेदाः श्रेष्ठाः सर्वयज्ञक्रियाश्च

यथाव्याप्यं ज्ञानमार्गश्च जप्यात् ।

ज्ञानोद्धानं सङ्गरागव्यपेतं

तस्मिन् प्राप्ते ज्ञानतत्त्वोपलब्धिः ॥ २५ ॥

समाहितो ब्रह्मपरोऽप्रमादी

शुचिस्तथैकान्तरतिर्यतेन्द्रियः ।

समाप्नुयाद्योगमिमं महात्मा

विमुक्तिमाप्नोति ततः स्वयोगतः ॥ २६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे योगिचर्याध्यायः ॥ १९ ॥

विचलारिणीऽध्यायः ॥

इत्यादि उवाच ।

एवं यो वर्तते योगी सम्यग्योगव्यवस्थितः ।

न स व्यावर्त्तितुं शक्नोति ज्ञानान्तरभूतैरपि ॥ १ ॥

दृष्ट्वा च परमात्मानं प्रत्यक्षं विश्वरूपिणं ।

विश्वपादशिरोभीवं विश्वेशं विश्वभाषणं ॥ २ ॥

तस्यास्ये महत्पुण्यमोमिषिकाक्षरं कथेत् ।

तद्देवाध्ययनं तस्य स्वरूपं ब्रूयतः परं ॥ ३ ॥
 अकारश्च तथोकारो मकारश्चाक्षरत्रयं ।
 एतादृशं त्रयो भाषाः साप्तराजसतामसाः ॥ ४ ॥
 निर्गुणा योगिगन्धान्वा चार्द्धभाषोर्द्धसंस्थिता ।
 गान्धारीति च विज्ञेया गान्धारस्वरसंश्रया ॥ ५ ॥
 पिपीलिकागतिस्यर्चा प्रयुक्ता मूर्ध्नि लक्ष्यते ।
 यथा प्रयुक्त ओङ्कारः प्रतिनिर्याति मूर्ध्नि ॥ ६ ॥
 तथोङ्कारमयो योगी त्वक्षरे त्वक्षरो भवेत् ।
 प्राणोऽधनुः शरीर्यात्मा ब्रह्म वेध्यमनुत्तमं ॥ ७ ॥
 अप्रमत्तेन वेद्यं शरवत्तन्मयो भवेत् ।
 ओमित्येतत्त्रयो वेदास्त्रयो लोकास्त्रयोऽमयः ॥ ८ ॥
 विष्णुर्ब्रह्मा हरश्चैव चतुर्कसामानि यज्जुषि च ।
 भाषाः सार्द्धाश्च तिस्रश्च विज्ञेयाः परमार्थतः ॥ ९ ॥
 तत्र युक्तस्तु यो योगी स तल्लयमवाप्नुयात् ।
 अकारस्त्वथ भूर्लोक उकारश्चोप्यते भुवः ॥ १० ॥
 सव्यञ्जमो मकारश्च स्वर्लोकः परिकल्पते ।
 व्यक्ता तु प्रथमा भाषा द्वितीयाव्यक्तसंज्ञिता ॥ ११ ॥
 भाषा तृतीया चिच्छक्तिरर्द्धभाषा परं पदं ।
 अनेनैव क्रमेणैता विज्ञेया योगभूमयः ॥ १२ ॥
 ओमित्युच्चारणात् सर्वं यद्गीतं सदसद्भवेत् ।
 इत्या तु प्रथमा भाषा द्वितीया दैर्घ्यसंयुता ॥ १३ ॥
 तृतीया च पुनस्तार्द्धाया चक्षुः सा न गोचरा ।

इत्येतदक्षरं ब्रह्म परमोद्धारसंज्ञितं ॥ १४ ॥
 यस्तु वेद नरः सम्यक् भक्षा ध्यायति वा पुनः ।
 संसारचक्रमुत्सृज्य त्यक्तचिविधबन्धनः ॥ १५ ॥
 प्राप्नोति ब्रह्मसि त्वयं परमे परमात्मनि ।
 अक्षीणकर्मबन्धश्च ज्ञात्वा क्षत्युत्तरिष्ठतः ॥ १६ ॥
 उत्क्रान्तिकार्त्तं संसृज्य पुनर्योगित्वमश्नुति ।
 तस्मादसिद्धयोगेन सिद्धयोगेन वा पुनः ॥
 ज्ञेयान्धरिष्टानि सदा येनोत्क्रान्तौ न सीदति ॥ १७ ॥

इति श्रीमहर्षेयपुराणे श्रीमत्तर्कयोगोद्धारोऽध्यायः ॥ १२ ॥

विषयवर्तिनीऽध्यायः ॥

इत्यादिषु उवाच ।

अरिष्टानि महाराज शृणु वक्ष्यामि तानि ते ।
 येषामालोकनान्मृत्युं निजं जानाति योगवित् ॥ १ ॥
 देवमार्गं ध्रुवं शुक्लं सोमच्छायामहन्वती ।
 यो न पश्येन्न जीवेत् स नरः संवत्सरात्परं ॥ २ ॥
 अरश्मिं विम्बं सूर्यस्य वह्निं चैवांशुमाक्षिणं ।
 सप्तैकादशमासात् नरो नोर्ध्वं तु जीवति ॥ ३ ॥
 बान्ते मूषधूरीषे च यः स्वर्गं रजतं तदा ।
 प्रत्नश्च कुबते स्वप्ने जीवेत् स दशमासिम्बं ॥ ४ ॥

[illegible]

रक्तकण्ठाभरभरा नायन्ती हसती चर्या ।
 दक्षिणाशाकवेकारी स्वप्ने सोऽपि न जीवति ॥ १६ ॥
 नम्रं क्षपणकं स्वप्ने हसमानं महाबलं ।
 रक्तं संवीक्ष्य बह्मन्तं विधाभृत्यमुपस्थितं ॥ १७ ॥
 आमस्तकतलाद्यस्तु निमग्नं पङ्क्तुसामरे ।
 स्वप्ने पञ्चत्यवाधानं स सद्यो त्रियते मरः ॥ १८ ॥
 केशाङ्गारांस्तथा भक्ष्य भुजङ्गाविर्जलां नदीं ।
 दृष्ट्वा स्वप्ने दशाहास्तु मृत्युरेकादशे दिने ॥ १९ ॥
 कराक्षैर्बिकटैः कृष्णैः पुरुषैरुद्यतायुधैः ।
 पाषाणैस्ताडितः स्वप्ने सद्यो मृत्युं लभेन्नरः ॥ २० ॥
 सूर्योदये यस्य शिवा क्लेशन्ती याति सङ्मुखं ।
 विपरीतं परीतं वा स सद्यो मृत्युमश्नुते ॥ २१ ॥
 यस्य वैभुक्तमात्रस्य हृदयं बाधते क्षुधा ।
 आवृते दन्तघर्षय स गतायुर्न संशयः ॥ २२ ॥
 दीपगन्धं नयो वेत्ति तस्यत्यङ्गि तत्रा निशि ।
 मात्मानं परमेष्ठिनं वीक्षते न स जीवति ॥ २३ ॥
 शक्यायुधं चार्धरात्रे दिवा यद्गगनतया ।
 दृष्ट्वा मन्थेत संच्छीकृत्मात्मजीवितमात्मचित् ॥ २४ ॥
 नासिका वक्रतामेति कर्णयोर्नमनोवती ।
 नेत्राश्च वामं स्तुवति यस्य तस्यायुर्द्वयं ॥ २५ ॥
 चारुतामेति मुखं जिह्वा वा च्छामतां यदा ।
 तदा प्राप्नोति विजानीमान्मृत्युमात्मजमसम्भवं ॥ २६ ॥

उद्धरासभयानेन यः स्वप्ने दक्षिणां दिशं ।
 प्रयाति तच्च जानीयात् सचोद्यत्युं न संशयः ॥ २७ ॥
 पिपाय कर्तुं निर्घोषं न शृणोत्यात्मसम्पदं ।
 नश्यते चक्षुषोर्ज्योतिर्यस्य सोऽपि न जीवति ॥ २८ ॥
 पततो यस्य वै गर्भे स्वप्ने द्वारं पिधीयते ।
 नचोत्तिष्ठति यः शब्दात्तदन्तं तस्य जीवितं ॥ २९ ॥

ऊर्ध्वा च दृष्टिर्न च संप्रतिष्ठा

रक्ता पुनः संपरिवर्तमाना ।

मुखस्य चोष्मा शुषिरश्च नाभेः

शंसन्ति पुंसामपरं शरीरं ॥ ३० ॥

स्वप्नेऽग्निं प्रविशेद्यस्तु न च निष्क्रमते पुनः ।
 अक्षप्रवेशादपि वा तदन्तं तस्य जीवितं ॥ ३१ ॥
 यस्याभिहन्यते दुष्टैर्भूतैरावायघो दिवा ।
 न सत्युं सप्तरात्र्यन्ते नरः प्राप्नोत्यसंशयं ॥ ३२ ॥
 स्वयस्वममलं युक्तं रक्तं पश्यत्यवासितं ।
 यः पुमान् सत्युमासन्नं तस्यापि हि विनिर्दिशेत् ॥ ३३ ॥
 स्वभाववैपरीत्यन्तु प्रसूतेष्व विपर्ययः ।
 कथयन्ति मनुष्याणां सदासजौ यमान्मकौ ॥ ३४ ॥
 येषां विनीतः सततं येऽस्य पूज्यतमा मताः ।
 तानेव आवजानाति तानेव च विनिन्दति ॥ ३५ ॥
 देवान्मार्चयते रुद्रान् गुरुन् विप्रांश्च निन्दति ।
 मातापित्रोर्न सत्कारं जामातृणां करोति च ॥ ३६ ॥

- योगिनां ज्ञानविदुषामभेदात् सदात्मना ।
 प्राप्ते तु काले पुनस्तद्विज्ञेयं विचक्षणैः ॥ ३७ ॥
 योगिनां सततं यत्नादरिष्टान्यवनीपते ।
 संवत्सरान्ते तज्ज्ञेयं फलदानि दिवानिभं ॥ ३८ ॥
 विद्योक्ता विशदा चैषां फलपंक्तिः सुभीषणा ।
 विद्याव कान्तो मनसि स च कालो नरेन्दर ॥ ३९ ॥
 ज्ञात्वा कालञ्च तं सम्यग्भवत्स्वानमाश्रितः ।
 युञ्जीत योगी कालोऽसौ यथा नास्वाप्स्यसौ भवेत् ॥ ४० ॥
 दृष्ट्वा रिष्टं तथा योगी त्यक्त्वा भरखर्जं भयं ।
 तत्सुभानं तदा लोका काले यावत्पुण्यतमं ॥ ४१ ॥
 तस्य भागे तत्रैवाहो योगं युञ्जीत योगवित् ।
 पूर्वाह्ने चापराह्णे च मध्याह्ने चापि तद्दिने ॥ ४२ ॥
 यच्च वा रजनीभागे तदरिष्टं निरीक्षितं ।
 तत्रैव तावद्युञ्जीत यावत्प्राप्तं हि तद्दिनं ॥ ४३ ॥
 तत्तत्त्यक्त्वा भयं सर्वं जित्वा तं कालमात्मवान् ।
 तत्रैवापस्ये स्तित्वा यच्च वा स्वैर्यमात्मनः ॥ ४४ ॥
 युञ्जीत योगं निर्वित्प चीन् मुखान् परमात्मनि ।
 तन्मयस्यात्मना भूत्वा चिद्वृत्तिमपि सक्थजेत् ॥ ४५ ॥
 ततः परमनिर्व्यासमतीन्द्रियमगोचरं ।
 यदुद्देश्यं चाख्यातं शक्यते तत्समनुते ॥ ४६ ॥
 एतत्सर्वं समाख्यातं तवाकर्क यथार्थवत् ।
 प्राप्स्यसे तेन तद्गुहा संक्षेपात्तत्त्वबोधमे ॥ ४७ ॥

अशाङ्कुरस्मि संयोगाच्चन्द्रकान्तमणिः पयः ।
 समुत्सृजति भावयुक्तः सोपमा योगिनः स्मृता ॥ ४८ ॥
 यच्चार्कुरस्मि संयोगादर्ककान्तो हुताशनं ।
 आविष्करोति नैकः समुपमा सापि योगिनः ॥ ४९ ॥
 पिपीलिकाखुनकुलसहगोभाकपिच्छाः ।
 वसन्ति स्वामिवज्रेहे भ्रस्ते यान्ति ततोऽन्यतः ॥ ५० ॥
 दुःखन्तु स्वामिनो ध्वंसे तस्य तेषां न किञ्चन ।
 वेष्मनो यच्च राजेन्द्र सोपमा योगसिद्धये ॥ ५१ ॥
 अद्देहिकाल्पदेहापि मुखाम्बेष्टाध्यक्षीयसा ।
 करोति अङ्गारचयमुपदेशः स योगिनः ॥ ५२ ॥
 पशुपक्षिमनुष्याद्यैः पञ्चपुष्पफलान्वितं ।
 इक्षं विसृज्यमानन्तु इष्टा सिद्ध्यन्ति योगिनः ॥ ५३ ॥
 रुक्शावविषाद्याग्रमाख्यं तिलकाकृतिं ।
 तच्च तेन विवर्द्धन्तं योमी सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ५४ ॥
 द्रवपूर्यमुपादाय पाचमारोहतो भुवः ।
 दुर्गमं विलोक्योच्चैर्विज्ञातं किं न योगिना ॥ ५५ ॥
 सर्वस्वे जीवमावाहं निष्ठाते पुरुषस्य सा ।
 घेष्टा तां तत्त्वतो ज्ञात्वा योगिनः क्षतकृत्यता ॥ ५६ ॥
 तद्गुहं यच्च वसति तद्गोप्यं येन जीवति ।
 येन सम्पद्यते चार्कस्तसुखं ममताय का ॥ ५७ ॥
 अभ्यर्चितोऽपि तैः कार्यं करोति करैर्यथा ।
 तथा बुद्ध्यादिभिर्वोगी पारण्यैः साधयेत्परं ॥ ५८ ॥

अथ कथञ्चिद-

ततः प्रसम्यापिबुधमलर्कः स महीपतिः ।

प्रश्रयानगतो वाक्प्रमुखातिमुदाश्रितः ॥ ५८ ॥

अथर्क उवाच ।

दिष्ट्या देवैरिदं ब्रह्मन् पराभिभवसम्भवं ।

उपपादितमत्युभं प्राणसन्नेहदम्भयं ॥ ६० ॥

दिष्ट्या काशिपतेर्भूरिवलसम्पत्पराक्रमः ।

यदुच्छेदादिशयातः स युष्मत्सङ्गदो मम ॥ ६१ ॥

दिष्ट्या मन्दबलब्राह्मं दिष्ट्या क्षत्याश्व मे हताः ।

दिष्ट्या कोपः क्षयं यातो दिष्ट्याहं भीतिमागतः ॥ ६२ ॥

दिष्ट्या त्वत्पादयुगलं मम स्मृतिपत्रं गतं ।

दिष्ट्या त्वदुक्तयः सर्वाः मम चेतसि संस्थिताः ॥ ६३ ॥

दिष्ट्या ज्ञानं ममोत्पन्नं भवतश्च समागमात् ।

अवता चैव कारुण्यं दिष्ट्या ब्रह्मन्-कृतं मम ॥ ६४ ॥

अनर्थोऽप्यर्थतां याति पुरुषस्य शुभोदधे ।

यद्येदमुपकाराय व्यसनं सङ्गमात्तप ॥ ६५ ॥

सुबाहुरुपकारी मे स च काशिपतिः प्रभो ।

ययोः कृतेऽहं संग्रासो योगीश भवतोऽन्तिकं ॥ ६६ ॥

सोऽहन्तव प्रसादाग्निनिर्दग्धाद्यानकिच्छिषः ।

तथा यतिष्ये येनेहहं भूयां दुःखभाजनं ॥ ६७ ॥

परित्यजिष्ये गार्हस्थ्यमार्तिपादपकामनं ।

त्वतोऽनुशां समासाय ज्ञानदातुर्मात्राक्रमः ॥ ६८ ॥

इत्यनेन उवाच ।

गच्छ राजेन्द्र भद्रं ते वया ते कथितं मया ।
निर्गमो निरङ्कुशस्तथा चर विमुक्तये ॥ ६८ ॥

मह उवाच ।

एवमुक्तः प्रसम्यैनमाजगाम त्वराश्रितः ।
यत्र काश्रिपतिर्भाता सुबाहुश्चासौ सोऽग्रजः ॥ ७० ॥
समुत्पद्य महाबाहुं सोऽलर्कः काश्रिभूपतिं ।
सुबाहोरग्रतो वीरमुवाच प्रहसन्निव ॥ ७१ ॥
राज्यकामुक काशीश भुञ्जतां राज्यमूर्जितं ।
तदा च रोचते तद्वत् सुबाहोः संप्रयच्छ वा ॥ ७२ ॥

काशिराज उवाच ।

किमलर्क परित्यक्तं राज्यन्ते संयुगं विना ।
छत्रियस्य न धर्मोऽयं भवांश्च छत्रधर्मवित् ॥ ७३ ॥
निर्जितामात्यवर्गस्तु त्यक्त्वा मरुजं भयं ।
सन्दधीत शरं राजा लक्ष्यमुद्दिश्य वैरिणं ॥ ७४ ॥
तं जित्वा नृपतिर्भोगान् यथाभिलषितान् परान् ।
भुञ्जीत परमं सिद्धौ यच्चेत च महामखैः ॥ ७५ ॥

अलर्क उवाच ।

एवमीदृशकं वीर ममाप्यासीद्वनः पुरा ।
साम्प्रतं विपरीतार्थं शृणु चाप्यत्र कारणां ॥ ७६ ॥
वयायं भौतिकः सकृत्सन्नास्तः कारुणं नृणां ।
गुहास्तु सकृत्सन्नास्तद्वशेऽप्येव जगद्गु ॥ ७७ ॥

- + यद्येकमर्थं यातानामनेकस्मिन्नवसीदति ।
 दुःखं भवति साधूनां तथास्माकं महीपते ॥ ८ ॥
 गार्हस्थ्यमोहमापन्ने सीदत्यस्मिन्नरेण्वर ।
 सम्बन्धिन्यस्य देहस्य विभ्रति भ्रातृकल्पना ॥ १० ॥
 ततो मया विनिश्चित्य दुःखाद्वैराग्यभावना ।
 भविष्यतीत्यस्य भवानित्युद्योगाय संश्रितः ॥ ११ ॥
 तदस्य दुःखाद्वैराग्यं संबोधादवनीयते ।
 समुद्रतं हतं कार्यं भद्रं तेऽस्तु ब्रजाम्बुजं ॥ १२ ॥
 उद्धा मदाक्षसागर्भे पीत्वा तस्यास्तया स्तनं ।
 नान्यनारीमुतैर्घातं वर्त्म यात्विति पार्थिव ॥ १३ ॥
 विचार्य तन्मया सर्वं युष्मत्संश्रयपूर्वकं ।
 कृतं तच्चापि निष्पन्नं प्रयास्ये सिद्धये पुनः ॥ १४ ॥
 उपेक्ष्यते सीदमानः स्वजन्मो बान्धवः सुहृत् ।
 यैर्नरेन्द्र न तान् मन्ये सेन्द्रिया विकला हि ते ॥ १५ ॥
 सुहृदि स्वजने बन्धौ समर्थे योऽवसीदति ।
 धर्मार्थकाममोक्षेभ्यो बाध्यास्ते तच्च न त्वसौ ॥ १६ ॥
 एतत् त्वत्सङ्गमाद् भूय मया कार्यं महत्कृतं ।
 स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि ज्ञानभाम्भव सत्तम ॥ १७ ॥

नारकस्येव तुराजः ।

उपकाररूपया साधोरत्नार्कस्य कृतो महान् ।
 समोपकाराय यत्नं न करोषि स्वमानसं ॥ १८ ॥
 फलदायी सतां सङ्गिः सङ्गमो नापन्नो वनः ।

पश्यन् जगदिदं सर्वं तदेवास्मिन्मया ।

प्राप्तुं शक्यते सर्वं यथाशक्तं तदाहम् ॥ ३० ॥

पुष्पादिभ्योऽप्युष्णादिभ्योऽप्युष्मादिभ्योऽपि ।

आहोमयावत् करवैकुण्ठोऽसि भवदेवता ॥ ३१ ॥

अथाप्युष्मादिभ्योऽप्युष्मादिभ्योऽपि ।

आहोमयावत् करवैकुण्ठोऽसि भवदेवता ॥ ३२ ॥

अथैकं यदेवास्मिन् पुष्पं राक्षसजितम् ।

इति पञ्चाशदाहं शतं शोकाशक्तिं परं सुखं ॥ ३३ ॥

॥ ३३ ॥

नान्यत् त्वं समातिष्ठ मुञ्चस्व योगसुखम् ।

आसुते येन तर्ह्यसौ यत्तु गता न शोचति ॥ ३४ ॥

ततोऽवमपि यास्यामि किं यथा किं अपुन मे ।

कलङ्कोस्तु करवत् अस्मिन्मया कथय ॥ ३५ ॥

ततोऽप्युष्मादिभ्योऽप्युष्मादिभ्योऽपि ।

प्राप्तुं शक्यते सर्वं यथाशक्तं तदाहम् ॥ ३६ ॥

॥ ३६ ॥

पुष्पादिभ्योऽप्युष्मादिभ्योऽप्युष्मादिभ्योऽपि ।

आहोमयावत् करवैकुण्ठोऽसि भवदेवता ॥ ३७ ॥

ततोऽपि तस्य पिता तवत् कथय सुमहात्मनः ।

प्राप्तुं शक्यते सर्वं यथाशक्तं तदाहम् ॥ ३८ ॥

तथाहं समासाद्य त्वत्तां वन्दे शोचिदेव ।

प्राप्य त्वत्तां परं भाग्यशालिनां वन्दे ॥ ३९ ॥

इतने कथितं ब्रह्मन् वत्पृष्ठा भवता कथं ।

मुविस्तरं यथावच्च किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ४० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पितामहसंवादे ब्रह्मोपाख्यानं समाप्तं ॥ ४१ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

जैमिनिस्वरच

सम्यगेतन्मास्वातं भवद्भिर्द्विजसत्तमाः ।

प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च द्विविधं कर्म वैदिकं ॥ १ ॥

अहो पितृप्रसादेन भवतां ज्ञानमीदृशं ।

येन तिर्यङ्ममप्पेतत्प्राप्य मोहस्तिरस्कृतः ॥ २ ॥

धन्या भवन्तः संसिद्धौ प्रागवस्थास्थितं यतः ।

भवतां विषयोद्भूतैर्न मोहैश्चाख्यते मनः ॥ ३ ॥

दिष्ट्या भगवता तेन मार्कण्डेयेन धीमता ।

भवन्तो वै समाख्याताः सर्वसन्वेदकतमाः ॥ ४ ॥

संसारेऽच्छिन्नमनुष्याणां भ्रमतामतिसङ्कटे ।

भवद्भिः समं सङ्गो जायते न तपस्विनां ॥ ५ ॥

यद्यहं सङ्गमाप्ताश्च भवद्भिर्ज्ञानदृष्टिभिः ।

न स्यां कृतार्थस्तस्मै न मेऽन्यत्र कृतार्थता ॥ ६ ॥

प्रवृत्ते च निवृत्ते च भवतां ज्ञानकर्मणि ।

मतिमस्तमलां ग्रन्थे यथा नाम्नस्य कस्यचित् ॥ ७ ॥

यदि त्वनुग्रहवती मयि बुद्धिर्बिम्बोत्तमाः ।

भवतां तत्समास्थातुमर्हतेदमशेषतः ॥ ८ ॥

कथमेतत्समुद्भूतं जगत् स्थावरजङ्गमं ।

कथञ्च प्रलयं काले पुनर्यास्यति सप्तमाः ॥ ९ ॥

कथञ्च वंशाद्देवर्षिपितृभूतादिसम्भवाः ।

मन्वन्तराणि च कथं वंशानुचरितञ्च यत् ॥ १० ॥

यावत्यः सृष्टयश्चैव यावन्तः प्रलयास्तथा ।

यथा कल्पविभागश्च या च मन्वन्तरस्थितिः ॥ ११ ॥

यथा च स्थितिसंस्थानं यत्प्रमाणञ्च वै भुवः ।

यथास्थिति समुद्राद्रिनिम्नगाः काननानि च ॥ १२ ॥

भूर्लोकैर्वादिस्वर्लोकानां ग्रहः पातालसंश्रयः ।

गतिस्तथार्कसीमादिग्रहर्षज्योतिषामपि ॥ १३ ॥

श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वमेतदाहृतसंप्लवं ।

उपसंहृते च यच्छेषं जगत्स्थिन् भविष्यति ॥ १४ ॥

परिवर्त उचुः ।

प्रभुभारोऽयमनुलो यद्वयं मुनिसत्तम ।

पृष्ठस्तन्ते प्रवक्ष्यामस्तत् शृणुष्वेह जैमिने ॥ १५ ॥

मार्कण्डेयेन कथितं पुरा कौटुक्ये यथा ।

दिजपुत्राय शान्ताय दत्तज्ञाताय धीमते ॥ १६ ॥

मार्कण्डेयं महात्मानमुपासीनं दिजोत्तमैः ।

कौटुकिः परिप्रच्छ ग्रदेतत्पृष्ठवान् प्रभो ॥ १७ ॥

तस्य चाकथयत् प्रीत्या यन्मुनिर्हनुमन्मनः ।
तत्ते प्रकथयिष्यामः शृणु त्वं द्विजसत्तम ॥ १८ ॥
प्रक्षिपत्य जगन्नाथं पद्मयोनिं पितामहं ।
जगद्योनिं स्थितं खट्वौ स्थितौ विष्णुस्वरूपिणं ।
प्रलये चान्तकर्तारं रौद्रं रुद्रस्वरूपिणं ॥ १९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

उत्पन्नमावस्थ पुरा ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
पुराणमेतद्देवाश्च मुखेभ्योऽनुविनिःसृताः ॥ २० ॥
पुराणसंहिताश्चकुर्व्वहुलाः परमर्षयः ।
वेदानां प्रविभागश्च कृतस्तैस्तु सहस्रशः ॥ २१ ॥
धर्मज्ञानञ्च वैराग्यमैश्वर्यञ्च महात्मनः ।
तस्योपदेशेन विना न हि सिद्ध्यन्त्युदयं ॥ २२ ॥
वेदान् सप्तर्षयस्तस्माज्जगदुत्तस्य मानसाः ।
पुराणं जगदुद्वाधा मुनयस्तस्य मानसाः ॥ २३ ॥
स्वर्गोः सकाशाच्चैव नस्तेनोक्तञ्च द्विजकर्मा ।
वृषिभिश्चापि दृष्टाय प्रोक्तमेतन्महात्मभिः ॥ २४ ॥
दक्षेण चापि कथितमिदमासीत्तदा मम ।
तत्तुभ्यं कथयाम्यस्य कलिकल्मषनाशनं ॥ २५ ॥
सर्वमेतन्महाभाग श्रूयतां मे समाधिना ।
यथाश्रुतं मया पूर्वं दक्षस्य गदतो मुने ॥ २६ ॥
प्रक्षिपत्य जगद्योनिमज्जमव्ययमाश्रयं ।
चराचरस्य जगतो धातारं परमं पदं ॥ २७ ॥

ब्रह्मास्त्रमादिपुत्रधनुस्तत्तत्स्थितिसंयमे ।
 यत्कारणमनौरसं यच्च सर्वं प्रतिष्ठितं ॥ २८ ॥
 तस्यै हिरण्यगर्भाय सोऽक्षतन्वाय धीमते ।
 प्रसव्य सम्प्रत्यक्ष्यामि भूतवर्गमनुत्तमं ॥ २९ ॥
 महदाद्यं विशेषान्तं सर्वैरूप्यं सलक्ष्यं ।
 प्रमाद्यैः पञ्चभिर्गम्यं स्रोतोभिः सद्भिरन्वितं ॥ ३० ॥
 पुरुषाधिष्ठितं नित्यमनित्यमिव च स्थितं ।
 तच्छ्रूयतां महाभाग परमेष्ठ्य समाधिना ॥ ३१ ॥
 प्रधानं कारणं यत्तदव्यक्तास्त्वं महर्षयः ।
 यदाहुः प्रकृतिं सूक्ष्मां नित्यां सदसद्वात्मिकां ॥ ३२ ॥
 भुवमस्त्यसजरममेयं नाव्यसंश्रयं ।
 गत्यरूपरसैर्हीनं शब्दस्पर्शविभर्जितं ॥ ३३ ॥
 अनाद्यन्तं जगद्योनिं त्रिगुणप्रभवाद्ययं ।
 असांम्यतमविज्ञेयं ब्रह्माद्ये समवर्त्तत ॥ ३४ ॥
 प्रलयस्यानु तेनेदं व्याप्तमासीदशेषतः ।
 गुणसाम्यात्ततस्तस्मात् क्षेत्रज्ञाधिष्ठिताम्बुने ॥ ३५ ॥
 गुणभावात्सृज्यमानात् सर्गकाखे ततः पुनः ।
 प्रधानं तत्त्वमुद्भूतं महान्तं तत्समादृतोत् ॥ ३६ ॥
 यथा बीजं त्वचा तददव्यक्तेनादृतो महान् ।
 सात्त्विको राजसद्यैव तामसश्च विधोदितः ॥ ३७ ॥
 ततस्तस्मादहङ्कारस्त्रिविधो वै व्यावृत्तः ।
 वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिष्व सतामसः ॥ ३८ ॥

महता वाहताः सीऽपि वक्राव्यक्तैर्न वै महान् ।
भूतादिस्तु विकुर्वाणः शब्दस्तन्मात्रकमतः ॥ ४८ ॥
ससर्ज शब्दतन्मात्रादाकाशं शब्दलक्षणं ।
आकाशं शब्दमात्रं भूतादिस्वाहकोत्ततः ॥ ४९ ॥
स्पर्शतन्मात्रमेवेह आयते नात्र संशयः ।
बलवान् आयते वायुस्तस्य स्पर्शगुणो मतः ॥ ५० ॥
वायुस्यापि विकुर्वाणो रूपमात्रं ससर्ज ह ।
ज्योतिरुत्पद्यते वायोस्तद्रूपमुक्तमुच्यते ॥ ५१ ॥
स्पर्शमात्रस्तु वै वायूरूपमात्रं समाह्वयोत् ।
ज्योतिरपि विकुर्वाणं रसमात्रं ससर्ज ह ॥ ५२ ॥
सम्भवन्ति ततो आपश्चासन् वै ता रसात्मिकाः ।
रसमात्रस्तु ताद्यापो रूपमात्रं समाह्वयोत् ॥ ५३ ॥
आपस्यापि विकुर्वाणो गन्धमात्रं ससर्जरे ।
सङ्गतो जायते तस्मात्तस्य गन्धो गुणो मतः ॥ ५४ ॥
तस्मिंस्तस्मिंस्तु तन्मात्रं तेन तन्मात्रता स्मृता ।
अविशेषवाचकत्वादविशेषस्ततश्च ते ॥ ५५ ॥
न शान्ता नापि क्षीरास्ते न मूढाश्चविशेषतः ।
भूततन्मात्रसर्गोऽयमहङ्कारात्तामसात् ॥ ५६ ॥
वैकारिकादहङ्कारात् सत्त्वोद्भिन्नास्तु सात्मिकान् ।
वैकारिकः स सर्गस्तु धुनयत् सम्भवर्तते ॥ ५७ ॥
धुनोन्निद्राणि पण्यैव पण्य कर्मेन्द्रियाणि च ।
तैजसानोन्निद्राण्यहङ्कारैश्च वैकारिका इव ॥ ५८ ॥

एकादशं मंगस्तत्र देवा वैकारिकाः स्मृताः ।
 श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी ॥ ५० ॥
 शब्दादीनामपात्यर्थं बुद्धियक्तानि वक्ष्यते ।
 पादौ पायुरपस्त्रश्च हस्तौ वाक् पञ्चमी भवेत् ॥ ५१ ॥
 गतिर्विसर्गो ह्यानन्दः शिख्यं वाक्पञ्च कर्म तत् ।
 आकाशं शब्दमापन्नं स्पर्शमात्रं समाविशत् ॥ ५२ ॥
 दिगुणो जायते वायुस्तस्य स्पर्शो गुणो मतः ।
 रूपस्तथैवाविशतः शब्दस्पर्शगुणावुभौ ॥ ५३ ॥
 दिगुणस्तु ततश्चाग्निः स शब्दस्पर्शरूपवान् ।
 शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसमात्रं समाविशत् ॥ ५४ ॥
 तस्याचक्षुर्गुणा द्वापो विज्ञेयास्ता रसात्मिकाः ।
 शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धं समाविशत् ॥ ५५ ॥
 संहता गन्धमात्रेण आहव्यंस्ते महीमिमां ।
 तस्मात् पञ्चगुणा भूमिः स्मृता भूतेषु दृश्यते ॥ ५६ ॥
 शान्ता घोराश्च मूढाश्च विशेषास्तेन ते स्मृताः ।
 परस्परानुप्रवेशादारवन्ति परस्परं ॥ ५७ ॥
 भूमेरन्तस्त्विमं सर्वं लोकाण्यौकं समाहृतं ।
 विशेषास्तेन्द्रियघ्राद्या नियतस्याश्च ते स्मृताः ॥ ५८ ॥
 गुणं पूर्वस्य पूर्वस्य प्राप्नुवन्त्युत्तरोत्तरं ।
 नानावीर्याः पृथग्भूताः सप्तैते संहतिं विना ॥ ५९ ॥
 नाशक्रुवन् प्रजाः स्रष्टुमसमागम्य कृत्स्नयः ।
 समेत्यान्योन्यसंयोगमन्योन्यविनश्यते ॥ ६० ॥

एकसंघातचित्राच्च संग्राह्यैकमशेषतः ।
 पुरुषाभिहितत्वाच्च अथक्कानुग्रहेण च ॥ ६१ ॥
 महदाद्या विशेषात्ता अण्डमुत्पादयन्ति ते ।
 जलबुद्बुदवत्तच्च क्रमाद्वै दृष्टिमागतं ॥ ६२ ॥
 भूतेभ्योऽण्डं महाबुद्धे दृष्टतदुदकेभ्यः ।
 प्राकृतेऽण्डे विवृद्धः सम् क्षेत्रज्ञो ब्रह्मसंज्ञितः ॥ ६३ ॥
 स वै शरीरी प्रथमः स वै पुरुष उच्यते ।
 आदिकर्ता च भूतानां ब्रह्माग्रे समवर्तत ॥ ६४ ॥
 तेन सर्वमिदं ध्यातुं वैखीर्यं सचराचरं ।
 मेरुस्तस्यानुसम्भूतो जरायुश्चापि पर्वताः ॥ ६५ ॥
 समुद्रा गर्भसंल्लिखं तस्याण्डस्य महात्मनः ।
 तस्मिन्मण्डे जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषं ॥ ६६ ॥
 दीपाद्यद्रिसमुद्राच्च सञ्ज्योतिर्लोकसंग्रहः ।
 जलानिष्ठानलाकाशैस्ततो भूतादिना वधिः ॥ ६७ ॥
 द्रुतमण्डं दशगुणैरेकैकत्वेन तैः पुनः ।
 महता तत्रमात्रेण सहैवानेन वेष्टितः ॥ ६८ ॥
 महान्तैः सहितः सर्वैरव्यक्तेन समावृतः ।
 एभिरावरकैरण्डं सप्तभिः प्राकृतैर्हतं ॥ ६९ ॥
 अन्योन्यमावृतवता अष्टौ प्रकृतयः स्थिताः ।
 एषा सा प्रकृतिर्जित्या तदन्तः पुरुषश्च सः ॥ ७० ॥
 ब्रह्माख्यः कथितो वस्ते समासात् श्रूयतां पुनः ।
 यथा मन्त्रो जप्ते कश्चिदुक्तव्यश्च जलसम्भवः ॥ ७१ ॥

अक्षयश्च क्षिपति ब्रह्मा स तदा प्रकृतिर्विभुः ।
 अथ तं क्षेत्रमुद्दिष्टं ब्रह्मा क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥ ७२ ॥
 इतस्तस्मिन् जानीयात् क्षेत्रक्षेत्रज्ञसम्बन्धं ।
 इत्येव प्राकृतः सर्गः क्षेत्रज्ञाधिष्ठितस्तु सः ।
 अबुद्धिपूर्वः प्रथमः प्रादुर्भूतस्तद्विषया ॥ ७३ ॥

इति श्रीनारदयोगपुराणे ब्रह्मीयतन्त्रोक्तम् ॥ ७५ ॥

• मद्राजलारिंशोऽध्यायः ।

कीदृशिरवाच ।

भगवंत्स्वरूपसम्भूतिर्यथावत् कथिता मम ।
 ब्रह्माख्ये ब्रह्मणो जगत् तदाचोक्तं महात्मनः ॥ १ ॥
 इतिदिष्टाभ्यर्चं श्रोतुं त्वत्तो भृगुर्लज्जितः ।
 यदा न कृष्टिर्भूतानामस्ति किञ्च न चास्ति वा ।
 काखे वै प्रलयस्थाने सर्वस्विकुपसंहृते ॥ २ ॥

नारदयोग उवाच ।

यदा तु प्रलयो वासि जगं विन्दमिदं जगत् ।
 तदोच्यते प्राकृतोऽयं विद्वद्भिः प्रतिसम्भरः ॥ ३ ॥
 स्वात्मन्यवस्थितेऽव्यक्ते विकारे प्रतिसंहृते ।
 प्रकृतिः पुनश्चैव साधर्म्येणावतिष्ठति ॥ ४ ॥

तदा तमश्च सत्त्वश्च तमत्वेन व्यवस्थितौ ।
 अनुद्रिक्तावनूनी च तत्प्रोती च परस्परं ॥ ५ ॥
 तिलेषु वा यथा तैलं घृतं पयसि वा स्थितं ।
 तथा तमसि सत्त्वे च रजोऽप्यनुसृतं स्थितं ॥ ६ ॥
 उत्पत्तिर्ब्रह्मणो आवदायुषो क्षिपरार्द्धिकं ।
 तावद्दिनं परेशस्य तत्समा संयमे निशां ॥ ७ ॥
 बहर्मुखे प्रबुद्धस्तु जगदादिरनादिमान् ।
 सर्वहेतुरचिन्त्यात्मा परः कोऽप्यपरक्रियः ॥ ८ ॥
 प्रकृतिं पुरुषश्चैव प्रविश्याशु जगत्पतिः ।
 शोभयामास योगेन परेश परमेश्वरः ॥ ९ ॥
 यथा मदो नवस्त्रीणां यथा वा माधवानिहः ।
 अनुप्रविष्टः शोभाय तथासौ योगमूर्तिमान् ॥ १० ॥
 प्रधाने शोभमाने तु स देवो ब्रह्मसन्निभः ।
 समुत्पन्नोऽव्यक्तकोषस्थो यथा ते कथितं मया ॥ ११ ॥
 ■ एव शोभकः पूर्वं स शोभ्यः प्रकृतेः पतिः ।
 स संकोचविक्रान्नाभ्यां प्रधानत्वेऽपि च स्थितः ॥ १२ ॥
 उत्पन्नः स जनघोनिरगुखोऽपि रजोगुहं ।
 भुञ्जन् प्रवर्त्तते सर्गे ब्रह्मत्वं समुपाश्रितः ॥ १३ ॥
 ब्रह्मत्वे स प्रजाः ब्रह्मा ततः सत्त्वातिरेकवान् ।
 विष्णुत्वमेत्य धर्मैश्च कुर्वते परिपादनं ॥ १४ ॥
 ततस्तमोगुखोऽद्रिक्तो रुद्रत्वे चासिद्धं जयत् ।
 उपसंहृत्य वै श्रुते चैकोनं त्रिगुणोऽगुहः ॥ १५ ॥

यथा ग्राम्नायकः क्षेत्री पाषाणो लावकस्तथा ।
 तथा स संज्ञामावाति ब्रह्मविष्णुशिवकारिणी ॥ १६ ॥
 ब्रह्मत्वे स्तुजते लोकान् रुद्रत्वे संहरत्यपि ।
 विष्णुत्वे चाप्युदासीनस्तिस्रोऽवस्थाः स्वयम्भूवः ॥ १७ ॥
 रजोब्रह्मा तमो रुद्रो विष्णुः सत्त्वं जगत्पतिः ।
 इत एव त्रयो देवा इत एव त्रयो गुणाः ॥ १८ ॥
 अम्योन्यमिषुना ह्येते अम्योन्याश्रयिषस्तथा ।
 चक्षुर्विषोगो न ह्येषां न त्यजन्ति परस्परं ॥ १९ ॥
 एवं ब्रह्मा जगत्पूर्वो देवदेवस्तुमुखः ।
 रजोगुणं समाश्रित्य स्रष्टृत्वे स व्यवस्थितः ॥ २० ॥
 हिरण्यगर्भो देवादिर्नादिरुपचारतः ।
 भूपद्मकर्शिकासंख्यो ब्रह्माग्ने समजायत ॥ २१ ॥
 तस्य वर्धशतं त्वेकं परमायुर्महात्मनः ।
 — ब्राह्मणैव हि मानेन तस्य संख्यां निबोध मे ॥ २२ ॥
 निमेषैर्दशभिः काष्ठा तथा पञ्चभिरुच्यते ।
 कक्षास्त्रिंशच्च वै काष्ठा मुहूर्त्तं त्रिंशत्ताः कक्षाः ॥ २३ ॥
 अहोरात्रं मुहूर्त्तानां नृणां त्रिंशत्तु वै स्मृतं ।
 अहोरात्रैश्च त्रिंशद्भिः पक्षौ द्वौ मास उच्यते ॥ २४ ॥
 तैः षड्विंशत्यं वर्षं द्वेऽयने दक्षिणोत्तरे ।
 तद्देवानामहोरात्रं दिनं तपोत्तरायणं ॥ २५ ॥
 दिव्यैर्वर्षसहस्रेभ्यु कृतचेतादिसंश्रितं ।
 चतुर्युगं द्वादशभित्तदिभाजं शृणुष्व मे ॥ २६ ॥

चत्वारि तु सहस्राणि वर्षाणि शतमुच्यते ।
 शतानि सन्धा चत्वारि सन्धांश्च तद्याविधः ॥ २७ ॥
 चेता चीलि सहस्राणि दिव्याब्दानां शतत्रयं ।
 तत्सन्धा तत्समा चैव सन्धांश्च तद्याविधः ॥ २८ ॥
 हापरं हे सहस्रे तु वर्षाणि हे शते तथा ।
 तस्य सन्धा समाख्याता हे शताब्दे तदंशकः ॥ २९ ॥
 कलिः सहस्रं दिव्यानामब्दानां द्विजसत्तम ।
 सन्धा सन्धांश्चैव शतकौ समुदाहृतौ ॥ ३० ॥
 एषा द्वादशसाहस्री युगाख्या कविभिः कृता ।
 एतत् सहस्रगुणितमहो ब्राह्मणमुदाहृतं ॥ ३१ ॥
 ब्रह्मणो दिवसे ब्रह्मन् मनवः स्वयमुद्दिश ।
 भवन्ति भागशस्तेषां सहस्रं तद्विभज्यते ॥ ३२ ॥
 देवाः सप्तर्षयः सेम्ना मनुस्तत्सूनवो नृपाः ।
 मनुना सह खण्ड्यन्ते संश्रियन्ते च पूर्ववत् ॥ ३३ ॥
 चतुर्युगानां संख्याता साधिका लोकसप्ततिः ।
 मन्वन्तरं तस्य संख्यां मानुषाब्दैर्निर्बोध मे ॥ ३४ ॥
 त्रिंशत् कोट्यस्तु संपूर्णाः संख्याताः संख्यया द्विज ।
 सप्तषष्टिस्तथान्यानि नियुक्तानि च संख्यया ॥ ३५ ॥
 विंशतिश्च सहस्राणि कालोऽयं साधिकं विना ।
 एतन्मन्वन्तरं प्रोक्तं दिव्यैर्वर्षैर्निबोध मे ॥ ३६ ॥
 अष्टौ वर्षसहस्राणि दिव्यया संख्यया युतं ।
 दिव्याशक्तकान्यानि सहस्राण्यधिकानि तु ॥ ३७ ॥

चतुर्दशगुणो ह्येष कालो ब्राह्मणमहः स्मृतः ।
 तस्यान्ते प्रलयः प्रोक्तो ब्रह्मन् नैमित्तिको बुधैः ॥ ३८ ॥
 भूर्लोकोऽथ भुवर्लोकः स्वर्लोकश्च विनाशिनः ।
 तथा विनाशमायाति महर्लोकश्च तिष्ठति ॥ ३९ ॥
 तदासिनोऽपि तापेन जनलोकं प्रयान्ति वै ।
 एकार्ष्ये च तैलोक्ये ब्रह्मा स्वपिति वै निशि ॥ ४० ॥
 तत्रमासौव सा राक्षसिदन्ते सृज्यते पुनः ।
 एवन्तु ब्रह्माणो वर्षमेकं वर्षशतन्तु तत् ॥ ४१ ॥
 शतं हि तस्य वर्षाणां परमित्यभिधीयते ।
 पञ्चाशद्विस्तथा वर्षैः परार्द्धमिति कीर्त्यते ॥ ४२ ॥
 एवमस्य परार्द्धन्तु व्यतीतं द्विजसत्तम ।
 यस्यान्तेऽभून्महाकल्पः पाद्मद्वयभिविश्रुतः ॥ ४३ ॥
 द्वितीयस्य परार्द्धस्य वर्त्तमानस्य वै द्विज ।
 - वाराह इति कल्पोऽयं प्रथमः परिकल्पितः ॥ ४४ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वाराहः प्रमादः ॥ ४६ ॥

सप्तमस्तुतिर्गोऽध्यायः ।

श्रीकृष्णवार्त्ता ।

यथा सप्तर्षे वै ब्रह्मा भगवानादिकृत्यजाः ।
 प्रजापतिः पतिर्देवस्तप्ते विस्तरतो वद ॥ १ ॥

॥ १ ॥ ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

■ 如何理解“三个代表”

1. Introduction

त्रैलोक्यं एकान्तं सत्त्वा वायुमापस्तु संवृताः ॥ १२ ॥
 निषक्ता यत्र यथासंस्तत्र तत्राचक्षा भवन् ।
 भूविभागनातः कृत्वा सप्तद्वीपेषु शोभितं ॥ १३ ॥
 भूराद्याश्चतुरो लोकान् पूर्ववत् समकल्पयत् ।
 सृष्टिश्चिन्तयत्तत्सर्वं कल्पादिषु यथा पुरा ॥ १४ ॥
 अबुद्धिपूर्वकस्तस्मात् प्रादुर्भूतस्तमोमयः ।
 तमो मोहो महामोहस्तामिस्रो ह्यन्धसंश्रितः ॥ १५ ॥
 अविद्या पञ्चपूर्वेषां प्रादुर्भूता महात्मनः ।
 पञ्चधावस्थितः सर्गो ध्यायतोऽप्रतिबोधवान् ॥ १६ ॥
 वहिरन्तश्चाप्रकाशः संवृतात्मा नगात्मकः ।
 मुख्या नगा यतश्चोक्ता मुख्यसर्गस्ततस्त्वयं ॥ १७ ॥
 तं दृष्ट्वा साधकं सर्गममन्यदपरं पुनः ।
 तस्याभिधायतः सर्गं तिर्यक्स्त्रोतो ह्यवर्तत ॥ १८ ॥
 यस्मात्तिर्यक्प्रवृत्तिः सा तिर्यक्स्त्रोतस्ततः स्मृतः ।
 पञ्चादयस्ते विख्यातास्तमः प्रायाश्चवेदिनः ॥ १९ ॥
 उत्पद्यन्नाहिंस्रश्चैव तेऽज्ञाने ज्ञानमामिनः ।
 अहंकृता अहंमाणा अष्टाविंशद्विधात्मकाः ॥ २० ॥
 अन्तःप्रकाशास्ते सर्वे आहतास्तु परस्परं ।
 तमप्यसाधकं मत्वा ध्यायतोऽन्यस्ततोऽभवत् ॥ २१ ॥
 ऊर्ध्वस्त्रोतस्तृतीयस्तु सारिषकोर्ध्वमवर्तत ।
 ते सुखप्रीतिबहुला वहिरन्तस्त्वनाहताः ॥ २२ ॥
 प्रकाशा वहिरन्तश्च ऊर्ध्वस्त्रोतः समुद्भवाः ।

दृष्टात्मनस्तृतीयस्तु देवसर्गो हि स स्मृतः ॥ २३ ॥
 तस्मिन् सर्गेऽभवत् प्रीतिर्बिष्यन्ने ब्रह्मणस्तदा ।
 ततोऽन्तं स तदा दध्यौ साधकं सर्गमुत्तमं ॥ २४ ॥
 तथाभिधायतस्तस्य सत्याभिधायिनस्ततः ।
 प्रादुर्ब्धभौ तदाव्यक्तादर्वाक्स्त्रीतस्तु साधकः ॥ २५ ॥
 यस्यादर्वाग्भवत्ततस्ततोऽर्वाक्स्त्रीतस्तु त ।
 ते च प्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्ता रजोऽधिकाः ॥ २६ ॥
 तस्मात्ते दुःखबहुला भूयोभूयश्च कारिणः ।
 प्रकाशा वहिरन्तश्च मनुष्याः साधकाश्च ते ॥ २७ ॥
 पञ्चमोऽनुग्रहः सर्गः स चतुर्धा व्यवस्थितः ।
 विपर्ययेण सिद्ध्या च शान्त्या तुष्ट्या तथैव च ॥ २८ ॥
 निर्द्वन्द्वं वर्तमानश्च तेऽर्थं जानन्ति वै पुनः ।
 भूतादिकानां भूतानां षष्ठः सर्गः स उच्यते ॥ २९ ॥
 ते परिग्रहिषुः सर्वे संविभागरतास्तथा ।
 चोदनाद्याप्यशीलाश्च घ्रेया भूतादिकाश्च ते ॥ ३० ॥
 प्रथमो महतः सर्गो विधेयो ब्रह्मणस्तु सः ।
 तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूतसर्गः स उच्यते ॥ ३१ ॥
 वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्गश्चैन्द्रियकः स्मृतः ।
 इत्येष प्राकृतः सर्गः संभूतो बुद्धिपूर्वकः ॥ ३२ ॥
 मुख्यः सर्गश्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्थावराः स्मृताः ।
 तिर्यक्स्त्रीतस्तु यः प्रोक्तस्तैर्यग्योन्यः स पञ्चमः ॥ ३३ ॥
 ततोऽर्वाक्स्त्रीतसां षष्ठो देवसर्गस्तु स स्मृतः ।

युक्तान्नमनोमाना चिद्विज्ञानं प्रजापतेः ।

सिद्धिर्बुद्ध्यास्तुतिं स्वमात्मनस्तुतिः ॥ २ ॥

ततो देवास्तुतिपदैर्न भानुर्वाचं वन्दय ।

महादेवः कुर्वतः सृष्टिं अस्मिन् मानसात्मने ॥ ३ ॥

देवाणां स्वावतानां प्रजा मनुजैश्चतुर्विधाः ।

स्वाता तेषां धृतिर्मुक्ताः प्रलयो विपश्चिताः ॥ ४ ॥

कृशाला कुशलेर्बुध्नौ भविता पूर्वकर्मभिः ।

मनुजैश्चतुर्विधाः ॥

देवादेनां भव ब्रह्मन् विस्मृत्य मनीषा ॥ ५ ॥

समासात् कथिता खलुः सत्यमवतता मम ।

श्रीहनुमताय ।

मनुजैश्चतुर्विधाः ॥

एतं श्रीहनुमत्पदात्तं मनुजैश्चतुर्विधाः ॥ ६ ॥

एतान् वै समाख्याता एव सर्वाः प्रजापतेः ॥ ७ ॥

महता वैजयन्तैश्च श्रीमहादेवः सृष्टः ।

पञ्चमे वैजयन्तः सर्वाः महतास्तुतिः ॥ ८ ॥

मनुजैश्चतुर्विधाः सर्वाः सावित्र्यात्मनस्तुतिः ।

ततोऽप्युत्पन्नानां सर्वाः सप्तमः स तु सृष्टः ॥ ९ ॥

मनुजैश्चतुर्विधाः ॥

सिसृक्षोर्जयमात् पूर्वमसुरा जज्ञिरे ततः ॥ ५ ॥
 उत्ससर्ज ततस्तान् तमोमाचात्मिकां तनुं ।
 मापविद्धा तनुस्तेन सद्यो राचिरजायत ॥ ६ ॥
 अन्यां तनुमुपादाय सिसृक्षुः प्रीतिमाप सः ।
 सप्तोद्रेकास्ततो देवा मुखतस्तस्य जज्ञिरे ॥ ७ ॥
 उत्ससर्ज च भूतेशस्तनुं तामप्यसौ विभुः ।
 सा चापविद्धा दिवसं सत्त्वप्रायमजायत ॥ ८ ॥
 सत्त्वमाचात्मिकामेव ततोऽन्यां जपुष्टे तनुं ।
 पितृवन्मन्यमानस्य पितरस्तस्य जज्ञिरे ॥ ९ ॥
 सृष्ट्वा पितृनुत्ससर्ज तनुं तामपि स प्रभुः ।
 सा चोत्सृष्टाभवत् सन्ध्या दिननक्तान्तरस्थिता ॥ १० ॥
 रजोमाचात्मिकामन्यां तनुं भेजेऽथ स प्रभुः ।
 ततो मनुष्याः सम्भूता रजोमाचासमुद्भवाः ॥ ११ ॥
 सृष्ट्वा मनुष्यान् स विभुः उत्ससर्ज तनुं ततः ।
 ज्योत्स्ना समभवत् सा च नक्तान्तेऽहर्मुखे च या ॥ १२ ॥
 रत्येतास्तनवस्तस्य देवदेवस्य धीमतः ।
 स्थाता रात्र्यहनी चैव सन्ध्या ज्योत्स्ना च वै दिज ॥ १३ ॥
 ज्योत्स्ना सन्ध्या तथैवाहः सत्त्वमाचात्मकं त्रयं ।
 तमोमाचात्मिका राचिः सा वै तस्मात् प्रियामिका ॥ १४ ॥
 तस्माद्देवा दिवा राचाषसुरास्तु वृत्तान्विताः ।
 ज्योत्स्नागमे च मनुजाः सन्ध्यायां पितरस्तथा ॥ १५ ॥
 भवन्ति बहिनोऽधुष्या वियस्यान्ता न संशयः ।

तद्विपर्ययमासाद्य प्रदामि च विपर्ययं ॥ १६ ॥
 ज्योक्ता राक्षसमी सन्धा चत्वार्येतानि वै प्रभोः ।
 ब्रह्मणस्तु शरीराणि त्रिमुखोपश्रितानि तु ॥ १७ ॥
 चत्वार्येतान्यथोत्पाद्य तन्मन्यां प्रजापतिः ।
 रजस्तमोमयीं राक्षीं जयहे क्षुत्तडन्वितः ॥ १८ ॥
 तदन्धकारे क्षुत्क्षामानसृजद्गगनजः ।
 विरूपान् श्मश्रुलान्तुमारब्धास्ते च तां तनुं ॥ १९ ॥
 रक्षाम इति तेभ्योऽन्ये य ऊचुस्ते तु राक्षसाः ।
 खादाम इति ये चोचुस्ते यथा यक्षणात् विज ॥ २० ॥
 तान् दृष्ट्वा ह्यप्रियेसास्य केशाः त्रीर्ष्वस्त वेधतः ।
 समारीक्ष्यहीनाश्च शिरसो ब्रह्मणस्तु ते ॥ २१ ॥
 सर्पणात्तेऽभवन् सर्पा हीनत्वादहयः स्मृताः ।
 सर्पान् दृष्ट्वा ततः क्रोधात् क्रोधात्मानो विनिर्गमे ॥ २२ ॥
 वस्त्रेण कपिलेनोग्रास्ते भूताः पिशिताशनाः ।
 भ्यायन्तो गां ततस्तस्य गन्धर्वा जज्ञिरे सुताः ॥ २३ ॥
 जज्ञिरे पिवतो वाचं गन्धर्वास्तेन ते स्मृताः ।
 अष्टाष्टेतासु सृष्टासु देवयोनिषु स प्रभुः ॥ २४ ॥
 ततः स्वदेहतोऽन्यानि वर्यासि पशवोऽसृजत् ।
 मुखतोऽजाः ससर्जाश्च वक्षसश्चावयोऽसृजत् ॥ २५ ॥
 गावश्चैवोदराद्गृह्णा पार्श्वोऽभ्याम्ब विनिर्गमे ।
 पद्माभ्याम्बान् समातङ्गाश्चाश्वान् शशकान् मृगान् ॥ २६ ॥
 उद्गमश्चतरांश्चैव नानारूपाश्च जातयः ।

श्लोषधः पञ्चमूलिग्यो रोमभ्यस्तस्य जप्तिरे ॥ २७ ॥
 एवं पञ्चोषधीः सृष्टा ज्ञयजज्ञाध्वरे विभुः ।
 तस्मादादौ तु कल्पस्य चेतायुगमुखे तदा ॥ २८ ॥
 गौरजः पुरुषो मेधो ज्ञानाश्रयतरगर्हमाः ।
 एतान् ब्रह्मान् पञ्चमाहुरारण्यांश्च निबोध मे ॥ २९ ॥
 क्षापदं द्विचुरं कस्ती वानराः पश्चिमन्वमाः ।
 श्रौदकाः पञ्चवः षष्ठाः सप्तमास्तु सरीसृपाः ॥ ३० ॥
 नायबीच च्यवनैव विद्वत् साम रथन्तरं ।
 अग्निहोमश्च यज्ञानां निर्गमे प्रथमान्मुखात् ॥ ३१ ॥
 यजुषि वैष्टुभं छन्दः स्तोमं पञ्चदशमथा ।
 एष्टत् साम तथोक्तञ्च दक्षिणादस्य जन्मुखात् ॥ ३२ ॥
 सामानि जगतीछन्दः स्तोमं पञ्चदशमथा ।
 वैरूपमतिराचञ्च निर्गमे पश्चिमान्मुखात् ॥ ३३ ॥
 एकविंशमवर्त्तायमास्तोर्वामाहमेव च ।
 अनष्टुभं सवैराजमुत्तरादसृजन्मुखात् ॥ ३४ ॥
 विद्युतोऽश्निमेघाश्च रोहितेन्द्रधनुषि च ।
 यथासि च सप्तज्जादौ कल्पस्य भगवान् विभुः ॥ ३५ ॥
 उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जप्तिरे ।
 सृष्टा चतुष्टयं पूर्वं देवासुरपितृन् प्रजाः ॥ ३६ ॥
 ततोऽसृजत् स भूतानि स्वावराणि चराणि च ।
 वधान् पिशाचान् गन्धर्व्यास्तमैवाक्षरसाक्षयान् ॥ ३७ ॥
 नरकिन्नररक्षांसि यवःपशुमगौरगान् ।

अथ यन्मन्त्रं यद्यप्येव यदिदं स्वास्तु जगन्मन्त्रं ॥ ३८ ॥
 तेषां ये वानि कर्माणि प्राक् सृष्टेः प्रतिपेदिरे ।
 तान्येव प्रतिपद्यन्ते सृज्यमानाः पुनः पुनः ॥ ३९ ॥
 हिस्त्रादिंश्च मृदुकूरे धर्माधर्मावृत्तान्ते ।
 तद्भाविताः प्रपद्यन्ते तस्मात्तत्तस्य रोचते ॥ ४० ॥
 इन्द्रियाण्येभ्य भूतेषु शरीरेषु च स प्रभुः ।
 नामात्वं विनियोगं धातुं च अदभान् स्वयं ॥ ४१ ॥
 नामरूपं च भूतानां कृत्यानां च प्रपद्यन्ते ।
 वेदशब्देभ्य एवादी देवादीनां चकार सा ॥ ४२ ॥
 ऋषीणां नामधेयानि यावद् देवेषु सृष्टयः ।
 सर्वव्यन्ते प्रसूतानामन्येषां च ददाति सः ॥ ४३ ॥
 वधात्ताप्लुतिजानि नामारूपाणि पर्यवे ।
 दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु ॥ ४४ ॥
 रथं विधाः सृष्टयस्तु ब्रह्माख्योऽव्यक्तजन्मनः ।
 सर्वव्यन्ते प्रमुदस्तु कल्पे कल्पे भवन्ति वै ॥ ४५ ॥

इति श्रीभारतवर्षे पुराणे सृष्टिप्रकरणे ॥ ३८ ॥

ऊनपञ्चाशोऽध्यायः ॥

श्रीरुद्रविद्याय ॥

अर्धाङ्गोत्तस्तु कथितो भवता कस्तु मानुषः ।
 ब्रह्मन् विस्तरतो ब्रूहि ब्रह्मा समस्तु जगत्वा ॥ १ ॥

यथा च यस्मिन्सृज्यमानां महाभते
यस्य येषां कृतं कर्म विप्रादीनां वदन्त सत् ॥ २ ॥

आर्षेणैव कथा ।

ब्रह्मणः सृजतः पूर्वं सत्याभिधायिनस्तथा ।

मिथुनानां सृज्यमानं मुखास्तोऽवांसृजन्मुने ॥ ३ ॥

आतास्ते ह्युपपद्यन्ते सत्त्वोद्भक्ताः स्वतेजसः ।

सहस्रमन्वद्वक्त्रो मिथुनानां ससर्ज च ॥ ४ ॥

ते सर्वे रजसोद्भक्ताः शुक्लिश्चाप्यमर्षिणः ।

ससर्जान्वत् सहस्रान्तु दुःस्थानां मरुतः पुनः ॥ ५ ॥

रजस्तमोभ्यामुद्भक्ता ईशवीणास्तु ते कृताः ।

एङ्गां सहस्रमन्वच्च मिथुनानां ससर्ज च ॥ ६ ॥

उद्भक्तास्तमसा सर्वे मिथ्रीका कल्पयेतसः ।

ततः संवर्धमानास्ते ह्यन्योत्पन्नास्तु प्राणिनः ॥ ७ ॥

अन्योन्वक्तव्याविष्टा मैथुनावोपचक्रमुः ।

ततः प्रभृति कक्षोऽस्मिन् मिथुनानां हि सम्भवः ॥ ८ ॥

मासि मास्वार्त्तनं यत्तु न तदासीनु योषितां ।

तस्मात्तदा न सुषुप्तुः सेवितैरपि मैथुनैः ॥ ९ ॥

आयुषोऽन्ते प्रसूयन्ते मिथुनान्येव ताः सकृत् ।

ततः प्रभृति कक्षोऽस्मिन् मिथुनानां हि सम्भवः ॥ १० ॥

ध्यानेन मनसा तासां प्रजानां जायते सकृत् ।

शब्दादिर्षिणः शुद्धः प्रत्येकं पञ्चसत्त्वम् ॥ ११ ॥

इत्येषा मानुषी सृष्टिर्न पूर्वं वै प्रजापतेः ।

तस्यान्वयावसम्भूता वैरिहं पूजितं भवत् ॥ १५ ॥
 सरित्तरः समुद्राश्च सेवन्ते पर्वता अपि ।
 तास्तदा ह्यव्यभीतोष्णा युगे तस्मिंश्चरन्ति वै ॥ १६ ॥
 तृप्तिं स्वाभाविकीं प्राप्ता विषयेषु महामते ।
 न तासां प्रतिघातोऽस्ति न द्वेषो नापि मत्सरः ॥ १७ ॥
 पर्वतोदधिसंविन्यो ह्यनिकेतास्तु सर्वत्रः ।
 ता वै निष्कामचारिण्यो नित्यं मुदिसमानसाः ॥ १८ ॥
 पित्राचोरंगरक्षांसि तथा मत्सरिणो जनाः ।
 यत्रयः प्रसिद्धश्चैव नका मन्त्राः सरीकुम्भः ॥ १९ ॥
 अवारका ह्यखजा वा ते ह्यधर्मप्रसूतकाः ।
 न मूलफलपुष्पाणि नार्तवा वात्सराणि च ॥ २० ॥
 सर्वकालसुखः कालो नात्ययं वर्धयसीतता ।
 कालेन नृकृता तेषां चिन्ता सिद्धिरवायत ॥ २१ ॥
 ततश्च तेषां पूर्वार्धे मध्याह्ने च विवृणुता ।
 युमस्तथेक्षतां तृप्तिरभावासेन साभवत् ॥ २२ ॥
 इक्षताश्च तथायासो जगसः समजायत ।
 अथां सौक्ष्मां ततस्तासां सिद्धिर्जान्नायवो न सा ॥ २३ ॥
 समजायत चैवान्धा सर्वकामप्रदायिनी ।
 असंख्यायैः शरीरैश्च प्रजास्ताः स्थिरयौवनाः ॥ २४ ॥
 तासां विना ह्यसंकल्पं जायन्ते मिथुनाः प्रजाः ।
 समं वक्रं च रूपं च स्त्रियन्ते चैव ताः समं ॥ २५ ॥
 अनिरुद्धेषसंयुक्ता भर्ताते ह्यपरस्परं ।

हस्तकृपायुषः सर्वार्थं कथमोत्तमतां विना ॥ २३ ॥
 बत्वारि तु सहस्राणि वर्षाणां मामुषाणि तु ।
 आयुःप्रमाणं जीवन्ति न च क्षीयान्निपत्यः ॥ २४ ॥
 कथितकथित्युतः साभूत् क्षितिर्भाग्येन सर्वत्रः ।
 कासेन जहता नाशमुपयानि यथा प्रजाः ॥ २५ ॥
 तथा ताः क्रमशो नाशं जग्मुः सर्वत्र सिद्धयः ।
 तासु सर्वसु जहता नभसः प्रच्युता नराः ॥ २६ ॥
 प्रायशः कल्पदृष्टास्ते सद्यता यदसंज्ञिताः ।
 सर्वे ब्रह्मभोगाश्च तासां तेभ्यः प्रजायते ॥ २७ ॥
 वर्तयन्ति स्म तेभ्यस्तास्तेतायुगमुखे तदा ।
 ततः कासेन वै रागस्तासामाकस्मिन्मोऽभवत् ॥ २८ ॥
 नासि मास्वार्तयोत्पत्त्या गर्भोत्पत्तिः पुनः पुनः ।
 रागोत्पत्त्या ततस्तासां दृष्टास्ते यदसंज्ञिताः ॥ २९ ॥
 ब्रह्मवन्मपरेषां तु पेतुः प्राणा महीदृष्टां ।
 दृष्टाणि च प्रसूयन्ते फलेष्वाभरणानि च ॥ ३० ॥
 तेष्पेव आयते तेषां गन्धर्वर्षरसान्वितं ।
 अमादिर्न महावीर्यं पुटके पुटके मधु ॥ ३१ ॥
 तेन ता वर्तयन्ति स्म मुखे चैतायुगस्य वै ।
 ततः कासाकरैश्चैव पुनर्लोभाश्रितास्तु ततः ॥ ३२ ॥
 दृष्टास्ताः पर्यगृह्णन्त समत्वाविष्टचेतसः ।
 तेभ्यस्तेनाप्यपारेण तेऽपि तासां महीदृष्टाः ॥ ३३ ॥
 ततो हस्तान्यकायस्य जीतोष्णपुष्पसुखानि वै ।

तास्तदन्वेषयामास चक्रः पूर्वं पुराणि तु ॥ ३४ ॥
 मरुधन्वेषु दुर्गेषु पर्वतेषु दरीषु च ।
 संश्रयन्ति च दुर्गाणि वार्ष्णि पार्ष्वतमौदकं ॥ ३५ ॥
 कृचिमन्व तथा दुर्गं मित्वा मित्वात्मनोऽङ्गुलैः ।
 मानार्थानि प्रमायानि तास्तु पूर्वं प्रचक्रिरे ॥ ३६ ॥
 परमाणुः परं सूच्यां चवरेषुर्महीरजः ।
 बाणाग्रैश्च निष्कां च धूकां चाम वपोदरं ॥ ३७ ॥
 एकादशगुणं तेषां यवमध्यं तथाङ्गुलं ।
 षडङ्गुलं पदस्तथा पितृस्तिदिगुणं स्मृतं ॥ ३८ ॥
 द्वे पितृस्ती तथा चक्षुः प्राङ्मासीर्वादिषेष्ठमं ।
 चतुर्दशं धनुर्दशो नाडिकायुगमेव च ॥ ३९ ॥
 धनुषां द्वे सप्तस्य तु गन्धूतिस्तद्वत्तुर्गुणं ।
 प्रोक्तम् योजनं प्राचैः संस्थानार्थमिदं परं ॥ ४० ॥
 चतुर्धर्मव दुर्गाणां स्वसमुत्थानि पीडि तु ।
 चतुर्थं कृचिमं दुर्गं तच्च कुर्वात् सतस्तु ॥ ४१ ॥
 पुरश्च खेटकश्चैव तद्वद्रोहीमुखं द्विवः ।
 शाखानगरकश्चापि तथा कर्षट्कं चयी ॥ ४२ ॥
 ग्रामसंघोषविन्यासं तेषु चावसजान् पृथक् ।
 सोत्सेधप्रकारश्च सर्वतः परितोदृतं ॥ ४३ ॥
 योजनार्धार्धविष्कम्भमष्टभागात् तं पुरं ।
 प्रागुदक्पुनः शक्तं मुहूर्तं शवधिर्ममं ॥ ४४ ॥
 तदर्धेन तथा लोटं तथादेन च कर्षट्कं ।

नूनं श्रोत्रीमुखं तथादन्तभागेन चोच्यते ॥ ४५ ॥
 आकारं परिखाधीनं पुरं चर्मावदुच्यते ।
 शाखागणरक्षणान्वन्मनिसामन्तभुक्तिमत् ॥ ४६ ॥
 तथा शूद्रजलप्रायाः स्वसम्बद्धिप्रीयलाः ।
 शेषोपभोग्यभूमध्ये वसतिर्ग्रामसंज्ञिता ॥ ४७ ॥
 जन्मस्त्रासगरादेर्वा कार्यामुद्दिश्य मानवैः ।
 क्रियते वसतिः सा वै विज्ञेया वसतिर्नवैः ॥ ४८ ॥
 दुष्टप्रायो विना शेषैः परभूमिचरो वली ।
 ग्रामरक्षाक्षिमीसंज्ञो राजवल्लभसंश्रयः ॥ ४९ ॥
 अकटाकूटभास्तेषु नोपासैर्विपक्षं विना ।
 नोसमूहस्तथा घोषो यचेत्ता भूमिकेतनः ॥ ५० ॥
 तद्वत् नगरादींस्तु कृत्वा वासार्थमात्मनः ।
 निकेतनानि दन्त्यानां चकुरावसमाय वै ॥ ५१ ॥
 यथाकारा यथा पूर्वं तेषामासन्महीदृशाः ।
 तथा संस्पृश्य तात्सर्वं चकुर्वन्प्रानि ताः प्रजाः ॥ ५२ ॥
 इत्यस्यैवज्जताः शाखास्तथैवप्रापरा गताः ।
 नतास्यैवोक्ततास्यैव तदप्राकाः प्रचक्रिरे ॥ ५३ ॥
 वाः शाखाः कक्षपदशाखां पूर्वमासन् द्विजोत्तम ।
 ताश्च शाखा नेष्टानां शाखात्वं तेन तास्तु तत् ॥ ५४ ॥
 कृत्वा दन्तोपघातान्ते धातोर्नोपायमपिस्तयत् ।
 नष्टेषु मधुना सार्द्धं कक्षपदक्षेप्यशेषतः ॥ ५५ ॥
 विषादयानुखास्तस्यै प्रजास्तुत्यानुभास्तिताः ।

ततः प्रादुर्बभौ तासां सिद्धिस्तेतामुक्ते तदा ॥ ५६ ॥
 वार्तास्वसाधिता जम्बा दृष्टिस्तासां निष्कामतः ।
 तासां दृष्टुदकानीह दानि निष्कगतानि वै ॥ ५७ ॥
 दृष्ट्वावर्द्धैरभवत् स्रोतःस्तातानि निष्कनाः ।
 ये पुरस्तादपि स्तोका आपनाः पृथिवीतले ॥ ५८ ॥
 ततो भूमेऽथ संयोगादोषधस्तास्तदाभवन् ।
 अफासकृष्टाश्चानुता ग्राम्यारयस्तास्तुर्हस ॥ ५९ ॥
 अतुपुष्पफलाश्चैव दृष्ट्वा गुह्याश्च जग्निरे ।
 प्रादुर्भावस्तु चेतायामाद्योऽवमौषधस्य तु ॥ ६० ॥
 तेनौषधेन वर्त्तन्ते प्रजास्वेतायुगे मुने ।
 रागलोभौ समासाथ प्रजाश्चाकस्मिकौ तदा ॥ ६१ ॥
 ततस्ताः पर्वयुक्ता नदीक्षेत्राणि पर्वतान् ।
 दृष्ट्वागुह्योऽधीक्षैवमात्मन्यायाद्यवा वसं ॥ ६२ ॥
 तेन दोषेण तां नेशुरौषध्यो मिषतां विजः ।
 अग्रतःसूर्युगपत्तास्तदौषध्यो महामते ॥ ६३ ॥
 पुनस्तासु प्रसृष्टासु विभ्रान्तास्ताः पुनः प्रजाः ।
 ब्रह्माणं शरत्तं जग्मुः क्षुधार्ताः परमेष्ठिनं ॥ ६४ ॥
 स चापि तत्त्वतो ज्ञात्वा तदा ग्रस्तां वसुन्धरां ।
 वत्सं दत्त्वा समेषन्तु दुदोह भगवान् विभुः ॥ ६५ ॥
 दुग्धेयं गौस्तदा तेन सस्यानि पृथिवीतले ।
 जग्निरे तानि बीजानि ग्राम्यारयस्तास्तु ताः पुनः ॥ ६६ ॥
 ओषध्यः फलपाकान्ता गन्धाः सप्तदश कृताः ।

ग्रीहयस्य यवाश्चैव गोधूमा अश्ववस्त्रिणाः ॥ ६७ ॥
 प्रियङ्गुगो ह्युदाराश्च कोरूपाः सधीनकाः ।
 माषा मुद्गा मसूराश्च निष्पावाः सकुण्डलकाः ॥ ६८ ॥
 चाटकाश्चनकाश्चैव गद्याः सप्तदश स्मृताः ।
 इत्येता ओषधीनास्तु ग्राम्याणां जातयः पुरा ॥ ६९ ॥
 ओषधो यन्निवाश्चैव ग्राम्यारण्याश्चतुर्हवः ।
 ग्रीहयस्य यवाश्चैव गोधूमा अश्ववस्त्रिणाः ॥ ७० ॥
 प्रियङ्गुसप्तमा ह्येते ऋष्टमास्तु कुण्डलकाः ।
 आभाकाश्च मीनारा यस्त्रिणा समवेधुकाः ॥ ७१ ॥
 कुशविन्दा मर्कटकास्तथापेक्षुग्रधाश्च ये ।
 ग्राम्यारण्याः स्मृता ह्येता ओषधश्च चतुर्हवः ॥ ७२ ॥
 यदा प्रवृष्टा ओषधो न प्ररोहन्ति ताः पुनः ।
 ततः स तासां दृष्टार्थं वार्त्तोपायश्चकार ह ॥ ७३ ॥
 ब्रह्मा स्वयम्भुर्भगवान् दत्तसिद्धिं च कर्मजा ।
 ततः प्रभृत्यथौषधः स्रष्टपञ्चास्तु अग्निरे ॥ ७४ ॥
 संसिद्धायान् वार्त्तोर्वा ततस्तासां स्वयं प्रभुः ।
 मर्त्यादां स्वापयामास यवान्वायं यवागुशं ॥ ७५ ॥
 वर्त्तानामाश्रयमाश्रय धर्मान् धर्मभृतां वर ।
 लोकानां सर्ववर्त्तानां सम्यक् धर्माश्च पालिनां ॥ ७६ ॥
 प्राजापत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्यात् क्रियावता ।
 स्थानमेन्द्रं अश्वियाणां संग्रामेष्वपराधिनां ॥ ७७ ॥
 वैश्वानां मारुतं स्थानं सधर्मा मनुवर्त्ततां ।

गान्धर्वं बृहज्जातीनां परिचर्याभिवर्त्ततां ॥ ७८ ॥
 अष्टाशीतिसहस्रास्त्राण्यवीक्षामूर्ध्वरेतसां ।
 स्मृतं तेषान्तु यत् स्थानं तदेव गुरुवासिनां ॥ ७९ ॥
 सप्तर्षीस्थान्तु यत् स्थानं स्मृतं तदेव मौकसां ।
 प्राजापत्यं गुरुस्थानां न्यासिनां ब्रह्मण्यः स्रगं ॥
 योगिनाममृतं स्थानमिति वै स्थानकल्पना ॥ ८० ॥

इति श्रीगार्ग्येयपुराणे सृष्टिप्रकरणे ॥ १८ ॥

प्रश्नाशीऽध्यायः ॥

—♦♦♦—

गार्ग्येय उवाच ॥

ततोऽभिधाय तस्तस्य अग्निरे मानसीः प्रजाः ।
 तच्छरीरसमुत्पन्नैः कार्यैस्तैः कारकैः सह ॥ १ ॥
 श्लेषज्ञाः समवर्त्तन्त गाण्डेभ्यस्तस्य धीमतः ।
 ते सर्वे समवर्त्तन्त ये मया प्रागुदाहृताः ॥ २ ॥
 देवाद्याः स्थावरान्ताद्य चैगुण्यविषयाः स्मृताः ।
 एवस्मृतानि दृष्टानि स्थावराणि चराणि च ॥ ३ ॥
 यदास्य ताः प्रजाः सर्वा न व्यवर्त्तन्त धीमतः ।
 अधान्यान्मानसान् पुद्गान् सदृशानात्मनोऽख्यजत् ॥ ४ ॥
 भगुं पुण्ड्रं पुण्ड्रं कटुमङ्गिरसन्तथा ।
 मरीचिं दक्षमपि च वशिष्ठं चैव मानसं ॥ ५ ॥

अथ ब्रह्मणे इत्येते पुराणे निश्चयग्रन्ताः ।
 ततोऽद्वयत् पुनर्ब्रह्मा बद्रं कोधात्मसम्भवं ॥ ६ ॥
 सङ्कल्पश्चैव धर्मश्च पूर्वेषामपि पूर्वजं ।
 सनन्दादयो ये च पूर्वं दृष्टाः स्वयम्भुवा ॥ ७ ॥
 न ते लोकेषु सज्जन्तो निरपेक्षाः समार्हिताः ।
 सर्वे तेऽनागतज्ञाना वीतरागा विमत्सराः ॥ ८ ॥
 तेष्टेवं निरपेक्षेषु लोकसृष्टौ महात्मनः ।
 ब्रह्मणोऽभून्नृणाकोपस्तपोत्पन्नोऽर्कसन्निभः ॥ ९ ॥
 अर्धनारीनरवपुः पुरुषोऽतिशरीरवान् ।
 विभजात्मानमित्युक्त्वा स तदन्तर्दधे ततः ॥ १० ॥
 स चोक्तो वै पृथक् स्त्रीत्वं पुरुषत्वं तथाकरोत् ।
 विभेदं पुरुषत्वञ्च दशधा चैकधा तु सः ॥ ११ ॥
 सौम्यासौम्यैस्तथा भान्तैः पुंस्त्वं स्त्रीत्वञ्च स प्रभुः ।
 विभेदं बहुधा देवः पुरुषैरसितैः सितैः ॥ १२ ॥
 ततो ब्रह्मात्मसम्भूतं पूर्वं स्वायम्भुवं प्रभुः ।
 आत्मनः सदृशं कृत्वा प्रजापत्यो मनुं दिजः ॥ १३ ॥
 शतरूपाश्च तां मारीं तपोनिर्धूतकल्मषां ।
 स्वायम्भुवो मनुर्देवः पत्नीत्ये जगृहे विभुः ॥ १४ ॥
 तस्माच्च पुरुषात्पुत्री शतरूपा व्यजायत ।
 प्रियव्रतोत्तानपादौ प्रस्थातावात्मकर्मभिः ॥ १५ ॥
 जग्ये ते च तथाऽऽर्चिं प्रसूतिञ्च ततः पिता ।
 इदौ प्रसूतिं दद्यात् तदा ऋचिं बभूवे पुरा ॥ १६ ॥

प्रजापतिः स जग्राह तथोर्यज्ञः सदक्षिणः ।
 कुक्षो जज्ञे महाभाग दम्पतीमिदुजं ततः ॥ १७ ॥
 यज्ञस्य दक्षिणायास्तु पुत्रा द्वादश जज्ञिरे ।
 यामाहति समाख्याता देवाः स्वायम्भुवोऽन्तरे ॥ १८ ॥
 तस्य पुत्रास्तु यज्ञस्य दक्षिणायां सभास्वराः ।
 प्रसूत्याञ्च तथा दक्षञ्चतस्रो विंशतिस्तथा ॥ १९ ॥
 ससर्ज कन्यास्तासाञ्च सम्यक्कुमामानि मे शृणु ।
 अद्वा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिर्मेधा क्रिया तथा ॥ २० ॥
 बुद्धिर्ज्ञानं वपुः शान्तिः सिद्धिः कीर्तिस्त्रयोदशी ।
 पद्मपत्रं प्रतिजग्राह धर्मो दायाकर्म प्रभुः ॥ २१ ॥
 ताभ्यः शिष्टा यवीयस्व एकादश सुसोचनाः ।
 स्वातिः सत्यञ्च सम्भूतिः सृतिः प्रीतिस्तथा क्षमा ॥ २२ ॥
 सन्ततिश्चानसूया च अर्ज्या स्वाहा स्वधा तथा ।
 अगुर्भवो मरीचिश्च तथा चैवाग्निरा मुनिः ॥ २३ ॥
 पुलस्त्यः पुलहश्चैव कतुश्च ऋषयस्तथा ।
 वशिष्ठोऽपिस्तथा वज्रिः पितरश्च यथा क्रमं ॥ २४ ॥
 स्वात्याचा जपहुः कन्या मुनयो मुनिसप्तमाः ।
 अद्वा कामं श्रीञ्च दंष्ट्रं नियमं धृतिरात्मजं ॥ २५ ॥
 सन्तोषश्च तथा तुष्टिर्लोभं पुष्टिरजायत ।
 मेधा युतं क्रियां दण्डं नयं विनयमेव च ॥ २६ ॥
 बोधं बुद्धिस्तथा लज्जा विनयं वपुरात्मजं ।
 व्यवसायं प्रकृष्टं वै ज्ञेयं शान्तिरसूयत ॥ २७ ॥

[illegible]

इतानि तव पुण्यार्जमन्वापि ददामि ते ।
 अथ ह्यया हुतं दत्तमस्मात्तेर्यद्वक्ष्या ॥ ४८ ॥
 वक्ष्यान्पूर्वकं चित्तमनर्थीकृतमेव च ।
 तत्तुमाविष्कृतं वस्तु दत्तं चैवातिविश्रयात् ॥ ४९ ॥
 हुतं मुद्रार्चदत्तञ्च यद्य तद्भागि तत्फलं ।
 यद्य पौनर्भवः किञ्चित् करोत्यामुष्मिकं कर्म ॥ ५० ॥
 यद्य पौनर्भवा योषित् तद्यज्ञं तव हृत्तये ।
 कन्या सुत्कोपधानाय समुपास्ते धनक्रियाः ॥ ५१ ॥
 तथैव यद्य पुण्यार्जमसच्चास्त्रक्रियाश्च याः ।
 वक्ष्यामि निर्दत्तं किञ्चिदधीतं यन्न सत्यतः ॥ ५२ ॥
 तत्सर्वं तव कासांश्च ददामि तव सिद्धये ।
 गुर्वियज्ञभिममे सन्धानित्यकार्थान्यतिक्रमे ॥ ५३ ॥
 असच्चास्त्रक्रियास्त्रापदूषितेषु च दुःसह ।
 तवाभिभवसामर्थ्यं भविष्यति सदा नृपु ॥ ५४ ॥
 पङ्क्तिभेदे सखापाके पाकभेदे तथा क्रिया ।
 नित्यञ्च गेहकलत्रे भविता वसतिस्तव ॥ ५५ ॥
 अपोष्यमाणे च तथा वसे गोवाहनादिषु ।
 असन्ध्याभ्युक्षितागारे काले त्यज्यो भयं वर्या ॥ ५६ ॥
 नक्षत्रग्रहपीडासु त्रिविधोत्प्रातर्दर्शने ।
 अशान्तिकपरान् यद्य नदानभिभविष्यसि ॥ ५७ ॥
 इधोपवासिनो मर्त्या शूतस्त्रीषु सदा रताः ।
 तद्वापुषोपकर्तारो नैव सन्निवृत्तये ॥ ५८ ॥

अत्र ह्यचारिणाधीतमिच्छा चाविदुषा कृता ।
 तपोवने श्वासभुजां तथैवानिर्जितात्मना ॥ ५८ ॥
 आत्मसन्निधयविज्ञां मूढास्तान् स्वकर्मातः ।
 परिच्युतानां वा चेष्टा परलोकार्थमिच्छतां ॥ ५९ ॥
 तस्याय यत्फलं सर्वं तत्ते वक्ष्ये भविष्यति ।
 अन्वयं ते प्रवक्ष्यामि पुच्छयै सन्निबोध तत् ॥ ६० ॥
 भवतो वैश्वदेवान्ते मामोश्चारणपूर्वकं ।
 हतसर्वेति श्वास्यन्ति भवतो बलिमूर्जितं ॥ ६१ ॥
 यः संस्कृताशी विधिवच्छुचिरन्तस्तथा बहिः ।
 अलोत्पुपोऽजितस्त्रीकस्तत्रेहमपवर्जय ॥ ६२ ॥
 पूज्यन्ते ह्यथ कथाभ्यां देवताः पितरस्तथा ।
 यामयोऽतिथयश्चापि तत्रेह यक्ष वर्जय ॥ ६३ ॥
 यत्र मैत्रीगृहे वासवृद्धयोधिन्करेषु च ।
 तथा स्वजनवर्गेषु यत्र तत्रापि वर्जय ॥ ६४ ॥
 योषितोऽभिरता यत्र न बहिर्निमनोऽस्तुता ।
 सज्जान्विताः सदा नेह यक्ष तत्परिवर्जय ॥ ६५ ॥
 ययःसम्बन्धयोग्यैर्मित्रैश्च नान्यथानि च ।
 यत्र गेहे त्वया यत्र तदर्थं वचनान्वयम् ॥ ६६ ॥
 यत्र कारुणिका नित्यं साधुकर्मस्थवस्थिताः ।
 सामान्योपकारैर्बुक्तास्त्यजेथा यत्र तद्वृत्तं ॥ ६७ ॥
 यथासनस्थास्तिष्ठत्सु गुरुवृद्धिजातिषु ।
 न तिष्ठन्ति यत्र तत्र वर्ज्यं यक्ष त्वया सदा ॥ ६८ ॥

तद्गुणादिभिर्द्वारं न विश्वं यस्य वेक्षणः ।
 मर्मभेदोऽथवा पुंसस्तच्छ्रेयो भवनं न ते ॥ ७० ॥
 देवतापितृमर्त्यानामतिथीनाञ्च वर्तनं ।
 यस्यावशिष्टेनात्मेन पुंसस्तस्य यज्ञं त्यज ॥ ७१ ॥
 सत्यवाक्यान् क्षमाशीलानहिंसाकामनुतापिनः ।
 पुरुषानीदृशान् यच्च त्यजेन्नाद्यान्सूयकान् ॥ ७२ ॥
 भर्तृशुश्रूषणे युक्तामसत्स्वीसङ्गवर्जितां ।
 कुटुम्बभर्तृश्रेष्ठाञ्चपुष्टाञ्च त्यज योषितं ॥ ७३ ॥
 यजनाध्ययनाभ्यासदानासक्तमतिं सदा ।
 याजनाध्यापनादानकृतवृत्तिं विजं त्यज ॥ ७४ ॥
 दानाध्ययनयज्ञेषु सदोशुक्ताञ्च दुःसह ।
 श्रियं त्यज सञ्छुत्कशस्त्राजीवात्सवेतनं ॥ ७५ ॥
 विभिः पूर्वगुणैर्युक्तं पाशुपाल्यवशिष्ययोः ।
 कृषेयावासवृत्तिञ्च त्यज वैश्यमकल्मषं ॥ ७६ ॥
 दानेऽद्याद्विजशुश्रूषातत्परं यज्ञं सन्त्यज ।
 ब्रूह्म ब्राह्मणादीनां शुश्रूषावृत्तिपोषकं ॥ ७७ ॥
 युतिस्मृत्यविरोधेन कृतवृत्तिर्गृहे यज्ञी ।
 यच्च तच्च सत्पत्नी तस्यैवानुगतात्मिका ॥ ७८ ॥
 यच्च पुत्री गुरोः पूजां देवानाञ्च तथा पितुः ।
 पत्नी च भर्तुः कुर्वते तत्रालक्ष्मीभयं कुतः ॥ ७९ ॥
 यद्दानुलिप्तं सन्धासु यद्दमम्बुसमुच्चितं ।
 कृतपुण्यवशिं यच्च न त्वं शक्नोषि वीक्षितुं ॥ ८० ॥

[illegible]

यथ पद्ममहापद्मौ युवती मोदकाग्निनी ।
 वृषभैरावतो यथ कल्प्यते तद्गृहं त्यज ॥ ६२ ॥
 अशस्त्रा देवता यथ सशस्त्राश्चाह्वयं विना ।
 कल्प्यन्ते मनुजैरर्घ्यास्तत्परित्यज मन्दिरं ॥ ६३ ॥
 पौरजानपदा यथ प्राक्प्रसिद्धमहोत्सवाः ।
 क्रियन्ते पूर्ववज्जेहे न त्वं तथ गृहे चर ॥ ६४ ॥
 शूर्पवातघटाम्भोभिः स्नानं वस्त्राग्नविप्रुधैः ।
 नसाग्रसखिलैश्चैव तान् याहि वतलक्ष्मणान् ॥ ६५ ॥
 देशाचारान् समयान् ज्ञातिधर्मं
 अयं होमं मङ्गलं देवतेष्टिं ।
 सम्यक् शौचं विधिवल्लोकवादान्
 पुंसस्त्वया कुर्वतो माऽस्तु सङ्गः ॥ ६६ ॥
 मार्गञ्चैव उवाच ।

इत्युक्त्वा दुःसहं ब्रह्मा तच्चैवान्तरधीयत ।
 चकार शासनं सोऽपि तत्रा पङ्कजजम्बजः ॥ ६७ ॥
 इति श्रीमार्गञ्चैवपुराणे यक्षानुशासनं नाम पञ्चांगोऽध्यायः ॥ ५० ॥

दुःसहस्वाभवङ्गाव्या निष्प्राष्टिर्नाम नामतः ।
 जाता कलेस्तु भार्यायास्ततौ चाख्डालदर्शनात् ॥ १ ॥
 तयोरपत्यान्यभवन् जगद्धापीनि षोडश ।
 अष्टौ कुमाराः कन्याश्च तथाष्टावतिभीषणाः ॥ २ ॥
 दन्ताकृष्टिस्तथोक्तिश्च परिवर्त्तस्तथापरः ।
 अङ्गधृक् शकुनिश्चैव गण्डप्रान्तरतिस्तथा ॥ ३ ॥
 गर्भहा सस्यहा चान्यः कुमारास्तनयास्तयोः ।
 कन्याश्चाग्रास्तथैवाष्टौ तासां नामानि मे शृणु ॥ ४ ॥
 नियोजिका वै प्रथमा तथैवान्या विरोधिनी ।
 स्वयंहारकरी चैव आमणी ऋतुहारिका ॥ ५ ॥
 स्मृतिवीजहरे चान्ये तयोः कन्येऽतिदारुणे ।
 विषेवगृह्णती नाम कन्या लोकभयावहा ॥ ६ ॥
 एतासां कर्म वक्ष्यामि दोषप्रशमनञ्च यत् ।
 अष्टानाञ्च कुमाराणां त्रयतां द्विजसत्तम ॥ ७ ॥
 दन्ताकृष्टिः प्रसूतामां घालानां दशनस्थितः ।
 करोति संहर्षमती चिकीर्षुर्दुःसहागमं ॥ ८ ॥
 तस्योपशमनं कार्यं सुप्तस्य स्तितसर्षपैः ।
 श्वनस्वोपरि क्षिप्तैर्मानुषैर्दशनोपरि ॥ ९ ॥

मुवर्त्तसौधधीक्षानात्तया सञ्ज्ञास्वकीर्त्तनात् ।
 उष्ट्रकष्टकखड्गास्थिक्षौमवस्त्रविधारणात् ॥ १० ॥
 तिष्ठत्यन्यकुमारस्तु तथास्त्वित्यसकृद्ब्रुवन् ।
 शुभाशुभे नृणां युक्ते तथोक्तिस्तत्र नान्यथा ॥ ११ ॥
 तस्माददृष्टं मङ्गल्यं वक्तव्यं पण्डितैः सदा ।
 दुष्टे श्रुते तथैवोक्ते कीर्त्तनीयो जगद्भूतः ॥ १२ ॥
 चराचरगुरुर्ब्रह्मा या यस्य कुलदेवता ।
 अन्यगर्भे परान् गर्भान् सदैव परिवर्त्तयन् ॥ १३ ॥
 रतिमाप्नोति वाक्यञ्च विवक्षोरन्यदेव यत् ।
 परिवर्त्तकसंज्ञोऽयं तस्यापि सितसर्पपैः ॥ १४ ॥
 रक्षोघ्नमन्त्रजप्यैश्च रक्षां कुर्वीत तत्त्ववित् ।
 अन्यश्चानिखलवद्गुणामङ्गेषु स्फुरणोदिभुं ॥ १५ ॥
 शुभाशुभं समाचष्टे कुशेस्तस्याङ्गताडनं ।
 काकादिपक्षिसंस्थोऽन्यः खादेन खगतोऽपि वा ॥ १६ ॥
 शुभाशुभञ्च कुशलैः कुमारोऽन्यो ब्रवीति वै ।
 तथापि दुष्टे ध्यात्तेषु प्रारम्भत्यागएव च ॥ १७ ॥
 शुभे द्रुततरं कार्यमिति प्राह प्रजापतिः ।
 गण्डान्तेषु स्थितश्चान्यो मुहूर्त्तार्थं द्विजोत्तम ॥ १८ ॥
 सर्वारम्भान् कुमारोऽस्ति शक्तताञ्जानसूयतां ।
 विप्रोक्त्या देवतास्तुत्या मूलोत्खातेन च द्विज ॥ १९ ॥
 गोमूत्रसर्पपक्षानैस्तदृच्छन्नपूजनैः ।
 पुनश्च धर्मोपनिषत्करणैः ब्रह्मदर्शनैः ॥ २० ॥

अवप्राया जन्मनश्च प्रश्नं याति गच्छवान् ।
 गर्भस्त्रीणां तदाऽन्यस्तु फलनाशी सुदारुणः ॥ २१ ॥
 तस्य रक्षा सदा कार्या नित्यं शौचमिषेवशात् ।
 प्रसिद्धमन्त्रलिखनाच्छस्तमाख्यादिधारणात् ॥ २२ ॥
 विशुद्धगेहावसथादनायासाच्च वै द्विव ।
 तथैव सस्यहा चान्यः सस्यर्हिमुपहन्ति यः ॥ २३ ॥
 तस्यापि रक्षां कुर्वीत जीर्णोपानदिधारणात् ।
 तथापसंभ्रमनाच्चाण्डालस्य प्रवेशनात् ॥ २४ ॥
 वहिर्गलिप्रदानाच्च सोमाम्बुपरिकीर्तनात् ।
 परदारपरद्रव्यहरणादिषु मानवान् ॥ २५ ॥
 नियोजयति चैवान्धान् कन्या सा च नियोजिका ।
 तस्याः पवित्रपठन्तु क्रोधलोभादिवर्जनात् ॥ २६ ॥
 नियोजयति मामेष्टु विरोधाच्च विवर्जनं ।
 आक्रुष्टोऽन्येन मन्येत ताडितो वा नियोजिका ॥ २७ ॥
 नियोजयत्येनमिति न गच्छेत्तद्वशं बुधः ।
 परदारादिसंसर्गे चित्तमात्मानमेव च ॥ २८ ॥
 नियोजयत्येव सा मामिति प्राप्नो विचिन्तयेत् ।
 विरोधं कुरुते चान्धा दम्यत्योः प्रीयमाणयोः ॥ २९ ॥
 बन्धूनां सुहृदां पित्रोः पुत्रैः सावर्णिक्कैश्च या ।
 विरोधिनी सा तद्गणां कुर्वीत बलिकर्माणां ॥ ३० ॥
 तथातिवादसहनाच्छास्त्राधारनिषेवशात् ।
 धान्यं खखाद्गृहाद्गोभ्यः पयः सर्पिलवापरा ॥ ३१ ॥

समृद्धिमृद्धिमदुष्यादपहन्ति च कन्यका ।
 सा स्वयंहारिकेत्युक्ता सदान्तर्धानतत्परा ॥ ३२ ॥
 महानसाद्दुर्गसिद्धमन्त्रागारस्थितं तथा ।
 परिविश्यमाश्रय सदा सार्द्धं भुङ्क्ते च भुञ्जता ॥ ३३ ॥
 उच्छेषसं मनुष्याणां हरत्यश्वं दुर्हरा ।
 कर्मान्तागारशालाभ्यः सिद्धिं हरति द्विज ॥ ३४ ॥
 गोस्त्रीस्तनेभ्यश्च पयः क्षीरहारी सदैव सा ।
 दध्नी घृतं तिलात्तैलं सुरागारात्तथा सुरां ॥ ३५ ॥
 रागं कुसुम्भुकादीनां कार्पासात् सूचमेव च ।
 सा स्वयंहारिका नाम हरत्यविरतं द्विज ॥ ३६ ॥
 कुर्याच्छिखण्डिनो वन्द्यं रक्षार्थं कृषिमां स्त्रियं ।
 रक्षाश्चैव गृहे लब्ध्वा वक्ष्या च सोमतां तथा ॥ ३७ ॥
 होमाग्निदेवताधूपभक्षणा च परिष्कृत्या ।
 कार्या क्षीरादिभाण्डानामेव तद्रक्षकं स्मृतं ॥ ३८ ॥
 उद्वेगं जनयत्यन्या एकस्थाननिवासिनः ।
 पुरुषस्य तु या प्रोक्ता भामिनी सा तु कन्यका ॥ ३९ ॥
 तस्माच्च रक्षां कुर्वीत विश्विप्तैः सितसर्षपैः ।
 आसने शयने चोर्व्यां यथास्ते स तु मानवः ॥ ४० ॥
 चिन्तयेच्च नरः पापा मामेषा दुष्टचेतना ।
 भामयत्यसकृज्जप्यं भुवः सूक्तं समाधिना ॥ ४१ ॥
 स्त्रीणां पुण्यं हरत्यन्या ग्रहणं सा तु कन्यका ।
 अथ ग्रहणं सा ज्ञेया दैःसदा ऋतुहारिका ॥ ४२ ॥

कुर्वीत तीर्थदेवौकसैस्त्वपर्यंतसानुषु ।
 नदीसङ्गमस्वातेषु स्नपनं तत्प्रशान्तये ॥ ४३ ॥
 मन्त्रवित् कृततत्त्वज्ञः पर्यमूषसि च द्विज ।
 धिकित्साश्च वै वेद्यः संप्रयुक्तैर्षरौषधैः ॥ ४४ ॥
 स्मृतिश्चापहरत्यन्या स्त्रीणां सा स्मृतिहारिका ।
 विविक्तदेशसेवित्वात्तस्याश्चोपशमो भवेत् ॥ ४५ ॥
 बीजापहारिणी चान्या स्त्र्योपुंसोरतिभीषणा ।
 मेध्याश्चभोजनैः स्नानैस्तस्याश्चोपशमो भवेत् ॥ ४६ ॥
 अष्टमी देवणी नाम कन्या लोकभयावहा ।
 या करोति नवद्विष्टं नरं नारीमयापिवा ॥ ४७ ॥
 मधुचीरघृताक्तांस्तु शान्त्यर्थं होमयेत्तिष्ठान् ।
 कुर्वीत मिषविन्दाश्च तथेष्टिस्तत्प्रशान्तये ॥ ४८ ॥
 इतेषां कुमाराणां कन्यानां द्विजसत्तम ।
 अष्टचिंशदपत्यानि तेषां नामानि मे शृणु ॥ ४९ ॥
 दन्तांकुटेरभूत् कन्या विजल्पा कलहा तथा ।
 अवघ्रातृतदुष्टोक्तिर्विजल्पा तत्प्रशान्तये ॥ ५० ॥
 तामेव चित्तयेत् प्राप्तः प्रयतश्च यद्वा भवेत् ।
 कलहा कलहं गेहे करोत्यविरतं नृणां ॥ ५१ ॥
 कुटुम्बनाशहेतुः सा तत्प्रशान्तिं निशामय ।
 दूर्वाङ्कुराग्मधुघृतक्षीराक्तान् बलिर्कर्मणि ॥ ५२ ॥
 विक्षिपेज्जुहुयाच्चैवानलं मिषं च कीर्त्तयेत् ।
 भूतानां मातृभिः सार्द्धं बालकानान्तु शान्तये ॥ ५३ ॥

विद्यानां तपसाञ्चैव संयमस्य यमस्य च ।
 कृपां वाञ्छित्वा लाभे च शान्तिं कुर्वन्तु मे सदा ॥ ५४ ॥
 पूजिताश्च यथाभ्यासं लुष्टिं गच्छन्तु सर्वशः ।
 कृपाशला यातुधानाश्च ये चान्ये गणसंक्षिताः ॥ ५५ ॥
 महादेवप्रसादेन महेश्वरमतेन च ।
 सर्वे एते नृणां मिथं लुष्टिमायु व्रजन्तु ते ॥ ५६ ॥
 लुष्टाः सर्वे निरस्यन्तु दुष्कृतं दुरनुष्ठितं ।
 महापातकजं सर्वं यच्चान्यद्विप्रकारणं ॥ ५७ ॥
 तेषामेव प्रसादेन विघ्ना नश्यन्तु सर्वशः ।
 उदाहेषु च सर्वेषु दृढिकर्मसु चैव हि ॥ ५८ ॥
 पुण्यानुष्ठानयोगेषु गुरुदेवार्चनेषु च ।
 जपयज्ञविधानेषु याचासु च चतुर्दश ॥ ५९ ॥
 शरीरारोग्यभोग्येषु सुखदानधनेषु च ।
 दृढवालातुरेष्वेव शान्तिं कुर्वन्तु मे सदा ॥ ६० ॥
 सोमाम्बुपौ तथाम्बोधिः सविता धामिस्तानली ।
 तथोक्तेः कालाजिह्वोऽभूत् पुत्रस्तालनिकेतनः ॥ ६१ ॥
 स येषां जननीसंस्मृस्तानसाधून् विवाधते ।
 परिवर्त्तसुतौ द्वौ तु विरूपविकृतौ द्विज ॥ ६२ ॥
 तौ तु दृष्ट्वाप्रपरिखाप्राकाराम्बोधिसंश्रयौ ।
 गुर्विच्छाः परिवर्त्तन्तौ कुक्षतः पादपादिषु ॥ ६३ ॥
 कौटुके परिवर्त्तन्त्या गर्भस्वान्योदरात्ततः ।
 न दृष्टं चैव नैवाहं न प्राकारं मयोदधिं ॥ ६४ ॥

परिखां वा समाकामेदवस्था गर्भधारिणी ।
 अङ्गधृक् तनयं लोभे पिशुनं नाम मामनः ॥ ६५ ॥
 सोऽस्थिमज्जागतः पुंसां बलमप्यजितात्मनां ।
 श्वेनकाककपोतांश्च गृध्रोऽलूकैश्च वै सुतान् ॥ ६६ ॥
 अवाप शकुनिः पञ्च असङ्ख्यस्तान् सुरासुराः ।
 श्वेनं जग्राह मृत्युश्च काकं कालो गृहीतवान् ॥ ६७ ॥
 उलूकं निर्ऋतिश्चैव जग्राहातिभयावहं ।
 गृध्रं व्याधिस्तदोशोऽथ कपोतं च स्वयं वमः ॥ ६८ ॥
 एतेऽप्यमेव चैकोक्ता भूताः पापीपपादने ।
 तस्माच्छ्रयनादयो यस्य निस्सीयेयुः शिरस्यथ ॥ ६९ ॥
 तेनात्मरक्षणायार्त्तं शान्तिं कुर्याद्विजोत्तम ।
 गेहे प्रसूतिरेतेषां तद्वत्कीडनिवेशनं ॥ ७० ॥
 नरस्तंज्जयेद्गेहं कपोताक्रान्तमस्तकं ।
 श्वेनः कपोतो गृध्रश्च काकोऽलूकौ गृहे द्विज ॥ ७१ ॥
 प्रविष्टः कथयेदन्तं वसतां तत्र वैश्रमिनि ।
 ईदृक् परित्यजेद्गेहं शान्तिं कुर्याच्च पण्डितः ॥ ७२ ॥
 स्वप्नेऽपि हि कपोतस्य दर्शनं न प्रशस्यते ।
 घडपत्यानि कथ्यन्ते गण्डप्रान्तरतेस्तथा ॥ ७३ ॥
 स्त्रीणां रजस्यवस्थानं तेषां काशांश्च मे शृणु ।
 चत्वार्यहानि पूर्वानि तथैवाप्यत् चयोदश ॥ ७४ ॥
 एकादश तथैवान्यदप्यत्र तस्य वै दिने ।
 अन्यद्दिनाभिगमने आह्वयाने तस्मापरे ॥ ७५ ॥

पर्यस्त्वयान्यत् तस्मात्तु वर्ध्यान्नेतानि पण्डितैः ।
 गर्भहन्तुः सुतो निम्नो मोहनो चापि कन्यका ॥ ७६ ॥
 प्रविश्व गर्भमत्त्येको भुक्ता मोहयतेऽपरा ।
 जायते मोहनात्तस्याः सर्पमण्डूककच्छपाः ॥ ७७ ॥
 सरोक्षपाणि चान्यानि पुरीषमश्ववा पुनः ।
 पत्मासाम् गुर्विन्दीमांसमश्ववानामसंयता ॥ ७८ ॥
 वृक्षच्छायाश्रयां रात्रावश्ववा विश्वतुष्यथे ।
 अशानकटभूमिष्ठामुत्तरीयविवर्जितां ॥ ७९ ॥
 कथमानां निशीथेऽथ आविशेत्तामसौ स्त्रियं ।
 मस्यहन्तुस्तथैवैकः क्षुद्रको नाम नामतः ॥ ८० ॥
 मस्यर्द्धिं स सदा हन्ति लब्ध्वा रन्ध्रं शृणुष्व तत् ।
 अमङ्गल्यदिनारम्भे सुतप्तो वपते च यः ॥ ८१ ॥
 जेवेष्वनुप्रवेशं वै करोत्यन्तोपसङ्गिषु ।
 तस्मात् कल्पः सुप्रशस्ते दिनेऽभ्यर्च्य निशाकरं ॥ ८२ ॥
 कुर्यादारम्भमुत्तिष्ठ हृष्टस्तुष्टः सहायवान् ।
 नियोजिकेति या कन्या दुःसहस्य मयोदिता ॥ ८३ ॥
 जातं प्रचोदिकासंशं तस्याः कन्याश्चतुष्टयं ।
 मतोन्मत्तप्रमत्तास्तु नवा नार्थ्यस्तु ताः सदा ॥ ८४ ॥
 समाविशन्ति नाशाय चोदयन्तीह दाहणं ।
 अधर्मं धर्मरूपेण कामञ्चकामरूपिणं ॥ ८५ ॥
 अनर्थश्चार्थरूपेण मोक्षञ्चामोक्षरूपिणं ।
 दुर्विनीता विना शौचं दर्शयन्ति पृथङ्ग्नरान् ॥ ८६ ॥

आगम्यन्ते ताभिरष्टाभिः पुष्पाद्यात् पुष्पकुन्तरः ।
 तासां प्रवेशश्च गृहे सन्ध्यादर्शेषु उदुम्बरे ॥ ८७ ॥
 धाताविधाभोश्च बलिर्यत्र काले न दीयते ।
 भुञ्जतां पिवतां वापि सज्जिभिर्जलविभ्रुषैः ॥ ८८ ॥
 नवमारीषु संक्रान्तिस्तासामास्त्रभिजायते ।
 विरोधिन्यास्त्रयः पुष्पाद्योदकग्राहकस्तथा ॥ ८९ ॥
 तमःप्रच्छादकश्चान्यस्तस्त्वरूपं शृणुष्व मे ।
 प्रदीपतैलसंसर्गदूषिते लङ्घिते तथा ॥ ९० ॥
 मुषलोऽलूखले यत्र पादुके वासने स्त्रियः ।
 सूर्यदाचादिकं यत्र पदालघ्य तथासनं ॥ ९१ ॥
 यत्रोपलिप्तश्चानर्ह्य विहारः क्रियते गृहे ।
 दूर्ध्वमुखेन यत्रामिराङ्गतोऽन्यत्र नीयते ॥ ९२ ॥
 विरोधित्रीसुतास्तत्र विजृम्भन्ते प्रचोदिताः ।
 एको जिह्मागतः पुंसां स्त्रीणाञ्चालीकसत्यवान् ॥ ९३ ॥
 चोदको नाम स प्रोक्तः पैशुन्यं कुरुते गृहे ।
 अवधानकृतश्चान्यः अवलम्बोऽतिदुर्मतिः ॥ ९४ ॥
 करोति ग्रहणन्तेषां वचसां ग्राहकस्तु सः ।
 आक्रम्यान्धो मनो नृणां तमसाश्चाद्य दुर्मतिः ॥ ९५ ॥
 क्रोधं जनयते यस्तु तमःप्रच्छादकस्तु सः ।
 स्वयं हार्यास्तु चौर्येण जनितान्तनयचयं ॥ ९६ ॥
 सर्वहार्यहारी च धीर्यहारी तथैव च ।
 अनाथास्तगृहेष्वेते मन्दाचारगृहेषु च ॥ ९७ ॥

अप्रपञ्चाखिलपादेषु प्रविशन्तु महानसं ।
 खलेषु गोष्ठेषु च वै द्रोहो येषु यज्ञेषु वै ॥ ९८ ॥
 तेषु सर्वं यथान्यायं विहरन्ति रमन्ति च ।
 भ्रामण्यास्तनयस्त्वेकः काकजङ्घ इति स्मृतः ॥ ९९ ॥
 तेनाविष्टो रतिं सर्वो नैव प्राप्नोति वै पुरे ।
 भुञ्जन् यो गायते मैत्रे गायते हसते च यः ॥ १०० ॥
 सम्भ्रामेयुनिनश्चैव नरमाविशति द्विज ।
 कन्याचयं प्रसूता सा या कन्या ऋतुहारिणी ॥ १०१ ॥
 एका कुचहरा कन्या अन्या व्यञ्जनहारिणी ।
 तृतीया तु समाख्याता कन्यका जातहारिणी ॥ १०२ ॥
 यस्या न क्रियते सर्वः सम्यक् वैवाहिको विधिः ।
 कालातीतोऽथवा तस्या हरत्येका कुचद्वयं ॥ १०३ ॥
 सम्यक् आह्वयमदत्त्वा च तथानर्घ्यं च मातरं ।
 विवाहितायाः कन्याया हरति व्यञ्जनं तथा ॥ १०४ ॥
 अग्न्यम्बुगुण्ये च तथा विधूये सूतिकासृष्टे ।
 अदीपशस्त्रमुपले भूतिसर्पपवर्जिते ॥ १०५ ॥
 अनुप्रविश्य सा जातमपहृत्यात्मसंभ्रवं ।
 क्षणप्रसविनी बालं तत्रैवोत्सृजते द्विज ॥ १०६ ॥
 सा जातहारिणी नाम सुघोरा पिशिताशना ।
 तस्मात् संरक्ष्यं कार्यं यजतः सूतिकासृष्टे ॥ १०७ ॥
 अतिश्चाप्रयत्नानाञ्च शुन्यागारनिषेवणात् ।
 अपहन्ति सुतस्तस्याः प्रचण्डो नाम नामतः ॥ १०८ ॥

पौत्रेभ्यस्तस्य सम्भूता स्त्रीकाः शतसहस्रशः ।
 चण्डालयोनयश्चाष्टौ दण्डपाशातिभीषणाः ॥ १०८ ॥
 क्षुधाविष्टास्ततो स्त्रीकास्ताश्च चण्डालयोनयः ।
 अभ्यधावन्त चान्योन्यमस्तुक्रामाः परस्परं ॥ ११० ॥
 प्रचण्डो वार्यित्वा तु तास्ताश्चण्डालयोनयः ।
 समये स्थापयामास यादृशे तादृशं शृणु ॥ १११ ॥
 अथ प्रभृति स्त्रीकानामावासं यो हि दास्यति ।
 दण्डं तस्याहमनुलं पार्तायिष्ये न संशयः ॥ ११२ ॥
 चण्डालयोन्योऽवसथे स्त्रीका या प्रसविष्यति ।
 तस्याश्च सन्ततिः पूर्वा साच सद्यो न शिष्यति ॥ ११३ ॥
 प्रसूते कन्यके हे तु स्त्रीपुंसोर्वीजहारिणी ।
 वातरूपामरूपाश्च तस्याः प्रहरन्तु ते ॥ ११४ ॥
 वातरूप निषेकान्ते सा यस्मै क्षिपते सुतं ।
 स पुमान् वातशुक्रत्वं प्रयाति वनितापि वा ॥ ११५ ॥
 तथैव गच्छतः सद्यो निर्वीजत्वमरूपया ।
 अस्त्राताशी नरो योऽसौ तथा चापि वियोगिनः ॥ ११६ ॥
 विद्वेषिणी तु या कन्यां स्रकुटीकुटिलानना ।
 तस्या द्वौ तनयौ पुंसामपकारप्रकाशकौ ॥ ११७ ॥
 निर्वीजत्वं नरो वाति नारी वा शौचवर्जिता ।
 पैशुन्याभिरतं लोलमसच्छलनिषेवणं ॥ ११८ ॥
 पुष्पद्वेषिण्येतौ नरमाक्रुध्य तिष्ठतः ।
 माया आया तथा मिथैरभीष्टैः स्वजनैः परैः ॥ ११९ ॥

विद्विष्टो नाशमायाति पुरुषो धर्मतोऽर्थतः ।
 रक्तस्तु स्वगुणैर्लोकैः प्रकाशयति पापकृत् ॥ १२० ॥
 द्वितीयस्तु गुणान् मैत्रीं लोकस्यामपकर्षति ।
 इत्येते दौःसहाः सर्वे यक्षत्रः सन्ततावध ॥
 पापाचाराः समाख्याता वैष्णवसिखिणं जगत् ॥ १२१ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दौःसहोत्पत्तिप्रमाणं नाम ॥ ५१ ॥

द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्येष तामसः सर्गो ब्रह्मखोऽव्यक्तजन्मनः ।
 रुद्रसर्गं प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ १ ॥
 तनयाश्च तथैवाष्टौ पद्मः पुत्राश्च ते तथा ।
 कल्पादावात्मनस्तुल्यं सुतं प्रध्यायतः प्रभोः ॥ २ ॥
 प्रादुरासीदथाङ्गेऽस्य कुमारो नीललोहितः ।
 बरोद सुस्वरं सोऽद्य द्रव्यं द्विजसत्तम ॥ ३ ॥
 किं रोदिषीति तं ब्रह्मा रुदनं प्रत्युवाच ह ।
 नाम देहीति तं सोऽद्य प्रत्युवाच जगत्पतिं ॥ ४ ॥
 रुद्रस्त्वं देव नाम्नासि मा रोदीर्घैर्ब्रह्मावह ।
 एवमुक्तस्ततः सोऽद्य सप्तशतवो बरोद ह ॥ ५ ॥

ततोऽन्यानि ददौ तस्मै सप्त नामानि वै प्रभुः ।
 स्वामानि चैवामृष्टानां पत्नीः पुत्रांश्च वै द्विज ॥ ९ ॥
 भवं सर्वं तद्वेशानं तत्रा पशुपतिं प्रभुः ।
 भीममुग्रं महादेवमुवाच स पितामहः ॥ ७ ॥
 चक्रे नामान्यथैतानि स्थानान्येषां चकार च ।
 सूर्यो जलं मही वह्निर्व्याधुराकाशमेव च ॥ ८ ॥
 दीक्षितो ब्राह्मणः सोम इत्येतास्तनवः क्रमात् ।
 सुवर्चना तथैवोमा विकेशी चापरा स्वधा ॥ ९ ॥
 खाद्यं दिशस्तथा दीक्षा रोहिणी च यथाक्रमं ।
 सूर्यादीनां द्विजश्रेष्ठ रुद्राद्यैर्नामभिः सह ॥ १० ॥
 शनैश्चरस्तथा शुक्रो लोहिताङ्गो मनोजवः ।
 स्कन्दः सर्गोऽय सन्तानो बुधश्चानुक्रमात् सुतः ॥ ११ ॥
 श्वम्भुकारो रुद्रोऽसौ सती भार्यामविन्दत ।
 दक्षकोपाच्च तत्याज सा सती स्वं कसेवरं ॥ १२ ॥
 द्विमघदुहिता साभून्मेनायां द्विजसत्तम ।
 तस्या भ्राता तु मेनाकः सखाम्भोधरनुत्तमः ॥ १३ ॥
 उपयेमे पुनश्चैनामनन्थां भगवान् भवः ।
 देवौ धाताविधातारौ भृगोः स्थातिरसूयत ॥ १४ ॥
 श्रियञ्च देवदेवस्य पत्नी नारायणस्य वा ।
 आयतिर्नियतिश्चैव मेरोः कन्ये महात्मनः ॥ १५ ॥
 धाताविधातोस्ते भार्ये तयोर्जातौ सुताबुभौ ।
 प्राणश्चैव मरुत्तुश्च पिता मम महायशः ॥ १६ ॥

मनस्विन्यामहं तस्मात् पुत्रो वेदशिरा मम ।
 धृञ्जवत्यां समभवत् प्राणस्थापि निबोध मे ॥ १७ ॥
 प्राणस्य द्युतिमान् पुत्र उत्पन्नस्तस्य चात्मजः ।
 अजराश्च तयोः पुत्राः पौत्राश्च बहवोऽभवन् ॥ १८ ॥
 पत्नी मरीचेः सम्भूतिः पौर्णमासमसूयत ।
 विरजाः पर्वतश्चैव तस्य पुत्रौ महात्मनः ॥ १९ ॥
 तयोः पुत्रांस्तु रक्षिष्ये वंशसंकीर्तने द्विज ।
 स्मृतिश्चाङ्गिरसः पत्नी प्रसूता कन्यकास्तथा ॥ २० ॥
 शिनीवाली कुहूश्चैव राका भानुमती तथा ।
 अन्नसूया तथैवाचेर्जप्ते पञ्चानकल्लघान् ॥ २१ ॥
 सोमं दुर्वाससश्चैव दत्तात्रेयश्च योगिनं ।
 प्रीत्यां पुलस्त्यभार्यायां दत्तोलितस्तुतोऽभवत् ॥ २२ ॥
 पूर्वजन्मनि सोऽगस्त्यः स्मृतः स्वायम्भुवेऽन्तरे ।
 बर्हमद्यार्व्ववोरश्च सद्दिष्वुश्च सुतचयं ॥ २३ ॥
 यमा तु सुषुवे भार्या पुलहस्य प्रजापतेः ।
 कतोस्तु सन्नतिर्भार्या बालिखिल्यानसूयत ॥ २४ ॥
 षष्टिर्यानि सहस्रानि क्षुषीकामूर्ध्वरतसां ।
 उज्जयान्तु वशिष्ठस्य सप्तजायन्त वै सुताः ॥ २५ ॥
 रजोगाचोर्द्ध्वाहुश्च सबलश्चामघस्तथा ।
 सुतपाः शुकप्रत्येते सर्वे सप्तर्षयः स्मृताः ॥ २६ ॥
 योऽसावग्निरभीमानी ब्रह्मलक्ष्मणस्तनयोऽग्रजः ।
 तस्मात् साहा सतान् खेमे चीनदारौजसो द्विज ॥ २७ ॥

पावकं पदमानश्च भुविष्वापि जलाश्रितम् ।
 तेषाम्नु सन्ततावन्ये चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ २८ ॥
 कथ्यन्ते बहुश्रद्धैते पिता पुत्रचयश्च यत् ।
 एवमेकोनपञ्चाशदुर्जयाः परिकीर्तिताः ॥ २९ ॥
 पितरो ब्रह्मणा हृष्टा ये व्याख्याता मया तव ।
 अग्निस्वाप्ता वर्षिषदोऽनग्रयः सामयश्च ये ॥ ३० ॥
 तेभ्यः स्वधा सुते जज्ञे मेमां वै धारिणीं तथा ।
 ते उभे ब्रह्मवादिन्यौ योगिन्यौ चाप्युभे द्विज ॥ ३१ ॥

। इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वज्रसर्गाभिधानो नाम ॥ ५९ ॥

त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥

मोहजिह्वाय ॥

स्वायम्भुवं त्वयाख्यातमेतन्मन्त्रान्तरञ्च यत् ।
 तदहं भगवन् सम्यक् श्रोतुमिच्छामि कथ्यतां ॥ १ ॥
 मन्त्रान्तरप्रमाणञ्च देवा देवर्षयस्तथा ।
 ये च क्षितीशा भगवन् देवेन्द्रस्त्वैव यस्तथा ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

मन्त्रान्तराणां संख्याता साधिका ह्येकसप्ततिः ।
 मामुपेक्ष प्रमाणेन शृणु मन्त्रान्तरञ्च मे ॥ ३ ॥

विंशकोऽक्षस्तु संख्याताः सहस्राणि च विंशतिः ।
 सप्तषष्टिस्तथान्यानि नियुतानि च संख्यया ॥ ४ ॥
 मन्वन्तरप्रमाणञ्च इत्येतत् साधिकं विना ।
 अष्टौ शतसहस्राणि दिव्यया संख्यया स्मृतं ॥ ५ ॥
 द्विपञ्चाशत्तथान्यानि सहस्राण्यधिकानि च ।
 स्वायम्भुवो मनुः पूर्व्वं मनुः स्वारोचिषस्तथा ॥ ६ ॥
 औत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा ।
 षडेते मनवोऽतीतास्तथा वैवस्वतोऽधुना ॥ ७ ॥
 सार्वर्षिः पञ्च रौच्याश्च भौत्याश्चागमिनस्त्वमी ।
 एतेषां विस्तरं भूयो मन्वन्तरपरिग्रहे ॥ ८ ॥
 वक्ष्ये देवानृषीश्चैव यत्नेन्द्राः पितरश्च ये ।
 उत्पत्तिं संपदं ब्रह्मन् श्रूयतामस्य सन्ततिः ॥ ९ ॥
 यश्च तेषामभूत् क्षेपं तत्पुत्राणां महात्मनां ।
 मनोःस्वायम्भवस्यासन् दश पुत्रास्तु तत्समाः ॥ १० ॥
 यैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपर्व्वता ।
 सप्तमुद्रा करवती प्रतिवर्षं निवेशिता ॥ ११ ॥
 स्वायम्भुवेऽन्तरे पूर्व्वमाद्ये चेतायुगे तथा ।
 प्रियव्रतस्य पुत्रैस्तैः पौत्रैः स्वायम्भवस्य च ॥ १२ ॥
 प्रियव्रतात् प्रजावत्यां वीरात् कन्या व्यजायत ।
 कन्या सा तु महाभागा कर्द्दमस्य प्रजापतेः ॥ १३ ॥
 कन्ये वै दश पुत्राश्च सन्नाटकक्षी च ते उभे ।
 तयोर्वै भ्रातरः शूराः प्रजापतिसमा दम् ॥ १४ ॥

अग्नीध्रो मेधातिथिश्च वपुष्याश्च तथापरः ।
 ज्योतिष्मान्द्युतिमान् भव्यः सवनः सप्त एव ते ॥ १५ ॥
 प्रियव्रतोऽभ्यषिञ्चन्तान् सप्त सप्तसु पार्थिवान् ।
 द्वीपेषु तेन धर्मैश्च द्वीपांश्चैव निबोध मे ॥ १६ ॥
 जम्बुद्वीपे तथाग्नीध्रं रात्र्यान् कृतवान् पिता ।
 पुच्छद्वीपेश्वरश्चापि तेन मेधातिथिः कृतः ॥ १७ ॥
 शाक्यलोस्तु वपुष्मन्तं ज्योतिष्मन्तं कुशाक्षये ।
 क्रौञ्चद्वीपे द्युतिमन्तं भव्यं शाकाक्षयेश्वरं ॥ १८ ॥
 पुष्कराधिपतिश्चापि सवनं कृतवान् सुत ।
 महावीतो धातकिश्च पुष्कराधिपतेः सुतौ ॥ १९ ॥
 द्विधा कृत्वा तयोर्वर्धं पुष्करः सञ्चयेत्तथा ।
 भव्यस्य पुत्राः सप्तासन्नामस्तस्मान्निबोध मे ॥ २० ॥
 जलदल्ल कुमारश्च सुकुमारो मनीवकः ।
 कुशोत्तरोऽथ मेधावी सप्तमस्तु महाद्रुमः ॥ २१ ॥
 तन्नामकानि वर्षाणि शाकद्वीपे चकार सः ।
 तथा द्युतिमतः सप्त पुत्रास्तांश्च निबोध मे ॥ २२ ॥
 कुशलो मनुगखोष्णः प्राकरखार्थकारकः ।
 मुनिश्च दुन्दुभिर्ज्ञैव सप्तमः परिकीर्तितः ॥ २३ ॥
 तेषां स्वनामधेयानि क्रौञ्चद्वीपे तथाभवन् ।
 ज्योतिष्मतः कुशद्वीपे पुत्रनामाङ्कितानि वै ॥ २४ ॥
 तथापि सप्त वर्षाणि तेषां नामानि मे शृणु ।
 उद्भिदं वैखवश्चैव सुरश्च लम्बनं तथा ॥ २५ ॥

धृतिमतं प्राकरन्वैव कापिलं चापि सप्तमं ।
 वपुष्मतः सुताः सप्त शास्त्रलेखस्य चाभवन् ॥ २६ ॥
 श्वेतश्च हरितश्चैव जीमूतो रोहितस्तथा ।
 वैद्युतो मानसश्चैव केतुमान् सप्तमस्तथा ॥ २७ ॥
 तथैव शास्त्रलेखिणां समनामानि सप्त वै ।
 सप्त मेधातिथेः पुष्पाः पुष्पद्वीपेश्वरस्य वै ॥ २८ ॥
 येषां नामाङ्कितैर्वर्षैः पुष्पद्वीपस्तु सप्तधा ।
 पूर्वं शाकभयं वर्षं शिशिरन्तु सुखोदयं ॥ २९ ॥
 आनन्दश्च शिवश्चैव क्षेमकश्च भुवन्तथा ।
 पुष्पद्वीपादिभूतेषु शाकद्वीपास्तिमेषु वै ॥ ३० ॥
 ज्ञेयः पञ्चसु धर्मैश्च वर्णाश्रमविभागजः ।
 नित्यः स्वाभाविकश्चैव अहिंसाविधिवर्जितः ॥ ३१ ॥
 पञ्चस्वतेषु वर्षेषु सर्वसाधारणः स्मृतः ।
 अग्नीधाय पिता पूर्वं जम्बुद्वीपं ददौ विज ॥ ३२ ॥
 तस्य पुत्रा बभूवुर्हि प्रजापतिसमा नव ।
 ज्येष्ठो नाभिरिति स्यात्तस्तस्य किंपुरुषोऽनुजः ॥ ३३ ॥
 हविर्वर्षस्तृतीयस्तु चतुर्थोऽभूद्विंशत्यतः ।
 वयश्च पञ्चमः पुत्रो हिरण्यः षष्ठ उच्यते ॥ ३४ ॥
 कुरुस्तु सप्तमस्तेषां भद्राश्चष्टमः स्मृतः ।
 नवमः केतुमालश्च तन्नाम्ना वर्षसंस्थितिः ॥ ३५ ॥
 यानि किंपुरुषास्थानि वर्जयित्वा हिमाक्षयं ।
 तेषां स्वभावतः सिद्धिः सुखप्राप्ता इत्युक्ततः ॥ ३६ ॥

विपर्ययो न तेष्वस्ति जरास्रत्युभयं न च ।
 धर्माधर्मा न तेष्वास्ता नोत्तमाधममध्यमाः ॥ ३७ ॥
 न वै चतुर्युगावस्था नार्त्तवा कृतघो न च ।
 अग्नीध्रसूनोर्नाभिस्तु कृषभोऽभूत्सुतो द्विज ॥ ३८ ॥
 कृषभाङ्गरतो जज्ञे वीरः पुत्रशताक्षरः ।
 सोऽभिषिच्चर्षभः पुत्रं महाप्रात्राज्यमास्थितः ॥ ३९ ॥
 तपस्तेपे महाभागः पुलहाश्रमसंश्रयः ।
 हिमाक्षं दक्षिणं वर्षं भरताय पिता ददौ ॥ ४० ॥
 तस्मात्तु भारतं वर्षं तस्य नाम्ना महात्मनः ।
 भरतस्याय्यभूत्पुत्रः सुमतिर्नाम धार्मिकः ॥ ४१ ॥
 तस्मिन्वाज्यं समावेश्य भरतोऽग्नि वनं ययौ ।
 एतेषां पुत्रपौत्रैस्तु सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ ४२ ॥
 प्रियव्रतस्य पुत्रैस्तु भुक्त्वा स्वायम्भूवेऽन्तरे ।
 एष स्वायम्भुवः सर्गः कथितस्ते द्विजोत्तम ॥ ४३ ॥
 पूर्वमन्वन्तरे सम्यक् किमन्यत् कथयामि ते ॥ ४४ ॥

इति श्रीमार्कण्डेय पुराणे मन्वन्तरकथनं नाम ॥ ५२ ॥

चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ।

श्रीकृत्तिकायाय ।

कति द्वीपाः समुद्रा वा पर्वता वा कति द्विज ।
 कियन्ति चैव वर्षाणि तेषां नक्षत्रा का भुने ॥ १ ॥

महाभूतप्रमाणेष्वलोकालोकान्तैव च ।

पर्याप्तं परिमाणञ्च गतिञ्चन्द्रार्कयोरपि ॥ २ ॥

गतत् प्रब्रूहि मे सर्वं विस्तरेण महामुने ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

प्रतार्क्षकोटिविस्तारा पृथिवी क्षत्तुशो द्विज ।

तस्या हि स्थानमखिलं कथयामि शृणुष्व तत् ॥ ४ ॥

ये ते द्वीपा भया प्रोक्ता जम्बुद्वीपादयो द्विज ।

पुष्करान्ता महाभाग शृण्वेषां विस्तरं पुनः ॥ ५ ॥

द्वीपास्तु दिगुणो द्वीपो जम्बुः सप्तोऽथ शाकलः ।

कुशः कौशस्तथा शाकः पुष्करद्वीप एव च ॥ ६ ॥

लवणैरुमुरासपिर्दधिदुग्धजलाब्धिभिः ।

दिगुणैर्दिगुणैर्वृद्धा सर्वतः परिवेष्टिताः ॥ ७ ॥

जम्बुद्वीपस्य संस्थानं प्रवक्ष्येऽहं निबोध मे ।

लक्षमेकं योजनानां दृप्तौ विस्तारदैर्घतः ॥ ८ ॥

हिमवान् हेमप्लूटश्च ऋषभो मेरुरेव च ।

नीलः खेतस्तथा शृङ्गी सप्ताश्विन् वर्षपर्वताः ॥ ९ ॥

हौ लक्षयोजनायामौ मध्ये तत्र महाचलौ ।

तयोर्दक्षिणतो यौ तु यौ तयोत्तरतो गिरी ॥ १० ॥

दशभिर्दशभिर्न्यूनैः सहस्रैस्तैः परस्परं ।

दिसाहस्रोऽक्षुयाः सर्वे तावद्विस्तारिणश्च ते ॥ ११ ॥

समुद्रान्तःप्रविष्टाश्च षडश्विन् वर्षपर्वताः ।

दक्षिणोत्तरतो निम्ना मध्ये तुङ्गायता क्षितिः ॥ १२ ॥

वेद्यैर्दक्षिणे चीशि चीशि वर्षाशि चोत्तरे ।
 इलाहृतं तयोर्मध्ये चन्द्रार्द्धाकारवत् स्थितं ॥ १३ ॥
 ततः पूर्वेषु भद्राक्षं केतुमालम्ब्य पश्चिमे ।
 इलाहृतस्य मध्ये तु मेरुः कनकपर्वतः ॥ १४ ॥
 चतुरसीतिसाहस्रस्तस्योच्छ्रायो महागिरेः ।
 प्रविष्टः षोडशस्थानाद्विस्तीर्णः शोडशैव तु ॥ १५ ॥
 शरावसंस्थितत्वाच्च द्वाविंशन्मूर्ध्नि विस्तृतः ।
 युक्तः पीतोऽसितो रक्तः प्राच्यादिषु यथाक्रमं ॥ १६ ॥
 विप्रो वैश्यस्तथा शूद्रः क्षत्रियश्च सर्वस्मृतः ।
 तस्योपरि तथैवाष्टौ पूर्वादिषु यथाक्रमं ॥ १७ ॥
 इन्द्रादिलोकपालानां तन्मध्ये ब्रह्मणः सभा ।
 योजनानां सहस्राणि चतुर्दशं समुच्छ्रिता ॥ १८ ॥
 अयुतोच्छ्रायस्तस्याधस्तथा विष्णुर्धमपर्वतः ।
 प्राच्यादिषु क्रमेणैव मन्दरो गन्धमादनः ॥ १९ ॥
 विपुलश्च सुपार्श्वश्च केतुपादपशोभिताः ।
 कदम्बो मन्दरे केतुर्जम्बुर्गन्धमादने ॥ २० ॥
 विपुले च तथाश्चत्यः सुपार्श्वे च वटो महान् ।
 एकादशशतायामां योजनानामिमे नगाः ॥ २१ ॥
 जठरो देवकूटश्च पूर्वस्यां दिशि पर्वतौ ।
 आनीलनिषधौ प्राप्ताौ परस्परनिरन्तरौ ॥ २२ ॥
 निषधः पारिपाचश्च मेरोः पार्श्वे तु पश्चिमे ।
 यथा पूर्वौ तथाचैतावानीलनिषधायतौ ॥ २३ ॥

—*—
मार्कण्डेय उवाच ।

शैलेषु मन्दराद्येषु चतुर्थेव द्विजोत्तम ।
वनानि यानि चत्वारि सरांसि च निबोध मे ॥ १ ॥
पूर्वं चैश्वर्यं नाम दक्षिणे नन्दनं वनं ।
वैभ्राजं पश्चिमे शैले सावित्रं चोत्तराचले ॥ २ ॥
अरुणोदं सरः पूर्वं भामसं दक्षिणे तथा ।
शीतोदं पश्चिमे मेरोर्महाभद्रं तथोत्तरे ॥ ३ ॥
शीतार्त्तश्चक्रमुज्ज्वलं कुलीरोऽथ सुकङ्कवाम् ।
मलिशैलोऽथ दृषवान् महानीलो भवाचलः ॥ ४ ॥
सविन्दुर्मन्दरो वेणुस्तामसो निषधस्तथा ।
देवशैलश्च पूर्वणं मन्दरस्य महाचलः ॥ ५ ॥
चिकूटशिखराद्रिश्च कलिङ्गोऽथ पतङ्गकः ।
रुचकः सानुमांश्चाद्रिस्ताम्रकोऽथ विशाखवान् ॥ ६ ॥
श्वेतोदरः समूलश्च वसुधारश्च रत्नवान् ।
एकशृङ्गो महाशैलो राजशैलः पिपाठकः ॥ ७ ॥
पञ्चशैलोऽथ कैलासो हिमवांश्चाचलोत्तमः ।
इत्येते दक्षिणे पार्श्वे मेरोः प्रोक्ता महाचलाः ॥ ८ ॥
सुरक्षः शिशिराक्षश्च वैदुर्यः कपिलस्तथा ।
पिप्परोऽथ महाभद्रः सुरसः कपिलो मधुः ॥ ९ ॥

अश्विनः कुक्कुटः शम्भुः पाण्डुरश्चाचलोत्तमः ।
 सहस्रशिखरश्चाद्रिः पारिपाचः सशृङ्गवान् ॥ १० ॥
 पश्चिमेन तथा मेरोर्विष्णुस्मात् पश्चिमावधिः ।
 एतेऽचलाः समाख्याताः शृणुष्वान्यास्तथोत्तरान् ॥ ११ ॥
 शङ्खकूटोऽथ दृषभो हंसनाभस्तथाचलः ।
 कपिलेन्द्रस्तथा शैलः सागुमान् नील एव च ॥ १२ ॥
 स्वर्णशृङ्गी शान्तशृङ्गी पुष्पको मेघपर्वतः ।
 विरजाक्षो वराहाद्रिर्मयरो जाह्नविस्तथा ॥ १३ ॥
 इत्येते कथिता ब्रह्मन् मेरोरुत्तरतो नगाः ।
 एतेषां पर्वतानान्तु द्रोण्योऽतीवमनोहराः ॥ १४ ॥
 वनैरमलपानीयैः सरोभिर्दृपशोभिताः ।
 तासु पुण्यकृतां जन्म मनुष्याणां द्विजोत्तम ॥ १५ ॥
 एते भीमा द्विजश्रेष्ठ स्वर्गाः स्वर्गमुणाधिकाः ।
 न तासु पुण्यपापानामपूर्वानामुपार्जनं ॥ १६ ॥
 पुण्योपभोगा एवोक्ता देवानामपि तास्वपि ।
 शीतान्ताक्षेषु चैतेषु शैलेषु द्विजसत्तम ॥ १७ ॥
 विद्याधराणां यक्षाणां किन्नरीरगरक्षसां ।
 देवानाञ्च महावासा गन्धर्वाणां च शोभनाः ॥ १८ ॥
 महापुण्या मनोश्चैव सदेवोपवनैर्युताः ।
 सरांसि च मनोघानि सर्वर्तुसुखदोऽनिलः ॥ १९ ॥
 न चैतेषु मनुष्याणां वैमनस्यानि कुत्रचित् ।
 तदेवं पार्थिवं पद्मं ब्रह्मधाम मयोदितं ॥ २० ॥

भद्राश्वभारताद्यानि पचान्वस्य चतुर्दिशं ।
 भारतं नाम यद्वर्षं दक्षिणेन मयोदितं ॥ २१ ॥
 तत् कर्मभूमिर्नान्यत्र संप्राप्तिः पुण्यपापयोः ।
 एतत् प्रधानं विज्ञेयं यत्र सर्वं प्रतिष्ठितं ॥ २२ ॥
 तस्मात् स्वर्गापवर्गौ च मानुषनारकावपि ।
 तिर्यक्कमथवाप्यन्यत् नरः प्राप्नोति वै द्विज ॥ २३ ॥

इति श्रीमार्कण्डेय पुराणे भुवनकोषे १५५ ।

वटपक्षाशीऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

धराधारं जगद्योनिं पदं नारायणस्य च ।
 ततः प्रवृत्ता या देवी गङ्गा त्रिपथगामिनी ॥ १ ॥
 सा प्रविश्य सुधायोनिं सोममाधारमम्लसां ।
 ततः सम्बध्यमानार्कैरग्निमसङ्गतिपावनी ॥ २ ॥
 पपात मेरुपृष्ठे च सा चतुर्धा ततो ययौ ।
 मेरुकूटतटान्तेभ्यो निपतन्ती विवर्तिता ॥ ३ ॥
 विकीर्यमाणसलिला निरालम्बा पपात सा ।
 मन्दराद्येषु पादेषु प्रविभक्तोदका समं ॥ ४ ॥
 चतुर्ध्वपि पपाताम्बुविभिन्नाङ्गिर्गमिलोच्चया ।
 पूर्वार्शीतेऽतिविस्त्राता ययौ चैचरत्नं वनं ॥ ५ ॥

तत्प्रावयित्वा च ययौ वदसोदं सरोवरं ।
 शीतान्तश्च गिरिं तस्मात्तत्प्रावयित्वा गिरीन् प्रमात् ॥ ६ ॥
 गत्वा भुवं समासाद्य भद्राश्चाज्जसधिं गता ।
 तथैवास्त्रमन्दास्यं दक्षिणे गन्धमादने ॥ ७ ॥
 मेरुपादवनं गत्वा मन्दनं देवमन्दनं ।
 मानसश्च महावेगात् प्रावयित्वा सरोवरं ॥ ८ ॥
 आसाद्य शैलराजानं रम्यं हि शिखरन्तथा ।
 तस्माच्च पर्वतान् सर्वान् दक्षिणोपक्रमोदितान् ॥ ९ ॥
 तान् प्रावयित्वा संप्राप्ता हिमवन्तं महागिरिं ।
 दधार तत्र तां शम्भुर्न मुमोच वृषध्वजः ॥ १० ॥
 भगीरथेनोपवासैः स्तुत्या चाराधितो विभुः ।
 तत्र मुक्ता च शर्वेण सप्तधा दक्षिणोदधिं ॥ ११ ॥
 प्रविवेश बिधा प्राच्यां ज्ञावयन्ती महानदी ।
 भगीरथरथस्थानु स्तोतसैकेन दक्षिणां ॥ १२ ॥
 तत्रैव पश्चिमे पादे विपुले सा महानदी ।
 खरसुररिति विख्याता वैभ्राजं साचलं ययौ ॥ १३ ॥
 शीतोदश्च सरस्तस्मात् प्रावयन्ति महानदी ।
 खरसुः पर्वतं प्राप्ता ततश्च विशिखं गता ॥ १४ ॥
 तस्मात् क्रमेण चाद्रीणां शिखरेषु निपत्य सा ।
 केतुमालं समासाद्य प्रविष्टा लवणोदधिं ॥ १५ ॥
 सुपर्श्वन्तु तथैवाद्रिं मेरुपादं हि सा गता ।
 तत्र सोमेति विख्याता सा ययौ सविदुर्वनं ॥ १६ ॥

तत्पावयन्ती संप्राप्ता महाभद्रं सरोवरं ।
 ततश्च शङ्खकूटं सा प्रयाता वै महानदी ॥ १७ ॥
 तस्माच्च दृषभादीन् सा क्रमात् प्राप्य शिखोच्चयान् ।
 महास्रवमनुप्राप्ता प्लावयित्वोत्तरान् कुरुम् ॥ १८ ॥
 एवमेवा मया गङ्गा कथिता ते द्विजर्षभ ।
 जम्बुद्वीपनिवेशाच्च वर्षाणि च यथातथं ॥ १९ ॥
 वसन्ति तेषु सर्वेषु प्रजाः किंपुरुषादिषु ।
 सुखप्रायाः मिरातङ्का न्यूनतोत्कर्षवर्जिताः ॥ २० ॥
 नवस्वपि च वर्षेषु सप्त सप्त कुलाचलाः ।
 एकैकस्मिन्सदा देशे नद्यश्चाद्रिविनिस्तृताः ॥ २१ ॥
 यानि किंपुरुषाद्यानि वर्षाण्यष्टौ द्विजोत्तम ।
 तेषूद्भिदानि तोयानि भेषवार्य्यं च भारते ॥ २२ ॥
 वार्षी स्वाभाविकी देश्या तोयोद्या मामसी तथा ।
 कर्मजा च न्ह्यां सिद्धिर्वर्षेष्वेतेषु चाष्टसु ॥ २३ ॥
 कासप्रदेभ्यो दृक्षेभ्यो वार्षी सिद्धिः स्वभावजा ।
 स्वाभाविकी समाख्याता तृप्तिर्देश्या च दैशिकी ॥ २४ ॥
 अपां सौक्ष्माच्च तोयाद्या ध्यानोपेता च मानसी ।
 उपासनादिकार्थान्तु धर्मजा साप्युदाहृता ॥ २५ ॥
 न चैतेषु युगावस्था नाधयो व्याधयो न च ।
 पुण्यापुण्यसमारम्भो नैव तेषु द्विजोत्तम ॥ २६ ॥

इति श्रीभारतखण्डपुराणे गङ्गावतारो नाम ॥ ५६ ॥

कसपचाणोऽथावः ॥

श्रीकृतिरवाच ॥

भगवन् कथितम्वेतज्जम्बुद्वीपं समासतः ।
 यदेतद्भवता प्रोक्तं कर्म नान्यत्र पुन्यदं ॥ १ ॥
 पापाय वा महाभाग वर्जयित्वा तु भारतं ।
 इतः स्वर्गश्च मोक्षश्च मध्यम्वान्तश्च गम्यते ॥ २ ॥
 ■ खल्वन्यत्र मर्त्यानां भूमौ कर्म विधीयते ।
 तस्माद्विस्तरशो ब्रह्मन् ममैतद्भारतं वद ॥ ३ ॥
 ये चास्य भेदा यावन्तो यथावत् स्थितिरेव च ।
 वर्षोऽयं द्विजशार्दूल ये चास्मिन् देशपर्वताः ॥ ४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

भारतस्यास्य वर्षस्य नव भेदान्निबोध मे ।
 समुद्रान्तरिता ज्ञेयास्ते त्वगम्याः परस्परं ॥ ५ ॥
 इन्द्रद्वीपः कशेरूमांस्ताम्रवर्णो गभस्तिमान् ।
 नागद्वीपस्तथा सौम्यो गान्धर्वो वारुणस्तथा ॥ ६ ॥
 अयन्तु नवमस्तेषां द्वीपः सागुरसंहतः ।
 योजनामां सङ्ख्यं वै द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरात् ॥ ७ ॥
 पूर्वे किराता यस्यान्ते पश्चिमे यवनास्तथा ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चान्तःस्थिता हि ॥ ८ ॥
 इज्याध्यायवणिज्याचैः कर्मभिः कृतपायनाः ।
 तेषां संवत्सरस्य एभिः कर्मभिरिष्यते ॥ ९ ॥

स्वर्गपवर्गप्राप्तिश्च पुण्यं पापञ्च वै तदा ।
 महेन्द्रो मलयः सद्यः युक्तिमान्दक्षपर्वतः ॥ १० ॥
 विन्ध्यश्च पारिपाचश्च सप्तैवाच कुलाचलाः ।
 तेषां सहस्रश्रयान्ये भूधरा ये समीपगाः ॥ ११ ॥
 विस्तारोऽयिष्यो रम्या विपुलाश्चाप सानवः ।
 कोलाचलः सवैभ्राजो मन्दरो ददुराचलः ॥ १२ ॥
 वातस्वनो वैशुतश्च मैनाकः स्वरसस्तथा ।
 तुङ्गप्रस्थो मागगिरी रोचनः पाण्डुराचलः ॥ १३ ॥
 पुष्पो गिरिर्दुर्कायन्तो रैवतोऽर्बुद एव च ।
 कृष्णमूकः सगोमन्तः कूटशैलः कृतस्मरः ॥ १४ ॥
 श्रीपर्वतश्च कोरश्च शतशोऽन्ये च पर्वताः ।
 तैर्विमिश्रा जनपदा स्त्रेष्ठाश्चाख्याश्च भागशः ॥ १५ ॥
 तैः पीयन्ते सरित्येष्टा यास्ताः सम्यङ्निबोध मे ।
 गङ्गा सरस्वती सिन्धुश्चन्द्रभागा तथापरा ॥ १६ ॥
 यमुना च शतद्रुश्च वितस्तेरावती कुहुः ।
 गोमती धूतपाया च बाहुदा सहशङ्कती ॥ १७ ॥
 विपासा देविका रंक्षुर्मिन्ध्वीरा गण्डकी तथा ।
 कौशिकी चापगा विप्र हिमवत्यादनिःसृताः ॥ १८ ॥
 वेदस्मृतिर्वेदवती वृषग्री सिन्धुरेव च ।
 वेङ्का सामन्दनी चैव सदानीरा मही तथा ॥ १९ ॥
 पारा चर्मन्वती नूपी विदिशा वैभवत्यपि ।
 शिप्रा ह्यवर्षी च तथा पारिपाचाश्रयाः स्मृताः ॥ २० ॥

शोणो महानदश्चैव मर्यादा सुरक्षा ऽद्रिजा ।
 मन्दाकिनी दशाक्षी च चित्रकूटा तथापरा ॥ २१ ॥
 चित्रोत्पला सतमसा करमोदा पिशाचिका ।
 तथान्या पिप्पलिन्योनिर्विपाशा वञ्जुला नदी ॥ २२ ॥
 ममेवञ्च शुक्तिमती शकुली चिदिवाक्रमुः ।
 स्तम्भपादप्रसूता वै तथान्या वेगवाहिनी ॥ २३ ॥
 शिप्रा प्रयोष्णी निर्विन्ध्या तापी सनिधधावती ।
 वंश्या वैतरणी चैव सिनीवाली कुमुद्वती ॥ २४ ॥
 करतोया महागौरी दुर्गा चान्तःशिरा तथा ।
 विन्ध्यपादप्रसूतास्ता नद्यः पुण्यजलाः शुभाः ॥ २५ ॥
 गादावरी भीमरथा कृष्णा वेण्वा तथापरा ।
 तुङ्गभद्रा सुप्रयोगा वाह्या कावेर्यथापरा ॥ २६ ॥
 विन्ध्यपादविनिष्क्रान्ता* इत्येताः सरिदुत्तमाः ।
 कृतमाला ताम्रपर्णी पुष्पजा सृत्पलावती ॥ २७ ॥
 मलयान्निसमुद्भूता नद्यः शीतजलास्त्विमाः ।
 पितृमोमर्षिकुल्या च इक्षुका चिदिवा च या ॥ २८ ॥
 लाङ्गुलिनी वंशकरा महेन्द्रप्रभवाः स्मृताः ।
 कृषिकुल्या कुमारी च मन्दगा मन्दवाहिनी ॥ २९ ॥
 कृपा पलाशिनी चैव शुक्तिमत्प्रभवाः स्मृताः ।
 सर्वाः पुण्याः सरस्वत्यः सर्वा गङ्गाः समुद्रगाः ॥ ३० ॥

* सप्तपादविनिष्क्रान्ता इति पाठान्तरः ।

विश्वस्य मातरः सर्व्याः सर्वपापहराः स्मृताः ।
 अन्याः सहस्रशोक्ताः क्षुद्रनखो दिव्यतमः ॥ ३१ ॥
 प्रादुर्कालवहाः सन्ति मदाकालवहाश्च याः ।
 मत्स्याश्चकूटाः कुल्याश्च कुन्तलाः काशिकोशलाः ॥ ३२ ॥
 अथर्वाश्चार्कलिङ्गाश्च मलकाश्च रुक्मैः सह ।
 मध्यदेश्या जनपदाः प्रायशोऽमी प्रकीर्तिताः ॥ ३३ ॥
 सह्यस्य चोत्तरे यास्तु यत्र गोदावरी नदी ।
 पृथिव्यामपि कृत्वायां स प्रदेशो मनोरमः ॥ ३४ ॥
 गोवर्द्धनं पुरं रम्यं भार्गवस्य महात्मनः ।
 वाष्णीका वाटधानाश्च आभीराः कालतोयकाः ॥ ३५ ॥
 अपरान्ताश्च शूद्राश्च पल्लवाश्चर्मखण्डिकाः ।
 गान्धारा गबलाश्चैव सिन्धुसौवीरमद्रकाः ॥ ३६ ॥
 शतद्रुजाः कलिङ्गाश्च पारदा हारभूषिकाः ।
 माठरा बहुभद्राश्च कैकेया दशमालिकाः ॥ ३७ ॥
 रुचियोपनिवेशाश्च वैश्यशूद्रकुलानि च ।
 काम्बोजा दरदाश्चैव बर्बरा हर्षवर्धनाः ॥ ३८ ॥
 चीनाश्चैव तु खाराश्च वेङ्गला बाह्यतोमराः ।
 आत्रेयाश्च भरद्वाजाः पङ्कलाश्च कुशेरुकाः ॥ ३९ ॥
 लम्पाकाः शूलकाराश्च चुलिका आगुडैः सह ।
 औपधाश्चानिमद्राश्च किरातानाश्च जातयः ॥ ४० ॥
 तामसा हंसमार्गाश्च काशीरास्तुङ्गनास्तथा ।
 शूलिकाः कुङ्कुमाश्चैव ऊर्ला दर्व्यास्तथैव च ॥ ४१ ॥

एते देशा ह्युदीच्यास्तु प्राथम्येणान्विबोध मे ।
 अन्नारका मुदकरा अन्तर्गिर्या बहिर्गिराः ॥ ४२ ॥
 तथा प्रवज्जा रज्जेया मानदा मानवर्तिकाः ।
 ब्रह्मोत्तराः प्रविजया भार्गवा ज्ञेयमल्लकाः ॥ ४३ ॥
 प्राज्योतिषाश्च मद्राश्च विदेहास्ताम्रल्लितकाः ।
 मल्ला मगधगोमन्ताः प्राच्या जनपदाःसमृताः ॥ ४४ ॥
 अथापरे जनपदा दक्षिणापथवासिनः ।
 पुण्ड्राश्च केवलाश्चैव गोलाङ्गूलास्तथैव च ॥ ४५ ॥
 त्रैलुषा भूषिकाश्चैव कुसुमा नाम वासकाः ।
 महाराष्ट्रा माहिषका कलिङ्गाश्चैव सर्वशः ॥ ४६ ॥
 आभीराः सह वैशिका आढकाः श्वराश्च ये ।
 पुलिन्दा विन्ध्यमौलेया वैदर्भा दण्डकैःसह ॥ ४७ ॥
 पौरिका मौलिकाश्चैव अश्लका भोगवर्जनाः ।
 नैषिकाः कुन्तला अन्या उज्जिदा वनदारकाः ॥ ४८ ॥
 दक्षिणात्यास्त्वमी देशा अपरान्तान् निबोध मे ।
 सूर्यारकाः कालिवला दुर्गाखानीकटैःसह ॥ ४९ ॥
 पुलिन्दाश्च सुमीनाश्च रूपपाः स्वपिदैः सह ।
 तथा कुरुमिनश्चैव सर्वे चैव कठाक्षराः ॥ ५० ॥
 नासिकावाश्च ये चान्ये येचैकोत्तरमर्यादाः ।
 भीरुकच्छाः समाहेयाः सह सारस्वतेरपि ॥ ५१ ॥
 काश्मीराश्च सुराद्राश्च अवन्त्याश्चार्जुदैः सह ।
 रथोते ह्यपरान्ताश्च शृणु विन्ध्यनिवासिनः ॥ ५२ ॥

सरजाश्च कङ्कषाश्च केरलाश्चोत्तलैः सह ।
 उत्तमर्सा दशार्साश्च भोज्याः किष्किन्धकैः सह ॥ ५६ ॥
 तीक्ष्णलाः कोशलाश्चैव चैपरा वैदिशस्तथा ।
 तुम्बुरास्तुम्बुलाश्चैव पटवो नैषधैः सह ॥ ५७ ॥
 अन्नजास्तुष्टिकाराश्च वीरहोषा ह्यवन्तयः ।
 एते ऋमपदाः सर्वे विन्ध्यपृष्ठनिवासिनः ॥ ५८ ॥
 अतो देशान् प्रवक्ष्यामि पर्वताश्रयिणश्च ये ।
 नीहारा इंसमार्गाश्च कुरवो गूर्गणाः खसाः ॥ ५९ ॥
 कुन्तप्रावरणाश्चैव ऊर्सा दार्वाः सकृषकाः ।
 किगर्ता गालवाश्चैव किरातास्तामसैः सह ॥ ६० ॥
 कृतचेतादिकश्चाप चतुर्युगकृतो विधिः ।
 एतत्तु भारतं वर्षं चतुःसंस्थानसंस्थितं ॥ ६१ ॥
 दक्षिणापरतो ह्यस्य पूर्व्वेण च महोदधिः ।
 हिमवानुत्तरेणास्य कार्मुकस्य यथा गुह्यः ॥ ६२ ॥
 तदेतद्भारतं वर्षं सर्व्वबीजं द्विजोत्तम ।
 ब्रह्मात्मममरेशत्वं देवत्वं महत्तस्तथा ॥ ६३ ॥
 मृगपश्वप्सरोयोनिस्तदसर्व्वं सरीसृपाः ।
 स्यावराणाञ्च सर्व्वेषामितो ब्रह्मन् शुभाशुभैः ॥ ६४ ॥
 प्रयाति कर्मभूर्ब्रह्मन् नान्या लोकेषु विद्यते ।
 देवानामपि विप्रर्षे सदा एष मनोरथः ॥ ६५ ॥
 अपि मानुष्यमाप्नुमो देवत्वात्प्रपुताः क्षितौ ।
 मनुष्यः कुरुते तत्तु यत्र शक्यं सुरासुरैः ॥ ६६ ॥

तत्कर्मनिगडग्रस्तैः स्वकर्मस्थापनोत्सुकैः ।
न किञ्चित् कियते कर्म सुखलेशोपपत्तितैः ॥ ६४ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे नवविंशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥

कौस्तुभिक्रवाच ॥

भगवन् कथितं सम्यक् भवता भारतं मम ।
सरितः पर्वता देशा ये च तत्र वसन्ति वै ॥ १ ॥
किन्तु कूर्मस्त्वया पूर्वं भारते भगवान् हरिः ।
कथितस्तस्य संस्थानं श्रोतुमिच्छाम्यशेषतः ॥ २ ॥
कथं स संस्थितो देवः कूर्मरूपी जनार्दनः ।
शुभाशुभं मनुष्याणां व्यज्यते च ततः कथं ॥
यथामुखं यथापादन्तस्य तद्ब्रूयशेषतः ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

प्राञ्जुखो भगवान् देवः कूर्मरूपी व्यवस्थितः ।
आकथ्य भारतं वर्षं नवभेदमिमं द्विज ॥ ४ ॥
नवधा संस्थितान्यस्य मन्त्रवाणि समन्ततः ।
विषयाश्च द्विजश्रेष्ठ ये सम्यक् तान्विवोध मे ॥ ५ ॥
वेदमन्त्रा विमाल्लब्धाः शास्त्रनीपास्तथा श्रुताः ।
उत्तिष्ठानास्तथा वत्स दीपसंस्थास्तथा स्तुताः ॥ ६ ॥

मध्ये सारस्वता मत्स्याः शूरसेनाः समाश्रिताः ।
 धर्मारण्या ज्योतिषिका गौरग्रीवा गुह्याश्रयाः ॥ ७ ॥
 वैदेहकाः सपाञ्चालाः संकेताः कङ्कमारुताः ।
 काञ्चकोटिसपाञ्चालाः पारिपाचनिवासिनः ॥ ८ ॥
 क्वापिङ्गलाः कुर्वाङ्गस्तथैवोदुम्बरा जनाः ।
 गङ्गाङ्गयाश्च कूर्मस्य जलमध्यनिवासिनः ॥ ९ ॥
 कृत्तिका रोहिणी सौम्या गतेषां मध्यवासिनां ।
 नक्षत्रचिन्तयं विप्र शुभाशुभविपाटकं ॥ १० ॥
 हृष्यजोऽश्वत्थमश्चैव जम्बाख्यो मानवाचलः ।
 सुपर्कस्यो व्याघ्रमुखः स्वर्माकः कर्कटाशनः ॥ ११ ॥
 तथा चन्द्रेश्वराश्चैव स्वशास्त्र मगधास्तथा ।
 गिरयो मैथिलाः शुक्लास्तथा वदनदन्तुराः ॥ १२ ॥
 ग्राङ्गीतिषाः सलौहित्याः सामुद्राः पुष्पादकाः ।
 पूषोत्कटो भद्रगौरस्तथोदयगिरिर्द्विज ॥ १३ ॥
 कशाया मेखलामुष्टास्तामलितैकपादपाः ।
 वर्द्धमानाः कोशलाश्च मुखे कूर्मस्य संस्थिताः ॥ १४ ॥
 रौद्रः पुनर्वसुः पुष्यो नक्षत्रचिन्तयं मुखे ।
 पादे तु दक्षिणे देशाः कोटुके वदतः शृणु ॥ १५ ॥
 कलिङ्गवज्रजठराः कोशला मृषिकास्तथा ।
 चेदयश्चोर्ध्वकर्माश्च मत्स्याया विन्ध्यवासिनः ॥ १६ ॥
 विदर्भा नारिकेलश्च धर्मशीपास्तथैलिकाः ।
 व्याघ्रग्रीवा महाग्रीवाश्चैव पुराः शङ्खधारिणः ॥ १७ ॥

कैल्किन्ध्या हैमकूटाश्च निषधाः कटकस्थलाः ।
 दशार्कशरिका नग्ना निषादाः काकुलासकाः ॥ १८ ॥
 तथैव पर्शुश्वराः पादे वै पूर्वदक्षिणे ।
 शस्त्रेर्ध्वं तथा पैश्यां फाल्गुण्यः प्रथमास्तथा ॥ १९ ॥
 नक्षत्रचितयं पादमाश्रितं पूर्वदक्षिणं ।
 लङ्का कालाजिनाश्चैव शैलिका निकटास्तथा ॥ २० ॥
 महेन्द्रमलयाद्रौ च दुर्दुरे च वसन्ति ये ।
 कर्कोटकवने ये च भृगुकण्ठाः सकोक्कुमा ॥ २१ ॥
 सर्वाश्चैव तथाभीरा वेंग्यास्तीरनिवासिनः ।
 अवन्तयो दासपुरास्तथैवाकणिनो जनाः ॥ २२ ॥
 महाराष्ट्राः सकर्माटा गोमर्दाश्चिकूटकाः ।
 कोलाः कोलगिराश्चैव कौश्वदीपजटाधराः ॥ २३ ॥
 कावेरी, ऋष्यमूकस्था नासिक्याश्चैव ये जनाः ।
 शङ्खमुक्त्यादिवैदूर्यशैलप्रान्तचराश्च ये ॥ २४ ॥
 तथा वारिचराः कोलाः चर्मपट्टनिवासिनः ।
 गणवाह्याः पराः कृष्णादीपवासनिवासिनः ॥ २५ ॥
 सूर्याद्रौ कुमुदाद्रौ च ते वसन्ति तथा जनाः ।
 श्रौत्वावनाः सपिञ्जिकास्तथा ये कर्माणावकाः ॥ २६ ॥
 दक्षिणाः कौडपा ये च ऋषिकास्तापसाश्रमाः ।
 ऋषभाः सिंहलाश्चैव तथा काष्ठीनिवासिनः ॥ २७ ॥
 तिलङ्गा कुञ्जरदरीकच्छवासाश्च ये जनाः ।
 ताम्रपर्णी तथा कुञ्जिरिति कूर्मास्य दक्षिणः ॥ २८ ॥

फाल्गुणश्चोत्तरा इत्या चिषा चर्षण्यं चित्र ।
 कूर्मस्य दक्षिणे कुक्षौ वाङ्मपादस्तथापरं ॥ २८ ॥
 काम्बोजाः पञ्चवाङ्मैव तथैव षड्वामुखाः ।
 तथा च सिन्धुसौवीराः सानर्त्ता वनितामुखाः ॥ ३० ॥
 द्रावणाः सार्गिगाः भूद्राः कर्म्मप्राप्तेयवर्चराः ।
 किराताः पारदाः पाण्ड्यास्तथा पारशवाः कलाः ॥ ३१ ॥
 धूर्जका हैमगिरिकाः सिन्धुकालकवैरताः ।
 सौराष्ट्रा दरदाश्चैव द्राविडाश्च महार्णवाः ॥ ३२ ॥
 एते जनपदाः पादे स्थिता वै दक्षिणेऽपरे ।
 स्वात्यो विशाखा मैत्र्या नक्षत्रत्रयमेव च ॥ ३३ ॥
 मणिमेषः क्षुराद्रिश्च खञ्जनोऽस्तगिरिस्तथा ।
 अपरान्तिका वैहयाश्च शान्तिका विप्रशस्तकाः ॥ ३४ ॥
 कोकङ्कणाः पञ्चदका धममा छावरा स्तथा ।
 तारक्षुरा ह्यङ्गलकाः शर्कराः शास्त्रवेश्मकाः ॥ ३५ ॥
 गुरुस्वराः फल्गुशका वेणुमत्याश्च ये जनाः ।
 तथा फल्गुशका घोरा गुरुह्याश्च कलास्तथा ॥ ३६ ॥
 हकेशशा वाजिकेशा दीर्घघ्नीयाः सचूलिकाः ।
 अश्वकेशास्तथा पुच्छे जनाः कूर्मस्य संस्थिताः ॥ ३७ ॥
 रेन्द्रमूलान्तयाषाढा नक्षत्रत्रयमेव च ।
 माण्डव्याश्चण्डलाराश्च अश्वकाशनतास्तथा ॥ ३८ ॥
 कुन्वताखड्गश्चैव स्त्रीवाद्या वालिकास्तथा ।
 नृसिंहा वेणुमत्याश्च वलावस्थास्तथापरे ॥ ३९ ॥

धर्मबद्धास्तथा लूका उत्कर्मस्थिता जनाः ।
 वामपादे जनाः पार्श्वे स्थिताः कूर्मस्य भागुरे ॥ ४० ॥
 आषाढाश्रवणे चैव धनिष्ठा यत्र संस्थिता ।
 कैलासो हिमवांस्यैव धनुष्यान् वसुमांस्तथा ॥ ४१ ॥
 क्रौञ्चाः कुरुवकाश्चैव क्षुद्रवीणाश्च ये जनाः ।
 रमालयाः सकैकेया भोगप्रस्थाः सयामुनाः ॥ ४२ ॥
 अन्तर्द्विपास्त्रिगर्ताश्च अग्नीज्याः सार्दना जनाः ।
 तथैवाश्वमुखाः प्राप्ताश्विबिडाः केशधारिणः ॥ ४३ ॥
 दासेरका वाटधानाः शवधानास्तथैव च ।
 पुष्कलाधमकैरातास्तथा तक्षशिलाश्रयाः ॥ ४४ ॥
 शम्बाला मालवा मद्रा वेणुकाः सवदन्तिकाः ।
 पिङ्गला मानकलहा जूणाः कोहलकास्तथा ॥ ४५ ॥
 माण्डव्या भूतियुवकाः शतका हेमतारकाः ।
 यशोमत्याः सगान्धाराः खरसागरराशयः ॥ ४६ ॥
 योधेया दासमेयाश्च राजन्याः श्यामकास्तथा ।
 क्षेमधृताश्च कूर्मस्य वामकुक्षिमुपाश्रिताः ॥ ४७ ॥
 वाक्शन्वाश्च नक्षत्रं तत्र प्रौष्ठपदाद्ययं ।
 धिन किन्नरराज्यश्च ग्रन्थुपालं सक्तीषकं ॥ ४८ ॥
 काश्मीरकं तथा राष्ट्रमभिसारजनस्तथा ।
 देवदास्त्वङ्गनाश्चैव कुलटा वनराष्ट्रकाः ॥ ४९ ॥
 सैरिष्ठा ब्रह्मपुरकास्तथैव वनवाहकाः ।
 किरातकौशिकानन्दा जनाः पञ्चवलोलभाः ॥ ५० ॥

दार्वादा मरकाश्चैव कुरटाश्चान्नदारकाः ।

रकपादाः खशा घोषाः स्वर्गभौमानवद्यकाः ॥ ५१ ॥

तथा सयवना हिङ्गाश्चीरप्रावरणाश्च ये ।

चिनेचाः पौरवाश्चैव गन्धर्व्याश्च द्विजोत्तम ॥ ५२ ॥

पूर्वोत्तरान्तु कूर्मस्थ पादमेते समाश्रिताः ।

रेवत्याश्चाश्विदैवत्यं याम्यश्चर्षमिति चर्यं ॥ ५३ ॥

तच्च पादे समास्थानं पाकाय मुनिसत्तम ।

देशेष्वेतेषु चैतानि नक्षत्राण्यपि वै द्विज ॥ ५४ ॥

एतत्पीडा अमी देशाः पीडयन्ते ये क्रमोदिताः ।

यान्ति आभ्युदयं विप्र ग्रहेः सम्यगवस्थितैः ॥ ५५ ॥

यस्वर्चस्य पतियौ वै ग्रहस्तद्भाषितो भयं ।

तद्देशस्य मुनिष्येष्ट तदुत्कर्षे शुभागमः ॥ ५६ ॥

प्रत्येकं देशसामान्यं नक्षत्रग्रहसम्भवं ।

भयं लोकस्य भवति शोभनं वा द्विजोत्तम ॥ ५७ ॥

स्वर्क्षैरशोभनैर्जन्तोः सामान्यमिति भीतिदं ।

ग्रहेर्भवति पीडित्यमल्पायासमशोभनं ॥ ५८ ॥

तथैव शोभनः पाको दुःस्थितैश्च तथा ग्रहैः ।

अल्पोपकाराय नृणां देशज्ञैश्चात्मनो बुधैः ॥ ५९ ॥

द्रव्ये गोष्ठेऽथ भूत्येषु सृष्टसु तनयेषु वा ।

भार्यायाश्च ग्रहे दुस्त्य भयं पश्यवतां नृणां ॥ ६० ॥

आत्मन्यथाल्पपुण्यानां सर्व्वचैवानिपापिनां ।

नैकचापि ह्यपापानां भयमस्ति कदाचन ॥ ६१ ॥

दिदेशजनसामान्यं नृपसामान्यमात्मजं ।
 नक्षत्रग्रहसामान्यं नरो भुङ्क्ते शुभाशुभं ॥ ६२ ॥
 परस्पराभिरक्षा च ग्रहादौस्थेन जायते ।
 एतेभ्य एव विप्रेन्द्र शुभहानिस्तयाशुभैः ॥ ६३ ॥
 यदेतत्कूर्मसंस्थानं नक्षत्रेषु मयोदितं ।
 एतत्तु देशसामान्यमशुभं शुभमेव च ॥ ६४ ॥
 तस्माद्विज्ञाय देशर्त्तं ग्रहपीडान्तथात्मनः ।
 कुर्वीत शान्तिं मेधावी लोकवादांश्च सत्तम ॥ ६५ ॥
 आकाशदेवतानाञ्च दैत्यादीनाञ्च दौर्हृदाः ।
 पृथ्वां पतन्ति ते लोके लोकवादा इति श्रुताः ॥ ६६ ॥
 तां तथैव बुधः कुर्यात् लोकवादान्न हापयेत् ।
 तेषान्तकरणाक्षृणां युक्तो दुष्टागमह्वयः ॥ ६७ ॥
 शुभोदयं ग्रहानिञ्च पापानां द्विजसत्तमं ।
 ग्रहाहानिं प्रकुर्यात्स्ते द्रव्यादीनाञ्च कुर्वते ॥ ६८ ॥
 तस्माच्छान्तिपरः प्राज्ञो लोकवादरतस्तथा ।
 लोकवादांश्च शान्तीञ्च ग्रहपीडासु कारयेत् ॥ ६९ ॥
 अश्रोहानुपवासांश्च शस्तं चैत्यादिवन्दनं ।
 जपं होमं तथा दानं स्नानं क्रोधादिवर्जनं ॥ ७० ॥
 अश्रोहः सर्वभूतेषु मैत्रीं कुर्याच्च पण्डितः ।
 वर्जयेदसतीं वाचमतिवादांस्तथैव च ॥ ७१ ॥
 ग्रहपूजाञ्च कुर्वीत सर्वपीडासु मानवः ।
 एवं शम्यन्ग्रहेषाणि क्षीराणि द्विजसत्तम ॥ ७२ ॥

प्रयतानां मनुष्याणां ग्रहर्क्षोत्थान्यशेषतः ।
 एष कूर्मो मया स्थातो भारते भगवान् विभुः ॥ ७३ ॥
 नारायणो ह्यचिन्तात्मा यच्च सर्वं प्रतिष्ठितं ।
 तच्च देवाः स्थिताः सर्वे प्रतिनक्षत्रसंश्रयाः ॥ ७४ ॥
 तथा मध्ये हृतवहः पृथ्वी सोमश्च वै द्विज ।
 मेघादयस्त्रयो मध्ये मुखे द्वौ मिथुनादिकौ ॥ ७५ ॥
 प्राग्दक्षिणे तथा पादे कर्किसिंहौ व्यवस्थितौ ।
 सिंहकन्यातुलाश्चैव कुक्षौ राशिचयं स्थितं ॥ ७६ ॥
 तुलाश्च दृष्टिकश्चोभौ पादे दक्षिणपश्चिमे ।
 पृष्ठे च दृष्टिकेनैव सह धन्वी व्यवस्थितः ॥ ७७ ॥
 वायव्ये चास्य वै पादे धनुर्ग्रीवादिकं चयं ।
 कुम्भमीनौ तथैवास्य उत्तरां कुक्षिमाश्रितौ ॥ ७८ ॥
 मीनमेघौ द्विजंश्चेष्ट पादे पूर्वोत्तरे स्थितौ ।
 कूर्मो देशस्तथर्क्षाणि देशेष्वेतेषु वै द्विज ॥ ७९ ॥
 राशयश्च तथर्क्षेषु ग्रहराशिष्ववस्थिताः ।
 तस्माद्ग्रहर्क्षपीडासु देशपीडां विनिर्दिशेत् ॥ ८० ॥
 तच्च स्नात्वा प्रकुर्वीति दानहोमादिकं विधिं ।
 स एष वैष्णवः पादो ब्रह्मा मध्ये ग्रहस्य यः ॥ ८१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे कूर्मनिवेशो नाम ॥ ५८ ॥

भवन्तु भारतं वर्षं यथावत् कथितं मुने ।
 कुतं चेता द्वापरस्य तत्रातिथ्यचतुष्टयं ॥ १ ॥
 अथैवैतदुगानान्तु चातुर्वर्षस्योऽथ वै द्विज ।
 चत्वारि चीणि हे चैव तथैकस्य शरस्यतं ॥ २ ॥
 जीवन्त्यत्र नरा भक्षान् कृतचेतादिके क्रमात् ।
 देवकूटस्य पूर्वस्य शैलेन्द्रस्य महात्मनः ॥ ३ ॥
 पूर्वेण यत् स्थितं वर्षं भद्राश्वं तन्निबोध मे ।
 श्वेतपर्शश्च नीलश्च शैवालश्चाचलोत्तमः ॥ ४ ॥
 कौरञ्जः पर्शुशालाग्रः पञ्चैते तु कुलाचलाः ।
 तेषां प्रसूतिरन्ये ये बहवः क्षुद्रपर्जिताः ॥ ५ ॥
 तैर्विशिष्टा जनपदा नानारूपाः सहस्रशः ।
 ततः कुमुदसंकाशाः शुद्धसानुसमंगलाः ॥ ६ ॥
 इत्येवमादयोऽन्येऽपि शतशोऽथ सहस्रशः ।
 शीता शंखावती भद्रा चक्रावर्त्तादिकास्तथा ॥ ७ ॥
 नक्षोऽथ वज्रगो विस्तीर्णाः शीततोयौषवाहिकाः ।
 अथ वर्षे नराः शङ्खशुद्धमेसमप्रभाः ॥ ८ ॥
 दिव्यसङ्गमिनः पुण्या दशवर्षशतायुषः ।
 अधमोत्तमौ न तेषु स्तः सर्वे ते समदर्शनाः ॥ ९ ॥

तितित्वादिभिरष्टाभिः प्रकृत्या ते गुणैर्युताः ।
 तत्राप्यश्वशिरा देवस्तुर्बाहुर्जनाईनः ॥ १० ॥
 शिरोऽह्दयमेढ्राङ्घ्रिहस्तैश्चाक्षिपयान्वितः ।
 तस्याप्यथैवं विषया विज्ञेया जगतः प्रभोः ॥ ११ ॥
 केतुमालमतो वर्षं निबोध मम पश्चिमं ।
 विशालः कम्बलः कृष्णो जयन्तो हरिपर्वतः ॥ १२ ॥
 विशोको वर्द्धमानश्च सप्तैते कुलपर्वताः ।
 अन्ये सप्तस्रशः शैला येषु लोकगणः स्थितः ॥ १३ ॥
 मौलयस्ते भद्राकायाः शाकपीतकरम्भकाः ।
 अङ्गुलप्रमुखाश्चापि वसन्ति शतशो जनाः ॥ १४ ॥
 ये पिवन्ति महानद्यो वंशुं श्यामां स्वकम्बलां ।
 अभोघां कामिनीं श्यामां तथैवान्धाः सहस्रशः ॥ १५ ॥
 अत्राप्यप्युः समं पृथ्वीरत्रापि भगवान् हरिः ।
 वराहरूपी पादास्यहृत्पृष्ठपार्श्वतस्तथा ॥ १६ ॥
 चिन्नरूपयुते देशे नक्षत्राणि शुभानि च ।
 इत्येतत् केतुमालन्ते कथितं मुनिसत्तम ॥ १७ ॥
 अतः परं कुरुन् वक्ष्ये निबोधेह ममोत्तरान् ।
 तत्र दृष्ट्वा मधुफलं नित्यपुष्पफलोपगाः ॥ १८ ॥
 वस्त्राणि च प्रसूयन्ते फलोष्वाभरणानि च ।
 सर्वकामप्रदास्ते हि सर्वकामफलप्रदाः ॥ १९ ॥
 भूमिर्भस्मिमयी वायुः सुगन्धः सर्वदा सुखः ।
 जायन्ते मानवास्तत्र देवलोकपरिच्युताः ॥ २० ॥

त्रिद्युनानि प्रसूयन्ते समकालस्थितानि वै ।
 अन्योन्यमनुरक्तानि चक्रवाकोपमानि च ॥ २१ ॥
 चतुर्दशसहस्राणि तेषां सार्धानि वै स्थितिः ।
 चन्द्रकान्तश्च शैलेन्द्रः सूर्यकान्तस्तथापरः ॥ २२ ॥
 तस्मिन् कुलाचलौ वर्षे तन्मध्ये च महानदी ।
 भद्रसोमा प्रयात्युर्ध्वा पुण्यामलजलौघिनी ॥ २३ ॥
 सहस्रशस्तथैवान्या नद्यो वर्षेऽपि चोत्तरे ।
 तथान्याः क्षीरवाहिन्यो घृतवाहिन्य एव च ॥ २४ ॥
 दध्नी ह्रदास्तथा तत्र तथान्ये चानुपर्वताः ।
 अमृतास्वादकल्पानि फलानि विविधानि च ॥ २५ ॥
 वनेषु तेषु वर्षेषु शतशोऽथ सहस्रशः ।
 तत्रापि भगवान् विष्णुः प्राक्शिरा मत्सरूपवान् ॥ २६ ॥
 विभक्तो नवधा विप्र नक्षत्राणां चयं चयं ।
 दिशस्तथापि नवधा विभक्ता मुनिसत्तम ॥ २७ ॥
 चन्द्रद्वीपः समुद्रे च भद्रद्वीपस्तथापरः ।
 तत्रापि पुण्यो विख्यातः समुद्रान्तर्महामुने ॥ २८ ॥
 इत्येतत् कथितं ब्रह्मन् कुरुवर्षं मयोत्तरं ।
 शृणु किंपुधादीनि वर्षाणि गदतो मम ॥ २९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे उत्तरकण्वखण्डे ॥ ५६ ॥

वदितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

यत्तु किम्पुरुषं वर्धे तत्रवच्छाम्यहं द्विज ।
 यत्रायुर्देशसाहस्रं पुरुषाणां वपुष्मतां ॥ १ ॥
 अनामया चाश्लोकाश्च नरा यत्र तथा स्त्रियः ।
 पुंश्चः पृथग् च तथोक्तः सुमहान्मन्दमोपमः ॥ २ ॥
 तस्य ते वै फलरसं पिवन्तः पुरुषाः सदा ।
 स्थिरयौवननिष्पन्ना स्त्रियश्चोत्पलगंधिकाः ॥ ३ ॥
 अतः परं किंपुरुषा हरिवर्धे प्रचक्षते ।
 महारजतसङ्काशा जायन्ते तत्र मानवाः ॥ ४ ॥
 देवसौकुण्ठ्यताः सर्वे देवरूपाश्च सर्वशः ।
 हरिवर्धे नराः सर्वे पिवन्तीक्षुरसं शुभं ॥ ५ ॥
 न-जरा बाधते तत्र न जीर्यन्ते च कर्हिचित् ।
 तावन्तमेव ते कालं जीवन्त्यथ निरामयाः ॥ ६ ॥
 मेरुवर्धे मया प्रोक्तं मध्यमं यद्विलासितं ।
 न तत्र सूर्यस्तपति न ते जीर्यन्ति मानवाः ॥ ७ ॥
 लभन्ते नात्मलाभञ्च रश्मयश्चन्द्रसूर्ययोः ।
 नक्षत्राणां ग्रहाणाञ्च मेरोस्तत्र परा बुतिः ॥ ८ ॥
 पद्मप्रभाः पद्मगन्धा जम्बूफलरसाग्निः ।
 पद्मपत्रायताक्षास्तु जायन्ते तत्र मानवाः ॥ ९ ॥

वर्षाक्षान्तु सहस्राणि तत्राप्यायुस्त्रयोदश ।
 सरावाकारसंस्कारो मेघमध्ये दृशादृते ॥ १० ॥
 मेघस्तत्र महाशैलस्तदास्थातमिच्छादृतं ।
 रम्यकं वर्षमस्माच्च कथयिष्ये निबोध तं ॥ ११ ॥
 दृष्टस्तत्रापि चोत्तुङ्गो न्यग्रोधो हरितच्छदः ।
 तस्यापि ते फलरसं पिबन्तो वर्तयन्ति वै ॥ १२ ॥
 वर्षायुतायुधस्तत्र नरास्तत्फलभोगिनः ।
 रतिप्रधानविमला जरादौर्गन्धर्वज्जिताः ॥ १३ ॥
 तस्माद्योत्तरं वर्षं नाम्ना स्थातं हिरण्यमयं ।
 हिरण्यसी नदी यत्र प्रभूतकमलोक्कवला ॥ १४ ॥
 महावलाः सतेजस्का जायन्ते तत्र मानवाः ।
 महाकाया महासत्त्वा धनिनः प्रियदर्शनाः ॥ १५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भुवनकोषः समाप्तः ॥ १५ ॥

श्रीकृष्णवचनम् ।

कथितं भवता सम्पत् यत् पृष्टोऽसि महामुने ।
 भूतमुद्रादिसंस्थानं प्रमाणाणि तत्रा यथाः ॥ १ ॥
 तेषां चैव प्रमाणाश्च नक्षत्राणां च संस्थितिः ।
 भूरादयस्तथा लोकाः प्राप्तास्तान्यस्मिन्नपि ॥ २ ॥

स्वायम्भुवं तथा स्थातं मुने मन्वन्तरं मम ।
तदन्तरायुषं श्रोतुमिच्छे मन्वन्तराणि वै ।
मन्वन्तराधिपान् देवान्क्षणींस्तत्तनयात्पृथक् ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

मन्वन्तरं मयाख्यातं तव स्वायम्भुवं च यत् ।
स्वरोचिषाख्यमन्यत्तु शृणु तस्मादनन्तरं ॥ ४ ॥
कश्चिद्विजातिप्रवरः पुरेऽभूद्रुणास्यदे ।
वरुणायास्तटे विप्रो रूपेणात्यम्बिनावपि ॥ ५ ॥
मृदुस्वभावः सद्भृक्षो वेदवेदाङ्गपारगः ।
सदातिथिप्रियो राचावागतानां समाश्रयः ॥ ६ ॥
तस्य बुद्धिरियं त्वासीदहं पश्ये वसुन्धरा ।
अतिरम्भवमोक्षनां नामानगरशोभितां ॥ ७ ॥
अवागतोऽर्चयितुं कृषितुं कदाचित्तस्य वैश्वमि ।
अनौषधिप्रभावज्ञो मन्त्रविद्याविशारदः ॥ ८ ॥
अभ्यर्थितस्तु तेनासौ श्रद्धापूतेन चेतसा ।
तस्याचक्षौ स देशांश्चरम्याणि नगराणि च ॥ ९ ॥
वनानि नद्यः शैलांश्च पुण्यान्ध्यायतनानि च ।
स ततो विस्मयाविष्टः प्राह तं दिव्यतनमं ॥ १० ॥
अनेकदेशदर्शित्वेनातिश्रमसमन्वितः ।
त्वं नातिहृदो वयसा नातिहृत्तश्च यौवनात् ।
कथमक्षेपेन काक्षेज पृथिवीमट्टित्ति द्विज ॥ ११ ॥

प्राश्नक उवाच ।

मन्त्रौषधिप्रभावेन विप्राप्रतिहता गतिः ।

योजनानां सदृशं हि दिनाह्नेन ब्रजाम्बहं ॥ १२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स विप्रस्तं भूयः प्रत्युवाचेदमादरात् ।

श्रवणानो वचस्तस्य ब्राह्मणस्य विपश्चितः ॥ १३ ॥

मम प्रसादं भगवन् कुर्व मन्त्रप्रभावम् ।

द्रष्टुमेतां मम महीमतीषेष्णां प्रवर्तते ॥ १४ ॥

प्रादात्स ब्राह्मणस्यासौ पादलोपमुदारधीः ।

अभिमन्त्रयामास दिशं तेनास्थाताञ्च यज्ञतः ॥ १५ ॥

तेनानुलिप्तपादोऽथ स द्विजो द्विजसत्तम ।

हिमवन्तमगाह्नुष्टुं नानाप्रसन्नवस्त्रान्वितं ॥ १६ ॥

सदृशं योजनानां हि दिनाह्नेन ब्रजामि यतु ।

आयास्यामीति सन्निव्य तदर्हनापत्येव हि ॥ १७ ॥

संप्राप्तो हिमवत्पृष्ठं नातिश्रान्ततनुर्द्विज ।

विचचार ततस्तत्र सुहिनाचलभूतले ॥ १८ ॥

पादाक्रान्तेन तस्याथ सुहिनेन विस्तीयता ।

प्रक्षालितः पादसेयः परमौषधिसम्भवः ॥ १९ ॥

ततो जडगतिः सोऽथ इतश्चेतश्च पर्यटन् ।

ददर्शातिमनोशानि सानूनि हिमभूभृतः ॥ २० ॥

सिद्धगन्धर्वजुष्टानि किन्नराभिरतानि च ।

बीडाविहाररम्भाश्च देवादीनामितस्ततः ॥ २१ ॥

दिव्यासुरोगखशतैराकीर्णान्यवलीकयन् ।
 मातृपुत्र विजग्रेहः प्रोद्धूतपुत्रको मुने ॥ २२ ॥
 क्वचित् प्रसवसाद्गुहजलपातमनोरमं ।
 प्रवृत्त्यच्छिखिकेकाभिरन्यतश्च निनादितं ॥ २३ ॥
 दातृदूषकोयटिकाद्यैः क्वचिन्नातिमनोररैः ।
 पुंस्त्र्योकिशकलाकापैः श्रुतिहारिभिरन्वितं ॥ २४ ॥
 प्रफुल्लतद्गन्धेन वासितानिलवीजितं ।
 मुदा युक्तः स ददृशे हिमवन्तं महागिरिं ॥ २५ ॥
 दृष्ट्वा चैतं हिजसुतो हिमवन्तं महाचलं ।
 श्लो द्रव्यामीति संचिन्त्य मतिश्चक्रे यत्नं प्रति ॥ २६ ॥
 विभ्रष्टपादलेयोऽयं चिरेण जडितकमः ।
 चिन्तयामास किमिदं मयाज्ञानादनुष्ठितं ॥ २७ ॥
 यदि प्रखेपो नष्टो मे विष्णीनो हिमधारिणा ।
 शैलोऽतिदुर्गमंस्थायं दूरस्थाहमिहागतः ॥ २८ ॥
 अयास्यामि क्रियाहानिमन्त्रिशुश्रूषणादिकं ।
 कथमत्र करिष्यामि सङ्कटं महदागतं ॥ २९ ॥
 इदं रम्यमिदं रम्यमित्यस्मिन् वरपर्वते ।
 सक्तदृष्टिरहं लुप्तिं न यास्येऽब्दशतैरपि ॥ ३० ॥
 किन्नराणां कलाखायाः समस्ताञ्छोषहारिणः ।
 प्रफुल्लतद्गन्धांश्च ब्राह्मणमत्यन्तसङ्कति ॥ ३१ ॥
 सुखस्पर्शस्तथा वायुः फलानि रसवन्ति च ।
 हरन्ति प्रसभं चेतो मनोभ्रान्ति सरांसि च ॥ ३२ ॥

एवं गते तु पश्येद्यं यदि कंचित् तपोनिधिं ।
त ममोपदिशेन्मार्गं गमनाय यत्नं प्रति ॥ ३३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

त एवं चिन्तयन् विप्रो बभूव च हिमाचले ।
अष्टपादौषधिवक्षो वैष्णवं परमं गतः ॥ ३४ ॥
तं ददर्श धर्मशाला मुनिश्रेष्ठं वरूचिनी ।
वराह्वरा मन्त्राभागा मौलिया रूपशालिनी ॥ ३५ ॥
तस्मिन् दृष्टे ततः साभूद्विजयार्थं वरूचिनी ।
मदनाकृष्टदया सानुरागा हि तत्पुत्रात् ॥ ३६ ॥
चिन्तयामास को ज्येष्ठ रमणीयतमाकृतिः ।
सकलं मे भवेज्जगत् यदि मां नावमन्यते ॥ ३७ ॥
अहोऽस्य रूपमाधुर्यमहोऽस्य खलिता गतिः ।
अहो गम्भीरता दृष्टेः कुतोऽस्य सदृशो भुवि ॥ ३८ ॥
दृष्ट्वा देवास्तथा दैत्याः सिद्धगन्धर्वप्रजयाः ।
वचमेकोऽपि नास्त्वस्य तुल्यरूपो महात्मनः ॥ ३९ ॥
यथाहमस्मिन्मयेव सानुरागस्तथा यदि ।
भवेद्वै मया कार्यस्तत्कृतः पुण्यसम्पदः ॥ ४० ॥
यद्येव मयि सुस्निग्धां दृष्टिमद्य निपातयेत् ।
कृतपुण्या न भक्तोऽन्या बैलोक्ये वनिता ततः ॥ ४१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं सन्निवृत्तयस्ती सा दिव्ययोषित् क्षराक्षरा ।
आत्मानं दर्शयामास/कमनीयतराकृतिं ॥ ४२ ॥

नास्तु हृद्वा दिवसुतस्याहंरूपी बरुधिनी ।
 सोपचारं समागम्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ४३ ॥
 का त्वं कमलगर्भाभे कस्य किंवानुतिष्ठसि ।
 ब्राह्मणोऽहमिहावातो नगरादहंहास्यदात् ॥ ४४ ॥
 पादलेपोऽथ मे ध्वस्तो विलीनो हिमवारिणा ।
 वस्थानुभावादवाहमागतो मदरेक्ष्ये ॥ ४५ ॥

बरुधिनुवाच ।

मौलेयाहं महाभागा नास्मा स्याता बरुधिनी ।
 विचरामि सदैवाथ रमणीये महाचले ॥ ४६ ॥
 साहं त्वद्दर्शनादिप्र कामवक्रव्यताङ्गता ।
 प्रप्राधि यन्मया कार्यं त्वदधीनास्मि साम्प्रतं ॥ ४७ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

येनोपायेन गच्छेयं निजगेहं शुचिस्मिते ।
 तन्ममाचक्षतं कल्याणि दानिर्गोऽखिलकर्मणां ॥ ४८ ॥
 नित्यनैमित्तिकानास्तु महादानिर्दिजन्मनः ।
 भवत्यतस्त्वं हे भद्रे मामुद्धर हिमालयात् ॥ ४९ ॥
 प्रैशस्यते न प्रवासो ब्राह्मणानां कदाचन ।
 अपराहं न मे भीरु देशदर्शनकौतुकं ॥ ५० ॥
 सतो एहे दिवाग्रस्य निष्पत्तिः सर्वकर्मणां ।
 नित्यनैमित्तिकानाञ्च दानिरेवं प्रपातिनः ॥ ५१ ॥
 सा त्वं किं बहुनोक्तेन तथा कुह यशस्विनि ।
 वथा नास्तं गते सूर्ये पश्यामि निजमालयं ॥ ५२ ॥

वसुधैव कुटुम्बकम् ॥

मैत्रं ब्रूहि महाभाग माभूत्स दिवसो मम ।
 मां परित्यज्य यत्र त्वं निजगेहमुपैष्यसि ॥ ५३ ॥
 अहो रम्यतरः स्वर्गो न यतो द्विजनन्दन ।
 अतो वयं परित्यज्य तिष्ठामोऽत्र सुरालयं ॥ ५४ ॥
 स त्वं सह मया कान्त कान्तोऽत्र तुहिनाचले ।
 रममाणो न मर्त्यानां बान्धवानां स्मरिष्यसि ॥ ५५ ॥
 सज्जो वस्त्रान्वलङ्कारान् भोज्यभोग्यानुलेपनं ।
 दास्याम्यत्र तवाहन्ते स्मरेण वधगा हता ॥ ५६ ॥
 वीणावेणुस्वमं गीतं किन्नराणां मनोरमं ।
 अङ्गाङ्गादकरो वायुश्छायाकमुदकं शुचि ॥ ५७ ॥
 मनोभिलषिता शय्या सुगन्धमनुलेपनं ।
 इहासतो महाभाग यद्दे किन्ते निजेऽधिकं ॥ ५८ ॥
 इहासतो नैव करा कदाचित्ते भविष्यन्ति ।
 चिदशानामियं भूमिर्यौवनोपचयप्रदा ॥ ५९ ॥
 इत्युक्त्वा सानुरागा सा सहसा कमलेक्षणा ।
 आलिलिङ्गं प्रसीदेति वदन्ती कलमुन्मनाः ॥ ६० ॥

ब्राह्मण उवाच ॥

मा मां स्माक्षीर्ब्रजान्यत्र दुष्टे यः सहशस्तव ।
 मयान्यथा याचिता त्वमन्यथैवाप्युपैषि मां ॥ ६१ ॥
 सायं प्रातर्हृतं हव्यं लोकान् यच्छति शास्त्रतान् ।
 पैलोक्यमेतद्विखलं मूर्ध्ने हव्ये प्रतिष्ठितं ॥ ६२ ॥

वक्रचिन्त्यवाच ।

किन्तो नाहं प्रिया विप्र रमणीयो न किं गिरिः ।
 गन्धर्वान् किन्नरादींश्च त्वज्जाभीष्टो हि कलवः ॥ ६३ ॥
 निजमालयमप्यस्माद्भवान् वास्यत्यसंशयं ।
 स्वल्पकालं मया सार्धं भुङ्क्त्व भोगान् सुदुर्लभान् ॥ ६४ ॥

नारद उवाच ।

अभीष्टा गार्हपत्याद्याः सततं मे च योऽग्रयः ।
 रम्यं ममाग्निशरत्वं देवी विस्तरली प्रिया ॥ ६५ ॥

वक्रचिन्त्यवाच ।

अष्टावात्मगुणा ये हि तेषामादौ दया विम ।
 तां करोषि कथं न त्वं मयि सद्दर्शपालकः ॥ ६६ ॥
 त्वदिमुक्ता न जीवामि तथा प्रीतिमती त्वयि ।
 नैतद्ददाम्यहं मिथ्या प्रसीद कुलनन्दनः ॥ ६७ ॥

नारद उवाच ।

अदि प्रीतिमती सत्यं नोपचाराद्वीधि मां ।
 तदुपायं समाचरन् येन यामि स्वमालयं ॥ ६८ ॥

वक्रचिन्त्यवाच ।

निजमालयमप्यस्माद्भवान् वास्यत्यसंशयं ।
 स्वल्पकालं मया सार्धं भुङ्क्त्व भोगान् सुदुर्लभान् ॥ ६९ ॥

नारद उवाच ।

न भोगार्थाय विप्राणां शस्यते हि वक्रचिनी ।
 इह क्लेशाय विप्राणां चेष्टा प्रेत्यफलप्रदा ॥ ७० ॥

वक्ष्यन्मुवाच ।

सन्नासं स्त्रियमाद्याया मम कृत्वा परम ते ।
पुण्यस्यैव फलं भावि भोगाद्यान्यथ अगमनि ॥ ७१ ॥
इवं च ह्यमप्यथ ततोपपन्नकारणं ।
प्राणास्मानादहं सत्यं त्वं मायमवाप्स्यसि ॥ ७२ ॥

प्राञ्जल उवाच ।

परस्मिन् नाभिलषेदित्युचुर्गुरुवो मम ।
तेन त्वां नाभिवाञ्छामि कामं विक्षप शुष्य वा ॥ ७३ ॥

नारद उवाच ।

इत्युक्त्वा स महाभागः सृष्ट्वापः प्रयतः शुचिः ।
मार्हेदं प्रक्षिपत्याग्निं मार्हेदपत्यमुपांशुना ॥ ७४ ॥
भगवन् मार्हेदपत्याग्निं योनिस्त्वं सर्वकर्मणां ।
त्वत्त आहवनीयोऽग्निर्दक्षिणामिच्छे नान्यतः ॥ ७५ ॥
युष्मदाप्यायनाहेवा दृष्टिसस्यादिहेतवः ।
भवन्ति सस्यादस्त्रिंशं जगद्भवति नान्यतः ॥ ७६ ॥
इवं तस्यो भवत्येतत्तेन सत्येन वै जगत् ।
तथाहमद्य स्वं गेहं पश्येयं सति भास्करे ॥ ७७ ॥
यथा वै वैदिकं कर्म स्वकाशे नोचिमतं मया ।
तेन सत्येन पश्येयं गृहस्थोऽद्य दिवाकरं ॥ ७८ ॥
यथा च न परद्रव्ये परदारे च मे मतिः ।
कदाचित् साभिधाधामूतयैतत् सिद्धिमेतु मे ॥ ७९ ॥

एति श्रीनारदयोगसुब्राह्मे जीरोचिने मन्दारने ब्राह्मवार्तः ॥ ११ ॥

एवमु वदतस्तस्य द्विजपुत्रस्य पावकः ।
 गार्हपत्यः यशोरे लु सन्निधानमथाकरोत् ॥ १ ॥
 तेन आधिष्ठितः सोऽथ प्रभामखलमध्यगः ।
 व्यदीषयत् तं देशं मूर्तिमानिव हव्यवाट् ॥ २ ॥
 तस्यास्तु सुतरां तत्र तादृग्रूपे द्विजन्मनि ।
 अनुरागोऽभवद्विप्रं पश्यन्त्या देवयोधितः ॥ ३ ॥
 ततः सोऽधिष्ठितस्तेन हव्यवाहेन तत्प्रवृत्तात् ।
 यथा पूर्व्वं तथा गन्तुं प्रवृत्तो दिव्यनन्दनः ॥ ४ ॥
 अगाम च त्वराभ्युक्तस्तथा देव्या निरीक्षितः ।
 आदृष्टिपातोत्पन्नः प्रया निश्वासोत्कम्पितः ॥ ५ ॥
 मृतः क्षणेनैव तदा निजमेवमवाप्य सः ।
 यथा प्रोक्तं द्विजयेष्ठशकार सकलाः क्रियाः ॥ ६ ॥
 अथ सा आरुसर्वाङ्गी तचासक्तात्ममानसा ।
 निश्वासपरमां निन्दे दिनशेषं तथा निशां ॥ ७ ॥
 निश्वासमवबध्नाङ्गी हावेति वदतो मुहुः ।
 मन्दमाग्येति आत्मानं निनिन्द मदिरेक्षता ॥ ८ ॥
 न विहारे न आहारे रमणीये न वा वने ।
 न कन्दरेषु रम्येषु सा बबन्ध तद्विरतिं ॥ ९ ॥

चकार रममाणे च चक्रवाकयुगे स्पृहां ।
 मुक्ता तेन वरारोहा निनिन्द निजयौवनं ॥ १० ॥
 हागताहमिमं शैलं दुष्टदैवबलात्कृता ।
 ह च प्राप्तः स मे दृष्टेर्गोचरं तादृशो नरः ॥ ११ ॥
 वयस्य स महाभानो न मे सङ्गमुपैष्यति ।
 तत्कामाभिरवशं मां क्षययिष्यति दुःसहः ॥ १२ ॥
 रमणीयमभूद्यत्तत्पुंस्कोकिलमिनादितं ।
 तेन हीनतादेवैतद्दृष्टीवाद्य मामक्षं ॥ १३ ॥

। मार्गश्रेय उवाच ।

इत्थं सा मदनापिष्टा जगाम मुनिसत्तमं ।
 बद्धे च तदा रागस्तस्यास्तस्मिन् प्रतिष्ठत् ॥ १४ ॥
 कलिर्नाम्ना तु गन्धर्वः सानुरागो निराकृतः ।
 तथा पूर्वमभूत्सोऽहं तदवस्थां ददर्श तां ॥ १५ ॥
 स चिन्तयामास तदा किं श्रेया गन्धर्वाग्निनी ।
 निश्चासपवनस्ताना गिरावच वरूथिनी ॥ १६ ॥
 मुनिशायकता किंनु केनचित् किं विमानिता ।
 वासपारिपरिक्षिप्तमिथन्धसं यतो मुखं ॥ १७ ॥
 ततः स दध्यौ सुचिरं तमर्थं कौतुकात् कलिः ।
 घातवाद्य प्रभावेन समाधेः स यथातथं ॥ १८ ॥
 पुनः स चिन्तयामास तद्दिञ्चाय मुनेः कलिः ।
 ममोपपादितं साधु भाग्यैरेतत्पुराकृतैः ॥ १९ ॥
 मयैषा सानुरागेन बहुशः प्रार्थिता सती ।

मिराकृतवती सेयमथ प्राप्या भविष्यति ॥ २० ॥

मानुषे सामुराज्येयं तथ तद्रूपधारिणि ।

रंस्यते मय्यसन्दिग्धं किं कालेन करोमि तत् ॥ २१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

आत्मप्रभावेन तत्कालस्य रूपं दिव्यममः ।

कृत्वा यथायथास्ते निषक्ता सा वरुणिनी ॥ २२ ॥

सा तं वृद्धा वरारोहा किञ्चिदुत्फुल्ललोचना ।

समेत्य प्राह तन्वज्री प्रसीदति पुनः पुनः ॥ २३ ॥

त्वया त्यक्ता न सन्देहः परित्यज्यामि जीवितं ।

तथाधर्माः कष्टतरः क्रियालोपो भविष्यति ॥ २४ ॥

अथा समेत्य रम्येऽस्मिन् महाकन्धरकन्धरे ।

मत्परिचाण्डं धर्म्ममवशं प्रतिपत्स्यसे ॥ २५ ॥

आयुधः सावश्रेयं मे नूनमस्ति महामते ।

निहतस्तेने नूनं त्वं हृदया ह्लादकारकः ॥ २६ ॥

कथितवाच ।

किं करोमि क्रियाहानिर्भवत्यथ सतो मम ।

त्वमप्येवंविधं वाक्यं ब्रवीषि तनुमध्यमे ॥ २७ ॥

तदहं सङ्कटं प्राप्तो यद्विमीक्षामि करोषि तत् ।

यदि स्यात् सक्रमो मेऽद्य भवत्या सह मान्यवा ॥ २८ ॥

वरुणिनी उवाच ।

प्रसीद यद्विमीक्षि त्वं तत्करोमि न ते स्रवा ।

ब्रवीष्येतद्ग्राहकं यसे कार्यं मयाधुना ॥ २९ ॥

अचिन्त्यवाच ।

नाह संभोगसमये द्रष्टव्योऽहं त्वया वने ।

निमीक्षिताच्छाः संसर्गस्तव सुभु मया सह ॥ ३० ॥

वक्तव्यमुवाच ।

इवं भवतु भद्रन्तो यथेच्छसि तथास्तु तत् ।

मया सर्वप्रकारं हि वशे स्वेयस्यवाधना ॥ ३१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सारोचिमे मन्वन्तरे । ३२ ।

विमर्शितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः सह तया सोऽहं रराम गिरिसानुषु ।

पुल्लकानमङ्गुल्येषु मनोक्षेपु सरःसु च ॥ १ ॥

कन्दरेषु च रम्येषु निम्नगापलिनेषु च ।

मनोक्षेपु तथान्येषु देशेषु मुदितो विभ ॥ २ ॥

वह्निनाधिष्ठितस्यासीद्यद्रूपस्तस्य मेजसा ।

अचिन्त्यज्ञोगकासे निमीक्षितविलोचना ॥ ३ ॥

ततः कालेन सा गर्भमवाप मुनिसत्तम ।

गन्धर्ववीर्यातो रूपं विद्वानाह विजयनः ॥ ४ ॥

तां गर्भधारिणीं सोऽहं सान्त्वयित्वा वक्तुमिनी ।

विप्ररूपधरो जातस्तथा ग्रीत्या विसर्जितः ॥ ५ ॥

अग्रे स बालो बुतिमान् ज्वलन्निव विभावसुः ।
 स्वरोचिभिर्यथा सूर्यो भासयन् सकला दिशः ॥ ६ ॥
 स्वरोचिभिर्यतो भाति भास्वानिव स बालकः ।
 ततः स्वरोचिरित्येवं नाम्ना स्थातो बभूव सः ॥ ७ ॥
 बह्वे च महाभागो वयसानुदिमन्सदा ।
 गुह्यौघैश्च यथा बालः कलाभिः शशलाङ्गुलः ॥ ८ ॥
 स अग्राह धनुर्वेदं वेदाश्चैव यथाक्रमं ।
 विद्यायैव महाभागस्तदा यौवनगोचरः ॥ ९ ॥
 मन्दरादौ कदाचित् स विचरन्न्दादचेष्टितः ।
 ददर्शैका तदा कन्यां गिरिप्रसवे भयाहुरां ॥ १० ॥
 चायस्मेति निरीक्ष्यैनं सा तदा वाक्प्रममणीत् ।
 मामैषीरिति स प्राह भयविह्वललोचनां ॥ ११ ॥
 किमेतदिति तेनोक्ते वीरवाक्ये महात्मना ।
 ततः सा कथेयामास श्लासान्नेपथुताक्षरं ॥ १२ ॥

कन्योवाच ।

अहमिन्दीवरास्वस्य सुता विद्याधरस्य वै ।
 नाम्ना मनोरमा जाता सुतायां मरुधन्वनः ॥ १३ ॥
 मन्दारविद्याधरजा सखी मम विभावरी ।
 कलावती चाप्यपरा सुता पारस्य वै मुनेः ॥ १४ ॥
 ताभ्यां सह मया दातं कैलासतटमत्तमं ।
 तत्र दृष्टो मुनिः कश्चित्पसातिकशाकृतिः ॥ १५ ॥
 पुत्त्राश्चामकृणो निस्तेजा दूरयाताश्चितारकाः ।

मयावहसितः क्रुद्धः स तदा मां व्रथाप ह ॥ १६ ॥
 क्षामक्षामस्वरः किञ्चित्कल्पिताधरपक्षवः ।
 तयावहसितो यस्मादमार्ग्यं दुष्टतापसि ॥ १७ ॥
 तस्मात् त्वामचिरेणैव राक्षसोऽभिभविष्यति ।
 दत्ते शपे मत्सखीभ्यां स तु निर्भर्त्सितो मुनिः ॥ १८ ॥
 धिक् ते ब्राह्मण्यमक्षाम्ना कृतस्ते निखिलेभ्यः ।
 अमर्ष्यैर्धर्षितोऽसि तपसा नातिकर्षितः ॥ १९ ॥
 क्षाम्यास्पदं वै ब्राह्मण्यं क्रोधसंयमनक्षयः ।
 रतङ्गुत्वा ददौ शपं तयोरप्यमितद्युतिः ॥ २० ॥
 रक्षसाः कुष्ठमङ्गेषु भाव्यन्त्यस्यास्तथा जयः ।
 तयोस्तथैव तस्मात्तं यद्योक्तं तेन तत्क्षयात् ॥ २१ ॥
 ममाथैवं महद्द्रव्यः समुपैति पदानुगं ।
 न शृणोषि महानादं तस्यादूरेपि गर्जितः ॥ २२ ॥
 दतीयमद्य दिवसं यन्मे पृष्ठम् मुञ्चति ।
 अक्षय्यामस्य सर्वस्य हृदयग्राहमद्य ते ॥ २३ ॥
 नं प्रयच्छामि मां रक्ष रक्षसोऽस्मान्महामते ।
 प्रादात् स्वायम्भुवस्यादौ स्वयं रुद्रः पिनाकधृक् ॥ २४ ॥
 स्वायम्भुवो वशिष्ठाय सिद्धवर्ष्याय दत्तवान् ।
 तेनापि दत्तं मन्मातुः पित्रे विनायुधाय वै ॥ २५ ॥
 प्रादादौ द्राहिक् सोऽपि मत्पित्रे श्वशुरः स्वयं ।
 मयापि शिक्षितं वीर सकाशाद्वापया पितुः ॥ २६ ॥
 ईदृशं सकलास्मान्ममोपरिपुनाशनं ।

तदिदं यज्ञातां श्रीममशेषास्त्रपरायणं ॥ २७ ॥

ततो अहि दुरात्मानमेनं ब्रह्मसमानतं ॥ २८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तद्येत्युक्ते ततस्तेन वार्युपसृष्टं तस्य तत् ।

अस्त्राणां कुक्ष्यं प्रादात् सरस्वनिवर्त्तनं ॥ २९ ॥

एतस्मिन्नन्तरे रक्षस्तत्तदा भीषणाकृतिः ।

नर्हमानो महानादमाजगाम त्वरान्वितः ॥ ३० ॥

मयाभिभूता किं पापमुपैषि द्रुतमेहि मे ।

भक्षाय किञ्चिरेवेति ब्रुवाणं तं ददर्श सः ॥ ३१ ॥

स्वरोषिश्चिन्तयामास हृष्टा तं समुपागतं ।

एङ्गात्वेव वचः सत्यं तस्यास्त्विति महामुनेः ॥ ३२ ॥

अग्राह समुपेत्यैनां त्वरया सोऽपि राक्षसः ।

आहि आहीति कुक्षं पितृपत्नीं सुमध्यमां ॥ ३३ ॥

ततः स्वरोषिः संक्रुद्धश्छडास्त्रमतिभैरवं ।

हृष्टा निषेधं तद्वशी ददर्शानिमिषेणः ॥ ३४ ॥

तदाभिभूतः स तदा तामुत्सृज्य निष्पातरः ।

प्रसीद शार्ङ्गतामश्वं शूयताञ्चेत्यभाषत ॥ ३५ ॥

मोक्षितोऽहं त्वया शपादतिघोराश्वहायुते ।

प्रदत्तादतितीव्रेण ब्रह्मनिषेण धीमता ॥ ३६ ॥

उपकारो न मे त्वत्तो महाभागाधिकोऽपरः ।

वेनाहं सुमहाकृष्टान्महाशपादिमोक्षितः ॥ ३७ ॥

विश्वामित्रोऽप्युवाच ॥

चरोषिववाच ॥

ब्रह्ममिषेष मुनिना किञ्चिन्मिसं महात्मना ।
ब्रह्मसर्वं कीदृशस्यैव शापो दत्तोऽभवत्पुरा ॥ ३८ ॥

राक्षस उवाच ॥

ब्रह्ममिषोऽष्टधा स्त्रियमायुर्वेदमधीतवान् ।
चण्डोदशाधिकारम्ब प्रयुष्टायुर्वेदो दिवः ॥ ३९ ॥
ब्रह्मवेन्दीवराख्येति स्थातोऽस्या ज्ञानकोऽभवं ।
विद्याधरपतेः पुत्रो नलनाभस्य सङ्गिनः ॥ ४० ॥
मया च याचितः पूर्वं ब्रह्ममिषोऽभवन्मुनिः ।
आयुर्वेदमग्रेषं मे भगवान् दातुमर्हसि ॥ ४१ ॥
यदा तु बहुशो वीर प्रश्रयावनतस्य मे ।
न प्रादाच्छाचितो विद्यामायुर्वेदात्मिकां मम ॥ ४२ ॥
त्रिष्वेभ्यो ददत्तस्तस्य मयास्पर्धायगेन हि ।
आयुर्वेदात्मिका विद्या यहीताभूत्तदानम् ॥ ४३ ॥
यहीतायाम् विद्यायां भासैरष्टाभिरन्तरात् ।
ममातिहर्षादभवद्भासोऽतीव पुनः पुनः ॥ ४४ ॥
प्रत्यभिज्ञाय मां हासान्मुनिः कोपसमन्वितः ।
विक्रम्यकन्धरः प्राह मामिदं पदवाक्यम् ॥ ४५ ॥
राक्षसेनैव यस्मान्मे त्वयाऽहस्त्रेण दुर्मते ।
इता विद्यावहासश्च मास्त्वयाय वै कृतः ॥ ४६ ॥
तस्मात्त्वं राक्षसः पाप मच्छापेन निराकृतः ।
भविष्यसि न सन्देहः सप्तराषेण दास्यः ॥ ४७ ॥

इत्युक्ते प्रणिपाताद्यैरुपचारैः प्रसादितः ।

स मामाह पुनर्विप्रस्तत्क्षणात्तदुमानसः ॥ ४८ ॥

यन्मयोक्तमवश्यन्तद्भावि गन्धर्व नान्यथा ।

किन्तु त्वं राक्षसो भूत्वा पुनः स्वं प्राप्स्यसे वपुः ॥ ४९ ॥

नष्टस्मृतिर्यदा क्रुद्धः स्वमपत्यञ्चिन्सादिषुः ।

निशाचरत्वं गन्तासि तदस्त्रानसृतापितः ॥ ५० ॥

पुनः संज्ञामवाप्य स्वामवाप्स्यसि निजं वपुः ।

तथैव स्वमधिष्ठानं लोके गन्धर्वसंज्ञिते ॥ ५१ ॥

सोऽहं त्वया महाभाग मोक्षितोऽस्मान्महाभयात् ।

निशाचरत्वाद्येदीर तेन मे प्रार्थनां क्रुद्ध ॥ ५२ ॥

इमान्ते तनयां भार्यां प्रयच्छामि प्रतीच्छ तां ।

आयुर्वेदश्च सकलस्त्वष्टाङ्गो यो मया ततः ।

मुनेः सकाशात् संप्राप्तस्तं गृह्णीष्व महामते ॥ ५३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्ता प्रददौ विद्यां स च दिव्याम्नरोज्ज्वलः ।

स्त्रभूषणधरो दिव्यं पुराणं वपुरास्थितः ॥ ५४ ॥

दत्त्वा विद्यां ततः कन्यां स दातुमुपचक्रमे ।

तमाह सा तैदा कन्या अनितारं स्वरूपिणं ॥ ५५ ॥

अनरागो मयाऽप्यत्र तातातीव महात्मनि ।

दर्शनादेव संजातो विशेषेणोपकारिणि ॥ ५६ ॥

किञ्चिदेषा मे सखी सा च मत्कृते दुःखपीडिते ।

अतो नाभिलषे भोगान् भोक्तुमेतेन वै समं ॥ ५७ ॥

पुङ्खैरपि नो शंखर कर्तुमिच्छं नृशंसता ।
स्वभावश्चिरैर्मादृक् कथं योषित् करिष्यति ॥ ५८ ॥
साहं यथा ते दुःखार्त्तं मत्कृते कन्यके पितः ।
तथा स्थास्यामि तदुःखे तच्छोकामस्तापिता ॥ ५९ ॥

सरोचिबलात् ।

जायुर्वेदप्रसादेन ते करिष्ये पुनर्नये ।
तस्मात् तव महाशोकं समुत्सृज्य सुमध्यमे ॥ ६० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः पित्रा स्वयं दत्तां तां कन्यां स विधानतः ।
उपयेमे गिरौ तस्मिन् स्वरोचिश्चास्वलोचना ॥ ६१ ॥
दत्तान्तु तां तदा कन्यामभिशास्य च भाविनी ।
जगाम दिव्यया गत्या गन्धर्व्यः स्वपुरन्ततः ॥ ६२ ॥
त चापि सञ्चितस्तम्ब्रा तदुद्यानन्तदा ययौ ।
कन्यकायुगलं यत्र तच्छापात्त्वगदासुरं ॥ ६३ ॥
ततस्तयोः स तस्वन्नो रोगघ्नैरौषधैरसैः ।
चकार नीरजे देहे स्वरोचिरपराजितः ॥ ६४ ॥
ततोऽतिशोभने कन्ये विमुक्ते व्याधितः शुभे ।
सकान्त्योऽप्योतिदिग्भागं चक्राते तन्महीधरं ॥ ६५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सारोचिमे मन्वसरे ॥ ६६ ॥

नारदोऽपि उवाच ।

एवं विमुक्तरोगा तु कन्यका तं मुदान्विता ।
 स्वरोषिषमुवाचेह शृणुष्व वचनं प्रभो ॥ १ ॥
 मन्दारविद्याधरजा नाका स्वाता विभाषरी ।
 उपकारिन् स्वमात्मानं प्रयच्छामि प्रतीच्छ मां ॥ २ ॥
 विद्याञ्च तुभ्यं दास्यामि सर्वभूतरुत्तानि ते ।
 यथाभिव्यक्तिमेष्यन्ति प्रसादपुरगो भव ॥ ३ ॥

नारदोऽपि उवाच ।

रवमस्त्विति तेनोक्ति धर्माग्नेन स्वरोषिषा ।
 द्वितीया तु तदा कन्या इदं वचनमब्रवीत् ॥ ४ ॥
 कुमारब्रह्मचार्यासीत् पारो नाम पिता मम ।
 ब्रह्मर्षिः सुमहाभागो वेदवेदाङ्गमारगः ॥ ५ ॥
 तस्य पुंस्त्रोकिशालापरमणीये मधौ पुरा ।
 आजगामाश्वराभ्यासं प्रस्थाता पुष्पिकास्तना ॥ ६ ॥
 कामवक्तव्यतां नीतः स तदा मुनिपुङ्गवः ।
 तत्संयोगेऽहंमुत्पन्ना तस्यामप्य महाबले ॥ ७ ॥
 विहाय मां गता सा च मातास्त्रिजने वने ।
 बालामेकां मदीष्टुं व्यालख्यप्रदसंकुले ॥ ८ ॥
 ततः कलाभिः सोमस्य वर्धन्तीभिरवस्रयं ।
 आध्यायमानाहरहो दृष्टिं यातास्मि सततम् ॥ ९ ॥

ततः कलावतीत्येतन्मम नाम महात्मना ।
 गृहीतायाः कृतं पित्रा गन्धर्वैश्च सुभानना ॥ १० ॥
 न दत्ताहं तदा तेन वाचितेन महात्मना ।
 देवारिखास्त्रिणा सप्तस्ततो मे वातितः पिता ॥ ११ ॥
 ततोऽहमतिमिर्व्येदादात्मव्यापादनोद्यता ।
 निवारिता मन्त्रपुत्र्या सत्या सत्यप्रतिश्रुता ॥ १२ ॥
 मातुषः सुभु भर्ता ते महाभागो भविष्यति ।
 स्वरोचिर्नाम पुत्रश्च मनुस्तस्य भविष्यति ॥ १३ ॥
 आत्माश्च मिथयः सर्वे करिष्यन्ति तवाहताः ।
 यथाभिलषितं विद्मं प्रदास्यन्ति च ते शुभे ॥ १४ ॥
 यस्या वत्से प्रभावेन विद्यायास्तां गृह्णाह मे ।
 पद्मिनी नाम विद्येयं महापद्माभिपूजिता ॥ १५ ॥
 इत्याह मां दधसुता सती सत्यपरायणा ।
 स्वरोचिस्त्वं भुवं देवी नान्यथा सा वदिष्यति ॥ १६ ॥
 साहं प्राणप्रदायाह तां विद्यां स्वं तया वपुः ।
 प्रवक्ष्यामि प्रतीच्छ त्वं प्रसादसुमुखो मम ॥ १७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवमस्त्विति तामाह स तु कन्या कलावती ।
 विभावर्ष्याः कलावत्याः क्षिप्रदृष्ट्यानुमोदितः ॥ १८ ॥
 वशाह च ततः पाणी च तयोर्मरुतिः ।
 नदत्तु देवदूतैश्च कृत्यन्तीष्वक्षरः सु ॥ १९ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे शारदीयिणे मन्वन्तरे ॥ १७ ॥

पञ्चमस्कृतमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स ताभिः सहितः पत्नीभिरमरुहतिः ।
 रराम तस्मिन् शैलेन्द्रे रम्यकानननिर्भरे ॥ १ ॥
 सर्वोपभोगरत्नानि मधूनि मधुराणि च ।
 निधयः समुपाजह्रुः पद्मिन्या वशवर्त्तिनः ॥ २ ॥
 स्वको वस्त्राण्यस्त्राण्यङ्गारान् गन्धाश्चमनुलेपनं ।
 आसनान्यतिशुभ्राणि काञ्चनानि यजेच्छ्रवा ॥ ३ ॥
 सौवर्णानि महाभाग करकान् भाजनानि च ।
 तथा शय्याश्च विविधा दिव्यैरास्तरणैर्युताः ॥ ४ ॥
 एवं स ताभिः सहितो दिव्यगन्धादिवासिते ।
 रराम स्वर्गकिर्धोभिर्भासिते वरपर्वते ॥ ५ ॥
 ताद्यापि सह तेनेति लेभिरे मुदमुत्तमां ।
 रममाणा वया स्वर्गे तथा तत्र शिलोद्भवे ॥ ६ ॥
 कसदंती अगादैकां चक्रवाकीं जले सतीं ।
 तस्य तासाञ्च सलिले समन्धे च स्पृहावती ॥ ७ ॥
 धन्योऽयमतिपुण्योऽयं योऽयं यौवनगोचरः ।
 दयिताभिः सहैताभिर्भुक्ते भोगाजभीक्ष्णान् ॥ ८ ॥
 सन्ति यौवनिनः स्वाध्यास्तत्पन्नो नातिशोभनाः ।
 जगत्यामश्रवाः पद्मः पतयन्नातिशोभनाः ॥ ९ ॥

अभीष्टाः कस्यचित् कान्ता कान्तः कस्याश्चिदीक्षितः ।

परस्परानुरागाच्च दाम्पत्यमतिदुर्लभं ॥ १० ॥

धन्योऽयं दयिताभीष्टो ह्येताश्चास्यातिवक्त्रभाः ।

परस्परानुरागो हि धन्यानामेव जायते ॥ ११ ॥

इतन्निशम्य वचनं कलहंसीसमीरितं ।

उवाच चक्रवाकी तां नातिविस्मितमानसा ॥ १२ ॥

नायं धन्यो यतो लज्जा नान्यस्त्रीसन्निकर्षतः ।

अन्यां स्त्रियमयं भुङ्क्ते न सर्वस्वस्य मानसं ॥ १३ ॥

चित्तानुराग एकस्मिन्नधिष्ठाने यतः सखि ।

ततो हि प्रीतिमानेष भाव्यासु भविता कथं ॥ १४ ॥

इतां न दयिताः पत्युर्नैतासां दयितः पतिः ।

विनोदमात्रमेवैता यथा परिलोनोऽपरः ॥ १५ ॥

इतासाञ्च यदीष्टोऽयं तत् किं प्राख्यानं मुञ्चति ।

आलिङ्गत्यपरां कान्तां ध्यातो वै कान्तयाञ्चयो ॥ १६ ॥

विधाप्रदानमूल्येन विक्रीतो ह्येष भृत्यवत् ।

प्रवर्ततो न हि प्रेम समं बन्धुषु तिष्ठति ॥ १७ ॥

कलहंति पतिर्धन्यो मम धन्याश्चमेव च ।

यस्यैकस्याश्चिरं चित्तं यस्याश्चैकच संस्थितं ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

सर्वसत्त्ववृत्तयोऽसौ स्वप्नोचिरपराजितः ।

निशम्य लज्जितो दध्यौ सत्यमेव हि नाश्रितं ॥ १९ ॥

ततो वर्षशते याते रममाणो महागिरौ ।

रममाणः समन्त्राभिर्दृश्यं पुरतो मृगं ॥ २० ॥
 सुस्निग्धपीनादययं मृगीयूषविहारिणं ।
 वासिताभिः स्वरूपाभिर्मृगीभिः परिवारितं ॥ २१ ॥
 आकृष्टब्राह्मपुटका जिघ्रन्तीस्तास्ततो मृगीः ।
 उवाच स मृगो रामा खज्जात्यामेन गम्यतां ॥ २२ ॥
 नाहं स्वरोचिस्तच्छीखो न चैवाहं सुलोचनाः ।
 निर्लज्जा बहवः सन्ति तादृशास्तत्र गच्छत ॥ २३ ॥
 एकात्वेनेकानुगता यथा हासास्पदं जने ।
 अनेकाभिस्तथैवैको भोगदृष्ट्या निरीक्षितः ॥ २४ ॥
 तस्य धर्माक्रियाहानिरहन्यहनि जायते ।
 सक्तोऽन्यभार्षया चान्यकामासक्तः सदैव सः ॥ २५ ॥
 यस्तादृगोऽन्यस्तच्छीखः परलोकपराक्लृप्तः ।
 तं कामयत भद्रं वो नाहं तुल्यः स्वरोचिषा ॥ २६ ॥
 रवि भीमार्जुनयोगपुराणे शारोपित्रे मन्त्रनादे । ६५ ।

यद्वद्विषयोऽध्यायः ।

—*—

नारदयोग उवाच ।

एवं निरस्यमानास्ता हरिणेन मृगाङ्गमाः ।
 श्रुत्वा स्वरोचिरात्मानं मेने स्रुपतितं यथा ॥ १ ॥
 त्वागे चकार च मनः स तासां मुनिसत्तम ।
 चक्रवाकीमृगप्रोक्तो मृगचर्माशुण्डितः ॥ २ ॥

समेत्य ताभिर्भूयश्च वर्द्धमानमनोभवः ।
 आक्षिप्तनिर्व्येदकषो रमे वर्षशतानि षट् ॥ ३ ॥
 किन्तु धर्माविरोधेन कुर्वन् धर्माश्रिताः क्रियाः ।
 भुङ्क्ते स्वरोचिर्विषयान् सह ताभिरुदारधीः ॥ ४ ॥
 ततश्च जप्तिरे तस्य चयः पुत्राः स्वरोचिषः ।
 विजयो मेहनन्दश्च प्रभावश्च महाबलः ॥ ५ ॥
 मनोरमा च विजयं प्राप्तुमेन्दीवरात्मजा ।
 विभावरो मेहनन् प्रभावश्च कलावती ॥ ६ ॥
 ण्शिनी नाम या विद्या सर्वभोगोपपादिका ।
 स तेषां तत्प्रभावेन पिता चक्रे पुरचयं ॥ ७ ॥
 प्राच्यान्तु विजयं नाम कामरूपे नगोपरि ।
 विजयाय सुतायादौ स ददौ पुरमुत्तमं ॥ ८ ॥
 उदीच्यां मेहनन्दस्य पुरीं नन्दवतीमिति ।
 स्थाताञ्चकार प्रोत्तुङ्गवप्रप्राकारमालिनीं ॥ ९ ॥
 कलावतीसुतस्यापि प्रभावस्य निवेशितं ।
 पुरन्तालमिति स्थातं दक्षिणापथमाश्रितं ॥ १० ॥
 एवं निवेश्य पुत्रान् स पुरेषु पुरुवर्षभः ।
 रमे ताभिः समं विप्र मनोद्येष्वनिभूमिषु ॥ ११ ॥
 एकदा तु गतमेऽरुण्ये विहरन् स धनुर्धरः ।
 चकर्ष धनुरालोक्य वराहमतिदूरगं ॥ १२ ॥
 मयाह काचिदभ्येत्य तं तदा हरिणाङ्गना ।
 मथैव पात्यतां वाणः प्रसीदेति पुनः पुनः ॥ १३ ॥

विमर्शेन वृत्तवत् आत्मार्थं विनिपात्य ।

तथा निपातितं बाणो दुःखितामं मोक्षविधायि ॥ १४ ॥

भाष्येन युक्तम् ।

न ते शरीरं सद्यश्मममिदमप्यव्ययम् ।

किञ्च मत्कारणं येन न मत्कारणं शरीरमव्ययम् ॥ १५ ॥

भाष्येन युक्तम् ।

अथास्मात्सकलदेव यत्किञ्चनः कर्माद्यदे ।

असं मेन विना कर्तुरीषं विनिपात्यते ॥ १६ ॥

भाष्येन युक्तम् ।

अस्मात्सकलदेवदेव सौम्यं सौम्यं कृपया ।

वदन्तं विना न मायात्वं परित्यज्यं व्यस्यति ॥ १७ ॥

भाष्येन युक्तम् ।

आत्मदेवदेवमिदमदन्तं त्वया सोऽवश्यं भवः ।

इत्येतद्वदन्तं सत्यं सति बाणो निपात्यते ॥ १८ ॥

भाष्येन युक्तम् ।

नं शरीरं अस्मात्सकलदेवदेव सत्यं सति ।

अथ त्वया सत्यं शरीरं सति सत्यं अविद्यते ॥ १९ ॥

भाष्येन युक्तम् ।

अदि सापेक्षतया न सति ते न परित्यज्य ।

अदि वा सापेक्षतया सति सति सति सति सति ॥ २० ॥

एतद्वदन्तं अथ सति सति सति सति सति ॥ २० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

आलिखिञ्च ततस्तो स स्वरोचिर्हरिणाङ्गनां ।
 तेन आलिङ्गिता सद्यः साभूद्विषयपुर्धरा ॥ २१ ॥
 ततः स विस्मयाविष्टः का त्वमित्यभ्यभाषत ।
 सा चास्मै कथयामास प्रेमलज्जाजडाक्षरं ॥ २२ ॥
 ब्रह्मभ्यर्चिता देवैः कामनस्कस्य देवता ।
 उत्पादनीयो हि मनुस्त्वया मयि महामते ॥ २३ ॥
 प्रीतिमत्यां मयि सुतं भूर्लोकपरिपालकं ।
 तमुत्पादय देवानां त्वामहं वचनाददे ॥ २४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स तस्यान्तर्गतं सर्वलक्षणलक्षितं ।
 तेजस्विनमिवात्मानं जनयामास तत्क्षणात् ॥ २५ ॥
 आतमाचस्य तस्याय देववाद्या निसस्वनः ।
 जगुर्गन्धर्वपतयो नन्दतुषाभरोगणाः ॥ २६ ॥
 सिधिषुः शीकरैर्नागा कृषयश्च तपोधनाः ।
 देवाश्च पुण्यवर्षश्च समुचुक्षुः समन्ततः ॥ २७ ॥
 तस्य तेजः समालोकाय नाम चक्रे पिता स्वयं ।
 शुतिमानिति येनास्य तेजसा भासिता दिशः ॥ २८ ॥
 स बालो शुतिमाप्ताम मत्ताबलघराक्रमः ।
 स्वरोचिषः सुतो यस्मात्तस्मात् स्वरोचिषोऽभवत् ॥ २९ ॥
 त चापि विचरत्यस्य कदाचिन्निरिगिर्मरे ।
 स्वरोचिर्दृष्टो हंसं निजपंजीसमन्वितं ॥ ३० ॥

उवाच स तदा हंसी ताभिलाषां पुनः पुनः ।
 उपसंहृत्यतामात्मा चिरन्ते किडितं मया ॥ ३१ ॥
 किं सर्वकालं भोगैस्ते आसन्नन्धरमं वयः ।
 परित्यागस्य कालो मे तव चापि जलोचरि ॥ ३२ ॥

हंस उवाच ।

अकालः को हि भोगानां सर्वं भोगात्मकं जगत् ।
 यन्नाः कियन्ते भोगार्थं ब्राह्मणैः संयतात्मभिः ॥ ३३ ॥
 दृष्टादृष्टांस्तथा भोगान् वाञ्छमाना विवेकिनः ।
 दानानि च प्रयच्छन्ति पूर्वधर्माच्च कुर्वते ॥ ३४ ॥
 स त्वं नेच्छसि किं भोगान् भोगश्चेष्टाफलं नृणां ।
 विवेकिनां तिरस्त्र्याच्च किं पुनः संयतात्मनां ॥ ३५ ॥

हंस उवाच ।

भोगेष्वसकृच्छित्तानां परमात्मान्विता मतिः ।
 भविष्यति कोदा सङ्गमुपेतानाञ्च बन्धुषु ॥ ३६ ॥
 पुष्पमिव कलशेषु सक्ताः सीदन्ति जन्तवः ।
 सरःपङ्क्त्यामे मग्ना जीर्णा वनगजा इव ॥ ३७ ॥
 किं न पश्यसि वा भद्रे जातसङ्गं स्वरोचिवं ।
 आवाल्यात्कामसंभक्तं मग्नं क्षेमाम्बुकर्हमे ॥ ३८ ॥
 यौवनेऽतीव भाय्यात् साम्प्रतं पुञ्चनसृषु ।
 स्वरोचिवो मनो मयमुद्धारं प्राप्यते कुतः ॥ ३९ ॥
 नाहं स्वरोचिवस्तुल्यः स्त्रीबाध्यो वा जलोचरि ।
 विवेकवाञ्छ भोगानां निवृत्तोऽस्मि च साम्प्रतं ॥ ४० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

स्वरोधिरेतदाकर्ण्य चातोद्वेगः स्वगेरितं ।
 आदाय भार्यास्तपसे यथाबन्धतपोवनं ॥ ४१ ॥
 तत्र तस्या तपो घोरं सह ताभिरुदारधीः ।
 जगाम लोकानमलान्निवृत्ताखिलकल्मषः ॥ ४२ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे स्वरोधिषो मन्वन्तरे ॥ ६६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स्वरोधिषं नाम्ना क्षुतिमन्त्रं प्रजापतिं ।
 मनुचकार भगवांस्तस्य मन्वन्तरं शृणु ॥ १ ॥
 तत्रान्तरे तु ये देवा मुनयस्तत्सुताश्च ये ।
 भौपाशाः कौष्टके ये तान् गदतस्त्वं निशमये ॥ २ ॥
 देवाः पारावतास्तत्र तथैव लुपिता दिज ।
 स्वरोधिषोऽन्तरे चेन्द्रो विषखिदिति विश्रुतः ॥ ३ ॥
 कर्जस्तम्बस्तथा प्राणो दसोतिर्कर्षभस्तथा ।
 निधरश्चार्जवीराश्च तत्र सप्तर्षयोऽभवन् ॥ ४ ॥
 वैशकिंपुरुषाद्याश्च सुतास्तस्य महात्मनः ।
 सप्तारन् सुमहावीर्याः पृथिवीपरिपालकाः ॥ ५ ॥
 तस्य मन्वन्तरं यावत्तावत्तदंशविस्तरे ।
 भुक्तेयमवनिः सख्या द्वितीयं वै तदन्तरं ॥ ६ ॥

स्वरोचिषस्तु चरितं जन्म स्वरोचिषस्य च ।
निशम्य मुच्यते पापैः श्रद्धधानो हि मानवः ॥ ७ ॥
इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे स्वरोचिषं समाप्तं ॥ ६० ॥

अष्टषट्पित्तनोऽधारः ।

—०१०१०—

क्रीडकितवाच ।

भगवन् कथितं सर्वं विस्तरेण त्वया मम ।
स्वरोचिषस्तु चरितं जन्म स्वरोचिषस्य तु ॥ १ ॥
या तु सा यज्ञिनी नाम विद्या भोगोपपादिका ।
तत्संश्रया ये निधयस्तान् मे विस्तरतो वद ॥ २ ॥
अष्टौ ये निधयस्तेषां स्वरूपं द्रव्यसंस्थितिः ।
भवताभिहितं सम्यक् श्रोतुमिच्छाम्यहं गुरो ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

यज्ञिनी नाम या विद्या लक्ष्मीस्तस्याश्च देवता ।
तदाधाराश्च निधयस्तान्मे निगदतः शृणु ॥ ४ ॥
यच्च यज्ञमहापद्मौ तथा मकरकण्ठपौ ।
मुकुन्दो नन्दकञ्जैव नीलः शङ्खोऽष्टमो निधिः ॥ ५ ॥
सत्याम्बहौ भवन्त्येते सिद्धिस्तेषां हि जायते ।
इते द्यष्टौ समाख्याता निधयस्तत्र क्रीष्टुके ॥ ६ ॥
देवतानां प्रसादेन साधुसंसेवनेन च ।
शमिरालोकितं विसं मानुषस्य सदा मुने ॥ ७ ॥

यादृक् स्वरूपं भवति तन्मे निगदतः शृणु ।
 पद्मो नाम निधिः पूर्वं मयस्य भवति द्विज ॥ ८ ॥
 सुतस्य तत्सुतानाञ्च तत्पौत्राणाञ्च नित्यशः ।
 दक्षिण्यसारं पुरुषस्तेन चाधिष्ठितो भवेत् ॥ ९ ॥
 सत्त्वाधारो महाभोगो यतोऽसौ सात्त्विको निधिः ।
 सुवर्सरूप्यताम्रादिधातूनाञ्च परिग्रहं ॥ १० ॥
 करोत्यतितरां सोऽथ तेषाञ्च क्रयविक्रयं ।
 करोति च तथा यच्चान् दक्षिणाञ्च ग्रयच्छति ॥ ११ ॥
 सभां देवनिर्केताञ्च स कारयति तन्मनाः ।
 सत्त्वाधारो निधिश्चाग्न्यो महापद्म इति श्रुतः ॥ १२ ॥
 सत्त्वप्रधानो भवति तेन चाधिष्ठितो नरः ।
 करोति पद्मरागादिरत्नानाञ्च परिग्रहं ॥ १३ ॥
 भौक्तिकानां प्रवाखानां तेषां च क्रयविक्रयान् ।
 ददाति योगशीलेभ्यस्तेषामावसर्थास्तथा ॥ १४ ॥
 स कारयति तच्छीलः स्वयमेव च जायते ।
 तत्सुतास्तयाशीलाः पुत्रपौत्रक्रमेण च ॥ १५ ॥
 पूर्वाह्णमात्रः सप्तासौ पुरुषाञ्च न भुञ्जति ।
 तामसौ मकरो नाम निधिस्तेनावलोकितः ॥ १६ ॥
 पुरुषोऽथ तमःप्रायः सुशीलोऽपि हि जायते ।
 बाह्यखड्गद्विधनुषां चर्मणाञ्च परिग्रहं ॥ १७ ॥
 रसनामाञ्च कुर्वते याति मैत्रीञ्च राजभिः ।
 ददाति शौर्यदृष्टीनां भूभुजां ये च तस्मिन् ॥ १८ ॥

कथयिष्ये च शस्त्राणां नान्यत्र प्रीतिमेति च ।
 एकस्यैव भवत्येव न च तस्यामुद्यानुगः ॥ १८ ॥
 इद्व्यर्थं दस्युतो नाशं संग्रामे चापि सत्रजे ।
 कच्छपश्च निधिर्योऽसौ नरस्तेनाभिवोद्धितः ॥ २० ॥
 तमः प्रधानो भवति यतोऽसौ तामसो निधिः ।
 स्ववह्शरानशेषांस्तु पुण्यजातैः करोति च ॥ २१ ॥
 कर्मस्थानखिलाद्यैव न विश्रंसति कस्यचित् ।
 समस्तानि यथाङ्गानि संहरत्येव कच्छपः ॥ २२ ॥
 तस्मारिष्टस्वत्तितानि तिष्ठत्यायतमानसः ।
 न ददाति न वा भुङ्क्ते तदिमांश्च भयाकुलः ॥ २३ ॥
 निधानमुर्ध्वां कुरुते निधिः सोऽप्येकपूरुषः ।
 रजोगुणमयश्चान्यो मुकुन्दो नाम यो निधिः ॥ २४ ॥
 मरोऽवलोकितस्तेन तद्गुणो भवति द्विज ।
 बीणानेणुसदङ्गानामातोयस्य परिग्रहं ॥ २५ ॥
 करोति गायतां वित्तं नृत्यतान्च प्रयच्छति ।
 भस्मिनामव सूतानां विटानां चास्यपाठिनां ॥ २६ ॥
 ददात्यहर्निशं भोगान् भुङ्क्ते तैश्च समं द्विज ।
 कुलटाखरतिखास्य भवत्यन्यैश्च तद्विधैः ॥ २७ ॥
 प्रयाति सङ्गमेकश्च यं निधिर्भजते नर ।
 रजस्तमोमयश्चान्यो नन्दो नाम महानिधिः ॥ २८ ॥
 उपैति स्तम्भमधिकं नरस्तेनावलोकितः ।
 समस्तधातुरत्नानां पुण्यधन्यादिकस्य च ॥ २९ ॥

परिग्रहं करोत्येष तथैव क्रयविक्रयं ।

आधारः स्वजनानाम् आगताभ्यागतस्य च ॥ ३० ॥

सहते नायमानोक्तिं स्वस्यामपि महामुने ।

क्षुयमाणस्य महतीं प्रीतिं बध्नाति यच्छति ॥ ३१ ॥

यं यमिच्छति वै कामं मृदुत्वमुपधाति च ।

बन्धुगो भार्या भवन्वस्य सूतिमत्स्योऽतिशोभनाः ॥ ३२ ॥

रतये सप्त च नरान्निधिर्नन्दोऽनुवर्तते ।

प्रवर्तमानोऽद्यनरमष्टभागेन सप्तमः ॥ ३३ ॥

दीर्घायुद्वयं सर्वेषां पुरुषाणां प्रयच्छति ।

बन्धूनामेव भरसं ये च दूरादुपागताः ॥ ३४ ॥

तेषां करोति वै नन्दः परलोके न चाहतः ।

भवत्यस्य न च क्षेहः सहवासिषु जायते ॥ ३५ ॥

पूर्वमिषेषु ग्रैथिख्यं प्रीतिमन्यैः करोति च ।

तथैव सत्त्वरजसी यो विभर्ति महानिधिः ॥ ३६ ॥

सखीलसंज्ञस्तत्सङ्गी नरस्तच्छीलवान् भवेत् ।

वस्त्रकार्यसधान्यादिफलपुष्पपरिग्रहं ॥ ३७ ॥

मुक्ताविद्रुमशङ्खानां शुक्लादीनां तंघा मुने ।

आद्यादीनां करोत्येष यच्चान्यज्जलसम्भवं ॥ ३८ ॥

क्रयविक्रयमन्येषां नान्यत्र रमते मनः ।

तदागाम् पृच्छरिष्योऽथ तथारामान् करोति च ॥ ३९ ॥

अन्यच्च सरितां दृष्ट्वांस्तथारोपयते नरः ।

अनुलेपनपुष्पादि भोगं मुक्ताभिजायते ॥ ४० ॥

पिपौषध्यापि निधिर्नीलो नामैव जायते ।
 रजस्तमोमयश्चान्यः शङ्खसंघो हि यो निधिः ॥ ४१ ॥
 तेनापि नीयते विप्रः तद्गुणित्वं निधीश्वरः ।
 एकस्यैव भवत्येष नरं नान्यमुपैति च ॥ ४२ ॥
 यस्य शङ्खो निधिस्तस्य स्वरूपं कौटुके शृणु ।
 एक एवात्मना स्फुटमजं भुङ्क्ते तथाम्बरं ॥ ४३ ॥
 कदम्बभुक् परिजनो मयः शोभनवस्त्रधुक् ।
 न ददाति सुहृद्भाष्याभ्रातृपुत्रकुपादिषु ॥ ४४ ॥
 स्वपोषणपरः शङ्खो नरो भवति सर्वदा ।
 इत्येते निधयः स्थाता नरास्त्रामर्षदेवताः ॥ ४५ ॥
 मिश्रावलीकनान्मिश्राः स्वभावफलदायिनः ।
 यथा स्थातस्वभावस्तु भवत्येव विलोकनात् ॥
 सर्वधासाधिपत्ये च श्रीरेषा विजयप्रिनी ॥ ४६ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे निधिनिर्णयो नाम ॥ १८ ॥

ऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥

कौटुकिवर्णनम् ॥

विस्तरात् कथितं ब्रह्मन् मम स्वारोचिषंत्वया ।
 मन्वन्तरं तथैवाष्टौ ये पृष्टा निधयो मया ॥ १ ॥
 स्वायम्भुवं पूर्वमेव मन्वन्तरमुदाहृतं ।
 मन्वन्तरं सतीथं मे कथयौत्तमसंज्ञितं ॥ २ ॥

एष तस्यानर्कस्यैव नानुक्तोऽयं भवति ।

विशेषेण लक्षणं भवति त्रिंशत् त्रिंशत् त्रिंशत् ॥ १२ ॥

विशेषात् न तदेवैव लक्षणं भवति ।

अथ लक्षणं भवति त्रिंशत् त्रिंशत् ॥ १३ ॥

अथ लक्षणं भवति त्रिंशत् त्रिंशत् ॥ १४ ॥

अथ लक्षणं भवति त्रिंशत् त्रिंशत् ॥ १५ ॥

अथ लक्षणं भवति त्रिंशत् त्रिंशत् ॥ १६ ॥

अथ लक्षणं भवति त्रिंशत् त्रिंशत् ॥ १७ ॥

अथ लक्षणं भवति त्रिंशत् त्रिंशत् ॥ १८ ॥

अथ लक्षणं भवति त्रिंशत् त्रिंशत् ॥ १९ ॥

अथ लक्षणं भवति त्रिंशत् त्रिंशत् ॥ २० ॥

अथ लक्षणं भवति त्रिंशत् त्रिंशत् ॥ २१ ॥

अथ लक्षणं भवति त्रिंशत् त्रिंशत् ॥ २२ ॥

अथ लक्षणं भवति त्रिंशत् त्रिंशत् ॥ २३ ॥

अथ लक्षणं भवति त्रिंशत् त्रिंशत् ॥ २४ ॥

अथ लक्षणं भवति त्रिंशत् त्रिंशत् ॥ २५ ॥

अथ लक्षणं भवति त्रिंशत् त्रिंशत् ॥ २६ ॥

अथ लक्षणं भवति त्रिंशत् त्रिंशत् ॥ २७ ॥

अथ लक्षणं भवति त्रिंशत् त्रिंशत् ॥ २८ ॥

अथ लक्षणं भवति त्रिंशत् त्रिंशत् ॥ २९ ॥

अथ लक्षणं भवति त्रिंशत् त्रिंशत् ॥ ३० ॥

अथ लक्षणं भवति ।

अथ लक्षणं भवति ।

प्रभूततरमत्यर्थं चक्रे रागं महीपतिः ॥ १३ ॥
 अथ पानगतो भूपः कदाचित्तां मनस्विनीं ।
 सुरापूतं पानपात्रं ग्राहयामास सादरः ॥ १४ ॥
 पश्यतां भूमिपालानां वारमुख्यैः समन्वितः ।
 प्रगीयमानमधुरैर्गेयगायनतत्परैः ॥ १५ ॥
 सा तु नेच्छति तत्पात्रमादातुं तत्पराकुली ।
 समश्चमवनीशानां ततः क्रुद्धः स पार्थिवः ॥ १६ ॥
 उवाच वंशः स्वमाहूय निश्चसस्वरगो यथा ।
 निराकृतस्तथा देव्या प्रियया पतिरप्रियः ॥ १७ ॥
 दाःस्त्रिणां दुष्टहृदयामादाय विजने वने ।
 परित्यजाशु मैतरो विश्वार्थं वचनं मेम ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो नृपस्य वचनमविचार्यमवेक्ष्य सः ।
 दाःस्त्रस्तथाजि तां सुभ्रुमारोप्य स्वन्दने वने ॥ १९ ॥
 सा च तं विपिने त्यागं नीता तेन महीभृता ।
 अदृश्यमाना तं मेने परं कृतमनुग्रहं ॥ २० ॥
 सोऽपि तच्चामुरागार्तिदह्यमानात्ममानसः ।
 औत्तानपादिर्भूपाक्षो नान्यां भार्यामविन्दत ॥ २१ ॥
 सस्मार तां सुचार्वङ्गीमहर्निशमनिर्वृतः ।
 चकार च निजं राज्यं प्रजा धर्मेण पालयन् ॥ २२ ॥
 प्रजाः पालयतस्तस्य पितुः पुत्रानिवौरसान् ।
 प्रागत्य ब्राह्मणः कश्चिदिदमाहर्त्तमानसः ॥ २३ ॥

महाराज उवाच ।

महाराज स्वयन्तोऽस्मि श्रूयतां गदतो मम ।
 क्वामार्तिपरिचायमन्यतो न नराधिपात् ॥ २४ ॥
 मम भार्या प्रसुप्तस्य केनाप्यपहृता निशि ।
 एवमारमनुद्वाह्य तां समानेतुमर्हसि ॥ २५ ॥

राजीवाच ।

न वेत्ति केनापहृता क्व वा नीता तु सा द्विज ।
 यतामि विग्रहे कस्य कुतो वाप्यानयामि तां ॥ २६ ॥

महाराज उवाच ।

तथैव स्यगिते दारि प्रसुप्तस्य महीपते ।
 हृता हि भार्या किं केनेत्येतदिज्ञायते भवान् ॥ २७ ॥
 त्वं रक्षिता नो नृपते षड्वागादानयेतमः ।
 धर्मस्य तेन निश्चिन्ताः स्वपन्ति मनुजा निशि ॥ २८ ॥

राजीवाच ।

न ते दृष्टा मया भार्या यादृग्रूपा च देहतः ।
 वयस्यैव समास्याहि किंशीला ब्राह्मणी च ते ॥ २९ ॥

महाराज उवाच ।

कठोरनेत्रा सात्युच्चा ह्रस्वबाहुः कृशमनः ।
 विरूपरूपा भूपात्र न निन्दामि तथैव तां ॥ ३० ॥
 वाचि भूपातिपक्ष्या न सौम्या सा च शीलतः ।
 इत्यास्थाता मया भार्या साकारा दुर्निरीक्षया ॥ ३१ ॥
 मनागतीतं भूपात्र तस्याद्य प्रथमं वयः ।

तादृमूपा हि मे भार्या सत्यमेतन्मयोदितं ॥ ३२ ॥

राजोवाच ॥

असन्ते ब्राह्मण तथा भार्यामन्यां ददामि ते ।

सुखाय भार्या कल्याणी दुःखहेतुर्हि तादृशी ॥ ३३ ॥

कल्ये सुरूपता विप्र कारणं शीलमत्तमं ।

रूपशीलविहीना वा त्याज्या सा तेन हेतुना ॥ ३४ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

रक्ष्या भार्या महीपाल इति न श्रुतिवत्तमा ।

भार्यायां रक्षमाणायां प्रजा भवति रक्षिता ॥ ३५ ॥

आत्मा हि जायते तस्यां सा रक्ष्यातो नरेश्वर ।

प्रजायां रक्षमाणायामात्मा भवति रक्षितः ॥ ३६ ॥

तस्यामरक्षमाणायां भविता धर्मसङ्करः ।

स पातयेन्महीपाल पूर्वान् स्वर्गादधःपितॄन् ॥ ३७ ॥

धर्महानिश्चानुदिनमभार्यस्य भवैकम ।

नित्यक्रियाणां विभ्रंशात् स चापि पतनाय मे ॥ ३८ ॥

तस्माच्च पृथिवीपाल भविषी मम सन्ततिः ।

तव षड्भागदात्री सा भविषी धर्महेतुकी ॥ ३९ ॥

तदेतत्ते मयाख्याता यत्नी या मे हृता प्रभो ।

तां समानय रक्षायां भवामधिकृतो यतः ॥ ४० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

स तस्यैवं वचःश्रुत्वा विमृष्य च नरेश्वरः ।

सर्वोपकरणैर्यत्कृतमाकरोत् सञ्चारकं ॥ ४१ ॥

इतस्तेतश्च तमासौ परिवभ्राम मेदिनी ।
 दर्श च महारण्ये तापसाग्रममृतमं ॥ ४२ ॥
 ज्वतीर्थं च तपासौ प्रविश्व दृष्टे मुनिं ।
 कौश्यां दृष्ट्वां समासीनं ज्वलन्तमिव तेजसा ॥ ४३ ॥
 स दृष्ट्वा नृपतिं प्राप्तं समुत्थाय त्वरान्वितः ।
 संमान्य स्वागतेनैव शिष्यमाचार्यमानय ॥ ४४ ॥
 तमाह शिष्यः शनकैर्दातव्योऽर्घ्योऽस्य किं मुने ।
 तदाज्ञापय सच्चिन्त्य तवाक्षां हि करोम्यहं ॥ ४५ ॥
 ततोऽवगतदत्तान्तो भूपतेस्तस्य स द्विजः ।
 सभाषासनदानेन चक्रे संमानमात्मवान् ॥ ४६ ॥

ऋषिर्वाच ॥

किं निमित्तमिहायातो भवान् किन्ते चिकीर्षितं ।
 उत्तानपादतमयं वेद्मि त्वामुत्तमं नृप ॥ ४७ ॥

राजोवाच ॥

शङ्कस्य गृहाङ्गाय्यां केनाप्यपहृता मुने ।
 त्रविज्ञातस्वरूपेण तामन्वेष्टुमिहागतः ॥ ४८ ॥
 पृच्छामि यत्ते तन्मे त्वं प्रणतस्यानुकम्पया ।
 जगतामस्तथा गृहं भगवन् वक्तुमर्हसि ॥ ४९ ॥

ऋषिर्वाच ॥

पृच्छ मामवनीपाल यत्प्रलब्धमशङ्कितः ।
 वक्तव्यं ते तव सया कथयिष्यामि तत्त्वतः ॥ ५० ॥

राज्याय ।

पुष्पागाराय यो मया प्रकृतं देवान् मया ।

तथा समुद्यन्ते देवाः यथा सोऽहो निवर्तितः ॥ ५१ ॥

अथवा ।

तद्विधानं तस्मादेवास्मादेव मया यथा ।

यदेव तद्विधानं तस्मादेवास्मादेव मया यथा ॥ ५२ ॥

यथा यथा तस्मादेवास्मादेव मया यथा ।

यथा यथा तस्मादेवास्मादेव मया यथा ॥ ५३ ॥

यथा यथा तस्मादेवास्मादेव मया यथा ।

यथा यथा तस्मादेवास्मादेव मया यथा ॥ ५४ ॥

यथा यथा तस्मादेवास्मादेव मया यथा ।

यथा यथा तस्मादेवास्मादेव मया यथा ॥ ५५ ॥

राज्याय ।

किं त्वं हि मया प्रकृतं देवान् मया यथा ।

यथा यथा तस्मादेवास्मादेव मया यथा ॥ ५६ ॥

अथवा ।

किं त्वं हि मया प्रकृतं देवान् मया यथा ।

यथा यथा तस्मादेवास्मादेव मया यथा ॥ ५७ ॥

यथा यथा तस्मादेवास्मादेव मया यथा ।

यथा यथा तस्मादेवास्मादेव मया यथा ॥ ५८ ॥

यथा यथा तस्मादेवास्मादेव मया यथा ।

यथा यथा तस्मादेवास्मादेव मया यथा ॥ ५९ ॥

प्रतिबुद्धा हि सा पत्नी तस्य विप्रस्य वा हता ।
तवापि धर्मकामोऽसौ त्वामुच्चातितरां नृप ॥ ६० ॥
चरतः स्थापयस्थान्यान् स्वधर्मेषु महीपते ।
त्वां स्वधर्मादिचक्षितं कोऽपरः स्थापयिष्यति ॥ ६१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

विलक्ष्यः स महीपाल इत्युक्तस्तेन धीमता ।
तदेत्युक्ता च प्रपश्य हतां पत्नीं दिजन्मनः ॥ ६२ ॥
भगवन् केन नीता सा पत्नी विप्रस्य कुप वा ।
अतीतानागतं वेत्ति जगत्प्रवितर्क भवान् ॥ ६३ ॥

अविचवाच ।

तां जहाराद्रितनयो वलाकी नाम राक्षसः ।
द्रव्यसे चाक्ष तां भूप उत्पलावतके वने ॥ ६४ ॥
गच्छ संयोजयाशु त्वं भार्यया हि द्विजोत्तम ।
मा पापास्पदतां यातु त्वमिवासौ दिने दिने ॥ ६५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे श्रीराममन्वन्तरे ॥ ६८ ॥

सप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

अधाराद्विषयं स्वरूपं प्रलिपत्य महामुनि ।
नितास्तातं वमन्तश्च प्रवर्ध्यामुत्पलावतं ॥ १ ॥

यथास्यातस्वरूपांश्च भार्या भर्ता द्विजस्य तां ।
 भक्षयन्तीं ददार्शश्च श्रीफलानि नरेन्दरः ॥ २ ॥
 पप्रच्छ च कथं भद्रे त्वमेतद्भनमागता ।
 स्फुटं ब्रवीहि वैशालेरपि भार्या सुशर्मावः ॥ ३ ॥

श्रीशाल्यवाच ॥

सुसाहमतिराचस्य द्विजस्य वनवासिनः ।
 पत्नी विशालपुत्रस्य यस्य नाम त्वयोदितं ॥ ४ ॥
 साहं हृता वलाकेन राक्षसेन दुरात्मना ।
 प्रसुप्ता भवतस्थान्ते आतृमातृवियोजिता ॥ ५ ॥
 भस्मीभवतु तद्रक्षो येनास्मैव वियोजिता ।
 माया आतृभिरन्यैश्च तिष्ठाम्यत्र सुदुःखिता ॥ ६ ॥
 अस्मिन् वनेऽतिगहने तेमानीयाहमुष्णिता ।
 न वेद्मि कारुणं किं तन्नोपभुङ्क्ते न खादति ॥ ७ ॥

राजोवाच ॥

अपि तज्ज्ञायते रक्षस्त्वामस्तुज्य क्व वै गतं ।
 अहं भर्ता तवैवात्र प्रेषितो द्विजमन्दिनि ॥ ८ ॥

श्रीशाल्यवाच ॥

अस्यैव काननस्यान्ते स तिष्ठति निष्ठाचरः ।
 प्रविश्य पश्यतु भवान् न विभेति ततो यदि ॥ ९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

प्रविवेश ततः सोऽथ तथा वर्त्मनि दर्शिते ।
 दृष्ट्वा परिवारेण समवेतं च राक्षसं ॥ १० ॥

दृष्टमात्रे ततस्तस्मिन् त्वरमाश्वः स राक्षसः ।
दूरादेव महीं मूर्ध्ना स्पृशन् यादान्तिकं ययौ ॥ ११ ॥

राक्षस उवाच ।

समावागच्छता गेहं प्रसादस्ते भक्तान् कृतः ।
प्रशधि किं करोम्येष वसामि विषये तव ॥ १२ ॥
अर्घ्येष्वेवं प्रतीक्ष्य त्वं स्वीयताम्वेदमासनं ।
वयं मृत्या भवान् स्वामी दृढमाज्ञापयस्व मां ॥ १३ ॥

राजोवाच ।

कृतमेष त्वया सर्वं सर्वामेवातिथिक्त्रियां ।
किमर्थं ब्राह्मणवधूस्त्वयानीता निशाचर ॥ १४ ॥
नेयं सुरूपा सन्त्यन्या भाव्यीर्यन्वेत् कृता त्वया ।
अर्घ्यार्थं चेत्कथं माता स्वयैतत्कथ्यतां मम ॥ १५ ॥

राक्षस उवाच ।

न वयं मानुषाहारा अन्ये ते नृप राक्षसाः ।
सुकृतस्य फलं यत्तु तदस्मीमो वयं नृप ॥ १६ ॥
स्वभावश्च मनुष्याणां घोषिताश्च विमानिताः ।
मानिताश्च समन्त्रीमो न वयं जन्मुखादकाः ॥ १७ ॥
वदन्नाभिर्नृणां शान्तिर्भुक्ता क्रुध्यन्ति ते तदा ।
मुक्ते दुष्टे स्वभावे च मुखवन्तो भवन्ति च ॥ १८ ॥
सन्ति नः प्रमदा भूप रूपेणापरसां समाः ।
राक्षसस्तासु तिष्ठन्तु मानुषीषु रतिः कथं ॥ १९ ॥

॥ १० ॥

यद्यपि नोपशान्तिं योऽपि विनाशकः ।

एवं प्रविश्य विपश्यन्ति किमपि विनाशकः ॥ १० ॥

॥ १० ॥

सन्निविष्टं स विजयते यो यत्नं गतस्तु मे ।

रक्षोभयमपठन्नात् करोत्युपशान्तं च यः ॥ ११ ॥

यद्यं भूयःशान्तस्तु सन्निविष्टोऽपि विनाशकः ।

तु यथाः सन्निविष्टो स विजयते विनाशकः ॥ १२ ॥

सन्निविष्टोऽपि विनाशकस्तु विजयते यथाः ।

यथा विनाशकस्तु विजयते यथाः सन्निविष्टोऽपि ॥ १३ ॥

॥ १३ ॥

यद्यपि विनाशकस्तु विजयते यथाः सन्निविष्टोऽपि ।

यथाः सन्निविष्टो विजयते यथाः सन्निविष्टोऽपि ॥ १४ ॥

यद्यपि विनाशकस्तु विजयते यथाः सन्निविष्टोऽपि ।

यथाः सन्निविष्टो विजयते यथाः सन्निविष्टोऽपि ॥ १५ ॥

यद्यपि विनाशकस्तु विजयते यथाः सन्निविष्टोऽपि ।

यथाः सन्निविष्टो विजयते यथाः सन्निविष्टोऽपि ॥ १६ ॥

॥ १६ ॥

यद्यपि विनाशकस्तु विजयते यथाः सन्निविष्टोऽपि ।

यथाः सन्निविष्टो विजयते यथाः सन्निविष्टोऽपि ॥ १७ ॥

यद्यपि विनाशकस्तु विजयते यथाः सन्निविष्टोऽपि ।

यथाः सन्निविष्टो विजयते यथाः सन्निविष्टोऽपि ॥ १८ ॥

राजीवः ।

स्वभावं वयमग्नीमस्त्वयोक्तं यन्निशाचरः ।
तद्विनो वयं येन कार्येण शृणु तन्मम ॥ २८ ॥
अस्यास्त्वयाद्य ब्राह्मणा दौःशील्यमपभुज्यतां ।
येन त्वयात्तदौःशील्या तद्विनीता भवेदियं ॥ २९ ॥
नीयतां यस्य भार्येयं तस्य वेश्म निशाचरः ।
अस्मिन् कृते कृतं सर्वं गृहमभ्यागतस्य मे ॥ ३० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स राक्षसस्तस्याः प्रविश्यान्तः स्वमायया ।
भक्षयामास दौःशील्यं निजशक्त्या नृपाक्षया ॥ ३१ ॥
दौःशील्येनातिरौद्रेण पत्नी तस्य द्विजन्मनः ।
तेन सा सम्परित्यक्ता तमाह जगतीपतिं ॥ ३२ ॥
स्वकर्मफलपाकेन भर्तुस्तस्य महात्मनः ।
वियोजिताहं तदेतुरयमासीन्निशाचरः ॥ ३३ ॥
नास्य दोषो न वा तस्य मम भर्तुर्महात्मनः ।
ममैव दोषो भान्यस्य सुकृतं ह्युपभुज्यते ॥ ३४ ॥
अन्यजन्मनि कस्यापि विप्रयोगः कृतो मया ।
सोऽयं मयाप्युपगतः को दोषोऽस्य महात्मनः ॥ ३५ ॥

राक्षस उवाच ।

प्रापयामि तवादेशादिमां भर्तृपदं प्रभो ।
यदन्यत्करणीयन्ते तदात्तापय पार्थिव ॥ ३६ ॥

नाह्यस्या दर्शनञ्चैव दोःशीत्यापगमं तथा ।
प्रेषणं भर्तृगेषे च कार्यमागमने च यत् ॥ ६ ॥

अधिरथाप ।

घातमेतन्मया पूर्वं यत् कृतन्ते नराधिप ।
कार्यमागमने चैव मत्समीपे तवाखिलं ॥ ७ ॥
पृच्छ मामिह किं कार्यं भयेत्युद्दिश्यमानसः ।
त्वन्वागते महीपाल शृणु कार्यञ्च यत्प्रिया ॥ ८ ॥
पत्नी धर्म्मार्थकामानां कारणं प्रबलं नृणां ।
विशेषतश्च धर्म्मश्च सन्त्यक्तस्तजता हि तां ॥ ९ ॥
अपत्नीको नरो भूप न योग्यो निजकर्मणां ।
नाह्यस्यः क्षत्रियो वापि वैश्यः शूद्रोऽपि वा नृप ॥ १० ॥
त्यजता भवता पत्नीं न शोभनमनुष्ठितं ।
अथाज्यो हि यथा भर्ता स्त्रीणां भार्या तथा नृणां ॥ ११ ॥

राजोवाच ।

भगवन् किं करोम्येष विपाको मम कर्मणां ।
नानुकूलानुकूलस्य यस्याप्यत्ता ततो मया ॥ १२ ॥
वयत्करोति तत्क्षान्तं दह्यमानेन चेतसा ।
भगवंस्तद्वियोगार्त्तिविभीतेनान्तरात्मना ॥ १३ ॥
साम्प्रतं तु वने त्यक्ता न वेद्मि क्व नु सा गता ।
भक्षिता वापि विपिने सिंहव्याघ्रनिशाचरैः ॥ १४ ॥

अधिरथाप ।

न भक्षिता सा भूपाल सिंहव्याघ्रनिशाचरैः ।

सा त्विदं वदति सा त्वामिदं वदति ॥ १५ ॥

॥ १५ ॥

सा त्वामिदं वदति सा त्वामिदं वदति ॥ १६ ॥

अथ त्वामिदं वदति सा त्वामिदं वदति ॥ १७ ॥

॥ १७ ॥

पुनरपि सा त्वामिदं वदति सा त्वामिदं वदति ॥ १८ ॥

नत एव सा त्वामिदं वदति सा त्वामिदं वदति ॥ १९ ॥

सा त्वामिदं वदति सा त्वामिदं वदति ॥ २० ॥

वदति सा त्वामिदं वदति सा त्वामिदं वदति ॥ २१ ॥

नत एव सा त्वामिदं वदति सा त्वामिदं वदति ॥ २२ ॥

सा त्वामिदं वदति सा त्वामिदं वदति ॥ २३ ॥

वदति सा त्वामिदं वदति सा त्वामिदं वदति ॥ २४ ॥

नत एव सा त्वामिदं वदति सा त्वामिदं वदति ॥ २५ ॥

सा त्वामिदं वदति सा त्वामिदं वदति ॥ २६ ॥

वदति सा त्वामिदं वदति सा त्वामिदं वदति ॥ २७ ॥

नत एव सा त्वामिदं वदति सा त्वामिदं वदति ॥ २८ ॥

सा त्वामिदं वदति सा त्वामिदं वदति ॥ २९ ॥

वदति सा त्वामिदं वदति सा त्वामिदं वदति ॥ ३० ॥

अथ त्वामिदं वदति सा त्वामिदं वदति ॥ ३१ ॥

पुनरपि सा त्वामिदं वदति सा त्वामिदं वदति ॥ ३२ ॥

द्विषत्तत्कारणं येन स्वपत्नी नातिवत्सला ॥ २४ ॥

मम चासावतीवेष्टा प्राप्तेभ्योऽपि महामुने ।

ता च मां प्रति दुःशीला ब्रूहि यत्कारणं द्विज ॥ २५ ॥

शुक्रविवाच ॥

पाण्डुराद्यशकाले त्वं सूर्यभीमशनैःवरैः ।

शुक्रवाचस्पतिभ्याञ्च तव भार्यावलोकिता ॥ २६ ॥

तन्मुद्रतेऽभवच्चन्द्रस्तस्याः सोमसुतस्तथा ।

परस्परविपक्षौ तौ ततः पार्थिव ते भूय ॥ २७ ॥

तद्वच्छ त्वं स्वधर्मैश्च परिपालय मेदिनी ।

पत्नीसहायः सर्वोऽयं कुरु धर्मावतीः क्रियाः ॥ २८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्युक्ते प्रणिपत्यैनमाबुद्ध स्यन्दनं ततः ।

उत्तमः पृथिवीपाल आजगाम निजं पुरं ॥ २९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे श्रीउत्तम जन्मनन्दे । ७९ ।

द्विषत्तितमोऽध्यायः ।

—०—

मार्कण्डेय उवाच ॥

ततः स्वनगरं प्राप्य तं ददर्श द्विजं नृपः ।

समेतं भार्याया चैव शीलवत्या मुदान्वितं ॥ १ ॥

ब्राह्मण उवाच ॥

राजवर्षं कृतार्थोऽस्मि यतो धर्मो हि रक्षितः ।

धर्मज्ञेनेह भवता भार्यामानयता मम ॥ २ ॥

राजोवाच ॥

कृतार्घस्त्वं विजन्नेष्ट निजधर्मानुपालनात् ।
वयं सङ्घटिनो विप्र येषां पत्नी न वेष्मनि ॥ ३ ॥

मार्कण्डे उवाच ॥

नरेन्द्र सा हि विपिने भक्षिता श्वापदैर्यदि ।
चलन्तया किमन्यस्या न पाणिर्गृह्यते त्वया ॥
क्रोधस्य वशमागम्य धर्मो न रक्षितस्त्वया ॥ ४ ॥

राजोवाच ॥

न भक्षिता मे दयिता श्वापदैः सा हि जीवति ।
अविदूषितचारिणा कथमेतत्करोम्यहं ॥ ५ ॥

मार्कण्डे उवाच ॥

यदि जीवति ते भार्या न चैव अभिचारिणी ।
तदपत्नीकताञ्च किं पापं क्रियते त्वया ॥ ६ ॥

राजोवाच ॥

आनीतापि हि सा विप्र प्रतिकूला सदैव मे ।
दुःखाय न सुखायास्तस्या मैत्री न वै मयि ॥
तथा त्वं कुर्व यत्नं मे यथा सा वशगामिनी ॥ ७ ॥

मार्कण्डे उवाच ॥

तव संप्रीतये तस्या वरेष्टिरूपकारिणी ।
क्रियते मित्रकामैर्या मित्रविन्दां करोमि तां ॥ ८ ॥
अप्रीतयोः प्रीतिकरी सा हि संजमनी परं ।

भार्यापत्योर्मनुष्येन्द्र तान्तर्वेष्टिं करोम्यहं ॥ ८ ॥
 यच्च तिष्ठति सा सुभुक्तव भार्या महीपते ।
 तस्मादानीयतां सा ते परां प्रीतिमुपैष्यति ॥ १० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्तः स तु सम्भारानशेषानयनीपतिः ।
 आग्निनाय चकारेष्टिं स च तां द्विजसत्तमः ॥ ११ ॥
 सप्तकृत्वः स तु तदा चकारेष्टिं पुनः पुनः ।
 तस्य राज्ञो द्विजश्रेष्ठो भार्यासम्पादनाय वै ॥ १२ ॥
 यदारोपितमैवान्ताममन्यत महामुनिः ।
 स्वभर्तारि तदा विप्रस्तमुवाच नराधिप ॥ १३ ॥
 धानीय तां नरश्रेष्ठ या तवेष्टात्मनोऽन्तिकं ।
 भुङ्क्ष्व भोगांस्तया साहं यज यज्ञांस्तयादृतः ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्तस्तेन विप्रेण भूपालो विस्मितस्तदा ।
 तस्मात् तं महावीर्यं सत्यसन्धं निशाचरं ॥ १५ ॥
 अतस्तेन तदा सखः समुपेत्य नराधिपं ।
 किं करोमीति सोऽप्याह प्रणिपत्य महामुने ॥ १६ ॥
 ततस्तेन नरेन्द्रेण विस्तरेण निवेदिते ।
 गत्वा पातालमादाय राजपत्नीमुपाययौ ॥ १७ ॥
 धानीता चातिहासेन सा ददर्श तदा पतिं ।
 उवाच च प्रसीदेति भूयोभूयो मुदाम्बिता ॥ १८ ॥
 ततः स राजा रभसा परिष्वज्याह मानिनी ।

प्रिये प्रसन्न एवाहं भूयोऽप्येवं ब्रवीषि किं ॥ १८ ॥

पत्न्यावाच ॥

यदि प्रसादप्रवक्तुं नरेन्द्र मयि ते ममः ।

तदेतदभियाचे त्वां तत्कुर्वन् ममार्हकं ॥ २० ॥

राज्ञोवाच ॥

निःशङ्कं ब्रूहि मत्तो यद्भवत्या किञ्चिदीक्षितं ।

तदख्यं न ते भीरु तवायत्तोऽस्मि नान्यथा ॥ २१ ॥

पत्न्यावाच ॥

मदर्थं तेन नागेन सुता शप्ता सखी मम ।

मूका भविष्यसीत्याह सा च मूकत्वमागता ॥ २२ ॥

तस्याः प्रतिक्रियां प्रीत्या मम शक्नोति चेद्वान् ।

वाग्विभागप्रशान्त्यर्थं ततः किं न कृतं मम ॥ २३ ॥

नारदोक्तं उवाच ॥

ततः स राजा तं विप्रमाहास्मिन् किटुशी क्रिया ।

तन्मूकतापनोदाय स च तं प्राह पार्थिव ॥ २४ ॥

नारदोक्तं उवाच ॥

भूय सारस्वतीमिष्टिं करोमि वचनान्तव ।

पत्नी तवेयमान्तर्यं यातु तदाक्षप्रवर्तनात् ॥ २५ ॥

नारदोक्तं उवाच ॥

इष्टिं सारस्वतीं चक्रे तदर्थं सः द्विजोत्तमः ।

सारस्वतानि सूक्तानि जजाय च सभाहितः ॥ २६ ॥

ततः प्रवृत्तवाक्यान्तां गर्गः प्राह रसातले ।

उपकारः सखीमर्णा कृतोऽयमतिदुष्करः ॥ २७ ॥
 इत्थं ज्ञानं समासाद्य नन्दा श्रीम्रगतिः पुरं ।
 ततो राज्ञीं परिष्वज्य स्वसखीसुरगात्मजा ॥ २८ ॥
 तच्च संस्तूय भूपाखं कल्याणोत्तवा पुनः पुनः ।
 उवाच मधुरं नागी कृतासनपरिग्रहा ॥ २९ ॥
 उपकारः कृतो वीर भवता यो ममाघुना ।
 तेनास्याकृष्टहृदया यद्भूमीमि शृणुष्व तत् ॥ ३० ॥
 तव पुत्रो महावीर्यो भविष्यति नराधिप ।
 तस्याप्रतिहतं चक्रमस्यां भुवि भविष्यति ॥ ३१ ॥
 सर्वार्थशास्त्रतत्त्वज्ञो धर्मानुष्ठानतत्परः ।
 मन्त्रेश्वरो धीमान् भविष्यति स वै मनुः ॥ ३२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति दत्त्वा वरं तस्यै नागराजसुता ततः ।
 सखीं तां संपरिष्वज्य पातालमगमन्मुने ॥ ३३ ॥
 तत्र तस्य तया सार्धं रमतः पृथिवीपतेः ।
 जगाम कालः सुमहान् प्रजाः पालयतस्तथा । ३४ ॥
 ततः स तस्यान्तनयो जज्ञे राज्ञो महात्मनः ।
 पौर्णमास्यां यथा कान्तश्चन्द्रः संपूर्णमण्डलः ॥ ३५ ॥
 तस्मिन् जाते मुदं प्रापुः प्रजाः सर्वा महात्मनि ।
 देववृन्दभयो नेदुः पुष्पवष्टिः पपात च ॥ ३६ ॥
 तस्य दृष्ट्वा वपुः कान्तं भविष्यं शीलमेव च ।
 औत्तमस्येति मुनयो काम चक्रुः समागताः ॥ ३७ ॥

जातोऽयमुत्तमे वंशे तत्र कास्ते तथोत्तमे ।

उत्तमावयवस्तेन औत्तमोऽयं भविष्यति ॥ ३८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

उत्तमस्य सुतः सोऽयं नाम्ना ख्यातस्तथोत्तमः ।

मनुरासीत्तत्प्रभावो भागुरे श्रूयतां मम ॥ ३९ ॥

उत्तमाख्यानमखिलं जन्म चैवोत्तमस्य च ।

नित्यं शृणोति विद्वेषं स कदाचिन्न गच्छति ॥ ४० ॥

इष्टैर्दारैस्तथा पुत्रैर्बन्धुभिर्ष्वी कदाचन ।

वियोगो नास्य भविता शृण्वतः पठतोऽपि वा ॥ ४१ ॥

तस्य मन्वन्तरं ब्रह्मन् गदतो मे निशामय ।

श्रूयतां तत्र यस्मिन्लोके च देवास्तर्षयः ॥ ४२ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे औत्तम मन्वन्तरे ॥ ७२ ॥

निसर्गतितनोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

मन्वन्तरे तृतीयेऽस्मिन् औत्तमस्य प्रजापतेः ।

देवानिन्द्रस्योन् भूपान् निबोध गदतो मम ॥ १ ॥

स्वधामानस्तथा देवा यथानामानुकारिणः ।

सत्याख्यश्च द्वितीयोऽन्यस्त्रिदशानां तथा गणः ॥ २ ॥

तृतीये तु गणे देवाः शिवाख्या मुनिसत्तम ।

शिवाः स्वरूपतस्ते तु श्रुताः पापघ्नाश्चराः ॥ ३ ॥

प्रतर्दमास्त्यश्च गच्छो देवानां मुनिसत्तम ।
 चतुर्वक्त्रश्च कथित औत्तमस्यान्तरे मनोः ॥ ४ ॥
 वज्रवर्तिनः पञ्चमेऽपि देवास्तश्च गच्छो द्विज ।
 यथाख्यातस्वरूपास्तु सर्व्व एव महामुने ॥ ५ ॥
 इते देवगणाः पञ्च स्मृता यज्ञभुजस्तथा ।
 मन्वन्तरे मनुष्येष्टे सर्व्वे द्वादशका गणाः ॥ ६ ॥
 तेषामिन्द्रो महाभागस्तैषीको स गुरुर्भवेत् ।
 यतं क्रतूनामाहृत्य सुशान्तिर्नाम नामतः ॥ ७ ॥
 वस्योपसर्गनाशाय नामाक्षरविभूषिता ।
 अद्यापि मानवैर्गात्रा गीयते तु महीतले ॥ ८ ॥
 सुशान्तिर्देवराट् कान्तः सुशान्तिं स प्रयच्छति ।
 सहितः शिवसत्याद्यैस्तथैव वज्रवर्तिनः ॥ ९ ॥
 यज्ञः परशुचिर्दिव्यो महाबलपराक्रमाः ।
 पुष्पास्तस्य मनोरासन् विख्यातास्त्रिदशोपमाः ॥ १० ॥
 तत्सूतिसम्भवैर्भूमिः पाणिताभूकरेश्वरैः ।
 यावन्नन्वन्तरं तस्य मनोवत्समतेजसः ॥ ११ ॥
 चतुर्युगानां संख्याता साधिका द्यौकसततिः ।
 कृतपेतादिसंज्ञानां यान्युक्तानि युगेभ्यः ॥ १२ ॥
 सतेजसा हि तपसो वरिष्ठस्य महात्मनः ।
 तनयाश्चान्तरे तस्मिन् सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ॥ १३ ॥
 तृतीयमेतत्कथितं तव मन्वन्तरं मया ।
 तामसस्य चतुर्थन्तु मनोरन्तरमुच्यते ॥ १४ ॥

वियोनिजन्मनो यस्य वचसा द्योतितं जगत् ।
 जन्म तस्य मनोर्ब्रह्मन् श्रूयतां गदतो मम ॥ १५ ॥
 अतीन्द्रियमशेषाशाममूनाञ्चरितमथा ।
 तथा जन्मापि विज्ञेयं प्रभावश्च महात्मनां ॥ १६ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे द्योतन मन्वन्तरं समाप्तं ॥ ७३ ॥

अतुःसततिवमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

राजान्भूद्वि विख्यातः स्वराष्ट्रो नाम वीर्यवान् ।
 अनेकयज्ञकृत्प्राज्ञः संग्रामेष्वपराजितः ॥ १ ॥
 तस्यायुः सुमहत् प्राज्ञात् मन्त्रिस्वाराधितो रविः ।
 पत्नीनाञ्च शतन्तस्य धन्यानामभवत् द्विजः ॥ २ ॥
 तस्य दीर्घायुषः पत्न्यो नातिदीर्घायुषो मुने ।
 कालेन जग्मुर्निधनं भृत्यमन्त्रिजनास्तथा ॥ ३ ॥
 स भार्याभिस्तथा युक्तो भृत्यैश्च सहजन्मभिः ।
 उद्विग्नचेताः संप्राप वीर्यहानिमहर्निशं ॥ ४ ॥
 तं वीर्यहीनं निश्चतैर्भृत्यैश्च्युक्तं सुदुःखितं ।
 अनन्तरो विमर्शस्थो राज्याद्यावितथांस्तदा ॥ ५ ॥
 राज्याद्भूतं सोऽपि वनं गत्वा निर्विस्त्रमामसः ।
 तपस्तेषु महाभागी वितस्तापुलिने स्थितः ॥ ६ ॥

ग्रीष्मे पञ्चतपो भूत्वा वर्षास्त्र्यंशं वा शिकः ।
 जलप्रायी च शिशिरे निराहारी यतव्रतः ॥ ७ ॥
 ततस्तपस्यतस्तस्य घ्राष्टकाले महाप्लवः ।
 बभूवानुद्दिनं मेघैर्वर्षद्विरनुसन्ततं ॥ ८ ॥
 न दिग्विज्ञायते पूर्वा दक्षिणा वा न पश्चिमा ।
 नोत्तरा तमसा सर्वमनुलिप्तमिवाभवत् ॥ ९ ॥
 ततोऽतिप्लवने भूपः स नद्याः प्रेरितस्तटं ।
 शार्ङ्गयन्त्रपि भावाप द्वियमाणोऽतिवेगिना ॥ १० ॥
 अथ दूरे अलौघेनै द्वियमाणो महीपतिः ।
 आससाद जले रौही स पुच्छे जपुहे च तां ॥ ११ ॥
 तिन सवेन स ययावुह्यमानो महीतले ।
 इतश्चेतस्यान्धकारे आससाद तटन्ततः ॥ १२ ॥
 विस्तारि पङ्कमत्यर्थं दुस्तरं स ऋपस्तरम् ।
 तथैव कृष्यमाणोऽन्यद्रव्यं वनमवाप सः ॥ १३ ॥
 तपान्धकारे सा रौही चकर्व वसुधाधिपं ।
 पुच्छे समं महाभागं छाशं धमनिसन्ततौ ॥ १४ ॥
 तस्याथ स्पर्शसम्भूतामवाप मुदमुत्तमां ।
 ततोऽन्धकारे धमन् भूयो मदनालुष्टमानसः ॥ १५ ॥
 विज्ञाय सानुरागं तं पृष्ठस्पर्शनतत्परं ।
 तान्द्रं तदनस्यान्तः सा रुगी तमुवाच ह ॥ १६ ॥
 किं पृष्ठं वेपथुमता करेण स्पृशसे मम ।
 अन्यैवास्त्र कार्थस्य संजाता ऋपते गतिः ॥ १७ ॥

मास्थाने वो मनो यातं मागम्याहं तवेश्वर ।

किन्तु त्वत्सङ्गमे विघ्नमेष लोलः करोति मे ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति श्रुत्वा वचस्तस्या मृग्याश्च अगतीपतिः ।

जातकौतूहलो रौहीमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥

का त्वं ब्रूहि मृगीवाक्यं कथं मानुषवदद ।

कस्येव लोलो यो विघ्नं त्वत्सङ्गे कुर्वते मम ॥ २० ॥

मृग्युवाच ।

अहंते दयिता भूप प्रागासमुत्पलावती ।

भार्या शताग्रमहिषी दुहिता हृत्तधन्वनः ॥ २१ ॥

राजीवराज ।

किन्तु यावत्कृतं कर्म येनेमां योनिमागता ।

पतिव्रता धर्मायरा सा चेत्यं कथमीदृशी ॥ २२ ॥

मृग्युवाच ।

अहं पितृसुहे बाला सखीभिः सहिता वनं ।

रन्तुं गता ददर्शेकं स्रगं मृग्या समागतं ॥ २३ ॥

ततः समीपवर्तिन्या मया सा ताडिता मृगी ।

मया चस्तां गतान्यथ क्रुद्धः प्राह ततो मृगः ॥ २४ ॥

मूढे किमेवं मत्तासि धिक्ते दौःशील्यमीदृशं ।

आधानकालो येनायं त्वया मे विपत्तिलोक्तः ॥ २५ ॥

वार्चं श्रुत्वा ततस्तस्य मानुषस्येव भाषतुः ।

भीता तमब्रवं कोऽसीत्येतां योनिमुपागतः ॥ २६ ॥

३७

अथैवमस्मिन्महाभारते ॥ ३८ ॥

अथैवमस्मिन्महाभारते ॥ ३८ ॥

अथैवमस्मिन्महाभारते ॥ ३८ ॥

अथैवमस्मिन्महाभारते ॥ ३८ ॥

अथैवमस्मिन्महाभारते ॥ ३८ ॥

अथैवमस्मिन्महाभारते ॥ ३८ ॥

अथैवमस्मिन्महाभारते ॥ ३८ ॥

अथैवमस्मिन्महाभारते ॥ ३८ ॥

अथैवमस्मिन्महाभारते ॥ ३८ ॥

अथैवमस्मिन्महाभारते ॥ ३८ ॥

अथैवमस्मिन्महाभारते ॥ ३८ ॥

अथैवमस्मिन्महाभारते ॥ ३८ ॥

ममता शब्देन लोकं ममताशब्देन भविष्यति ॥ ४८ ॥

ममः स ममसत्त्वोऽयं पिपासां संवर्द्धयति यजे ।

आत्मवृद्धिश्च यत्नं पिपासां संवर्द्धयति ॥ ४९ ॥

अस्ते मम कथं वाचं पुण्यां माता यथा मम ।

विमर्शमात्रेण स्वसमस्तं भविष्यति ॥ ५० ॥

ममसत्त्वोऽयं

ममः पिपासां यथा यत्नं स्वसमस्तं भविष्यति ॥

ममताशब्देन ममताशब्देन भविष्यति ॥ ५१ ॥

युक्ता ममसत्त्वोऽयं पिपासां संवर्द्धयति यथा मम ।

यथापि विमर्शमात्रेण स्वसमस्तं भविष्यति ॥ ५२ ॥

इति ममसत्त्वोऽयं विमर्शमात्रेण स्वसमस्तं भविष्यति ॥

ममताशब्देन ममताशब्देन भविष्यति ॥ ५३ ॥

पिपासां यथा यत्नं स्वसमस्तं भविष्यति ॥ ५४ ॥

विमर्शमात्रेण स्वसमस्तं भविष्यति ॥ ५५ ॥

ममताशब्देन ममताशब्देन भविष्यति ॥ ५६ ॥

युक्ता ममसत्त्वोऽयं पिपासां संवर्द्धयति यथा मम ।

यथापि विमर्शमात्रेण स्वसमस्तं भविष्यति ॥ ५७ ॥

इति ममसत्त्वोऽयं विमर्शमात्रेण स्वसमस्तं भविष्यति ॥

ममताशब्देन ममताशब्देन भविष्यति ॥ ५८ ॥

पिपासां यथा यत्नं स्वसमस्तं भविष्यति ॥ ५९ ॥

व्योतिर्धामा पृथुः काव्यश्चैवोऽग्निर्वलकस्तथा ।
 पीवरश्च तस्मा ब्रह्मन् सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ॥ ५८ ॥
 नरः क्षान्तिः शान्तदान्तजानुजङ्घादयस्तथा ।
 पुत्रास्तु तामसस्थासन् राजानः सुमहाबलाः ॥ ६० ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे तामसमन्वकन्दे ॥ ७४ ॥

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

पञ्चमोऽपि मनुर्ब्रह्मन् रैवतो नाम विश्रुतः ।
 तस्योत्पत्तिं विस्तरशः शृणुष्व कथयामि ते ॥ १ ॥
 ऋषिरासीन्महाभाग ऋतवागिति विश्रुतः ।
 तस्यापुत्रस्य पुत्रोऽभूद्देवत्वन्ते महात्मनः ॥ २ ॥
 स तस्य विधिवच्चक्रे जातकर्मादिकाः क्रियाः ।
 तद्योपनयनादींश्च स चाशीलोऽभवन्मुने ॥ ३ ॥
 यतः प्रभृति जातोऽसौ ततः प्रभृति सोऽष्ट्यधिः ।
 दीर्घरोगपरामर्षमवाप मुनिपुत्रयः ॥ ४ ॥
 माता तस्य परामर्शि कुष्ठरोगादिपीडिता ।
 जगाम स पिता चास्य चिन्तयामास दुःखितः ॥ ५ ॥
 किमेतदिति सोऽष्ट्यस्य पुत्रोऽप्यत्यन्तदुर्मतिः ।
 जघाह भार्यामन्यस्य मुनिपुत्रस्य सम्मुखी ॥ ६ ॥

ततो विषममनसा हृतवागिदमुक्तवान् ।
 कुपुञ्चता मनुष्याणां श्रेयसे न कुपुञ्चता ॥ ७ ॥
 कुपुञ्चो हृदयायासं सर्वदा कुरुते पितुः ।
 मातुश्च स्वर्गसंस्थांश्च स्वपितृन् पातयत्यधः ॥ ८ ॥
 सुहृदां नोपकाराय पितृणाञ्च न हृत्तये ।
 पित्रोर्दुःखाय धिग्जन्म तस्य दुष्कृतकर्मणः ॥ ९ ॥
 धन्यास्ते तनया येषां सर्वस्वीकाभिसम्पत्ताः ।
 परोपकारिणः शान्ताः साधुकर्मण्यनुव्रताः ॥ १० ॥
 अनिर्दत्तं तथा मन्दं परलोकपराकुलं ।
 नरकाय न सद्रव्यं कुपुञ्चालम्बि जन्म नः ॥ ११ ॥
 करोति सुहृदां दैन्यमहितानां तथा मुदं ।
 चकाले च जरां पित्रोः कुपुञ्चः कुरुते भुवं ॥ १२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं सोऽत्यन्तदुष्टस्य पुत्रस्य चरितैर्मुनिः ।
 दद्यान्ममनोऽतिर्दत्तं गर्गमष्टयुत ॥ १३ ॥

ऋतकामवाच ।

सुव्रतेन पुरा वेदा अधीता विधिवत्प्रया ।
 समाप्य वेदान् विधिवत्कृतो दारपरिग्रहः ॥ १४ ॥
 सदारेण क्रियाः कार्याः श्रौताः स्मार्त्ता वषट्क्रियाः ।
 न मे न्यूनाः कृताः काश्चिन्नावदस्य ममामुने ॥ १५ ॥
 गर्भाधानविज्ञानेन न कामसनुरन्धता ।
 पुत्रार्थं जनितश्चायं पुत्रास्त्रो विभ्यता मुने ॥ १६ ॥

सोऽयं किमात्मदोषेषु मम दोषेषु वा मुने ।

अस्मद्दुःखावहो जातो दौःशील्यादभ्युशोकदः ॥ १७ ॥

मर्म उवाच ।

रेवत्यन्ते मुनिश्रेष्ठ जातोऽयं तनयस्तव ।

तेन दुःखाय ते दुष्टे काले यस्मादजायत ॥ १८ ॥

न तेऽपचारो नैवास्व मातुर्नायं कलस्व ते ।

तस्य दौःशील्यचेतुस्तु रेवत्यन्तमुपागतं ॥ १९ ॥

पुत्रनाम उवाच ।

यस्मान्ममैकपुत्रस्य रेवत्यन्तसमुद्भवं ।

दौःशील्यमेतत्सा तस्मात्पततामाशु रेवती ॥ २० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तेनैवं व्याहृते शप्ते रेवत्यृक्षं पपात च ।

पश्यतः सर्वलोक्रस्य विस्मयाविष्टचेतसः ॥ २१ ॥

रेवत्यृक्षं पतितं कुमुदाद्रौ समन्ततः ।

भाषयामास सहसा वनकन्दरनिर्भरं ॥ २२ ॥

कुमुदाद्रिश्च तत्पातात् स्वातो रैवतकोऽभवत् ।

अतीव रम्यः सर्वस्यां पृथिव्यां पृथिवीधरः ॥ २३ ॥

तस्यर्चस्य तु या कान्तिर्जाता पङ्कजिनीसरः ।

ततो जप्ते तदा कन्या रूपेणातीव शोभना ॥ २४ ॥

रेवतीकान्तिसम्भूतां तां दृष्ट्वा प्रमुचो मुनिः ।

तस्या नाम चकारेह्यं रेवती नाम भागुरे ॥ २५ ॥

भाषयामास चैवैतां स्नात्वाभ्याससंश्रवां ।

प्रमुचः स महाभागस्तस्मिन्नेव महीतले ॥ २६ ॥
 तान्तु यौवनिनीं वृद्धा कन्यकां रूपशालिनीं ।
 स मुनिश्चिन्तयामास कीदृश्या भर्ता भवेदिति ॥ २७ ॥
 एवं चिन्तयतस्तस्य ययौ कालो महान् मुने ।
 न चासत्ताद सट्टशं वरं तस्या महामुनिः ॥ २८ ॥
 ततस्तस्या वरं प्रष्टुमग्निं स प्रमुचो मुनिः ।
 विवेश वह्निशालां वै प्रष्टारं प्राह हव्यभुक् ॥ २९ ॥
 महाबलौ महावीर्यः प्रियवाम्भर्मवत्सलः ।
 दुर्गमो नाम भविता भर्ता ह्यस्या महीपतिः ॥ ३० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अनन्तरञ्च मृगयाप्रसङ्गेनागतो मुने ।
 तस्याश्रमपदं धीमान् दुर्गमः स भराधिपः ॥ ३१ ॥
 प्रियव्रतान्वयभयो महाबलपराक्रमः ।
 मुचो विक्रमशीलस्य कालिन्दीवठरोद्भवः ॥ ३२ ॥
 स प्रविश्याश्रमपदं तां तन्वीं जगतीपतिः ।
 अपश्यमानस्तद्वर्णिं प्रियेत्यामन्व्य पृष्टवान् ॥ ३३ ॥

राजोवाच ।

क गतो भगवान्सादाश्रमान्मुनिपुङ्गवः ।
 तं प्रष्टुमिहेच्छामि तत् त्वं प्रब्रूहि शोभने ॥ ३४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अग्निशालां गतो विप्रस्तप्नुत्वा तस्य भाषितं ।
 प्रियेत्यामन्वत्यैव निश्चिकाम त्वदान्वितः ॥ ३५ ॥

स ददर्श महात्मानं राजानं दुर्गमं मुनिः ।
 नरेन्द्रचिह्नसहितं प्रश्रयावनतं पुरः ॥ ३६ ॥
 तस्मिन् दृष्टे ततः शिष्यमुवाच स तु गौतमं ।
 गौतमानीयतां शीघ्रमर्घोऽस्य अगतीयते ॥ ३७ ॥
 एकस्तावदयं भूपश्चिरकालादुपागतः ।
 जामाता च विशेषेण योग्योऽर्घ्यस्य मतो मम ॥ ३८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स चिन्तयामास राजा जामातृकारणं ।
 विवेद च न तन्मौनी जयहेऽर्घ्यं तं नृपः ॥ ३९ ॥
 तमासनगतं विप्रो दृष्टीतार्घं महामुनिः ।
 स्वागतं प्राह राजेन्द्रमपि ते कुशलं दृष्टे ॥ ४० ॥
 क्रोधे बलेऽयं मित्रेषु भृत्यामात्ये नरेश्वर ।
 तद्वात्मनि महाबाहो यच्च सर्वं प्रतिष्ठितं ॥ ४१ ॥
 धत्ती च ते कुशलिनी यत्नं श्वानुतिष्ठति ।
 एच्छाम्यस्यास्ततो नाहं कुशलिन्योऽपरास्तव ॥ ४२ ॥

राजोवाच ।

त्वत्पतादादकुशलं न क्वचिन्मम संप्रत ।
 जातकौतूहलव्यास्मि मम भार्या च का मुने ॥ ४३ ॥

नटविचवाच ।

रेवती समहाभाग चैलोक्यस्यापि सुन्दरी ।
 तव भार्या वरारोहा तां त्वं राजन् वेत्सि किं ॥ ४४ ॥

राजोवाच ।

सुभद्रां श्रावस्तनयां कावेरीतनयां विभो ।
 सुराङ्गजां सुजाताञ्च कदम्बाञ्च वरुण्यजां ॥ ४५ ॥
 विषाढां नन्दिनीञ्चैव वेद्मि भार्यां गृहे द्विज ।
 तिष्ठन्ति मे न भगवन्नेवतीं वेद्मि का न्वियं ॥ ४६ ॥

ऋषिरवाच ।

प्रियेति साम्प्रतं येयं त्वयोक्ता वरवर्त्मिनी ।
 किं विस्मृतन्ते भूपास्तु स्याद्येयं गृहिणी तव ॥ ४७ ॥

राजोवाच ।

सखमुक्तं मया किन्तु भावो दुष्टो न मे मुने ।
 नाप्य कोपं भवान् कर्तुमर्हत्यस्मात् याचितः ॥ ४८ ॥

ऋषिरवाच ।

तत्त्वं ब्रवीषि भूपास्तु न भावस्तव दूषितः ।
 व्याजहार भवानेतद्वह्निना नृप चोदितः ॥ ४९ ॥
 मया पृष्टो हुतवहः कोऽस्या भर्तेति पार्थिव ।
 भविता तेन चाप्युक्तो भवानेवाद्य वै वरः ॥ ५० ॥
 तद्ब्रूयातां मया दत्ता तुभ्यं कन्या नैवाधिय ।
 प्रियेत्यामन्विता सेयं विचारं कुरुषे कथं ॥ ५१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततोऽसावभवन्मौनी तेनोक्तः पृथिवीपतिः ।
 ऋषिस्तथोद्यतः कर्तुं तस्या वैवाहिकं विधिं ॥ ५२ ॥
 तमुद्यतं सा पितरं विवाहाय महात्मने ।

उवाच कम्पा यत्किञ्चित् प्रपन्नयावनतामना ॥ ५२ ॥

यदि मे प्रीतिमांस्तात प्रसादं कर्तुमर्हसि ।

रेवत्युत्ते विवाहं मे तत्करोतु प्रसादितः ॥ ५३ ॥

अविदवाच ।

रेवत्युत्तं न वै भद्रे चन्द्रयोगि व्यवस्थितं ।

अन्यानि सन्ति कृद्धानि सुभ्यु वैवाहिकानि ते ॥ ५४ ॥

कन्योवाच ।

तात तेभ्य विना काञ्चो विफलः प्रतिभाति मे ।

विवाहो विफले काञ्चो मद्विधायाः कथं भवेत् ॥ ५५ ॥

अविदवाच ।

कृतवागिति विख्यातस्तपस्वी रेवतीं प्रति ।

अकार कोपं क्रुद्धेन तेनैवं विनिपातितं ॥ ५६ ॥

जया चासौ प्रतिज्ञाता भार्य्येति मद्विरेकता ।

यु चेच्छसि विवाहं त्वं सङ्कटं नः समागतं ॥ ५७ ॥

कन्योवाच ।

कृतवाक् स मुनिस्तात किमेवं तप्तवांस्तपः ।

न त्वया मम तातेन ब्रह्मबन्धोः सुतासि किं ॥ ५८ ॥

अविदवाच ।

ब्रह्मबन्धोः सुता न त्वं वासे नैव तपस्विनः ।

सुता त्वं मम यो देवान् कर्तुमन्यान् समुत्तरे ॥ ५९ ॥

कन्योवाच ।

तपस्वी यदि मे तातस्तत्किमश्नमिदं दिवि ।

समारोप्य विवाहो मे तदृच्छे प्रियते न तु ॥ ६१ ॥

ऋषिदवाच ।

इवं भवतु भद्रन्ते भद्रे प्रीतिमती भव ।

आरोपयामीन्दुमार्गे रेवत्यृच्छं कृते तव ॥ ६२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तपःप्रभावेन रेवत्यृच्छं मयामुनिः ।

यथा पूर्वन्तथा चक्रे सोमयोगि क्षिप्रोत्तम ॥ ६३ ॥

विवाहश्चैव दुहितुर्विधिवत् मन्त्रयोगिनं ।

निष्पाद्य प्रीतिमान् भूयो जामातारमवाब्रवीत् ॥ ६४ ॥

औदाहिकन्ते भूपाल कच्छतां किं ददाम्यहं ।

दुर्लभ्यमपि दास्यामि ममाप्रतिहतन्तपः ॥ ६५ ॥

राजोवाच ।

मनोः स्वायम्भुवस्याहमुत्पन्नः सन्ततो मुने ।

मन्वन्तराधिपं पुत्रं त्वत्प्रसादात् दृशोम्यहं ॥ ६६ ॥

ऋषिदवाच ।

भविष्यत्येष ते कामो मनुस्त्वत्तनयो मर्ही ।

सकलां भोज्यते भूप धर्माविश्व भविष्यति ॥ ६७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तामादाय ततो भूपः स्वमेव नगरं ययौ ।

तस्मादजायत सतो रेवत्यां रेवतो मनुः ॥ ६८ ॥

समेतः सकलैर्धर्मैर्मानवैरपराजितः ।

विष्णोताखिलशास्त्रार्थो वेदविद्यार्थशास्त्रवित् ॥ ६९ ॥

तस्य मन्वन्तरे देवान् मुनिदेवेन्द्रपार्थिवान् ।
 कथ्यमानान्मया ब्रह्मन् निबोध सुसमाहितः ॥ ७० ॥
 सुमेधस्तथा देवास्तथा भूपतयो दिज ।
 वैकुण्ठश्चामिताभश्च चतुर्दश चतुर्दश ॥ ७१ ॥
 तेषां देवगणानान्तु चतुर्धामपि चेश्वर ।
 नाम्ना विभुरभृदिन्द्रः शतयज्ञोपलक्षकः ॥ ७२ ॥
 हिरण्यलोमा वेदश्रीरूर्ध्वबाहुस्तथापरः ।
 वेदबाहुः सुधामा च पर्जन्यश्च महामुनिः ॥ ७३ ॥
 वशिष्ठश्च महाभागो वेदवेदान्तपारगः ।
 एते सप्तर्षयश्चासन् रैवतस्यान्तरे मनोः ॥ ७४ ॥
 बलवन्धर्महावीर्यः सुवृष्ट्यस्तथापरः ।
 सत्यकाद्यास्तथैवासन् रैवतस्य मनोः सुताः ॥ ७५ ॥
 रैवतान्तास्त मज्जवः कक्षिता ये मया तव ।
 स्वायम्भुवाश्रया ज्येते स्वारीचिषस्तर्मानु ॥ ७६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे रैवत मन्वन्तरं समाप्तं ॥ ७६ ॥

मद्वत्ततितिवमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्येतत्कथितं तुभ्यं पण्ड मन्वन्तरं तव ।

आश्रयका मनोः महं श्रवणार्थमित्यन्तरं ॥ ७७ ॥

मन्त्रमन्त्राणि विनाऽपि यज्यः परमविद्यः ।

यज्यपुन्यमननस्य अमन्यविमर्शविद्य ॥ २ ॥

आत्मानं विजानन् विद्यमभ्यास्य तं पुनः ।

परिवर्जितं धर्मेण पुनरेक्षिष्यत्यथ ॥ ३ ॥

आत्मधरः स आत्मा वै आत्मवत्सर्वमास्थितः ।

अक्षयं तं तदा आत्मा सर्वदा प्राणमभ्यसीत ॥ ४ ॥

भोगाणि क्रियते वत्स धीमते यद्वदेन त्वम् ।

अकालवोधः स आत्माः सर्वज्ञप्रज्ञासि शोभते ॥ ५ ॥

॥ अथ ॥

आत्मविमर्शविद्यं पुरा साक्षात्पि त्वं न पश्यसि ।

अनर्थात्तज्ज्ञानं यदा विनीता आनर्थादिना ॥ ६ ॥

पुष्पगोत्रा य भवती सदाहं सामवेक्ष्यती ।

उष्णीषोष्णीषा यद्विद्यः परिवर्जिता त्वं शतः ॥ ७ ॥

उर्वरपुष्पाका वृक्षसमवर्धना विवेक्षया ।

ततो भवतीति वीर्यः शूण्यं चाप्यथ आदय ॥ ८ ॥

आयं प्रसक्ता साक्षात्पि प्रसक्तं सामवेक्ष्यते ।

मन्त्रमन्त्राणां चैव विनीता आनर्थादिना ॥ ९ ॥

आध्यात्मिकविद्यया यद्वैवर्ते भवतीति ।

प्रदत्तं स्वाध्यासाख्याय तद्यैव प्रतिभासि मे ॥ १० ॥

विद्यं सर्वप्रयोगाय साक्षात्पि आनर्थादिना ।

तस्य कर्मसंश्लेषात्तु भवः फलमभ्योषासि ॥ ११ ॥

तु मे आभासि कोऽप्यथ सर्वज्ञपुङ्गव भव ।

सङ्गतं नातिकासीनं पञ्चसप्तदिनात्मकं ॥ १२ ॥
 तथापि स्निह्यसे सास्त्रा परिष्वजसि चाप्यति ।
 तामेति वत्स भद्रेति निर्व्यसीकं ब्रवीषि मरं ॥ १३ ॥

मालोवाच ।

न त्वाहमुपकारार्थं वत्स प्रीत्या परिष्वजे ।
 न चेदेतद्भवतीत्यै परित्यक्तास्म्यहं त्वया ॥ १४ ॥
 स्वार्थो मया परित्यक्तो यस्ततो मे भविष्यति ।
 इत्युक्त्वा सा तमुत्सृज्य निष्क्रान्ता सुतिकायहात् ॥ १५ ॥
 जडाङ्गवाद्यक्रूरसं युद्धान्तःकरणात्मकं ।
 अहार तं परित्यक्तं सा तदा जातहारिणी ॥ १६ ॥
 सा हत्वा तं तदा बालं विक्रान्तस्य महीभृतः ।
 प्रसूतं पत्नीशयने न्यस्य तस्याददे सुतं ॥ १७ ॥
 त्वमप्यन्यगृहे सीत्वा गृहीत्वा तस्य चात्मजं ।
 तृतीयं भक्षयामास सा क्रमाज्जातहारिणी ॥ १८ ॥
 हत्वा हत्वा तृतीयस्तु भक्षयत्यतिनिर्वृणा ।
 करोत्यनुदिनं सा तु परिवर्णस्तथान्वयोः ॥ १९ ॥
 विक्रान्तोऽपि ततस्तस्य सुतस्यैव महीपतिः ।
 कारयामास संस्कारान्वाचन्यस्य भवन्ति ये ॥ २० ॥
 आनन्देति च नामास्व-पिता चक्रे विधानतः ।
 मुदा परमया युक्तो विक्रान्तः स नराधिपः ॥ २१ ॥
 कुतोपतयनं तन्तु गुरुराह कुमारकं ।
 जनन्याः प्रागुपस्थानं कियतायाभिवादनं ॥ २२ ॥

स गुरोस्तद्वचः श्रुत्वा विहस्यैवमवावधीत् ।

बद्धा मे कतमा माता जननी पाप्मनी नु किं ॥ २३ ॥

गुरुवचनम् ।

त त्वियं ते महाभाग जनयिषी रक्षात्मजा ।

विक्रान्तस्याग्रमहिषी हैमिनी माम् नामतः ॥ २४ ॥

कामम् उवाच ।

इयं जनिषी चैषस्य विशालग्रामवासिनः ।

विप्राग्र्यबोधपुत्रस्य योऽस्मां जातोऽन्वतो वयं ॥ २५ ॥

गुरुवचनम् ।

कृतस्त्वं कथयामन् चैषः को वा त्वयोच्यते ।

सङ्कटं महदाभाति क्व जातोऽन्यत्र वीषि किं ॥ २६ ॥

कामम् उवाच ।

जातोऽहमवनीन्द्रस्य क्षत्रियस्य यज्ञे द्विज- ।

तत्पत्न्या गिरिभद्रायांमाददे जातःहरिणी ॥ २७ ॥

तथाच मुक्ती हैमिन्वा यहीत्वा च सुतम् सा ।

बोधस्य द्विजमुख्यस्य यज्ञे नीतवती पुनः ॥ २८ ॥

भक्षयामास च सुतं तस्य बोधद्विजम्भनः ।

त तत्र द्विजसंस्कारैः संस्कृतो हैमिनीसुतः ॥ २९ ॥

अथमथ महाभाग संस्कृता गुरुणा त्वया ।

मया तव वचः कार्यमुयैमि कतमां गुरो ॥ ३० ॥

गुरुवचनम् ।

अनीन गहनं वत्स सङ्कटं महदानतं ।

न वेद्मि किञ्चिन्मोहेन धमन्तीव हि ब्रह्मयः ॥ ३१ ॥

आनन्द उवाच ।

मोहस्यावसरः कोऽपि जगत्प्रेतं व्यवस्थिते ।

कः कस्य पुत्रो विप्रर्षे को वा कस्य न बान्धवः ॥ ३२ ॥

आरभ्य जन्मनो नृणां सम्बन्धित्वमुपैति यः ।

अन्ये सम्बन्धिनो विप्र सत्युना संनिवर्तिताः ॥ ३३ ॥

अथापि जातस्य सतः सम्बन्धो योऽस्य बान्धवैः ।

सोऽप्यस्ममन्ते देहस्य प्रयात्येषोऽखिलकमः ॥ ३४ ॥

अतो ब्रवीमि संसारे वसतः को न बान्धवः ।

को वापि सततं बन्धुः किं वो विभ्राम्यते मतिः ॥ ३५ ॥

पितृद्वयं मया प्राप्तमस्मिन्नेव हि जन्मनि ।

मातृद्वयञ्च किञ्चिच्च यदन्यदेहसम्भवे ॥ ३६ ॥

सोऽहं तपः करिष्यामि त्वया यो ह्यस्य भूपते ।

विशालप्राप्तः पुत्रश्चैव आनीयतामिह ॥ ३७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः स विस्मितो राजा सभार्यः स ह बन्धुभिः ।

तस्मान्निवर्त्य ममतामनुमेने वनाय तं ॥ ३८ ॥

चैवमानीय तनयं राज्ययोग्यं चकार सः ।

संमान्य ब्राह्मणं येन पुत्रबुद्ध्या स पाण्डितः ॥ ३९ ॥

सोऽप्यानन्दस्तपस्तेपे बाण एव महावने ।

कर्माणां क्षपणार्थाय विमुक्तेः परिपन्थिना ॥ ४० ॥

तपस्यन्तं ततस्तत्र प्राह देवः प्रजापतिः ।

किमर्थं तप्यसे वत्स तपस्तीव्रं वदस्व तत् ॥ ४१ ॥

शानक उवाच ॥

आत्मनः शुद्धिकामोऽहं करोमि भगवंस्तपः ।

वत्साय मम कर्माणि यानि तत्क्षयन्तोन्मुखः ॥ ४२ ॥

ब्रह्मोवाच ॥

क्षीणाधिकारो भवति मुक्तियोग्यो न कर्मवान् ।

सत्त्वाधिकारवान् मुक्तिमवाप्स्यति ततो भवान् ॥ ४३ ॥

भवता मनुना भाव्यं षष्ठेन ब्रह्म तत्कुरु ।

असन्ते तपसा तस्मिन् कृते मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ४४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

रत्युक्तो ब्रह्मणा सोऽपि तथेत्युक्त्वा महामतिः ।

तत्कर्माभिमुखो यातस्तपसो विरराम ह ॥ ४५ ॥

वाचुषेत्याह तं ब्रह्मा तपसो विनिवर्त्तयन् ।

पूर्वं नाम्ना बभूवाह प्रस्थातव्यास्तुषो मनः ॥ ४६ ॥

उपयेमे विदर्भां स सुतामुग्रस्य भूभृतः ।

तस्याश्चोत्पादयामास पुत्रान् प्रस्थातविक्रमान् ॥ ४७ ॥

तस्य मन्वन्तरेणस्य येऽन्तरविदर्भा द्विज ।

ये चर्षयस्तथैवेन्द्रो ये सुताश्चास्य तान् शृणु ॥ ४८ ॥

वार्या नाम सुरास्तत्र तेषामेकोऽष्टको गणः ।

प्रस्थातकर्माणां विग्र यज्ञे हव्यभुजामयं ॥ ४९ ॥

प्रस्थातवज्रवीर्याणां प्रभामण्डलदुर्दृशां ।

द्वितीयश्च प्रसूतास्थो देवानामष्टको गणः ॥ ५० ॥

तथैवाष्टकं हवाम्यो भवाम्यो देवतागणः ।

चतुर्थस्य गणस्तत्र यूयगात्थस्तथाष्टकः ॥ ५१ ॥

सोऽसंज्ञास्तथैवान्ये तत्र मन्वन्तरे विज ।

पञ्चमे च गणे देवास्तत्संज्ञा द्वाभ्युताग्निनः ॥ ५२ ॥

शतं क्रतूनामाहुत्य वस्तेषामधिपोऽभवत् ।

मनोजवस्तथैवेन्द्रः संख्यातो यज्ञभागभुक् ॥ ५३ ॥

सुमेधा विरजाश्चैव हविष्मानक्षतो मधुः ।

अतिनामा सहिष्णुश्च सप्तासन्निति चर्षयः ॥ ५४ ॥

उरूपुङ्गवस्तपुन्नप्रमुखाः समहावलाः ।

चाक्षुषस्थ मनोः पुषाः पृथिवीपतयोऽभवन् ॥ ५५ ॥

एतत्ते कथितं षष्ठं मया मन्वन्तरं विज ।

चाक्षुषस्य तथा जम्भ चरितञ्च महात्मनः ॥ ५६ ॥

साम्मतं वर्त्तते योऽयं नाम्ना धैवस्वतो मनुः ।

सप्तमीयेऽक्षरे तस्य देवाद्यास्तान् शृणुष्व मे ॥ ५७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे षष्ठं मन्वन्तरं समाप्तं ॥ ५८ ॥

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

मार्त्तण्डस्य रवेर्भार्या तनया विश्वकर्माणः ।

संज्ञा नाम महाभागा तस्यां भार्गवजीजनत् ॥ १ ॥

मनुं प्रस्थातयन्नसमनेकस्वामपारगं ।

विवस्वतः सुतो यस्मात्तस्माच्चैवस्वतस्तु सः ॥ १ ॥

संज्ञा च रविष्ठा दृष्टा निमोलयति लोचने ।

यतस्ततः सरोषोऽर्कः संज्ञां निष्ठुरमब्रवीत् ॥ ३ ॥

मयि दृष्टे सदा यस्मात् कुरुषे मेघसंयमं ।

तस्माज्जनिष्यसे मूढे प्रजासंयममं यमं ॥ ४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः सा अपलां दृष्टिं देवी चक्रे भयाकुला ।

विखोलितदृशं दृष्ट्वा पुनराह च तं रविः ॥ ५ ॥

यस्माद्विखोलिता दृष्टिर्मयि दृष्टे त्वयाधुना ।

तस्माद्विखोलां तनयां नदीं त्वं प्रसविष्यसि ॥ ६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तस्यान्तु संजज्ञे भर्तृशापेन तेन वै ।

यमश्च यमुना येयं प्रस्थाता सुमहानदी ॥ ७ ॥

सापि संज्ञा रवेस्तेजः सेहे दुःखेन भाविनी ।

असहन्ती च सा तेजश्चिन्तयामास वै तदा ॥ ८ ॥

किङ्करोमि क्व गच्छामि क्व गतावाञ्च निर्हतिः ।

भवेन्मम कथं भर्ता कोपमर्कश्च मेधति ॥ ९ ॥

इति संचिन्त्य बहुधा प्रजापतिसुता तदा ।

बहु मेने महाभागा पितृसंश्रयमेव सा ॥ १० ॥

ततः पितृयुद्धे गन्तुं कृतबुद्धिर्यशस्विनी ।

आयामयीमात्मतनुं निष्कामे दधितां रवेः ॥ ११ ॥

ताच्छोषाच्च त्वया घेष्मन्धप भानोर्यथा मया ।
 तथा सम्यगपत्येषु वर्तितव्यं यथा रक्षौ ॥ १२ ॥
 पृष्टयापि न वाच्यन्ते तथैतद्भ्रमनं मम ।
 सैवास्मि नाम संशेति वाच्यमेतत्सदा वचः ॥ १३ ॥

कावासंशोवाच ॥

आकेशग्रहणाहेवि आशामास वचस्तव ।
 करिष्ये कथयिष्यामि वृत्तान्तु आपकर्षणात् ॥ १४ ॥
 रत्युक्ता सा तदा दधी अगाम भवनं पितुः ।
 ददर्श तत्र त्वष्टारं तपसा धूतकल्पाय ॥ १५ ॥
 बहुमानाञ्च तेनापि पूजिता विश्वकर्माणा ।
 तस्थौ पितृगृहे सा तु कञ्चित्कालमनिन्दिता ॥ १६ ॥
 ततस्तां प्राह चार्वाङ्गीं पिता मातिचिरोषिता ।
 स्तुत्वा च तनयां प्रेमबहुमानपुरःसरं ॥ १७ ॥
 त्वान्तु मे पश्यतो वत्से दिनानि सुवह्न्यपि ।
 मुहूर्त्तार्द्धसमानि स्युः किन्तु धर्मो विलुप्यते ॥ १८ ॥
 बान्धवेषु चिरं वासो नारीणां न वशस्करः ।
 मनोरथो बान्धवानां नार्या भर्तृगृहे स्थितिः ॥ १९ ॥
 सा त्वं चैलोक्थनादेन भर्ता सूर्येण सङ्गता ।
 पितृगृहे चिरं कालं वस्तुं नार्हसि पुत्रिके ॥ २० ॥
 सा त्वं भर्तृगृहं गच्छ तृष्टोऽहं पूजितासि मे ।
 पुनरागमनं कार्यं दर्शनाय शुभे मम ॥ २१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

तद्युक्ता सा तदा पिशा तवेत्युक्ता च सा मुने ।
संपूजयित्वा पितरं जगामाख्योत्तरान् कुरुन् ॥ २२ ॥
सूर्यतापमनिच्छन्ती तेजसस्तस्य विभ्यती ।
तपश्चचार तच्चापि बहुवारूपधारिणी ॥ २३ ॥
संशयमिति मन्यामो द्वितीयायामहस्पतिः ।
जनयामास तनयौ कन्याय्वैकां मनोरमां ॥ २४ ॥
छायासंज्ञा त्वपत्येषु यथा स्वेष्टति वत्सला ।
तथा न संज्ञा कन्यायां पुत्रयोद्यान्ववर्त्तत ॥ २५ ॥
मखिनाद्युपभोगेषु विशेषमनुवासरं ।
मनुस्तत्क्षान्तवानस्या यमस्तस्या न चक्षमे ॥ २६ ॥
ताडनाय च वै कोपात्यादस्तेन समुद्यतः ।
तस्याः पुनः क्षान्तिमता न तु देहे निपतितः ॥ २७ ॥
ततः शशाप तं कोपाच्छायासंज्ञा यमं द्विज ।
किञ्चित्प्रसूतमाख्योऽपि विचक्षत्याखिपक्षवा ॥ २८ ॥
पितुः पत्नीममर्यादं यन्मां तर्जयसे पदा ।
भुवि तस्मादयं यादस्तवाद्यैव पतिष्यति ॥ २९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

तथाकर्त्तुं यमः शप्यं माया दत्तं भयातुरः ।
प्रभ्येत्य पितरं प्राह प्रखिप्रातपरःसरं ॥ ३० ॥

यम उवाच ॥

जातेतन्महदाश्चर्यं न वेष्टमिति केनचित् ।

माता वात्सल्यमुत्सृज्य शायं पुच्छे प्रयच्छति ॥ ३१ ॥

यथा मनुर्ममाचष्टे नेयं माता तथा मम ।

विगुणेष्वपि पुच्छेषु न माता विगुणा भवेत् ॥ ३२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

यमस्यैतद्वचः श्रुत्वा भगवांस्तिमिरापहः ।

ह्यायासंश्चां समाहूय पप्रच्छ क्व गतेति सा ॥ ३३ ॥

सा चाह तनया त्वष्टुरहं संज्ञा विभावसो ।

पत्नी तव त्वयापत्न्यान्येतानि जनितानि मे ॥ ३४ ॥

इत्थं विवस्वतः सा तु बहुशः पृच्छतो यदा ।

माचक्षते ततः कङ्क्षो भास्वांस्तं शप्तमुद्यतः ॥ ३५ ॥

ततः सा कथयामास यथा दत्तं विवस्वतः ।

विदितार्थस्य भगवान् जनाम त्वष्टुराख्यं ॥ ३६ ॥

ततः स पूजयामास तदा जैलोक्यपूजितं ।

भास्वन्तं परेयां भक्त्या निजगेहमुपागतं ॥ ३७ ॥

संज्ञां पृष्टस्तदा तस्मै कथयामास विश्वकृत् ।

आगतैवेह मे वेश्म भवतः प्रेषितेति वै ॥ ३८ ॥

दिवाकरः समाधिस्थो बडवारूपधारिणी ।

तपश्चरन्ती दृष्ट्वा उत्तरेषु कुरुष्वय ॥ ३९ ॥

सौम्यमूर्तिः शुभाकारो मम भर्ता भवेदिति ।

अभिसन्धिष्व तपसो बुबुधेऽस्य दिवाकरः ॥ ४० ॥

शतनं तेजसो मेऽथ क्रियतामिति भास्करः ।

तन्वाह विश्वकर्माख्यं संज्ञायाः पितरं दिव्य ॥ ४१ ॥

संवत्सरधमेस्तस्य विष्णुकर्मा रवेस्ततः ।

तेजसः शान्तनव्यक्रे स्तूयमानस्य देवतैः ॥ ४२ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वैष्णवत मन्वन्तरे ॥ ७७ ॥

अथ सप्ततितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ॥

ततस्तं तुष्टुवर्देवास्तथा देवर्षयो रविं ।

वाग्भिरीक्ष्यमशेषस्य त्रैलोक्यस्य समागताः ॥ १ ॥

देवा ऊचुः ।

नमस्ते ऋक्स्वरूपाय सामरूपाय ते नमः ।

यजुःस्वरूपरूपाय सामान्ध्यामवते नमः ॥ २ ॥

ज्ञानैकधामभूताय निर्धूततमसे नमः ।

पुण्ड्रज्योतिःस्वरूपाय विशुद्धायामलात्मने ॥ ३ ॥

वरिष्ठाय वरेण्याय परस्मै परमात्मने ।

नमोऽसि सज्जगद्वापि स्वरूपायात्ममूर्तये ॥ ४ ॥

इदं स्तोत्रवरं रम्यं श्रोतव्यं श्रद्धया नरैः ।

क्षिप्रं भूत्वा समाधिस्थो दत्त्वा देवं गुणैरपि ॥ ५ ॥

न शून्यभूतैः श्रोतव्यमेतत्तु सफलं भवेत् ।

सर्वकारसंभूताय निष्ठायै ज्ञानधेतसां ॥ ६ ॥

नमः सूर्यस्वरूपाय प्रकाशात्मस्वरूपिणे ।

भास्कराय नमस्तुभ्यं तथो दिनकृते नमः ॥ ७ ॥

सर्वरीहेतवे चैव सन्धाज्योत्स्नाकृते नमः ।
 त्वं सर्वमेतद्भववान् अगदुद्गमता त्वया ॥ ८ ॥
 भ्रमत्याविद्धमखिलं ब्रह्माख्यं सचराचरं ।
 त्वदंशुभिरिदं स्पृष्टं सर्वं सञ्जायते शुचि ॥ ९ ॥
 क्रियते त्वत्करैः स्पर्शाज्जलादीनां यविषता ।
 होमदानादिको धर्मो मोपकाराय जायते ॥ १० ॥
 तावद्यावत् संयोगि जगदेतच्चदंशुभिः ।
 ऋषस्ते सकला ह्येता यजूर्ध्वेतांनि चान्यतः ॥ ११ ॥
 सकलानि च सामानि निपतन्ति त्वदङ्गतः ।
 ऋक्षयस्त्वं जगन्नाथ त्वमेव च यजुर्मयः ॥ १२ ॥
 यतः साममयश्चैव ततो नास्ति यमीमय ।
 त्वमेव ब्रह्मणो रूपं पराचापरमेव च ॥ १३ ॥
 मूर्त्तामूर्त्तस्तथा सूर्यः स्थूलरूपस्तथा स्थितः ।
 निमेषकाष्ठादिमयः कालरूपः क्षयात्मकः ॥
 प्रसीद स्वेष्टया रूपं स्वतेजःशमनं कुरु ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

एवं संस्तूयमानस्तु देवैर्देवैर्विभिस्तथा ।
 मुमोच स्वं तदा तेजस्तेजसां राशिरव्ययः ॥ १५ ॥
 यत्तस्य ऋक्षयं तेजो भविता तेन मेदिनी ।
 यजुर्मयेनापि दिवं स्वर्गः साममयं रवेः ॥ १६ ॥
 शान्तितास्तेजसो भागा ये त्वद्वा दश पञ्च च ।
 त्वद्देव तेन सर्वस्य कृतं शुभं महात्मना ॥ १७ ॥

चक्रं विष्णोर्वसूनाञ्च शङ्करस्य सुदाहना ।
 मावकस्य तथा शक्तिः शिविका धनदस्य च ॥ १८ ॥
 अन्येषाञ्च सुरारीणामस्त्राण्युद्याणि यानि वै ।
 शस्त्रविद्याधराणाञ्च तानि चक्रे स विश्वकृत् ॥ १९ ॥
 ततश्च षोडशं भागं विभर्त्ति भगवान् विभुः ।
 तत्सेवः पञ्चदशधा शान्तितं विश्वकर्म्मणा ॥ २० ॥
 ततोऽश्वरूपधृग्भानुहस्तानगमत्कुरुम् ।
 ददृशे तच्च सञ्ज्ञाञ्च वडवारूपधारिणीं ॥ २१ ॥
 सा च दृष्ट्वा तमायान्तं परपुंसो विशङ्कया ।
 जगाम संमुखं तस्य पृष्ठरश्मस्तत्परा ॥ २२ ॥
 ततश्च नासिकायोगं तथोक्तञ्च समेतयोः ।
 मासत्यदस्त्रौ तनयावल्लीवक्त्रविनिर्गतौ ॥ २३ ॥
 रेतसोऽन्ते च रेवन्तः खड्गो चर्मो तनुवधूक् ।
 अश्वारूढः समुद्रूतो वायतूलसमन्वितः ॥ २४ ॥
 ततः स्वरूपमनुलं दर्शयामास भानुमान् ।
 तस्यैषा च समालोक्य स्वरूपं मुदमाददे ॥ २५ ॥
 स्वरूपधारिणीञ्चेमामानिनाय निजाश्रयं ।
 सञ्ज्ञां भार्यां प्रीतिमतीं भास्कारो वारितस्कारः ॥ २६ ॥
 ततः पूर्वसुतो योऽस्याः सोऽभूदैवस्वतो मनुः ।
 द्वितीयश्च यमः शापान्दुर्जट्टिरभूत्सुतः ॥ २७ ॥
 तृतीयो मां समादाय पादतोऽस्य महीतले ।
 पतिष्यतीति शायान्तं तस्य चक्रे पिता स्वयं ॥ २८ ॥

धर्मदृष्टिर्यतश्चासौ समो मित्रे तथाऽहिते ।
 ततो नियोगं तं याम्ये चकार तिमिरायधः ॥ २८ ॥
 यमुना च नदी जज्ञे कलिन्दान्तरवाहिनी ।
 अश्विनौ देवभिषजौ क्षतौ पिप्पा महात्मना ॥ २९ ॥
 गुह्यकाधिपतित्वे च रेवम्नोऽपि नियोजितः ।
 छायासंज्ञासुतानाम्च नियोगः श्रूयतां मम ॥ ३० ॥
 पूर्वजस्य मनोस्तुल्यश्छायासंज्ञासुतोऽग्रजः ।
 ततः सावर्गिकीं संज्ञामवाप तमयो रवेः ॥ ३१ ॥
 भविष्यति मनुः सोऽपि बलिरिन्द्रो यदा तदा ।
 शनैश्चरो ग्रहाणाञ्च मध्ये पिप्पा नियोजितः ॥ ३२ ॥
 तयोस्तृतीया या कन्या तपती माम सा कुर्व ।
 नृपात्सम्बरशोतपुत्रमवाप मनुजेश्वरं ॥ ३३ ॥
 तस्य वैवस्वतस्याहं मनोः सप्तममन्तरं ।
 कथयामि सुतान् भूपान्वृषीन् देवान् सुराधिपं ॥ ३४ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्गिके सप्तमोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

ऊनाशीतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

आदित्या वसवो रुद्राः साध्या विश्वे मरुद्गणाः ।
 भृगवोऽङ्गिरसश्चाष्टौ यत्र देवगणाः स्मृताः ॥ १ ॥

आदित्या वसवो रुद्रा विद्येयाः काशपात्मजाः ।
 साध्याश्च वसवो विश्वे धर्मापञ्चगव्यास्त्रयः ॥ २ ॥
 भृगोस्तु भगवो देवाः पुष्पा अङ्गिरसः सुताः ।
 इव सर्गश्च मारीचो विद्येयः साम्प्रताधिपः ॥ ३ ॥
 सूर्जस्त्री नाम चैवेन्द्रो महात्मा यज्ञभागभुक् ।
 अतीता नागता ये च वर्त्तन्ते साम्प्रतश्च ये ॥ ४ ॥
 सर्वे ते विदशेन्द्रास्तु विद्येयास्तुल्यलक्षणाः ।
 सहस्राक्षाः कुलिशिनः सर्वे एव पुरन्दराः ॥ ५ ॥
 मघवन्तो वृषाः सर्वे शृङ्गिनो गजगामिनः ।
 ते शतक्रतवः सर्वे भूताभिभवतेजसः ॥ ६ ॥
 धर्माधैः कारणैः शुद्धैराधिपत्यगुणान्विताः ।
 भूतभक्ष्यभवखाद्याः शृणु चैतच्चयं द्विज ॥ ७ ॥
 भूर्लोकोऽयं स्मृता भूमिरन्तरीक्षं दिवः स्मृतं ।
 दिव्यास्त्रयश्च तथा स्वर्गस्तैलोक्यमिति गद्यते ॥ ८ ॥
 अचिद्यैव वशिष्ठश्च काश्यपश्च महानृषिः ।
 गौतमश्च भरद्वाजो विश्वामित्रोऽथ कौशिकः ॥ ९ ॥
 तथैव पञ्चो भगवान्त्रयीकस्य महात्मनः ।
 समदर्शिस्तु सप्तैते मुनयोऽथ तथान्तरे ॥ १० ॥
 ईश्वराकुर्नाभगश्चैव धृष्टशर्मातिरेव च ।
 नरिष्यन्तश्च विस्थातो नमभगो दिष्ट एव च ॥ ११ ॥
 कुरुपश्च प्रवधश्च वसुमान् लोकविश्रुतः ।
 मनोर्वैषस्वतस्यैते नव पुष्पाः प्रकीर्तिताः ॥ १२ ॥

वैवस्वतमिदं ब्रह्मन् कथितन्ने मयाऋतं ।
 अस्मिन् श्रुते नरः सद्यः पठिते चैव सत्तम ॥
 मुच्यते पातकैः सर्वैः पुण्यञ्च महद्भुते ॥ १३ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिगे मन्वन्तरे वैवस्वतकीर्तनं । ७८ ।

अग्नीतितमोऽध्यायः ।

श्रीकृत्तिकावाच ।

स्वायम्भवाद्याः कथिताः सप्तैते मनवो मया ।
 तदन्तरेषु ये देवा राजानो मुनयस्तथा ॥ १ ॥
 अस्मिन् कल्पे सप्त येऽन्ने भविष्यन्ति महामुने ।
 मनवस्ताम् समाचक्ष्व ये च देवादयश्च ये ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

कथितस्तव सावर्णिग्ध्यायासंज्ञासुतश्च यः ।
 पूर्वजस्य मनोस्तुल्यः स मनुर्भविताष्टमः ॥ ३ ॥
 रामो व्यासो गालवश्च दीप्तिमान् ह्यप एव च ।
 ऋष्यशृङ्गस्तथा द्रोणिस्तच सप्तर्षयोऽभवन् ॥ ४ ॥
 सुतपाश्चामिताभाश्च मुख्याश्चैव विधा सुराः ।
 विंशकः कथिताश्चैषां चयणां विगुणो मखः ॥ ५ ॥
 तपस्तपश्च शक्रश्च क्षुतिर्ज्योतिः प्रभाकरः ।
 प्रभासो दक्षितो घर्मस्तेजोरश्मिश्च वक्रतुः ॥ ६ ॥

इत्यादिकस्तु सुतपा देवानां विंशको गच्छः ।
 प्रभुर्विभुर्विभासाद्यस्तथान्यो विंशको गच्छः ॥ ७ ॥
 सुराणाममितामानु तृतीयमपि मे शृणु ।
 इमो दान्तो ऋतः सोमो विन्ताद्याश्चैव विंशतिः ॥ ८ ॥
 मरुता द्यौते समाख्याता देवा मन्वन्तराधिपाः ।
 मारीचस्यैव ते पुत्राः काश्यपस्य प्रजापतेः ॥ ९ ॥
 भविष्याश्च भविष्यन्ति सावर्णस्यान्तरे मनोः ।
 तेषामिन्द्रो भविष्यस्तु बलिर्वैरोचनिर्मुने ॥ १० ॥
 पाताल आस्ते योऽद्यापि दैत्यः समयबन्धनः ।
 विरजाश्चार्धवीरश्च निम्नोऽहः सत्यवाक् कृतिः ॥
 विष्वाद्याश्चैव तनयाः सावर्ण्यस्य मनोर्नृपाः ॥ ११ ॥

इति श्रीमत्संख्येयपुराणे सावर्ण्ये ॥ ८० ॥

एकाशीतितमोऽध्यायः ।

देवीमाहात्म्यारम्भः ॥

स्यो नमस्तुभ्यै ॥

साकंक्षेय उवाच ॥

सावर्णिः सूर्यतनयो यो मनुः कथ्यतेऽष्टमः ।
निशामय तदुत्पत्तिं विस्तराद्गतो मम ॥ १ ॥
महामायानुभावेन यथा मन्वन्तराधिपः ।
स बभूव महाभागः सावर्णिस्तनयो रवेः ॥ २ ॥
स्वारोचिषेऽन्तरे पूर्वं चैव वंशसमुद्भवः ।
सुरयो नाम राजाऽभूत्समस्ते क्षितिमण्डले ॥ ३ ॥
तस्य पालयतः सम्यक् प्रजाः पुत्रानिवौरसान् ।
बभूवुः शचवो भूपाः कोलाविध्वंसिनस्तथा ॥ ४ ॥
तस्य तैरभवद्युद्धमतिप्रबलदण्डिनः ।
न्यूनैरपि स तैर्युद्धे कोलाविध्वंसिभिर्जितः ॥ ५ ॥
ततः स्वपुरमायातो निजदेशाधिपोऽभवत् ।
आक्रान्तः स महाभागस्तैस्तदा प्रवल्गारिभिः ॥ ६ ॥
आमात्यैर्बलिभिर्दुष्टैर्दुर्बलस्य दुरात्मभिः ।
क्रोधो बलव्यायुक्तं तथापि स्वपुरे ततः ॥ ७ ॥
ततो मृगयाव्याजेन हतस्वाम्यः स भूपतिः ।
एकाकी इयमाकृष्टा जगाम गहनं वनं ॥ ८ ॥

स तत्राश्रममद्राक्षीद्विजयस्य मेधसः ।
 प्रशान्तवापदाकीर्णं मुनिशिष्योपशोभितं ॥ ८ ॥
 तस्यौ कश्चित्स कालश्च मुनिना तेन सत्कृतः ।
 इतस्तेन विचरंस्तस्मिन्मुनिवराश्रमे ॥ ९ ॥
 सोऽचिन्तयत्तदा तत्र ममत्वाकृष्टचेतनः ।
 मत्पूज्यैः पालितं पूर्वं मया हीनं पुरं हि तत् ॥
 मद्भृत्यैस्तैरसदृशैर्धर्मतः पाश्यते न वा ॥ १० ॥
 न जाने स प्रधानो मे भूरहस्ती सदामदः ।
 मम वैरिवशं यातः कान् भोगानुपलभ्यते ॥ ११ ॥
 ये ममानुगता मित्यं प्रसादधनभोजनैः ।
 अमुदसिं भुवं तेऽद्य कुर्वन्त्यन्यमशीक्षता ॥ १२ ॥
 असम्यग्ययशीलैस्तेः कुर्वद्भिः सततं व्ययं ।
 सञ्चितः सोऽतिदुःखेन क्षयं कोषो गमिष्यति ॥ १३ ॥
 एतच्चान्यच्च सततं चिन्तयात्मास पार्थिवः ।
 तत्र विप्राश्चमाभ्यासे वैश्यमेकं ददर्श सः ॥ १४ ॥
 स पृष्टस्तेन कस्यं भो हेतुश्चागमनेऽन कः ।
 सशोक इव कस्त्यान् दुर्मना इव लक्ष्यसे ॥ १५ ॥
 इत्याकर्ण्य वचस्तस्य भूपतेः प्रत्ययोदितं ।
 प्रत्यवाच स तं वैश्यः प्रश्रयावनतो नृपं ॥ १६ ॥
 समाधिर्नाम वैश्योऽहमुत्पन्नो धनिनां कुले ।
 पुत्रदारैर्निरस्तश्च धनलोभादसाधुभिः ॥ १७ ॥
 पिपीनश्च धनैर्हारीः पुत्रैरामृतं मे भवं ।

वनमध्यागतो दुःखी निरस्तश्चासन्नधुभिः । १९ ॥

सोऽहं न वेद्मि पुष्पाणां कुशलाकुशलात्मिकां ।

प्रवृत्तिं स्वजमानांश्च दाराणांश्चाप संस्थितः ॥ २० ॥

किन्तु तेषां गृहे क्षेममक्षेमं किन्तु साम्प्रतं ।

कथन्ते किन्तु सदृता दुर्वृत्ताः किन्तु मे सृताः ॥ २१ ॥

राजीवार्च ॥

येनिरस्तो भवोऽक्षुब्धैः पुत्रदारादिभिर्धनैः ।

तेषु किं भवतः श्रेष्ठमनुब्रूयात् मानसं ॥ २२ ॥

वैद्य उवाच ।

एवमेतद्यथा ग्राह भवानसन्नतं वचः ।

किं करोमि न ब्रूयात्ति मम निष्ठुरतां मनः ॥ २३ ॥

यैः सन्नयज्यं पितृश्रेष्ठं धनक्षुब्धैर्निराकृतः ।

पतिस्वजनहार्दयं हार्दि तेष्वेव मे मनः ॥ २४ ॥

किमेतन्नाभिजानामि जानन्नपि महामते ।

यत्प्रेमप्रवक्ष्यन्ति तं विगुणेष्वपि बन्धुषु ॥ २५ ॥

तेषां कृते मे निःश्वासा दौर्मनस्यश्च जायते ।

करोमि किं यच्च मनस्तेष्वप्रीतिषु निष्ठुरं ॥ २६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तौ सहितौ विप्र तं मुनिं समुपस्थितौ ।

समाधिर्नाम वैश्योऽसौ स च-पार्थिवसत्तमः ॥ २७ ॥

कृत्वा तु तौ यथान्यायं तथार्हन्तेन संविदं ।

उपविष्टौ कथाः काचिज्जकतुर्वैश्वपार्थिवौ ॥ २८ ॥

राजोवाच ।

भगवंस्त्वामहं प्रष्टुमिच्छाम्येकं वदस्व तत् ।
 दुःखाय यन्मे मनसः स्वचित्तायत्ततां विना ॥ २८ ॥
 ममत्वं मम राज्यस्य राज्याङ्गेष्वखिलेष्वपि ।
 जानतोऽपि यथाकस्व किमेतन्मुमिसत्तम ॥ ३० ॥
 अयम् निवृत्तः पुनैर्दारेर्भर्तृस्तथोज्झितः ।
 स्वकनेन च संत्यक्तस्तेषु हार्दीं तथाप्यति ॥ ३१ ॥
 हवमेव तथाहम् दापयत्यन्तदुःखितौ ।
 वृष्टदोषेऽपि विषये ममत्वाकृष्टमानसौ ॥ ३२ ॥
 तत्त्वेनैतन्महाभाग यन्मोहो ज्ञानमोरपि ।
 ममास्य च भवत्येषा विवेकमन्धस्य मूढता ॥ ३३ ॥

अविचवाच ।

ज्ञानमस्ति समस्तस्य जन्तोर्विषयगोचरे ।
 विषयस्य महाभाग याति चैवं पृथक् पृथक् ॥ ३४ ॥
 दिवान्धाः प्राणिनः केचिद्राजान्धास्तथापरे ।
 केचिद्दिवा तथा राजौ प्राणिनस्तुल्यदृष्टयः ॥ ३५ ॥
 ज्ञानिनो मनुजाः सत्यं किन्तु ते न हि केवलं ।
 यतो हि ज्ञानिनः सर्वे पशुपक्षिमृगाद्वर्यः ॥ ३६ ॥
 ज्ञानस्य तन्मनुष्याणां यत्तेषां मृगपक्षिणां ।
 मनुष्याणाञ्च यत्तेषां तुल्यमन्यतथोभयोः ॥ ३७ ॥
 ज्ञानेऽपि सति पश्यैतान् पतगाञ्छावचक्षुषु ।
 यन्मोहादुतान्मोहान् प्रीत्याभासानपि शुभा ॥ ३८ ॥

मानुषा मनुजव्याघ्र साभिलाषाः सुतान् प्रति ।
 लोभात्प्रत्युपकाराय नन्देते किं न पश्यसि ॥ ३८ ॥
 तथापि ममतावर्त्ते मोहगर्त्ते निपातिताः ।
 महामायाप्रभावेन संसारस्थितिकारिणः ॥ ४० ॥
 तस्माच्च विस्मयः कार्यो योगनिद्रा जगत्पतेः ।
 महामाया हरेर्द्वैततया संमोह्यते जगत् ॥ ४१ ॥
 ज्ञानिनामपि चेतांसि देवी भगवती हि सा ।
 बलादाकृष्य मोहाय महामाया प्रयच्छति ॥ ४२ ॥
 तथा विरूढ्यते विश्वं जगदंतस्त्रराचरं ।
 तेषां प्रसन्ना वरदा वृक्षां भवसि मुक्तये ॥ ४३ ॥
 सा विद्या परमा मुक्तेर्हेतुभूता सनातनी ।
 संसारबन्धहेतुश्च सैव सर्वेश्वरेश्वरी ॥ ४४ ॥

राजीवराज ।

भगवन् कीं हि सा देवी महामायेति यां भवान् ।
 ब्रवीति कथमुत्पन्ना सा कर्मास्याश्च किं हि ज ॥ ४५ ॥
 यत्स्वभावा च सा देवी यत्स्वरूपा यदुद्भवा ।
 तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदां वर ॥ ४६ ॥

अधिराज ।

नित्यैव सा जगन्मूर्तिस्तथा सर्वमिदं ततं ।
 तथापि तत्समुत्पत्तिर्बहुधा श्रूयतां मम ॥ ४७ ॥
 देवानां कार्यसिद्ध्यर्थमाविर्भवति सा यदा ।
 उत्पद्येति तदा लोके सा नित्याप्यभिधीयते ॥ ४८ ॥

योगनिद्रां यदा विष्णुर्जगत्येकार्णवीकृते ।
 आस्तीर्य शेषमभजत् कल्पान्ते भगवान् प्रभुः ॥ ४८ ॥
 तदा द्वावसुरौ घोरौ विस्थातौ मधुकैटभौ ।
 विष्णुकर्णमूलोद्धूतौ हन्तुं ब्रह्माणमुद्यतौ ॥ ५० ॥
 स नाभिकमले विष्णोः स्थितो ब्रह्मा प्रजापतिः ।
 दृष्ट्वा तावसुरौ योगौ प्रसुप्तञ्च जमार्हनं ॥ ५१ ॥
 दृष्ट्वाव योगनिद्रान्तामेकाग्रहृदयस्थितः ।
 बिबोधनार्थाय हरेर्हरिनेत्रकृतालयं ॥ ५२ ॥
 विश्वेश्वरौ जगद्वाचीं स्थितिसंस्तरकारिणीं ।
 निद्रां भगवतीं विष्णोरतुलान्तेजसः प्रभुः ॥ ५३ ॥

प्रसीदाम् ।

त्वं स्वाहा त्वं स्वधा त्वं हि वषट्कारः स्वरात्मिका ।
 सुधा त्वमक्षरे नित्ये विधाभावात्मिका स्थिता ॥ ५४ ॥
 चर्चमृणा स्थिता नित्या यानुस्मार्थाविशेषतेः ।
 त्वमेव सा त्वं सावित्री त्वं देवी जननी परा ॥ ५५ ॥
 त्वयैव धार्यते सर्वं त्वयैतत्सृज्यते जगत् ।
 त्वयेतत्पात्यते देवि त्वमत्यक्ते च सर्वदा ॥ ५६ ॥
 विद्वद्भां दृष्टिरूपा त्वं स्थितिरूपा अर्णालने ।
 तथा संहृतिरूपान्ते जगतोऽस्य जगन्मये ॥ ५७ ॥
 महाविद्या महामाया स्रष्टामेधा महाकृतिः ।
 महामोहा च भवती महादेवी महासुरी ॥ ५८ ॥
 प्रकृतिरूपं सर्वस्य गुह्यत्रयविभाविनी ।

कालरात्रिर्महारात्रिर्मोहरात्रिश्च दारुणा ॥ ५८ ॥
 त्वं श्रीस्वमीश्वरी त्वं श्रीस्वं बुद्धिबोधलक्षणा ।
 खज्जा पुष्टिस्तथा लुष्टिस्त्वं शान्तिः क्षान्तिरेव च ॥ ५९ ॥
 खड्गिनी शूलिनी घोरा गदिनी चक्रिणी तथा ।
 शङ्खिनी चापिनी बाणभुसुखीपरिघायुधा ॥ ६० ॥
 सौम्या सौम्यतराशेषसौम्येभ्यस्त्वतिसुन्दरी ।
 परापराङ्गी परमा त्वमेव परमेश्वरी ॥ ६१ ॥
 यश्च किञ्चित्कचिदस्मिन् सदसदाखिलात्मके ।
 तस्य सर्वस्य या शक्तिः सा त्वं किं स्तूयते तदा ॥ ६२ ॥
 यथा त्वया जगत्सृष्टा गजत्पाताक्षि यो जगत् ।
 सोऽपि निद्रावशं नीतः कस्त्वां स्तोतुमिहेश्वरः ॥ ६३ ॥
 विष्णुः शरीरग्रहणमहमीशान एव च ।
 कारितास्ते यतोऽतस्त्वां कः स्तोतुं शक्तिमान् भवेत् ॥ ६४ ॥
 सा त्वमित्यं प्रभावेः स्वैरुदारैर्देवि संस्तुता ।
 मोहयैतौ दुराधर्षावसुरौ मधुकैटभौ ॥ ६५ ॥
 प्रबोधश्च जगत्त्वामी नीयतामच्युतो लघु ।
 बोधश्च क्रियतामस्य हन्तुमेतौ महासुरौ ॥ ६६ ॥

नारद उवाच ।

एवं स्तुता तदा देवी तामसी तत्र वेधसा ।
 विष्णोः प्रबोधनार्थाय निहन्तुं मधुकैटभौ ॥ ६७ ॥
 नेत्रास्यनासिकाबाह्वहृदयेभ्यस्तथौरसः ।
 निर्गम्य दर्शने तस्थौ ब्रह्मणोऽन्यत्कजन्मनः ॥ ६८ ॥

उत्तस्थौ च जगन्नामस्त्वया मुक्तो जनार्दनः ।
 इकार्मावे हि शयनात्ततः स दृष्टो च तौ ॥ ७० ॥
 मधुकैटभौ दुरात्मानावतिवीर्यपराक्रमौ ।
 क्रोधरक्तेशणावत्तुं ब्रह्मास्त्रं जमितोद्यमौ ॥ ७१ ॥
 समुत्थाय ततस्ताभ्यां युयुधे भगवान् हरिः ।
 पञ्च वर्षसहस्राणि वाहुप्रहरणो विभुः ॥ ७२ ॥
 तावत्प्रतिबलोन्मत्तौ महामायाविमोहितौ ।
 उल्लवन्तौ वरोऽस्मत्तो प्रियतामिति केशवं ॥ ७३ ॥

भगवानुवाच ।

भवेतामद्य मे तुष्टौ मम बध्नाबुभावपि ।
 किमन्येन वरेणात्र एतावद्दि दत्तं मम ॥ ७४ ॥

ऋषिरुवाच ।

वञ्चिताभ्यामिति तदा सर्वमापोमयं जगत् ।
 विलोक्य ताभ्यां गदितो भगवान् कमलेक्षणः ॥
 प्रावां जहि न यजोर्ध्वीं सलिलेन परिप्लुता ॥ ७५ ॥

ऋषिरुवाच ।

तवेत्युक्त्वा भगवता शङ्खचक्रगदाभृता ।
 कृत्वा चक्रेण वै छिन्ने जघने शिरसीर्मेयोः ॥ ७६ ॥
 एवमेवा समुत्पन्ना ब्रह्मणा संस्तुता स्वयं ।
 प्रभावमस्या देव्यास्तु भूयः शृणु वदामि ते ॥ ७७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिने मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये
 मधुकैटभवधः ॥ ८१ ॥

दशमीधितमोऽध्यायः ।

अविद्वत्तयाच ।

देवासुरमभूद्युद्धं पूर्णमब्दशतं पुरा ।
महिषेऽसुराणामधिपे देवानाम्च पुरन्दरे ॥ १ ॥
तत्रासुरैर्महावीर्यैर्देवसैन्यं पराजितं ।
जित्वा च सकलान्देवानिन्द्रोऽभून्महिषासुरः ॥ २ ॥
ततः पराजिता देवाः पद्मयोनिं प्रजापतिं ।
पुरस्कृत्य गतास्तथ यथेशगरुडध्वजौ ॥ ३ ॥
यथा वृत्ततथोक्तद्वन्महिषासुरचेष्टितं ।
चिदशाः कथयामासुर्देवाभिभवविस्तरं ॥ ४ ॥
सूर्येन्द्राग्रनिखेन्दूनां यमस्य वरुणस्य च ।
अन्येषाञ्चाधिकारान् स स्वयमेवाधितिष्ठति ॥ ५ ॥
स्वर्गान्निराकृताः सर्वे तेन देवगणा भुवि ।
विचरन्ति यथा मर्त्या महिषेण दुरात्मना ॥ ६ ॥
एतच्च कथितं सर्वममरारिविचेष्टितं ।
शरणाच्च प्रपन्नोऽसौ वधस्तस्य विचिन्त्यतां ॥ ७ ॥
इत्थं निशम्य देवानां वर्चांसि मधुसूदनः ।
चकार कोपं शम्भुश्च मृकुटिकुटीलानमौ ॥ ८ ॥
ततोऽतिक्रोपपूर्णस्य चक्रिणो वदनात्ततः ।
निशङ्काम भवत्तेजो ब्रह्मणः ब्रह्मरस्य च ॥ ९ ॥

अन्येषाञ्चैव देवानां शक्रादीनां शरीरतः ।
 निर्गतं सुमहत्तेजस्तत्तैकं समगच्छत ॥ १० ॥
 अतीव तेजसः कूटं ज्वलन्तमिव पर्वतं ।
 ददृशुस्ते सुरास्तत्र ज्वालाध्यासदिगन्तरं ॥ ११ ॥
 अलुलन्तव तमेजः सर्वदेवशरीरजं ।
 एकत्वं तदमृत्कारी व्याप्तलोकत्रयं त्विषा ॥ १२ ॥
 यदभूच्छास्त्रवन्तेजस्तेनाजायत तन्मुखं ।
 याम्येन चाभवन् केशा बाहवो विष्णुतेजसा ॥ १३ ॥
 सौम्येन स्तनयोर्युग्मं मध्यमैन्द्रेण चाभवत् ।
 वाय्वेन च जङ्घोरं नितम्बस्तेजसा भुवः ॥ १४ ॥
 ब्रह्मणस्तेजसा पादौ तदङ्गुल्योऽर्कतेजसा ।
 वसूनाञ्च कराङ्गुल्यः कौवेरेण च नासिका ॥ १५ ॥
 तस्यास्तु दन्ताः सम्भूताः प्राजापत्येन तेजसा ।
 नयमचित्तं जघ्ने तथा पावकतेजसा ॥ १६ ॥
 ध्रुवौ च सन्ध्योस्तेजः श्रवणावनिलस्य च ।
 अन्येषाञ्चैव देवानां सम्भवस्तेजसां शिवा ॥ १७ ॥
 ततः समस्तदेवानां तेजोराशिसमुद्भवा ।
 तां विलोक्य मुहं प्रापुरमरा महिषाद्विर्ताः ॥ १८ ॥
 भूलं भूलाद्विनिष्कृत्य ददौ तस्मै पिनाकधृक् ।
 चक्रञ्च दत्तवान् कृष्णः समुत्पाद्य स्रुचकतः ॥ १९ ॥
 शङ्खञ्च वरुणः शक्तिं ददौ तस्मै हुताशनः ।
 मासतो दत्तवांखापं वांसपूषो तत्रेधुधी ॥ २० ॥

वज्रमिन्द्रः समुत्पाद्य कुलिशादमराधिपः ।
 ददौ तस्यै सहस्राक्षो घण्टामैरावताग्रजात ॥ २१ ॥
 कालदण्डाक्षमो हस्तं पाशश्चाभ्युपतिर्ददौ ।
 प्रजापतिश्चाक्षमालान्ददौ ब्रह्मा कमण्डलुं ॥ २२ ॥
 समस्तरोमकूपेषु निजरश्मीन्दिवाकरः ।
 कालश्च दत्तवान् खड्गं तस्यार्धर्म्मं च निर्मलं ॥ २३ ॥
 क्षीरोदन्धामलं हारमणरे च तथाम्बरे ।
 चूडामखिलया दिव्यं कुण्डले कटकानि च ॥ २४ ॥
 चङ्कचन्द्रं तथा शुभ्रं केयूरान् सर्वबाहुषु ।
 नूपुरौ विमलौ तद्वज्रैवेयकमनन्तमं ॥ २५ ॥
 अङ्गुरीयकरत्नानि समस्तास्त्रकुलीषु च ।
 विश्वकर्म्मा ददौ तस्यै परशुश्चातिनिर्मलं ॥ २६ ॥
 अस्त्रागणनेकरूपाणि तथाभेद्यश्च दंशनं ।
 अस्त्रानपङ्कजं मालां शिरस्युरसि चापरां ॥ २७ ॥
 अददज्जलधिश्चासौ पङ्कजश्चातिशोभनं ।
 हिमवान् वाहनं सिंहं रत्नानि विविधानि च ॥ २८ ॥
 ददावशून्यं सुरया धामपात्रं धनाधिपः ।
 शेषश्च सर्वनागेशो महामखिविभूषितं ॥ २९ ॥
 नागहारं ददौ तस्यै धत्ते यः पृथिवीमिमां ।
 अन्यैरपि सुरैर्देवी भूषणैरायुधैस्तथा ॥ ३० ॥
 सम्मानिता ननादोक्षैः सादृशासं मुहुर्मुहुः ।
 तस्या नादेन घोरेण कल्लमापरितं नमः ॥ ३१ ॥

अमायतातिमहता प्रतिशब्दो महानभूत् ।
 बृहभुः सकला लोकाः समुद्राश्च चकम्पिरे ॥ ३२ ॥
 बबाल वसुधा चेलुः सकलाश्च महीधराः ।
 जयेति देवाश्च मुदा तामूषुः सिंहवाहिनीं ॥ ३३ ॥
 तदुबुर्मुनयश्चैनां भक्तिनम्रात्ममूर्त्तयः ।
 इदं समस्तं संचुञ्च्य वैलोक्यममरारयः ॥ ३४ ॥
 सच्चिदाग्निसैन्यास्ते समुत्तस्थुर्दधुधाः ।
 आः किमेतदिति क्रोधादाभाष्य महिषासुरः ॥ ३५ ॥
 अश्रधावत तं शब्दमशेषैरसुरैर्वृतः ।
 स ददर्श ततो देवीं व्यासलोकचयं त्विषा ॥ ३६ ॥
 पादाकान्ध्यामतभुवं किरीटोल्लिखितान्वरां ।
 शोभिताशेषपातालां धनुर्ध्यामिःस्वनेन तां ॥ ३७ ॥
 दिशो भुजसङ्घस्त्रेण समन्तादप्य संस्थितां ।
 ततः प्रवहते युद्धं तया देव्या सुरदिषां ॥ ३८ ॥
 शस्त्रास्त्रैर्बहुधा मुक्तैरादीपितदिगन्तरं ।
 महिषासुरसेनानीष्विचुराख्यो महासुरः ॥ ३९ ॥
 युयुधे चामरान्यैश्चतुरङ्गबलान्वितः ।
 रवानामयुतैः षड्भिर्दद्याख्यो महत्तिरः ॥ ४० ॥
 अयुधतायुतानाञ्च सङ्घस्त्रेण महाहनुः ।
 पञ्चाशद्भिश्च नियुतैरसिखीमा महासुरः ॥ ४१ ॥
 अयुतानां शतैः षड्भिर्वाक्कली युयुधे रणे ।
 गजवाजिसङ्घस्त्रैश्चैरनेकैः परिवारितः ॥ ४२ ॥

हतो रथानां कोट्या च युद्धे तस्मिन्मयुधतः ।
 विहातास्योऽयुतानाम् पञ्चाशन्निरधायुतैः ॥ ४३ ॥
 युयुधे संयुगे तच्च रथानां परिवारितः ।
 अन्ये च तत्रायुतशो रथनागहवैर्हताः ॥ ४४ ॥
 युयुधुः संयुगे देव्या सह तच्च महासुराः ।
 कोटिकोटिसहस्रैस्तु रथानां दान्तिनान्तथा ॥ ४५ ॥
 हयानाम् हतो युद्धे तत्राभ्युपविष्टासुरः ।
 तीमरैर्भिन्दिपाक्षैश्च शक्तिभिर्मुष्णैस्तथा ॥ ४६ ॥
 युयुधुः संयुगे देव्या खड्गैः परशुपट्टिशैः ।
 केचिच्च चिक्षिपुः शक्तीः केचित्पाशांस्तथापरे ॥ ४७ ॥
 देवीं खड्गप्रहारैस्तु ते तां हन्तुं प्रचक्रमुः ।
 सापि देवी ततस्तानि शस्त्राण्यस्त्राणि चण्डिका ॥ ४८ ॥
 लीलयैव प्रविष्टेद निजशस्त्रास्त्रवर्षिणी ।
 अनायस्तानना देवी स्तूयमाना सुरर्षिभिः ॥ ४९ ॥
 मुमोक्षासुरदेहेषु शस्त्राण्यस्त्राणि चेश्वरी ।
 सोऽपि क्रुद्धो धुतशटो देव्या बाह्वनकेशरी ॥ ५० ॥
 चचारासुरसैन्येषु वर्णेष्विव हुताशनः ।
 निश्वसात्प्रमुखा योश्च युध्यमाना रणेऽम्बिका ॥ ५१ ॥
 त एव सद्यः सम्भूता गणाः शतसहस्रशः ।
 युयुधुस्ते परशुभिर्भिन्दिपासासिपट्टिशैः ॥ ५२ ॥
 नाशयन्तोऽसुरगणान्देवी शक्रपट्टहिताः ।
 महादेवता यद्वान्महाः शक्रास्तथापरे ॥ ५३ ॥

गदग्राय तच्चैवान्ये तस्मिन् युद्धमहोत्सवे ।
 ततो देवी विशूलेन गदया शक्तिदृष्टिभिः ॥ ५४ ॥
 खड्गादिभिश्च शतशो निजघान महासुरान् ।
 पातयामास चैवान्धान् घण्टास्त्रविमोहितान् ॥ ५५ ॥
 असुरान् भुवि प्राशेन बद्धा चान्यामकर्षत ।
 केचिद्विधाततास्तीक्ष्णैः खड्गपातैस्तथापरे ॥ ५६ ॥
 विपोथिता निपातेन गदया भुवि शेरते ।
 वेमश्च केचिद्रुधिरं मण्डलेन मृशं हताः ॥ ५७ ॥
 केचिन्निपातिता भूमी भिन्नाः शूलेन वधसि ।
 निरन्तराः शरौघेन कृताः केचिद्रणाजिरे ॥ ५८ ॥
 तेनानुकारिणः प्राणाश्चमुच्युस्त्रिदशार्दनाः ।
 केचापिद्वाहवम्बिह्वलाम्बिह्वलीवास्तथापरे ॥ ५९ ॥
 शिरांसि पेतुरन्येषामन्ये मध्ये विदारिताः ।
 विच्छिन्नजङ्घास्त्वपरे पेतुर्वर्षां महासुराः ॥ ६० ॥
 एकवाह्वक्षिचरणाः केचिद्देव्या विधातताः ।
 द्विजेऽपि चान्ये शिरसि पतिताः पुनरुत्थिताः ॥ ६१ ॥
 कवन्धा युयुधुदेव्या युहीतपरमायुधाः ।
 मन्वत्स्वापरे तत्र युद्धे तूर्व्यसयाश्रितताः ॥ ६२ ॥
 कवन्धाम्बिह्वलशिरसः खड्गशक्त्युष्टिपाणयः ।
 तिष्ठ तिष्ठेति भाषन्तो देवीमन्ये महासुराः ॥ ६३ ॥
 पातितै रघमागाश्वैरसुरैश्च वसुन्धरा ।
 अगम्या साऽभवत्तत्र संघामूत्स मसारणः ॥ ६४ ॥

शोणितौघा महामघः सद्यस्तत्र विसृज्यतुः ।
 मध्ये चासुरसैन्यस्य वारुणासुरवाजिनां ॥ ६५ ॥
 क्षणेन तन्महासैन्यमसुराणान्तथाग्निना ।
 निन्ये क्षयं यथा वह्निस्तृणदाहमहावयं ॥ ६६ ॥
 स च सिंहो महानादमुत्सृजन् घुतकेशरः ।
 शरीरेभ्योऽमरारोणामसूनिव विचिन्वति ॥ ६७ ॥
 देव्या गणैश्च तैस्तत्र कृतं युधं तथाऽसुरैः ।
 यथैषान्तुल्यधुर्देवाः पुण्यदृष्टिमुचो दिवि ॥ ६८ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे साधुर्लिंगे मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये महिमा
 सेनारथा ॥ ८२ ॥

नवमीतिसप्तोऽध्यायः ॥

नवविंशत्यध्यायः ॥

निहत्यमानं तत्सैन्यमवलोक्य महासुरः ।
 सेनानीश्चिह्नुरः कोपाद्ययौ योद्धुमध्याग्निनां ॥ १ ॥
 स देवीं शरवर्षणवर्षं समरेऽसुरः ।
 यथा मेरुगिरेः शृङ्गं तोयवर्षेण तोयदः ॥ २ ॥
 तस्य च्छिन्ना ततो देवी लीलयैव शरोत्करान् ।
 जघान तुरगान् वासैर्यन्तारन्ध्रैव वाजिनां ॥ ३ ॥
 चिच्छेद च धनुः सद्यो क्षजम्बातिसमुच्छ्रितं ।
 विव्याध चैव गाधेषु क्षिप्रधन्यानमाभुगैः ॥ ४ ॥

स च्छिन्नधन्वा विरयो हताश्वो हतसारथिः ।
 अश्वधावत तां देवीं खड्गचर्मधरोऽसुरः ॥ ५ ॥
 सिंहमाहत्य खड्गेन तीक्ष्णधारेण मूर्धनि ।
 आजधान भुजे सद्यो देवीमप्यतिवेगवान् ॥ ६ ॥
 तस्याः खड्गो भुजं प्राप्य पक्वाण्यनन्दन ।
 ततो जग्राह शूलं स कोपादखण्डलोचनः ॥ ७ ॥
 विक्षेप च ततस्तस्य भद्रकाव्यां महासुरः ।
 आजगम्यमानन्तेजोभीरविविम्बमिवाम्बरात् ॥ ८ ॥
 दृष्ट्वा तदापतच्छूलं देवीं शूलममुञ्चत ।
 तच्छूलं शतधा तेन नीतं स च महासुरः ॥ ९ ॥
 हते तस्मिन्महावीर्ये महिषस्य चमुपतौ ।
 आजगाम गजारूढश्चाभरस्त्रिदशार्दनः ॥ १० ॥
 सोऽपि शक्तिं मुमोक्षाथ देव्यास्तामम्बिकां द्रुतं ।
 ह्मंकाराभिहतां भूमौ यातयामास निष्प्रभं ॥ ११ ॥
 भयां शक्तिं निपतितां दृष्ट्वा क्रोधसमन्वितः ।
 विक्षेप चामरः शूलं वाणैस्तदपि साञ्चिनत् ॥ १२ ॥
 ततः सिंहः समुत्पत्य गजकुम्भान्तरस्थितः ।
 बाहुयुद्धेन युयुधे तेनोच्चैस्त्रिदशारिणः ॥ १३ ॥
 युध्यमानौ ततस्तौ तु तस्मात्तगाग्निर्ही गतौ ।
 युयुधातेऽतिसंरब्धौ प्रहातैरतिदारुणैः ॥ १४ ॥
 ततो वेगात् समुत्पत्य निपत्य च स्रगारिणा ।
 करप्रहारेण शिरश्चाभरस्य पृष्ठकृत्तं ॥ १५ ॥

उदग्रश्च रणे देव्या शिलादृक्षादिभिर्हतः ।
 दन्तमुष्टितलैश्चैव कराश्च निपातितः ॥ १६ ॥
 देवी क्रुद्धा गदापातैश्चूर्णयामास चोद्धतं ।
 वाक्कुलं भिन्दिपालेन वाणैस्ताम्रं तथान्वक्तं ॥ १७ ॥
 उघ्रास्वमुग्रवीर्यश्च तथैव च महाहनुं ।
 चिमेवा च निशूलेन जघान परमेश्वरी ॥ १८ ॥
 विडालस्यासिना कायात् पातयामास वै शिरः ।
 दुर्हरं दुर्मुखश्चोभौ गरैर्निन्दे यमक्षयं ॥ १९ ॥
 एवं संक्षीयमाणे तु स्वसैन्ये मर्हिषासुरः ।
 माहिषेण स्वरूपेण चासयामास तान् गणान् ॥ २० ॥
 कांश्चित्तुण्डप्रहारेण क्षुरक्षेपैस्तथापरान् ।
 छाद्रूलताडितांश्चान्यान् शृङ्गाभ्याश्च विदारिताम् ॥ २१ ॥
 वेगेन कांश्चिदपरात्वादेन धूमकेन च ।
 निश्चासपर्वनान्यान् पातयामास भूतले ॥ २२ ॥
 निपात्य प्रमथानीकमभधापत सोऽसुरः ।
 सिंहं हन्तुं महादेव्याः कोपश्चक्रे ततोऽम्बिका ॥ २३ ॥
 सोऽपि कोपान्महावीर्यः क्षुरक्षुष्ममहीतलः ।
 शृङ्गाभ्यां पर्वताभ्यांश्चिक्षेप च ननाद च ॥ २४ ॥
 वेगधूमणविचुम्भा मही तस्य व्यशीर्यत ।
 छाद्रूलेनाहतश्चाग्निः प्राधयामास सर्वतः ॥ २५ ॥
 धुतशृङ्गविभिन्नाश्च खण्डखण्डं ययुर्धनाः ।
 क्षासानिलास्ताः यतश्चो निपेतुर्नभसोऽचलाः ॥ २६ ॥

इति क्रोधसमाधातमापतन्तं महासुरं ।
 इष्ट्वा सा चण्डिका कोपं तद्वधाय तदाकरोत् ॥ २७ ॥
 सा त्रिसुता तस्य वै पार्श्वं तं बबन्ध महासुरं ।
 तत्याज माहिषं रूपं सोऽपि बहो महान्धरे ॥ २८ ॥
 ततः सिंहोऽभवत्सद्यो यावत्तस्याम्बिका शिरः ।
 क्षिनन्ति तावत् पुरुषः खड्गपाणिरवश्यत ॥ २९ ॥
 तत एवाशु पुरुषं देवी चिच्छेद शायकैः ।
 तं खड्गवर्माणा साहं ततः सोऽभून्महागजः ॥ ३० ॥
 करेण च महासिंहं तच्छक्रेण जगच्छं च ।
 कर्षतस्तु करन्देवी खड्गेन निरहन्तत ॥ ३१ ॥
 ततो महासुरो भूयो माहिषं वपुरास्थितः ।
 तत्रैव क्षोभयामास त्रैलोक्यं सचराचरं ॥ ३२ ॥
 ततः क्रुद्धा जगन्माता चण्डिका पानमुत्तमं ।
 पयो पुनः पुनश्चैव जहासाकणलोचना ॥ ३३ ॥
 ननर्ह चासुरः सोऽपि बलवीर्यमदोद्धतः ।
 विघाताभ्याञ्च चिक्षेप चण्डिकां प्रति भूधरान् ॥ ३४ ॥
 सा च तान् प्रहितांस्तेन चूर्णयन्ती शरोत्करैः ।
 उवाच तं मदोद्धूतमुखरागाकुलाक्षरं ॥ ३५ ॥

देवुवाच ।

गर्जं गर्जं क्षणं मूढं मधु माधत् पिबाम्यहं ।
 मया त्वयि हतेऽप्यैव गर्जिष्यन्त्याशु देवताः ॥ ३६ ॥
 त्वमुक्त्वा समुत्पत्य साकृन्वा तं महासुरं ।

पादेनाक्रम्य कक्षे च युष्मेनैवममताडयत् ॥ ३७ ॥
 ततः सोऽपि यदाक्रान्तस्तथा निजमुखात्ततः ।
 अर्धनिष्क्रान्त एवाति देव्या वीर्यैश्च संवतः ॥ ३८ ॥
 अर्धनिष्क्रान्त एवाप्तौ युध्यमानो महासुरः ।
 तथा महासिना देव्या शिरश्छिन्वा निपातितः ॥ ३९ ॥
 ततो हाहाकृतं सर्वं दैत्यसैन्यं जनाय तत् ।
 प्रहर्षञ्च परं जग्मुः सकला देवतागणाः ॥ ४० ॥
 लुप्तवृक्षां सुरा देवीं सह दिव्यैर्षवर्षिभिः ।
 जगुर्गन्धर्वपतयो नन्दलुब्धाश्चरोगणाः ॥ ४१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्धिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये
 महिमासुरपथः । ८३ ।

पतुरभीतितमोऽध्यायः ।

प्रतिपद्यते ।

शक्रादयः सुरगणा निवृत्तेऽतिवीर्यै
 तस्मिन् दुरोत्मनि सुरारिवक्त्रे च देव्या ।
 तां लुप्तवुः प्रलतिनखशिरोऽधरांसा
 वाम्भिः प्रहर्षपुलकोन्नमन्वारुदेहाः ॥ १ ॥
 देव्या यया ततमिदं जगदात्मशक्त्या
 निःशेषदेवगणशक्तिसमूहमूर्त्या ।

तामम्बिकामखिलदेवमहर्षिपूज्यां
 भक्त्या नताः स्म विदधातु शुभानि सा नः ॥ २ ॥
 यस्याः प्रभावमनुसं भगवानमन्तो
 ब्रह्मा हरश्च न हि वक्तुमशं वक्ष्ये ।
 सा चण्डिकाखिलजगत्परिपालनाय
 नाशाय चाशुभभयंस्त्य मतिं करोतु ॥ ३ ॥
 या श्रीः स्वयं सृष्टितां भवनेष्वखिलीः
 पापात्मनां कृतघिनां हृदयेषु बुद्धिः ।
 श्रद्धा सतां कुलजनप्रभस्य लज्जा
 तां त्वां नताः स्म परिपालय देवि विश्वे ॥ ४ ॥
 किं वर्णयाम तव रूपमचिन्त्यमेतत्
 किञ्चातिवीर्यमसुरक्षयकारि भूरि ।
 किञ्चाह्वेषु चरितानि तवाति यानि
 सर्वेषु देव्यसुरदेवगणादिकेषु ॥ ५ ॥
 हेतुः समस्तजगतां त्रिगुणापि दोषै-
 र्न ज्ञायते हरिहरादिभिरप्यपारा ।
 सर्वश्रयाखिलमिदं जगदंशभूत-
 मव्याकृता हि परमा प्रकृतिस्तुतमाद्या ॥ ६ ॥
 यस्याः समस्तसुरता समुदीरयेन
 तृप्तिं प्रयाति सकलेषु मन्त्रेषु देवि ।
 स्नाहसि वै पितृगणस्य च तृप्तिहेतु-
 रक्षार्यसे त्वमत एव जनैः स्तुता च ॥ ७ ॥

या मुक्तिहेतुरविचिन्त्यमहाप्रतापः
 अभ्यस्यसे समियतेन्द्रियतत्त्वसारैः ।
 मोक्षार्थिभिर्मुनिभिरस्तसमस्तदोषै-
 र्विहासि सा भगवती परमा हि देवि ॥ ८ ॥
 शब्दात्मिका सुविमलग्यजुषां निधान-
 मुन्नीतरम्यपदपाठवताम् साक्षात् ।
 देवी चयी भगवती भयभावमाय
 वांस्ती च सर्वजगतां परमार्तिहन्त्री ॥ ९ ॥
 मेधासि देवि विदिताखिलशास्त्रसारा
 दुर्गासि दुर्गभवसागरनौरसङ्गा ।
 श्रीः कैटभारिहृदयैककृताधिवासा
 गौरी त्वमेव शशिमौलिकृतप्रतिष्ठा ॥ १० ॥
 ईषत्सङ्गासममलं परिपूर्णचन्द्र-
 विम्बामुकारि कलकोत्तमकामि कामनं ।
 अत्यद्भुतं प्रहृतमासकृपा तथापि
 वक्त्रं विलोक्य सहसा महिषासुरेण ॥ ११ ॥
 दृष्ट्वा तु देवि कुपितं भक्तटीकराल-
 मुखं शङ्कसदृशच्छवि यत्र सद्यः ।
 प्राणान्मुमोक्ष महिषसादतीव विभ्रं
 केकीकृत्यते हि कुपितामैकदर्शनेन ॥ १२ ॥
 देवि प्रसीद परमा भवती भवाय
 सद्यो विनाशयसि कोपवती कुलाग्नि ।

विज्ञातमेतदधुनैव यदस्तमेतन्नीतं
 वक्षं सुविपुलं मन्त्रिणासरस्य ॥ १३ ॥
 ते सन्मता जन्मपदैषु धनानि तेषां
 तेषां यज्ञांसि न च सीदति धर्मवर्मः ।
 धन्यास्त एव निभृतात्मजस्त्यदारा
 येषां सदाभ्युदयदां भवती प्रसन्ना ॥ १४ ॥
 धर्म्याणि देवि सकलानि सदैव कर्मा-
 न्यत्याहृतः प्रतिदिनं सुकृती करोति ।
 स्वर्गं प्रयाति च ततो भवतीप्रासादा-
 लोकपथेऽपि फलदा ननु देवि तेन ॥ १५ ॥
 दुर्गे स्मृता हरसि भीतिमशेषजन्तोः
 स्वस्तेः स्मृता मतिमतीव शुभान्प्रदासि ।
 हारिषु दुःखभयहारिणि का त्वदन्या-
 सर्वोपकारकराय सदा रक्षिता ॥ १६ ॥
 हर्षितैर्जगदुपैति सुखं तद्यैते
 कुर्वन्तु नाम नरकाय चिराय पापं ।
 संश्रामस्त्युभयिगम्य दिवं प्रयान्तु
 मत्वेति नृणमर्चितान् विनिर्धंसि देवि ॥ १७ ॥
 दृष्टैव किञ्च भवती प्रकरोति भक्त
 सर्वासुरानरिषु यत् प्रहियोषि शस्त्रम् ।
 लोकान् प्रयान्तु रिषवीऽपि हि शस्त्रपूता
 इत्थं मतिर्भवति तेऽपि तेऽतिबाधो ॥ १८ ॥

खड्गप्रभानिकरविष्कुरसैस्तथोगैः ।

यूसाग्रकान्तिनिवर्त्तेन दृष्टोऽसुरार्ण ।

यन्नागता विस्रयमंभुमदिन्दुखण्ड-

योग्यामनं तव विलोकयतां तदेतत् ॥ १८ ॥

दुष्टतदृशशमनं तव देवि शीलं

रूपं तथैतद्विचिन्तयतुर्धर्मन्यैः ।

वीर्येष्वप्यमृतं कृतदेवपराक्रमाणां

वैरिष्वपि प्रकटितेव दद्यात्स्वयेत्यं ॥ २० ॥

केतोपमा भवतु तेऽस्य पराक्रमस्य

रूपस्य शत्रुभयकार्यतिहारि कुप ।

चित्ते कृपा समरनिष्ठुरता च दृष्टा

त्वय्येव देवि वरदे भुवनत्रयेऽपि ॥ २१ ॥

पैलोक्यमृतदखिलं रिपुनाशनेन

चातं त्वया समरमूर्धनि तेऽपि हत्वा ।

नीता दिवं रिपुगणा भयमप्यपास्त-

मस्माकमुन्नदसुरारिभवकमस्ते ॥ २२ ॥

मूलैर्न पाहि नो देवि पाहि खड्गेन चाश्विके ।

षट्पाश्वमेन नः पाहि चापज्वालितस्वमेन च ॥ २३ ॥

प्राच्यां रक्ष प्रतीच्यां च पश्चिमे रक्ष दक्षिणे ।

आमणेनात्ममूलस्य उत्तरस्यान्तयेऽहरि ॥ २४ ॥

सौम्यानि यानि रूपानि पैलोके विचरन्ति ते ।

यानि चात्यर्धबोराणि ते रक्षाभ्यांस्तथा भुवं ॥ २५ ॥

उत्तमलङ्कारादीनि यानि अस्मादि तेऽम्बिके ।

हरपद्मवसन्तीनि तैरस्मान्मम सर्वतः ॥ २६ ॥

अविदवाप ।

इवं स्तुता सुरैर्दिव्यैः कुसुमैर्नन्दनोद्भवैः ।

अर्चिता जगतां धात्री तथा गन्धानुलेपनैः ॥ २७ ॥

भक्त्या समस्तैस्त्रिदशैर्दिव्यैर्धूपैस्तु धूपिता ।

प्राह प्रसादसुमुखी समस्तान् प्रयत्नान् सुरान् ॥ २८ ॥

देवताय ।

त्रियतां चिदशाः सव्यं वदस्मत्तोऽभिवाञ्छितं ।

ददाम्यहमिति प्रीत्या स्तवैरेभिः सुपूजिता ॥ २९ ॥

देवा जगुः ।

भगवत्या कृतं सर्वं न किञ्चिदवशिष्यते ।

यदयं निहतः शङ्खरस्माकं महिषासुरः ॥ ३० ॥

यदि वापि वरो देयस्त्वयास्माकं महेश्वरि ।

संघृता संस्पृता त्वज्जो हितेयाः परमापदः ॥ ३१ ॥

यश्च मर्त्यः स्तवैरेभिरुवां स्तोष्यत्यमलानने ।

तस्य विस्तर्द्दिविभवैर्धनदारादिसम्पदां ॥

उदयेऽस्मत्प्रसन्ना त्वं भवेद्याः सर्वदाशुभिके ॥ ३२ ॥

अविदवाप ।

इति प्रसादिता देवैर्जगत्तोऽर्थे तथात्मनः ।

तथेत्युक्ता भद्रकाली बभूवान्तर्हिता त्वप ॥ ३३ ॥

इत्येतत्कथितं भूमि-सम्पत्तयः सा यथा पुरा ।

देवी देवशरीरेभ्यो जगत्प्रवर्तितैषिणी ॥ ३४ ॥

पुनश्च गौरीदेशा सा समुद्रूता यथाभवत् ।

यथाय दुष्टदैत्यानां तथा गुह्यनिगुह्ययोः ॥ ३५ ॥

रक्षसाय च लोकानां देवानामुपकारिणी ।

तच्छृणुष्व मयास्थातं यथावत्कथयामि ते ॥ ३६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सायनिश्वरे मन्त्रकण्ठे देवीमाधारणे महिषा

वधः समाप्तः ॥ ८३ ॥

पञ्चशतितमोऽध्यायः ॥

॥ विवर्धनः ॥

पुरा गुह्यनिगुह्याभ्यामसुराभ्यां प्रचीयते ।

चैकोक्तं यच्चभागाच्च हता मदवस्थाश्रयात् ॥ १ ॥

तावेव सूर्यतां तदधिकारं तमेव च ।

कौबेरमथ याम्यथ चक्राते यक्षस्तथा ॥ २ ॥

तावेव पवनर्षिश्च चक्रतुर्गद्विकर्मा च ।

ततो देवा विनिर्भूता भृष्टराक्षसाः पराजिताः ॥ ३ ॥

हताधिकारास्त्रिदशास्ताभ्यां सर्वे निराकृताः ।

महासुराभ्यां तां देवीं संस्मरन्त्यपराजिता ॥ ४ ॥

त्वया स्मार्कं वरो हतरे यथापत्तु स्मृताग्निहोत्राः ।

भवतां नाशयिष्यामि तन्मयात् परममहः ॥ ५ ॥

इति कृत्वा मतिं देवा हिमवत्सं गगेश्वरं ।
अमुंस्तत्र ततो देवीं विष्णुमावां प्रहृष्टदुः ॥ ६ ॥

देवा जगुः ।

नमो देव्यै महादेव्यै शिवायै सततं नमः ।
नमः प्रकृत्यै भद्रायै नियन्ताः प्रवताः स तां ॥ ७ ॥
रौद्रायै नमो नित्यायै गौर्व्यै धाम्यै नमो नमः ।
लोकायै चेन्दुरूपिण्यै सुखायै सततं नमः ॥ ८ ॥
कल्याण्यै प्रवता एवै सिद्धौ कुर्मो नमो नमः ।
नैर्ऋत्यै भूभृतां लक्ष्म्यै शर्व्यायै ते नमो नमः ॥ ९ ॥
दुर्गायै दुर्गपारायै सारायै सर्वकारिण्यै ।
स्वायै तथैव कृष्णायै धूम्रायै सततं नमः ॥ १० ॥
शतिसोम्यातिरौद्रायै नतास्तस्यै नमो नमः ।
नमो जगत्प्रतिष्ठायै देव्यै कृत्यै नमो नमः ॥ ११ ॥
वा देवी सर्वभूतेषु विष्णुमायेति श्रद्धिता ।
नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १२ ॥
वा देवी सर्वभूतेषु चेतनेत्यभिधीयते ।
नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १३ ॥
वा देवी सर्वभूतेषु बुद्धिरूपेण संस्थिता ।
नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १४ ॥
वा देवी सर्वभूतेषु मित्रारूपेण संस्थिता ।
नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १५ ॥

या देवी सर्वभूतेषु शुभारूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १६ ॥

या देवी सर्वभूतेषु शायारूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १७ ॥

या देवी सर्वभूतेषु शक्तिरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १८ ॥

या देवी सर्वभूतेषु दुष्टारूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ १९ ॥

या देवी सर्वभूतेषु क्षान्तिरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २० ॥

या देवी सर्वभूतेषु ज्ञानिरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २१ ॥

या देवी सर्वभूतेषु लज्जारूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २२ ॥

या देवी सर्वभूतेषु शान्तिरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २३ ॥

या देवी सर्वभूतेषु शंभारूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २४ ॥

या देवी सर्वभूतेषु क्षान्तिरूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २५ ॥

या देवी सर्वभूतेषु लज्जारूपेण संस्थिता ।

नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २६ ॥

वा देवी सर्वभूतेषु दृष्टिरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २७ ॥
 वा देवी सर्वभूतेषु कृष्टिरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २८ ॥
 वा देवी सर्वभूतेषु द्वाकरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ २९ ॥
 वा देवी सर्वभूतेषु लुष्टिरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ ३० ॥
 वा देवी सर्वभूतेषु भाद्ररूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ ३१ ॥
 वा देवी सर्वभूतेषु आश्रितरूपेण संस्थिता ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ ३२ ॥
 इन्द्रियाग्रामधिवासी भूतानामाश्रितेषु वा ।
 भूतेषु सततं तस्यै आश्रितेभ्यो नमो नमः ॥ ३३ ॥
 चित्तिरूपेण वा कृत्वा भैतव्याथ स्थिता जगत् ।
 नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥ ३४ ॥
 क्षुता सुरैः पूर्वमभीष्टसंग्रवात्
 तथा सुरेन्द्रेण दिग्नेषु सेविता ।
 करोतु सा नः शुभहेतुदीप्तरी ॥ ३५ ॥
 शुभानि भद्रान्यभिदत्तु चापदः ॥ ३५ ॥
 वा साम्प्रतं शोद्धतवैद्यतापितै-
 रक्ष्माभिरीक्ष्य च सुरैर्नमस्यते ॥ ३६ ॥

वा च स्मृता तत्त्वसमेव चरन्ति नान्यथा ।

सर्वापदे अस्तिपितृमूर्तिभिः ॥ ४६ ॥

अथविषयः ।

एवं स्तवादिपुक्तानां देवानां तत्र पार्ष्णी ।

जातुमभ्याययौ तोये जात्रया नृपमन्दन ॥ ४७ ॥

साऽब्रवीत्तान् सुरान् सभुर्मर्द्दिः स्तूयतेऽथ का ।

शरीरकोषतस्माः समुद्रुताब्रवीच्छिव ॥ ४८ ॥

स्तोत्रं ममैतत्स्त्रियते युष्मदैत्यनिराकृतैः ।

देवैः समेतैः समरे निबुधेन पराजितैः ॥ ४९ ॥

शरीरकोषाद्यतस्माः पार्ष्ण्या निःश्रुतामिका ।

कौषिकीति समस्तेषु ततो लोकेषु गीयते ॥ ५० ॥

तस्यां विनिर्गतायान्तु स्रष्टाभूत्सापि पार्ष्णी ।

कालिकेति समाख्याता विमाचलकृतायवा ॥ ५१ ॥

ततोऽम्बिकां परं रूपं विश्रवां सुमनोहरं ।

ददर्श चण्डो भुवःस्थ भूत्यौ युष्मन्निमुष्मयोः ॥ ५२ ॥

ताभ्यां युष्माय चाख्याता अतीव सुमनोहरा ।

काप्यास्ते स्त्री महाराज भासयन्ती विमाचलं ॥ ५३ ॥

नैव तावक् कचिद्रूपं दृष्टं केनचिदुत्तमं ।

प्रायतां काप्यसौ देवी सृष्टताप्सासरेखर ॥ ५४ ॥

स्त्रीरत्नमतिपार्ष्णी शोभयन्ती दिगस्त्रिधा ।

सा तु तिष्ठति दैत्येन्द्र तां भवान् द्रष्टुमर्हति ॥ ५५ ॥

यानि रक्षाणि मन्त्रयो नवास्त्रादीनि त्रै प्रभोः ।

बैलोक्ते तु समस्तानि साम्प्रतं भानि ते वरे ॥ ४६ ॥

हेरावतः समानीतो गजराजं पुरन्दरसत् ।

धारिणाततश्चायं तत्रैषोऽसौऽथवा वयः ॥ ४७ ॥

विमानं हंससंयुक्तमेतत्तिष्ठति तेऽङ्गमे ।

रत्नभूतमिष्टामीतं कदासीदेषसोऽद्भुतं ॥ ४८ ॥

निधिरेष महापद्मः समानीतो धनेश्वरात् ।

किञ्चिद्विनी ददौ चाब्धिर्मातामस्तान्यद्भुता ॥ ४९ ॥

हृषन्ते वाक्त्रयं गेहे काञ्चनस्त्रावि तिष्ठति ।

तवायं स्यन्दनवरो यः पुरासीत् प्रजापतेः ॥ ५० ॥

वन्द्योऽहं त्रान्तिदा माम् शक्तिरीश त्वया कृता ।

प्राणः सखितराजस्य आलुस्तव परिग्रहे ॥ ५१ ॥

निशुभस्याब्धिजाताश्च समस्ता रत्नजातयः ।

वह्निरपि ददौ हृभ्यमग्निशौचे च वाससी ॥ ५२ ॥

एवं दैत्येन्द्र रत्नानि समस्तान्धातुतानि ते ।

स्त्रीरत्नमेवा श्रद्धाशी त्वया कस्यान्यदृच्छते ॥ ५३ ॥

अपिदवाप ।

निशम्येति वचः शुभः च तदा चरुमण्डयोः ।

प्रेषयामास सुग्रीवं कृतं देव्या महासुरं ॥ ५४ ॥

इति चेति च वक्तव्या सा गत्वा वचनाम्वन ।

ववा चाभ्येति संग्रीत्या तथा कथं त्वया लघु ॥ ५५ ॥

स तत्र गत्वा ववाक्ते श्रीशोऽहोऽतिशोभने ।

सा देवी तत्र ततः प्रवृत्ता लघुरयः गिरा ॥ ५६ ॥

दूतः कथयन् ।

देवि दैत्येश्वरः पूज्यः श्रीलोकेश्वरः परमेश्वरः ।

दूतोऽहं प्रेषितस्तेन त्वत्सत्त्वमिहानतः ॥ ५७ ॥

अथाहताक्षः सर्वासु यः सद्यः देवयोनिषु ।

निर्जितास्त्रिसदैत्यारिः स यदीह मय्युष्य तत् ॥ ५८ ॥

मम पैलोक्यमस्त्रिंशं मम देवा वशानुमाः ।

यज्ञभागानहं सर्वाभुपास्मामि सुखं सुखं ॥ ५९ ॥

पैलोक्ये वररत्नानि मम यस्याक्षशेषतः ।

तथैव गजरत्नानि कृत्वा देवेभ्युवाच नः ॥ ६० ॥

क्षीरोदमयनोद्भूतमश्नरत्नं ममामरैः ।

उच्चैः श्रवससंज्ञं तत्प्रक्षिपत्य समर्पितं ॥ ६१ ॥

यानि चान्यानि देवेषु गन्धर्वेषुरगेषु च ।

रत्नभूतानि भूतानि मानि मय्येव शोभने ॥ ६२ ॥

क्षीररत्नभूतां त्वां देवि लोकेश्वरं मन्यामहे वयं ।

सा त्वमस्मानुपागच्छ यतो रत्नभुजो वयं ॥ ६३ ॥

मां वा समानुजं वापि निमुञ्चामुदविक्रमं ।

भज त्वं चण्डालापाङ्गि रत्नभूतासि वै यतः ॥ ६४ ॥

परमैश्वर्यमलुप्तं प्राप्स्यसे मत्परिग्रहात् ।

एतद्युद्धा समाप्नोष्य मत्परिग्रहतां व्रज ॥ ६५ ॥

अपि कथय ।

रथ्युक्ता सा तदा देवी गङ्गीरान्तःस्थिताः जगती ।

दुर्गा भगवतो भद्राः श्रेष्ठं धार्मिकं यतः ॥ ६६ ॥

देवतायः ।

सत्यमुक्तं त्वया माध मिथ्या किञ्चित्प्रयोदितं ।
 पैलोक्ताधिपतिः शुभो निशुभश्चापि तादृशः ॥ ६७ ॥
 किं त्वय यत्प्रतिज्ञातं मिथ्या तत्क्रियते क्व ।
 मृत्युतामस्यबुद्धित्वात् प्रतिज्ञा या कृता पुरा ॥ ६८ ॥
 यो मां जयति संग्रामे यो मे द्रुपे व्यपोहति ।
 यो मे प्रतिबलो लोके स मे भर्ता मभिष्यति ॥ ६९ ॥
 तदागच्छतु शुभोऽथ निशुभो वा महासरः ।
 मां जित्वा किञ्चिरेखाय पार्श्वे यच्छातु मे खड्ग ॥ ७० ॥

। अन्तर्गतं च इत्यर्थः यत्तु अन्तर्गतं
 दूत उवाच ।

प्रवर्णितासि मैवं त्वं देवि ब्रूहि ममाद्यतः ।
 पैलोक्ते कः पुमांस्तिष्ठेदग्रे शुभनिशुभयोः ॥ ७१ ॥
 अन्येषामपि दैत्यानां सर्वे देवा न वै युधि ।
 तिष्ठन्ति संमुखे देवि किं पुनः स्त्री त्वमेकिका ॥ ७२ ॥
 इन्द्राद्याः सकला देवास्तस्यैषां न संयुगे ।
 इक्षादीनां कृष्णतेषां स्त्री प्रयास्यति संमुखं ॥ ७३ ॥
 सा त्वं गच्छ मयैवोक्ता पार्श्वे शुभनिशुभयोः ।
 केशकर्ध्वनिर्धूतगौरवा मां गमिष्यति ॥ ७४ ॥

देवतायः ।

एवमेतदस्त्री शुभो निशुभश्चातिवीर्यवान् ।
 किं करोति प्रतिज्ञातं मिथ्या तत्क्रियते क्व ।

स त्वं गच्छ मयौक्तस्ते यदेतत्सर्वमाहुतः ।

तदापश्चात्सुरेन्द्राय स च युक्तं करोतु मत् ॥ ७६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सायनिने मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये देव्यः दूत-
वर्णनम् ॥ ७५ ॥

महर्षीतितमोऽभवात् ।

अथिववाच ।

इत्याकर्ण्य यचो देव्याः स दूतोऽमर्षपूरितः ।

समायुष्ट समागम्य दैत्यराजाय विस्तरात् ॥ १ ॥

तस्य दूतस्य तद्वाक्यमाकर्ण्य सुरराट् ततः ।

सकोपः प्राक्त दैत्यानामधिपं धूम्रलोचनं ॥ २ ॥

हे धूम्रलोचनांशु त्वं स्वसैन्यपरिवारितः ।

तामानय दलाद्दुष्टां क्रोशार्कष्यविह्वलां ॥ ३ ॥

तत्परिचाख्यः कश्चिद्यदि बोनिष्ठतेऽपरः ।

स हन्तव्योऽमरो वापि यचो गन्धर्व एव वा ॥ ४ ॥

अथिववाच ।

तेनाग्रसस्ततः शीघ्रं स दैत्यो धूम्रलोचनः ।

हतः पश्चात् स हस्त्राणामसुराणां द्रुतं ययौ ॥ ५ ॥

स दृष्ट्वा तां ततो देवीं लुहिनाचलसंस्थितां ।

जगादोच्चैः प्रवाहीति मूलं शुभनिशुभावयोः ॥ ६ ॥

न चेत् प्रीत्याद्य भवती मङ्गलार्थमुदीक्षति ।
ततो बलाभयास्त्रेण केशाकर्षणमिच्छतां ॥ ७ ॥

वैकुण्ठाय ।

देवोऽश्वरेण प्रहृतो बलवान् बलसंयुतः ।
बलाभयसि मामेवं ततः किन्तो करोम्यहं ॥ ८ ॥

अम्बिकाय ।

इत्युक्तः सोऽभ्यधावतामसुरो भूखलोचनः ।
हंकारेणैव तं भक्ष्य सा जकाराम्बिका ततः ॥ ९ ॥
अथ क्रुधं महासैन्यमसुरालातयाम्बिकां ।
वधार्थं शायकैस्तीक्ष्णैस्तथा शक्तिपरश्वधैः ॥ १० ॥
ततो धुतसटः क्रीपात् कृत्वा नादं सुभैरवं ।
पपातासुरसेनायां सिंहो देव्याः स्ववाहनः ॥ ११ ॥
काञ्चित्करप्रहारेण देव्यामास्त्रेण चापरान् ।
आक्रान्त्वा चाधरेत्तान्यान् अघातं सुमहासुरान् ॥ १२ ॥
केषाञ्चित्पाटयामास नखैः कोष्ठानि केशरी ।
तथा तलप्रहारेण शिरांसि कृतवान् घृणक् ॥ १३ ॥
विद्धिषबाहुशिरसः कृतास्त्रेण तथापरे ।
पपौ च रुधिरं कौष्ठादन्धेषां धुतकेशरः ॥ १४ ॥
अनेन तद्वलं सर्वं ह्यवं नीतं महात्मना ।
तेन केशरिणा देव्या वाहनेनातिकोपिना ॥ १५ ॥
श्रुत्वा तमसुरं देव्या निहतं भूखलोचनं ।
बलवत् कथितं कृतं देवीकेशरिणा ततः ॥ १६ ॥

कुक्षोप दैत्याधिपतिः शुम्भः प्रस्फुरिताधरः ।
 आभ्रापयामास च तौ चण्डमुखौ महासुरौ ॥ १७ ॥
 हे चण्ड हे मुख मलैर्बहुलैः परिवारितौ ।
 तव गच्छतं गत्वा च सा समानीयतां त्वयु ॥ १८ ॥
 केशेष्वारुण्य वज्रा वां यदि वः संग्रयो युधि ।
 तदाशेषायुधैः सर्वैरसुरैर्विमिश्रयतां ॥ १९ ॥
 तस्यां हतायां दुष्टायां सिंहे च विनिपातिते ।
 ग्रीष्ममामयतां वज्रा युहीत्वा तामघाम्बिकां ॥ २० ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिने मन्वतरे देवीमाहात्म्ये मुक्ताभिरुक्तं
 सेवानीयमसीचमपधः ॥ ८६ ॥

सप्तश्रीतितनीऽध्यायः ॥

अविद्यमानः ।

आभ्रापयामास ततो दैत्याश्चण्डमुखदुरोगमाः ।
 चतुरङ्गवसोपेता ययुरभ्युचतायुधाः ॥ १ ॥
 ददृशुस्ते ततो देवीमोघदासां व्यवस्थितां ।
 सिंहस्योपरि शैलेन्द्रशृङ्गे महति काञ्चने ॥ २ ॥
 ते हृष्टा तां समादातुमुद्यमन्वकुरुयताः ।
 आकृष्टचापासिधरास्तथान्ये तत्समीपमाः ॥ ३ ॥
 ततः क्षीपन्वकारोच्चैरम्बिका तामरीन् प्रति ।
 क्रोपेन चास्या वदनं मसीवर्णमभूत्तदा ॥ ४ ॥

मकुटीकुटिलात्तस्या खखाटफलकाद्भुतं ।
 कासी कराखवदना विनिष्क्रान्तासिपाशिमो ॥ ५ ॥
 विचित्रखट्वाङ्गधरा नरमाखाविभूषणा ।
 दीपिचर्मपरीधाना मुष्कमांसातिभैरवा ॥ ६ ॥
 प्रतिविस्तारवदना जिह्वाखलनभीषणा ।
 निमग्ना रक्तनयना नावापूरितदिङ्मुखा ॥ ७ ॥
 सा वेगेनाभिपतिता घातयन्ती महासुरान् ।
 तेन्ये तत्र सुरारीखामभक्षयत तद्वत् ॥ ८ ॥
 पार्थिव्याद्याङ्गुश्याङ्गियौधधवटासमन्वितान् ।
 समादायैकहस्तेन मुखे चिच्छेप वारखान् ॥ ९ ॥
 तद्यैव योधं तुरगै रथं सारथिना सह ।
 निक्षिप्य वक्त्रे दशनैस्त्वयत्यतिभैरवं ॥ १० ॥
 रक्तं जग्राह केशेषु ग्रीवायामथ चापरं ।
 पादेनाक्रम्य चैवान्धसुरसान्यमपोषयत् ॥ ११ ॥
 तैर्मूर्क्तानि च मस्त्राणि महास्त्राणि तद्यासुरैः ।
 मुखेन जग्राह रुधा दशनैर्मूर्खितान्यपि ॥ १२ ॥
 वलिनां तद्वत् सर्वमसुराणां महात्मना ।
 ममर्द्दाभक्षयञ्चान्यानन्यांश्चाताडयन्मया ॥ १३ ॥
 असिना निहताः केचित् केचित् खट्वाङ्गताडिताः ।
 जम्बुर्विनाशमसुरा दस्ताग्राभिहतास्तथा ॥ १४ ॥
 चरेन तद्वत् सर्वमसुराणां निपातितं ।
 दृष्ट्वा चक्रेऽभिदुद्राव तां कालीमतिभीषणां ॥ १५ ॥

शूरवर्षमहाभीमैर्भीमाक्षीं तां महासुरः ।
 क्रादयामास चक्रे च मुखः चित्तैः सहस्रशः ॥ १६ ॥
 तानि चक्राग्यनेकानि विशमानानि तन्मुखं ।
 बभूव्यथार्कविम्बानि सुवह्निं वनोदरं ॥ १७ ॥
 ततो जहासातिरुषा भीमं भैरवमादिमी ।
 काली कराक्षवक्रान्तर्दुर्दर्शदम्नोक्त्व सा ॥ १८ ॥
 उवाच च महासिंहं देवी चण्डमधावत ।
 गृहीत्वा चास्य केशेषु शिरस्तेजासिनाच्छिन्नात् ॥ १९ ॥
 अथ मुण्डोऽप्यधावतां दृष्ट्वा चण्डं निपातितं ।
 तमप्यपातयद्भूमौ सा खड्गाभिहतं कृषत् ॥ २० ॥
 हतश्रेष्ठं ततः सैन्यं दृष्ट्वा चण्डं निपातितं ।
 मुण्डश्च सुमहावीर्यं दिशो भेजे भयादुरं ॥ २१ ॥
 शिरश्चण्डस्य काकी च गृहीत्वा मुण्डमेव च ।
 ग्राह प्रचण्डादृहासमिश्रमभ्येत्य चण्डिकां ॥ २२ ॥
 मया तपाचोपहतौ चण्डमुण्डौ महापथू ।
 युद्धयन्ते स्तयं युष्मं निशुम्भश्च हनिष्यसि ॥ २३ ॥

अविशवात् ।

तावानीतौ ततो दृष्ट्वा चण्डमुण्डौ महासुरौ ।
 उवाच काली कल्याणी ललितं चण्डिका वचः ॥ २४ ॥
 यस्याश्चण्डश्च मुण्डश्च गृहीत्वा त्वमुपागता ।
 चामुण्डेति ततो लोके स्थातां देवि भविष्यसि ॥ २५ ॥

इति श्रीभार्गवस्य पुराणे सावर्णिगे मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये

चण्डमुण्डवधः ॥ ८७ ॥

अष्टाश्रीतितमोऽध्यायः ।

अविदवाच ।

बभूवुः च निहतो दैत्ये मुह्ये च विनिपातिते ।
 बहुलेषु च सैन्येषु क्षयितेष्वसुरेश्वरः ॥ १ ॥
 ततः कोपपराधीनचेताः शुभः प्रतापवान् ।
 सद्योगं सर्वसैन्यानाम्नैत्यानामादिदेश ह ॥ २ ॥
 अथ सर्वबलैर्देत्याः पृथगीतिरुदायथाः ।
 क्रमूनाञ्चतुरशीतिनिर्मयान् स्वबलैर्हताः ॥ ३ ॥
 कोटिबीर्यास्त्रि पञ्चाशदसुराणां कुलानि वै ।
 व्रतं कुलानि धीमतां निर्गच्छन्तु ममाश्रया ॥ ४ ॥
 कालका दौर्धता मौर्ध्याः कालजेयास्तथासुराः ।
 युद्धाय सज्जा निर्यान्तु आश्रया त्वरिता मम ॥ ५ ॥
 इत्याज्ञाप्यासुरपतिः शुभो भैरवशासनः ।
 निर्जगाम महासैन्यसहस्रैर्बहुभिर्हतः ॥ ६ ॥
 आयातं चण्डिका दृष्ट्वा तत्सैन्यमतिभीषणं ।
 आस्वनैः पूरयामास धरणीगगमान्तरं ॥ ७ ॥
 ततः सिंहो महामादमतीय कृतवाक्यम् ।
 पृथ्वास्वमेन तावदादामित्रिका चोपहंस्यत् ॥ ८ ॥
 धनुर्ध्यासिंहघटानां शब्दापूरितदिब्रुवा ।
 निनादैर्भीषणैः काशी जित्ये विस्तारितामना ॥ ९ ॥

तस्मिन्नादमुपश्रुत्य दैत्यसैन्यैश्चतुर्हिमं ।
 देवीसिंहस्तथा काशी सरोधैः परिवारिता ॥ १० ॥
 हतस्त्रिभुक्तरे भूष विनाशाय सुरहिषां ।
 भवायामरसिंहानामतिवीर्यबलान्विताः ॥ ११ ॥
 ब्रह्मेशगुहविष्णूनां तथेन्द्रस्य च शक्तयः ।
 शरीरेभ्यो विनिष्कस्य तद्रूपैश्चविट्कां ययुः ॥ १२ ॥
 यस्य देवस्य यद्रूपं यथा भूषणवाहनं ।
 तत्तदेव हि तच्छक्तिरसुरान् योजुमाययौ ॥ १३ ॥
 हंसयुक्ते विमानाग्रे साक्षसूचकमण्डलुः ।
 आयाता ब्रह्मणः शक्तिर्ब्रह्माक्षीं साभिधीयते ॥ १४ ॥
 माहेस्वरी वृषारूढा विष्णुखरधारिणी ।
 महाहिमखया प्राप्ता चन्द्रेखाविभूषणा ॥ १५ ॥
 कौमारी शक्तिहस्ता च मयूरवरवाहना ।
 योद्धुमभ्याययौ दैत्यात्मनिका मुहूरुपिणी ॥ १६ ॥
 तथैव वैष्णवी शक्तिर्गण्डोपरि संस्थिता ।
 शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गखड्गहस्ताभ्युपाययौ ॥ १७ ॥
 यश्ववाराहमतुलं रूपं या विधत्ते हरेः ।
 शक्तिः साप्याययौ तच्च वाराहो विधत्ते तनुं ॥ १८ ॥
 नारसिंही नृसिंहस्य विधत्ते सदृशं वयुः ।
 प्राप्ता तच्च सटाक्षेपक्षिप्तनक्षत्रसंहतिः ॥ १९ ॥
 वज्रहस्ता तथैवैन्द्री गजराजोपरि स्थिता ।
 प्राप्ता तच्चक्ष्मण्यना यथा शक्रस्तथैव सा ॥ २० ॥

ततः परिहृतस्नाभिरीशानो देवशक्तिभिः ।
 इच्छन्तामसुराः शीघ्रं मम प्रीत्याह चण्डिका ॥ २१ ॥
 ततो देवीशरीरासु विनिष्क्रान्तातिभीषका ।
 चण्डिकाशक्तिरत्यग्रा शिवाशतनिमादिनी ॥ २२ ॥
 सा चाह धूम्रजटिसमीशानमपराजिता ।
 दूतत्वं गच्छ भगवन् पार्श्वे शुभनिशुभयोः ॥ २३ ॥
 ब्रूहि शुभं निशुभञ्च दानवायतिगर्वितौ ।
 वे चान्ये दानवास्तत्र युद्धाय समुपस्थिताः ॥ २४ ॥
 पैलोक्षमिन्द्रो सभर्ता देवाः सन्तु हविर्भुजः ।
 यूयं प्रयात पातार्थं यदि जीवितुमिच्छथ ॥ २५ ॥
 वशावलेपादयचेन्नवन्तो युद्धकारुन्धिनः ।
 तदागच्छत दृष्यन्तु मण्डिताः पिशितेन वः ॥ २६ ॥
 यतो नियुक्तो दैत्येन तथा देवा शिवः स्वयं ।
 शिवदूतोति लोकेऽस्मिंस्ततः सा स्वातिमागता ॥ २७ ॥
 तेऽपि श्रुत्वा वचो देव्याः सर्वास्थातं मचासुराः ।
 समर्षापूरिता जग्मुर्यतः कात्यायनी खिता ॥ २८ ॥
 ततः प्रथममेवाग्रे शरशतगुट्टिहृष्टिभिः ।
 वर्षुर्बभूवतामर्षास्तां देवीममरारयः ॥ २९ ॥
 सा च तान् प्रतिहान् बाणान् शूलचक्रपरश्वान् ।
 चिच्छेद लीलयाध्मातघनमूर्ध्नैर्महेशुभिः ॥ ३० ॥
 तस्याग्रतस्तथा काशी शूलपातविदारितान् ।
 चण्डीरूपोचितांशरीन् कुर्वती कञ्जरसदा ॥ ३१ ॥

कमण्डलुजलाक्षेपहतवीर्यान् हतौजसः ।
 ब्रह्माणी चाकरोष्णं येन येन स्य चावति ॥ ३२ ॥
 माहेच्छरो विशुद्धेन तत्रा चक्रेष वैष्णवी ।
 दैत्यान् अधान कौमारी तत्रा शास्त्रदातिकोपना ॥ ३३ ॥
 ऐन्द्रीकूलिप्रपातेन शतशो दैत्यदानवाः ।
 येषुर्विदारिताः पृथ्वां च विरौषप्रवर्षिणः ॥ ३४ ॥
 तुण्डप्रहारविध्वस्ता दंष्ट्राग्रचतवचसः ।
 वराहमूर्च्छा न्यपतन्मक्रेश च विदारिताः ॥ ३५ ॥
 नखैर्विदारितांश्चान्यान् मलयन्ती महासुरान् ।
 नारसिंही च चाराणौ नादापूर्वदिग्भरा ॥ ३६ ॥
 चण्डाङ्गहासैरसुराः शिवदूत्यमिदूषिताः ।
 पेतुः पृथिव्यां पतितास्ताश्चखादाय सा तदा ॥ ३७ ॥
 इति मातृगणं कुक्षं मर्दयन् महासुरान् ।
 दृष्ट्वाभ्युपायैर्विविधैर्नयुर्देवारिसैनिकाः ॥ ३८ ॥
 पलायनपरान् दृष्ट्वा दैत्यान्मातृगणार्दितान् ।
 योद्धुमभ्यावयौ कुक्षो रक्तवीर्यो महासुरः ॥ ३९ ॥
 रक्तविन्दुर्यदा भूमौ पतत्यस्य शरीरतः ।
 समुत्पतति मेदिन्यस्तत्रमावसुतदासुरः ॥ ४० ॥
 युयुधे स गदापाणिरिन्द्रशक्त्या महासुरः ।
 ततश्चैन्द्री स्ववज्रेण रक्तवीर्यमताडयत् ॥ ४१ ॥
 कुलिशेनाहतस्याशु तस्य सुखाय शोचितं ।
 समुत्पत्ततो योवास्तद्रूपस्तत्पराङ्मुखः ॥ ४२ ॥

दावसः पतिनास्तस्य चरीराद्विन्दुवः ।
 तावसः पुद्गला आतास्तदीर्घवल्गुविज्रभाः ॥ ४३ ॥
 ते चापि युयुधुस्तश्च पुद्गला रक्तसम्भवाः ।
 समं मातृभिरत्युग्रमस्वपातातिभीषणं ॥ ४४ ॥
 पुनश्च वज्रपातेन शतमस्य शिरो यदा ।
 बवाह रक्तं पुद्गलास्ततो जाताः सहस्रशः ॥ ४५ ॥
 वैष्णवी समरे चैनं चक्रोत्थाभिजघाम ह ।
 गदया ताडयामास ऐन्द्री तमसुरेश्वरं ॥ ४६ ॥
 वैष्णवी चक्रभिन्नस्य हधिरस्त्रावसम्भवैः ।
 सहस्रशो जगद्घातं तत्प्रमासैर्महासुरैः ॥ ४७ ॥
 शङ्खा अघान कौमारी वाराही च तज्जासिना ।
 माहेश्वरी विष्णुलेन रक्तबीजं महासुरं ॥ ४८ ॥
 स चापि गदया दैत्यः सर्वान् एवाहनत् प्रयक् ।
 मातृः कोपसमाविष्टो रक्तबीजो महासुरः ॥ ४९ ॥
 तस्याहतस्य बहुधा अक्षिशूलादिभिर्भुवि ।
 एषात योधै रक्तौघस्तेनासञ्छतशोऽसुराः ॥ ५० ॥
 तैश्चासुरास्त्वक्सम्भूतैरसुरैः सकलं जगत् ।
 आसमासीत्ततो देवा भयमाजग्मुस्तमं ॥ ५१ ॥
 तान् विषण्णान् सुरान् दृष्ट्वा चण्डिका ग्राह सत्वरं ।
 उवाच कालीं चामण्डे विस्तरं वदनं कुब ॥ ५२ ॥
 मच्छस्त्रपातसम्भूतान् रक्तविन्दून् महासुरान् ।
 रक्तविन्दोः प्रसीद त्वं चक्रोत्थानेन जगिता ॥ ५३ ॥

भक्षयन्ती चर रणे तदुत्पन्नान् महासुरान् ।
 हवमेव क्षयं दैत्यः क्षीयरक्तो गमिष्यति ॥ ५४ ॥
 भक्ष्यमाकाङ्क्षया चोद्या न चोत्पत्स्यन्ति चापरे ।
 इत्युक्त्वा तां ततो देवी गूलेनाभिजघान तं ॥ ५५ ॥
 मुखेन काष्ठी जघृहे रक्तबीजस्य शोभितं ।
 ततोऽस्तावाजघानाच्च गदया तत्र चङ्किका ॥ ५६ ॥
 न चास्या वेदनाभक्ते गदापातोऽस्त्रिकामपि ।
 तस्याहतस्य देहात्तु बहु सुखाय शोभितं ॥ ५७ ॥
 यतस्ततस्तद्वक्त्रेण चामुखा संप्रतीच्छति ।
 मुखे समुद्रता येऽस्या रक्तपातान्महासुराः ॥ ५८ ॥
 तांश्चखादाय चामुखा पपी तस्य च शोभितं ।
 देवी गूलेन वज्रेण बाह्वैरसिभिर्जृम्भितः ॥ ५९ ॥
 जघान रक्तबीजं तं चामुखापीतशोभितं ।
 स पपात मञ्जीपृष्ठे चक्षुःसंघसमाहतः ॥ ६० ॥
 नीरक्तस्य महीपाके रक्तबीजो महासुरः ।
 ततस्ते हर्षमतुल्यमवापुस्त्रिदशान् रूपान् ॥
 तेषां मातृगणो जातो जननीयश्च होतः ॥ ६१ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सार्वभौमे सप्तमो देवीमाहात्म्ये
 रक्तबीजवधः ॥ ८८ ॥

अथ भवति ततोऽप्यथा ॥

काजोदय ॥

विषिचमिदमाख्यातं भगवन् भवता मम ।
देव्याश्चरितमाहात्म्यं रक्तवीजवधाम्भितं ॥ १ ॥
भूयश्चेष्टाम्यहं श्रोतुं रक्तवीजे निपातिते ।
चकार शुभो यत्कर्म निशुम्भस्यातिकोपनः ॥ २ ॥

अथिदमात्र ॥

चकार कोपमस्तुलं रक्तवीजे निपातिते ।
शुम्भासुरो निशुम्भश्च हतेष्वन्येषु चाहवे ॥ ३ ॥
हन्यमानं महासैन्यं विलोक्यामर्षमवसृजन् ।
जम्भधावन्निशुम्भोऽथ मुख्याऽसुरसेनया ॥ ४ ॥
तस्वाग्रतस्तथा दृष्टे पार्श्वयोश्च महासुराः ।
सन्ददौष्टपुटाः क्रुधा जन्तुं देवीमुपाययुः ॥ ५ ॥
आजगाम महावीर्यः शुम्भोऽपि स्वबलैर्हतः ।
निहतुं चण्डिकां कोपात्कृत्वा युद्धन्तु मातृभिः ॥ ६ ॥
ततो युद्धमतीवासीद्देव्याः शुम्भनिशुम्भयोः ।
शरवर्षमतीवोग्रं मेघयोरिव वर्षतोः ॥ ७ ॥
विच्छेदास्ताम्बूरास्ताभ्यां चण्डिकाशु शरोत्करैः ।
ताडयामास चाङ्गेषु ग्रन्थीवैरसुरेश्वरी ॥ ८ ॥

निशुक्लो निशितं वस्त्रं चर्म चादाय सुप्रभं ।
 अताडयन्मूर्ध्नि सिंहं देव्या वाहनमुत्तमं ॥ ८ ॥
 ताडिते वाहने देवी क्षुरग्रेखासिमत्तमं ।
 निशुक्लस्यायु चिच्छेद चर्मं चाप्यष्टचक्रम् ॥ ९ ॥
 द्विजे चर्मसि वज्रे च शक्तिं चिक्षेप सोऽसुरः ।
 तामप्यस्य द्विधा चक्रे चक्षेसाभिमुखागता ॥ १० ॥
 कोपाभ्मातो निशुक्लोऽथ शूलं जपाह दानवः ।
 आयातं मुष्टिपातेन देवी तन्नाथ्यचूर्णयत् ॥ ११ ॥
 आविध्याय गदां सोऽपि चिक्षेप चतुर्दशां प्रति ।
 सापि देव्या चिशूलेन भिक्षा भस्मत्वमागता ॥ १२ ॥
 ततः परशुहस्तं तमायान्तं दैत्यपुङ्गव ।
 आहत्य देवी बालीघैरपातयत् भूतले ॥ १३ ॥
 तस्मिन्निपतिते भूमौ निशुक्ले भीमविक्रमे ।
 आतर्जनीधंसक्रुद्धः प्रययौ हनुमन्दिवा ॥ १४ ॥
 स रथस्थस्तथात्युच्चैर्गृहीतपरमायुधैः ।
 भुजैरष्टाभिरतुल्यैर्बाण्यश्वेयं धमौ नभः ॥ १५ ॥
 तमायान्तं समालोक्य देवी शङ्कुमवादयत् ।
 व्याशब्दश्चापि धनुषश्चकारातीव दुःसहं ॥ १६ ॥
 पूरयामास ककुभो निजघट्टास्वमेव च ।
 समस्तदैत्यसैन्यानां तजोबधविधायिना ॥ १७ ॥
 ततः सिंहो मण्डानादैस्त्याजितेभ्यश्चामदैः ।
 पूरयामास गगनं मान्तजोपदिशो दृश ॥ १८ ॥

ततः काली समुत्पत्य गगनं पद्मामताडयत् ।
 वराभ्यां तस्मिन्नादेन प्राक्स्वनास्ते तिरोचिताः ॥ २० ॥
 बहुदृष्ट्वा समग्रं शिवदूतो चकार ह ।
 तैः शब्दैरसुरास्त्रेषु शुभः कोपं परं ययौ ॥ २१ ॥
 दुरात्मस्तिष्ठ तिष्ठति श्योभहाराम्बिका यदा ।
 तदा जयेत्यभिहितं देवैस्तन्नाशसंस्थितैः ॥ २२ ॥
 शुभेनागत्य या शक्तिर्मुक्ता ज्वालातिभीषया । *W. Freeman*
 जायन्ती वह्निकूटाभा सा निरस्ता मण्डोक्तया ॥ २३ ॥
 सिंहादेन शुभस्व व्याप्तं लोकत्रयान्तरं ।
 निर्वातनिस्सृतो घोरो जितवानवनीपते ॥ २४ ॥
 शुभमुक्ताञ्जलान्देवी शुभस्तत्प्रक्षिताञ्जलान् ।
 चिच्छेद स्वशरैर्हयैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २५ ॥
 ततः सा चण्डिका क्रुद्धा गूलेनाभिजघान तं ।
 स तदाभिहतो भूमौ मूर्छितो निपपात ह ॥ २६ ॥
 ततो निशुम्भः संग्राह्य चेतनामांसकार्मुकः ।
 आजघान शरैर्देवीं कालीं केशरिणं तया ॥ २७ ॥
 पुनश्च कृत्वा बाह्वनामयुतं दनुजेश्वरः ।
 चक्रायुधेन दितिजम्हादवामास चण्डिका ॥ २८ ॥
 ततो भगवती क्रुद्धा दुर्गा दुर्गार्तिनाशिनी ।
 चिच्छेद तानि चक्राणि स्वशरैः शायकांश्च तान् ॥ २९ ॥
 ततो निशुम्भो वेगेन गदामादाय चण्डिकां ।
 अभ्यधावत वै हस्तं दैत्यसेनासमाहतः ॥ ३० ॥

तस्यापतत श्वाशु गदाच्छिद्येद चण्डिका ।
 खड्गेन शितधारेण स च मूलं समाददे ॥ ३१ ॥
 मूलहस्तं समाधानं निशुम्भममरादनं ।
 हृदि विधाय मूलेन वेगाविज्ञेन चण्डिका ॥ ३२ ॥
 भिक्षस्य तस्य मूलेन हृदयान्निःसृतोऽपरः ।
 महाबली महावीर्यस्तिष्ठेति पुरुषो वदन् ॥ ३३ ॥
 तस्य निष्क्रामतो देवी प्रहस्य स्वनवत्तदा ।
 शिरश्छिद्येद खड्गेन ततोऽस्तावपतद्भुवि ॥ ३४ ॥
 ततः सिंहश्चलादोग्रदंष्ट्रांश्चक्षुःशिरोधरान् ।
 असुरांस्तांस्तथा काली शिवदूती तद्यापरान् ॥ ३५ ॥
 कौमारीभक्तिनिर्मिताः केचिन्नेतुर्महासुराः ।
 ब्रह्माखीमन्वपूतेन तोयेनान्ये निराकृताः ॥ ३६ ॥
 माण्डोदरीपि मूलेन भिक्षाः पेतुस्तथापरे ।
 वाराहीतुल्यघातेन केचिन्मूर्खीकृता भुवि ॥ ३७ ॥
 खड्गखड्गश्च चम्रेण वैष्णव्या दानवाः कृताः ।
 वज्रैश्च चैन्द्रीहस्ताग्रविमुक्तेन तद्यापरे ॥ ३८ ॥
 केचिद्विनेशुरसुराः केचिन्नष्टा महाहवात् ।
 भक्षिताद्यापरे कालीशिवदूतीस्त्रिधाधियैः ॥ ३९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्धिने मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये
 निशुम्भवधः ॥ ५८ ॥

नवसितलोऽध्यायः ।

कविदशाय ।

निशुभं निहतं दृष्ट्वा भ्रष्टं प्राणसमिप्तं ।
 हन्यमानं वल्लभैव शुभः कुक्षीऽजनीवचः ॥ १ ॥
 वलावलेपदुष्टे त्वं मा दुर्गं गर्ह्यमावह ।
 ब्रह्मासां वल्लभाश्रित्य युद्धंसे शान्तिमानिनी ॥ २ ॥

देवुवाच ।

इकैवाहं जगत्पथ द्वितीया का ममापस्त ।
 पश्येतां दुष्ट मध्येव विप्रस्यो मद्भिभूतवः ॥ ३ ॥
 ततः समस्तास्ता देव्यो ब्रह्मासीप्रमुखा वचं ।
 तस्या देव्याः स्तनौ जग्मुरेकैवासीत्तदाम्बिका ॥ ४ ॥

देवुवाच ।

अहं विभूता बहुभिरिह रूपैर्यदा स्थिता ।
 तत्संज्ञतं मयैकैव तिस्राम्बाजो विप्रो भव ॥ ५ ॥

कविदशाय ।

ततः प्रवहते युद्धं देव्याः शुभस्य चोभयोः ।
 पश्यतां सर्वदेवानामसुराणाञ्च दावचं ॥ ६ ॥
 शरवर्षैः शितैः शस्त्रैस्तथास्त्रैश्चैव दावचैः ।
 तयोर्युद्धमभूद्वयः सर्वलोकमयङ्गरं ॥ ७ ॥

दिव्यान्वस्त्राणि शतघो मुमुचे बाम्बवाम्बिका ।
 बभञ्ज तानि दैत्येन्द्रस्तत्प्रतीघातकर्दभिः ॥ ८ ॥
 मुक्तानि तेन चास्त्राणि दिव्यानि परमेष्ठरी ।
 बभञ्ज लीलयैवोद्यद्भङ्गारोच्चारणादिभिः ॥ ९ ॥
 ततः शरशतैर्देवीमाह्लादयत् सोऽसुरः ।
 सापि तत्क्षुपिता देवी धनुर्विच्छेद चेचुभिः ॥ १० ॥
 छिन्ने धनुषि दैत्येन्द्रस्तथा शक्तिमयाददे ।
 चिच्छेद देवी चक्रेण तामप्यस्य करस्त्रितां ॥ ११ ॥
 ततः खड्गमुपादाय शतचन्द्रण्य भानमत् ।
 अभ्यधावत्तदा देवी दैत्यानामधिपेश्वरः ॥ १२ ॥
 तस्यापतत् हवायु खड्गविच्छेद चण्डिका ।
 धनुर्मुक्तैः शितैर्वालैश्चर्म चार्ककरामर्ष ॥ १३ ॥
 हताश्वः स सदा दैत्यम्बिकमधम्या विसारयिः ।
 जघाह मुद्गरं धोरमम्बिकानिधनोद्यतः ॥ १४ ॥
 चिच्छेदापतत्तस्य मुद्गरं निशितैः शरैः ।
 तथापि सोऽभ्यधावत्तां मुष्टिमुद्यम्य वेगवान् ॥ १५ ॥
 स मुष्टिं पातयामास हृदये दैत्यपुङ्गवः ।
 देव्यास्तन्मपि सा देवी तलेनोरस्यताडयत् ॥ १६ ॥
 तत्प्रहाराभिहतो निपपात महीतले ।
 स दैत्यराजः सहसा पुनरेव तद्योत्थितः ॥ १७ ॥
 उत्पत्य च प्रयुद्धोच्चैर्देवी गगनमास्थितः ।
 तथापि सा निराधारा युयुधे तेन चण्डिका ॥ १८ ॥

नियुक्तं ते तदा दैत्यशण्डिका च परस्परं ।
 बभूवुः प्रथमं सिद्धमुनिनिस्सयकारकं ॥ १८ ॥
 ततो नियुक्तं सुचिरं कृत्वा तेनाम्बिका सह ।
 उत्पात्य भ्रामयामास चिक्षेप धरणीतले ॥ १९ ॥
 स क्षितौ धरणीं प्राप्य मुष्टिसुखं वेगितः ।
 अश्रवावत दुष्टात्मा चण्डिका निधनेष्टवा ॥ २० ॥
 तमायान्तं ततो देवी सर्वदैत्यजनेश्वरं ।
 जगत्यां पातयामास भिक्षां शूलेन वक्षसि ॥ २१ ॥
 स गतासुः पपातोऽर्घ्यां देवीशूलाग्रविद्यतः ।
 शालयन् सकलां पृथ्वीं सावित्रीदीपां सपर्यतां ॥ २२ ॥
 ततः प्रसन्नमुखः स तस्मिन् दुरात्मनि ।
 जगत् स्वास्थ्यमतीवाप निर्मलश्चाभवत्तमः ॥ २३ ॥
 उत्पातमेघाः सोल्ला ये प्रागासंस्ते शमं ययुः ।
 सरितो मार्गवाहिन्यस्तवांसस्तत्र पातिते ॥ २४ ॥
 ततो देवगणाः सर्वे हर्षनिर्भरमानसाः ।
 बभूवुर्निहतं तस्मिन् गन्धर्वा ललितं जयुः ॥ २५ ॥
 अवाद्यंस्तथैवान्ये नन्दन्त्याप्सरोजनाः ।
 ययुः पुराणास्तथा वाताः सुप्रभोऽभूद्विवाकरः ॥
 जम्बुद्वीपजयः शान्ताः शान्तादिग्जनितस्वनाः ॥ २६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे ब्रह्मर्षिर्वाक्ये अष्टमोऽध्यायः
 मुख्यार्थः ॥ ६० ॥

एकनवतिदशोऽध्यायः ॥

अविदवाच ॥

देव्या हते तत्र महासुरेन्द्रे
 सेन्द्राः सुरा वह्निपुरोगृमास्तारं ।
 कात्यायनीं तुष्टुवरिष्टसम्भा-
 दिकाशिवच्छास्तु विकाशिताशाः ॥ १ ॥
 देवि प्रपन्नार्त्तिहरे प्रसीद
 प्रसीद मातर्जगतोऽखिलस्य ।
 प्रसीद विश्वेश्वरि पाहि विश्वं
 त्वमीश्वरी देवि चराचरस्य ॥ २ ॥
 आधारभूता जगतस्त्वमेका
 महीस्वरूपेण यतः स्थितासि ।
 अपां स्वरूपस्थितया त्वयैत-
 दाप्याव्यते कल्लमलङ्घ्यवीर्यं ॥ ३ ॥
 त्वं वैष्णवी शक्तिरनन्तवीर्या
 विश्वस्य बीजं परमासि माया ।
 समोद्दितं देवि समस्तमेतत्
 त्वं वै प्रपन्ना भूवि मुक्तिहेतुः ॥ ४ ॥
 विद्याः समस्तास्तव देवि भेदाः
 स्थियः समस्ताः सकला जगत्सु ।

त्वयैकया पूरितमम्बयैतत् ।

का ते स्तुतिः स्तुत्यपरा परोक्तिः ॥ ५ ॥

सर्वभूता यदा देवी स्वर्गमुक्तिप्रदायिनी ।

तं स्तुता स्तुतये का वा भवन्तु परमोक्तयः ॥ ६ ॥

सर्वस्य बहिरूपेण जनस्य हृदि संस्थिते ।

स्वर्गापवर्गदे देवि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ७ ॥

कलाकाष्ठादिरूपेण परिणामप्रदायिनी ।

विद्यस्योपरतौ शक्ते नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ८ ॥

सर्वमङ्गलमङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ।

शरत्ये व्यम्बके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ९ ॥

हृदिस्थितिविनाशनां शक्तिभूते सनातनि ।

गुणत्रये गुणमये नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १० ॥

इत्युक्तविमानस्ये ब्रह्माणिरूपधारिणि ।

कौशाम्भःशरिके देवि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ११ ॥

विशुचचन्द्राक्षिधरे महादृषभवाहिनि ।

मातेश्वरीस्वरूपेण नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १२ ॥

मयूरकुक्कुटवसे मन्त्रशक्तिधरेऽनघे ।

कौमारीरूपसंस्थाने नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १३ ॥

शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गगृहीतपरमायुधे ।

प्रसीद वैष्णवीरूपे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १४ ॥

गृहीतोयमहाचक्रे दंष्ट्रोद्धृतवसुन्धरे ।

वराहरूपिणि शिवे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १५ ॥

नृसिंहरूपेणोद्येण हन्तुं दैत्यान् कृतोद्यमे ।
 चैलोज्ज्वलासहिते नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १६ ॥
 किरीटिनि महावज्रे सहस्रमयमोज्ज्वले ।
 वृषभानहरे चैन्द्रि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १७ ॥
 शिवदूतीस्वरूपेण हतदैत्यमहावले ।
 घोररूपे महारावे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १८ ॥
 दंष्ट्राकरालवदने शिरीमालाविभूषणे ।
 चामुण्डे मुण्डमयने नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १९ ॥
 लक्ष्मि लज्जे महाविद्ये श्रेष्ठे पुष्टि स्वधे भुधे ।
 महारात्रि महाविद्ये नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ २० ॥
 मेधे सरस्वति वरे भूति वाञ्छवि तामसि ।
 नियते त्वं प्रसीदेशे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ २१ ॥
 सर्वस्वरूपे सर्वेशे सर्वशक्तिसमन्विते ।
 भयेभ्यस्त्राहि नो देवि दुर्गे देवि नमोऽस्तु ते ॥ २२ ॥
 एतत्ते वदनं सौम्यं लोचनचयभूषितं ।
 पातु नः सर्वभूतेभ्यः कात्यायनि नमोऽस्तु ते ॥ २३ ॥
 ज्वालाकरालमत्युग्रमंशेषासुरसूदनं ।
 विशूलं पातु नो भोतेर्भद्रकालि नमोऽस्तु ते ॥ २४ ॥
 हिनस्ति दैत्यतेजांसि स्वनेनापूर्य या जगत् ।
 सा घण्टा पातु नो देवि पापेभ्यो नः संतामिव ॥ २५ ॥
 असुराह्वसापङ्कचर्चितास्ते करोज्ज्वलः ।
 शुभाय खड्गो भवतु चण्डिके त्वां नता वयं ॥ २६ ॥

रोगानशेषानपहंसि लुष्टा

बुष्टा तु कामान् सकलानभीष्टान् ।

त्वामाश्रितानां न विपश्चराणां

त्वामाश्रिता ह्याश्रयतां प्रयान्ति ॥ २७ ॥

एतत्कृतं यत्कदनं त्वयाद्य

धर्मद्विषां देवि महासुराणां ।

रूपैरनेकैर्बहुधात्ममूर्ति

कृत्वाम्बिके तत्प्रकरोति कान्या ॥ २८ ॥

विद्यासु शास्त्रेषु विवेकदीपे-

ष्व्याद्येषु वाक्येषु च का त्वदन्या ।

ममत्वगर्तेऽतिमहान्धकारे

विभ्रामयत्येतदतीव विश्वं ॥ २९ ॥

रक्षोसि यचोद्यविषाञ्च नागा

यचारयो द्रष्टुमलानि यच ।

दावानलो यच तथाधिमण्ड्ये

तच स्थिता त्वं परिपासि विश्वं ॥ ३० ॥

विश्वेश्वरि त्वं परिपासि विश्वं

विश्वाम्बिका धारयसीति विश्वं ।

विश्वेश्वर्या भवसी भवन्ति

विश्वाम्बया ये त्वयि भक्तिमन्त्राः ॥ ३१ ॥

देवि प्रसीद परिपालय नोऽरिभीते-

नित्यं यथा सुरवधादधुनैव सद्यः ।

पापानि सर्वजगताम् शमं नयाशु

उत्पातपाकजनितांश्च भक्षोपसर्गान् ॥ ३२ ॥

प्रसूतानां प्रसीद त्वं देवि विश्वार्तिहारिणि ।

चैलोक्यवासिनामीक्ष्य लोकानां वरदा भव ॥ ३३ ॥

देववाच ।

वरदाहं सुरगणा वरं वं मनसेच्छ्रय ।

तं दृणुध्वं प्रयच्छामि जगतामुपकारकं ॥ ३४ ॥

देवा ऊचुः ।

सर्वाबाधाप्रशमनं चैलोक्यस्याखिलेश्वरि ।

इयमेव त्वया कार्यमस्तुदैरिविनाशनं ॥ ३५ ॥

देववाच ।

वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते षष्टाविंशतिमे युगे ।

शुभो निशुभश्चैवान्वापुस्तस्येते महासुरौ ॥ ३६ ॥

मन्दगोपगृहे जाता यशोदागर्भसम्भवा ।

ततस्तौ नाशयिष्यामि बिन्ध्याचलनिवासिनी ॥ ३७ ॥

पुनरप्यतिरौद्रेख रूपेण पृथिवीतले ।

अवतीर्थ्य हनिष्यामि वैप्रचिन्तांस्तु दानवान् ॥ ३८ ॥

भक्षयन्त्याश्च तानुग्रान् वैप्रचित्तान् महासुरान् ।

रक्ता दन्ता भविष्यन्ति दाडिमीकुसुमोपमाः ॥ ३९ ॥

ततो मां देवताः स्वर्गे मर्त्यलोके च मानवाः ।

स्तुवन्तो व्याहरिष्यन्ति सततं रक्तदन्तिकां ॥ ४० ॥

भूयश्च शतवार्षिक्यामनादृक्ष्यामनम्भसि ।

मुनिभिः संस्तुता भूमौ सम्प्रविष्टाम्ययोनिना ॥ ४१ ॥
 ततः शतेन नेत्राणां निरोक्षिष्यामि यक्ष्मणीन् ।
 कीर्त्तयिष्यन्ति मनुजाः शताक्षीमिति मात्मतः ॥ ४२ ॥
 ततोऽहमखिलं लोकमात्मदेहसमुद्भवैः ।
 भविष्यामि सुराः शकैरादृष्टेः प्राणधारकैः ॥ ४३ ॥
 शकम्भरोति विख्यातिं तदा यास्याम्यहं भुवि ।
 तदैव च बधिष्यामि दुर्गमाख्यं महासुरं ॥ ४४ ॥
 पुनश्चाहं यदा भीमं रूपं कृत्वा हिमाचले ।
 रक्षांसि क्षययिष्यामि मुनीनां चाणकारिणान् ॥ ४५ ॥
 तदा मां मुनयः सर्वे क्षोष्यन्त्यानन्दमूर्त्तयः ।
 भीमा देवीति विख्यातं तन्मे नाम भविष्यति ॥ ४६ ॥
 यदा दृष्ट्वा त्वस्मै लोके महाबाधां करिष्यति ।
 तदाहं भामरं रूपं कृत्वासंख्येयवटपदं ॥ ४७ ॥
 पैलोक्यस्य हितार्थाय बधिष्यामि महासुरं ।
 भामरीति च मां लोकास्तदा क्षोष्यन्ति सर्वतः ॥ ४८ ॥
 त्वं यदा यदा बाधा दामकोत्था भविष्यति ।
 तदा तदावतीर्याहं करिष्याम्यरिसंक्षयं ॥ ४९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सावर्णिने सप्तमरे देवीमाहात्म्ये
 देव्याः कृतिः ॥ ८९ ॥

एभिस्तुवैद्य मां नित्यं स्तोष्यते यः समाहितः ।
 तस्याहं सकलां वाधां शमयिष्याम्यसंशयं ॥ १ ॥
 मधुकैटभनाशश्च महिषासुरघातनं ।
 कीर्त्तयिष्यन्ति ये तद्वदधं शुभनिशुभयोः ॥ २ ॥
 अष्टम्याश्च चतुर्दश्यां भवम्याश्चैकचेतसः ।
 शोष्यन्ति चैव ये भक्त्या मम माहात्म्यमुत्तमं ॥ ३ ॥
 न तेषां दुष्कृतं किञ्चिद्दुष्कृतोत्था न चापदः ।
 भविष्यति न दारिद्र्यं न चैवेष्टवियोजनं ॥ ४ ॥
 शत्रुतो न भयं तस्य दक्षुतो वा न राजतः ।
 न शस्त्रानलतोयौघात् कदाचित् सम्भविष्यति ॥ ५ ॥
 तस्यान्ममैतन्माहात्म्यं पठितव्यं समाहितैः ।
 श्रोतव्यं सदा भक्त्या परं स्वस्वायनं हि तत् ॥ ६ ॥
 उपसर्गान्शेषांस्तु भक्त्यामारीसमुद्भवान् ।
 तथा विविधमुत्पातं माहात्म्यं श्रमयेन्मम ॥ ७ ॥
 यच्चैतत्प्रव्यक्ते सम्यङ्गुनित्यमायतने मम ।
 सदा न तद्विमोक्ष्यामि साक्षिण्यं तच्च मे स्थितं ॥ ८ ॥
 बलिप्रदाने पूजायामग्निकार्ये महोत्सवे ।
 सर्वे ममैतच्चरितमुच्चार्य स्वात्ममेव च ॥ ९ ॥

ज्ञानताऽज्ञानता वापि बलिपूर्जा तथा कृता ।
 प्रतीक्षिष्याम्यहं प्रीत्या वह्निहोमं तथा कृतं ॥ १० ॥
 शरत्काले महापूजा क्रियते या च वार्षिकी ।
 तस्यां ममैतन्माहात्म्यं श्रुत्वा भक्तिसमन्वितः ॥ ११ ॥
 सर्वबाधाविनिर्मुक्तो धनधान्यसुतान्वितः ।
 मनुष्ये मत्प्रसादेन भविष्यति न संशयः ॥ १२ ॥
 श्रुत्वा ममैतन्माहात्म्यं तदांशोत्पत्तयः शुभाः ।
 पराक्रमश्च युद्धेषु प्रायते निर्भयः पुमान् ॥ १३ ॥
 रिपवः संक्षयं यान्ति कल्पाक्षणीपपद्यते ।
 नन्दते च कुलं पुंसां माहात्म्यं मम श्रवतां ॥ १४ ॥
 शान्तिकर्मणि सर्वत्र तथा दुःस्वप्नदर्शने ।
 ग्रहपीडासु चोघ्रासु माहात्म्यं शृणुयान्नमः ॥ १५ ॥
 उपसर्गाः शमं यान्ति ग्रहपीडाश्च दारुणाः ।
 दुःस्वप्नश्च तृभिर्दृष्टं सुस्वप्नमुपजायते ॥ १६ ॥
 बालग्रहाभिभूतानां बालानां शान्तिकारकं ।
 संघातभेदे च स्त्रियां मैत्रीकरमुत्तमं ॥ १७ ॥
 दुर्दृष्टानामशेषाणां वृक्षहानिकरं परं ।
 रक्षोभूतपिशाचानां पठनादेव नाशनं ॥ १८ ॥
 सर्वं ममैतन्माहात्म्यं मम सन्निधिकारकं ।
 पशुपुष्पाद्याधूपैश्च गन्धदीपैस्तथोत्तमैः ॥ १९ ॥
 विप्राणां भोजनैर्होमैः प्रोक्षणीयेरहर्निशं ।
 चन्दैश्च विविधैर्भोगैः प्रदानैर्वत्सरेण वा ॥ २० ॥

प्रीतिर्मे क्रियते साध्विन् सकलसुखरिणे श्रुते ।
 श्रुतं हरति पापानि तथारोग्यं प्रयच्छति ॥ २१ ॥
 रक्षाकुरोति भूतेभ्यो जन्मनां कीर्तनं मम ।
 युद्धेषु चरितं यन्मे दुष्टदैत्यनिवर्हनं ॥ २२ ॥
 अस्मिञ्कृते वैरिघ्नं भयं पुंसां न जायते ।
 युष्माभिः स्तुतयो यावत् यावत् अक्षुर्षिभिः कृताः ॥ २३ ॥
 ब्रह्मणा च कृतास्तास्तु प्रयच्छन्ति शुभां मतिं ।
 स्मरन्त्ये प्रान्तरे वापि दावाग्निपरिवारितः ॥ २४ ॥
 दस्युभिर्वाहतः शून्ने गृहीतो वापि शत्रुभिः ।
 सिंहव्याघ्रानुयातो वा वने वा वनहस्तिभिः ॥ २५ ॥
 राक्ष कृत्तेन वाज्राक्षो बन्धो बन्धगतोऽपि वा ।
 आघूर्षितो वा वातेन स्थितः पीते महार्धवे ॥ २६ ॥
 पतस्तु वापि अस्त्रेषु संग्रामे मृगदारुणे ।
 सर्वाबाधासु घोरासु वेदनाभर्दितोऽपि वा ॥ २७ ॥
 स्मरन्ममैतच्चरितं नरो मुच्येत सङ्कटात् ।
 मम प्रभावात् सिंहाद्या दस्यवो वैरिणस्तथा ॥
 दूरादेव पलायन्ते स्मरतश्चरितं मम ॥ २८ ॥

अविचाराय ।

इत्युक्त्वा सा भगवती चण्डिका चण्डविक्रमा ।
 पश्यतामेव देवानां तच्चैवात्सरधीयत ॥ २९ ॥
 तेऽपि देवा निरातङ्गाः स्वाधिकारान् यथा पुरा ।
 यत्तभागभुजः सर्वे चक्रुर्बिनिहतारयः ॥ ३० ॥

दैत्याश्च देव्या निहत्य शुभे देवरिषौ युधि ।
 जगद्विध्वंसिनि तस्मिन्महोमेऽतुल्यविक्रमे ॥ ३१ ॥
 निशुभे च महावीर्ये शेषाः पातालमाययुः ।
 एवं भगवती देवी सा मिथ्यापि पुनः पुनः ॥ ३२ ॥
 सम्भूय कुरुते भूप जगतः परिपालनं ।
 तथैतन्मोह्यते विश्वं सैव विश्वं प्रसूयते ॥ ३३ ॥
 सा याचिता च विज्ञानं लुष्टा कृदिं प्रयच्छति ।
 व्याप्तं तथैतत्सकलं ब्रह्माण्डं मनुजेश्वर ॥ ३४ ॥
 महाकाल्या महाकाले भक्षामारीस्वरूपया ।
 सैव काले भक्षामारी सैव खट्विर्भवत्यजा ॥ ३५ ॥
 स्त्रितिं करोति भूतानां सैव काशे सनातनी ।
 भवकाले नृणां सैव लक्ष्मीर्दद्विप्रदा गृहे ॥ ३६ ॥
 सैवाभावे तस्याऽलक्ष्मीर्विनाशायोपजायते ।
 सुता संपूजिता पुष्पैर्धूपगन्धादिभिस्तथा ॥
 ददाति विश्वं पुत्रांश्च मतिं धर्मं तथा शुभां ॥ ३७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सानर्षिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये
 शुभनिशुभबधः समाप्तः ॥ ८९ ॥

निगलितमोऽध्यायः ॥

शुभिवशात् ।

एतत्ते कथितं भूप देवीमाहात्म्यमुत्तमं ।
 एवंमाभावा सा देवी तथेदं धार्यते जगत् ॥ १ ॥

विद्या तथैव क्रियते भगवद्विष्णुमायया ।
 तथा त्वमेष वैश्वस्य तथैवान्ये विवेकिनः ॥ २ ॥
 मोक्षन्ते महितास्तैव मोक्षमेव्यन्ति चापरे ।
 तामुपैहि महाराज शरणं परमेश्वरीं ॥
 आराधिता सैव त्वया भोगस्वर्गापवर्गदा ॥ ३ ॥

भारतखंड उवाच ।

इति तस्य वचः श्रुत्वा सुरयः स नराधिपः ।
 प्रणिपत्य महाभागं तमृषिं शंसितव्रतं ॥ ४ ॥
 निर्भिक्तोऽतिममत्वेन राज्यापहरणेन च ।
 जगाम सद्यस्तपसे स च वैश्यो महामुने ॥ ५ ॥
 सन्दर्शनार्थमम्बाया नदीपुष्पिनसंस्थितः ।
 स च वैश्वस्तपस्तेपे देवीसूक्तं परं जपन् ॥ ६ ॥
 तौ तस्मिन् पुष्पिने देव्याः कृत्वा मूर्तिं महीमयीं ।
 अर्चयामाकृतस्तस्याः पुष्पधूपयितपणैः ॥ ७ ॥
 निराहारौ यताहारौ तन्मनस्कौ समाहितौ ।
 द्वादशसौ बलिश्चैव निजगाचाह्नगक्षितं ॥ ८ ॥
 एवं समाराधयतोस्त्रिभिर्वर्षैर्यतात्मनोः ।
 परितुष्टा जगद्धात्री प्रत्यक्षं प्राह चण्डिका ॥ ९ ॥

देवुवाच ।

यत्प्रार्थ्यते त्वया भूप त्वया च कुलनन्दन ।
 मत्तस्तव्याप्यतां सर्वं परितुष्टा इदामि तत् ॥ १० ॥

भार्गवोऽथ उवाच ॥

ततो वद्रे त्वघो राक्षसविभ्रंस्थजन्मनि ।
 क्षणं चैव निजं राक्ष्यं वृत्तशुचयं वलात् ॥ ११ ॥
 सोऽपि वैश्यस्ततो ज्ञानं वद्रे निर्विस्तमानसः ।
 ममेत्यहमिति प्राज्ञः सङ्गविच्युतिकारकं ॥ १२ ॥

देवुवाच ।

सत्सौरक्षोभिर्नृपते स्वराज्यं प्राप्स्यते भवान् ।
 इत्वा रिपून्खलुहितं तव तच्च भविष्यति ॥ १३ ॥
 वृत्तश्च भूयः संप्राप्य जन्म देवाद्विवस्वतः ।
 सावर्जिको नाम मनुर्भवान् भुवि भविष्यति ॥ १४ ॥
 वैश्यवर्णं त्वया यश्च वरोऽस्मत्तोऽभिवाञ्छितः ।
 तं प्रयच्छामि संसिद्धौ तव ज्ञानं भविष्यति ॥ १५ ॥

भार्गवोऽथ उवाच ॥

इति दत्त्वा तयोर्देवी यथाभिलषितं वरं ।
 बभूवान्तर्हिता सद्यो भक्त्या ताभ्यामभिष्टुता ॥ १६ ॥
 एवं देव्या वरं लब्ध्वा सुरयः क्षयिष्यन्ममः ।
 सूर्याज्जन्म समासाद्य सावर्जिर्भविता मनुः ॥ १७ ॥

इति श्रीमद्भक्त्योक्तपुराणे सावर्जिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्यं
 समाप्तं ॥ ६३ ॥

चतुर्वेदवित्तमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

सावर्णिकमिदं सम्यक् प्रोक्तं मन्वन्तरं तव ।
 तथैव देवीमाहात्म्यं महिषासुरघातनं ॥ १ ॥
 उत्पत्तयश्च या देव्या मातृणाञ्च महाहवे ।
 तथैव संक्षयो देव्याश्चामुण्डाया यथा भवः ॥ २ ॥
 शिवदूत्याश्च माहात्म्यं वधः शुक्लनिशुक्लयोः ।
 रक्तवीजवधश्चैव सर्वमेतत्तवोदितं ॥ ३ ॥
 श्रूयतां मुनिशार्दूल सावर्णिकमथापरं ।
 दक्षपुत्रश्च सावर्णो भावी यो नवमो मनुः ॥ ४ ॥
 कथयामि मनोस्तस्य ये देवा मुनयो ज्ञयाः ।
 पारामरीचिभर्गाश्च सुधर्मास्तथा सुराः ॥ ५ ॥
 इते चिधा भविष्यन्ति सर्वे द्वादशका गणाः ।
 षोडशमिन्द्रो भविष्यस्तु सहस्राक्षो महाबलः ॥ ६ ॥
 साम्यतं कार्तिकेयो यो वह्निपुत्रः षडाननः ।
 अद्भुतो नाम शक्रोऽसौ भावी तस्यान्तरे मनीः ॥ ७ ॥
 मेधातिथिर्वसुः सत्यो ज्योतिष्मान् युतिमांस्तथा ।
 सप्तर्षयोऽन्यः सबलस्तथान्यो हव्यवाहनः ॥ ८ ॥
 धृष्टकेतुर्वैश्वदेवः पञ्चहस्ती निरामयः ।
 पृथुश्रवास्तथार्चिष्मान् भूशुरिन्द्रो हृष्टद्वयः ॥ ९ ॥

इते वृषसुतास्तस्य दक्षपुत्रस्य वै वृषाः ।
 मनोस्तु दशमस्यान्यच्छृणु मन्वन्तरं द्विज ॥ १० ॥
 मन्वन्तरे च दशमे ब्रह्मपुत्रस्य धीमतः ।
 सुखासीना निरुद्धाश्च त्रिःप्रकाराः सुराः स्मृताः ॥ ११ ॥
 शतसंख्या हि ते देवा भविष्या भाविनो मनोः ।
 यत्प्राणिनां शतं भावि तद्देवानां तदा शतं ॥ १२ ॥
 शान्तिरिन्द्रस्तथा भावी सर्वरिन्द्रगुणैर्युतः ।
 सप्तर्षीक्षान् निबोध त्वं ये भविष्यन्ति वै तदा ॥ १३ ॥
 आपोमूर्तिर्हविषांश्च सुकृती सत्य एव च ।
 नाभागोऽप्रतिमश्चैव वाशिष्ठश्चैव सप्तमः ॥ १४ ॥
 सुक्षेपद्योतनौजाश्च भूमिसेनश्च धीर्यवान् ।
 शतानीकोऽथ वृषभो ह्यगमिषो जयद्रवः ॥ १५ ॥
 भूरिदुजः सुपर्वा च तस्यैते तमया मनोः ।
 भविष्या धर्मपुत्रस्य सावर्कस्यान्तरं शृणु ॥ १६ ॥
 विश्वङ्गमाः कामगाश्च निर्माखरतयस्तथा ।
 त्रिःप्रकारा भविष्यन्ति एकैकस्त्रिंशतो गणाः ॥ १७ ॥
 मासर्तुर्दिवसा ये तु निर्माखरतयस्तु ते ।
 विश्वङ्गमा रात्रयोऽथ मौङ्गर्ताः कामगा गणाः ॥ १८ ॥
 इन्द्रो वृषाण्यो भविता तेषां प्रख्यातविक्रमः ।
 हविषांश्च वरिष्ठश्च ऋष्टिरन्यस्तथारुषिः ॥ १९ ॥
 निखरखानधश्चैव विष्टिखान्यो महामुनिः ।
 सप्तर्षयोऽन्तरे तस्मिन्कश्चिदेवश्च सप्तमः ॥ २० ॥

सर्वपङ्कः सुशर्मा च देवानीकः पुरुषद्वयः ।
 हेमधन्वा दृष्टायुश्च भाविनस्तत्सुता नृपाः ॥ २१ ॥
 द्वादशे चद्रपञ्चस्य ग्राप्ते मन्त्रान्तरे मनोः ।
 सावर्णाख्यस्य ये देवा मुनयश्च शृणुष्व तान् ॥ २२ ॥
 सुधर्माणः सुमनसो हरिता रौहितास्तथा ।
 सुवर्णाश्च सुरास्तत्र पञ्चैते दशता गणाः ॥ २३ ॥
 तेषामिन्द्रस्तु विज्ञेय कृतधामा महाबलः ।
 सधैरिन्द्रगुह्यैर्युक्तः सप्तर्षीनपि मे शृणु ॥ २४ ॥
 धृतिस्तपस्वी सुतपास्तपोमूर्तिस्तपोनिधिः ।
 तपोरतिस्तथैवान्यः सप्तमस्तु तपोधृतिः ॥ २५ ॥
 देवाननुपदेवश्च देवश्रेष्ठो विदूरथः ।
 मिथवान् मिथविन्द्रश्च भाविनस्तत्सुता नृपाः ॥ २६ ॥
 त्रयोदशस्य पर्यागे रौघ्याख्यस्य मनोः सुतान् ।
 सप्तर्षीश्च नृपाश्चैव गदतो मे निशामय ॥ २७ ॥
 सुधर्माणः सुरास्तत्र सुकर्माश्चस्तथापरे ।
 सुशर्माश्च सुरा ज्ञेते सप्तता मुनिसत्तम ॥ २८ ॥
 महाबलो महावीर्यस्तेषामिन्द्रो दिवस्पतिः ।
 भविष्यानय सप्तर्षीन् गदतो मे निशामय ॥ २९ ॥
 धृतिमानथ्ययश्चैव तत्पदार्थो निदत्सुकः ।
 निर्मोहः सुतपाश्चान्यो निष्प्रकम्पश्च सप्तमः ॥ ३० ॥
 विचसेनो विचित्रश्च नवतिर्निर्भयो वृद्धः ।
 सुनेत्रः क्षत्रवृद्धश्च सुव्रतश्चैव तत्सुताः ॥ ३१ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे द्वापराध्यायतमोऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

पञ्चतन्त्रतमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इति प्रजापतिः पूर्वं निर्ममो निरहङ्कृतः ।
अवस्तो मितशायी च चंचारः पृथिवीभिर्मां ॥ १ ॥
अनमिमनिकेतनसमेकाहारमनाश्रमं ।
विमुक्तसङ्गं तं दृष्ट्वा मोक्षस्तत्पितरो मुनिः ॥ २ ॥

पितर ऊचुः ।

वत्स कस्मात्तया पुण्यो न कृतो दारसंग्रहः ।
सर्गापवर्गहेतुत्वाद्बन्धस्तेनानिशं विना ॥ ३ ॥
एषी समस्तदेवानां पितृणाञ्च तयार्हणां ।
अपीवामतिघ्नीनाञ्च कुर्वन्लोकानुपान्वृते ॥ ४ ॥
आहोश्चारयतो देवान् स्वधोर्चारयतः पितॄन् ।
विभज्यन्नदानेन भूताद्यामतिघ्नीमपि ॥ ५ ॥
तत्त्वं देवादृष्टादन्धं बन्धमस्मदृष्टादपि ।
अवाप्नोधि मनुष्येभ्यो भूतेभ्यश्च दिने दिने ॥ ६ ॥
अनुत्पाद्य सुतान् देवानसक्तार्थं पितृस्तथा ।
अकृत्वा च कथं मौष्मात् सुगतिं गन्तुमिच्छसि ॥ ७ ॥
लोभमेकैककं पुत्रं मन्वामोऽथ भवेत्तव ।
वतस्य नरकं तद्वत् लोभमेवान्यजन्मनि ॥ ८ ॥

वचिस्तथा ।

परिग्रहोऽतिदुःखाय पापायाधोगतिस्तथा ।
 भवत्यती मया पूर्वं न कृतो दारसंग्रहः ॥ ८ ॥
 आत्मनः संयमो योऽयं क्रियते सुनियन्त्रयात् ।
 स मुक्तिहेतुर्न भवत्यसावपि परिग्रहात् ॥ १० ॥
 प्रक्षाल्यतेऽनुदिवसं यदात्मा निष्परिग्रहैः ।
 ममत्वपङ्कदिग्योऽपि चित्तात्मोभिर्निरं हि तत् ॥ ११ ॥
 अनेकभवसंभूतकर्मपङ्काङ्कितो बुधैः ।
 आत्मा सदासनातोयैः प्रक्षाल्यो नियतेन्द्रियैः ॥ १२ ॥

पितर ऊचुः ।

युक्तं प्रक्षालनं कर्तुमात्मनो नियतेन्द्रियैः ।
 किन्तु मोक्षाय मार्गोऽयं यच्च त्वं पुत्र वर्त्तसे ॥ १३ ॥
 परन्तु दानैरशुभं नुद्यतेऽनभिसन्धितैः ।
 फलैस्तथोपभोगैश्च पूर्वकर्मशुभाशुभैः ॥ १४ ॥
 एवं न बन्धो भवति कुर्वन्तः कुरुणात्मकं ।
 न च बन्धाय तत्कर्म भवत्यनभिसन्धितं ॥ १५ ॥
 पूर्वकर्म कृतं भोगैः क्षीयतेऽहर्निशं तथा ।
 सुखदुःखात्मकैर्व्यस्य पुण्यापुण्यैश्चैव ॥ १६ ॥
 एवं प्रक्षाल्यते प्राज्ञैरात्मा बन्धैश्च रक्ष्यते ।
 न त्वेवमविवेकेन पापपङ्केन गच्छते ॥ १७ ॥

वचिस्तथा ।

अविद्या पश्यते वेदे कर्ममार्गः पितोमहाः ।

तत्कर्म कर्मणो मार्गे भवन्तो योजयन्ति मां ॥ १८ ॥

पितर ऊचुः ।

अविद्या सत्यमेवैतत्कर्म नैतच्छृणु वचः ।

किन्तु विद्यापरिप्राप्तौ हेतुः कर्म न संशयः ॥ १९ ॥

विहिताकरणात् पुंभिरसङ्गिः क्रियते तु यः ।

संयमो मुक्तये सोऽन्ते प्रत्युताऽद्योगतिप्रदः ॥ २० ॥

प्रक्षालयामीति भवान् वत्सात्मानन्तु मन्यते ।

विहिताकरणोद्भूतैः पापैस्त्वन्तु विदह्यसे ॥ २१ ॥

अविद्याप्यपकाराय विषवज्जायते नृणां ।

अनुष्ठिताभ्युपायेन बन्धायान्द्यापि नो हि सा ॥ २२ ॥

तस्माच्चतस कुर्वन् स्वं विधिवद्धारसंग्रहं ।

मा अन्म विफलं तेऽस्तु असम्प्राप्य तु लौकिकं ॥ २३ ॥

अधिरवाच ।

इहोऽहं साम्प्रतं की मे पितरः संप्रदास्यति ।

भार्यास्तथा दरिद्रस्य दुष्करो दारसंग्रहः ॥ २४ ॥

पितर ऊचुः ।

अस्माकं पतनं वत्स भवन्तश्चाप्यधीगतिः ।

गुणं भावि भविषी च भाभिनन्दसि मो वचः ॥ २५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

शत्रुघ्ना पितरस्तस्य पश्यतो मुनिसत्तम ।

वभूवः सहसाऽदृश्या दीपा वाताहता इव ॥ २६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वल्गुपाख्याने ॥ ८५ ॥

मनुवसितमोऽध्यायः ।

भाष्येन उवाच ।

स तेन पितृवाक्येन अग्रमुद्दिश्यमानसः ।
 कन्याभिलाषी विप्रर्षिः परिषद्भ्याम मेदिनी ॥ १ ॥
 कन्यामलभमानोऽसौ पितृवाक्याग्निदीपितः ।
 चिन्तामवाप महतीमतोबोद्धिममानसः ॥ २ ॥
 किं करोमि क्व गच्छामि कथं मे दारसंयमः ।
 क्षिप्रं भवेत् मत्पितृणां स चाभ्युदयकारकः ॥ ३ ॥
 इति चिन्तयतस्तस्य मतिर्जाता महात्मनः ।
 तपसाराधयाम्येनं ब्रह्माखं कमलोद्भव ॥ ४ ॥
 ततो वर्धयन्तं दिव्यं तपसोऽपे स वेधसः ।
 आराधनाय स तदा परे निवममास्थितः ॥ ५ ॥
 ततः स्वं दर्शयामास ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 उवाच तं प्रसन्नोऽस्मीत्युच्यतामभिवाञ्छितं ॥ ६ ॥
 ततोऽसौ प्रक्षिपत्याह ब्रह्माखं जगतो गतिं ।
 पितृणां वचनासेन यत्कर्तुमभिवाञ्छितं ।
 ब्रह्मा चाह दधिं पित्रं श्रुत्वा तस्याभिवाञ्छितं ॥ ७ ॥
 मन्त्रोवाच ।
 प्रजापतिस्त्वं भविता सृष्ट्या भवता प्रजाः ।
 सृष्ट्वा प्रजाः सुतान् विप्र समुत्पाद्य क्रियास्तथा ।
 कृत्वा कृताधिकारस्त्वं ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ।

तत्त्वं यद्योक्तं पितृभिः कुरु दारपरिव्रजं ॥ ८ ॥
 कामधेममभिधाय क्रियतां पितृपूजनं ।
 त इव तुष्टाः पितरः प्रदास्यन्ति तवेक्षितान् ॥
 पत्नीं सुतांश्च सन्तुष्टाः किञ्च दद्याुः पितामहाः ॥ १० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

पितृपेवर्चनं श्रुत्वा ब्रह्मलोकोऽथैकजन्मनः ।
 नद्या विविक्ते पुष्टिने चकार पितृतर्पणं ॥ ११ ॥
 तुष्टाव च पितॄन् विप्र स्तपैरेभिरुवाचतः ।
 इकाग्रः प्रवृत्तो भूत्वा भक्तिनखात्मकन्धरः ॥ १२ ॥

वशिष्ठनाथ ।

नमस्येऽहं पितॄन् आद्रे ये वसन्त्यधिदेवताः ।
 देवैरपि हि तर्प्यन्ते ये च आद्रे स्वधोत्तरैः ॥ १३ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् स्वर्गे ये तर्प्यन्ते महर्षिभिः ।
 आर्हैर्मनोमयैर्भक्त्या भक्तिमुक्तिमभीप्सुभिः ॥ १४ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् स्वर्गे सिद्धाः सप्तर्षयन्ति वान् ।
 आद्रेषु दिव्यैः सकलैरुपहारैरनुत्तमैः ॥ १५ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् भक्त्या येऽर्प्यन्ते गुह्यकैरपि ।
 तन्मयत्वेन वाष्कस्त्रिर्हस्त्रिमास्यन्तिर्कीं परां ॥ १६ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन्मर्त्यैरर्प्यन्ते भुवि ये सदा ।
 आद्रेषु अक्षयाभीष्टलोकप्राप्तिप्रदायिनः ॥ १७ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् विप्रैरर्प्यन्ते भुवि ये सदा ।
 वाञ्छिताभीष्टलभाय प्राजापत्यप्रदायिनः ॥ १८ ॥

नमस्येऽहं पितॄन् ये वै तर्प्यन्तेऽरक्ष्यवासिभिः ।
 वन्यैः श्राद्धैर्यताहारैस्नपोमिर्धूतकिस्त्रिषैः ॥ १८ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् विप्रैर्नेष्टिकव्रतचारिभिः ।
 ये संयतात्मभिर्भित्तं सन्तर्प्यन्ते समाधिभिः ॥ २० ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् श्राद्धैः राजन्यास्तर्पयन्ति वान् ।
 कक्षैरशेषैर्विधिवत्सुलोकायफलप्रदान् ॥ २१ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् वैश्वैरर्च्यन्ते भुवि ये सदा ।
 स्वकर्माभिरत्तैर्नित्यं पुष्पाधूपाक्षवारिभिः ॥ २२ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् श्राद्धैर्ये शूद्रैरपि भक्तितः ।
 सन्तर्प्यन्ते अगत्य च नाञ्जा खाताः सुकालिनः ॥ २३ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् श्राद्धैः पाताले ये महासुरैः ।
 सन्तर्प्यन्ते स्वधाहाराद्यत्नदम्भमदैः सदा ॥ २४ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् श्राद्धैरर्च्यन्ते ये रसातले ।
 भोगैरशेषैर्विधिवत्तानैः कामानभीप्सुभिः ॥ २५ ॥
 नमस्येऽहं पितॄन् श्राद्धैः सूर्यैः सन्तर्पितान् सदा ।
 तथैव विधिवत्तन्मभोगसम्पत्समन्वितैः ॥ २६ ॥

पितृन्मस्ये निवसन्ति साक्षात्
 ये देवलोके च तद्वान्तरीक्षे ।
 महीतले ये च सुरादिपुञ्ज-
 स्ते मे प्रतीक्षन्तु मयोपनीतं ॥ २७ ॥
 पितृन्मस्ये परमात्मभूता
 ये वै विमाने निवसन्ति मूर्ताः ।

यजन्ति यानक्षमलैर्मनोभि-

र्योगीश्वराः केशविमुक्तिहेतून् ॥ २८ ॥

पितृवमस्ये दिवि ये च मूर्ताः

स्वधाभुजः काम्यफलाभिसन्धी ।

प्रदानशक्ताः सकलेक्षितानां

विमुक्तिदा येऽन्तभिसंहितेषु ॥ २९ ॥

तृप्यन्तु तेऽस्मिन् पितरः समस्ता

इहृत्स्यतां ये प्रदिशन्ति कामान् ।

सुरत्वमिन्द्रत्वमतोऽधिपं वा

सुतान् पशून् स्वानि वनं गृहाणि ॥ ३० ॥

सोमस्य ये रश्मिषु येऽर्कविम्बे

भुक्ते विमाने च सदा वसन्ति ।

तृप्यन्तु तेऽस्मिन् पितरोऽजतोयै-

र्गन्धादिना पुष्टिमितो ब्रजन्तु ॥ ३१ ॥

येषां हृतेऽस्यौ हविषा च तृप्ति-

र्ये भुञ्जते विप्रशरीरसंस्थाः ।

ये पिण्डदानेन ब्रुदं प्रयान्ति

तृप्यन्तु तेऽस्मिन् पितरोऽजतोयैः ॥ ३२ ॥

ये खन्निमासेन सुरैरभीष्टैः

कृण्वीस्तिलैर्द्विष्यममोहरैश्च ।

काशेन शाकेन महर्षिवर्यैः

संप्रीयितास्तु ब्रुहस्प यान्तु ॥ ३३ ॥

काव्यान्यशेषाणि च वान्यभीष्टा-
 न्यतीथ तेषाममरार्चितानां ।
 तेषाम्नु सान्निध्यमिहास्तु पुष्प-
 गन्धाद्यभोज्येषु मया कृतेषु ॥ ३४ ॥
 दिने दिने ये प्रतिगृह्यन्तेऽर्चा
 मासान्तपूज्या भुवि येऽष्टकास्तु ।
 ये वत्सरान्तेऽभ्युदये च पूज्याः
 प्रयान्तु ते मे पितरोऽथ तृप्तिं ॥ ३५ ॥
 पूज्या दिवानां कुमुदेन्दुभासो
 ये क्षत्रियाणाञ्च नवार्कवर्षाः ।
 तथा विष्णो ये कलकावदाता
 नीलीनिभाः कृद्रजमस्य ये च ॥ ३६ ॥
 तेऽस्मिन् समस्ता मम पुष्पगन्ध-
 धूपान्तोयादिनिवेदनेन ।
 तथाग्निहोमेन च यान्तु तृप्तिं
 सदा पितृभ्यः प्रसतोऽस्मि तेभ्यः ॥ ३७ ॥
 ये देवपूर्व्यान्वतितृप्तिहेतो-
 रस्त्रानि वस्त्रानि शुभाहुतानि ।
 तृप्ताश्च ये भूतिस्त्वजो भवन्ति
 तृप्यन्तु तेऽस्मिन् प्रसतोऽस्मि तेभ्यः ॥ ३८ ॥
 रक्षांसि भूतान्यसुरांस्तपोग्रान्-
 निर्नाशयन्तस्त्वशिवं प्रजानां ।

आद्याः सुराणाममरेश्वर्या-

• स्तृप्यन्तु तेऽस्मिन् प्रणतोऽस्मि तेभ्यः ॥ ३९ ॥

अग्निस्वाप्ता वर्हिषद आज्यपाः सोमपास्तथा ।

व्रजन्तु तृप्तिं आद्येऽस्मिन् पितरस्तर्पिता मया ॥ ४० ॥

अग्निस्वाप्ताः पितृगणाः प्राचीं रक्षन्तु मे दिशं ।

तथा वर्हिषदः पान्तु वाग्धां ये पितरः स्मृताः ॥ ४१ ॥

प्रतीचीमाज्यपास्तदुदीचीमपि सोमपाः ।

रक्षोभूतपिशाचेभ्यस्तथैवासुरदोषतः ॥ ४२ ॥

सर्वतश्चाधिपस्तेषां धर्मो रक्षां करोतु मे ।

विश्वो विश्वभुगाराध्यो धर्मो धर्म्यः शुभाननः ॥ ४३ ॥

भूतिदो भूतिहृद्भूतिः पितृणां ये गणा नव ।

कल्याणः कल्याता कर्ता कल्यः कल्यतराययः ॥ ४४ ॥

कल्यातहेतुरनघः घडिमे ते गणाः स्मृताः ।

वरो वरेण्यो वरदः पुष्टिदस्तुष्टिदस्तथा ॥ ४५ ॥

विश्वपाता तथा धाता सत्तैवैते तथा गणाः ।

महान्महात्मा महितो महिमावान्महादलः ॥ ४६ ॥

गणाः पञ्च तथैवैते पितृणां पापनाशनाः ।

सुखदो घनदश्चान्यो धर्मदोऽन्यथ भूतिदः ॥ ४७ ॥

पितृणां कथ्यते चैतत्तथा गणपतुष्टयं ।

एकविंशतिपुत्रगणा यैर्व्याप्तमखिलं जगत् ॥

ते मेऽनुतृप्तास्तृप्यन्तु यच्छन्तु च सदा धितं ॥ ४८ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे ब्रह्मवैवर्तम् । ८६ ।

सप्तमवतारमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवमुक्तुवत्स्वस्त्य तेजसो राशिरिच्छितः ।
प्रादुर्बभूव सहसा गगणव्याप्तिकारकः ॥ १ ॥
तत् दृष्ट्वा समहत्तेजः समासाद्य स्थितं जगत् ।
जानुभ्यामवनिं गत्वा रुचिः स्तोत्रमिदं जगौ ॥ २ ॥

रुचिर्वाच ।

अर्चितानाममूर्त्तानां पितॄणां दीप्ततेजसां ।
नमस्यामि सदा तेषां ध्यानिमां दिव्यचक्षुषां ॥ ३ ॥
इन्द्रादीनाञ्च नेतारो दक्षमारीचयोस्तथा ।
सप्तर्षीणां त्वेवान्येषां ताम्रमस्यामि कामदान् ॥ ४ ॥
भन्वादीनां मुनीन्द्राणां सूर्याचन्द्रमसोस्तथा ।
ताम्रमस्याम्यहं सर्वान् पितॄन्मनुदधावपि ॥ ५ ॥
नक्षत्राणां ग्रहाणाञ्च वायुः प्रोद्भूतस्तथा ।
द्यावापृथिव्योश्च तेषां नमस्यामि कृताञ्चलिः ॥ ६ ॥
देवर्षीणां जनितुञ्च सर्वलोकनमस्कृतान् ।
अश्वत्थस्य सदा दातुं नमस्तेऽहं कृताञ्चलिः ॥ ७ ॥
प्रजापतेः कश्यपाय सोमाय वरुणाय च ।
योगेश्वरेभ्यश्च सदा नमस्यामि कृताञ्चलिः ॥ ८ ॥

नमो गन्धेभ्यः सप्तभ्यस्तथा लोकेषु सप्तसु ।
 स्वयम्भवे नमस्यामि ब्रह्मणे योगचक्षुषे ॥ ९ ॥
 सोमाधारान् पितृगणान् योगमूर्तिधरांस्तथा ।
 नमस्यामि तथा सोमं पितरं जगतामहं ॥ १० ॥
 अग्निरूपांस्तथैवान्यान्ममस्यामि पितृनहं ।
 अग्नीषोममथं विश्वं यत्तदष्टदशेष्टतः ॥ ११ ॥
 वे तु तेजसि ये जैते सोमसूर्याग्निमूर्तयः ।
 जगत्स्वरूपिणश्चैव तथा ब्रह्मस्वरूपिणः ॥ १२ ॥
 तेभ्योऽपिलेभ्यो योगिभ्यः पितृभ्यो यत्तमानसः ।
 नमो नमो नमस्ते मे प्रसीदन्तु स्वधाभुजः ॥ १३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं स्तुतास्ततस्तेन तेजसा मुनिसत्तम ।
 निष्कामंस्तु पितरो भासयन्तो दिशो दम् ॥ १४ ॥
 निषेदितश्च यत्तेन पुण्यगन्धानुलेपनं ।
 तद्गुधितानथ स तान् दृष्ट्वा पुरतः स्थितान् ॥ १५ ॥
 प्रक्षिपत्य पुनर्भक्ष्या पुनरेव कृताञ्जलिः ।
 नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यस्तुत्याह दृष्ट्वागाहतः ॥ १६ ॥
 ततः प्रसन्नाः पितरस्तमूचुर्मुनिसत्तम ।
 वरं वृणीष्वेति स त्रानुवाचानतकन्धरः ॥ १७ ॥

अभिववाच ।

साम्प्रतं सर्गकर्तृत्वमादिष्टं ब्रह्मणा मम ।
 सोऽहं पत्नीमभीप्सामि धन्यां दिव्यां प्रजावतीं ॥ १८ ॥

पितर ऊचुः ॥

अथैव सद्यः पत्नी ते भवत्यतिमनोरमा ।
 तस्याश्च पुत्रो भविता भवतो मनुवत्तमः ॥ १९ ॥
 मन्वन्तराधिपो धीमांस्त्वन्मात्रैवोपलक्षितः ।
 इवे रौच्य इति स्थातिं यो यास्यति जगन्मये ॥ २० ॥
 तस्यापि बहवः पुत्रा महावक्त्रपराक्रमाः ।
 भविष्यन्ति महात्मानः पृथिवीपरिपालकाः ॥ २१ ॥
 त्वञ्च प्रजापतिर्भूत्वा प्रजाः खड्गश्च चतुर्विधाः ।
 स्त्रीणाधिकारो धर्मश्च ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ २२ ॥
 स्तोत्रेणानेन च नरो योऽस्मांस्तोष्यति भक्तितः ।
 तस्य तुष्टा वयं भोगानात्मज्ञानं तयोत्तमं ॥ २३ ॥
 शरीरारोग्यमर्चञ्च पुत्रपौत्रादिकस्तथा ।
 वाक्कृद्भिः सततं स्तव्याः स्तोत्रेणानेन वै घृतः ॥ २४ ॥
 आहुते च य इमं भक्त्या अस्मत्प्रीतिकरं स्तवं ।
 पठिष्यति दिजाग्नाणां भुक्तां परतः स्थितः ॥ २५ ॥
 स्तोत्रश्रवणसंप्रीत्या सन्निधाने परे कृते ।
 अस्माकमक्षयं आहं तद्भविष्यत्यसंशयं ॥ २६ ॥
 यद्यप्यश्रोत्रियं आहं यद्यप्युपहतं भवेत् ।
 अन्यायोपात्तवित्तेन यदि वा कृतमन्यथा ॥ २७ ॥
 अथाहार्चैरुपहतैरुपहारैस्तथा कृतं ।
 अकालेऽप्यथवाऽदेशे विधिहीनमथापि वा ॥ २८ ॥
 अथैव वा सा पुरुषैर्विष्णुमाश्रित्य वा कृतं ॥ २९ ॥

अस्माकं तृप्तये आहं तथाप्येतदुदीरणात् ॥ २८ ॥
 यथैतत्प्रव्यते आहं स्तोत्रमस्मात्प्रजावहं ।
 अस्माकं आयते तृप्तिस्तत्र द्वादशवार्षिकी ॥ २९ ॥
 हेमन्ते द्वादशाब्दामि तृप्तिमेतत्प्रव्यति ।
 त्रिचिरे दिगुणाब्दांश्च तृप्तिं स्तोत्रमिह शुभं ॥ ३० ॥
 वसन्ते षोडशसमास्तृप्तये आहं कर्माणि ।
 ग्रीष्मे च षोडशैवैतत्पठितं तृप्तिकारकं ॥ ३१ ॥
 विकलेऽपि कृते आहं स्तोत्रेणानेन साधिते ।
 वर्षासु तृप्तिरस्माकमध्यां जायते इत्ये ॥ ३२ ॥
 शरत्कालेऽपि पठितं आहं काले प्रव्यति ।
 अस्माकमेतत्पुण्यैस्तृप्तिं पञ्चदशाब्दिकीं ॥ ३३ ॥
 यस्मिन् सृष्टे च लिखितमेतत्तिष्ठति नित्यदा ।
 तन्निधानं कृते आहं तत्रास्माकं भविष्यति ॥ ३४ ॥
 तस्मादेतत्त्वया आहं विप्राणां भुञ्जतां पुरः ।
 आवलीयं महाभाग अस्माकं पठितेतत्कं ॥ ३५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे टीक्ष्णे मन्त्रतरे धिक्वदप्रदानं । ८७ ॥

अष्टमवतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तस्माच्चदीनध्यात्समुत्तस्थौ मनोरमा ।
 प्रक्षोभा मामं तन्वन्ती तत्समीपे वराधराः ॥ १ ॥

सा चोवाच महात्मानं रुचिं सुमधुराक्षरं ।
 प्रश्रयावनता सुभूः प्रस्लोषा वै वराक्षराः ॥ २ ॥
 अतीव रूपिणी कन्या मत्सुता तपतां वर ।
 जाता वरुणपुत्रेण पुष्करेण महात्मना ॥ ३ ॥
 तां गृहाण मया दत्तां भार्याभि वरवर्हिनी ।
 मनुर्महामतिस्तस्यां समुत्पत्स्यति ते सुतः ॥ ४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तथेति तेन साऽप्युक्ता तस्मात्तोवाचपुनर्नर्ती ।
 उल्लहार ततः कन्यां मालिनीं नाम नामतः ॥ ५ ॥
 नद्याश्च पुलिने तस्मिन् स रुचिर्मुनिसत्तमः ।
 जग्राह पार्श्वं विधिवत्समानाश्च महामुनीन् ॥ ६ ॥
 तस्यां तस्य सुतो जज्ञे महावीर्यो महामतिः ।
 रौच्योऽभवत्पितुर्नान्ना स्यातोऽप्य वसुधातले ॥ ७ ॥
 तस्य मन्वन्तरे देवास्तथा सप्तर्षयश्च ये ।
 तनेयाश्च गृपाश्चैव ते सग्वक् कथितास्तव ॥ ८ ॥
 धर्म्मदृष्टिस्तथारोग्यं धनधान्यसुतोद्भवः ।
 गृह्णां भवत्यसन्दिग्धमस्मिन्मन्वन्तरे श्रुते ॥ ९ ॥
 पितृस्तथं तथा श्रुत्वा पितृणाञ्च तथा गणान् ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति तत्प्रसादान्नम्रहामुने ॥ १० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मालिनीपरिचये नाम रौच्यमन्वन्तरे
 समाप्ते ॥ ८८ ॥

ततः परन्तु भौत्यस्य समुत्पत्तिं निज्ज्ञामय ।
 देवान्दुर्षीस्तथा पुत्रांस्तथैव वसुधाधिपान् ॥ १ ॥
 बभूवाङ्गिरसः शिष्यो भूतिर्नाम्नातिकोपनः ।
 बह्वृशापप्रदोऽन्धोऽर्थे भृगुरागस्यसौम्यवाक् ॥ २ ॥
 तस्याश्रमे मातरिश्वा न्न ववावतिभिर्भुरं ।
 नातितापं रविशम्भे पर्जन्यो नातिकर्हमं ॥ ३ ॥
 नातिशीतञ्च शीतांशुः परिपूषोऽपि रश्मिभिः ।
 प्रकारं भीत्या वै तस्य कोपनस्यातितेजसः ॥ ४ ॥
 श्रुतवत्स्य क्रमं त्यक्त्वा दृष्टेष्वाश्रमजन्मसु ।
 तस्य पुष्पफलञ्चकुराश्रया सार्वकालिकं ॥ ५ ॥
 जहुरापञ्च छन्देन तस्यान्यमसंमीपगाः ।
 कमण्डलुगताश्चैव तस्य भीता महात्मनः ॥ ६ ॥
 नातिक्रोशसहो विप्र सोऽभवत्कोपनो भृशं ।
 अपुचञ्च महाभागः स तपस्वकरोन्मनः ॥ ७ ॥
 पुषकामो यताहारः शीतवातानलाहतः ।
 तपस्यामि विचिन्वेति तपस्येव मनो दधे ॥ ८ ॥
 तस्येन्दुर्नातिशीताय नातितापाय भास्करः ।
 अभवन्मातरिक्षा च क्वचौ नातिहृष्टामुने ॥ ९ ॥

आपीड्यमानो हन्धैश्च स भूतिर्मुनिसत्तमः ।
 अनवाप्याभिलाषन्तं तपसः सत्त्ववर्त्तत ॥ १० ॥
 तस्य आता सुवर्चाऽभूद्यज्ञे तेनाभिमन्त्रितः ।
 यियासुः शान्तिनामानं शिष्यमाह महामतिं ॥ ११ ॥
 प्रशान्तमद्यप्रतिमं विनीतं गुरुकर्मसि ।
 सदोद्युक्तं शुभाचारमुदारं मुनिसत्तमं ॥ १२ ॥

भूतिवशात् ।

अहं यद्यं गमिष्यामि भ्रातुः शान्ते सुवर्चसः ।
 तेनाहृतस्त्वया चेह यत्कर्त्तव्यं शृणुष्व तत् ॥ १३ ॥
 प्रति जागरणं वज्रेस्त्वया कार्यं समाश्रमे ।
 तत्रा-तस्म प्रयत्नेन यथाश्रितेन श्रमं व्रजेत् ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्याश्राप्य तथेत्युक्तो गुरुः शिष्येन शान्तिना ।
 अगाम यत्तं तं आलुराहृतः स यवीयसा ॥ १५ ॥
 स च शान्तिर्व्यनायावत्समित्पुण्यफलादिकं ।
 उपानयति भृत्यैर्गुरोस्तस्य महात्मनः ॥ १६ ॥
 अन्यच्च कुरुते कर्म गुरुभक्तियशानुगः ।
 प्रशान्तस्तावदनलो-योऽसौ भूतिपरिश्रजः ॥ १७ ॥
 तं दृष्ट्वा सोऽनखं शाक्तं शान्तिरत्यन्तदुःखितः ।
 भीतश्च भूतेर्बहुधा चिन्तामाप महामतिः ॥ १८ ॥
 किं करोमि कथं वाच भवितागमनं गुरोः ।
 मयाच प्रतिपत्तव्यं किं कृते सुकृतं भवेत् ॥ १९ ॥

प्रशान्तादिमिमं धिक्छां यदि पश्यति मे गुरुः ।
 ततो मां विधमे ह्यथ व्यसने सन्नियोक्यति ॥ २० ॥
 यद्यन्यममिमचाहमभिस्थाने करोमि तत् ।
 सर्वं प्रत्यक्षदृग्भस्म सोऽपश्यं मां करिष्यति ॥ २१ ॥
 सोऽहं पापो गुरोस्तस्य निमित्तं कोपशापयोः ।
 तदात्मानं न शोचामि कदा पापं कृतं गुरोः ॥ २२ ॥
 दृष्ट्वा प्रशान्तमनसं नूनं शप्स्यति मां गुरुः ।
 जयवा पावकः कुहस्तयावीर्यो हि स दिवः ॥ २३ ॥
 यस्य प्रभावाद्भिभ्यन्तो देवास्तिष्ठन्ति शासने ।
 कृतागसं स मां युक्त्या कदा नाधर्षयिष्यति ॥ २४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

बहुधैवं विचिन्त्यासौ भीतस्तस्य सदा गुरोः ।
 ययौ मतिमतां श्रेष्ठः शरत्वं जातवेदसं ॥ २५ ॥
 स चकार तदा स्तोत्रं सप्तार्च्यैस्तमानसः ।
 स वैकचित्तो मेदिन्यां न्यस्तछानुः कृताञ्जलिः ॥ २६ ॥

शान्तिववाच ।

धौ नमः सर्वभूतानां साधनाय महात्मने ।
 रक्षद्विष्वधिध्याय राजसूये घडात्मने ॥ २७ ॥
 नमः समस्तदेवानां वृत्तिदाय सुवर्चसे ।
 भुक्कृपाय जगतामशेषाणां स्थितिप्रदः ॥ २८ ॥
 त्वं मुखं सर्वदेवानां त्वयाप्तुं भगवान् हविः ।
 प्रीत्यत्यसिखान्देवान् त्वत्प्राज्ञाः सर्वदेवताः ॥ २९ ॥

हुतं हविस्त्वय्यमलमेघत्वमुद्गच्छति ।
 ततश्च जलरूपेण परिणाममुपैति यत् ॥ ३० ॥
 तेनाखिलौषधीजन्य भवत्यनिलसारथे ।
 ओषधीभिरशेषाभिः सुखं जीवन्ति जन्तवः ॥ ३१ ॥
 वितन्वते नरा यज्ञान् त्वत्सृष्टास्त्रौषधीषु च ।
 यद्यैर्देवास्तथा दैत्यास्तद्वद्द्रव्याणि पावका ॥ ३२ ॥
 आप्याय्यन्ते च ते यज्ञास्त्वदाधारा हुताशन ।
 अतः सर्वस्य योनिस्त्वं वहे सर्वमयस्तथा ॥ ३३ ॥
 देवता दामवा वक्षा दैत्या गन्धर्वराक्षसाः ।
 मानुषाः पन्नयो वृक्षा मृगपक्षिसरीसृपाः ॥ ३४ ॥
 आप्याय्यन्ते त्वया सर्वे संवर्ध्यन्ते च पावका ।
 त्वत्त एवोद्भवं यान्ति त्वय्यन्ते च तथा खयं ॥ ३५ ॥
 अपः क्षयसि देव त्वं त्वमस्मि पुनरेव ताः ।
 पच्यमानास्त्वया ताश्च प्राणिनां पुष्टिकारकाः ॥ ३६ ॥
 देवेषु तेजोरूपेण कान्ता सिद्धेष्ववस्थिताः ।
 विषरूपेण नागेषु वायुरूपः पतञ्जिषु ॥ ३७ ॥
 मनुजेषु भवान् क्रोधो मोहः पक्षिसृगादिषु ।
 अवष्टम्भोऽस्ति तरुषु काठिन्यं त्वं मर्षी प्रति ॥ ३८ ॥
 जले द्रवः त्वं भगवान् अवरूपी तत्राऽनिले ।
 व्यापित्वेन तत्रैवाग्ने नभस्तात्मा व्यवस्थितः ॥ ३९ ॥
 त्वमग्ने सर्वभूतानामन्तस्वरसि पात्ययन् ।
 त्वामेकमाहुः कवयस्त्वामाहुस्त्रिविधं पुनः ॥ ४० ॥

त्वामहधा कल्पयित्वा यज्ञस्यमकल्पयन् ।
 त्वया सृष्टमिदं विश्वं वर्द्धन्ति परमर्षयः ॥ ४१ ॥
 त्वां व्रते हि जगत्सर्वं सद्यो नमस्तेऽनुतामन ।
 दुभ्यं कृत्वा द्विजः पूजां स्वकर्मविहितां गतिं ॥ ४२ ॥
 प्रयाति हव्यकव्याद्यैः स्वधास्याहाभ्युदीरणात् ।
 परिष्ठात्मात्मवीर्या हि प्रतर्जिताममराश्रित ॥ ४३ ॥
 दहन्ति सर्वभूतानि ततो निष्क्रम्य हेतवः ।
 जातवेदस्तवैवेयं विश्वसृष्टिर्महासुते ॥ ४४ ॥
 तवैव वैदिकं कर्मा सर्वभूतात्मकं जगत् ।
 नमस्तेऽनस पिङ्गाक्ष नमस्तेऽस्तु दुतामन ॥ ४५ ॥
 पावकाश्च नमस्तेऽस्तु नमस्ते हव्यवाहन ।
 त्वमेव भुक्तपीतानां पाचनाद्विभवाचकः ॥ ४६ ॥
 अस्यानां पाककर्ता त्वं पोष्टा त्वं जगत्सन्ना ।
 त्वमेव मेघस्रवं वायुस्रवं गीर्वा अस्महेतुकं ॥ ४७ ॥
 पोषाव सर्वभूतानां भूतभव्यभवो ह्यसि ।
 त्वं ज्योतिः सर्वभूतेषु त्वमादित्यो विभावसुः ॥ ४८ ॥
 त्वमहस्रवं तथा रात्रिरुभे सन्धे तथा भवान् ।
 हिरण्यरेतास्रवं वज्रे हिरण्योद्भवकारणं ॥ ४९ ॥
 हिरण्यगर्भस्य भवान् हिरण्यसदृशप्रभः ।
 त्वं मुहूर्त्तं चक्षुष्य त्वं त्वं पुष्टिस्त्रयं तथा जयः ॥ ५० ॥
 कलाकाष्ठानिमेघादिरूपेणासि जगत्प्रभो ।
 त्वमेतदखिलं काशः परिष्ठात्मात्मको भवान् ॥ ५१ ॥

या जिह्वा भवतः काली कण्ठनिहाकरी प्रभो ।
 भयान्नः पाहि पापेभ्य रैहिकाञ्च महाभयात् ॥ ५२ ॥
 कराली नाम या जिह्वा महाप्रलयकारणं ।
 तथा नः पाहि पापेभ्य रैहिकाञ्च महाभयात् ॥ ५३ ॥
 मनीजवा च या जिह्वा लघिमा गुणलक्षणा ।
 तथा नः पाहि पापेभ्य रैहिकाञ्च महाभयात् ॥ ५४ ॥
 करोति कामं भूतेभ्यो या ते जिह्वा सुलोहिता ।
 तथा नः पाहि पापेभ्य रैहिकाञ्च महाभयात् ॥ ५५ ॥
 सधूमवर्णा या जिह्वा प्राणिनां रोगदायिका ।
 तथा नः पाहि पापेभ्य रैहिकाञ्च महाभयात् ॥ ५६ ॥
 स्फुलिङ्गिनी च या जिह्वा यतः सकलपुङ्गवा ।
 तथा नः पाहि पापेभ्य रैहिकाञ्च महाभयात् ॥ ५७ ॥
 या ते विश्वा सदा जिह्वा प्राणिनां शर्मदायिनी ।
 तथा नः पाहि पापेभ्य रैहिकाञ्च महाभयात् ॥ ५८ ॥
 पिङ्गाक्ष लोहितवीर्य कण्ठवर्णं हुताशन ।
 पाहि मां सर्वदोषेभ्यः संसारादुद्धरेह मां ॥ ५९ ॥
 प्रसीद वज्रे सत्तार्क्षिः कुशानो हव्यवाहन ।
 अग्निपावकशुक्रादिनामाष्टभिरुदीरितः ॥ ६० ॥
 अग्रेऽग्रे सर्वभूतानां समुद्रूत विधायसो ।
 प्रसीद हव्यवाहास्य अभिष्टुत भयाव्यय ॥ ६१ ॥

त्वमश्वयो वह्निरचिन्त्यरूपः

ससन्निमान् दुष्पुंसोऽतितीव्रः ।

त्वमव्ययं भीममशेषकोकं

समूर्तको हन्वद्यवातिवीर्यः ॥ ६२ ॥

त्वमुत्तमं सख्यमशेषसख्य-

हृत्पुच्छरीकस्त्वमनन्तमीशं ।

त्वया तत्तं विश्वमिदं जराचरं

जुताशनैको बहुधा त्वमथ ॥ ६३ ॥

त्वमक्षयः सगिरिवमा वसन्धरा

नभः ससोमार्कमहर्दिवाखिलं ।

महोदधेर्जठरगतश्च बाहुवो

भवाम् विभूत्या परया करे स्थितः ॥ ६४ ॥

जुताशनस्त्वमिति सदाभिपूज्यसे

महाक्रतौ नियमपरैर्महर्षिभिः ।

अभिष्टुतः प्रियसि च सोममध्वरे

वषट्कृतान्यपि च हवींषि भूतये ॥ ६५ ॥

त्वं विप्रैः सततमिहेह्यसे फलार्थं

वेदाङ्गेष्वथ सकलेषु गीयसे त्वं ।

त्वच्चेतोर्धजनपश्यन्वा हिजेन्द्रा

वेदाङ्गान्यधिगमयन्ति सर्वकाले ॥ ६६ ॥

त्वं ब्रह्मा यजनपरस्तथैव विष्णु-

भूतेशः सुरपतिरव्यमा जलेशः ।

सूर्येन्वू सकलसुरासुराश्च इन्द्रैः

सन्तोष्याभिमतफलान्यद्याप्नुवन्ति ॥ ६७ ॥

अग्निभिः परममहोपहातदुष्टं
 संसृष्टं तव शुचि जायते समस्तं ।
 स्नानानां परममतीव भस्मना सत्
 सन्ध्यायां मुनिभिरतीव सेव्यसे तत् ॥ ६८ ॥
 प्रसीद वज्रे शुचिनामधेय
 प्रसीद वायो विमलान्तिदीप्ते ।
 प्रसीद मे पावक वैद्युताद्य
 प्रसीद हव्याशुन पाहि मां त्वं ॥ ६९ ॥
 यत्ते वज्रे शिवं रूपं ये च ते सप्तहेतवः ।
 तैः पाहि नः स्तुतो देव पिता पुत्रमिवात्मजं ॥ ७० ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे अग्निस्तोत्रं नाम । ६६ ।

प्रसन्नमोऽधिराजः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

एवं स्तुतस्ततस्तेन भगवाम् हव्यवाहनः ।
 ज्वालामालाष्टतस्तत्र तस्यासीदग्रतो मुने ॥ १ ॥
 देवो विभावसुः प्रीतिस्तोत्रेणानेन वै द्विज ।
 तं शान्तिमाह प्रसन्नं मेघगङ्गीरवागव ॥ २ ॥

अग्निप्रवर्धि ।

परितुष्टोऽस्मि ते विप्र भक्त्या वा ते स्तुतिः कृता ।
 वरं ददामि भवते प्रार्थ्यतां यत्तर्षेयितं ॥ ३ ॥

शान्तिपुत्राय ।

भगवन् कृतकालोऽस्मि यत्त्वां पश्यामि रूपिणं ।
 तथापि भक्तिनम्रस्य भवता श्रूयतां मम ॥ ४ ॥
 धातृयज्ञं गतो देव ममापाय्यो निजाश्रमात् ।
 आगतस्याश्रमं धिष्ट्यं त्वत्सनायं स पश्यतु ॥ ५ ॥
 ममापराधात् सम्यक्तं धिष्ट्यं यतो विभावसो ।
 तत्त्वयाधिष्ठितं सोऽद्य पूर्ववत् पश्यतां द्विजः ॥ ६ ॥
 त्वान्यदपि मे देव प्रसादं कुरुषे यदि ।
 पुत्रो विशिष्टो भवतु तदपुत्रस्य मे गुरोः ॥ ७ ॥
 यथा च मैत्रीं तनये स करिष्यति मे गुरुः ।
 तथा समस्तसत्त्वेषु भवत्वस्य मनो मृदु ॥ ८ ॥
 पश्यतां स्तोष्यते येन प्रीतिं यातोऽसि मेऽव्यय ।
 स्तोत्रेण तस्य वरदो भवेया मत्प्रसादितः ॥ ९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

व्रतत् श्रुत्वा वचस्तस्य तमाह द्विजसत्तमं ।
 स्तोत्रेणाराधितो भूयो गुरुभक्त्या च पावकः ॥ १० ॥

अभिषेकाय ।

गुरोरर्थं यतो मङ्गलं याचितं ते वरदयं ।
 नात्मार्षं तेन मे प्रीतिस्त्वयतीव मङ्गलमुने ॥ ११ ॥
 भविष्यत्येतद्विष्णुं गुरोर्यत्प्रार्थितं त्वया ।
 मैत्रीं समस्तभूतेषु पुत्रश्चास्य भविष्यति ॥ १२ ॥
 मन्त्रन्तराधिपः पुत्रो धीर्यो नाम भविष्यति ।

[illegible]

वत्सातिहार्दं त्वयि मे तयाग्रेषु च वनपु ।
 न वेद्मि किमिदं त्वच्छेदत्सैतत्कथयामु मे ॥ २४ ॥
 ततः स शान्तिस्तत्सर्वमाचार्याय महामुने ।
 क्षमिन्नाशादिकं विप्रः समाचष्टे यथातथं ॥ २५ ॥
 तच्छ्रुत्वा स परिष्वज्य केशद्रुमयनो गुरुः ।
 शिष्याय प्रददौ वेदान् साङ्गोपाङ्गान् महामुने ॥ २६ ॥
 भौत्यो नाम मनुस्तस्य पुत्रो भूतेरजायत ।
 तस्य मन्वन्तरे देवान्धषीन् भूपांश्च मे शृणु ॥ २७ ॥
 भविष्यस्य भविष्यांस्तु गार्हतो मम विस्तरात् ।
 देवेन्द्रो यच्च भविता तस्य विस्त्यातकर्मायः ॥ २८ ॥
 चाक्षुषाश्च कनिष्ठाश्च पवित्रा आजिरास्तथा ।
 धाराहकाश्च इत्येते पञ्च देवगणाः स्मृताः ॥ २९ ॥
 शुचिरिन्द्रस्तदा तेषां विदग्रानां भविष्यति ।
 महाबली महावीर्यः सर्वैरिन्द्रगुणैर्युतः ॥ ३० ॥
 अग्नीध्रश्चाग्निधाहुश्च शुचिर्मुक्तोऽय माधवः ।
 बुकोऽजितश्च सप्तैते तदा सप्तर्षयः स्मृताः ॥ ३१ ॥
 गुरुर्गभीरो ब्रह्मश्च भरुतोऽनुग्रहस्तथा ।
 श्रीमानी च प्रतीरश्च विष्णुः संक्रन्दनस्तथा ॥ ३२ ॥
 तेजस्वी सुवल्गुश्चैव भौत्यस्यैते मनोः सुताः ।
 पतर्दश मयैतत्ते मन्वन्तरमुदाहृतं ॥ ३३ ॥
 श्रुत्वा मन्वन्तराखीत्यं क्रमेण मुनिसत्तम ।
 पुरुषमाप्नोति भनुजस्तथा क्षीणाश्च समन्ति ॥ ३४ ॥

श्रुत्वा मन्वन्तरं पूर्वं धर्ममाप्नोति मानवः ।
 स्वारोचिषस्य अवस्थात् सर्वकामानवाप्नुते ॥ ३५ ॥
 औत्तमेधममाप्नोति ज्ञानमाप्नोति तामसे ।
 रैवते च श्रुते बुद्धिं सुरूपां विन्दते स्त्रियं ॥ ३६ ॥
 आरोग्यमाप्नुते पुंसां श्रुते वैवस्वते वलं ।
 गुणवत्पुत्रपौत्रान्तु सूर्यसावर्धिके श्रुते ॥ ३७ ॥
 माहात्म्यं ब्रह्मासावर्क्षो धर्मसावर्क्षिके शुभं ।
 भूमिमाप्नोति मनुजो रुद्रसावर्क्षिके जयं ॥ ३८ ॥
 ज्ञातिश्रेष्ठो गुणैर्युक्तो दक्षसावर्क्षिके श्रुते ।
 निशातयत्थरिवलं रौच्यं श्रुत्वा नरोत्तम ॥ ३९ ॥
 देवव्रत्तमाप्नोति भौत्ये मन्वन्तरे श्रुते ।
 तथामिहोषं पुत्रांश्च गुणयुक्तानवाप्नुते ॥ ४० ॥
 सर्वगयनक्रमाश्च शृणोति मुनिसत्तम ।
 मन्वन्तराखिलस्यापि श्रूयतां फलमुत्तमं ॥ ४१ ॥
 तत्र देवानृषीनिन्द्राणामुत्तमतनयाक्षपान् ।
 वंशांश्च श्रुत्वा सर्वेभ्यः पापेभ्यो विप्रमुच्यते ॥ ४२ ॥
 देवर्षीन्द्रवृषाश्चान्ये ये तन्मन्वन्तराधियाः ।
 ते प्रीयन्ते तथा प्रीताः प्रयच्छन्ति शुभां मतिं ॥ ४३ ॥
 ततः शुभां मतिं प्राप्य कृत्वा कर्म तथा शुभं ।
 शुभां गतिमवाप्नोति यावदिन्द्राश्चतुर्दशः ॥ ४४ ॥
 सर्वे स्युर्जतवः श्रेष्ठाः सर्वे सौम्यास्तथा श्रद्धाः ।
 भवन्त्यसंशयं श्रुत्वा क्रमात्मन्मन्तरस्थितिं ॥ ४५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे चतुर्दश मन्वन्तराणि समाप्तानि ॥ १०० ॥

एकार्षिणश्चतस्रोऽध्यायः ।

कौटुम्भिकवाच ।

भगवन् कविता सम्यक् त्वया मन्वन्तरस्थितिः ।
 त्रमात्रिस्तरतस्त्वत्तो मया चैवावधारिता ॥ १ ॥
 ब्रह्मायमखिलं वंशं भूभजां द्विजसत्तम ।
 श्रोतुं ममेच्छतुः सम्यक् भगवन् प्रववीक्ष मे ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ऋणं वत्स नृपाणां त्वमशेषाणां समुद्भवम् ।
 चरितञ्च जगन्मलमादौ कृत्वा प्रजापतिं ॥ ३ ॥
 जयं हि वंशो भूपालैरनेककलुकर्तृभिः ।
 संग्रामजिद्धिर्धर्मज्ञैः शतसंख्यैरलंकृतः ॥ ४ ॥
 श्रुत्वा चैषां मरेन्द्राणां चरितानि महात्मनां ।
 उत्पत्तयश्च पुरुषः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५ ॥
 मनुर्यत्र तथेष्ट्वाक् कृत्स्नवन्तो भगीरथः ।
 अन्ये च शतशो भूपाः सम्यक् पालितभूमयः ॥ ६ ॥
 धर्मज्ञा यज्विमः शूराः सम्यक्परमवेदिनः ।
 श्रुते तस्मिन् पुमान् वंशे पापौघादिप्रमुच्यते ॥ ७ ॥
 तदयं श्रूयतां वंशो यतो वंशाः सप्तसप्तः ।
 भिक्षुको मनुजोऽन्नाशामेवरोहा यत्रा वठात् ॥ ८ ॥

ब्रह्मा प्रजापतिः पूर्वं सिद्धं च विविधाः प्रजाः ।
 अङ्गुष्ठाद्विष्ठाद्वक्ष्यमस्य अद्भिजसत्तम ॥ ८ ॥
 वामाङ्गुष्ठाच्च तत्पत्नीं जगत्सूतिकरो विभुः ।
 ससर्ज भगवान् ब्रह्मा जगतां कारणं परं ॥ १० ॥
 अदितिस्तस्य दक्षस्य कन्याजायत त्र्योभना ।
 तस्याश्च कश्यपो देवं मार्तरक्षं समजीजनत् ॥ ११ ॥
 ब्रह्मा स्वरूपं जगतामशेषाणां वरप्रदं ।
 आदिर्मध्यान्मभूतश्च सर्गस्थित्यन्तकर्मसु ॥ १२ ॥
 यतोऽखिलमिदं यस्मिन्मशेषश्च स्थितं द्विज ।
 यत्स्वरूपं जगच्चेदं स देवासुरमानुषं ॥ १३ ॥
 यः सर्वभूतः सर्वोत्मा परमात्मा सनातनः ॥
 अदित्यामभवत्तास्वान् यूर्ध्वमाराधितस्तथा ॥ १४ ॥

श्रीशुक्रिवाच ॥

भगवन् श्रोतुमिच्छामि यत्स्वरूपं विवस्वतः ।
 यत्कारणश्चादिदेवः सोऽभवत् कश्यपात्मजः ॥ १५ ॥
 यथा चाराधितो देव्या सोऽदित्या कश्यपेन च ।
 आराधितेन चोक्तं यत्तेन देवेन भास्वता ॥ १६ ॥
 प्रभावश्चावतीर्णस्तथैव न्युनिसत्तम ।
 भवता कथितं सम्भक्त्युत्तमिच्छाम्यशेषतः ॥ १७ ॥

नारदोऽपि उवाच ।

विस्पष्टा परमा विद्या श्रोतिर्भा आप्रवती स्फुटा ।
 कैवल्यां ज्ञानमाविर्भूः प्राकाम्यं संविदेव च ॥ १८ ॥

॥ १० ॥
 ॥ ११ ॥
 ॥ १२ ॥
 ॥ १३ ॥
 ॥ १४ ॥
 ॥ १५ ॥
 ॥ १६ ॥
 ॥ १७ ॥
 ॥ १८ ॥
 ॥ १९ ॥
 ॥ २० ॥
 ॥ २१ ॥
 ॥ २२ ॥
 ॥ २३ ॥
 ॥ २४ ॥
 ॥ २५ ॥
 ॥ २६ ॥
 ॥ २७ ॥
 ॥ २८ ॥
 ॥ २९ ॥
 ॥ ३० ॥
 ॥ ३१ ॥
 ॥ ३२ ॥
 ॥ ३३ ॥
 ॥ ३४ ॥
 ॥ ३५ ॥
 ॥ ३६ ॥
 ॥ ३७ ॥
 ॥ ३८ ॥
 ॥ ३९ ॥
 ॥ ४० ॥
 ॥ ४१ ॥
 ॥ ४२ ॥
 ॥ ४३ ॥
 ॥ ४४ ॥
 ॥ ४५ ॥
 ॥ ४६ ॥
 ॥ ४७ ॥
 ॥ ४८ ॥
 ॥ ४९ ॥
 ॥ ५० ॥
 ॥ ५१ ॥
 ॥ ५२ ॥
 ॥ ५३ ॥
 ॥ ५४ ॥
 ॥ ५५ ॥
 ॥ ५६ ॥
 ॥ ५७ ॥
 ॥ ५८ ॥
 ॥ ५९ ॥
 ॥ ६० ॥
 ॥ ६१ ॥
 ॥ ६२ ॥
 ॥ ६३ ॥
 ॥ ६४ ॥
 ॥ ६५ ॥
 ॥ ६६ ॥
 ॥ ६७ ॥
 ॥ ६८ ॥
 ॥ ६९ ॥
 ॥ ७० ॥
 ॥ ७१ ॥
 ॥ ७२ ॥
 ॥ ७३ ॥
 ॥ ७४ ॥
 ॥ ७५ ॥
 ॥ ७६ ॥
 ॥ ७७ ॥
 ॥ ७८ ॥
 ॥ ७९ ॥
 ॥ ८० ॥
 ॥ ८१ ॥
 ॥ ८२ ॥
 ॥ ८३ ॥
 ॥ ८४ ॥
 ॥ ८५ ॥
 ॥ ८६ ॥
 ॥ ८७ ॥
 ॥ ८८ ॥
 ॥ ८९ ॥
 ॥ ९० ॥
 ॥ ९१ ॥
 ॥ ९२ ॥
 ॥ ९३ ॥
 ॥ ९४ ॥
 ॥ ९५ ॥
 ॥ ९६ ॥
 ॥ ९७ ॥
 ॥ ९८ ॥
 ॥ ९९ ॥
 ॥ १०० ॥

अथिच प्रतप्तमोऽध्यायः ।

मार्गकेव उवाच ।

तस्मादस्त्रादिभिस्त्रास्तु ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
 ऋषो बभूवुः प्रथमं प्रथमाददनाम्मुने ॥ १ ॥
 जवापुष्पनिभाः सद्यस्तेजोरूपान्तसंहताः ।
 पृथक् पृथग्विभिक्ताश्च रजोरूपवदास्ततः ॥ २ ॥
 यजूर्वि दक्षिणादक्तादनिरुद्धानि काश्चन ।
 यादृग्वर्णस्यावर्णान्यसंहतिधराणि च ॥ ३ ॥
 पश्चिमे यदिभोर्वक्त्रं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ।
 आविर्भूतानि सामानि ततश्चन्द्रांसि तान्यथ ॥ ४ ॥
 अथर्वणमशेषश्च सृक्ताश्चनचयग्रभ ।
 यावद्वोरस्वरूपान्तदाभिचारिकशान्तिकं ॥ ५ ॥
 उत्तरात् प्रकटीभूतं वह्नात्तस्य वेधसः ।
 सुखसत्त्वतमः प्रायं सौम्यासौम्यस्वरूपवत् ॥ ६ ॥
 ऋषो रजोगुणाः सत्त्वं यजुषाश्च गुणा मुने ।
 तमोगुणानि सामानि तमःसत्त्वमथर्वसु ॥ ७ ॥
 एतानि ज्वलमानानि तेजसाऽप्रतिमेन वै ।
 पृथक् पृथगवस्थानं भाञ्चि पूर्वमिवाभवन् ॥ ८ ॥
 ततस्तद्भावं यत्तेज ओमित्युक्ताभिश्चन्दते ।
 तस्य स्वभावाच्च तेजस्तत्समादृत्य संस्थितं ॥ ९ ॥

यथा यजुर्मयस्तेजस्तद्वत्साक्षा महासुने ।
 ह्यत्वमुपयातानि परे तेजसि संश्रये ॥ १० ॥
 शान्तिकं पौष्टिकञ्चैव तथा चैवाभिचारिकं ।
 ऋगादिषु खयं ब्रह्मन् चित्तं चिज्जगामत् ॥ ११ ॥
 ततो विश्वमिदं सद्यस्तमोनाशात् सुनिर्माणं ।
 विभाषनीयं विप्रर्षे तिर्यग्गूर्ध्वमधस्तथा ॥ १२ ॥
 ततस्तन्मण्डलीभूतं क्रान्दसं तेज उत्तमं ।
 परेण तेजसा ब्रह्मणेकत्वमुपयाति तत् ॥ १३ ॥
 आदित्यसंज्ञामगमदाद्देव यतोऽभवत् ।
 विश्वस्यास्य महाभाग कारखन्वाव्ययात्मकं ॥ १४ ॥
 प्रातर्मध्यन्दिने चैव तथा चैवापराह्निके ।
 यतो तपति सा काशे ऋग्यजुःसामसंज्ञिता ॥ १५ ॥
 ऋचस्तपन्ति पूर्वाह्णे मध्याह्णे च यजूंषि वै ।
 सामानि आपराह्णे वै तपन्ति मुनिसत्तम ॥ १६ ॥
 शान्तिकं ऋक्षु पूर्वाह्णे यजुःचिन्तरपौष्टिकं ।
 विन्यस्तं सान्नि सायाह्णे आभिचारिकमन्ततः ॥ १७ ॥
 मध्यन्दिनेऽपराह्णे च समे चैवाभिचारिकं ।
 अपराह्णे पितृणान्तु साक्षा कार्याणि तानि वै ॥ १८ ॥
 विष्टौ ऋक्षयो ब्रह्मा स्थितौ विष्णुर्यजुर्मयः ।
 रुद्रः साममयोऽन्ते च तस्मात्तस्याशुचिर्धनिः ॥ १९ ॥
 तदेवं भगवान् भास्वान् वेदात्मा वेदसंस्थितः ।
 वेदविद्यात्मकश्चैव परः पुरुष उच्यते ॥ २० ॥

स्वर्गस्थित्यन्तहेतुश्च रजःसत्त्वादिक्कान् गुणान् ।
आश्रित्य ब्रह्मविष्णुवादिसंज्ञामभ्येति आश्रुतः ॥ २१ ॥

देवैः सदेव्यः स तु वेदमूर्ति-
रमूर्तिराद्योऽखिलमर्त्यमूर्तिः ।
विश्वाम्ययं ज्योतिरवेद्यधर्मा
वेदान्तगम्यः परमः परेभ्यः ॥ २२ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मार्कण्डेयमाहात्म्ये ॥ १०२ ॥

अधिराज इत्येतमोऽधिराजः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्य सन्नाप्यमाने तु तेजसोर्ध्वमधस्तथा ।
सिद्धं कश्चिन्तयामास पद्मयोनिः पितामहः ॥ १ ॥
कृष्टिः कृतापि मे नाशं प्रयास्यत्यभितेजसः ।
आश्रुतः कृष्टिसंहारस्थितिहेतोर्नृणात्मनः ॥ २ ॥
अप्राणाः प्राणिनः सर्वे आपः शुष्यन्ति तेजसा ।
न चाग्नसा विना कृष्टिर्विश्वखास्य भविष्यति ॥ ३ ॥
इति सच्चिन्मय भगवान् स्तोत्रं भगवतो रवेः ।
चकार तन्मन्त्रो भूत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ४ ॥

अधिराज उवाच ।

जमख्ये यन्मयं सर्वमेतत्सर्वमयश्च यः ।
विश्वमूर्तिः परं ज्योतिर्यत्तद्वायन्ति योगिनः ॥ ५ ॥

यः स्रजस्यो यो यजुषाम्निधानं
 साध्यान् यो योनिरपिस्तत्राग्निः ।
 ययीमयी स्खलतयार्द्धमात्रा
 परस्पररूपो गुह्यपारयोग्यः ॥ ६ ॥
 तं सर्व्वहेतुं परमेष्ठिनेन-
 मादौ परज्योतिरवद्विरूपं ।
 स्खलन् देवात्मतया नमस्ये
 भास्वस्तमाद्यं परमं परेभ्यः ॥ ७ ॥
 स्रष्टिङ्करोमि यत्त्वं तव शक्तिराद्या
 तत्प्रेरितो जलमहीपवनादिरूपां ।
 तद्देवतादिविधयां प्रसवाद्यशेषां
 नात्मेच्छया स्थितिलयावपि तद्देव ॥ ८ ॥
 वह्निस्त्वमेव जलशोषणतः पृथिव्याः
 स्रष्टिङ्करोमि जगताम् तथाद्यपाकं ।
 व्यापी त्वमेव भगवन् गगनस्वरूपं
 त्वं पञ्चधा जगदिदं परिपासि विश्वं ॥ ९ ॥
 यन्नैर्यजन्ति परमात्मविदो भवन्तं
 विष्णुस्वरूपमखिलेष्टिमयं विश्वम् ।
 व्यायन्ति चापि यतयो नित्यतात्मचिन्ताः
 सर्व्वेश्वरं परममात्मविमुक्तिक्रामाः ॥ १० ॥
 तस्मै देवरूपाय यज्ञरूपाय ते नमः ।
 गरुडस्वरूपाय विश्वंभामाय योगिभिः ॥ ११ ॥

उपसंहर तेजोयत्तेजसः संहतिस्तव ।
सृष्टेर्विधाताय विभो सृष्टौ चाहं समुद्यतः ॥ १२ ॥

नारदयोग उवाच ।

इत्थेवं संस्तुतो भास्वान् ब्रह्मणा सर्गकर्तृणा ।
उपसंहृतवांस्तेजः परं स्वस्वमधारयत् ॥ १३ ॥
चकार च ततः सृष्टिं जगतः पद्मसम्भवः ।
तदा तेषु महाभागः पूर्वकल्पान्तरेषु वै ॥ १४ ॥
देवासुरादीन् मर्त्यांश्च पश्यादीन् दृष्ट्वीरुधः ।
संसर्ज्य पूर्ववद्ब्रह्मा नरकांश्च मन्त्रमुने ॥ १५ ॥

इति श्रीनारदयोगपुराणे आदित्यकवी नाम ॥ २०३ ॥

चतुरधिक प्रीतसमीप्यावः ।

नारदयोग उवाच ।

सृष्ट्वा जगदिदं ब्रह्मा प्रविभागेन चाकरोत् ।
वर्णाश्रमसमुद्राद्विहीयानां पूर्ववद्यथा ॥ १ ॥
देवदैत्योरगादीनां रूपस्थानानि पूर्ववत् ।
देवेभ्य स्व भगवानकरोत् कमलोद्भवः ॥ २ ॥
ब्रह्मसूक्तमयो योऽभूत्करीषिरिति विद्युतः ।
काश्यपस्तस्य पृथोऽभूत् काश्यपो मांस भामंतः ॥ ३ ॥

इत्यस्य तनया ब्रह्मन् तस्य भार्याः सद्योदयः ।
 ब्रह्मस्तत्सुतायासन् देवदैत्योरगद्वयः ॥ ४ ॥
 अदितिर्जनयामास देवास्त्रिभुवनेश्वरान् ।
 दैत्यान् दितिर्दानुश्चोद्यान् दानवान् रुक्मिण्यम् ॥ ५ ॥
 ब्रह्मरक्षसौ च विनता यक्षरक्षांसि वै खसा ।
 कद्रुः सुधाव नागांश्च गन्धर्वान् सुषुवे मुनिः ॥ ६ ॥
 क्रोधाया जज्ञिरे कुल्या रिष्टायाश्चाप्सरोगणाः ।
 हिरापतादीन्मातङ्गानिरा च सुषुवे द्विज ॥ ७ ॥
 ताम्रा च सुषुवे श्वेनोग्रमुखाः कन्यका द्विज ।
 असां प्रसूताः खगमाः श्वेनभासश्रुकादयः ॥ ८ ॥
 इक्ष्वायाः पादपा जाताः प्रधायास्तसं गणाः ।
 अदित्यां या समत्यन्ना कश्यपस्येति सप्ततिः ॥ ९ ॥
 तस्याश्च पुष्यदौहिदैः पौषदौहिचिकादिभिः ।
 आसमेतज्जगत् सूर्या तेषां तासां च वै मुने ॥ १० ॥
 तेषां कश्यपपुत्राणां प्रधाना देवतागणाः ।
 सात्त्विका राजसास्त्वैते तामसाश्च मुने गणाः ॥ ११ ॥
 देवान् यक्षभुजश्चक्रै तथा त्रिभुवनेश्वरान् ।
 ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठः परमेष्ठिः प्रजापतिः ॥ १२ ॥
 तामवाधन्त सहिताः सपत्न्या दैत्यदानवाः ।
 राक्षसाश्च तथा युधं तेषामासीत् सुदारव्यं ॥ १३ ॥
 दिव्यं वर्षसहस्रन्तु पराजीयन्त देवताः ।
 अयिनश्चाभवन् विप्रः पतिगो दैत्यदानवाः ॥ १४ ॥

सतो निराकृतान् पुत्रान् दैतेयैर्दानवैस्तथा ।
 हुतविभुवनान् दृष्ट्वा अदितिर्मनिसक्तम् ॥ १५ ॥
 आच्छिन्नयज्ञभागांश्च पुत्रा संपीडिता भृशं ।
 आराधनाय सवितुः परं यज्ञं प्रचक्रमे ॥ १६ ॥
 एकाद्या नियताधारा परं नियममास्थिता ।
 सुष्टाव तेजसां रात्रिं मगनस्त्रिदिवाकरं ॥ १७ ॥

अदितिर्वाच ।

नमस्तुभ्यं परां सूच्यां सौवर्णीं विभ्रते तनुं ।
 धाम धामवतामीश धामामाधारं शाश्वतम् ॥ १८ ॥
 जगतामुपकाराय तच्चापस्तव गोपते ।
 आददानस्य यद्रूपं तीव्रं तस्मै नमाम्यहं ॥ १९ ॥
 ग्रहीतुमष्टमासेन काष्णेनेन्दुमयं रसं ।
 विभ्रतस्तव यद्रूपमतितीव्रं मत्तास्त्रि तत् ॥ २० ॥
 तमेव सुष्ठुतः सर्वं रसं वै वर्षाय यत् ।
 रूपमाप्यायकं भास्वंस्तस्मै भियाय ते नमः ॥ २१ ॥
 वार्युत्सर्गविनिष्क्रमणे धर्मौघघोरिणम् ।
 पाकाय तव यद्रूपं भास्करं तं नमाम्यहं ॥ २२ ॥
 यच्च रूपं तवातीव हिमोत्सर्गादिशीतलं ।
 तत्कालसस्यपोषाव तरणे तस्य ते नमः ॥ २३ ॥
 नातितीव्रं च यद्रूपं नातिशीतञ्च यस्तव ।
 वसन्तर्तौ रवे सौम्यं तस्मै देव नमो नमः ॥ २४ ॥
 आप्यायनमशेषाणां देवानाञ्च तच्चा परं ।

पितृणाञ्च नमस्तस्मै गच्छानां पाकहेतवे ॥ २५ ॥
 यद्रूपं जीवनायैकं धीरूधामस्तथात्मकं ।
 पीयते देवपितृभिस्तस्मै सोमात्मने नमः ॥ २६ ॥
 आभ्यां यद्वर्करूपाभ्यां रूपं विश्वमयन्तव ।
 समेतमग्नीषोमाभ्यां नमस्तस्मै गच्छात्मने ॥ २७ ॥
 यद्रूपं स्रग्धुःसास्त्रामैश्वरेण तपते तव ।
 विश्वमेतज्जयीसंज्ञं नमस्तस्मै विभावसो ॥ २८ ॥
 यत्तु तस्यात्परं रूपं शोमित्युक्ताभिश्चिह्नितं ।
 अत्युलानकममलं नमस्तस्मै सदात्मने ॥ २९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

रयं सा निधता देवी चक्रे स्तोत्रमहर्षिभ्यः ।
 निराहारा विवस्वन्तमारिराधयिषुर्मुने ॥ ३० ॥
 ततः कालेन सवत्स भगवांस्तपनोऽम्बरे ।
 प्रत्यक्षतामगादस्या दाक्षायण्या विजोत्तम ॥ ३१ ॥
 सा ददुर्गं महाकूटं तेजसोऽम्बरसंस्थितं ।
 भूमौ च संस्थितं भास्वत् ज्वालामालातिदुर्दृशं ॥ ३२ ॥
 तं दृष्ट्वा सा तदा देवी साध्वसं परमज्जता ।
 जगाद् मे प्रसीदेति न त्वां पश्यामि गोपते ॥ ३३ ॥
 यथा दृष्टवती पूर्वमम्बरस्थं सुदुर्दृशं ।
 निराहारा विवस्वन्तं तपनं तदनन्तरं ॥ ३४ ॥
 संघातं तेजसां तद्वदिह पश्यामि भूतले ।
 प्रसादं कुर्व पश्येयं यद्रूपमे दिवाकर ॥

भक्तानुकम्पक विभो भक्ताहं पाहि मे सुतान् ॥ ३५ ॥

त्वं धाता विश्वजसि विश्वमेतत्

त्वं पासि स्थितिकरत्वाय संग्रहसः ।

त्वध्यन्तो लयमस्त्रिं प्रयाति तत्त्वं

त्वन्नोऽन्या न हि गतिरस्ति सर्वलोके ॥ ३६ ॥

त्वं ब्रह्मा चरिरजसंक्षितस्त्वमिन्द्रो

विश्वेशः पितृपतिरम्बुपतिः समीरः ।

सोमोऽग्निर्गगनमहीधरोऽब्धिः

किं स्तब्धं तव सकलात्मरूपं धाम्नः ॥ ३७ ॥

यज्ञेश त्वामनुद्दिनमात्मकर्मसक्ताः

स्तुवन्तो दिविधपदैर्हिजा यजन्ति ।

ध्यायन्तो विनियतचेतसो भवन्तं

योगस्थाः परमपदं प्रयान्ति योगमूर्त्त्या ॥ ३८ ॥

तपसि यज्ञसि विश्वं पासि भस्मीकरोषि

प्रकटयसि मयूखैर्हृदयस्वम्बुगर्भैः ।

सृजसि पुनरपि त्वं भावनास्त्वप्युतासु

प्रणमितसरमर्त्यः पापकृद्भिस्त्रयम् ॥ ३९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दिवाकरस्तुतिर्नाम । १०० ।

[illegible]

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 84

॥ ८ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

1. 1. The first part of the paper is devoted to a discussion of the

U. S. DEPARTMENT OF AGRICULTURE

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

॥ ३ ॥ एकविंशति अध्यायः अष्टादशोऽध्यायः

(1) The following table lists the data:

It is a little like the little girl who said that she

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

W A N : G e l l i n g e R e h l e d e B u r g e R e l l e R e l l e

1 1212 1212121 1212 1212121 2121 1212

11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 1041 1042 1043 1044 10

1 12214221171016 A 14 142103 1021

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

1 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 1041 1042 1043 10

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

[illegible]

Illegible

11. 10.10.2015 10.10.2015 10.10.2015

इत्युक्त्वा भगवान् मास्मान्महान्भुपागमत् ।
 निदृष्ट्वा सापि तपसः संप्राप्तास्त्रिवाङ्मिता ॥ १० ॥
 ततो रश्मिसहस्रान् सौसुक्तास्थो रवेः करः ।
 विप्रावतारं संचक्रे देवमातुरबोदरे ॥ ११ ॥
 भृशश्चान्द्रावशादीनि सा च चक्रे समाहिता ।
 मुचिनी धारायामास दिव्यं गर्भमिति दिव्य ॥ १२ ॥
 ततस्तां कश्यपः प्राह किञ्चित्कोपप्लुताक्षरं ।
 किम्मारयसि गर्भाण्डमिति नित्कोपवासिनी ॥ १३ ॥
 सा च तं प्राह गर्भाण्डमेतत्कश्यपि कोपन ।
 न मारितं विपश्चादां नृत्सवे तद्विध्यति ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्युक्त्वा तं तदा गर्भमुत्ससर्ज्य सुरावनिः ।
 जावन्त्यमानन्तेजोभिः पत्युर्वचमकोपिता ॥ १५ ॥
 तं दृष्ट्वा कश्यपो गर्भमुत्सर्ज्यारवर्चसं ।
 लुष्टाव प्रकृतो भूत्वा ऋभिरावाभिरादरात् ॥ १६ ॥
 संस्तूयमानः स तदा गर्भाण्डात्प्रकटोऽभवत् ।
 पद्मपत्रसवर्णामस्तेजसा व्यासदिक्रुशः ॥ १७ ॥
 अद्यान्तरीयादाभास्व कश्यपं मुनिसत्तमं ।
 सतोयमेघगम्भीरवागुषावाशरिरिणी ॥ १८ ॥
 मारितं ते यतः प्रोक्तमेतद्वत् त्वया मुने ।
 तस्याग्रे सुतस्तेऽयं मार्तण्डाख्यो भविष्यति ॥ १९ ॥
 सूर्याधिकारश्च किमुर्गम्येह करिष्यति ॥

इति धृत्यसुरांश्चायं यज्ञभागहरानरीम् ॥ २० ॥
 देवा निश्चयेति वचो गगनात्समुपागमम् ।
 प्रहर्षमलुलं याता दानवाश्च हतौजसः ॥ २१ ॥
 ततो युद्धाय दैतेयानाञ्जुष्टाव घतकतुः ।
 सह देवैर्मुदा युक्ता दानवाश्च समभ्ययुः ॥ २२ ॥
 तेषां युद्धमभूद्घोरं देवानामसुरैः सह ।
 शस्त्रास्त्रदीप्तिसंदीप्तं समस्तभुवनान्तरं ॥ २३ ॥
 तस्मिन् युद्धे भगवता मार्त्तण्डेन निरीक्षिताः ।
 तेजसा दह्यमानास्ते भस्मीभूता महासुराः ॥ २४ ॥
 ततः प्रहर्षमलुलं प्राप्ताः सर्वे दिवौकसः ।
 दृष्टुमुक्तेजसां योनिं मार्त्तण्डमदितिस्तथा ॥ २५ ॥
 स्वाधिकारांस्तथा प्राप्ता यज्ञभागंश्च पूर्ववत् ।
 भगवानपि मार्त्तण्डः स्वाधिकारमवाकरोत् ॥ २६ ॥
 नदम्बपुष्पवद्वास्वानभञ्जोर्ध्वश्च रश्मिभिः ।
 हताग्निपिण्डसहस्रो दध्रे नातिस्फुरदधुः ॥ २७ ॥

इति श्रीमार्त्तण्डेयपुराणे मार्त्तण्डीयतिलोमः ॥ १०५ ॥

बृहद्विष्णुसंहितासंस्कृतम् ।

मार्त्तण्डेय उवाच ।

अथ तस्मै ददौ कन्यां संपां नाम विस्ववते ।
 प्रसाद्य प्रसूतो भूत्वा विष्णुकर्मा प्रजापतिः ॥ १ ॥

वैवस्वतस्तु तस्मातो मनुस्तस्यां विवस्वतः ।
 पूर्वमेव तथा स्वातं तत्स्वरूपं विशेषतः ॥ २ ॥
 पीत्यपत्यान्यसौ तस्यां जनयामास गोपतिः ।
 द्यौ पुत्रौ सुमहाभागौ कन्याश्च यमुनां सुने ॥ ३ ॥
 मनुर्वैवस्वतो ज्येष्ठः आह देवः प्रजापतिः ।
 ततो यमो यमी चैव यमसौ संवभूवतुः ॥ ४ ॥
 यत्तेजोऽभ्यधिकस्तस्य मार्त्तबृहस्य विवस्वतः ।
 तेनातितापयामास पील्लोकान् सचराचरान् ॥ ५ ॥
 गोलाकारस्तु तं दृष्ट्वा संज्ञा रूपं विवस्वतः ।
 असहन्ती महतेजः स्वप्नायां मेघ्य साऽजवीत ॥ ६ ॥

संज्ञोवाच ॥

अहं वास्यामि भद्रन्ते स्वमेव भवनं पितुः ।
 निर्विकारं स्वयाप्यत्र स्थेयं मन्त्राग्रनाशुमे ॥ ७ ॥
 इमौ च वांस्तौ मम कन्या च वरवर्धिनी ।
 समाप्यौ नैव चाख्येयमिदं सगवते त्वया ॥ ८ ॥

शशोवाच ॥

आकेशग्रहवादेवि आशापात्रैव कर्हिचित् ।
 आस्थास्यामि मतं तुभ्यं गम्यतां यत्र वाञ्छितं ॥ ९ ॥
 इत्युक्ता स्त्रायवा संज्ञा जगाम पितृमन्दिरं ।
 तत्रावसत् पितुर्गेहे कञ्चित्कालं शुभेक्षणा ॥ १० ॥
 भर्तुः समीपं याहीति पित्रोक्ता सा पुनः पुनः ।
 अगच्छद्वत्वा भूत्वा कुरुन् पित्रोः शरांस्ततः ॥ ११ ॥

तप तेपे तपः साध्वी निराशारा महामते ।
 पितुः समीपं यातायाः संज्ञाया वाक्यतत्परा ॥ १२ ॥
 तद्रूपधारिणी छाया भास्करं समुपस्थिता ।
 तस्याश्च भगवान् सूर्यः संज्ञायामिति धिन्तयन् ॥ १३ ॥
 तत्रैव जनयामास ह्यौ सुतौ कन्यकां तथा ।
 पूर्वजस्य मनोस्तस्यः सावर्णिस्तेन सोऽभवत् ॥ १४ ॥
 यस्तयोः प्रथमं जातः पुत्रयोर्द्विजसत्तम ।
 द्वितीयो योऽभवच्चान्यः स ग्रहोऽभूच्चतैश्चरः ॥ १५ ॥
 कन्याभूत्तपती या तां वने सम्बरस्यो नृपः ।
 संज्ञा तु पार्थिवी तेषामात्मजानां यथाऽकरोत् ॥ १६ ॥
 स्नेहाच्च पूर्वजातामां तथा कृतवती सती ।
 मनुस्तस्मान्तर्वास्तस्या यमश्चाप्या न चक्षमे ॥ १७ ॥
 बहुशो वाच्यमानस्तु पितुः पत्न्या सुदुःखितः ।
 स वै कोपाच्च घास्याच्च भाविनोऽर्थस्य वै व्रजात् ॥ १८ ॥
 पदा सक्तर्जयामास छायासंज्ञां यमो मुने ।
 ततः शशाप च यमं संज्ञा सामर्षिणी भृशं ॥ १९ ॥

कारोवाच ।

पदा तर्जयसे यस्मान् पितृभार्यां गरीयसी ।
 तस्मात्तत्रैव चरन्ः पतिष्यति न संशयः ॥ २० ॥
 यमस्तु तेन शपादेन भृशं पीडितमानसः ।
 मगुना सह धर्मात्मा संघं विभे न्यवेदयत् ॥ २१ ॥

वम उवाच ।

देहेन तुल्यमस्मासु माता देव न वर्तते ।
 विद्वज्ज्यायसोऽप्यस्मान् कनीयांसौ बुभूवर्षति ॥ २३ ॥
 तस्यां मयोद्यतः पादो न तु देहे निपातितः ।
 बाह्याद्वा यदि वा मोक्षतद्भवान् क्षन्तुमर्हति ॥ २४ ॥
 शसोऽहं तात कोपेन जनन्या जनयो यतः ।
 ततो नमस्वे जन्मर्गो इमां वै तपतां वर ॥ २५ ॥
 विगुणेष्वपि पुत्रेषु न माता विगुणा पितः ।
 पादस्ते पततां पुत्र कथमेतत्प्रवक्ष्यति ॥ २६ ॥
 तव प्रसादाच्चरन्तो न एतेऽङ्गवान् यथा ।
 मातृशपाक्ष्यं मेऽहं तथा चिन्तय गोपते ॥ २७ ॥

रविवचनम् ।

असंशयमिदं पुत्र भविष्यत्यथ कारणं ।
 येन स्वामाविशक्तोऽधो धर्मज्ञं सत्यवादिनं ॥ २८ ॥
 सत्त्वधामेव शायनां प्रतिघातो हि विद्यते ।
 न तु माताभिश्चक्षुषां कश्चिच्छापनिवर्तनं ॥ २९ ॥
 न शक्यमेतन्निश्चया तु कर्तुं मातुर्कथस्तव ।
 किञ्चित्तव विशास्वामि पुत्रसेहादनुग्रहं ॥ ३० ॥
 कृमयो मांसमादाय प्रयास्यन्ति महीतलं ।
 कृतं तस्या वधः सत्यं त्वच्च ज्ञातो भविष्यति ॥ ३१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

आदित्यसूक्तवीक्षायां किमर्थं तमेवेषु वै ।

दुःखेष्वपि विक्रमः खेद एकत्र क्रियते त्वया ॥ ३१ ॥

मूर्धनैषां त्वं जननी संज्ञा कापि त्वमागता ।

विगुणेष्वप्यपत्येषु क्वचं माता मपेक्षुतं ॥ ३२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

सा तत्परिहरन्ती च नाचक्षुषे विवस्वतः ।

स चात्मानं समाधाय भक्तस्तत्त्वमपश्यत ॥ ३३ ॥

तं शतमुद्यतं दृष्ट्वा छायासंज्ञा दिवस्पतिं ।

भयेन कम्पती ब्रह्मन् यथा हतं न्यवेदयत् ॥ ३४ ॥

विवस्वास्तु ततः क्रुद्धः श्रुत्वा प्रशुरमभ्यगात् ।

स चापि तं यथान्वायमर्चयित्वा दिवाकरं ॥

निर्दग्धकामं रोषेण सान्त्वयामास सुव्रतः ॥ ३५ ॥

विष्णुकर्त्तुवाच ॥

तवाति तेजसा व्याप्तमिदं रूपं सुदुःसहं ।

असहन्ती ततः संज्ञा वने परति वै तपः ॥ ३६ ॥

द्रव्यते तां भवानद्य स्वभार्यां शुभचारिणीं ।

रूपार्थं भवतोऽरस्ये परस्तीं सुमहत्तपः ॥ ३७ ॥

स्मृतं मे ब्रह्मणो वाक्यं यदि ते देव रोचते ।

रूपं निवर्त्तयाम्येतत् तव कान्तं दिवस्पते ॥ ३८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

वतो हि भास्वतो रूपं प्रागासीत्परिमण्डलं ।

ततस्तथेति तं प्राह त्वष्टारं भगवान् रविः ॥ ३९ ॥

विष्णुकर्मा त्वनुष्ठातः शाक्रीपे विवस्वतः ।

अमिमारोप्य तत्तेजः शतमाद्योपचक्रमे ॥ ४० ॥
 अमताऽशेषजगतां नाभिभूतेन भास्वता ।
 समुद्राद्रिवनोपेता साहरोह मही नभः ॥ ४१ ॥
 गगनश्चाखिलं ब्रह्मन् सचन्द्रश्चतारकां ।
 अथो गतं महाभाग बभूवाक्षितमाकुलं ॥ ४२ ॥
 विक्षिप्तसखिलाः सर्वे बभूवुश्च तथार्क्षिणः ।
 व्यभिचन्त महाशैलाः शीर्षसामुनिबन्धनाः ॥ ४३ ॥
 भ्रुवाधाराख्यशेषाणि धिक्पानि मुनिसत्तम ।
 चुच्यद्रक्षिणिवन्धानि अथो जग्मुः सप्तस्रजः ॥ ४४ ॥
 वेगधमणसंजातवायुक्षिप्ताः समन्ततः ।
 व्यशीर्यन्त महामेघा घोरराजविचारिणः ॥ ४५ ॥
 भास्वद्भूमखविभ्रान्तं भूम्वाकाशरसातलं ।
 जगादाकुलमत्यर्थं तदासीन्मुनिसत्तम ॥ ४६ ॥
 पैलोक्ष्ये संकले विप्र अममाले सुरर्षयः ।
 देवाश्च ब्रह्मणा सार्धं भास्वन्तमभितुष्टुषुः ॥ ४७ ॥
 आदिदेवोऽसि देवानां शान्तमेतत्स्वरूपतः ।
 सर्गस्थित्यन्तकाखेषु विषा सेदेन त्रिष्ठसि ॥ ४८ ॥
 स्वस्ति तेऽस्तु अगन्ताय वर्षवर्षादिमाकर ।
 अयस्व शान्तिं लोकानां देवदेव दिपाकर ॥ ४९ ॥
 इन्द्रश्चागत्य तं देवं खिण्यमानं वधाऽस्तुवत् ।
 अय देव अथद्यापिन् अथाशेषजगत्पते ॥ ५० ॥
 क्षुधयन्तं ततः सप्त ऋषिष्ठाभिपरोममा

दुष्टवर्ज्यविधेः स्तोत्रैः स्वस्तिस्वस्तीतिवादिनः ॥ ५२ ॥
 नितोक्ताभिरथाग्र्याभिर्वालिस्त्रिधाश्च तुष्टुवुः ।
 स्वभिराद्याभिर्भास्वन्तं लिख्यमानं मुदा युताः ॥ ५३ ॥
 त्वं नाथ मोक्षिषां मोक्षो ध्येयस्त्वं ध्यामिनां परः ।
 त्वं गतिः सर्वभूतानां कर्मकाष्ठेऽपि वर्त्ततां ॥ ५४ ॥
 त्वं प्रजाभ्योऽस्तु देवेश शत्रोऽस्तु जगताम्यते ।
 शत्रोऽस्तु विपदं नित्यं शत्रोऽस्तु चतुष्पदे ॥ ५५ ॥
 ततो विद्याधरगन्ता यक्षराक्षसपञ्चगाः ।
 कृताञ्जलिपुटाः सर्वे शिरीभिः प्रकृता रविं ॥ ५६ ॥
 क्षत्रुरेवंविधा वाचो मनःश्रोत्रमुखानवाः ।
 सद्यं भवतु ते तेजो भूतानां भूतभावन ॥ ५७ ॥
 ततो वाचाहुहुश्चैव नारदस्तुन्वदस्तथा ।
 उपगच्छितुमारब्धा गान्धर्वकुशला रविं ॥ ५८ ॥
 षड्जमध्यमगान्धारग्रामचयविशारदाः ।
 मूर्च्छनाभिश्च तालैश्च सप्तवोगैः सुखप्रदं ॥ ५९ ॥
 विष्णाचो च घृताची च उर्व्यश्च तिलोत्तमा ।
 मेनका सहजन्वा च रत्नाद्याप्सरसां वराः ॥ ६० ॥
 नन्दतर्जगतामीशे लिख्यमाने विभावसी ।
 चावभावविलासाद्यान् कुर्वन्तोऽभिनयान् बहून् ॥ ६१ ॥
 प्रावाचन्त ततस्तप वेणुवीणादिदुर्दराः ।
 पञ्चवाः पुष्कराश्चैव स्रदङ्गाः पटङ्गानकाः ॥ ६२ ॥
 देवदुन्दुभयः शङ्खः शतशोऽव सप्तशतः ।

गावन्निखैव गन्धर्वैर्नृत्यद्भिश्चाप्सरोगणैः ॥ ६२ ॥
 तूर्यवादिषवोषैश्च सर्वं कोलाहलीकृतं ।
 ततः कृताञ्जलिपुटा भक्तिनम्रात्ममूर्त्तयः ॥ ६३ ॥
 लिख्यमानं सहस्रांशुं प्रथेमः सर्वदेवताः ।
 ततः कोलाहले तस्मिन् सर्वदेवसमागमे ॥
 तेजसः शातनश्वके विश्वकर्मा शनैः शनैः ॥ ६४ ॥

इति हिमजलवर्मकालहेतो-

श्वरकमलासनविष्णुसंस्तुतस्य ।

तनुपरिलिखननिशस्य भान्धो-

र्वजति दिवाकरलोकमायुषोऽन्ते ॥ ६५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भाषुतनुविक्रमे ॥ १०६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

लिख्यमाने ततो भानौ विश्वकर्मा प्रजापतिः ।

उद्धूतपुलकस्तोषमिदं श्वके विवस्वतः ॥ १ ॥

विवस्वने प्रखतहितामुकम्पिने

महात्मने समजवसतसप्तमे ।

सुतेजसे कमलकुलावबोधिने

नमस्तमः पटलपटावपाटिने ॥ २ ॥

पावनातिशयपुण्यकर्मणे

नैककामविषयप्रदायिने ।

भास्वरानलमयूखशायिने

सर्वलोकहितकारिणे नमः ॥ २ ॥

अजाय लोकपयकारणाय

भूतात्मने गोपतये हृषाय ।

नमो महाकाव्यिकोत्तमाय

सूर्याय चक्षुःप्रभधालयाय ॥ ३ ॥

विवस्वते ज्ञानभूतान्तरात्मने

जगत्प्रतिष्ठाय जगद्वितैषिणे ।

खयम्भुवे लोकसमस्तचक्षुषे

सुरोत्तमायामिततेजसे नमः ॥ ४ ॥

चक्षुमुदयाचलमौलिमालिने

सुरगणमहितहितो जगतः ।

त्वमुरुमयूखसहस्रवपु-

र्जगति विभासि तमांसि मुदन् ॥ ५ ॥

भव तिमिरासवप्यनमदात्

भवति विशोदितविग्रहात् ।

मिहिर विभासि यतः सुतरां

चिम्बुवनभावनभानिकरैः ॥ ७ ॥

रथमधिहृद्य समावबध्

चाह विकम्पितमुरुहचिरं ।

सततमखिलहृदयैर्भगवन्

चरसि जगद्धिताय वितर्त ॥ ८ ॥

अमृतसुधांशुरसेन समं

विबुध पितृमपि तर्पयसे ।

अरिगणसूदन तेन तव

प्रणिपत्य लिखामि जगद्धिताय ॥ ९ ॥

शुक्लसमवर्णहयप्रक्षितं

तव पदपांशुपविचरतम् ।

नतजनवत्सल मां प्रसर्त

चिन्मयमपावन पाद्वि रये ॥ १० ॥

इति सकलजगत्प्रसूतिभूतं

त्रिभुवनपावनधामभूतं ।

रविमखिलजगत्प्रदीपभूतं

देवैः प्रसातोऽस्मि विश्वकर्माक्ष ॥ ११ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सूर्यस्तवर्गं नाम ॥ १०० ॥

अष्टाधिका सततमोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेयः प्रवक्ष्यति ॥

एवं सूर्यस्तवर्गं कूर्चन् विश्वकर्मा दिवस्यते ।

तजसः षोडशं भागं भस्वकालमधारयत् ॥ १ ॥

नातितैस्तेजसो भागैर्दशभिः पञ्चभिस्तथा ।
 प्रतीव कान्तिसञ्चार भानोरासीत्तदा वपुः ॥ २ ॥
 नातितश्चास्य यत्तेजस्तेन चक्रं विनिर्मितं ।
 विष्णोः शुक्लञ्च शर्वस्य शिविका धनदस्य च ॥ ३ ॥
 इन्द्रः प्रेतपतेः शक्तिर्देवसेनापतेस्तथा ।
 अन्येषाञ्चैव देवानामायुधानि स विश्वकृत् ॥ ४ ॥
 चकार तेजसा भानोर्भासुरायश्चरिशान्तये ।
 इति नातिततेजाः स शुशुभे नातितेजसा ॥ ५ ॥
 वपुर्दधार मार्त्तण्डः सर्व्वीयवशोभनं ।
 स ददर्श समाधिस्थः स्वां भार्यां वडवाकृतिं ॥ ६ ॥
 अघृष्ट्यां सर्व्वभूतानां तपसा नियमेन च ।
 उत्तरांश्च कुरुन् गत्वा भूत्वाऽऽख्यो भानुरागमत् ॥ ७ ॥
 सा च वृद्धा तमायान्तं परपुंसो विशङ्कया ।
 जगाम संमुखे तस्य पृष्ठरश्मयतत्परा ॥ ८ ॥
 ततश्च नासिकायोगं तयोस्तर्च समेतयोः ।
 वडवायान्च तप्तेजो नासिकाभ्यां विवस्वतः ॥ ९ ॥
 देवौ तत्र समुत्पन्नावृष्टिनी भिषजां वरौ ।
 नासत्यदस्त्रौ तनयावश्चवक्त्रादिनिर्गतौ ॥ १० ॥
 मार्त्तण्डस्य सुतावेतावश्चरूपधरस्य हि ।
 ऐतसोऽन्ते च रेवन्तः सन्नी धन्वी तनयधृक् ॥ ११ ॥
 अचारुण्डः समुद्रूतो वायुमुखसमन्वितः ।
 ततः स्वरूपमसक्तं दर्शयामास भानुमान् ॥ १२ ॥

तस्य शान्तं समालोक्य सा रूपं मुदमाददे ।
 स्वरूपधारिणीन्वेमां स निनाय निजालय ॥ १३ ॥
 वंशां भार्यां प्रीतिमतीं भस्करो वारितस्करः ।
 ततः पूर्वस्तुतो योऽस्माः सोऽभूदैवस्वतो मनुः ॥ १४ ॥
 द्वितीयश्च यमः शपात् धर्मदृष्टिरनुग्रहात् ।
 यमस्तु तेन शापेन भ्रष्टं पीडितमानसः ॥ १५ ॥
 धर्मोऽभिरोचते यस्मात् धर्मराजस्ततः स्मृतः ।
 क्रमयो मांसमादाय यादतस्ते महीतसं ॥ १६ ॥
 पतिष्यन्तीति शपान्तं तस्य चक्रे पिता स्वयं ।
 धर्मदृष्टिर्यतस्यासौ समो मित्रे तयाऽदिते ॥ १७ ॥
 ततो नियोगे तं यात्ये चकार तिमिरापहः ।
 तस्मै ददौ पिता विभ्र भागवान् लोकपालतां ॥ १८ ॥
 पितृक्षामाधिपत्यञ्च परितुष्टो दिवाकरः ।
 येमुनाञ्च नदीञ्चक्रे कलिन्दात्तरवाहिनीं ॥ १९ ॥
 अश्विनौ देवभिषजौ कृती पिता महात्मना ।
 गुह्यकाधिपतित्वे च रेवन्तो विनियोजितः ॥ २० ॥
 श्वर्मप्याह च ततो भगवांल्लीकभाषितः ।
 त्वमप्यशेषलोकस्व पूज्यो वत्स भविष्यसि ॥ २१ ॥
 अरुणोदिमहादागवैरिदस्युभयेषु च ।
 त्वां स्मरिष्यन्ति वेमर्था मोक्ष्यस्ते ते महापदः ॥ २२ ॥
 क्षेमं बुद्धिं सुखं राज्यमारोग्यं कीर्तिमुन्नतिं ।
 मरार्थां परितुष्टस्त्वं मूर्जितः संप्रदास्यसि ॥ २३ ॥

आचार्यश्चाधुतश्चापि सावर्कः सुमहाययाः ।
 मायः सोऽनागते काखे मनुः सावर्ककोऽष्टमः ॥ २४ ॥
 मेवष्टे तपो धोरमश्चापि चरते प्रभुः ।
 आता शनैश्चरत्तस्य ग्रहोऽभूच्छासनाग्रवेः ॥ २५ ॥
 ववीयसी तु या कन्याऽऽदित्यस्याभूद्विजोत्तम ।
 अभवत्सा सरित्श्रेष्ठा यमुना लोकपावनी ॥ २६ ॥
 वस्तु ज्येष्ठो महाभागः सर्गो यस्येह साम्प्रतं ।
 विस्तरं तस्य वक्ष्यामि मनोर्विवस्वतस्तस्य च ॥ २७ ॥
 इदं यो जन्म देवानां शृणुयाद्वा पठेत् वा ।
 विवस्वतस्तमूजानां रवेर्माहात्म्यमेव च ॥ २८ ॥
 आपदं प्राप्य मुञ्चेत् प्राप्नुयाच्च महाययः ।
 अहीरावकृतं पापमेतच्छ्रमयते श्रुतं ।
 माहात्म्यमादिदेवस्य मार्तण्डस्य महात्मनः ॥ २९ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे रवेर्माहात्म्यं नाम ॥ १०० ॥

अथ विष्णु उवाच ॥

श्रीकृष्ण उवाच ॥

भगवन् कथितः सम्यक् भानोः सत्ततिसम्भवः ।
 माहात्म्यमादिदेवस्य स्वरूपश्चातिविस्तरात् ॥ १ ॥
 भूयोऽपि भास्वतः सम्यक् माहात्म्यं मुनिसत्तम ।
 ओतुमिच्छाम्यहं तस्मै प्रसन्नो बहूभर्षसि ॥ २ ॥

मार्गस्यैव संवाच ॥

श्रूयतामादिदेवस्य माहात्म्यं कथायामि ते ।
 विवस्वतो यथकारं पूर्वमारवितो अग्नैः ॥ ३ ॥
 दमस्य पुत्रो विस्थातो राजाऽभूद्राज्यवर्धनः ।
 स सम्यक् पाश्वमन्त्रके पृथिव्याः पृथिवीपतिः ॥ ४ ॥
 धर्मतः पात्यमानन्तु तेन राष्ट्रं महात्मना ।
 बहुधेऽनुदिनं विप्र अनेन च धनेन च ॥ ५ ॥
 बृहस्पतिमतीवासीत्तस्मिन्नाजन्मशेषतः ।
 राजकं सकलज्योतीं पौरजानपदो जनः ॥ ६ ॥
 नोपसर्गो न च व्याधिर्न च व्यासोद्भवं भयं ।
 न चादृष्टिभयस्तत्र दमपुत्रे महीपती ॥ ७ ॥
 स हेजे च महायज्ञैर्ददौ दानानि चार्थिनां ।
 सुधर्मस्याविरोधेन धुमुजे विषयानपि ॥ ८ ॥
 तस्यैवं कुर्वतो, राज्यं सम्यक् पात्यतः प्रजाः ।
 सप्तवर्षसहस्राणि जग्मुरेकमहो यथा ॥ ९ ॥
 विदूरथस्य तनया दाक्षिणात्यस्य मूर्धतः ।
 तस्य पत्नी बभूवात्मानिनी नाम, मानिनी ॥ १० ॥
 कदाचित्तस्य सा सुधूः शिरसोऽभ्यञ्जनादृते ।
 पश्यतो राजलोकस्य मुमोषाशूषि मानिनी ॥ ११ ॥
 तदश्रुविन्दवो गात्रे यदा तस्य महीपतेः ।
 तदा वीक्ष्याश्रुवदनां तामपृच्छत मानिनी ॥ १२ ॥
 निःशब्दमश्रुमोक्षेण वदन्तीनां विस्तीक्ष्य वै ।

किमेतदिति पद्मच्छ मानिनी राज्यवर्धनः ॥ १३ ॥
 दृष्टा सा तु ततस्तेन भर्षा प्राह मनस्विनी ।
 नकिञ्चिदिति तां भूयः पद्मच्छ स महीपतिः ॥ १४ ॥
 बहुशः पृच्छतस्तस्य भूक्षतः सा सुमध्वमा ।
 दर्शयामास पलितं केशभारान्तरोद्भवं ॥ १५ ॥
 एतत्पश्येति भूपाल किञ्चिद् मन्वुकारणं ।
 समातिमन्वभाग्याया जहासाय न्यपस्ततः ॥ १६ ॥
 स विहस्याह तां पत्नीं शृण्वतां सर्वभूक्षताः ।
 पौराण्याच्च महीपाला ये तत्रासन् समागताः ॥ १७ ॥
 शोकेनालं विशाखाधि रोदितव्यं न ते शुभे ।
 जन्मर्हिपरिणामाद्या विकाराः सर्मजन्तुषु ॥ १८ ॥
 अधीताः सकला वेदा दृष्टा यज्ञाः सहस्रशः ।
 दत्तं द्विजानां पुत्राश्च समुत्पन्ना वदानजे ॥ १९ ॥
 मुक्ता भोगास्त्वया सार्धं ये मर्त्यैरतिदुर्लभाः ।
 सम्यक् च पालिता पृथ्वी साधु युक्तेष्वनुष्ठितं ॥ २० ॥
 मित्रैः सहैष्टैर्हसितं विद्वतं च वनान्तरे ।
 किमन्वस्य कृतं भद्रे पलितेभ्यो विभेषि यत् ॥ २१ ॥
 भवन्तु केशाः पलिता वक्षयः सन्त मे शुभे ।
 वैयस्यमेतु मे कायः कृतछत्थोऽस्मि मानिनि ॥ २२ ॥
 भूर्हि यद्दर्शितं भद्रे भवत्या पलितं मम ।
 चिकित्सामेव तस्माद्दं करोमि वनसंश्रयात् ॥ २३ ॥
 नास्ते वाक्त्रियाः पूर्वं तद्वस्त्रौमारके च सा ।

वीचने चापि वा योग्या मार्कण्डे वनसंग्रहा ॥ २४ ॥

एवं मत्पूर्वकैर्भद्रे कृतान्तत्पूर्वकैश्च यत् ।

अतो न तेऽनुपातश्च किञ्चित्पश्चामि कारणं ॥ २५ ॥

अल्लो मन्थुना भद्रे मन्वभ्युदयकारि मे ।

दर्शनं पलितस्यास्य मारोदीर्निष्पूयोजनं ॥ २६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः प्रक्षम्य तं भूपाः पौराक्षैव समीपनाः ।

साक्षा प्रोचुर्महीपात्राः महर्षे राक्षसवर्धनं ॥ २७ ॥

न रोदितव्यमनया तव पत्न्या नरराधिप ।

रोदितव्यमिहास्माभिरववा सर्वजन्तुभिः ॥ २८ ॥

त्वं ब्रवीषि यथा नात्र वनवासाश्रितं वचः ।

पतन्ति तेन नः प्राक्षालितास्तानां त्वया नृप ॥ २९ ॥

सर्वे यास्यामहे भूप-यदि याति भवान् वनं ।

ततोऽशेषकिंवाहानिः सर्वेऽप्युन्नीनिवासिनां ॥ ३० ॥

अविध्यति न सन्देहस्तयि नात्र वनाश्रये ।

सा च धर्मोपधाताय यदि तत्प्रविमुच्यतां ॥ ३१ ॥

सप्तवर्षसहस्राणि त्वयेवं पाणिता मही ।

तत्समुत्थं महापुण्यमालोक्य नराधिप ॥ ३२ ॥

वने वसन्महाराज त्वं करिष्यसि यत्तपः ।

तन्महीपात्रनस्यास्य कलां नार्हन्ति षोडशीं ॥ ३३ ॥

राजोवाच ।

सप्तवर्षसहस्राणि मयेवं पाणिता मही ।

इदानीं वनवासस्य भ्रमः कालोऽयमागतः ॥ ३४ ॥
 प्रमापत्यानि जातानि दृष्ट्वा सेऽपत्यसन्ततीः ।
 वक्ष्येरेव ममाहोभिरन्तको न सहिष्यति ॥ ३५ ॥
 यदेतत्प्रलितं मूर्ध्नि तद्विजानीत नागराः ।
 दूतभूतमनार्थस्य सत्योरत्युद्यकर्मणः ॥ ३६ ॥
 सोऽहं राज्ये सुतं कृत्वा भोगांस्त्यक्त्वा वनाश्रयः ।
 तपस्तप्ये समायाति न यावद्यमसैनिकाः ॥ ३७ ॥

सार्कभूय उवाच ।

ततो विद्यासुः स वनं कैवल्यानवनीपतिः ।
 पुच्छराज्याभिषेकाय दिनलम्पान्यपृच्छत ॥ ३८ ॥
 श्रुत्वा च ते तु श्रुपतेर्ष्यो व्याकुलचेतसः ।
 दिनं लम्पन् चोराश्च न विदुः शास्त्रदृष्टयः ॥ ३९ ॥
 ऊचुश्च तं महीपालं दैवज्ञा वास्पगद्गद ।
 ज्ञानानि नः प्रथष्टानि श्रुत्वैतत्ते वचो नृप ॥ ४० ॥
 ततोऽन्यनगरेभ्यश्च श्रुत्यराष्ट्रेभ्य एव च ।
 ततस्तस्माच्च नगरात् प्राप्नुयेत्ताभ्युपागमम् ॥ ४१ ॥
 समुत्पत्य महीपालं तं विद्यासुं मुने वनं ।
 प्रकम्पिश्चिरसो भूत्वा प्रोचुर्ब्राह्मणसत्तमाः ॥ ४२ ॥
 प्रसीद पाहि नो राजन् पाखिताः स्म यथा पुरा ।
 सीदिष्यत्यखिलो लोकस्त्वयि भूप वनाश्रये ॥ ४३ ॥
 स कुर्वन् तवा राजन् यथा नो सीदते जगत् ।

यावज्जीवामहे वीर स्वल्पकालमिमे वयम् ।
नेष्टामस्य भवन्मृत्युं द्रष्टुं सिंहासनं विभो ॥ ४४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्येवं तैस्तथान्यैश्च द्विजैः पौरपुरःसरैः ।
भूपैर्ह्येतैरमात्यैश्च प्रोक्तः प्रोक्तः पुनः पुनः ॥ ४५ ॥
वनवासविनिर्बन्धं मोषसंचरते यदा ।
क्षमिष्यत्यन्तको नेति ददाति च तत्रोत्तरं ॥ ४६ ॥
ततोऽमात्याश्च भृत्याश्च पौरदृष्टास्तथा द्विजाः ।
समेत्य मन्त्रयामासुः किमपि क्रियतामिति ॥ ४७ ॥
तेषां मन्त्रयतां विप्र निश्चयोऽयमजायत ।
अनुरागवद्वान्तप महीपाशेऽतिधार्मिके ॥ ४८ ॥
सम्यग्ध्यानपरा भूत्वा प्रार्थयामः समाहिताः ।
तपसाराध्य भास्वनमायुरस्य महीपतेः ॥ ४९ ॥
तंचैकनिर्धवाः कार्यं केचिद्देहे च भास्करं ।
सम्यग्धोषचारार्थैर्यथारैरपूजयन् ॥ ५० ॥
अपरे मौनिनो भूत्वा ऋग्व्यापेन तथाऽपरे ।
यजुषामस्य साम्नाश्च तोषयाश्चक्रिरे रविं ॥ ५१ ॥
अपरे च निराहारा नदीपुलिनशायिनः ।
तपसा चक्रुरायस्ता भास्कराराधनं द्विजाः ॥ ५२ ॥
अदिहोषपराश्चान्ये रविसूक्तान्यहर्निशं ।
जेपुस्तथापरे तस्युर्भास्करे न्यस्तदृष्टयः ॥ ५३ ॥
इत्येवमतिनिर्बन्धं भास्कराराधनं प्रति ।

बहुप्रकारं शक्यते तं तं विधिमुपाश्रिताः ॥ ५४ ॥
 तथा ह यततां तेषां भास्कराराधनं प्रति ।
 सुदामा नाम गन्धर्व उपगम्येदमब्रवीत् ॥ ५५ ॥
 यद्याराधनमिष्टं वो भास्करस्य दिजातयः ।
 तदेतत् क्रियतां येन भानुः प्रीतिमुपैष्यति ॥ ५६ ॥
 तस्मान्बुधविशाखाख्यं यनं सिद्धमिषेपितं ।
 कामरूपे मन्दाशैले गम्यतास्तत्र वै क्षप ॥ ५७ ॥
 तस्मिन्मन्त्राराधनं भानोः क्रियतां सुसमाहितैः ।
 सिद्धये च हितं तत्र सर्वकामीमानवाप्स्यथ ॥ ५८ ॥

मार्गश्चेन उवाच ।

इति ते तद्वचः श्रुत्वा गत्वा तत् काननं दिवाः ।
 ददधुर्भास्वतस्तत्र पुण्यमायतनं शुभं ॥ ५९ ॥
 तत्र ते नियताक्षरा वर्या विप्रादयो द्विज ।
 धूपपुष्पोपहारार्थां पूजाश्चक्रुरतन्त्रिताः ॥ ६० ॥
 पुष्पामुलेपनाद्यैश्च धूपगन्धादिकैस्तथा ।
 जपहोमाददीपाद्यैः पूजमनो समाहिताः ॥
 कर्त्तव्यस्तुष्टुवर्चस्मान् द्विवस्त्रान् दिजातयः ॥ ६१ ॥

ब्राह्मणा ऊचुः ।

देवदानववृक्षाणां ग्रहाणां ज्योतिषामपि ।
 तजसाभ्यधिकं देवं ब्रह्माम शरणां रविं ॥ ६२ ॥
 देवि स्थितश्च देवेश ज्योतयस्तं समन्ततः ।
 तमुपासन्तरीक्ष्य च्यावुवन्त मरीचिभिः ॥ ६३ ॥

आदित्यं भास्वरं भानुं सवितारं दिवाकरं ।
 पूषाणमार्यमाखं च स्वर्भानुं दीप्तदीधितिं ॥ ६४ ॥
 चतुर्वेगान्तकालाग्निं दुष्प्रोच्यं प्रलयान्तर्ग ।
 योगीश्वरमनन्तं च रक्तं पीतं सितासितं ॥ ६५ ॥
 ऋषीणामग्निहोत्रेषु यज्ञदेवेष्ववस्थितं ।
 अक्षरं परमं गुह्यं मोक्षद्वारमनुत्तमं ॥ ६६ ॥
 हृन्मोभिरश्वरूपैश्च सकृद्युक्तैर्विहङ्गमं ।
 उदयास्तमने युक्तं सदा मेरोः प्रदक्षिणे ॥ ६७ ॥
 अमृतञ्च ऋतञ्चैव पुण्यतीर्थं पृथग्विधं ।
 विश्वस्थितिमचिन्त्यञ्च प्रपन्नाः स्य प्रभाकरं ॥ ६८ ॥
 यो ब्रह्मा यो महादेवो यो विष्णुर्यः प्रजापतिः ।
 वायुराकाशमापञ्च पृथिवीगिरिसागराः ॥ ६९ ॥
 ग्रहनक्षत्रचन्द्राद्या वानस्पत्यं द्रुमौषधं ।
 व्यक्ताव्यक्तेषु भूतेषु धर्माधर्मप्रवर्तकः ॥ ७० ॥
 ब्राह्मी माहेश्वरी चैव वैष्णवी चैव ते तनुः ।
 त्रिधा यस्य स्वरूपन्तु भानोर्भास्वान् प्रसीदतु ॥ ७१ ॥
 यस्य सर्वमजस्रोदमङ्गभूतं जगत्प्रभोः ।
 स नः प्रसीदतां भास्वान् जगतां यस्य जीवनं ॥ ७२ ॥
 यस्यैकभास्वरं रूपं प्रभामण्डलदुर्दृशं ।
 द्वितीयमैन्दवं सौम्यं स नो भास्वान् प्रसीदतु ॥ ७३ ॥
 ताभ्याञ्च यस्य रूपाभ्यामितं विश्वं विनिर्मितं ।
 त्रयोधोममयं भास्वान् स नो देवः प्रसीदतु ॥ ७४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्थं स्तुत्या तदा भक्त्या सम्यक् पूजयतान्तथा ।
 ततोऽपि भगवान् भास्वास्त्रिभिर्मासैर्द्विजोत्तम ॥ ७५ ॥
 ततः स मण्डलादुद्यन्निजविम्बसमप्रभः ।
 अपतीर्य ददौ तेभ्यो दुर्दृशो दर्शनं रविः ॥ ७६ ॥
 ततस्ते स्पष्टरूपं तं सवितारमजं जनाः ।
 पुष्कोत्कम्पिनो विप्रा भक्तिसन्ध्याः प्रहेमिरे ॥ ७७ ॥
 नमो नमस्तेऽस्तु सहस्ररश्मे
 सर्वस्य हेतुस्त्वमशेषकृतः ।
 पाताम्बुमीळोऽखिलयज्ञधाम
 ध्येयस्तथा योगविदां प्रसीद ॥ ७८ ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भागवतः ॥ १८ ॥

दशमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः प्रसन्नो भगवान् भानुराहाखिलं जगत् ।
 व्रियतां यदभिप्रेतं मत्तः प्राप्तुं द्विजादयः ॥ १ ॥
 ततस्ते प्रक्षिपत्योर्ध्वं विप्रादयो जनाः ।
 सप्ताध्वसमशीनां शुम्भलोकं पुरः स्थितं ॥ २ ॥

प्रजा ऊचुः ॥

ततस्तं प्रक्षिपत्योषुर्वरदं जगदीश्वरं ।
 भगवन् यदि नो भक्त्या प्रसन्नस्तिमिरापह ॥ ३ ॥
 दशवर्षसहस्राणि ततो नो जीवतां नृपः ।
 निरामयो जितारातिः सुकोषः स्थिरयौवनः ॥
 दशवर्षसहस्राणि जीवतां राज्यवर्द्धनः ॥ ४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

तथेत्युक्त्वा जनान् भास्वान् दुर्दृशोऽभून्महामुने ।
 तेऽपि लब्धवरा हृष्टाः समाजग्मुर्जनेश्वरं ॥ ५ ॥
 यथा वृत्तञ्च ते तस्मै नरेन्द्राय न्यवेदयन् ।
 वरं लब्ध्वा सहस्राङ्गोः सकाशादखिलं द्विज ॥ ६ ॥
 तच्छ्रुत्वा जहृषे तस्य सा पत्नी मानिनी द्विज ।
 स च राजा चिरं दध्यौ नाह किञ्चिच्च तं जनं ॥ ७ ॥
 ततः सा मनिनी भूयं हर्षांपूरितमानसा ।
 दिष्ट्वाऽऽयुषा महीपालं वर्त्तस्वत्याह तं पतिं ॥ ८ ॥
 तथा तथा मुदा भर्ता मानिन्याय सभाजितः ।
 नाह किञ्चिन्महीपालश्चिन्ताजडमना द्विज ॥ ९ ॥
 सा पुनः प्राह भर्तारं चिन्तयानमधोमुखं ।
 कस्माच्च हर्षमभ्येपि परमाभ्युदये नृप ॥ १० ॥
 दशवर्षसहस्राणि निरुजः स्थिरयौवनः ।
 भावी त्वमद्य प्रभृति किं तद्यापि न हृष्यसे ॥ ११ ॥
 किन्तु तत्कारणं ब्रूहि यस्मिन्ताकृष्टमात्मसः ।

परमाभ्युदयेऽपि त्वं संप्राप्ते पृथिवीपते ॥ १२ ॥

राजोवाच ।

कथमभ्युदयो भद्रे किं सभाजयसे च मां ।

प्राप्तौ दुःखसहस्राणां किं सभाजमयिष्यते ॥ १३ ॥

दशवर्षसहस्राणि जीविष्याम्यहमेककः ।

न त्वं तव विपत्तौ मे किञ्च दुःखं भविष्यति ॥ १४ ॥

पुत्रान् पौत्रान् प्रपौत्रांश्च तथान्यानिष्टवान्भवान् ।

पश्यतो मे मृतान् दुःखं किमर्थं हि भविष्यति ॥ १५ ॥

मृत्युषु चातिभक्तेषु मित्रवर्गे तथा मृते ।

भद्रे दुःखमपारं मे भविष्यति तु सन्ततं ॥ १६ ॥

यैर्मर्त्यं तपस्तप्तं कुर्याधर्मनिसन्ततैः ।

ते मरिष्यन्त्यहं भोगी जीविष्यामीति शिक्करं ॥ १७ ॥

सेयमापदरारोहे प्राप्ता नाभ्युदयो मम ।

कथं वा मन्यसे न त्वं यत्सभाजयसेऽद्य मां ॥ १८ ॥

मानिन्युवाच ।

महाराज यथाह्य त्वं तथैवकाच संग्रहः ।

मवा पौरैश्च दोषोऽयं प्रीत्या नांशो कितस्तव ॥ १९ ॥

एवं गतेऽपि किं कार्यं नरमाथ विचिन्त्यतां ।

नान्यथा भावि यत्प्राह प्रसन्नो भगवान्त्रयः ॥ २० ॥

राजोवाच ।

उपकारः कृतः पौरैः प्रीत्या मृत्युश्च यो मम ।

कथं भोक्ष्याम्यहं मीनान् गत्वा तेषामनिष्कृतिं ॥ २१ ॥

सोऽहमद्य प्रभृत्वाङ्गिं गत्वा नियतमानसः ।
 तपस्तप्सो निराहारो भानोराराधनोद्यतः ॥ २२ ॥
 दशवर्षसहस्राणि यथाहं स्थिरयौवनः ।
 तस्य प्रसादाद्देवस्य जीविष्यामि निरामयः ॥ २३ ॥
 तथा यदि प्रजाः सर्वाः भृत्यास्तु च सुताश्च मे ।
 पुत्राः पौत्राः प्रपौत्राश्च सुहृदश्च वरानने ॥ २४ ॥
 जीवन्त्येतं प्रसादं नः करोति भगवान्निविः ।
 ततोऽहं भविता राज्ये भक्ष्ये भोगास्तथा मुदा ॥ २५ ॥
 नचेदेवं करोत्यर्कस्तदद्वौ तत्र मंनिनि ।
 तपस्तप्सो निराहारो यावज्जीवितसंश्रयः ॥ २६ ॥

भार्गवेव उवाच ॥

इत्युक्त्वा सा तदा तेन तथेत्याह मराधिपं ।
 जगाम तेन च समं साऽपि तं धरणीधरं ॥ २७ ॥
 स तदायतनं गत्वा भार्यया सह पार्थिवः ।
 भानोराराधनश्चक्रे शुश्रूषानिरतो द्विज ॥ २८ ॥
 निराहारकृशः सा च यथासौ पृथिवीपतिः ।
 तेषे तपस्तपैवोद्यं शीतवासातपक्षमा ॥ २९ ॥
 तस्य पूजयतो भानुं तप्यतश्च तपो महत् ।
 साग्रे संवत्सरे याते ततः प्रीतो दिवाकरः ॥ ३० ॥
 समस्तमृत्युपीरादिपुत्राणां च कृते द्विज ।
 ददौ यथाभिलषितं वरं द्विजवरोत्तम ॥ ३१ ॥

लब्ध्वा वरं स नृपतिः समध्येत्यात्मनः पुरं ।
 चकार मुदितो राज्यं प्रजा धर्मेण पालयन् ॥ ३२ ॥
 ईजे यज्ञान् स च ब्रह्मन् ददौ दानान्यहर्निशं ।
 मामिन्या सहितो भोगान् वृभुजे च स धर्मवित् ॥ ३३ ॥
 दशवर्षसहस्राणि पुत्रपौत्रादिभिः सह ।
 भृत्यैः पौत्रैः समुदितः सोऽभवत् स्मिरयौवनः ॥ ३४ ॥
 तस्येति चरितं दृष्ट्वा प्रमतिर्नाम भार्गवः ।
 विस्मयाकृष्टहृदयो गाथां मेतामगायत ॥ ३५ ॥
 भानुभक्तेरहो शक्तिर्यद्वाजा राज्यवर्धनः ।
 आयुषो वर्धने जातः स्वजनस्य तदात्मनः ॥ ३६ ॥
 इति ते कथितं विप्र यत्पुष्टोऽहं त्वया विभो ।
 आदिदेवस्य माहात्म्यमादित्यस्य विवस्वतः ॥ ३७ ॥
 विप्रैस्तद्विखिलं श्रुत्वा भानोर्माहात्म्यमुत्तमं ।
 पठन् मुच्यते पापैः सप्तराजकृतं नरः ॥ ३८ ॥
 अरोगी धनवानाश्वः कुलो महति धीमतां ।
 आयते च महाप्राप्नो यश्चैतद्धारयेद्बुधः ॥ ३९ ॥
 मन्दाश्च येऽत्राभिहत्य भास्वतो मुनिसत्तम ।
 आपः प्रत्येकमेतेषां चित्तव्यं पातकापहः ॥ ४० ॥
 समस्तमेतन्माहात्म्यं यच्च चायतने रचेः ।
 पश्यते तच्च भगवान् साविध्यं न विमुच्यति ॥ ४१ ॥
 तस्मादेतत् त्वया ब्रह्मन् भानोर्माहात्म्यमुत्तमं ।
 धार्यं मनसि आप्यच्च महत्पुण्यमभीक्षता ॥ ४२ ॥

सुवर्णशृङ्गीमतिशोभनाङ्गी

पयस्विनीं गां प्रददाति यो हि ।

शृणोति चैतत् चक्षमात्मधातरः

समं तयोः पुण्यफलं दिनाम्नं ॥ ४३ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भागीरथीहास्यं समाप्तं ॥ १९० ॥

इन्द्रादमाधिपः प्रवृत्तसोऽभ्यासः ।

—०—

मार्कण्डेय उवाच ।

एवंप्रभावो भगवाननादिनिधनो रविः ।

यस्य त्वं कौटुके भक्त्या माहात्म्यं मयि पृच्छसि ॥ १ ॥

परमात्मा स योगीनां युञ्जतां चेतसां खयं ।

श्रेष्ठः सांख्ययोगानां यज्ञेशो यज्जिनामपि ॥ २ ॥

सूर्याधिकारं वहतो विष्णोरीशस्य वेधसः ।

मनुस्तस्याभवत्पृथ्विस्तस्यैवसंभवः ॥ ३ ॥

मन्वन्तराधिपो विप्र यस्य सप्तममन्तरं ।

इन्द्राकुर्नाभगो रिष्टो महाबलपराक्रमाः ॥ ४ ॥

नरिष्यन्तोऽव नाभागः पूषन्नो धृष्ट इव च ।

एते पुष्पा मनोस्तस्य पृथग्राज्यस्य पालकः ॥ ५ ॥

विस्थातकीर्त्तयः सर्वे सर्वे शास्त्रास्त्रपारगाः ।

विशिष्टतरमन्त्रिणन् मनः प्रज्ञं तत्रा यमः ॥ ६ ॥

मित्रावरुणयोरिष्टिं चकार कृत्स्नां वरः ।
 वचं चापहृते होतुरपचारान्महामुने ॥ ७ ॥
 इला नाम समुत्पन्ना मनोः कन्या समध्यमा ।
 तां दृष्ट्वा कन्यकान्तश्च समुत्पन्ना ततो मनुः ॥ ८ ॥
 तुष्टाव मित्रावरुणौ वाक्यं न्येदमुवाच ह ।
 भवत्यसादात्तनयो विशिष्टो मे भवेदिति ॥ ९ ॥
 कृते मखे समुत्पन्ना तनया मम धीमता ।
 यदि प्रसक्तौ वरदौ तदियन्तमवा मम ॥ १० ॥
 प्रसादाद्भवतोः पुत्रौ भवत्विति गुह्यान्वितः ।
 तथेति चाभ्यामुक्ते तु देवाभ्यां सैव कन्यका ॥ ११ ॥
 इला समभवत् सद्यः सुयुक्ता इति विभुतः ।
 पुनश्चेक्षरकोपेन मृगयामटता वने ॥ १२ ॥
 स्त्रीत्वमासादितस्तेन मनुपुत्रेण धीमता ।
 पुरुरवसनामानं चक्रवर्तिनमूर्जितं ॥ १३ ॥
 जनयामास तनयं यच्च सोमसुतो वुधः ।
 नामे सुते पुनः कृत्वा सोऽश्वमेधं महाशतं ॥ १४ ॥
 पुरुषत्वमनुप्राप्तः सुयुक्तः पार्थिवोऽभवत् ।
 सुयुक्तस्य त्रयः पुत्रा उत्कलो विनयो गवः ॥ १५ ॥
 पुरुषत्वे महावीर्या यश्विनः पृथुलौजसः ।
 पुरुषत्वे तु ये जातास्तस्य राजसूयः सुताः ॥ १६ ॥
 बुभुक्षुस्ते महीमेतां धर्मं नियतचेतसः ।
 स्त्रीभूतस्य तु वो जातास्तस्य राजः पुरुषाः ॥ १७ ॥

मं कर्त्तुं प्रवृत्तः स त्वयः प्रवृत्तिं मतिरुत्तरेण ॥ ७५ ॥
 पुत्रोप विजयविराजितो विजयविराजितः ॥
 कोपमपुत्रोप विजयविराजितो विजयविराजितः ॥ ७६ ॥
 गोपलः प्रवृत्तः पुत्रो विजयविराजितः ॥ ७७ ॥
 ममपुत्रं स विजयविराजितो विजयविराजितः ॥ ७८ ॥
 मतोऽपि विजयविराजितः पुत्रो विजयविराजितः ॥ ७९ ॥
 पुत्रो विजयविराजितः पुत्रो विजयविराजितः ॥ ८० ॥
 स ममपुत्रो विजयविराजितः ममपुत्रो विजयविराजितः ॥ ८१ ॥
 म ममपुत्रो विजयविराजितः ममपुत्रो विजयविराजितः ॥ ८२ ॥
 स ममपुत्रो विजयविराजितः ममपुत्रो विजयविराजितः ॥ ८३ ॥
 म ममपुत्रो विजयविराजितः ममपुत्रो विजयविराजितः ॥ ८४ ॥
 स ममपुत्रो विजयविराजितः ममपुत्रो विजयविराजितः ॥ ८५ ॥
 म ममपुत्रो विजयविराजितः ममपुत्रो विजयविराजितः ॥ ८६ ॥
 स ममपुत्रो विजयविराजितः ममपुत्रो विजयविराजितः ॥ ८७ ॥
 म ममपुत्रो विजयविराजितः ममपुत्रो विजयविराजितः ॥ ८८ ॥
 स ममपुत्रो विजयविराजितः ममपुत्रो विजयविराजितः ॥ ८९ ॥
 म ममपुत्रो विजयविराजितः ममपुत्रो विजयविराजितः ॥ ९० ॥

ममपुत्रो विजयविराजितः

ममपुत्रो विजयविराजितः

ममपुत्रो विजयविराजितः

ममपुत्रो विजयविराजितः

ममपुत्रो विजयविराजितः

ममपुत्रो विजयविराजितः

ममपुत्रो विजयविराजितः

७५

असीदेति जगौ कस्यात् बृद्धवत् कुरुष्व इव ।
 न क्षयिष्यं न वा वैश्यमेवं क्रोधमुपैति वै ।
 अथा त्वं बृद्धवज्जातो विगिष्टे ब्रह्मणः कुले ॥ ८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति निर्भस्मितस्तेन स राज्ञा मौलिनः सुतः ।
 ब्रशप तं दुरात्मानं बृद्ध एव भविष्यति ॥ ९ ॥
 प्रयास्यति क्षयं ब्रह्म यत्तेऽधीतं गुरोर्मुखात् ।
 होमधेनुर्मम गुरोर्धदियं हिसिता त्वया ॥ १० ॥
 एवं शप्तो नृपः क्रुद्धस्तच्छापपरिपीडितः ।
 प्रतिश्रापपरो विप्र तोयं जग्राह पाणिना ॥ ११ ॥
 सोऽपि राज्ञो विनाशाय क्रोयन्बले दिगोत्तमः ।
 तमभ्येत्य त्वरायुक्तो वारयामास वै पिता ॥ १२ ॥
 वत्सालमलमत्यर्थं क्रोपेनायातिवैरिणा ।
 ऐहिकामुष्मिक्कहितः शम एव विजयतां ॥ १३ ॥
 क्रोपस्तपो नाशयति क्रुद्धो भ्रंस्यत्यथायुषः ।
 क्रुद्धस्य गलते ज्ञानं क्रुद्धश्चायस्त्र शीयते ॥ १४ ॥
 न धर्मः क्रोधशीलस्य नार्जन्वाप्नोति रोषसः ।
 नासं सुखाय कामाप्तिः क्रोपेनाविष्टचेतसां ॥ १५ ॥
 यदि राज्ञा हता धेनुरियं विज्ञानिना सता ।
 युक्तमत्र दयां कर्तुमात्मनो हितबोधिना ॥ १६ ॥
 अथवाऽज्ञानता धेनुरियं व्यापादिता मम ।
 तत्कथं शपयोम्योऽयं दुष्टं नास्व मनो यतः ॥ १७ ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

[illegible]

1.1.2.2. *Phân tích*

पुष्पकोटीय भवनः पुष्प मण्डपात्तकभवनः ।
पुष्पकोटीय भवनः पुष्प मण्डपात्तकभवनः ।
पुष्पकोटीय भवनः पुष्प मण्डपात्तकभवनः ।

11. 2012年12月12日

आत्मनो विमर्शवशेन वाचनं योऽपदं भवति ।
 कर्मणा सर्वविघ्नान् दद्यात् तत्र दद्याच्छिवाः ॥ १८ ॥
 अथात्मनः शून्यं देहं पातयन्ति यथा यदि ।
 बुद्ध्यात्मनश्च मयि परमशक्तिर्ना भवति ॥ १९ ॥
 आद्यं आपन्नमेवैतत्तः परित्यज्यतां पुनश्च ।
 स्वकर्मण्येव पतित्वा योदेवा दुःखसर्वना ॥ २० ॥

आप्यायते यच्छरीरमाहारादिभिरीक्षितैः ।

कालं ज्ञात्वा तथा भुक्तं तदेव परिशिष्यते ॥ १० ॥

इत्थं ममैषाभिमता तनया दीवतां त्वया ।

अन्यथा मच्छरीरस्य निपत्तिरप्यलक्ष्यते ॥ ११ ॥

वैद्य उवाच ।

परतन्वा वयं त्वञ्च परतन्वो मङ्गीभुजः ।

पिता तेनाभ्यनुज्ञातस्त्वं यथाह ददाम्यहं ॥ १२ ॥

राजपुत्र उवाच ।

प्रष्टव्याः सर्वकार्येषु गुरुवो गुर्ववर्तिभिः ।

नत्वीदृशेष्वकार्येषु गुरुणा वाक्य गोचरः ॥ १३ ॥

ह मन्मथकयालापो गुरुणा अवयं कथं ।

विरहमेतदन्वयं प्रष्टव्या गुरुवो मभिः ॥ १४ ॥

वैद्य उवाच ।

इवमेतत्संराज्यापस्तवायं पृच्छतो गुरुं ।

अहं पृच्छामि नास्तीति मम कामकथाश्रयः ॥ १५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्युक्तः सोऽभवन्मौनी राजपुत्रः स चापि तत् ।

तत्पित्रे सर्वमाचष्ट राजपुत्रस्य यन्मतं ॥ १६ ॥

ततस्तस्य पिता विप्राण्यचीकादीन् द्विजोत्तमान् ।

प्रवेश्य राजपुत्रञ्च यथाख्यातं न्यवेदयत् ॥ १७ ॥

निवेश्य च ततः प्राह मुनीनेवं व्यवस्थितः ।

यत्कर्त्तव्यं तदादेहुर्महन्ति द्विजसत्तमाः ॥ १८ ॥

अथवा अथवा

राजपुत्रानुरागस्ते यद्यस्या वैश्वसन्ततो ।
तदस्तु धर्म एवैष किन्तु न्यायक्रमेण सः ॥ १८ ॥
मूर्खाभिषिक्ततनयापाणिग्राहोऽभवत्पुरा ।
भवत्वन्तराप्येयं तव भार्या भविष्यति ॥ २० ॥
एवं नदोषो भवति तवेष्टमप्यमुप भुञ्जतः ।
अन्यथाऽभ्येति ते जातिरुत्कृष्टायास्तिका शरन् ॥ २१ ॥

मार्गमेव उवाच ।

इत्युक्तस्तदपास्यैव वचस्तेषां महात्मना ।
विनिष्क्रम्य गृहीत्वा तामुद्यतासिरिद्याव्रवीत् ॥ २२ ॥
राक्षसेन विवाहेन मया वैश्वसुता कृता ।
यस्य सामर्थ्यमवाप्ति स एतां मोचयत्विति ॥ २३ ॥
ततः स वैश्वस्तां दृष्ट्वा गृहीतां तनयां द्रुतं ।
वाहीति पितरस्तस्य प्रययौ शरन् द्विज ॥ २४ ॥
ततस्तस्य पिता क्रुद्ध आदिदेशं वरं मरुत् ।
हन्यतां हन्यतां दुष्टो नाभागो धर्मदूषकः ॥ २५ ॥
ततस्तत्पुत्रेण सैन्यं तेन भूभक्षतेन वै ।
कृतास्तेन तदास्तेन तत्प्राप्त्यर्थेण पातितं ॥ २६ ॥
स श्रुत्वा निहतं सैन्यं राजपुत्रेण भूपतिः ।
सद्यमेव ययौ योद्धुं स्वसैन्यपरिवारितः ॥ २७ ॥
ततो युद्धमभूत्तस्य भूभक्षः स्वसुतेन वत् ।
राजपुत्रेण तस्यैवैतत्पातिशयितः पिता ॥ २८ ॥

ततोऽन्तरीक्षादागत्य परिव्राट् सहसा मुनिः ।
 प्रत्युवाच महीपालं विरमस्वेति संयुगात् ॥ २८ ॥
 त्वत्पुत्रस्य महाभाग विधर्मोऽयं महात्मनः ।
 तवापि वैश्येन सह न युवं धर्मवत्सूय ॥ २९ ॥
 ब्राह्मणो ब्राह्मणीपूर्व्यं कुर्वन्दारपरिग्रहं ।
 ब्राह्मण्यात् सर्व्ववर्गेषु न हानिमुपगच्छति ॥ ३० ॥
 तथैव क्षत्रियसुतां क्षत्रियः पूर्व्वमुदहन् ।
 इतरे च ततो राजञ्चयवन्ते न स्वधर्मतः ॥ ३१ ॥
 पूर्व्वं वैश्यस्तथा वैश्यां पश्चात् शूद्रकुलोद्भवा ।
 न शीयते वैश्यकुलादयं न्यायः क्रमोदितः ॥ ३२ ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः सर्व्वर्णापाशिसंग्रहं ।
 अकृत्वाऽन्यतरापाणेः पतन्ति नृप संग्रहात् ॥ ३३ ॥
 यस्या यस्या हि जीनायाः कुरुते पाशिसंग्रहं ।
 अकृत्वा वर्गसंयोगं नोऽपि तद्वस्तुभामभवेत् ॥ ३४ ॥
 सोऽयं वैश्यत्वमापन्नस्तव पुत्रः स मन्वधीः ।
 नास्याधिकारो युद्धाय क्षत्रियेण त्वया सह ॥ ३५ ॥
 पयमेतन्न जानीमः कारयन् नृमनन्दन ।
 यथा भविष्यतीदृशं निवर्त्त रक्षकर्मतः ॥ ३६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे नामात्रपदिते ॥ २२२ ॥

राजोवाच ।

अहं न कृतवान्नाहं नासामर्थ्ययुतः पुरा ।
वैश्यतान् पुरस्कृत्य तथैवाज्ञाकरः पितुः ॥ १८ ॥
कृत्यऽप्रीतिं पितुरहं वैश्यकन्यापरिग्रहात् ।
न पुण्यलोकभागाया यावदाहृतसंभ्रवः ॥ २० ॥
उल्लङ्घ्यान्नां पुनस्तस्य पाशयामि महीं यदि ।
नास्ति मोक्षस्ततो नूनं मम कल्पशतैरपि ॥ २१ ॥
न चापि युक्तं त्वदाहुनिर्जितं मम मानिनः ।
राज्यं भोक्तुमनीहस्य दुर्बलस्यैव कस्यचित् ॥ २२ ॥
राज्यं कुरु स्वयं यावदायादेभ्यो विमुञ्च वा ।
ममाज्ञापालनं शक्तं पितुर्न क्षितिपालनं ॥ २३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः प्रहस्य तद्गार्वा सुप्रभा नाम भाविनी ।
प्रत्युवाच पतिं भूप युद्धतां राज्यमूर्जितं ॥ २४ ॥
न त्वं वैश्यो न चैवाहं जाता वैश्यकुले नृप ।
अचिरत्वं तथैवाहं क्षत्रियाणां कुलोद्भवा ॥ २५ ॥
पूर्वभासीकहीपाशः सुदृष्ट इति विद्युतः ।
तस्याभूच्च सखा राज्ञो धूम्राश्वस्य सुतो नवः ॥ २६ ॥
स तेन सखा सहितो जगामाश्ववनं वनं ।
पत्नीभिः स समं रक्तुं नाधवे मसि पार्थिव ॥ २७ ॥
ततः पानान्यनेकानि भक्ष्याणि युभुजे तथा ।
आर्याभिः सहितस्ताभिस्तेन सखा समन्वितः ॥ २८ ॥

ततः पुष्करिणीतीरे ददर्शातिमनोरमा ।
 पद्मीं ध्वनपुष्पस्य प्रमतेः पार्थिवात्मजां ॥ २८ ॥
 तस्या तस्य मलो मत्तो जगृहे ताञ्च दुर्मतिः ।
 पश्यतस्तस्य राज्ञश्च पात पातेतिवादिनीं ॥ २९ ॥
 आक्रन्दितं निशम्यैव स तस्याः प्रमतिः पतिः ।
 आजगाम त्वरायुक्तः किमेतदिति वै वदन् ॥ ३० ॥
 ततो ददर्श राजानं सुदेवं तच्च संस्थितं ।
 पद्मीताञ्च तथा पद्मीं नखेन सुदुरात्मना ॥ ३१ ॥
 ततः सुदेवं प्रमतिः प्राहायं शाम्यत्प्रमिति ।
 त्वञ्च शास्ता भवान्नाजो दुष्टश्चायं नखो नृप ॥ ३२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्मै नमः यच्च श्रुत्वा सुदेवो नखगौरवात् ।
 प्राह वैश्योऽस्मि गच्छान्वं क्षत्रियं आहकारसात् ॥ ३३ ॥
 ततः स प्रमतिः क्रुद्धस्तेजसा निर्हृदस्त्रिव ।
 प्रत्युवाचाय राजानं वैश्योऽस्मीत्यभिभाषितं ॥ ३४ ॥

प्रमदितवाच ।

एवमस्तु भवान् वैश्य क्षत्रियः क्षतरस्यसात् ।
 क्षत्रियैर्धार्यते शस्त्रं नार्त्तशब्दो भवेदिति ॥
 स त्वं न क्षत्रियो भावी वैश्य एव कुलाधमः ॥ ३५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे नामतमोऽध्यायः ॥ २९० ॥

पञ्चदश्याधिन अतस्तमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्मै दत्त्वा ततः श्रापं नखं क्रुद्धोऽप्रवीहिज ।
प्रमतिर्भार्गवः कोपात् चैलोक्यं निर्दहन्निव ॥ १ ॥
मदोन्मत्तो यदा भार्या भवानथ समाश्रमे ।
बलाद्ब्रूहासि भस्म त्वं तस्माद्भुजतु मा चिरं ॥ २ ॥
तेनोदाहृतमात्रे च वार्ष्णे तस्मिन् तदा नखः ।
देहजेनास्मिन्ना सखो भस्मपुष्करुदाऽभवत् ॥ ३ ॥
दृष्ट्वा प्रभावं तत्तस्य सुदेवो विमदस्ततः ।
प्रणामनम्रः प्राहेदं क्षम्यतां क्षम्यतामिति ॥ ४ ॥
यदुक्तवांस्त्वं भगवन् सुंरापानमदाकुलं ।
तत्क्षम्यतां प्रसीद त्वं शपोऽयं विनिवर्त्यतां ॥ ५ ॥
एवं प्रसीदितस्तेन प्रमतिः प्राहे भार्गवः ।
नतकोपो नले दग्धे भावहीनेन चेतसा ॥ ६ ॥
नान्यथा भावि तद्वाक्यं यन्मया समुदीरितं ।
तथापि ते करिष्यामि प्रसन्नोऽनुग्रहं परं ॥ ७ ॥
भविता वैश्यजातीयो भवान्नास्त्वथ संशयः ।
भविता क्षत्रियो वैश्यस्तस्मिन्निवेवाशु जन्मनि ॥ ८ ॥
प्रहीष्यति बलात् कन्यां यदा ते क्षयसम्भवः ।
तदा त्वं क्षत्रियो वैश्यः स्वयधीतो भविष्यति ॥ ९ ॥

एवं स वैश्वो भूवात्स सुदेवोऽस्मत्पिताऽभवत् ।
 ब्रह्म या महाभाग त्वत्सर्वं श्रूयतां त्वया ॥ १० ॥
 सुरवो नाम राजर्षिः प्रागासीद्ब्रह्ममादने ।
 तपस्वी नियताहारस्त्यक्तसङ्गो वनाश्रयः ॥ ११ ॥
 तप्तः शैलमस्रभट्टां उद्वैकां शारिकां भुवि ।
 कृपाऽभूज्जनिता मूर्च्छा तया तस्य महात्मनः ॥ १२ ॥
 ततो मूर्च्छावसानेऽहं तस्मोत्पन्ना शरीरतः ।
 स मां दृष्ट्वा च जघ्राह क्षिप्तमानेन चेतसा ॥ १३ ॥
 यस्मात्कृपाभिभूतस्य मम जातेर्यमात्मजा ।
 तस्मात्कृपावती माम्नाभिविष्यत्याह स प्रभो ॥ १४ ॥
 ततोऽहमाश्रमे तस्य वर्धमाना दिवानिशं ।
 सखीभिः सह तुल्याभिर्बिचरामि वनानि च ॥ १५ ॥
 ततो मुनेरगस्त्यस्य धातागस्त्य इति श्रुतः ।
 स चिन्वन् कामने वन्यं सखीभिः कोपितोऽब्रुवत् ॥ १६ ॥
 नापराधं कृतवती तवाहं हिजसस्तम ।
 अन्धासामपराधेन किमर्थं ब्रह्मवानसि ॥ १७ ॥

चंविदवाच ।

दुष्टतां दुष्टसंसर्गाद्दुष्टमपि गच्छति ।
 सुराविन्दुनिपातेन पञ्चगव्यघटी यथा ॥ १८ ॥
 प्रक्षिपत्य न दुष्टास्मि यस्त्वद्याहं प्रसादितः ।
 तस्मादनुग्रहं बाले शृणुयाशो करोम्यहं ॥ १९ ॥
 तेषामशौचं वृत्तं मातुलं तं गच्छं तेषामिहसि ॥

॥ १ ॥ श्री गणेशाय नमः ।
 ॥ २ ॥ श्री गणेशाय नमः ।
 ॥ ३ ॥ श्री गणेशाय नमः ।
 ॥ ४ ॥ श्री गणेशाय नमः ।
 ॥ ५ ॥ श्री गणेशाय नमः ।
 ॥ ६ ॥ श्री गणेशाय नमः ।
 ॥ ७ ॥ श्री गणेशाय नमः ।
 ॥ ८ ॥ श्री गणेशाय नमः ।
 ॥ ९ ॥ श्री गणेशाय नमः ।
 ॥ १० ॥ श्री गणेशाय नमः ।

● 2012年 12月 12日

● (五) 2005 年 12 月 1 日起, 凡在境内销售货物的单位和个人, 凡符合一般纳税人条件的, 必须向主管税务机关申请认定, 凡未申请认定的, 一律不得抵扣进项税额。

॥ १० ॥
 ॥ ११ ॥
 ॥ १२ ॥
 ॥ १३ ॥
 ॥ १४ ॥
 ॥ १५ ॥
 ॥ १६ ॥
 ॥ १७ ॥
 ॥ १८ ॥
 ॥ १९ ॥
 ॥ २० ॥

電話：02-2707-1111 傳真：02-2707-1112

तेनेष्टो विधिवद्युक्तः सम्यक् शक्ति वसुधरा ।
 स एवैकोऽभवद्भर्ता पृथिव्यां व्याप्तशसनः ॥ ६ ॥
 अजायत सुतस्तस्य यत्सग्रीर्नाम नामतः ।
 पितातिशयितो येन गुणीधेन महात्मना ॥ ७ ॥
 तस्यापि भार्या सौमन्दा विदूरवसुताऽभवत् ।
 पतिव्रता महाभागा सा प्राप्ता तेन कीर्तितः ॥
 इत्या पुरन्दररिपुं कुजम्भं दितिजेश्वरं ॥ ८ ॥

कीदृक्किदवाच ।

भगवंस्तेन संप्राप्ता कुजुम्भनिधनात् कथं ।
 एतदाख्यानमाख्याहि प्रसन्नेनान्तरात्मना ॥ ९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

विदूरयो नाम नृपः स्यात्कीर्तिरमौद्वि ।
 तस्य पुत्रद्वयं जातं सुनीतिः समतिस्तथा ॥ १० ॥
 एकदा तु वनं यातो मृगयां स विदूरजः ।
 ददर्श गतं सुमहद्भूमेर्मुकुमिवोन्नतं ॥ ११ ॥
 तं दृष्ट्वा चिन्तयामास किमेतदिति धैरवं ।
 पातालाविवर्णं मध्ये नैतद्भूमेस्त्रिरन्तर्न ॥ १२ ॥
 चिन्तयन्निति तत्रासौ ददर्श विजने वने ।
 ब्राह्मणं सुव्रतं नाम तपस्विनमुपागतं ॥ १३ ॥
 स तं पप्रच्छ च तपः किमेतदिति विस्मितः ।
 अतिगम्भीरमवनेर्दृष्टितान्तर्गतोद्दृष्टं ॥ १४ ॥

अभिवादनम् ।

किञ्च वेत्ति महीपालः वागर्चस्त्वं हि मे मतः ।
 श्रेयं सर्वं नरेन्द्रेण वर्त्तते यन्महीतले ॥ १५ ॥
 दानवः सुमहावीर्यो वसत्युग्रो रसातले ।
 स जृम्भयति यत्पृथ्वीं कुजृम्भः प्रोच्यते ततः ॥ १६ ॥
 क्रियते तेन यत्किञ्चिद्भूतं, भूतं महीतले ।
 चिदिवे वा नरपते तं कथं वेत्ति नो भवान् ॥ १७ ॥
 सुनन्दं नाम मुषलं त्वद्वा यस्मिर्मितं पुरा ।
 तज्जहार स दुष्टात्मः तेन हन्ति रणे रिपून् ॥ १८ ॥
 पातालान्तर्गतस्तेन भिनत्ति वसुधामिमां ।
 ततोऽसुराणां सर्वेषां हाराणि कुर्वतेऽसुरः ॥ १९ ॥
 तेन भिन्ना वसुधा सुनन्दमुपलायुधा ।
 मोच्यते वसुधामेतन्निमज्जित्वा कथं भवान् ॥ २० ॥
 वज्रान् विध्वंसयत्युग्रो देवानामुपरोधकः ।
 आप्याययति दैतेयान् स बली मुपलायुधः ॥ २१ ॥
 यश्चरिं घातयस्वेनं पातालान्नरगोचरं ।
 ततः समस्तवसुधापर्यतस्त्वं परमेश्वरः ॥ २२ ॥
 मुषलस्तस्य बलिनः सौमन्दं प्रोच्यते जनैः ।
 तथा बलाबलञ्चैव तं वदन्ति विचक्षणाः ॥ २३ ॥
 तस्य निर्वीर्यतां याति संस्पृष्टं योषिता नृप ।
 नृपसिन्धिने द्वितीयेऽग्नौ वीर्यवत्सदुदीर्यते ॥ २४ ॥
 अथ स वेत्ति दुराचारः प्रभावं मुषलस्य तत् ।

योषित्वराद्यसंस्पर्शे दोषं वीर्यविज्ञातम् ॥ २५ ॥
 रवं तस्य वलं भूप दानवस्य दुरात्मनः ।
 मुषलस्य च ते प्रोक्तं वदुक्तं तत्समाधर ॥ २६ ॥
 आसन्नमेतद्भवतः पुरस्य पृथिवीपते ।
 कृतान्तेन महीरन्ध्रं निश्चिन्तः किं भवान्यया ॥ २७ ॥
 इत्युक्त्वा तु गते तस्मिन् पुरं गत्वा महीपतिः ।
 मन्त्रयामास मन्त्रयैः पुरमध्ये तु मन्त्रिभिः ॥ २८ ॥
 यथाश्रुतमशेषन्तत् कथयामास मन्त्रिणां ।
 मुषलस्य प्रभावश्च वीर्यविज्ञातमसंख्य ॥ २९ ॥
 तं मन्त्रं क्रियमाकुरु मन्त्रिभिस्तेन भूभृता ।
 तत्पार्श्ववर्तिनी कन्या युष्माकां मुदावती ॥ ३० ॥
 ततः कतिपयकाले तु तां कन्यां वयसान्वितां ।
 जहारोपवनाद्वैत्यः कुजृम्भः स सखीहिता ॥ ३१ ॥
 तत् श्रुत्वा स महीपालः क्रोधपर्याकुलेक्ष्वरः ।
 पुष्पाववाच त्वरितं गच्छतं वनकोविदौ ॥ ३२ ॥
 निविन्धायास्तटे गर्गस्तेन गत्वा रसातलं ।
 स हन्यतां योज्यहर्ता मुदावत्याः सुदुर्मतिः ॥ ३३ ॥

महाकवि पुराणः

ततस्तौ तत्समौ प्राप्य तं गर्गं तत्पदानुगौ ।
 युयुधाते कुजृम्भेन स्वसैन्येनातिक्रोपितौ ॥ ३४ ॥
 ततः परिचनिर्णिग्नशक्तिगुह्यपरस्वभैः ।
 वायौ श्वाविरतं युद्धं सेवामासीत् सदाह्वं ॥ ३५ ॥

ततो मायाबलवत् तेन दैत्येन तावुभौ ।
 राजपुत्री रणे बहौ निहताशेषैर्निहौ ॥ ३६ ॥
 तत् श्रुत्वा स महीपालः प्रापेदं सर्वसैनिकान् ।
 बहूपुत्रः परामार्त्तिमुपेतो भुनिसत्तम ॥ ३७ ॥
 वक्तां निहत्य दैतेयं मोचयिष्यति मे सुता ।
 तस्याहं संप्रदास्यामि तास्तेवायतलोचनां ॥ ३८ ॥
 इत्येवं घोषयाचक्रे स राजा स्वपुरे तदा ।
 निराशः पुच्छतनवाबन्धमोद्याय वै मुने ॥ ३९ ॥
 ततः शुश्राव वत्सप्रीर्भनम्भनसुतो हि तत् ।
 आधोष्यमाहं बलवान् कृतास्त्रः शौर्यसंयुतः ॥ ४० ॥
 स चाण्डालाभिवाच्यैतं प्राह पार्श्ववसत्तम ।
 विनयावमतो भूत्वा पितुर्मित्रमनुत्तमं ॥ ४१ ॥
 आत्मापयाशु मामेकीतनयौ मोचयामि ते ।
 तवैव तेजसा हत्वा तं देवं तनयाश्च ते ॥ ४२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

स तं मुदा परिष्वज्य प्रियसख्युरवात्मजं ।
 गच्छतामिति संसिद्धौ वत्सेत्याह स पार्श्ववः ॥ ४३ ॥
 स्नाने स्नास्यति मे वत्सो यद्येवं कुरुते विधिं ।
 वत्सैतत्क्रियतामाशु यद्युत्साहि मनस्तव ॥ ४४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः सखिः सधनुर्बहुगोधाकुलिचवान् ।
 जगाम वीरः पातालां तेन वर्तत सत्वरः ॥ ४५ ॥

ततो आस्वनमत्युद्यं स चक्रे पार्थिवात्मजः ।

येन पातालमखिलमासीदापूरितान्तरं ॥ ४६ ॥

ततो आस्वनमाकर्ण्य कुजृम्भो दानवेश्वरः ।

आजगामातिक्रोपेन स्वमैत्र्यपरिवारितः ॥ ४७ ॥

ततो युद्धमभूत्तस्य तेन पार्थिवसूनुना ।

ससैन्यस्य ससैन्येन बलिनी बलशालिना ॥ ४८ ॥

दिनानि भीषि स यदा योधितस्तेन दानवः ।

ततः कोपपरीतात्मा मुषलायाभ्यधावत ॥ ४९ ॥

गन्धैर्माल्यैस्तथा धूपैः पूज्यमानः स तिष्ठति ।

अन्तःपुरे महाभाग प्रजापतिविनिर्मितः ॥ ५० ॥

ततो विज्ञातमुषलप्रभावा सा मुदावती ।

पस्पर्श मुषलश्रेष्ठमतिनम्रशिरोऽधरा ॥ ५१ ॥

पुनर्धावत् स युद्धाति मुषलं तं मरुत्सुरः ।

तावत् सा बन्धनव्याजात् पस्पर्शानेकशः शुभा ॥ ५२ ॥

ततः स मत्वा युयुधे मुषलेनासुरेश्वरः ।

आर्षा मुषलपतास्ते संजग्मुस्तेषु शत्रुषु ॥ ५३ ॥

परमास्ते तु निर्णीर्य सौमन्दे मुषले मुने ।

अस्त्रैः शस्त्रैश्च दैत्यैः सोऽयुध्यत रणोऽरिणा ॥ ५४ ॥

शस्त्रास्त्रैर्न समस्तस्य राजपुत्रस्य सोऽसुरः ।

मुषलेन बलनस्य तच्च बुद्ध्या निराकृतं ॥ ५५ ॥

ततः पराजित्य स भूपसूनु-

रस्त्राणि शस्त्राणि च दानवस्य ॥

चकार सखी विरवं ततश्च

सचर्मखड्गः पुनरप्यधावत् ॥ ५६ ॥

तमापतन्तं रभसाऽभ्यदीर्क्ष

विस्मष्टकोपं विदग्धेन्द्रशब्दं ।

ब्रह्मेण वज्रेर्भुवि राजपुत्रो

जघान कालामलसप्रभेन ॥ ५७ ॥

स पावकास्त्रेण हृदि हतो मयं

तथाज देहं विदग्धारिरात्मनः ।

बभूव सखश्च मञ्जीरगात्रा

रसातलान्तेषु महामयोत्सवः ॥ ५८ ॥

ततोऽपतत् पुष्पहृष्टिर्महीपालसुतोपरि ।

जगुर्गन्धर्वपतयो देववाद्यानि सखनुः ॥ ५९ ॥

स चापि राजपुत्रस्तौ हत्वा तौ नृपतेः सुतौ ।

भोचयामास तन्वङ्गी ताञ्च कन्यां मुदावर्तौ ॥ ६० ॥

तच्चापि मुषलं तस्मिन् कुजृम्भे विनिपातिते ।

चग्राह नागाधिपतिरनन्तः श्रेयसंक्षितः ॥ ६१ ॥

तस्याश्च परितुष्टोऽसौ शेषः सर्वोरिगेश्वरः ।

मुदावत्वा मुदा ध्यातमनोदत्तिस्तपोधनः ॥ ६२ ॥

सुनन्दमुषलस्पर्शं यश्चकार पुनः पुनः ।

योषित् करतलस्पर्शप्रभवप्रातिशोभना ॥ ६३ ॥

मुदावत्वास्ततो नाम नागराजस्तदाकरोत् ।

सुनन्दामिति सामन्दं सौमन्दगुणजं द्विज ॥ ६४ ॥

स चापि राजपुत्रस्तां भ्रातृभ्यां सचितां पितुः ।
 समीपमानिनायाशु प्रणिपत्याह चैव तं ॥ ६५ ॥
 आनीतोऽतनयौ तात सधैरेण मुदावती ।
 तवाज्ञया मयान्वयत् कर्तव्यं तत्समादिश ॥ ६६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः प्रहर्षसम्पर्षद्दयः स महीपतिः ।
 साधु साधित्यथाहोर्षैर्वत्स वत्सेति शोभनं ॥ ६७ ॥
 सभाजितोऽस्मि त्रिदशैर्वत्साहं कारयैस्त्रिभिः ।
 त्वं जामाता च यत्प्राप्तो यचारिर्निपातितः ॥ ६८ ॥
 आगतान्यस्तान्यथ यथापत्यानि मे पुनः ।
 तद्गृहाणाद्य शक्तेऽह्नि पाश्चिमस्या मयोदितं ॥ ६९ ॥
 त्वं राजपुत्र चार्थज्ञः कन्याया दुहितुर्मम ।
 मुदावत्या मुदा युक्तः सत्यकथं कुरुष्व मां ॥ ७० ॥

राजपुत्र उवाच ।

तातस्याग्रा मया कार्या वञ्चनीषि करोमि तत् ।
 त्वमेव तात जामीषे नैवात्राविकृता वयं ॥ ७१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततस्तयोः स राजेन्द्रशत्रो वैवाहिकं कर्म ।
 मुदावत्याश्च दुहितुर्भनन्दनसुतस्य वै ॥ ७२ ॥
 ततः स ह तथा रेमे वत्सप्रीनवयौवनः ।
 रमणीयेषु देशेषु प्रासादशिखरेषु च ॥ ७३ ॥

आसीत् प्रसन्नः सः सः पितुः तस्य भक्त्युत्तमः ।

धनं जगाम वासुपतिः स वभूव महीपतिः ॥ ७४ ॥
 इत्यत्र यश्चान् सततं प्रजा धर्मेण पालयन् ।
 पुत्रवत् पाल्यमानास्तु प्रजास्तेन महात्मना ॥ ७५ ॥
 बहुधाविषये तस्य न चाभूदर्थसङ्करः ।
 न तस्य व्याप्तदुर्धृत्तभयमासीत् कस्यचित् ॥
 जोषसर्गभयश्चैव तस्मिन् श्वासति भूपती ॥ ७६ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भगवन्महावीरचरितं नाम ॥ ११७ ॥

अष्टादशविंश प्रथमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्य तस्यां सुनन्द्यायां पुत्रा द्वादश जप्तिरे ।
 प्रांशुः प्रचीरः शूरश्च सुचक्रो विक्रमः क्रमः ॥ १ ॥
 बली बलाकश्चण्डश्च प्रचण्डश्च सुविक्रमः ।
 स्वरूपश्च महाभागाः सर्वे संग्रामजित्तमाः ॥ २ ॥
 तेषां ज्येष्ठो महावीर्यः प्रांशुरासीन्नराधिपः ।
 इतरे मृत्युवन्तस्य बभूवुर्व्यश्वर्त्तिनः ॥ ३ ॥
 तस्य यश्चे द्विजत्यक्तैरनेकैर्द्रव्यराशिभिः ।
 नूनवर्णविस्मृष्टैश्च सत्यनामा वसन्धरा ॥ ४ ॥
 सत्यक् पालयन्तस्तस्य प्रजाः सुचानिवीरसाम् ।
 कोभूद्वनचयः कोऽपि तेन निष्पादितास्तु ये ॥ ५ ॥

कृतवः प्रतसाहस्रास्तेषां संख्या न विद्यते ।
 अवतासेन कोटीभिर्न च पद्मादिभिर्मुने ॥ ६ ॥
 प्रजातिस्तस्य पुत्रोऽभूद्यस्य यज्ञे प्रतक्रदुः ।
 अवाप्य तृप्तिमदुर्ला यज्ञभागेः सुरैः सह ॥ ७ ॥
 दानवानां सुवीर्याणां जघान नवतीर्नव ।
 बलम् बलिनां श्रेष्ठो जम्भवात्सुरसत्तमं ॥ ८ ॥
 अन्याश्च सुमहावीर्यानाजघानामरविषः ।
 प्रजातेस्तनयाः पञ्च खनिचप्रमुखा मुने ॥ ९ ॥
 तेषां खनिचो राजामूत् प्रख्यातो निजविक्रमैः ।
 स शान्तः सत्यवाक् शूरः सर्वप्राणिहिते रतः ॥ १० ॥
 स्वधर्माभिरतो नित्यं दृढसेवो बहुश्रुतः ।
 वारमी विनयसम्यक्कः कृतास्त्रोऽप्यविकल्पनः ॥ ११ ॥
 सर्वलोकप्रियो नित्यमुवाचैतद्वर्णिशं ।
 नन्दन्तु सर्वभूतानि स्निह्यन्तु विजनेष्वपि ॥ १२ ॥
 स्त्रस्यन्तु सर्वभूतेषु निरातङ्गानि सन्तु च ।
 मा व्याधिरन्तु भूतानामाधयो न भवन्तु च ॥ १३ ॥
 मैत्रीमशेषभूतानि पुष्यन्तु सकले जने ।
 शिवमन्तु द्विजातीनां प्रीतिरन्तु परस्परं ॥ १४ ॥
 सप्तर्षिः सर्ववर्षानां सिद्धिरन्तु च कर्मणा ।
 ते लोकाः सर्वभूतेषु शिवा वोऽस्तु सदा मतिः ॥ १५ ॥
 यथात्मनि तथा पुत्रे हितमिच्छेत् सर्वदा ।
 तथा समस्तभूतेषु वर्षध्वं हितबुद्धतः ॥ १६ ॥

हतहो हितमत्यन्तं को वा कस्यापराध्यते ।
 यत् करोत्यहितं किञ्चित् कस्यचिन्मूढमानसः ॥ १७ ॥
 तं समभ्येति तच्छूनं कर्तृगामि फलं यतः ।
 इति मत्वा समस्तेषु भो लोकाः कृतबुद्धयः ॥ १८ ॥
 सन्तु मा लौकिकं पापं लोकाः प्राप्स्यथ वै बुधाः ।
 यो मेऽद्य लिखते तस्य शिवमस्तु सदा भुवि ॥ १९ ॥
 यद्य नो हेष्टि लोकेऽस्मिन् सोऽपि भद्राणि पश्यत् ।
 त्वंस्वरूपः पुत्रोऽभूत् खनिचस्तस्य भूपतेः ॥ २० ॥
 समस्तगुणसम्पन्नः श्रीमानिन्द्रलोकायः ।
 तेन ते आतरः प्रीत्या पृथगाश्वेषु योजिताः ॥ २१ ॥
 स्वयञ्च पृथिवीमेतां बुभुजे सागराम्बरा ।
 प्राच्यां तेन कृतः शौरिर्दक्षिणायां मुदावसुः ॥ २२ ॥
 दिधि प्रतीच्यां सुनय उत्तरस्यां महारवः ।
 तेषां तस्य च भूपस्य पृथग्गोचाः पुरोहिताः ॥ २३ ॥
 बभूवुर्मुनयश्चैव मन्त्रिवंशक्रमंगताः ।
 शौरेरबिकुलोद्भूतः सहोचो नृम वैदिजाः ॥ २४ ॥
 उदावसोः कुशाकर्तो गौतमान्वयजोऽभवत् ।
 काश्यपः प्रमतिर्नाम सुनयस्य पुरोहितः ॥ २५ ॥
 महारवस्य वाशिष्ठः पुरोधाऽभून्महीश्वरः ।
 बुभुजस्ते स्वराज्यानि चत्वारोऽपि नराधिपाः ॥ २६ ॥
 खनिचस्याधिपस्तेषामश्रेष्ठवसुधाधिपः ।
 तेषु भादृज्यश्रेष्ठेषु खनिचः स महीपतिः ॥ २७ ॥

प्रजासु च समस्तासु पुच्छेष्विव सदा हितः ।
 एकदा मन्त्रिणा शौरिः स प्रोक्तो विश्ववेदिना ॥ २८ ॥
 विविक्ते पृथिवीपाल किञ्चिद्वक्तव्यमस्ति नः ।
 यस्येयं पृथिवी कृच्छ्रा यस्य भूपा वशानुगाः ॥ २९ ॥
 स राजा तस्य पुच्छस्य तत्पौत्राद्यान्ववस्ततः ।
 इतरे आतरस्तस्य प्राक्कल्पविधयाधिपाः ॥ ३० ॥
 तत्पुच्छयाक्यकस्तस्मात् तत्पौत्राद्याक्यकक्षिकाः ।
 कालेन-ज्ञासमासाद्य पुच्छात् पुच्छान्तरं ॥ ३१ ॥
 सद्योपजीविनो भूप भवन्तीति तद्रथयाः ।
 मोक्षारं कुरुते आता आतुञ्जेदवधारणः ॥ ३२ ॥
 स्रष्टकः पृथिवीपाल परयोर्भ्रातृपुत्रयोः ।
 तत्पुत्रयोः परतरा मतिर्भवति पार्थिव ॥ ३३ ॥
 तत्पुत्रः केन कार्येण प्रीतियुक्तो भविष्यति ।
 अथवा येन तेनैव सन्तोषं कुरुते नृपः ॥ ३४ ॥
 क्रियते तत् किमर्थम् भूपैर्मन्त्रपरिग्रहः ।
 भुज्यते सकलं राज्यं मया ते मन्त्रिणा सता ॥ ३५ ॥
 तत् किं सुखाधारयसे सन्तोषं कुरुते यदि ।
 कार्यनिष्पादकं राज्यं करणं कर्तुरिष्यते ॥ ३६ ॥
 राज्यलब्धस्य ते कार्यं त्वं कर्ता करणं वयं ।
 सोऽस्माभिः करणैराज्यं पितृपैतामहं कुरु ॥
 फलप्रदा भविष्यामः परलोके न ते वयं ॥ ३७ ॥

राजोवाच ।

ज्येष्ठो राजा महीपाल वयन्तस्यानुजा यतः ।
ततः स भुङ्क्ते पृथिवीं वयन्वास्यवसुन्धरां ॥ ३८ ॥
वयन्तु भ्रातरः पञ्च पृथ्वी चैका महामते ।
अतोऽस्याः पृथगैश्वर्यं कथं हस्तं भविष्यति ॥ ३९ ॥

विश्वेदेववाच ।

इवमेतद्भवास्तु यद्येका वसुधा नृप ।
तां त्वमेवाभिपद्यस्व ज्येष्ठः शास्तु महीं भवान् ॥ ४० ॥
सर्वाधिपत्यः सर्वेभ्यो भवे त्वमखिलेश्वरः ।
यतन्ते च यद्याऽङ्गन्ते तेषामाहितमन्त्रिणः ॥ ४१ ॥

राजोवाच ।

ज्येष्ठो राजा यथा प्रीत्या भजतेऽस्मान् सुतानिध ।
कथं तस्य करिष्यामि ममत्वं जगतीगतं ॥ ४२ ॥

विश्वेदेववाच ।

राज्यस्थितः पूजयेद्वा ज्येष्ठो भूपार्श्वशैर्नवैः ।
कनिष्ठलोभता कथं राज्यं प्रार्थयतां नृणां ॥ ४३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तथेति च प्रतिज्ञाते भूभुजा तेन सत्तम ।
विश्ववेदी ततो मन्वी तद्भातृमनयदशं ॥ ४४ ॥
तेषां पुरोहितांश्चैव आत्मनः शान्तिकादिषु ।
नियोजयामास ततः खनिषस्याभिचारके ॥ ४५ ॥
विभेद तस्य निक्षतान् सामदानादिभिस्तथा ।

गतः समस्तलोकस्य विभवः सोऽभवत्तथा ।
 यदेककालं जगत्सु दृष्टव्यमुदितवत्सिखः ॥ १ ॥
 ततः शुश्राव विभवं यत्तान् आदयोदितवान् ।
 मन्मथान् च तथा आदिदेवं स विदध्वदिति ॥ २ ॥
 किमस्मदिति सोऽतीव विस्मितो भविष्यत्स ।
 निजोऽयं भवत्येवमिति भावयामास ॥ ३ ॥

11:10:14.121288 10.0.1.20:80 → 10.0.1.1:80

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 84

[illegible]

ततो वशिष्ठं पप्रच्छ स राजा यह्मनागतं ।
 वत्कारणं विनेयुस्ते भ्रातृमन्त्रिपुरोहिताः ॥ ४ ॥
 तत्र पृष्टस्तदा प्राह यथा वृत्तं महामुनिः ।
 वक्ष्यौरिमन्त्रिणा प्रोक्तं यच्च शौरिरुवाच तं ॥ ५ ॥
 कथा चानुहितस्तेन भ्रातृणां भेदकारि वै ।
 मन्त्रिणा तेन दुष्टेन यच्चक्षुष्य पुरोहिताः ॥ ६ ॥
 वन्निमित्तं विनेयुस्ते अयापस्थापकारिणः ।
 पुरोहितास्तस्य राज्ञः यथावपि दयापराः ॥ ७ ॥
 स तच्छ्रुत्वा ततो राष्ट्रं वै हतोऽसीति वै वदन् ।
 निनिन्द्यात्मानमत्यर्थं वशिष्ठस्याग्रतो दिज्ज ॥ ८ ॥

राजोवाच ।

विश्वामपुण्यसंस्वानमस्यभाग्यमयोभनं ।
 दैवदोषकृतं पापं सर्वलोकविमर्शितं ॥ ९ ॥
 तन्निमित्तं विनष्टं यत्तद्वाङ्मयचतुष्टयं ।
 मत्तः कोऽन्यः पापतरो भविष्यति पुमान् भुवि ॥ १० ॥
 नाभविष्यं यदि पुमानहमपि मृहीतस्तैः ।
 ततस्ते न विनश्येयुर्मम भ्रातृपुरोहिताः ॥ ११ ॥
 विश्राज्यं धिक् च मे जगन्भूभुजां महतां कुले ।
 कारणत्वं गतो योऽहं विनाशस्य द्विजन्मनां ॥ १२ ॥
 कुर्वन्तः स्वामिनां तेऽहं भ्रातृणां मम याजकाः ।
 नाशं ययुर्नदुष्टास्ते दुष्टोऽहं नाशकारण्ये ॥ १३ ॥
 किं करोमि ह मृच्छामि मान्त्रो मत्तो वि प्रायकत् ।

पुत्रिभ्यामस्ति हेतुत्वं द्विजनाहस्य यो गतः ॥ १४ ॥
 इत्यमुषिदमृदयः खनिचः पृथिवीपतिः ।
 वनं यियासुः पुत्रस्य क्षतवानभिषेचनं ॥ १५ ॥
 अभिषिञ्च्य सतं राज्ये क्षुपसंभ्रं महीपतिः ।
 भार्याभिस्तिष्ठभिः सार्धं तपसे स वनं ययौ ॥ १६ ॥
 तत्र गत्वा तपस्त्रये वाक्प्रस्थविधानवित् ।
 शतानि वीक्ष्य वर्षाणां सार्धानि क्षुपसत्तमः ॥ १७ ॥
 तपसा स्त्रीणदेहस्तु राजवर्धो द्विजोत्तम ।
 निरुद्ध सर्वश्रोतांसि तत्याजासून् वनेचरः ॥ १८ ॥
 ततः पुण्यान् ययौ लोकान् सर्वकामदुष्टोऽक्षयान्
 अश्वमेधादिभिर्यज्ञैरवाप्या ये नराधिपैः ॥ १९ ॥
 भार्याश्च तस्य तास्तिष्ठः समन्तेनैव तत्पुत्रः ।
 प्राणान् वापुः समालोक्य तेनैव सुमहात्मना ॥ २० ॥
 एतत् खनिचपरितं श्रुतं कल्याणमाश्रितं ।
 पठताञ्च महाभाग क्षुपस्त्रातो मिश्रामय ॥ २१ ॥

इति श्रीनारदयोगेन पुराणे खनिचपरितं समाप्तं ॥ ११८ ॥

विंशत्यधिकं शततमोऽध्यायः ।

नारदयोगेन उवाच ।

क्षुपः खनिचपुत्रस्तु प्राप्य राज्ये यथा पिता ।
 तत्रैव पाण्डवामास प्रजा धर्मेण रञ्जयन् ॥ १ ॥

त दानशीलो यष्टा च ब्रह्मानामवनीपतिः ।
 समः शची च मित्रे च व्यवहारादिवर्त्मनि ॥ २ ॥
 एकदा स महीपालो निजस्थानगतो मुने ।
 वृत्तैर्दत्तो यथा पूर्वं क्षुपो राजा तत्राऽभवत् ॥ ३ ॥
 ब्रह्मणस्तनयः पूर्वं क्षुपोऽभूत् पृथिवीपतिः ।
 यादृक् चरितमस्यासीत्तादृक् तस्मैव चेष्टितं ॥ ४ ॥

राजोवाच ।

श्रोतुमिच्छामि चरितं क्षुपस्य सुमहात्मनः ।
 यदि तादृक्क्षया शक्यं चेष्टितुं तत्करोम्यहं ॥ ५ ॥

सूता ऊचुः ।

स चकाराकरान् भूप राजा गोब्राह्मणान् पुरा ।
 वृद्धांशेन कृता चीर्णमिष्टिस्तेन महात्मना ॥ ६ ॥

राजोवाच ।

तेषां महात्मनां राज्ञां कोऽनुयास्यति मद्दिशः ।
 तथाप्युत्कृष्टचेष्टानां चेष्टासूक्ष्मवान् भवेत् ॥ ७ ॥
 तत् श्रूयतां प्रतिज्ञा या साम्प्रतं क्रियते मया ।
 क्षुपस्यानुकरिष्यामि महाराजस्य चेष्टितं ॥ ८ ॥
 चीर्णान् यज्ञान् करिष्यामि शस्त्रापाते गतागते ।
 पृथिव्याच्चतुरर्णायां प्रतिज्ञेयं कृता मया ॥ ९ ॥
 वक्ष्ये गोब्राह्मणाः पूर्वमददन् भूयते करं ।
 तमेव प्रतिदास्यामि ब्राह्मणानां तत्रा गमां ॥ १० ॥

रति प्रतिपाद्य वयः शेषकालवर्जिता ।

अस्त्रापाने स यथास्त्रोपयुक्तजना वरः ॥ ११ ॥

गोत्राद्याः पुंरा दायामदेवैव स कर्तुः ।

मावस्यमद्विषयसन्ध्यायाद्युपाय सः ॥ १२ ॥

मख पुत्रोऽभवत्तैः प्रमथान्धमनिन्दितः ।

वयः प्रमापयौक्येन कृतं वयं सद्यः सद्योऽयम् ॥ १३ ॥

मयापि अन्विता गत वैदम्यं द्रव्योऽभवत् ।

विचित्रं नम्यं मया कृतं कृतमासी स प्रभुः ॥ १४ ॥

विचित्रं मासि अर्थं मदीयास्य मदीयासि ।

अथोत्तममूर्ध्नासं निरन्तरतया अरैः ॥ १५ ॥

वयं काले पञ्चमो अर्थो अस्त्रवती मया ।

सुकर्ता स अस्त्रानि रसकानि मया ॥ १६ ॥

रसः पुंरिक्तास्त्रासं पुंरिक्तास्त्रादकारिणी ।

स विपनिषदा नैवा प्रभो मदेवतवः ॥ १७ ॥

मयातपनं दिव्यं अवमपुमवामनं ।

काश्यं अतः सङ्घर्षो मदेविमर्षिणं पीरिकाः ॥ १८ ॥

दृष्ट्वा स यथानं सङ्घर्षे सङ्घर्षे सङ्घर्षे मदिनी ।

संशामं निषण्णं प्राप्य अर्जुनोक्तिमता गतः ॥ १९ ॥

रति श्रीमहाभारतपुराणे विषयवर्तिनं समाप्तं ॥ १२० ॥

इति विष्णुसंहिता प्रथमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

तस्य पुत्रः खनीनेचो महाबलपराक्रमः ।
इस्य यज्ञेध्वगायन्त गन्धर्वा विस्मयान्विताः ॥ १ ॥
खनीनेचुसो नान्यो भुवि यज्वा भविष्यति ।
तेन यज्ञायुते पूर्वो दत्ता पृथ्वी ससागरा ॥ २ ॥
इत्था च सकला पृथ्वी ब्राह्मणानां महात्मनां ।
तपसा द्रव्यमासाद्य शोचयेत् साधितेन यः ॥ ३ ॥
यतश्च प्राप्य चित्तर्द्धिमतुलां दातुमस्तमात् ।
अपहृर्वाङ्माणा विप्र नान्यराक्षः प्रतिग्रहं ॥ ४ ॥
सप्तषष्टिसहस्राणि सप्तषष्टिशतानि च ।
सप्तषष्टि च यो यज्ञानयज्जूरिदक्षिणान् ॥ ५ ॥
अपचः स महीपालो जगयामुपचक्रमे ।
पुत्रार्थं पितृयज्ञाय मांसकांसो महामुने ॥ ६ ॥
अश्वारूढो विना सैन्यमेक एव महावने ।
वह्नीधोज्जुलिबाणो बाणस्तत्रधनुर्धरः ॥ ७ ॥
तं वाहयन्तं तुरगमन्यतो गहनादनात् ।
विनिष्क्रम्य शृगः प्राह मां हत्वाभिमतं कुरु ॥ ८ ॥

राजीवाच ।

अस्य शृगाः पलायन्ते महाभीत्या विलोक्य मां ।
कथमात्मप्रदोमं त्वं मत्पदे कर्तुमिच्छसि ॥ ९ ॥

अथ उवाच ।

अपुत्रोऽहं महा राज दृष्ट्वा जन्मप्रयोजनं ।
विचारयन् पश्यामि प्राशानामिह धारणं ॥ १० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अथाभ्येत्य मृगः प्राह तमन्यो वसुधाधिपं ।
मृगस्य तस्य प्रत्यक्षमलमेतेन पार्श्वेव ॥ ११ ॥
वातयस्वति मां मासैर्मम कर्म समाचर ।
यथा क्लृप्तार्थता हे स्थान्नम वाप्युपकारि तत् ॥ १२ ॥
पुत्रार्थं त्वं महाराज स्वपितृन् धेष्टुमिच्छसि ।
अपुत्रस्थास्य मांसेन लप्यसे वाञ्छितं कथं ॥ १३ ॥
यादृक् कर्म विनिष्ठासं तादृक् द्रव्यमुपाहरेत् ।
दुर्गन्धैर्न सुगन्धानां गन्धज्ञानविनिर्धनः ॥ १४ ॥

राजीव उवाच ।

वैराग्यकारणं प्रोक्तमनेनापचता मम ।
कथ्यतां प्राक्संत्यागे यत्ते वैराग्यकारणं ॥ १५ ॥

अथ उवाच ।

वह्नी मे सुता भूप वह्नी दुहितरस्तथा ।
यश्चिन्तादुःखदावाग्निष्वाला मध्ये वसाम्यहं ॥ १६ ॥
सर्वसाध्या नरेन्द्रेण मगवातिः सुकान्तरा ।
तेष्वपत्येषु मे चाति ममत्वं तेन दुःखितः ॥ १७ ॥
मनुष्यसिंहशादूलहकादिभ्यो विभेद्यहं ।
न हीमात्सर्वसत्त्वैः शूद्राणां दपि प्रभो ॥ १८ ॥

लोऽहं मित्रिणं बन्धूनामिमां ब्रूयां वसुन्धरा ।
 नृसिंहादिभयात् सर्वाभिष्कामि मुहुरं सक्तः ॥ १९ ॥
 दृष्टान्येऽपि खादन्ति गोऽजावितुरगादिकाः ।
 तांस्तेषां पोषणायाहमिष्कामि मिधनं गतान् ॥ २० ॥
 निष्क्रान्तेषु ततस्तेषु ममापत्तेषु वै पृथक् ।
 भवन्ति चिन्ताः शतशो ममत्वादृतचेतसः ॥ २१ ॥
 किङ्कटपाशं किं वक्ष्यं वागुरां किं सुतो मम ।
 प्राप्तश्चरन् वने किं वा नृसिंहादिवशं गतः ॥ २२ ॥
 प्राप्तोऽयमेकः संप्राप्यस्तेऽवस्थां कीदृशीं मम ।
 साम्प्रतं विचरन्तो वै ये गताः सुमहावर्न ॥ २३ ॥
 दृष्ट्वा प्राप्तसमाभ्यासमहन्तामात्मजाक्षुष ।
 ईषदुच्छसितः क्षेममिष्कामि रजनीं पुनः ॥ २४ ॥
 प्रभातं दिवसं क्षेममस्तगेऽर्के निशामपि ।
 वाक्काव्यं कदा क्षेमं सर्वकालं भविष्यति ॥ २५ ॥
 रतते कथितं भूप ममोद्देगस्ते कारणं ।
 अतः प्रसादं कुरु मे वाक्योऽयं पात्यतां मयि ॥ २६ ॥
 इति दुःखशताविष्टः प्राञ्जानपितृजामि यत् ।
 तत्कारणं निबोध त्वं ब्रुवतो मम पार्श्वे ॥ २७ ॥
 असूय्या नाम ते लोका याम् गच्छन्त्यात्मघातकाः ।
 यज्ञोपयुक्ताः पशवः संप्रयान्मुञ्चितीः प्रभो ॥ २८ ॥
 अधिः पशुरभूत् पूर्वं पशुराशीज्जलाधिपः ।
 भाञ्जानमोञ्चितीः प्राप्तो ममे निष्ठामपागताः ॥ २९ ॥

तन्ममैतां कृपां कृत्वा नय माजुष्टितिं मृगः ।
आत्मनश्चेक्षितं कामं पुत्रलाभादवाप्स्यसि ॥ ३० ॥

युष्मन्मम उवाच ।

राजेन्द्र नैष हन्तव्यो धन्योऽयं सुकृती मृगः ।
बहवस्तनया यस्य हन्तव्योऽहमसन्ततिः ॥ ३१ ॥

उभयवक्त्र उवाच ।

एकदेहभवं यस्य दुःखं धन्यः स वै भवान् ।
बहूनि यस्य देहानि तस्य दुःखान्यनेकधा ॥ ३२ ॥
एको यदाहमासन्तु ग्राक् तदा देहजं मम ।
दुःखमासीत्समत्वं तु भार्यायास्तदभूद्विधा ॥ ३३ ॥
यदा जातान्यपत्यानि तदा यावन्ति तानि वै ।
तावत्तरीरभूमीनि मम दुःखान्यद्याभवन् ॥ ३४ ॥
न कृतार्थो भवान् यस्व नातिदुःखाय सम्भवः ।
इह दुःखाय मत्सतिः परत्र च विरोधिनी ॥ ३५ ॥
यतो रक्षणापोषार्थमपत्यानां करोमि तत् ।
चिन्तयामि च संभूतिर्त्तेन मे नरके भुवा ॥ ३६ ॥

राजोवाच ।

न मेऽस्ति किं सन्ततिमान् धन्योऽपुत्रोऽयं किं मृगः ।
पुत्रार्थं द्यावमारुह्यो मम दोषात्यन्ते मनः ॥ ३७ ॥
दुःखाय सन्ततिः सत्यमैहिकामुष्मिकाय तत् ।
तद्याप्यतेऽहमाहं यान्ति कृष्णानीति श्रुतं मेवा ॥ ३८ ॥

सोऽहं यातिष्ये पुत्रार्थं ह्यसौ प्राप्तिवधं ह्यगः ।
तपसैव प्रथमं येन यथा पूर्वं भवतीति ॥ ३८ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे सतीनेष्वरितं नाम ॥ २२१ ॥

दशविंशत्यधिकप्रतपनीऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ॥

ततः स ऋषतिर्गत्वा शुभं त्रीं पापनाशिनीं ।
तत्र तुष्टाव नियतो भूत्वा देवं पुरन्दरं ॥ १ ॥
तप्यमानस्तपस्योऽयं यतवाक्कायमानसः ।
तुष्टाव प्रथमः शक्रमपत्यार्थं भवतीति ॥ २ ॥
तस्य स्तोत्रेण तपसा भक्त्या चापि सुरेश्वरः ।
ततोऽपि भगवानिन्द्रः प्राह वैमं महामुने ॥ ३ ॥
अनेन तपसा भक्त्या स्तोत्रेणैवाविरितेन च ।
परितुष्टोऽस्मि ते भूप त्रियतां भवती वरः ॥ ४ ॥

राजोवाच ॥

अपुत्रस्य सती मेऽस्तु सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
सदा चाभ्यासतैश्चर्यो धर्मकृद्दमवित् कृती ॥ ५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तथेति श्रोतः शक्रेण राजा प्राप्तमनोरथः ।
प्रजाः यावद्वितुं भूप त्वावगमम निजं पुरं ॥ ६ ॥

तत्रास्य कुर्वन्तो यज्ञं सव्यम् पाशयन्तः प्रजाः ।
 अजायत सती विप्र तदा शक्रप्रसादतः ॥ ७ ॥
 तस्य नाम पिता अमे वलाश्व इति भूपतिः ।
 अस्त्रग्राममशेषम् ग्राहयामास तं सुतं ॥ ८ ॥
 पितर्युपरते विप्र सोऽधिराज्ये स्थितो जयः ।
 स वलाश्वो यज्ञं निन्द्य भुवि सृज्यमहीक्षितः ॥ ९ ॥
 करम् दापयामास सारग्रहणपूर्वकं ।
 स सर्वभूमिपान् राजा पाशयामास च प्रजाः ॥ १० ॥
 अथाखिलनरेन्द्रास्ते दायादास्तस्य दुर्मदाः ।
 न चाभ्युत्थाय सततं ते चास्मै प्रददुः करान् ॥ ११ ॥
 व्युत्थिताः स्वेषु राष्ट्रेषु न सन्तोषपरास्ततः ।
 भूयं तस्य नरेन्द्रस्य जघृक्षुस्ते नराधिपाः ॥ १२ ॥
 स गृहीत्वा स्वर्गं राज्यं पृथिवींश्च बलान्मुने ।
 तस्थौ स्वर्गं भूपैर्विरोधो बहुभिः कृतः ॥ १३ ॥
 संमेत्य समहावीर्याः ससाधनधनास्ततः ।
 बह्वुस्तं महीपाकं पुरे तत्र नरेश्वराः ॥ १४ ॥
 पुररोधेन तेनाय कुपितः स महीपतिः ।
 स्वल्पकोषोऽल्पदण्डश्च वैक्लव्यं परमं गतः ॥ १५ ॥
 अपश्यमानः शरत्वं सबली दिजसत्तम ।
 करौ मुखाग्रतः कृत्वा निशङ्गासार्त्तमानसः ॥ १६ ॥
 ततोऽस्य हस्तविरवाभ्यामखिलसमाहताः ।
 निजग्मुः कृतशो बोधा रथनागद्वयजमाः ॥ १७ ॥

ततः श्लेष्मेन तत्सर्वं नगरं तस्य भूपतेः ।
 क्षोप्तमासीद्वह्नीधेन सारं स्थातिवक्ष्याम्यने ॥ १८ ॥
 सप्त सोऽतिवह्नीधेन महता तेन संदतः ।
 निर्गम्य नगरात्समात्तान् पिबिम्ये भराधिपः ॥ १९ ॥
 खित्वा च वज्रमाग्नीव चकार करदान् पुनः ।
 यथा पूर्वं महाभाग महाभाग्यो नरेश्वरः ॥ २० ॥
 धृतयोः करयोर्जज्ञे यतस्तस्यादिदाहदं ।
 बलं करन्धमस्तस्मात् स बलाश्लोऽभिधीयते ॥ २१ ॥
 स धर्मात्मा महात्मा च तस्यैवः सर्वजन्तुषु ।
 करन्धमोऽभवद्गुपस्त्रिषु लोकेषु विद्युतः ॥ २२ ॥
 सम्प्राप्तस्य परामार्तिं ददावृषिभिर्नाशनं ।
 बलन्धमेव चाक्षिप्तमभ्युपेत्य स्वयं वृषः ॥ २३ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे करन्धमवर्तिनं चतुर्विंशत्यधिक शततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥

वीर्यचन्द्रसुता सुश्रुर्वीरा नाम सुभद्रता ।
 स्वयम्वरे सा अयुहे महाराजं करन्धमं ॥ १ ॥
 तस्यां पुत्रं स राजेन्द्रो जनयामास कीर्त्तकम् ।
 अवीक्षितमिति स्थातिसुपेतं जननीतले ॥ २ ॥

जाते तस्मिन् सुते राजा स दैवज्ञानपुङ्गवः ।
 कश्चित् प्रशस्तनक्षत्रे ब्रह्मलक्ष्मि सुतो मम ॥ ३ ॥
 कश्चिच्छालोकितं कश्चि मम पुत्रस्य गोभनैः ।
 ग्रहैः कश्चि कुरुक्षेत्रां ग्रहाणां हव्यपथं गतं ॥ ४ ॥
 इत्युक्त्वास्तेन दैवज्ञास्त्रमूर्ध्वपतितं तदा ।
 शस्ते मुहूर्त्ते नक्षत्रे लभे चैव सुतस्तव ॥ ५ ॥
 समुत्पन्नो महावीर्यो महाभागो महाबलः ।
 भविष्यति महाराज महाराजस्तवात्मजः ॥ ६ ॥
 अवेक्षतेमं देवानां मुखः शुक्रश्च सप्तमः ।
 सोमश्चतुर्थस्तनयं तवैवं समवेक्षत ॥ ७ ॥
 उपान्तसंस्थितश्चैव सोमपुत्रोऽप्यरक्षतः ।
 नावेक्षतेमं सविता न भौमो न शनैश्चरः ॥ ८ ॥
 तव पुत्रं महाराज धर्मोऽयं तनयस्तव ।
 सर्वकल्याणसम्पत्तिं समवेतो भविष्यति ॥ ९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति दैवज्ञप्रवचनं निजस्य वसुधाधिपः ।
 हर्षपूर्णमनाः प्राह निजस्वामिगतस्तदा ॥ १० ॥
 अवेक्षतेमं देवानां मुखः सोमसुतो मुखः ।
 नावेक्षतेनमादित्यो नार्कसुतुर्न भूमिजः ॥ ११ ॥
 अवेक्षतेति यत्प्रोक्तं भवद्भिर्बहुभ्यो वचः ।
 अवीक्षितेति तेनास्य स्मृतं नाम भविष्यति ॥ १२ ॥

अधीक्षितः सप्तमस्तथ वेदवेदाङ्गप्रसारणः ॥

अस्यग्राममश्वं स कश्यपुर्वाद्यामहीत् ॥ १३ ॥

त रूपेणाति शिष्यो देवानां पार्थिवत्मानः ।

कथा वाचस्पतिं काव्या शशाङ्कं मेघसा रविं ॥ १४ ॥

सैवैर्यस्यात्त्विं तथोर्वाण्य सद्भिष्यत्वेन दीर्घवान् । ३७

श्रीगुरुभ्यो नमः समस्तस्य कश्चिदास्तीतिहात्मनः ॥ १५ ॥

स्वयम्भरे तं जगृहे हेमधर्मात्मिका वरा ।

सदेवतनवा गौरी सुभद्रा यस्मिन् सता ॥ १६ ॥

श्रीसावती वीरसता वीरभद्रसताजिभा ।

भीमात्मजा मान्यवती दम्पती कमवती ॥ १७ ॥

दाक्षैवन्नाभिमन्युनि स्वदम्बरकृतशलाः ।

ताद्यापि स गन्ताभीरो जगद्गुरुकृतः सतः ॥ १८ ॥

निपातय नृपान् सर्वाङ्गाणां पितृकलानि ॥

एकं हि वीर्यमाश्रित्य ब्रह्मवीर्यं न ब्रह्मोक्तम् ॥ १४ ॥

पुनश्च तं विनाशाय वैदिशाधिमतेः सतां ।

वैसाखिमीं स मंदरीं मसमसकृतकसायां । २३ ।

यदिभयात्किञ्चित् भयान् किञ्चित् भयान् ।

सर्वमयास्वस्मान् मयान् स्वस्वदा न हतस्वदा ।
सत्तात्पर्यमात्रं विचार्य सत्तात्पर्यमात्रं विचार्य ॥ २५ ॥

तत्समो भूतः सर्वो ब्रह्मसमोऽपि सविता ।

विश्वामित्रः सत्यं बहुशिक्षणं मोक्षना ।

निराशताः सुनिश्चिता प्राप्तिरन्यथाकुलाः ॥ २२ ॥

बहूनामेकवर्णाणां वन्य धिग्वो महीभृताः ॥ २३ ॥
 क्षत्रियो यः क्षतपाशं बध्यमानस्य दुर्मदैः ।
 करोति तस्य तन्नाम ह्येवान्ये हि विव्रति ॥ २४ ॥
 आत्मनोऽपि क्षतपाशं दुष्टादस्मादकुर्वतां ।
 भवतां क्षत्रियकुले जातानां कीदृशी मतिः ॥ २५ ॥
 उच्चार्यते क्षुतिर्या च सूतमागधवन्धिभिः ।
 सा सत्यं मा हया यीरा भवत्वरिविनाशनात् ॥ २६ ॥
 चरतां सा ह्येकैव भूपचारैर्दिगन्तरैः ।
 पौरुषाग्रयिणः सर्वे विशिष्टकुलसम्भवाः ॥ २७ ॥
 विभेति को न मरणात् को युचेन विनाऽमरः ।
 विश्विज्यैतन्न क्षातस्य पौरुषं शस्त्रहृत्तिभिः ॥ २८ ॥
 एतन्निशम्य ते भूपा विश्वष्टामर्षपूरिताः ।
 कषुः परस्परं सर्वे समुत्सुज्य सायुधाः ॥ २९ ॥
 केचिद्रथानांपरुहः केचिन्नागांस्तथा हयान् ।
 अन्येऽमर्षपराधीनास्तनुपेताः पदातयः ॥ ३० ॥

इति जीतार्थं विवराणेऽवीक्षितचरिते । २२६ ।

यतुर्धित्तुधित्तु जततमोऽथावः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इति संग्रामसङ्घाते भूपा भूपसुतास्तथा ।
 निराकृताः सुबहुशस्तत्काशब्दाप्यवीक्षिताः ॥ ३१ ॥

ततो बभूव संग्रामस्तस्य तैः सह दाक्षयः ॥ १ ॥
 हवस्य बहुभिर्भूयैर्भूयपुत्रवरैर्मुने ॥ २ ॥
 तेऽसिगतिगदाबाणपाशयस्तं मुदुर्मदाः ॥ ३ ॥
 अभिघ्नन्तो युयुधिरे तैः समस्तैरसावपि ॥ ४ ॥
 कृतान् शरशतैरग्नैर्विभेद मृपनन्दनः ॥ ५ ॥
 कृतास्त्रो बलवान् बाणैस्ते च तं विभिदुः त्रितैः ॥ ६ ॥
 कस्यचिच्चिच्छिदे बाहुमन्यस्य च शिरोधरं ॥ ७ ॥
 इदि विव्याध चैवान्धमन्यं वक्षस्वताडयत् ॥ ८ ॥
 करचिच्छेद करिणस्तुरगस्य तथा शिरः ॥ ९ ॥
 तथान्धेषान्तचैवान्धान्धस्यान्यस्य सारथिं ॥ १० ॥
 बाणानामपततश्चक्रे विधा बाणैस्तथा द्विषां ॥ ११ ॥
 चिच्छेदान्यस्य सङ्गम्य धनुरन्यस्य लाघवात् ॥ १२ ॥
 तनुचेऽपहृते तेन मनाशान्धे मृषात्मजः ॥ १३ ॥
 अवीक्षिताहतशान्यः पदातिः प्रवहौ रथेन ॥ १४ ॥
 इत्याकलीकृते तस्मिन् समर्थे राजमण्डले ॥ १५ ॥
 तस्यः सप्तजता वीरा मरुते कुतनिश्चयाः ॥ १६ ॥
 अभिजात्यवयः शौर्यवीर्यलज्जासमन्विताः ॥ १७ ॥
 निर्जिते सकले सैन्ये पक्षाघातपरायणे ॥ १८ ॥
 तैः समेत्य महीपालैः स ह्युपगो महीक्षतः ॥ १९ ॥
 युयुधे धर्मयुद्धेन तेन तेनातिक्रोपितः ॥ २० ॥
 विच्छिन्नयन्त्रकवचान् स तामपि मघावतः ॥ २१ ॥
 कर्तुं व्यवस्थितस्तौ च ततः कृष्ण महाकुने ॥ २२ ॥

धर्ममुत्सृज्य युयुधर्षुर्ध्यामानेन धर्मतः ।
 मरेन्द्रपुत्राः प्रस्वेदजलस्त्रिक्लानमाः समं ॥ १३ ॥
 विव्वाध कश्चिदाशीचैः कश्चिन्निष्पेद कार्मुकं ।
 ध्वजमस्यापरो बाणैश्छिन्ना भूमावपातयत् ॥ १४ ॥
 जम्बुरन्ये तथैवाक्षान् बभञ्जुः स्यापरे रथं ।
 गदापातेनाववाच्ये बाणैः पृष्ठमस्ताडयत् ॥ १५ ॥
 छिन्ने धनुषि सक्रोधः स तदा श्रपतेः सुतः ।
 अघाहासिं तथा धर्मं तदप्यन्येन पालयत् ॥ १६ ॥
 छिन्नासिचर्मा जग्राह स मदां गदिनां वरः ।
 तामथन्यः क्षुरमेव धिष्णेद कृतहस्तवत् ॥ १७ ॥
 अन्ये शरसहस्रेण शतेनान्ये मराधिपाः ।
 विभिदुः कोष्ठकीकृत्य धर्मयुद्धपराङ्मुखाः ॥ १८ ॥
 स विह्वलः पपातोर्ध्वासिंको बहुभिरर्दितः ।
 राजपुत्रा मंहाभागा बबन्धुस्ते च तं ततः ॥ १९ ॥
 तमधर्मेण ते सर्वे पृहीत्वा श्रपतेः सुतः ।
 विशालेन समं राज्ञा वैदिशं विविशुः पुरं ॥ २० ॥
 लुष्टाः प्रमुहिता बहन्तभादाय शपात्मजं ।
 स्वयम्भवा च सा क्रत्या न्यस्ता तेन ततः पुरः ॥ २१ ॥
 पुनः पुनश्च पिबोक्ता तथापि च पुरोधसा ।
 आलम्ब्यतामिति वरो यत्ने राजसु रोचते ॥ २२ ॥
 तदा सा मानिनी कश्चिन्न जग्राह वरं मुने ।
 तदा पप्रच्छ दैवमं विवाहायै नरेश्वरः ॥ २३ ॥

विशिष्टतरमेतस्या विवाहाय दिनं वद ।

अक्षयदीप्तं संजातं यत्नं विप्रोपपादकं ॥ २४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति पृष्टो नरेन्द्रैश्च स दैवज्ञो विप्रश्च तत् ।

कुर्मणा ग्राह विज्ञातपरमार्थो महीपतिः ॥ २५ ॥

भविष्यन्त्यपरानीह दिनानि पृथिवीपते ।

ग्राहस्तलमयुक्तानि शोभनान्यचिरेण च ॥ २६ ॥

करिष्यति विवाहार्थं तेषु ग्राहंषु मानद ।

अलमेतेन वचार्थं मद्राविघ्न उपस्थितः ॥ २७ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽष्टौष्ठितचरिते ॥ २२० ॥

रघुविंशतितमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः शुश्राव तं वचं तनयं स करंभ्रमः ।

तस्य पत्नी तवा श्रीरा अन्ये चप्रपि महीभृतः ॥ १ ॥

तमधर्मेण तनयं वदं श्रुत्वा महीपतिः ।

समस्तैः पृथिवीपालैश्चिरन्ध्रौ महीभुने ॥ २ ॥

केचिदूचुर्महीपाला वध्याः सर्वे महीभृतः ।

वैरेकः संयुगे वदः समस्तैस्तैरधर्मतः ॥ ३ ॥

युज्यतां वाहिनी शीघ्रमध्वरन्यैः किमास्यते ।

विशाहो वध्यातां दुष्टस्तत्र येऽन्ये समागताः ॥ ४ ॥

अन्ये तद्योचुर्धर्मोऽथ त्वक्तः पूर्वं भवतिष्ठतिः ।
 अन्यायेन वखाद्येन गृहीता तमवाञ्छती ॥ ५ ॥
 स्वयम्बरेष्वशेषेण तेन राज्यसुतास्तदा ।
 खलीकृतास्ततः सर्वे क्षमेत्य स वशीकृतः ॥ ६ ॥
 तेषामेतद्वचः श्रुत्वा वीरा वीरप्रजावती ।
 वीरगोपसमुद्भूता वीरपत्नी प्रहर्षिता ॥ ७ ॥
 उवाच भर्तुः प्रत्यक्षमन्त्रेषाञ्च भवतिष्ठतिः ।
 भद्रं कृतं भद्रभुजा मम पुत्रेण पार्ष्विणः ॥ ८ ॥
 गृहीता यदस्मात् कन्या जित्वा सर्वमहीक्षितः ।
 तदर्थं युध्यमानोऽयं युद्धं हको न धर्मतः ॥ ९ ॥
 तदप्यस्मात्सुतस्त्राजौ मन्त्रे नापचयप्रदं ।
 एतदेव हि पौरुषं यद्धर्मवशात्करः ॥ १० ॥
 नीतिं न गच्छत्येवं जिघांसुरिव केशरी ।
 स्वयम्बराय विन्यस्ता मम पुत्रेण कन्यका ॥ ११ ॥
 वज्रगो गृहीता भूपानां पञ्चतामसिमानिनां ।
 क्व क्षत्रियकुले जन्म क्व साधुना क्षेमसेविता ॥ १२ ॥
 वखादेव समादत्ते क्षत्रियो वलिनां पुरः ।
 लोहशृङ्गखड्गवा वा न वशं यान्ति कातराः ॥ १३ ॥
 प्रसह्यकारिणो यान्ति राजानो धर्मशालिनः ।
 तदलन्दौर्मनस्येन स्वाध्यामेवायं बन्धनं ॥ १४ ॥
 युष्माकमप्यायुधानामङ्गमूर्धसु पालनं ।
 हतैव पृथिवीशानां पृथ्वीपुत्राहिकं वसु ॥ १५ ॥

भार्याचार्यनिमित्तानि ततो वातानि गौरवं ।
तत त्वर्चतां रक्षायास्तु स्यन्दमान्वधिरोहत ॥ १६ ॥
सल्लीकुसत नागास्तमचिरेण ससारणिं ।
मन्यध्वं किं महीपालैर्बहुभिः सह विग्रहं ॥ १७ ॥
क्रुता इव तोषाय शूरस्यास्तरणे क्रिधाः ।
कस्य नास्तेषु सामर्थ्यं नरेन्द्रादिषु जायते ॥ १८ ॥
वेद्यो न विद्यते भीतिर्दन्तुं पुत्राहिताम्बुजे ।
आप्तलोकान् समस्तान् यो ह्यभिभूय यतो नरः ॥
अरोचतेति शूरः स जर्मांसीव दिवाकरः ॥ १९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्यमुद्वर्षितो राजाऽनया पत्न्या करन्धमः ।
अकार सवल्लोद्योगं दन्तं पुत्राहिताम्बुजे ॥ २० ॥
ततस्तस्य समं भूपैर्विशालेन च सशूरः ।
बभूव बह्वपुत्रस्य तैरशेषैर्महामुने ॥ २१ ॥
दिनचयमभूच्छुभं तेन राज्ञा समं तदा ।
करन्धमेन भूपानां विशालस्यातुकुर्वतां ॥ २२ ॥
तदा पराजयप्रायं तं सूर्यं भूपमण्डलं ।
तदा विशालोऽर्घ्यकरः करन्धममुपास्थितः ॥ २३ ॥
करन्धमोऽपि संग्रीत्या तेन राज्ञाभिपूजितः ।
वियुक्ते तनये तच्च निशांतां सुखमावसत् ॥ २४ ॥
तांश्च कन्यामुपादाय विशालो समुपस्थितः ।
अवोक्षत् प्राह विप्रर्षे विवाहार्थं पितुः पुरः ॥ २५ ॥

नाहमेतां ग्रहीष्यामि मे चाभ्यां योषितं नृप ।
 परैर्यस्या निरीक्षन्त्याः संग्रामेऽहं पराजितः ॥ २६ ॥
 अन्यस्यै संग्रयश्चेमाभियन्तान्यं वृक्षोत्तु तं ।
 अस्वस्त्रितयशोवीर्यो वः परैर्नापमानितः ॥ २७ ॥
 परैः पराजितोऽहं यत् कातरैयं यथाऽबला ।
 किमपि मानुषत्वं मे न तस्या मम चान्तरं ॥ २८ ॥
 स्वतन्त्रता मनुष्याणां परतन्त्रा सदाऽबला ।
 नरोऽपि परतन्त्रो यस्तस्य कीदृक्मनुष्यता ॥ २९ ॥
 तोऽहमस्मा मुक्तं भूयो दृष्टं दर्शयित्वा कथं ।
 योऽहमस्माः पुरो भूमौ परैर्भूयैः खिन्नीकृतः ॥ ३० ॥
 इत्युक्ते तेन तनवामुवाच जगतीपतिः ।
 श्रुतं ते वचनं वत्से वदतोऽस्य महात्मनः ॥ ३१ ॥
 वरयाम्यं पतिं यच्च मनस्ते स्मृते शुभे ।
 ययं वासं ग्रयन्शामो यस्मिंस्तस्मिंस्तवाहताः ॥
 इतयोर्द्यौकमातिष्ठ मार्गयोर्दक्षिरानने ॥ ३२ ॥

जगतीपतिः ।

पराजितोऽयं बहुभिर्न सम्यक् सम्यगाचरन् ।
 संग्रामे तद्यशोवीर्यशानिकारिणि पार्श्विव ॥ ३३ ॥
 इको वृद्धनां युद्धाय गतानामिव केशरी ।
 यत्संस्थितः परं शौर्यं तेनास्य प्रकटीकृतं ॥ ३४ ॥
 न केवलमयं तस्यौ युद्धे तेऽप्यस्त्रिणा जिताः ।
 बहुशोऽनेन यत्नेन विज्जसोऽपि प्रकाशितः ॥ ३५ ॥

शौर्यविक्रमसंयुक्तमिदं सर्वमहीक्षितः ।
धर्मयुद्धमधर्मस्य जितवन्तोऽपि नृपाः ॥ ३६ ॥
न चापि रूपमात्रेऽहं लोभमस्य गता पितः ।
शौर्यविक्रमभैर्याणि हरन्त्यस्य मनो मम ॥ ३७ ॥
तत्किमुक्तेन बहुना वाच्यतां मत्कृते नृपः ।
त्वया महानुभावोऽहं नान्यो मे भविता पतिः ॥ ३८ ॥

विष्णोः उवाच ।

राजपुत्र सुता प्राह समेतच्छोभनं वचः ।
एवमेव त्वया लल्यः कुमारो न महीतले ॥ ३९ ॥
अविसम्बादि ते शौर्यमतीतं च पराक्रमः ।
पावयासत्कुलं वीर दुहितुर्मे परिग्रहात् ॥ ४० ॥

राजपुत्र उवाच ।

माहमेतां ग्रहीष्यामि न चान्धां बोधितं नृप ।
आत्मन्येव हि मे बुद्धिः स्त्रीमयी मनुजेश्वर ॥ ४१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः करन्धमः प्राह पुत्रेयं सङ्गतां त्वया ।
विष्णालतनया सुधूस्रवति चार्दवती दृढं ॥ ४२ ॥

राजपुत्र उवाच ।

नाशामङ्गः कदाचित्ते क्षतपूर्वो मया ग्रभो ।
तथाचापय मां तात यथाशां करवाणि ते ॥ ४३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

अयस्तानिश्चितमतौ कश्चित्प्राजमुनेः सतां ।

तामवाच विशालोऽपि व्याकुलीकृतमानसः ॥ ४४ ॥

निवर्त्यतां मनः पुष्टिं हतस्माच्च प्रयोजनात् ।

अन्यं वरय भर्तारं सन्तवनेके नृपात्मजाः ॥ ४५ ॥

चण्डीनाथः ।

वरं दृष्टोम्यहं तात मामेष यदि नैच्छति ।

तपसोऽन्यो न मे भर्ता जन्मन्यस्मिन् भविष्यति ॥ ४६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः करान्धमो राजा विशालेन समं मुदा ।

स्थित्वा दिनचर्यं तच्च निजमभ्यविवौ पुरं ॥ ४७ ॥

अवीक्षितोऽपि तेनैव पिप्पाऽन्यैश्च मराधिपैः ।

निदर्शनैः पुरादृष्टैः साम्प्रततोऽभ्यागमत् पुरं ॥ ४८ ॥

सापि कन्या वनं गत्वा निरुद्धा निजबान्धवैः ।

तपस्तेषु निराहारा वैराग्यं परमास्थिता ॥ ४९ ॥

निगुराहारा यदा सा तु मातृचमवस्थिता ।

सम्राप परमामार्तिं कृशाधमनिसन्तता ॥ ५० ॥

मन्दोत्साहानितन्यङ्गी मुनूषुरपि वालिका ।

देहत्यागाय सा चक्रे तदा बुद्धिं नृपात्मजा ॥ ५१ ॥

आत्मत्यागाय तां ज्ञात्वा सतबुद्धिं सुरास्ततः ।

समेत्य प्रेषयामासुर्देवदूतान्तदन्तिकं ॥ ५२ ॥

विमुपेत्य सुतां प्राञ्च दूतोऽहं पार्थिवात्मजे ।

निषितस्त्रिदशैस्तुभ्यं यत्कार्यं नानिजामय ॥ ५३ ॥

तु भवत्या परित्याग्यं शरीरमतिदुर्लभं ।

तं भविष्यति यस्यासि जमनी यज्वर्त्तिनः ॥ ५४ ॥

पुत्रेण च महाभागे भोक्तव्या निहतारिणा ।

यथाहतास्तेन चिरं सप्तदीपवती मही ॥ ५५ ॥

इत्यथस्तेन तद्विदेवानां पुरतो रिपुः ।

ध्रुवः शङ्खस्तथा क्रूरो धर्मं स्थाप्यास्ततः प्रजाः ॥ ५६ ॥

हरिपालनीयमखिलं चातुर्वर्त्यं स्वधर्मतः ।

इत्यथा दस्यवो स्तेष्ठा ये चाग्रे दुष्टचेष्टिताः ॥ ५७ ॥

यष्ट्यं विविधैर्यज्ञैः संमासवरदक्षिणैः ।

वाजिमेधादिभिर्भद्रे ऋत्विहस्तैश्च संख्यया ॥ ५८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

तं दृष्ट्वा साऽन्तरीक्षस्थं दिव्यसगनुलेपनं ।

देवदूतमुवाचेदं राजपुत्री ततो मृदुः ॥ ५९ ॥

सत्यं त्वमामृतः स्वर्गादेवदूतो न संशयः ।

किन्तु भर्ता विना पुत्रः स कथं मे भविष्यति ॥ ६० ॥

अवीक्षितस्य ते भर्ता मम मांश्चोऽथ जन्मनि ।

भवितेति प्रणिश्नातं मयैतत्सन्निधौ पितुः ॥ ६१ ॥

स च नेच्छति मां प्रोक्तो मत्पिपा जनकेन च ।

करुणमेनाथ सम्यक् याचितश्च मया तथा ॥ ६२ ॥

देवदूत उवाच ।

किमनेन महाभागे बहुमोक्षेन ते सुतः ।

समृत्यत्यति मा त्वास्मीस्वमात्मानमधर्मतः ॥ ६३ ॥

अथ कानमे तिष्ठ तनुं स्त्रीणाञ्च पोषय ।

तपःप्रभावादेन च सर्वं साधु भविष्यति ॥ ६४ ॥

भाष्येन उक्तम् ।

इत्युक्त्वा देवदेवींस्तौ यथागतमगच्छत ।

चकारानन्दिनं सूर्यः दीप्यमानमपोषणम् ॥ ६५ ॥

इति श्रीमद्भक्तिकविवरणादिकोटीश्वरपरिवर्ते ॥ १२५ ॥

भक्तिप्रभावात् भवन्तीत्युक्तम् ।

भाष्येन उक्तम् ।

अथ सावित्रीसौ भारती वीरा वीरप्रजावती ।

पुण्ड्रवर्णि समारोह पादं पुष्पमवीक्षितम् ॥ ६६ ॥

पुष्पादमम्यन्मृगानां तत्र पिशाचं महेकमना ।

इत्युक्तं कतिपयानि दृष्ट्वाऽपि किमिच्छकः ॥ ६७ ॥

स वायसतमं पित्रुस्त्वया साधुः स्यात् स्यापि च ।

मतिमान् त्वया पुष्पं तमस्तव यतामसम् ॥ ६८ ॥

इत्युक्त्वाहं मन्त्राकोषात् तत्र दंष्ट्राभ्याम् पिबेः ।

वनानि पिबेत्तु यत्समर्पयामासीत् तत्र च ॥ ६९ ॥

किञ्चसाधुः सदेवयः स हि श्रेयो भविष्यति ।

साधुः श्रेयो भविष्यति ॥ ७० ॥

स तस्मात्साधुः श्रेयो भविष्यति ॥ ७१ ॥

तत्र मतिमान् कुरुष्व यदि पुष्पात् चैव मे ।

तदेतद्वचसापि साधुः श्रेयो भविष्यति ॥ ७२ ॥

अवीक्षित उवाच ।

वित्तं मे पितुरायत्तं मामसि त्वं न तव वै ।
 वक्राक्षरोरनिष्ठाद्यं तत्करिष्ये त्वयोदितं ॥ ७ ॥
 किमिच्छकं व्रतं मातर्निश्चिन्ता भवं निर्घृया ।
 रौत्ता पित्राभ्यनुज्ञातं यदि वित्तेश्वरेण मे ॥ ८ ॥

साकंक्षेन उवाच ।

ततः सा राजमहिषी तद्व्रतं समुपोषिता ।
 यद्योक्तां साऽकरोत् पूर्णं राजराजस्य संयता ॥ ९ ॥
 निधीनामप्यशेषाणां निधिपालगणस्य च ।
 लक्ष्म्याश्च परया भक्त्या यतवाक्कायमानसा ॥ १० ॥
 विविक्ते तु गृहस्थोऽयमय राजा करन्धमः ।
 आसीन उक्तः सचिवैर्नीतिशास्त्रविशारदैः ॥ ११ ॥

सन्निभा उवाच ।

राजन् वयः परिखतस्तवैतच्छासतो महीं ।
 एकस्ते तनयोऽवीक्षित्यक्तदाहपरिश्रमः ॥ १२ ॥
 अपुत्रः स च ते निष्ठां यदा भूप गमिष्यति ।
 तदारिपक्षं पृथिवी निश्चितं तव यास्यति ॥ १३ ॥
 वंशश्चयस्ते भविता पितृपिण्डोदकक्षयः ।
 रतन्मघस्ते पिरवं क्रियाहान्या भविष्यति ॥ १४ ॥
 तस्मात् कुर्व तया भूप यथा ते तमयः पुनः ।
 करोति सततं शुक्तिं पितृव्यामुपकारिणां ॥ १५ ॥

एतस्मिन्नन्तरे शब्दं श्रुत्वा जगतीपतिः ।

पूरोहितस्य वीराया गदतो हर्षितं प्रति ॥ १६ ॥

कः किमिच्छति दुःसार्धं कस्य किं साध्यतामिति ।

करन्दमस्य महिषी किमिच्छकमुपोषिता ॥ १७ ॥

राजपुत्रोऽप्यवीक्षितुं श्रुत्वा पूरोहितं वचः ।

प्रत्युवाचार्चिनः सर्वान् राजद्वारमुपागतान् ॥ १८ ॥

मया सार्धं शरीरेण यस्य किञ्चिद्बोद्धुं सः ।

मम माता महाभागा किमिच्छकमुपोषिता ॥ १९ ॥

शृण्वन्तु मेऽर्चिनः सर्वे प्रतिज्ञातं मया तदा ।

किमिच्छेद्ददाम्येष किंमाशे किमिच्छके ॥ २० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो राजा निशम्यैतद्वाक्यं पुत्रमुखाश्रुतं ।

समुत्पत्याब्रवीत् पुत्रमहमर्षीं प्रयच्छ मे ॥ २१ ॥

श्रीविदुवाच ।

दातव्यं यन्मया तात भवते तद्ब्रवीमि मा ।

कर्तव्यं दुष्करं वा ते सार्धं दुःसाध्यमेव वा ॥ २२ ॥

राजोवाच ।

यदि सत्यप्रतिज्ञस्य ददासि च किमिच्छकं ।

पौत्रस्य दर्शय मुखं ममोत्सङ्गगतस्य तत् ॥ २३ ॥

श्रीविदुवाच ।

अहन्तवैकस्तनयो ब्रह्मचर्यवन् मे नृप ।

न मे पुत्रोऽस्ति पौत्रस्य दर्शयामि कथं मुखं ॥ २४ ॥

राजोवाच ।

यायाय ब्रह्मचर्यन्ते यदिदं धार्यते त्वया ।

तस्मात् त्वं मोक्षयात्मानं मम पौत्रस्य दर्शय ॥ २५ ॥

अश्विनिदुवाच ।

विषमस्थानमहाराज यदन्यत्तत् समादिश ।

वैराग्येण मया त्वक्तः स्त्रीसंभोगस्तथास्तु सः ॥ २६ ॥

राजोवाच ।

बहुभिर्बुधमानानां बहुर्हो वै वैरिणां जयः ।

तथापि यदि वैराग्यमुपैषि तदपण्डितः ॥ २७ ॥

किंवा नो बहुभोक्तेन ब्रह्मचर्यं परित्यज ।

मातुस्त्वमिच्छया पक्वं पौत्रस्य मम दर्शय ॥ २८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

यदा स बहुभिस्तेन प्रोक्तः पुत्रेण पार्थिवः ।

नान्यत् प्रार्थयते किञ्चित् तदा पुत्रोऽजयीत् पुनः ॥ २९ ॥

दत्त्वा किमिच्छकं तुभ्यं प्राप्तोऽहं तान्ते सङ्कटं ।

तत्करिष्यामि निर्लेप्सो भूयो दारं परिग्रहं ॥ ३० ॥

स्त्रियः समस्तं विजितः पतितो धरणीतले ।

स्त्रीपतिर्भविता भूयस्तासैतदतिदुष्करं ॥ ३१ ॥

तथापि किङ्करोम्येय सत्यपाशवशजितः ।

करिष्यामि यथाह्य त्वं भुञ्जतां निजशसनं ॥ ३२ ॥

इति श्रीभार्गवसंहितायां श्रीकृष्णार्जविरचिते ॥ १२६ ॥

सप्तविंशत्यधिकं वृत्तसमीक्षायाः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

कदाचिद्राजपुत्रोऽसौ मृगव्यामचरद्दने ।

सुगान्धर्व्यन्वराहांश्च शार्दूलादींश्च दद्विशः ॥ १ ॥

शुश्राव सहसा शब्दं चाहि चाह्नीति योषितः ।

विक्रोशन्त्याः सुबहुशो भयगद्गदमुच्चकैः ॥ २ ॥

मामैर्माभैरिति वदन् राजपुत्रः स वेणितः ।

चोदयामास तुरगं यतः शब्दं समामृतः ॥ ३ ॥

ततश्च सापि चुक्रोश कन्धका विजने वने ।

पृहोता दम्बपुत्रेण हठकेशेन मामिनी ॥ ४ ॥

करन्धमसुतस्याहं भाव्या चाहमवीक्षितः ।

कुरत्वनाय्यो विपिने पृथिवीशस्य धीमतः ॥ ५ ॥

यस्य सर्वे महीपालास्तथा गन्धर्वगुह्यकाः ।

न समर्थाः पुरः स्थातुं तस्य भाव्या हृतारम्यहं ॥ ६ ॥

यस्य मृत्योरिव क्रोधः शक्रस्यैव पराक्रमः ।

करन्धमसुतस्यैवा तस्य भाव्या हृतारम्यहं ॥ ७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्याकण्डं महीपालतनयः स शरासमी ।

चिन्तयामास किमिदं मम भाव्याय कानने ॥ ८ ॥

मायेयं रक्षसां नूनं दुष्टानां काननौकसां ।

अथवा गंत एवाहं सर्वं वेत्स्यामि कारकं ॥ ९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

स्वरितः स ततो गत्वा ददर्शातिमनोरमां ।
काजने कन्यकामेकां सर्वाङ्गहारभूषितां ॥ १० ॥
यहीतां दनुपुष्पेण दृढकेशेन दक्षिणा ।

अपि चाहीति कर्णं विकीर्णनीं पुनः पुनः ॥ ११ ॥
माभैरिति स तामाहृतोऽसीति च तं वदन् ।
शासतीमां महीं दुष्टः को भूषेऽच करन्धमे ॥ १२ ॥
यस्य प्रतापावनता भुवि सर्वे महीक्षितः ।
ततस्तमागतं दृष्ट्वा सुहीतवरकार्मुकं ॥ १३ ॥
मां चाहीत्याह तन्वह्नी कृतास्म्येषेति चासकृत् ।
रात्रः करन्धमस्याहं क्षुधा भाख्यीष्यवीक्षितः ॥
कृतास्म्येतेन दुष्टेन सनाथानाथवदने ॥ १४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो विमस्रधे नाक्यमवीक्षित् स तथोदितं ।
कथमेधा हि मे भाख्यी क्षुधां तातस्य वा कथं ॥ १५ ॥
अथवा मोक्षयाम्येतां तन्वीं देव्यामि तत् पुनः ।
अपियैर्धार्ष्यते अस्त्रमूर्त्तानां पाणकारखात् ॥ १५ ॥
ततः क्षुब्धोऽब्रवीद्वीरो दानं च तं सुदुर्भतिं ।
जीवन् गच्छ विमुखैर्नामन्यथा न भविष्यसि ॥ १६ ॥
ततः स तां विशायोञ्जैर्दण्डमुत्क्षिप्य दानवः ।
तमप्यधावत्सोऽप्येनं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ १७ ॥
स वार्षमाख्यो तान्नीजैर्दानवोऽतिसदाक्षितः ।

राजपुत्राय चिक्षेप दण्डं बहुप्रतापतः ॥ १८ ॥
 तमापतन्तं चिक्षेद शरैर्भूपसुतस्ततः ।
 सोऽप्यासक्तं दक्षित्वोऽर्द्रममाजौ व्यवस्थितः ॥ १९ ॥
 हजतः शरवर्षाणि तं चिक्षेप ततो द्रुमं ।
 ततश्चिक्षेप च शिलां राजपुत्राय दानवः ।
 सापि मोषा वपातोऽर्ध्यामुचिता तेन साधवात् ॥ २० ॥
 राजपुत्राय कुपितो यश्चिक्षेप दानवः ।
 ततश्चिक्षेद बाणैर्भूमक्षूणुः सं खीलया ॥ २१ ॥
 ततो विच्छिद्यदण्डोऽसौ विच्छिद्यसक्तकायुधः ।
 मुष्टिमुख्यं सक्रोधो राजपुत्रमवावत ॥ २२ ॥
 तस्यापतत एवासौ करन्ध्रमनुतः शिरः ।
 छिन्त्वा वेतसपत्रेण पातवाम्भस वै भवि ॥ २३ ॥
 तंस्त्रिंशन् विनिहतं देवैर्दानवे दुष्टचेष्टिते ।
 करन्ध्रमस्ततः सर्वैः साधु सार्धं चिति भाषितः ॥ २४ ॥
 वरं दृष्टीञ्चेति तदा देवैर्हृत्तो नृपात्मजः ।
 वने पुनं महावीर्यं यितुः प्रियञ्चिकीर्षया ॥ २५ ॥
 भविष्यति हि ते पुत्रश्चक्रवर्ती महाबलः ।
 अस्यामेव हि कन्यायां मोक्षितायां त्वयाऽनघ ॥ २६ ॥
 पित्राहं सत्यपात्रेण कथं दण्डयामाहं सुतं ॥ २७ ॥

रात्रिभिर्निर्जितेनाजौ त्वेको मे दारसंग्रहः ॥ २८ ॥

सा च मे यावती त्वक्का विशालान्वपतेः सुता ।

तया च मत्पुत्रे त्वक्को माम्भते नरसङ्गमः ॥ २९ ॥

तत् कथं तामपास्याच्च विशासतनयामहं ।

अप्रसन्ना करिष्यामि खन्वमारीपरिपहं ॥ ३० ॥

देवा उवाच ॥

इयमेव हि मे भार्या स्नाय्वते या त्वया सदा ।

विशालस्य सुता सुभ्रूस्त्वत्कृते याग्निता तपः ॥ ३१ ॥

तस्वामुत्पत्त्यते वीरः सत्तद्दीपप्रसाधकः ।

यष्टा यज्ञसङ्ग्राह्यां चक्रवर्ती सुतस्तव ॥ ३२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्युच्चार्य ययुर्देवाः करन्धमसुतं विश्व ।

सोऽप्याह तां तदा पत्नीं कथ्यतां भीरु किं त्विदं ॥ ३३ ॥

सा चास्मै कथयामास त्वक्काहं भवता वंदा ।

त्वक्कवन्धुजनारथं निर्व्वेदात् समुपागता ॥ ३४ ॥

तथाहं तपसा वीर क्षीणप्रायं तालेवरं ।

त्वक्कुक्कामां समभ्येत्य देवदूतेन वारिता ॥ ३५ ॥

भविष्यति च पुत्रस्ते चक्रवर्ती महाबलः ।

प्रीलयिष्यति यो देवानमुराश्च हनिष्यति ॥ ३६ ॥

इति देवाज्ञया तेन देवदूतेन वारिता ।

न संत्यक्तवती देहं त्वत्कृत्तममनोरथा ॥ ३७ ॥

परश्वज महांभावां स्नातुं गङ्गाहृदयता ।

अवतीर्णा विहृष्टास्त्रि दृढनागेन केनचित् ॥ ३८ ॥
ततो रसातलं गीता तेन तत्र च मे पुरं ।

नागाः सप्तस्रगस्तस्युर्नागपत्न्यः कुमारकाः ॥ ३९ ॥
सुदुवर्मा समभ्येत्य मामिन्येऽपूजयंस्तथा ।

ययाचिरे सविमयं नागा मामङ्गनास्तथा ॥ ४० ॥
प्रसादं कुरु सर्वेषां त्वमस्माकं सुतस्त्वया ।

अपराधमुपेतानां संनिवार्यो बभूवुस्त्वुः ॥ ४१ ॥
अपराधं करिष्यन्ति त्वत्पुत्रस्यानिखाश्रमाः ।

तच्चिमितं निवार्योऽसौ प्रसादः कियतामिति ॥ ४२ ॥
तथेति च मया प्रोक्ते दिव्यैः पातालभूषणैः ।

भूषिताहं तस्या पुष्पैर्गन्धवासोभिरुत्तमैः ॥ ४३ ॥
समानीता तद्यालोकमिमन्तेनानिखाश्रमा ।

पुरा यथा कान्तिमती पूर्वकद्रूपशालिनी ॥ ४४ ॥
इति रूपवतीं दृष्ट्वा सर्वालङ्कारभूषितां ।

अग्राह दृढकेशोऽयं चर्तुक्कामः सुदुर्मतिः ॥ ४५ ॥
दुष्मदाहुबलेनाहं राजपुत्र विमोक्षिता ।

तत्प्रसीद महाबाहो मां प्रतीच्छ त्वया समः ॥
भूलोके राजपुत्रोऽय्यो नास्ति सद्य ब्रवीम्यहं ।

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणेऽनीक्षितचरिते ॥ १२० ॥

कहू बिगलधिन सततमोऽथाव ।

साकेतके उवाच ॥

इति तस्या वचः श्रुत्वा श्रुत्वा पितृवचः शुभं ।

किमिच्छामप्रतिप्राप्ते यदुक्तं तेन भूयता ॥ १ ॥

प्रत्युवाच स तां कन्यामवीक्षिन्मृपतेः सुतः ।

सानुरागमनाः कन्यां त्वक्तभोगाश्च तत्कृते ॥ २ ॥

यदाहं त्यक्तवांस्तन्वीहं त्वांमरातिपराजितः ।

विजित्य शत्रून् संप्राप्तो त्वं मवाच करोमि किं ॥ ३ ॥

कन्योवाच ।

मम पाशं दृष्ट्वा त्वं रमणीयेऽपि कानने ।

सकामायाः सकामेन सङ्गमो गुह्यवान् भवेत् ॥ ४ ॥

राजपुत्र उवाच ।

एवं भवतु मद्रसो विचिरेवापि कारकं ।

अन्यथा कथमन्यथा स्वमहज्ज समागतः ॥ ५ ॥

साकेतके उवाच ।

इतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो गन्धर्वस्सुमयो मुने ।

वराहरोभिः सहितो गन्धर्वैरपरैर्हतः ॥ ६ ॥

मन्धर्व उवाच ।

राजपुत्र सुतेयस्यो भामिनी नाम मानिनी ।

अभिशापादगस्तस्मै विशासतनयाऽभवत् ॥ ७ ॥

बालभावेन योऽगस्त्यः कोपितः क्रीडमानया ।
 तत्तस्मै न तदा ज्ञप्ता मानुषी त्वं भविष्यसि ॥ ८ ॥
 प्रसादितः स चास्माभिर्व्यालेयमविषेकिनी ।
 तवापराधादिप्रघ्ने प्रसादः कियतामिति ॥ ९ ॥
 प्रसाद्यमानः सोऽस्माभिरिदमाह महामुनिः ।
 बालेति मत्वा शायोऽस्यो दत्तोऽस्या नान्यथैव तत् ॥
 इति शायोदगस्त्यस्य विशालभवने शुभा ।
 जातेयं मत्सुता सुभूर्भाविनी नाम नामतः ॥ ११ ॥
 तदस्त्राद्यं कृते प्राप्तो यदश्वमेवां नृप्रात्मजा ।
 सम्रात्मजां सुतस्तेऽपि चक्रवर्ती भविष्यति ॥ १२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

तथेत्युक्तेति तस्याय स पाणिं पार्थिवात्मजः ।
 जग्राह विधिवद्भोमं चक्रे तत्र च तुम्बकः ॥ १३ ॥
 प्रजगद्देवगन्धर्वो मन्दतुष्टासंरोगणाः ।
 पुष्पाणि सख्यजुर्मेवा देववत्सा मिसखनुः ॥ १४ ॥
 विवाहे राजपुत्रस्य तयां तत्र समेयुषः ।
 समस्तवसुधापाणाकर्तृकारणभूतया ॥ १५ ॥
 ततो गन्धर्वलोकस्ते सह तेन महात्मना ।
 निःशेषेण ययुः सा च स च राजसुतो मुने ॥ १६ ॥
 भाविन्या मुमुदे सार्वभौतिसृपनन्दनः ।
 सा च तेन समं तत्र भोगतन्मत्स्यमन्विता ॥ १७ ॥

कदाचिर्दित रम्येऽसौ मगरोपवने तथा ।
 विक्रीडति समं तन्मया कदाचिदुपपर्वसे ॥ १८ ॥
 कदाचित् पुलिने नद्या वंससारसशोभिते ।
 कदाचिद्भवनस्यास्ते प्रासादे चातिशोभने ॥ १९ ॥
 विहारदेशेष्वन्येषु रमणीयेष्वहर्निधे ।
 स रमे सहितस्तन्मया सा च तेन महात्मना ॥ २० ॥
 भक्ष्यानुलेपनं वस्त्रं स्नानपादिकमुत्तमं ।
 उपजेद्भुक्तयोस्तत्र मुनिगन्धर्वकिन्नराः ॥ २१ ॥
 तथा च रमतस्तस्य भाषिन्या सह दुर्लभे ।
 गन्धर्वलोके वीरस्य पुंशं सा सुपुत्रे शुभा ॥ २२ ॥
 तस्मिन् जाते महावीर्ये गन्धर्वाणां महोत्सवः ।
 बभूव भनुजव्याघ्रे तेन कार्यमवेक्षता ॥ २३ ॥
 जगुः केचित्तथैवान्ये मदङ्गपुटशनकाः ।
 अवाद्यन्त चैवान्ये वेणुवीणादिकास्त्रिधा ॥ २४ ॥
 नन्दतुल्य तथा तत्र बहवोऽभरन्तं गणाः ।
 पुष्पवृष्टिमुचो मेघा जगज्जुह्वदुनिश्चिताः ॥ २५ ॥
 तथा कोलाहले तस्मिन् वर्तमानेऽव तुम्बवः ।
 तुमयेन स्मृतो जातजातकर्माकरोन्मनिः ॥ २६ ॥
 देवाः समाययुः सर्वे तथा देवययाऽमलाः ।
 पातालात्प्रवृत्तग्रेन्द्राश्च शेषवासुकितक्षकाः ॥ २७ ॥
 तथा देवासुराणाञ्च ये प्रधाना दिव्योत्तमाः ।
 यक्षाणां गुह्यकानाञ्च वायव्यं तथाखिलाः ॥ २८ ॥

तदाऽऽगतैरशेषैर्षिदेवदानवपन्नगैः ।

मुनिभिश्चाकुलमभूत् गन्धर्वाणां महापुरं ॥ २८ ॥

ततः स तन्मुखः कृत्वा आतकर्मादिकीं क्रियां ।

चक्रे स्वस्त्ययनस्तस्य कालस्य स्तुतिपूर्वकं ॥ २९ ॥

चक्रवर्ती महावीर्यो महाबाहुर्महाबलः ।

महान्तं कालमीशित्वमशेषायाः क्षितेः कुरु ॥ ३० ॥

इमे शकादयः सर्वे लोकपालास्तवर्षयः ।

स्वस्ति कुर्वन्तु ते वीर वीर्यचारिविनाशनं ॥ ३१ ॥

मरुतव शिषायास्तु वाति पूर्वो न यो रजः ।

मरुते विमलोऽक्षीणोऽवैषम्यायास्तु दक्षिणः ॥ ३२ ॥

पश्चिमस्ते मरुद्दीर्यमुत्तमन्ते प्रयच्छतु ।

बलं यच्छतु द्यौत्कष्टं मरुते च तथोत्तरः ॥ ३३ ॥

इति स्वस्त्ययनस्यान्ते वागुवाचाशरीरिणी ।

मरुतवेति बहुशो यदिदं गुरुरब्रवीत् ॥ ३४ ॥

मरुत इति तेनायं भुवि ख्यातो भविष्यति ।

भुवि चास्य महीपाला यास्वन्यान्नावशा यतः ॥ ३५ ॥

एष सर्वक्षितीशानां वीरः स्यास्यति मूर्धनि ।

चक्रवर्ती महावीर्यः सप्तदीपवर्ती महर्षी ॥ ३६ ॥

आक्रम्य पृथिवीपालानयं भोक्ष्यत्यवारितः ।

प्रधानः पृथिवीशानां भविष्यत्येष यज्विनां ॥ ३७ ॥

आधिकं शौर्यवीर्येण भविष्यत्यस्य राजसु ॥ ३८ ॥

नमः स एतद्वचनमिदं प्रोक्तुं श्रुतं ।
 पद्मनाभस्यैव विष्णवे नमः ॥ १ ॥
 स विष्णुर्वायव्यं प्राणं वयं विदुर्देव ।
 अतः स एतद्वचनं प्रोक्तुं श्रुतं ॥ २ ॥
 अथ एतद्वचनं प्रोक्तुं श्रुतं ।
 अतः स एतद्वचनं प्रोक्तुं श्रुतं ॥ ३ ॥
 अतः स एतद्वचनं प्रोक्तुं श्रुतं ।
 अतः स एतद्वचनं प्रोक्तुं श्रुतं ॥ ४ ॥
 अतः स एतद्वचनं प्रोक्तुं श्रुतं ।
 अतः स एतद्वचनं प्रोक्तुं श्रुतं ॥ ५ ॥
 अतः स एतद्वचनं प्रोक्तुं श्रुतं ।
 अतः स एतद्वचनं प्रोक्तुं श्रुतं ॥ ६ ॥
 अतः स एतद्वचनं प्रोक्तुं श्रुतं ।
 अतः स एतद्वचनं प्रोक्तुं श्रुतं ॥ ७ ॥

● 企业 2016 年 12 月 31 日

1. Indicate the correct answer

॥ १२८ ॥

[illegible]

|| 公司 注册地

© 1995 by John Wiley & Sons, Inc.

ततः पुरे महानासीदामन्दः पीरवेष्टसु ।
 अस्माकं सन्ततिर्जाता नावस्येति मयामुने ॥ ८ ॥
 बृष्टपुष्टे पुरे तस्मिन् गीतवाद्यैर्वराजने ।
 विलासिभ्योऽतिचार्वङ्ग्यो नखतुर्लास्यमुत्तमं । ९ ॥
 राजा च द्विजमुख्येभ्यो रत्नानि च वसूनि च ।
 गावो वस्त्रान्यलङ्कारानददद्बृष्टमानसः ॥ १० ॥
 ततः स बालो बृष्टधे शुक्लपक्षे यथा शशी ।
 पितृणां प्रीतिजनको जनस्येष्टश्च सोऽभवत् ॥ ११ ॥
 आचार्याणां सकाशात् स प्राग्वेदान् जयधे मुने ।
 ततः शस्त्रान्धशेषाणि धनुर्वेदं ततः परं ॥ १२ ॥
 कृतोद्योगो यदा सोऽभूत् सन्नकामुककर्मणि ।
 अन्येषु च तथा वीरः शस्त्रेषु विजितश्रमः ॥ १३ ॥
 ततोऽस्त्राणि स जज्ञाह भार्गवाङ्गुसम्भवात् ।
 विनयावनती विप्र गुरोः प्रीतिपरायणः ॥ १४ ॥
 गृहीतास्त्रः कृती वेदे धनुर्वेदस्य पारयः ।
 निष्णातः सर्वविद्याषु न बभूव ततः पुरा ॥ १५ ॥
 विशालोऽपि सुतावार्तामुपलभ्याखिलाभिमां ।
 हर्षमिर्भरन्तिताऽभूदौदित्यस्य च योग्यतां ॥ १६ ॥
 अथ राजा सुतसुतं दृष्ट्वा प्राप्तमनोरथः ।
 अज्ञाननेकान् निष्पाद्य दत्त्वा दानानि चार्चिनां ॥ १७ ॥
 कृताक्षेपकियो युक्तः सवर्णधर्मतो मही ।
 परिपाल्यारिविजयी बलपुद्गिसमन्वितः ॥ १८ ॥

स धियासुख्यं पुत्रमवीक्षितमभाषत ।

पुत्रं वृद्धोऽस्मि मच्छामि वनं राज्यं सहाक मे ॥ १८ ॥

कृतकृत्योऽस्मि नास्त्यन्वत् किञ्चित् त्वदभिषेचनात्

सनिष्कमतो राज्यं त्वं सहास नयापितं ॥ १९ ॥

इत्युक्तः पितरं ग्राह सोऽवीक्षितपुत्रमन्धः ।

प्रश्रयावनतो भूत्वा धियासुख्यपथे वनं ॥ २० ॥

नाहं तात करिष्यामि पुंथिष्याः परिपालनं ।

नाप्येत ह्रीर्मम मनसो राज्येऽन्धं त्वं नियोजय ॥ २१ ॥

तातेन मोक्षितो बहो न मे वीर्यादहं वतः ।

ततः कियत्पौरुषं मे पुरुषैः पाल्यते मन्दो ॥ २२ ॥

योऽहं न पालनायासमात्मनोऽपि वसुन्धरा ।

स कथं पालयिष्यामि राज्यमन्यत्र विक्षिप ॥ २३ ॥

मन्त्री सधर्मः पुरुषो यश्चान्येनावद्भ्यते ।

आत्माऽमोहाय भवतो बन्धनाद्येन मोक्षितः ॥ २४ ॥

सोऽहं कथं भविष्यामि स्त्रीसधर्मा महोपतिः ॥ २५ ॥

पितोवाच ।

न भिष्य ह्येष पुत्रस्य पिता पुत्रस्तथा पितुः ।

मान्येन मोक्षितो वीर यस्त्वं पित्रा विमोक्षितः ॥ २६ ॥

पुत्र उवाच ।

हृदयं नान्यथा नेतुं मया शक्यं नरेश्वर ।

हृदये ह्रीर्ममातीव यस्त्वहं मोक्षितस्त्वया ॥ २७ ॥

पित्रोपातांश्च यं भुङ्क्ते पित्रा कृच्छात् समुद्धतः ।

विज्ञायते च यः पित्रा मानवः सोऽस्तु नो कुलो ॥ २८ ॥

स्वयमर्जितवित्तार्तां स्थाति स्वयमुपेयुषां ।

स्वयं निस्तीर्षकृच्छाणां या गतिः साऽस्तु मे गतिः ॥ २९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्याह बहुशः पित्रा वदाप्युक्तोऽप्यसौ मुने ।

तदा तस्य सुतं राज्ये भवत्समकरोक्षपः ॥ ३० ॥

स पित्रा समनुज्ञातं राज्यं प्राप्य पितामहात् ।

चकार सख्यं सुहृदामानन्दमुपपादयन् ॥ ३१ ॥

राजा करन्धमश्वापि वीरामादाय तान्मया ।

वनं जगाम तपसे यतवाक्कायमानसः ॥ ३२ ॥

तत्र वर्षसहस्रं स तपस्वी वा सुदुश्चरं ।

विहाय देवं स्वपतिः शक्रस्यापि स लोकतां ॥ ३३ ॥

सास्यं पत्नी तदा वीरा वर्षाणामपरं शतं ।

तपश्चकार विप्रर्षे जटिला मलयङ्गिनी ॥ ३४ ॥

सालोक्यमिच्छन्ती भर्तुः स्वर्गसंख्य महात्मनः ।

फलमूलं कृताहारा भर्गवाश्चमसंश्रया ॥

द्विजातिपत्नीमध्यस्था विजत्रुशूयणाभृता ॥ ३५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मर्कटचरिते ॥ १२६ ॥

श्रीकृष्णवाचः ।

भगवन् विस्तरात् सर्वं ममैतत्कथितं त्वया ।
 हरन्ध्रस्य चरितमवीक्ष्य चरितञ्च यत् ॥ १ ॥
 अवीक्षितस्य नृपतेर्मरुतस्य महांत्मनः ।
 श्रोतुमिच्छामि चरितं श्रूयते सोऽतिचेष्टितः ॥ २ ॥
 चक्रवर्त्ती महाभागः शूरः कान्तो महामतिः ।
 धर्मविहर्मकृच्चैव सम्यक्पाण्डयिता भवः ॥ ३ ॥

सार्धं चैव उवाच ।

स पित्रा समनुघातं राज्यं प्राप्य पितामहात् ।
 धर्मतः पालयामास पिता पुत्रानिवौरसान् ॥ ४ ॥
 इयाज सुवहन् यज्ञान् यथावत्त्वासदस्त्रिणान् ।
 ऋत्विक्पुरोहितादेश्वरम्यधितो महीपतिः ॥ ५ ॥
 तस्याप्रतिहतं चक्रमासीत् धीषेणु सप्तसु ।
 गतिश्चाप्यनविच्छिन्ना खपातालजखादिषु ॥ ६ ॥
 ततः प्राप्य धनं विप्र यन्नावत्सु क्रियापरः ।
 अयजत् स महायज्ञैर्देवानिन्द्रपुरोगमान् ॥ ७ ॥
 इतरे च यथा वर्णाः स्वे स्वे कर्मण्यतन्द्रिताः ।
 तदुपात्तधनाश्चक्रुरिष्टापूर्त्तादिकाः क्रियाः ॥ ८ ॥
 पाल्यमाना मही तेन मरुतेन महात्मना ।
 पश्यन् चिदशावातवासिभिर्हजसत्तम ॥ ९ ॥

पितामहस्ते स्वयतिः सम्यक् सत्याख्ये केदिनी ।
 तपश्चरन् शक्ताऽहमिह चौर्वाग्रमे स्थिता ॥ २१ ॥
 साऽहं पश्यामि वैकल्यं तव राज्यं प्रशासतः ।
 पितामहस्य तेनाभूद्यत्पूर्वेषां ते नृप ॥ २२ ॥
 भूम्नः प्रमत्तो भोगेषु सक्तो वाऽविजितेन्द्रियः ।
 चारान्धता यतस्तेषां दुष्टादुष्टं न वेत्ति यत् ॥ २३ ॥
 पातालादभ्युपेतैस्तु भुजगे दशलिङ्गिः ।
 दष्टा मुनिसुताः सप्त दूषिताश्च जलाशयाः ॥ २४ ॥
 स्वेदमूत्रपूरीषेण दूषितुष्यं हुतं हविः ।
 अपराधं समुद्दिश्य दत्तो नागधलिङ्गिरात् ॥ २५ ॥
 रते समर्था मुनयो भस्मीकर्तुं भुजङ्गमान् ।
 किन्वेवावाधिकारोऽयं त्वमेवावाधिकारवान् ॥ २६ ॥
 तावत् सुखं भूपतिजैर्भोगजं प्राप्यते नृप ।
 अभिषेकजलं यावत् मूर्ध्नि विनिपात्यते ॥ २७ ॥
 कानि मित्राणि कः शुभमेवं शचीर्दलं कियत् ।
 कोऽहं के मन्त्रिणः पक्षे के वा भूपतयो मम ॥ २८ ॥
 विरक्तो वापरैर्भिक्षुः पूरेषामपि कीदृशः ।
 कः सम्यगयं नगरे विषये वां जनो मम ॥ २९ ॥
 सर्वकर्माश्रयी मूढः कः सम्यगपि वर्तते ।
 का दक्षः परिपात्यः कः के वोपेक्षा मया मया ॥ ३० ॥
 भूभेदतया दम्भदेशकालमवेक्षता ।
 चारांश्च वारयेदन्धेरन्नातान् भूपतिवरैः ॥ ३१ ॥

सचिवादिषु सर्वेषु चरान्दद्यान्महीपतिः ।
 इत्यादौ भूपतिर्निष्ठं कर्मण्यस्तत्तमानसः ॥ ३२ ॥
 नवेहिमं तत्रा राशिं न तु भोगपरायणः ।
 राज्ञां शरीरग्रहणं न भोगाय महीपते ॥ ३३ ॥
 क्लेशाय महते पृथ्वीस्वधर्मपरिपालने ।
 सम्यक् पालयतः पृथ्वीं स्वधर्मञ्च महीपते ॥ ३४ ॥
 इव क्लेशो महान् स्वर्गे परमं सुखमक्षयं ।
 तदेतदवबुध्य त्वं हित्वा भोगान्तरेश्वर ॥ ३५ ॥
 पालनाय क्षितेः क्लेशमङ्गीकर्तुमिष्टार्हसि ।
 इति दत्तमघीषां बद्धसमं त्वयि ज्ञासति ॥ ३६ ॥
 भुजङ्गहेतुकं भूय चारीन्धो नापि वेत्ति तत् ।
 बहुनाच किमुक्तेन दुष्टे दखो निपात्यतां ॥ ३७ ॥
 शिष्टान् पालय राजंस्त्वं भर्मघृह्भागमाप्स्यसि ।
 अरक्षन् पावमसिखं दुष्टैरविनयात् कृतं ॥ ३८ ॥
 समवाप्स्यस्यसन्दिग्धं यदिच्छसि कुरुष्व तत् ।
 एतन्मयोक्तं सकलं वसुधाह पितामही ॥
 कुरुष्वैवं स्थिते यत्ते रोषते वसुधाधिप ॥ ३९ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीताये अष्टमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

रश्मिर्निरक्षिप्तः सततनीडधायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इति तापसवाक्यं स श्रुत्वा राज्ञापरो नृपः ।
विह्वलं चारान्धमित्युक्त्वा निश्चल जघ्ने धनुः ॥ १ ॥
ततः स त्वरितं गत्वा तमौर्वस्याश्रमं प्रति ।
मबन्धे शिरसा वीरों मातरं पितुरात्मनः ॥ २ ॥
तापसाञ्च यथा न्यायं तैश्चाग्नीभिर्भिद्युतः ।
दृष्ट्वा च तापसाम् सप्तमग्नेर्दृष्टान् सुतान् भुवि ॥ ३ ॥
निनिन्दात्मानमसहत् पुरस्तेषां महीपतिः ।
उवाच चैतदृष्ट्वाहं मदीर्यमवमन्यतां ॥ ४ ॥
यत्करोमि भुजङ्गानां दुष्टानां ब्राह्मणक्षिपी ।
तत्पश्यतु जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषं ॥ ५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्युक्त्वा जघ्ने कोपादस्रं सदर्शकं नृपः ।
माश्रायाशेषनागानां पातालार्कविध्वारिणां ॥ ६ ॥
ततो ज्वालासहसा जगत्लोकः संमन्ततः ।
महंस्तु तेजसा विप्र दह्यमानो निवारितः ॥ ७ ॥
हा हा तातेति हा मानर्ही हा क्तेति सन्धमे ।
तस्मिन्नस्त्रकृते वाचः पञ्चगानामवाभवम् ॥ ८ ॥
किञ्चित् प्वलङ्घिः पुच्छाग्नेः फणौरन्यभुजङ्गमाः ।
महीतपुच्छदाराश्च त्यक्तभरुणाससः ॥ ९ ॥

पातालमुत्सृज्य ययुः शरणां भाविनीं तदा ।
 मरुत्तमातरं पूर्वं यया दत्तं तदाऽभयं ॥ १० ॥
 तामुपेत्योरगाः सर्वे सप्रशामं भयादुराः ।
 सगद्गदमिदं प्रोचुः स्मर्यतां नः पुरोदितं ॥ ११ ॥
 प्रणम्याभ्यर्चितं पूर्वं यदस्माभि रसातले ।
 तस्य कालोऽयमावातस्त्वाहि वीरप्रजायिनि ॥ १२ ॥
 पुत्रो निवार्यतां रात्रि प्राणैः सायोज्यमस्तु नः ।
 दह्यते सकलो लोको नागानामस्त्रवज्रिना ॥ १३ ॥
 एवं संदह्यमानानामस्माकं तनयेन ते ।
 त्वामृते शरणां नान्यत् कृपां कुरु यत्रस्थिति ॥ १४ ॥

माकंक्षेय उवाच ॥

इति श्रुत्वा वचस्तेषां संसृज्यदीपं भाषितं ।
 भर्तारमाहं सा साध्वी ससम्पन्नममिदं वचः ॥ १५ ॥
 पूर्वंमेव तवाख्यातं पाताले यदुज्ज्वलैः ।
 प्रोक्तमभ्यर्थनापूर्वं मेमासीत्तनयं प्रति ॥ १६ ॥
 त इमेऽभ्यागता भीता दह्यन्ते तस्य तेजसा ।
 मामेते शरणां पूर्वं दत्तमेभ्यो मयाऽभयं ॥ १७ ॥
 ये मां शरणमापन्नास्ते त्वां शरणमागताः ।
 अपृथग्यर्भचरणा याताहं शरणां तव ॥ १८ ॥
 तन्निवारय पुत्रं त्वं मरुत्तं वचनाश्रय ।
 यया चाभ्यर्चितोऽतस्तं यममभयमास्तुति ॥ १९ ॥

राजीराज ।

महापराधे नियतं मरुतः क्रोधमानसः ।
दुर्निर्वर्त्यमहं मध्ये तस्य क्रोधं सुतस्य ते ॥ २० ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

जहन्नागतास्तत्र वयं प्रसादः क्रियतां ह्यप ।
क्षतस्थानपरिचासे निमित्तं शस्त्रधारणां ॥ २१ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

नागानां तद्वचः श्रुत्वा भूतानां शरक्षैषिणां ।
तथा चाभ्यर्चितः पक्ष्मा प्रादावीक्षिर्महायथाः ॥ २२ ॥
गत्वा ब्रवीमि तं भद्रे तमर्थं त्वरया तव ।
परिचाक्षाय नागानां न त्याख्याः शरणागताः ॥ २३ ॥
नोपसंहरते शस्त्रं यदि मद्बचनान्नृपः ।
तदस्त्रैर्वारयिष्यामि तस्यास्त्रं तमयस्य ते ॥ २४ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततो दृष्टीत्या स धनुर्भीक्ष्णः क्षत्रियोत्तमः ।
भार्गवा सहितः प्रायास्वराज्यम् भार्गवाश्रमं ॥ २५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मरुतचरिते ॥ २२१ ॥

अवीचिबवाच ।

यद्येभिर्निहता विप्रा यास्यन्ति नरकं भूताः ।
ममैतत्स्त्रियतां वाक्यं विरमास्त्रप्रयोगतः ॥ ८ ॥

मदरा उवाच ।

नाहमेवां क्षमिष्यामि दुष्टानामपराधिनां ।
अहमेव गमिष्यामि नरकं यदि पापिनां ॥
न निग्रहे यताम्येषां मां निवारय मा पितः ॥ १० ॥

अवीचिबवाच ।

मामेते शरव्यं प्राप्तुः धनना मम गौरवात् ।
उपसंह्रियतामस्त्रमखं कोपेन ते खप ॥ ११ ॥

मदरा उवाच ।

नाहमेवां क्षमिष्यामि दुष्टानामपराधिनां ।
स्वधर्ममुत्तुङ्ग्य खयं करिष्यामि यत्तस्मै ॥ १२ ॥
दृष्ट्वे निपातयन् द्रव्यं भूपः श्रिष्टाश्च वासंयन् ।
पुण्यलोकानवाप्नोति नरकास्थायुपेक्षकः ॥ १३ ॥

नार्करोध उवाच ।

एवं स बहुशः पित्रा वार्यमाखी वटा सुतः ।
नोपसंहरते सोऽस्त्रं ततोऽसौ युगमवीत् ॥ १४ ॥
क्षिप्तसे यत्नान् भोक्तान् ममैतान् शरणं गतान् ।
वार्यमाखीऽपि तस्मात्ते करिष्यामि प्रतिक्रियां ॥ १५ ॥
मयाप्यस्त्राग्नवाप्तानि न त्वमेकोऽस्त्रविद्विषि ।
ममाग्रतः तु त्वं नरकं गौरवम्क विवस्यसि ॥ १६ ॥

ततः कार्मुकमारोप्य कोपताम्रविकोचनः ।

अशोक्षिरस्त्रं जघ्राह कालस्य मुनिपुङ्गवः ॥ १७ ॥

ततो ज्वालापरीवारमरिसंघघ्नमुत्तमं ।

कालास्त्रं तु महावीर्यं योजयामास कार्मुके ॥ १८ ॥

ततश्चुक्षोभ जगती संवर्त्तास्त्रप्रतापिता ।

साञ्जिघ्रैश्चाखिला विप्र कालस्यास्त्रे समुद्यते ॥ १९ ॥

सामं गहेय उवाच ।

कालास्त्रमुद्यतं पिप्पा महतः सोऽपि वीक्ष्य तत् ।

प्रादोश्चैरस्त्रमेतन्मे दुष्टशक्तिसमुद्यतं ॥ २० ॥

न त्वदधाय कालास्त्रं मयि मुञ्चति किं भवान् ।

सद्धर्मचारिणि सुते सदैर्वाञ्छाकरे तव ॥ २१ ॥

मया कार्यं महाभाग प्रजानां परिपालनं ।

तथैवं क्रियते कलाम्बुधायाममुद्यतं ॥ २२ ॥

अवीरिण्यवराध ।

शरणागतसंचायां कर्तुं शक्नोतिता मयं ।

तस्मै व्याघातकर्त्ता त्वं न मे जीवनं विमोक्ष्यसे ॥ २३ ॥

मां वा इत्यास्त्रवीर्येण जहि दुष्टानिहोरगान् ।

त्वां वा इत्याऽहमस्त्रेण रक्षिष्यामि महोरगान् ॥ २४ ॥

धिक् तस्य जीवितं पुंसः शरणाधिनिमग्नतं ।

यो नार्त्तमनुयच्छति वैरिपक्षमपि भुवं ॥ २५ ॥

अचियोऽहमिमे भीताः शरणां मामुपागताः ।

आपन्नार्त्ताः त्वमेकैव शरणं त्वमेव शरणम् ॥ २६ ॥

महत्त उवाच ।

मित्रं वा बान्धवो वाऽपि पिता वा यदि वा गुरुः ।
प्रजापालनविघ्नाय यो हन्तव्यः स भूभृता ॥ २७ ॥
सोऽहन्ते प्रहरिष्यामि न क्रोदय्यं त्वया पितः ।
स्वधर्मः परिपाल्यो मे न मे क्रोधस्तवोपरि ॥ २८ ॥

मानन्देय उवाच ।

तत्समौ निश्चितौ दृष्ट्वा परस्परवधं प्रति ।
समुत्पत्यान्तरे तस्युर्मुनयो भार्गवादयः ॥ २९ ॥
स्रुषुश्चैनञ्च मोक्तव्यं त्वयास्य पितरं प्रति ।
त्वया च नायं हन्तव्यः पुत्रः प्रख्यातचेष्टितः ॥ ३० ॥

महत्त उवाच ।

मया दुष्टा निहन्तव्याः सन्त्यो रक्ष्या महीचिताः ।
इमे च दुष्टा भुजगाः क्रोडधराधोऽपि मे द्विजाः ॥ ३१ ॥

भवोक्तिरुवाच ।

शरणागतसक्ताश्च मया कार्यमयञ्च मे ।
अपराध्यः सुतो विप्रा यो हन्ति शरणागतान् ॥ ३२ ॥

दुर्धन उवाच ।

इमे वदन्ति भुजगप्लासलीलविलोचनाः ।
संजीवयामस्तान् विभ्रान् ये दृष्ट्वा दुष्टपक्षगैः ॥ ३३ ॥
तद्वत् विग्रहेणीभौ राजवर्धनौ प्रसीदतां ।
सभावपि विनिर्मुक्तप्रतिज्ञौ धर्मकोविदौ ॥ ३४ ॥

सार्धं चैव उवाच ।

सा तु वीरा समध्येत्य पुत्रमेतदभाषत ।
महाकादेष ते पुत्रो हन्तुं नागान् कृतोद्यमः ॥ ३५ ॥
तन्निघ्नान् यदा विप्रास्ते जीवन्ति तथा मृताः ।
संजीवनाच्च मृध्यन्ते यद् युष्मच्छरणं गताः ॥ ३६ ॥

भाविन्युवाच ।

अहमभ्यर्चिता पूर्वमेभिः पातालसंश्रयैः ।
तन्निमित्तमयं भर्ता मयाच विनियोजितः ॥ ३७ ॥
तदेतदार्थनिर्दत्तमुभयोरपि शोभनं ।
मम भर्तुश्च पुत्रस्य त्वत्पौत्रस्यात्मजस्य च ॥ ३८ ॥

सार्धं चैव उवाच ।

ततः संजीवयामासुक्ताम् विप्रास्ते भजङ्गमाः ।
दिक्खिरोषधिजरातैश्च विषसंहरणेन च ॥ ३९ ॥
पिचोर्मनाम चरन्ती स तप्तो जगतीपतिः ।
महत्तपः स तं ग्रीत्या परिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ ४० ॥
मामहा भव शत्रूणां धिरं पाण्डव मेदिनी ।
पुत्रपौत्रैश्च मोदस्व मा च ते सन्तु विद्विषः ॥ ४१ ॥
ततो विजैरनुप्राप्तो वीरया च नरेश्वरौ ।
समाकूटौ रथं सा च भाविनी स्वपुरज्जता ॥ ४२ ॥
वीराऽपि कृत्वा सुमहत्तपो धर्मक्षतां वरा ।
भर्तुः सा लोकतां प्राप्ता महाभागा पतिव्रता ॥ ४३ ॥

महत्तोऽपि चकारोऽर्थी धर्मतः परिपालनं ।
 विनिर्जितारिषड्वर्गो भोगांश्च बुभुजे नृपः ॥ ४४ ॥
 तस्य पत्नी महाभागा विदर्भतनया तथा ।
 प्रभावती सुवीरस्य सौवीरो चाभवत् सुता ॥ ४५ ॥
 सुकेशो केतुवीर्यस्य सागधस्यात्मजा भवत् ।
 सुता च सिन्धुवीर्यस्य मद्रराजस्य केकयी ॥ ४६ ॥
 केकयस्य च सौरिन्ध्री सिन्धुभर्तृव्यपुष्पती ।
 चेदिरोजसुता चाभूद्भाय्यी तस्य सुशोभना ॥ ४७ ॥
 तासां पुत्रास्तस्य चासून् भूभृतोऽष्टादश दिजः ।
 तेषां प्रधानो ज्येष्ठश्च नरिष्यन्तः सुतोऽभवत् ॥ ४८ ॥
 एवंवीर्यो महत्तोऽभून्महाराजो महाबलः ।
 तस्याप्रतिहतं चक्रमासीद्दीपेषु सप्तसु ॥ ४९ ॥
 यस्य तुल्योऽपरो राजा न भूतो न भविष्यति ।
 सत्त्वविक्रमयुक्तस्य राजर्वैरमितौजसः ॥ ५० ॥
 तस्यैतच्चरितं श्रुत्वा महत्तस्यं महात्मनः ।
 जम्भ चाग्रं दिवश्चेह मुच्यते सूर्यकिल्बिषैः ॥ ५१ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु अष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥ १५२ ॥

चमस्त्रिभुवदयिक ब्रह्मसमीपस्थानः ॥

श्रीकृष्णवचनम् ।

भक्तचरितं कृत्तुं भक्तवन् कथितं त्वया ।
तत्सन्ततिमशेषेण श्रोतुमिच्छा प्रवर्तते ॥ १ ॥
तत्सन्तती क्षितीश ये राक्षार्हा वीर्यशालिनः ।
तानहं श्रोतुमिच्छामि त्वया स्वातात्महामुने ॥ २ ॥

भार्गवे उवाच ॥

नरिष्यन्त इति स्वातो मेव तत्स्वाभवत् सुतः ।
अष्टादशानां पुत्राणां स श्रेष्ठः श्रेष्ठ एव च ॥ ३ ॥
वर्षाणाञ्च सहस्राणि सन्ततिं दृश पन्थ च ।
बुभुजे पृथिवीं कृत्तुं भक्तः क्षणियर्षभः ॥ ४ ॥
कृत्वा राज्यं स्वधर्मेण दृष्ट्वा यत्तानमत्तमान् ।
नरिष्यन्तं सुतं श्रेष्ठमभिषिष्य ययौ वनं ॥ ५ ॥
एकाग्रचित्तः स नृपस्तथा तत्र तपो महत् ।
आकरोह दिवं विप्र-यशसाऽऽहृत्य रोदसी ॥ ६ ॥
नरिष्यन्तः सुतः सोऽस्य चिन्तयामास बुद्धिमान् ।
पितुर्दत्तं समालोक्य तथान्येषाञ्च भूमतां ॥ ७ ॥
अथ वंशे महात्मानो राजानो मम पूर्वजाः ।
अश्विनो धर्मतः पृथ्वीं पालयामासुर्जिताः ॥ ८ ॥

हातारश्चापि विस्तानां संग्रामेष्वनिवर्तिनः ।
 तेषां कश्चरितं शक्तस्त्वनयातुं महात्मनां ॥ ८ ॥
 किन्तु तेन कृतं कर्म धर्ममाहवनादिभिः ।
 तदहं कर्तुमिच्छामि तच्च नास्ति करोमि किं ॥ १० ॥
 धर्मतः पात्यते पृथ्वी को गुणोऽपि महीपतेः ।
 असम्यक्पालमात् पापी नरेन्द्रो नरकां व्रजेत् ॥ ११ ॥
 सति विभे महायज्ञाः कर्त्तव्या एव भूभृता ।
 हातव्येष्वपि किञ्चिन्नं सीदतामीश्वरी गतिः ॥ १२ ॥
 आभिजात्यं तथा लुञ्जी कोपश्चारिषनाश्रयः ।
 कारयन्ति स्वधर्माश्च संग्रामादपलायनं ॥ १३ ॥
 इतत्सर्वं यथा सम्यक्प्रत्यूषैः पुरुषैः कृतं ।
 पित्रा च मे मरुत्तेन तथा तत्कोन शक्यते ॥ १४ ॥
 तदहं किं करिष्यामि यन्न तैः पूर्वजैः कृतं ।
 वे यन्विमो वरा दान्ताः संग्रामाश्चानिवर्तिनः ॥ १५ ॥
 महत्संग्रामसंसर्गा विसंवादितपौरुषाः ।
 कर्मणाहं यतिष्यामि कस्यैत्यानभिभूयितुं ॥ १६ ॥
 अथवा तैः स्वयं यज्ञाः कृताः पूर्वजनेश्वरैः ।
 अविश्रमङ्गिर्नान्यैस्तु कारितास्तत्करोम्यहं ॥ १७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इति सन्धिन्य यच्च स चकारैकं नरेश्वरः ।
 यदृशं न चकारान्यो वित्तोत्सर्गोपशोभितं ॥ १८ ॥
 दिजातां जीरुतायाहं हता ह्य समहाधनं ।

ततः शतगुणं तेषां यज्ञेऽक्षमददकृपः ॥ १९ ॥
 गावो वस्त्राख्यलङ्कारं धान्यागारादिकं तथा ।
 तथा प्रत्येकममदत्तेषां पृथ्वीनिवासिनां ॥ २० ॥
 ततस्तेन यदा यज्ञः प्रारब्धो भूभुजा पुनः ।
 प्रारब्धे स मखे यष्टुं ततो नास्त्रभत विजान् ॥ २१ ॥
 यान् यान् दृशोति स नृपो विप्रानार्त्तिव्यकर्मणि ।
 ते ते तमूचुर्यज्ञाय वयमन्यन्न दीक्षिताः ॥ २२ ॥
 अन्यं वरय यद्विप्तं त्वयास्माकं विवर्जितं ।
 तस्यान्तो नास्ति यज्ञेषु दद्यास्तु रूपत धनं ॥ २३ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

न चाप ऋत्विजो विप्रास्मदाशेषचित्तीक्ष्णरः ।
 बहिर्विद्यां तदा दानं स दातुमुपचक्रमे ॥ २४ ॥
 तथापि अष्टहुनेव धनसम्पूर्णमृन्दिनः ।
 द्विआथ दातुं भूयोऽसौ निर्विण्ण इदमब्रवीत् ॥ २५ ॥
 अहोऽतिशोभनं पृथ्वा यदिप्रो नाधनः क्वचित् ।
 अशोभनञ्च यत्कोषो विपत्तोऽयमयन्विनः ॥ २६ ॥
 नार्त्तिव्यं कुरुते कश्चिद्यजमानोऽखिलो जनः ।
 दिजानां न च नो दानं ददतां संप्रतीकृते ॥ २७ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

ततः कांश्चिद्विजान् भक्ता प्रणिपत्य पुनः पुनः ।
 स्वयमेव ऋत्विज्यक्रे ते प्रचक्षुर्महामखं ॥ २८ ॥
 अत्यहुतमिदं चासीददा तस्य महीपतेः ।

नव वर्षाणि चतरे विंशत्या मासुर्मासावशाः ॥ २ ॥
 वीत्यवशिष्टसंज्ञायां स अष्टौ मासः अस्तः ।
 मकलय वर्षा मास द्वाव मासौ सन्तरेव ॥ ३ ॥
 नरिण्यन्तस्य तनवो दृष्टादिदमनो दमः ।
 मासैश्च उच्यते ॥

पुनर्विषयसिद्धिः शब्दसंज्ञायाः ।

इति श्रीभारतवर्षादिपुस्तके नरिण्यन्तस्य ॥ १३३ ॥
 मकरानवयो विषयविख्यातवर्षावधिः ॥ ३४ ॥
 एवं स राजा धर्मात्मा नरिण्यन्तोऽभवत् परा ।
 शून्ये आशुष्य यथागच्छेत् नरिण्यन्तो यदेऽयमर्थः ॥ ३५ ॥
 उन्मत्तस्याप्यपञ्चाशद्वर्षकालं तदेऽभवत् ।
 मनीषां सप्त वै कोट्या ददितव्यतायां चतुर्दश ॥ ३६ ॥
 भावो कोट्युक्तं यथानामसप्तवष्टादशविंशकाः ।
 तदपदेति तदर्थं कथ्यः पञ्चाशद्वर्षतः ॥ ३७ ॥
 नरिण्यन्तो नरपरितिरयाज स यदा तदा ।
 यजमानो विज्याः कथितं कथितवर्षान् यजकाः ॥ ३८ ॥
 विज्यामनामर्थमासीत् सदेवकांश्च कथनम् ।
 स यथोऽभ्युपदेत् पञ्चाशद्वर्षान् विज्यां यजः ॥ ३९ ॥

यज्ञाहयामास दमं मातरं कठरे स्थितः ।
 दमशीलश्च भविता यतश्चायं नृपात्मजः ॥ ३ ॥
 ततस्त्रिकालविधानाः सहि तस्य पुरोहितः ॥ ४ ॥
 दम इत्यकरो काम नरिष्यन्तसुतस्य तु ॥ ४ ॥
 स दमो राजपुत्रस्तु धनुर्वेदमश्नेयतः ।
 अगृहे नरराजस्य सकाशाद्द्वयपर्यन्तः ॥ ५ ॥
 दुन्दुभेर्देव्यवर्यस्य तपोवनमिवाशिनः ।
 सकाशाज्जगृहे कृत्स्नमस्त्रग्रामण्ड तत्कतः ॥ ६ ॥
 शक्तेः सकाशाद्देदांश्च वेदाङ्गान्यखिन्नानि च ।
 तथाष्णिपेणाद्राजर्षेर्भगृहे योजमात्मवान् ॥ ७ ॥
 तं स्वरूपमहात्मानं गृहीतास्तं महाबलं
 स्वयम्बरे कृता पित्रा अगृहे सुमना पतिं ॥ ८ ॥
 सुता दशाक्षीधिपतेर्व्यलिनसाश्चकर्मकः ।
 पृथ्वीतां सर्वभूतानां ये तदर्थमुपागताः ॥ ९ ॥
 तस्याश्च सानुरागोऽभूत्सद्राजस्य वै सुतः ।
 सुमनार्या महानादौ महाबलपराक्रमः ॥ १० ॥
 तथा विदर्भाधिपतेः पुत्रः संक्रन्दनस्य च ।
 वपुष्मान् राजपुत्रश्च महाधनुर्ददारधीः ॥ ११ ॥
 तेऽथ याताहतं दृष्ट्वा दुष्टारिदमनं दमं ।
 मन्त्रयामासुरन्धोऽन्वं तथानग्नविमोहिताः ॥ १२ ॥
 एतामस्य बलात् कन्यां गृहीत्वा रूपशालिनीं ।

महं बुद्ध्या वरारोहा स्वयम्बरपिधानतः ।
तथिच्छया नो भविषी भाव्या धर्मोपपादिता ॥ १४ ॥
अथ नेच्छति सा कश्चिदस्माकं मदिरेश्वरा ।
ततस्तस्य भविषी सा वो दमं चातयिष्यति ॥ १५ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इति ते निश्चयं कृत्वा पयः पार्थिवमन्त्रजाः ।
जपहुस्तां सचार्यङ्गी दमपास्तानुवर्तिनी ॥ १६ ॥
ततः केचिन्महास्तेषां ये तत्पक्षा विचुम्बुः ।
चुम्बुश्चापरे भूपाः कूर्चिन्मध्यस्थतां गताः ॥ १७ ॥
ततो दमस्तान् भूपास्तानवलोक्य समन्ततः ।
अनाकुलमना धावन्मिदमाह महाभुने ॥ १८ ॥

दम उवाच ।

ओ भूपा धर्मलक्ष्येषु यद्ब्रूहि स्वयम्बरं ।
अधर्मो वायवा धर्मो ब्रूहिर्मिष्टं प्राप्ते वलात् ॥ १९ ॥
यद्ब्रूहि न मे कार्यमन्त्रभाष्या भविष्यति ।
धर्मो वा तद्वत् प्राप्तेर्ये रक्षन्तेऽरिस्तुने ॥ २० ॥
ततो दमार्थाधिपतिश्चातुधर्मा नराधिपः ।
निःशब्दं कारयित्वा तत् सन्दः प्राह महाभुने ॥ २१ ॥
दमेन यदिदं प्रोक्तं धर्माधर्माभितं मृषाः ।
तद्ब्रूहि वचा धर्मो ममास्य च न क्षुप्यते ॥ २२ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

ततः केचिन्महास्तेषां यो यो नृपः स तदाधिपः ।

परस्परानुरागेण गान्धर्वो विहितो विधिः ॥ २३ ॥
 क्षत्रियाणां परमं न पित्रः शूद्रादिजन्मनां ।
 दममाश्रित्य निष्यन्तः स चास्या कुक्षितुस्तथ ॥ २४ ॥
 इति धर्मादमस्यैषा दुहिता तव पार्थिव ।
 योऽन्यथा वर्तते मोहात् कामात्मा सम्मवर्तते ॥ २५ ॥
 तथाऽपरे तदा प्रोचुर्महात्मानो हि भूभृताः ।
 पक्षे ये भूभृतो विप्र दशार्थाधिपतेर्व्ययः ॥ २६ ॥
 मोहात् किमाहुर्धर्मोऽयं गान्धर्वः क्षत्रजन्मनः ।
 न त्वय आस्ता नान्यो हि राजसः ज्ञस्त्वकीर्तिना ॥ २७ ॥
 बलादिमां यो हरति हत्वा तु परिपन्थिनः ।
 तस्यैवाभी राजस्येन विवाहेमावनीश्वराः ॥ २८ ॥
 प्रधानतर एषोऽयं विवाहद्वितीये मतः ।
 क्षत्रियाणामतो धर्मो महानन्दादिभिः क्षतः ॥ २९ ॥

मनुस्मृत्यनुवर्गः

अथ प्रोचुः पुनर्भूपा यैः पूर्वमुदिता वरपाः ।
 परस्परानुरागेन आतिधर्माश्रितं वचः ॥ ३० ॥
 सत्यं शक्तो राजसोऽपि क्षत्रियाणां परो विधिः ।
 किंत्वसौ जनकस्याग्रे कुमार्यानुमतो वरः ॥ ३१ ॥
 हत्वा तु पितृसम्बन्धं वचनं श्रियते हि या ।
 स राजसो विधिः प्रोक्तो गान्धर्वोऽहरे स्मृता ॥ ३२ ॥
 पश्यतां सर्वभूयानामनवा बहुतो दमः ।
 गान्धर्वस्येह निष्यन्तो विवाहो राजसोऽयं कः ॥ ३३ ॥

विवाहितायाः कन्यायाः कन्यात्वं नैन विधत्ते ।
 कन्यायाश्च विवाहेन सम्बन्धः पृथिवीपुत्रसः ॥ ३४ ॥
 त इमे वे वसादेनां समादादस्तमुच्यताः ।
 बलिनस्ते यदि ततः कुर्वन्तु न तु साधु तत् ॥ ३५ ॥

सामं देव उवाच ।

तत् श्रुत्वाऽसौ दमः कोपकषाधीकृतलोचनः ।
 आरोपयामास धनुर्वचनं चोदमप्रवीत् ॥ ३६ ॥
 ममापि भार्या बलिभिः वधस्तो द्वियते यदि ।
 तत्कुचेन भुजाम्नां वा भी नृपः स्त्रीवचनानः ॥ ३७ ॥
 धिक्स्वमास्त्राणि धिक् शीर्षं धिक् वरान् धिक् वरासनं ।
 धिक् शीर्षं मे कुचे चक्षुः मरुतस्य महात्मनः ॥ ३८ ॥
 यदि भार्यामिमे मूढाः समादाय वसान्विताः ।
 प्रयासि जीवसो धिक् तां मम ध्वर्धनुसतां ॥ ३९ ॥
 इत्युक्त्वा तान्महीपात्रान् महांनन्दमुत्तान् वशी ।
 अमावसीसदा सर्पान् महांरिदमनो दमः ॥ ४० ॥
 रवातिशोभना गुल्फा चार्वङ्गी मकरेक्षया ।
 किन्तस्य जन्मना भार्या न यस्यैवं कुलोद्भवा ॥ ४१ ॥
 इति सन्धिन्त्य भूपालास्तथा वतत संवृते ।
 यथा निर्जित्य मामेतां पत्नीं कुर्वत मानिनः ॥ ४२ ॥
 इत्याभाष्य ततस्तत्र वरदण्डममुज्ज्वलम् ।
 हादयन् पृथिवीपात्रांस्तमसैव महीवहान् ॥ ४३ ॥
 तेऽपि जीवन्महोदधयः शिरमस्तद्विदुःश्वरान् ।

मुमुक्षुस्तत्रयुक्ताश्च दमश्चिच्छेद लीलवान् ॥ ४४ ॥
 तेऽपि तत्रहितान् वाक्यान् तेषाञ्चासौ श्रोत्वरान्तरं
 चिच्छेद दृष्टिवीक्षणां नरिष्वन्तात्मजो मुने ॥ ४५ ॥
 वर्तमाने तदा युधे दमस्य स्थितिवात्मजैः ॥
 प्रविशेद्य महामन्दः खड्गवाशिर्यतो दमः ॥ ४६ ॥
 तमायातं दमो हृद्वा खड्गपाशं महाशरैः ॥
 मुमोक्ष शरवर्षाणि कर्षाणीव पुरन्दरः ॥ ४७ ॥
 तदस्त्राणि ततस्तानि शरस्त्राणानि तत्प्रकातम्
 महामन्दः प्रविच्छेद खड्गेनान्यनिवृण्वयत् ॥ ४८ ॥
 ततो रोषात् समाबुद्ध तन्ममस्य तदा रथं ॥
 महामन्दो महावीर्यो दमेन युयुधे सह ॥ ४९ ॥
 बहुधा युध्यमानस्य महामन्दस्य लाघवात् ॥
 दमो मुमोक्ष हृदये शरं काशानलप्रभं ॥ ५० ॥
 तं लक्ष्मणात्मनोत्पृष्ट्य विभिद्येन ततो हृदि ॥
 दमं प्रति विचिक्षेप महामन्दोऽसिमुत्प्लवत् ॥ ५१ ॥
 पतन्मन्थेनमुत्काभं शतदा विक्षेप तं दमः ॥
 शिरो चेतसपचक्ष महामन्दस्य पाण्डितम् ॥ ५२ ॥
 तस्मिन् इते महामन्दे प्राचुर्येण पराश्रुखाः ॥
 बभूवुः पार्थिवास्तस्यौ वपुष्यान् कुण्डिण्याधिपः ॥ ५३ ॥
 दमेन युयुधे चासौ बलगर्वमदान्वितः ॥
 दाक्षिणात्यमहीपालतनयो रत्ननोचरः ॥ ५४ ॥
 युध्यमानस्य तस्मिन् करवालं स वै लघु ॥

चिच्छेद सारमेयैव शिरः संख्ये तथा धीमं ॥ ५५ ॥

द्विचक्षते गदां सोऽव जघाद बहुकण्ठकां ।

तामघस्य स चिच्छेद करस्थामेव सत्वरः ॥ ५६ ॥

वापदन्वत् समादत्ते स वयुमान् वरायधं ।

ताव कुरेव स चिच्छा दमो भूमावपातवत् ॥ ५७ ॥

स पातितस्ततो भूमौ विह्वलाङ्गः सखेपयः ।

चिनिर्दत्तमतिर्युद्धादभून् चितिवात्मजः ॥ ५८ ॥

तमासीक्य तस्याभूतमयुश्चमतिमात्मनः ।

उत्सृज्यादाय सुमनां सुमेजाः प्रययौ दमः ॥ ५९ ॥

ततो दशार्धाधिपतिः प्रीतिमान् करोत्तयोः ।

दमस्तं सुमनावाह्यं विवाहं विविपुर्जकं ॥ ६० ॥

ज्ञादारो दमस्तन दशार्धाधिपतेः पुरे ।

स्त्वित्वाऽवकाशं प्रययौ सभाब्धौ निजमन्दिरं ॥ ६१ ॥

दशार्धाधिपतेऽदासी दत्त्वा नामास्तुरङ्गमान् ।

रथगोश्वसरोद्गाह्य द्वासीदासांस्तथा वज्रम् ॥ ६२ ॥

वस्त्राश्च ह्यारथापादि वरीयस्करमात्मनः ।

अग्नैस्त्रैश्च तथा भावैः परिपूर्णं व्यसर्जयत् ॥ ६३ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दशरचिते ॥ १२६ ॥

पञ्चमिन्द्रविषयं प्रत्यक्षमिन्द्रविषयम् ।

—O—

मार्गकेव वनाम् ।

स तां जग्ध्वा तत्रा पत्नीं सुमनां सुमहामुने ।
प्रबन्ध स पितुः पादौ मातुश्च क्षितिपात्मजम् ॥ १ ॥
सा च तौ श्वशुरौ सुधूर्ननाम सुमना तदा ।
ताभ्यां तौ च तदा विप्र आसीभिरभिनन्दितौ ॥ २ ॥
महीत्सवश्च संजघे नरिष्यन्तस्तथै पुरे ।
कृतदारि च संप्राप्ते दम्पत्यर्थाधिपतेः पुरात् ॥ ३ ॥
सम्पन्निभं दशार्धेभ्यं वितांश्च वृद्धिधीश्वरान् ।
श्रुत्वा पुत्रेण सुमुदे नरिष्यन्तो महीपतिः ॥ ४ ॥
सोऽपि देवे सुमनसा भव्यराजसुतो दमः ।
वरोधानवभोद्देहप्रासादगिरिस्तानुषु ॥ ५ ॥
अथ काकेन महता रमसाया दमेन सा ।
अवाप गर्भं समना ह्यर्थाधिपतेः सता ॥ ६ ॥
सोऽपि राजा नरिष्यन्तो भक्तभोगो महीपतिः ।
वयःपरिषतिं प्राप्य दमं राज्येऽभिषिष्य च ॥ ७ ॥
वर्म जगामेन्द्रसेना पत्नी चास्व तपस्विनी ।
वायव्यप्रस्थविधानेन स तत्र समतिष्ठत ॥ ८ ॥
दाक्षिणात्यः सुदुर्हतः संक्रन्दनसुतो यमे ।
वपुष्मान् स ह्यनामं वन्दुं यथावक्ष्यपदानुगः ॥ ९ ॥

स तं दृष्ट्वा नरिष्यन्तं तापसं मलयङ्गिन् ।
 इन्द्रसेनाय तत्पत्नीं तपसातिसदुर्वलां ॥ १० ॥
 यमश्च कस्यं भो विप्रः स्वपिथो वा वनेचरः ।
 वायुप्रस्थमनुप्राप्तो वैश्यो वा मम कल्यतां ॥ ११ ॥
 ततो मौनव्रती भूयो न हि तस्वीतरं ददौ ।
 इन्द्रसेना च तत्सर्वमाचष्टासौ यथातथं ॥ १२ ॥

भार्गवोऽप्युवाच ।

प्रातां तच्च नरिष्यन्तं वपुष्मान् पितरं रिपोः ।
 प्राप्नोऽस्मीति वदन् कोपात् जटासु परिग्रहात् ॥ १३ ॥
 हा चेति चेन्द्रसेनायां वदन्त्यां वास्यन् इदं ।
 चकर्व कोपात् खड्गञ्च वाक्यज्जेदमुवाच स ॥ १४ ॥
 निर्जितः समरे येन येन मे समना हता ।
 दमस्य तस्य पितरं हरिष्येऽवतु तन्दमः ॥ १५ ॥
 येनास्मिन्महीपालपक्षाः कम्भार्चमागतयः ।
 जवधूता हनिष्येऽहं पितरं तस्य दुर्भातेः ॥ १६ ॥
 बोधनेषु स्वरूपेषु दमो यस्य दुरात्मनः ।
 स दमो वारयत्येष हन्ति तस्य रिपोर्गुरुं ॥ १७ ॥

॥ १७ ॥ भार्गवोऽप्युवाच ।

इत्युक्त्वा स दुराचारी वपुष्मानवनीयतिः ।
 कन्दन्यामिन्द्रसेनायां शिरश्चिच्छेद तस्य च ॥ १८ ॥
 ततो धिस्थिः मनिजना शन्ये च वनवासिनः ।
 तमूचुः स च तं दृष्ट्वा जयास्य सपुत्रं वनात् ॥ १९ ॥

गते तस्मिन् विनिश्चयः सेवसेवा वपुष्मति ।
 प्रेषयामास पुत्रस्य समीपं ब्रूतापसं ॥ २० ॥
 गच्छेद्या आशु मे पुत्रं दमं ब्रूहि वचो मम ।
 अभिप्रोक्षसि मङ्गलकृतान्तं प्रोच्यतेऽथ किं ॥ २१ ॥
 तथापि वाच्यः पुत्रो मे यद्विभीषतिदुःखिता ।
 लङ्कनामीडर्शी प्राप्तां विस्मोक्ततां मधीपतेः ॥ २२ ॥
 मङ्गलार्थप्रियतो राजा चतुर्थीं परिपालकः ।
 त्वमाश्रमायां किं ब्रूयं तापसाम् यन्निरीक्षसि ॥ २३ ॥
 भर्ता मम नरिष्यन्तस्नातस्तपसि स्थितः ।
 विक्षपन्त्यास्तवा मायो वया नास्ति तस्मा त्वयि ॥ २४ ॥
 आकृष्य केशेषु बद्धादपरोधं विना ततः ।
 हतो वपुष्मता स्थितिमिति ते भूपतिर्नतः ॥ २५ ॥
 एवं स्थिते तत् क्रियतां यथा धर्मो न लुप्यते ।
 तथा च नैव वक्तव्यमतोऽस्मात्तापसो ब्रूयं ॥ २६ ॥
 पिता दृढस्तपस्वी च नापराधेन दूषितः ।
 निहतो येन यस्यस्य कर्तव्यमिद्विचिन्त्यतां ॥ २७ ॥
 सन्ति ते मन्त्रिणो वीराः सर्वशास्त्रार्थवर्दिनः ।
 तैः सहासीद्य यत्कार्यमेवमभूते कुरुष्व तत् ॥ २८ ॥
 नास्माकमधिकारोऽथ तापसां नराधिप ।
 कुरुष्वैतदितीत्यं त्वमेव भूपतिभाषितं ॥ २९ ॥
 विदूरथस्य जनको यवनेन येन हतः ।
 तथायन्तः पुत्रस्य कुक्ष्येन विनाशितं ॥ ३० ॥

जम्मास्वासुरराजस्य पिता दृष्टो भवन्मनैः ।

तैनीप्यखिलपाताखवासिजः पद्मगा इत्ताः ॥ २१ ॥

पराशरेण पितरि शक्तौ च दक्षताऽऽहतं ।

श्रुत्वाऽग्नौ पातितं कृत्वां रक्षतामभवत् कुशं । १२ ।

अन्यस्यापि स्वर्गस्य लक्षणां ज्ञायते हि वा ।

तां नाशं सृष्टिः सोऽहं किं पुनः पितृमारुतं ॥ ३३ ॥

मायं पिता ते निहतो नास्मिन् शस्त्रं निपातितं ।

स्वामिन्निहसं ज्ञाने स्वयि शस्तं निपातिनं ॥ ५४ ॥

विभेत्यस्य हि कः शस्त्रं न्येस्ती येन वनीकसा ।

तत्र भूपस्य विग्रस्य मारिते तु विभेदो वा ॥ ५५ ॥

तवेयं लक्ष्मणा यत्ता अहर्षितस्तत्समाचर।

वपुष्मति महाराज समस्त्यज्ञातिबान्धवे ॥ ६६ ॥

मर्यादयेव प्रथमं

इति संक्रान्तिसन्देशमिन्द्रदासं विंक्ष्यत्य तं ।

पतिदेहमपास्त्रिष्य विवेशाजिं ममस्त्रिनी ॥ ४० ॥

इति श्रीमच्छंखेयपुत्राये नमः इति । १५१ ।

बटुपिंशरधिकः प्रवृत्तमोऽप्यसौ

मांसं चैव खाद्यम् ।

तापसेन समाखातं दमस्तेन पितुर्बन्धम् ।
क्रोधेनातीव जम्बाया इविषेवामिबुद्धतः ॥ १ ॥
स तु क्रोधाग्निना धीरो दह्यमानो महाभुजे
करकुरेश निधिष्य वाक्वमेतदुवाच च ॥ २ ॥
अनीय नृव मे तातो भवि पृथे तु जीवति ।
घातितः सुखशंसेन परिभूय कुलं मम ॥ ३ ॥
न्यायवादो जने तस्याप्येव क्रीयात् कृतमर्थम् ।
दुर्हस्तशान्तौ शिष्टानां पापानेऽघिहता वयं ॥ ४ ॥
पिता तस्यापि निहतो हृष्टा जीवन्ति श्रवणः ।
तत्किमेतेन बहुना हा तातेति च किं पुनः ॥ ५ ॥
विलापेनाप यत्कृत्यं तदेवोऽप करोम्यहम् ।
यदाहं तस्य रक्तेषु देहोत्थेन वपुष्मतः ।
न करोमि गुरोस्तुतिं तत्प्रवक्ष्ये हुताग्रमम् ॥ ६ ॥
तच्छोभितेनोदककर्म तस्य
तातस्य संखे विनिपातितस्य ।
मांसेन तस्यग्निद्वजभोजनम्
न चेत् प्रवेक्ष्यामि हुताग्रमन्तम् ॥ ७ ॥
साहाय्यमस्यासुरदेवयज्ञ-
गन्धर्वविद्याधरसिद्धसंघतः

कुर्वन्ति चेत्तानपि चाक्षय्ये-

भस्मीकरोम्येष इषा समेतः ॥ ८ ॥

निःशूरमाधार्मिकमग्रशक्तं

तं दाक्षिणात्वं समरे निहतम् ।

भोक्ष्ये ततोऽहं पृथिवीन्व तच्छतं

वर्षं प्रवेष्ट्याम्यनिहतं तं वा ॥ ९ ॥

सदुर्मतिं तापसहृदमौमिनं

वनस्थितं वान्तावचोविपिनम् ।

हन्ताहमवास्तुर्लब्धभूमिच-

यदातिहस्त्यक्षय्यैः समेतः ॥ १० ॥

रघोऽवमादाय धनुः सखत्री

रघी तथैवारिधत्तं समेतम् ।

करोमि वै यत्कदमं समस्ताः

पश्यन्तु मे देवगणाः समेताः ॥ ११ ॥

यो यः सहायो भविताञ्च तस्य

मया समेतस्य रक्षाय भूयः ।

तथैव निःशेषकुलचक्राय

समुद्यतोऽहं निजबाहुसैन्यः ॥ १२ ॥

यदि कुलिशकरोऽस्मिन् संयुगे देवराजः

पिष्टपतिरथ चोद्यं दण्डमुद्यम्य कोपात् ।

धनपतिवद्वार्ता रक्षितुस्तं यत्नमे

मिश्रितं चरवरोपेक्षातयिष्ये तच्चपि ॥ १३ ॥

नियतमतिरदोषः कामनासङ्कलीको-

निपतितफलभक्षः सर्वभूतेषु मैत्रः ।

प्रभवति मयि पुत्रे शिसितो येन तातः

पिशितरुविरहतास्तस्य सन्वत्सराः ॥ १४ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दशमस्कन्धे । ११६ ।

सप्तविंशदधिक ब्रह्मवर्गोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इमेन राज्ञा इत्युक्ते पितुः शत्रुः पलायितः ।

मत्पिता तापसोऽन्यत्र तप्यतां निर्भयं मयात् ।

पलायनपरान् दृष्ट्वा किञ्चिन्नोक्तं इमेन तान् । १ ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इतत्सर्वमुपाख्यानं धर्म्मं स्वर्गापवर्गदं ।

यः शृणोति पठेद्दामि सिद्धं तस्य समीहितं । २ ।

आधिष्याधिजदुःखेन कदाचिन्नाभिवृत्तये ।

ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३ ॥

सन्तः सुजनमिवास्मि भवन्ति हितबुद्धयः ।

नारयः संभविष्यति हस्यन् वा कदाचन ॥ ४ ॥

सदर्थो मिष्टभोगी च दुर्भिक्षैर्नावसीदति ।

परदारपराधस्यैव हिंसा विहितेति ॥ ५ ॥

मुच्यतेऽनेकदुःखेभ्यो नित्यचैवोरणोत्तम ।

सौहृदं हिः स्मृतिः शान्तिः श्रीः पुष्टिस्तृष्टिरेव च ।

नित्यं तस्य भवेद्विग्रहः शृणोति कथामिमां । ६ ।

मार्कण्डेयपुराणमेतदखिलं च स्वसशोच्यः पुमान्

यो वा सम्यग्दीरयेत् रसमयं श्रोच्यो न सोऽपि क्षिप्तः ।

योगज्ञानविशुद्धसिद्धिसहितः स्वर्गादिलोकेऽप्यसौ

शक्ताद्यैश्च सुरादिभिः परितृतः स्वर्गे सदा पूज्यते । ७ ।

पुराणमेतच्छ्रुत्वा च ज्ञानविज्ञानसंयुतः ।

विमानवरमाश्वाच्च सूर्गलोके महीयते । ८ ।

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणं समाप्तं । २२० ।

DIFFERENT READING

AT THE END.

मार्गमेव उवाच ।

इति प्रतिष्ठायां तद्विधायकः दुरात्मकः ।
 लोभान्धविद्वत्तयाः सन्धे च वक्तव्यतयाः ।
 हा हवोऽपीति प्रितरं व्याता देव विनिवृत्ताम् ।
 प्रोवाच मन्त्रिणः सर्वानामिनाम सुखोदितम् ।

इम उवाच ।

वदन् हृद्यं तद्वदन् ताले प्राप्तेऽनुदात्तम् ।
 मुतं भवद्विषयं त्वं देव भूवद्विषयम् ।
 वदन्तमसौ च वदो वागप्रसन्नते स्मितः ।
 मौनव्रतधरोऽब्रवीत् सन्ध्यायां चैव सन्ध्याम् ।
 प्रोक्तः संस्पृष्टशेनेन वाचातमं वैपुल्यम् ।
 तेनोऽपि खड्गमाश्रय्य जटां सकेन पाशिका ।
 कृत्वा यथा तन्मुद्रात्मा लोभनायमनायकम् ।
 माता च संदिग्धं च मां विद्वद्भ्यं चयंवीर्यम् ।
 मन्दभाग्यश्च मिः सीकं प्रविष्टा हवनाशनम् ।
 हत्वाग्रथपादात् सैन्यं परिचलितम् ।
 अग्निमितं पितुर्वैरमहत्वा पित्रघातकम् ।
 अज्ञतां तु वदो मानुर्जितं विमिहोऽसौ ।

मार्कण्डेय उवाच ।

मविज्जलदणः सुखा वा हेतुना तदाऽभवत् ।
 द्रुतवन्तो विमग्नः सञ्चतुर्भुजादृणाः ॥
 निर्ययुः सपरीवाराः पुष्कला इमे नृप ।
 एहीता जग्निषो विप्रास्त्रिकालाद्याः पुरीषसः ॥
 अहिरादिव निवस्य दमः प्रायादपुञ्जतं ।
 श्रीमपाजादिसामन्तं निजम् याम्नां दिशं त्वरम् ।
 संक्रन्दनसुतेनापि दमो जालो वपुञ्जतः ।
 ज्ञातान् सपरीवारः सामात्यः सपरिच्छदः ॥
 अकम्पितेन मनसा ससैन्यानि दिदेश ह ।
 दूतञ्च प्रेषयामास निर्गम्य बभूवुर्दृष्टिम् ।
 त्वं श्रीभूतदमगच्छ नदीधनः प्रतीक्षते ।
 सभास्थः क्षत्रवन्धो त्वं समीपार्हि ममान्निभः ॥
 इति महाकृन्निर्मुक्ताः पीतं भाजाः दिपाक्षिताः ।
 भिज्जा शरीरं संयामे दास्यामि बभूवुर्दृष्टिम् ।
 कृत्वा दमस्तु तत्सर्वं दूतपीक्षं प्रीत्यै त्वरम् ।
 कृत्वा प्रतिष्ठां पूज्यैर्त्वा निचससुरमो वया ॥
 आहूतः समरे चैव पुमान् सेनां विकल्पिता ।
 ततो बृहमतीवासीदमुस्तु च वपुञ्जता ॥
 इषी च इथिना गङ्गी हस्तिना हविषा हवी ।
 अयुधना च विप्रैश्च तद्युधं तुमुचोऽभवत् ॥
 यद्गता सर्वदेवानां सिद्धमन्त्रवैद्यता ।
 अकम्पो वसुधा ब्रह्मन् युध्यमाने दमे बुधि ॥
 न मजो न इषी नायक्षस्य बाधसदृशजः ।
 ततो दमेन युयुधे सेनाध्यक्षो वपुञ्जतः ॥
 इति विद्याध च दममिच्छता भाद्रमन्त्रिकः ।
 तस्मिन्निपतिते सैन्यं यथावत्तपत् अभूत् ॥

चक्षानि च ततः प्राह दमः बभूवमस्तथा ।
 प्रवाहि दुःखितं चतुर्विधा तपस्विनं ।
 चक्षुःश्रवणं ततः सैन्यं चक्षुःश्रवणं च ततः ।
 ततो विवक्तुः स दमो बोधयामास सानुजं ।
 स पुनः सह संवाचं वाच्यैर्दुग्धे रथी ।
 ततः शरासनाच्छुक्लबाणैर्धामं ततो दिशः ।
 दमश्च शरवशात् शरजालैरपुरवत् ।
 ततः विवक्तुः शोकेन चक्षुःश्रवणं च ततः ।
 विवक्तुः शोकेन चक्षुःश्रवणं च ततः ।
 रथेनैकेन बाणेन चक्षुःश्रवणं च ततः ।
 सन्मन्त्रिणां चक्षुःश्रवणं च ततः ।
 नपुत्रान् स रथी बोधयामास सानुजं ।
 बभूव च स तेजानी स रथी विदुःशोपमः ।
 विवक्तुः तस्य तान्वाचान् स दमः प्रत्युवाच च ।
 नपुत्राते च संरक्षी परस्परजैर्विभी ।
 परस्परशराघातविच्छिन्नधनुषी त्वरन् ।
 गृहीतशस्त्रमुद्यम्य विभीहति नपुत्राणि ।
 दमः कथं कथं ज्ञाताः पितॄश्च क्षितं वने ।
 केकेनाकृत्य चाकृत्य विधातुं शरवीतये ।
 शिरोघराणां पादेन भुजमुद्यम्य जानवीम् ।
 पश्यन्तु देवताः सर्वे मानवाः पश्यन्तु समाः ।
 धातुमानं च दृष्ट्वा क्षम्यन्तीरेषुभतः ।
 एवमुक्त्वा च स दमो हृदयं अदारयत् ।
 क्षातकामश्च ससुरैः कृतज्ञेन निवारितः ।
 ततश्चकार तातस्य रत्नेनैवोदकक्रिणां ।
 चाकृत्य प्राप्य स पितुः पुनः ज्ञायात् स्वमन्दिरं ।
 नपुत्रश्च मन्त्रिणं पिबेदामं चकार च ।
 नपुत्रान् भोजयामास रथः कुशलमुवाच ।

द्वन्विधा हि राजानो बभूवुः सूर्यवंशजाः ।
अन्येऽपि सुधिवः मुरा बभूवुः प्राञ्चकोविदाः ।
वेदान्तं धर्मशास्त्राण्यन्येषां तु मिहोत्तरे ।
रतेषां चरितं मुखा बहः पथैः प्रमुच्यते ॥

पश्चिम ऊचुः ॥

रघुमुक्ता जैमिनेयं मार्कण्डेयो महाभुवि ।
विबुधौ कौस्तुभेभ्यो यत्ने नाध्यात्मिकी द्विधा ।
अस्माभिश्च श्रुतं यथाशक्तं प्रोक्तं मया मने ।
अविमोक्षमेतद्धि पुरा प्रोक्तं स्वयम्भुवा ।
मार्कण्डेयस्य मुनये यत्नेऽस्माभिश्चदाकृतं ।
पुण्यं यथिनामुत्थं धर्मकामार्थसिद्धिदं ।
पठतां प्रयत्नतां सदा सर्वथा प्रयत्नयन् ।
आदायेन कृता ये च प्रश्नाश्चाचार इव हि ।
पितापुत्रस्य सन्धारयथा कृतिः स्वयम्भुवा ।
तथा मनसां स्थितयो राजाश्च चरितं मुने ।
अस्माभिरेतत्ते प्रोक्तं विमलं औत्तुमिच्छसि ।
एतान् सर्वोत्तरान् श्रुत्वा पठित्वा वाऽनुभूयानि च ।
विधूय सर्वपापानि ब्रह्मणा चैकतां व्रजेत् ॥

जैमिनिस्त्वाच ॥

भारते गच्छन्त्योऽष्टद्वीपस्योऽष्टमः द्विधाः ।
उक्तवद्भिः कृतं यत्नं कश्चिदर्थं कश्चिद्विधिः ।
भूयं दीर्घायुषः सन्तः प्रश्नादुद्विग्विहङ्गदाः ।
सांख्ययोगे तथा योगे बुद्धिरव्यभिचारिणी ।
पितृशोभकतादुःखादौर्भाग्यं यपितु यः ।
इत्यावदुक्ता वचनं जगाम आत्ममं मुनिः ।
चिकित्वा परमोदारं पश्चिमां वाङ्मनीरितं ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणं समाप्तं ॥ १२९ ॥

नक्षोपास ।

अष्टादश पुराणानि तानि प्राह दितानि ।
 त्राणं पात्रं वैष्णवञ्च शैवं भगवतन्तथा ।
 तथान्यं नारदीयञ्च मार्कण्डेयञ्च स्मृतम् ।
 आग्नेयमकुर्मं प्रोक्तं मन्त्रिभ्यं नवमन्तथा ।
 दक्षसं त्रयैवैतं त्रैलोक्येनादृतं स्मृतं ।
 वास्तवं वादृतं प्रोक्तं वा दत्तमन त्रयोदशम् ।
 बृहदृतं वामनञ्च तानि पञ्चदशं तथा ।
 माण्डूक्यं गार्ग्यञ्च त्रयान्यपि तानि परं ।
 अष्टादशपुराणानि तानि धेयानि च पठेत् ।
 निरन्तरं जपतो निर्यामन्मोक्षफलं लभेत् ।
 ब्रह्महत्यादिप्राप्तानि वाग्दानान्यभुञ्जानि च ।
 तानि सर्वानि नश्यन्ति त्वत्वं वातहतं त्रयाः ।
 पुण्यं दानञ्च पुण्यं कवचादस्य जामले ।
 सर्वमेवाधिभक्षणं समाया याधिभक्षति ।
 शूरेण पुण्येणास्त्रं तथा देवे पितामहं ।
 अन्धपुण्येणाया मर्त्यैर्नास्त्रायस्य च तर्पणे ।
 तथा शत्रूनां च शत्रुभ्यं कृपयानादिद्वारणैः ।
 अपुण्यं पाठकर्त्तारं श्लोकमेकञ्च शृण्वरं ।
 नास्ती पुण्यमवाप्नोति शास्त्रचोदः स्मृतो हि सः ।
 न तस्य वेदाः प्रीयन्ति यिदृशो नैव मुच्यते ।
 दत्तं वास्तव्यं नेच्छन्ति तीर्थजानप्यसं न यै ।
 अथवा न श्रोतव्यं शास्त्रनेपथिप्रदायैः ।
 मन्त्रमाने त्ववचाते साधुभिः शास्त्रमुत्तमैः ।
 अथा तत्पूजयेद्यत्तु पुराणं सत्तमं पुनः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः पुनात्येव निजं कुरु ।
 पुतो वार्ति न सन्देहो विष्णुलोकं समागतम् ।

पुनः सप्तमं वाक्यं भोमान् यथेष्टताम् ।
 उचिष्टामेव भूमा यं यत् योगमवाप्नुयात् ।
 नास्ति काय न दातव्यं हस्तदिप्रभविष्टम् ।
 मृद्विजातिनिन्दाय तथा भ्रमं प्रताप्य न ।
 मातापितृनिन्दकाय वेदशास्त्रादिनिन्दिते ।
 भिन्नमर्थ्यादिने चैव तथा वै क्षातिवोपिने ।
 एतेषां नैव दातव्यं प्रायः कथ्यते तैरपि ॥
 श्रीभाषा यदि वा श्रीवाङ्मयादिनिन्दितैः ।
 पण्डितैः पाठ्येष्टाणि स भक्ष्येष्टरत्नं ध्रुवं ॥
 पुराणाद्यखण्डा य प्रख्याता तत्तद्विधा ।
 श्लोकानां मद् सङ्ख्यावि तथा श्रुत्युक्तानि च ॥
 श्रीवाङ्मय नवाग्नीति शब्दादयः समाहिताः ।
 रचिता मुनिना पूर्वं मार्कण्डेयेन श्रीमता ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पुराणमाहात्म्यं समाप्तं ॥

